

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVUF BİLİM DALI**

**ABDULKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN FETHU'R-RABBÂNÎ ADLI ESERİNDEKİ
ÂYETLERE VERDİĞİ İŞARİ YORUMLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Esra ÖZDEŞ

Ankara 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVUF BİLİM DALI**

**ABDULKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN FETHU'R-RABBÂNÎ ADLI ESERİNDEKİ
ÂYETLERE VERDİĞİ İŞARİ YORUMLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Esra ÖZDEŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ

Ankara-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVUF BİLİM DALI

Esra ÖZDEŞ

ABDULKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN FETHU'R-RABBÂNÎ ADLI ESERİNDEKİ
ÂYETLERE VERDİĞİ İŞARİ YORUMLAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Doç. Dr. Hamdi KIZILER

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ

İmzası

.....

.....

.....

Tez Savunması Tarihi: 18.12.2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ danışmanlığında hazırladığım “ABDULKÂDİR GEYLÂNÎ’NİN FETHU’R-RABBÂNÎ ADLI ESERİNDEKİ ÂYETLERE VERDİĞİ İŞARİ YORUMLAR” adlı yüksek lisans ☒ - doktora/bütünleşik doktora ☐ tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

15/01/2021

Esra ÖZDEŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE METODU	1
1.2. TASAVVUFİ TEFSİRİN/TE'VİLİN TANIMI, ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE ABDULKÂDİR GEYLÂNÎ	6
1.2.1. Tasavvuf ve Tasavvufî Tefsirin/Te'vilin Tanımı	6
1.2.2. Tasavvufî Tefsirin/Te'vilin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	11
1.2.3. Seyyid Şerif Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir Geylânî'nin Biyografisi, Şahsiyeti ve Eserleri	15
1.2.3.1. Hayatı	15
1.2.3.2. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti	19
1.2.3.2.1. Abdulkadir Geylânî'nin Eserleri ve Fethu'r-Rabbânî	19
1.2.3.2.2. Dini ve Tasavvufî Düşünceleri	21
1.2.3.2.3. Tarikatı	22
1.2.3.2.4. Abdulkâdir Geylânî'nin Tesirleri	23
1.2.3.2.5. Fethu'r-Rabbânî'de Tasavvuf Mertebeleri	24
BİRİNCİ BÖLÜM	31
FETHU'R-RABBÂNÎ'DE AVAM ÖNCESİ MERTEBE İÇİN ÂYETLERE GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR	31
2.1. Mevt	31
2.2. Nifak ve Şirk	35
2.3. Gaflet	53
2.4. İsyan	66
2.5. Sû-i zan	70
2.6. Âlimler	76
2.7. Yönetim	84
2.8. İnâbe	88
2.9. Niyet	95

2.10. İhlas	98
2.11. Tevbe	105

İKİNCİ BÖLÜM..... 114

FETHU'R-RABBÂNÎ'DE AVAM MERTEBESİ İÇİN ÂYETLERE GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR 114

3.1. İlim	115
3.2. Amel	121
3.3. Arkadaşlık.....	129
3.3.1. Sohbet.....	136
3.3.2. Mürid	138
3.4. Şeriat.....	142
3.4.1. Hz. Peygambere Tebe'iyet	147
3.5. Takvâ	151
3.6. Ubûdiyyet (Kulluk)	158
3.7. Mesuliyet	167
3.8. Nefs	169
3.8.1. Duâ	176
3.8.2. Kader	182
3.8.3. Şeytan	185
3.8.4. Dünya ve Ahiret	190
3.8.5. Cennet ve Cehennem.....	193
3.8.6. Sabır.....	205
3.8.7. Mücâhede	217
3.8.8. Uzlet	232
3.8.9. Terk	235
3.8.10. Teslimiyet.....	241
3.8.11. Rıza.....	244
3.9. Beden.....	248
3.10. Akıl.....	255
3.11. Kalp	260

3.11.1. Kalbi Tasfiye	265
3.11.2. Zikir	271
3.11.3. Murakabe	275
3.12. Beden, Nefs, Kalp, Sır Arasındaki İrtibat	281
3.13. Musibet ve İmtihan	288
3.14. Ribbiyyûn	303
3.15. Mevt	304
3.16. İman	307
3.17. Kesb	312
3.18. Hidâyet	314
3.19. Nasrullah	317
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	321
FETHU'R-RABBÂNÎ'DE HAVAS VE EHASSU'L-HAVAS MERTEBELERİ İÇİN ÂYETLERE GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR	321
4.1. Havas Mertebesi	321
4.1.1. Tevhid	321
4.1.2. İlham	329
4.1.3. Nefs-i Mutmainne	336
4.1.4. Basiret	341
4.1.5. Mevt	346
4.1.6. İrâde	349
4.1.7. Fenâ	353
4.1.8. Velâyet	357
4.1.9. Havf	360
4.1.10. Nimet	371
4.1.11. Marifetullah	375
4.1.12. Muhabbetullah (Allah sevgisi)	381
4.2. Ehassü'l-Havas Mertebesi	389
4.2.1. Mustafâ/ Müctebâ/ Istîna'	389
4.2.2. Ma'îyyetullah	393

4.2.3. Liyakat.....	398
4.2.4. Yönetim.....	400
4.2.5. Bekâ.....	403
4.2.6. Kenz.....	407
4.2.7. Celvet.....	416
4.2.9. Nüvvâb	427
4.2.10. Makam ve Tekemmül.....	430
4.2.11. Zâhir ve Bâtın.....	437
4.2.12. Hz. Musâ	449
SONUÇ	468
KAYNAKLAR	472
ÖZET	482
ABSTRACT.....	483

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
(as)	:aleyhisselam
ayr. bkz.	: ayrıca bakınız
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
h.k.	: Hakkında
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
ö.	: Ölümü
p.	: Page
s.	: Sayfa
(sav)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
tahk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
v.b.	: ve benzeri
v.dğr.	: ve diğerleri
v.s.	: ve saire
y.y.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim'i hak ve hidâyet olarak gönderen ve onu insanların tahrif etmesinden koruyan Allah'a (cc) hamd olsun. Kur'ân'ı Kerîm insanlara hidayet yolunu gösteren, kendisine uyanları kurtuluşa sevk eden, onları karanlıklardan aydınlıklara çıkartan, hayatı kuşatan bir kitaptır. Kur'ân ile ilgilenen herkes ondan niyetine göre ve kabiliyetince istifade etmişlerdir. Bu çalışmayı yürütenler arasında mutasavvıflar da bulunmaktadır.

Kur'ân'ı Kerîm'i daha iyi anlayıp yaşamak gayesiyle ilk dönem mutasavvıflarından Abdulkâdir Geylânî de bu alanla ilgili katkılarını kendi perspektifinden sunmaktadır. Geylânî, Kur'ân ve sünnet dairesinde dini anlayış-kavrayış açısından pek çok insanı irşat etmiş, onların Allah'a yakınlaşmalarına yardımcı olmuş ve tebliğ faaliyetlerini yürütmüştür. Müslümanların dünyanın meşakkatleri arasında zayıf düşen ruhlarına gerek rol model olmasıyla gerek âyetlerin özünü ve ruhunu yansıtan Kur'ânî yorum ve tavsiyeleriyle güç aşlamıştır.

Geylânî'nin bir mutasavvıf olarak sohbetlerini içeren el-Fethu'r-Rabbânî adlı eserinde yer verdiği Kur'ân âyetlerine getirdiği işarî yorumları değerlendirmek üzere hazırlamış olduğumuz bu çalışma, giriş ve iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusuna, amacına ve metodu, tasavvufî tefsirin tanımı, ortaya çıkışı ve gelişimi ile Abdulkâdir Geylânî'nin biyografisine yer verdik. Birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise Abdulkâdir Geylânî'nin el-Fethu'r-Rabbânî adlı eserinde geçen âyetlere verdiği işarî yorumları ortaya koymaya çalıştık. Sonuç kısmında da genel bir değerlendirme yaptık.

Çalışmamız esnasında bizlere yardımcı olan danışman hocalarım Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU'na, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ'a ve maddi manevi destekleri için aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Esra ÖZDEŞ

Ankara 2020

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE METODU

İlk dönem mutasavvıflarından Abdulkâdir Geylânî, içlerinde müridlerinin de bulunduğu geniş halk kitlesine düzenli aralıklarla sohbetler vermiştir. Bu sohbetlerinde insanları irşad eden her âlim gibi o da Kur'ân-ı Kerîm'den âyetlere yer vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasını sağlayacak olan her çalışma değerlidir. Bu sebeple araştırmamızın konusunu Geylânî'nin sohbetlerinden teşekkül eden el-Fethu'r-Rabbânî adlı sohbetlerinin derlenmesinden oluşan eserinde geçen âyetlere verdiği işârî yorumlar oluşturmaktadır. Bu araştırmada insanların manevi mertebelerine göre âyetlerin işârî olarak nasıl yorumlandığı, bir mutasavvıfın âyetleri hangi bağlamda değerlendirdiği ve işârî tefsirin zenginliği hakkında genel bir fikir oluşturulmak istenmiştir.

Araştırmamızda Geylânî'nin yaptığı işârî yorumları incelememizin amaçlarını şu şekilde açıklayabiliriz:

1. El-Fethu'r-Rabbânî'de geçen Kur'ân âyetlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunabilmek,
2. Abdulkâdir Geylânî'nin bakış açısıyla insan varlığının hakikatini idrak edebilmek,
3. Abdulkâdir Geylânî'nin ruhunda Kur'ân'ın nasıl anlamlandırıldığını kavrayabilmek ve Abdulkâdir Geylânî'yi Allah'a yakın bir kul olarak doğru şekilde anlayabilmek,
4. Abdulkâdir Geylânî hakkında kaynağına ulaşamamış pek çok menkıbeler bulunmaktadır. Onun insanlığa vermek istediği asıl mesaj, bu menkıbelerden ziyade fikirleridir. Bu sebeple Abdulkâdir Geylânî'nin anlatmak istediği esas mesajı ortaya koymak,

5. Geylânî'nin âyetlere verdiği işârî yorumları değerlendirirken, bu yorumların bizim kendi iç âlemimizde ne denli karşılık bulduğunun farkında olmaya çalışmak,

6. Tasavvufun ilk dönemi olan zühd ve takvanın öne çıktığı işârî tefsir döneminde İslami anlayış çerçevesinde âyetlerin mutasavvıflarca nasıl anlaşıldığını görebilmek.

Bu çalışmada takip ettiğimiz metodu şöyle sıralayabiliriz:

Çalışmamızın giriş kısmında “Tasavvufî tefsir” hakkında bilgi verdikten sonra, Abdülkâdir Geylânî'yi tanımaya çalıştık. O pek çok zâhirî ilme hâiz olan ve bu zâhirî ilmi manevi ilimle kemâline erdirmiş olan bir Allah dostudur. Tasavvufun sadece anlatıcısı değil, safha safha hayatında yaşamış, tecrübe etmiş, Allah'a giden yolu aşp; kullarını da O'na götürmek için gayret gösteren bir insan-ı kâmil, mürşid, hidayet rehberidir.

Çalışmamızın birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise Abdülkâdir Geylânî'nin Fethu'r-Rabbânî adlı eserinde yer verdiği işârî yorumlarını; kulluk mertebelerinin tasavvufî kavramlara tekâbül eden kavramsal karşılıkları altında inceledik. Bunun için öncelikle âyetlerin hangi manevi mertebeye ilgili olduğu tespit edilmiştir. Ardından o manevi mertebe altında âyetlerin ilgili oldukları kavramlar belirlenmiştir. Bu kavramlardan açıklanması gerektiğini düşündüklerimiz *Lisânu'l-Arap*, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, *Müfredât*, *Mu'cemu'l-Vasît*, *Mu'cemu Istilâhât es-Sûfiyye*, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* gibi lügatlar yardımıyla açıklanmıştır. Ardından o kavramla ilgili olarak Geylânî'nin el-Fethu'r-Rabbânî'de yer verdiği âyetlerin işârî yorumları açıklanmıştır. Âyetlerin işârî yorumlarıyla nüzul sebepleri farklılık arz ediyorsa nüzul sebeplerine de yer yer değinilmiştir. Çalışmamızda el-Fethu'r-Rabbânî'deki âyetler incelendiği için çalışmamızın temel kaynağını el-Fethu'r-Rabbânî'nin tercümesi ve Kur'ân-ı Kerîm meâli oluşturmaktadır. Aynı zamanda

tezimizde Geylânî'nin âyet bağlamında yer verdiği hadislere de değinilmiş, ulaşabildiklerimizin kaynakları gösterilmiştir. Geylânî'nin doğrudan zikretmediği âyetlere de telmihen yer verilmiştir. Âyetlerin meâli ve tefsirine yer verilirken Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmamızda isnad dipnotlu atıf sistemi kullanılmıştır. Çalışmamız İşârî tefsir, Abdulkâdir Geylânî ve Kâdiriyye başlıklarını da içermesi sebebiyle ansiklopediler, tefsir kaynakları ve menâkıbnâmeler yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Bu kaynaklar arasında Abdulkâdir Geylânî'den önce onun da faydalanmış olabileceği işârî tefsir kaynaklarından Tüsterî'nin, Sülemî'nin, Kuşeyrî'nin eserleri vardır. Yine Geylânî'nin işârî yorumlarının etkilerini takip edebilmek için işârî tefsir alanında öne çıkan İsmâil Hakkı Bursevî'nin tefsirinden de kısmen istifade edilme yönüne gidilmiştir. Bunların dışında tanınmış mutasavvıfların eserlerinde geçen yorumlara da yer verilmiştir. Kendinden önceki eserlerin Geylânî'nin te'villeri üzerindeki muhtemel etkilerini ve Geylânî'nin kendinden sonraki te'viller üzerindeki etkilerini doğru kavrayabilmek adına kısa bir bilgilendirmeyi uygun görüyoruz.

İşârî tefsir sahasında eser veren Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsâ b. Abdillâh b. Refî' et-Tüsterî (ö. 283/896), Geylânî'den yaklaşık 270 yıl evvel yaşamıştır. Bu nedenle âyetlerin işârî yorumlarıyla alâkalı Geylânî'nin ondan istifâde etmiş olması mümkündür. Sehl et-Tüsterî kelâm ve tefsir gibi ilimlerde söz sahibi olmakla birlikte daha çok sûfî kimliğiyle şöhet bulmuştur. Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) en tanınmış talebelerindendir.¹ “Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm (Tefsîrû't-Tüsterî)” adlı eseri en eski işârî tefsir olarak kabul edilmektedir. Bu eser her sûreden bir veya birkaç âyetin işârî tefsirini içermektedir. *“Tüsterî'nin tefsirindeki yorumlar, temelde zahir-bâtın mana ayırımına dayanmaktadır. Tefsirin mukaddimesinde Kur'ân'daki her*

¹ bkz. Mustafa Öztürk, “Sehl et-Tüsterî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. 36, s. 321-322.

âyetin, zahir, bâtın, had ve muttala' olmak üzere dört anlam düzeyinin bulunduğunu kaydeden Tüsterî, zahirin tilavete, bâtının anlayış ve idrake (fehm), haddin haram ve helallere, muttala'ın ise, Allah tarafından bahşedilen bir kavrayış verisiyle kelâm-ı ilâhîdeki maksadı anlamaya yönelik bir kalbî ufuk açılımına tekabül ettiğini belirtmiştir.”²

Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021) Geylânî'den yaklaşık 145 yıl önce yaşamıştır. Sûfî, müfessir ve muhaddistir. “Hakâiku't-Tefsîr” adındaki eseri, işârî tefsir alanında önemli kaynaklardandır. Bu eser “*Mutasavvıfların Kur'an âyetlerine dair yorumlarını içeren ilk kapsamlı eserdir. Sülemî âyetlerle ilgili şahsî yorumlarından ziyade sûfilerin yorumlarını aktardığından eser bir tür derleme niteliğindedir. Kur'an'ın bütün âyetlerinin tefsirini ihtiva etmemektedir.*”³ Derleme özelliği gösteren bu eser rivayet metodu ile yazılan tefsirleri hatırlatmaktadır.⁴

Ebû'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdîmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)'ye gelince, Geylânî ile aralarında yaklaşık 93 yıllık bir zaman dilimi bulunmaktadır. “*Tasavvuf, kelâm, hadis, fıkıh, tefsir, gramer, lugat ve edebiyat gibi ilim dallarında geniş bilgisi olan Kuşeyrî daha çok mutasavvıf olarak tanınmaktadır. Ali b. Hasan el-Bâharzî, Kuşeyrî'nin güzel hitabeti ve etkili vaazlarından söz ederken taşâ hitap etse onu bile eriteceğini, meclisine şeytan getirilip bağlansa tövbe edeceğini söyler.*”⁵ “Onun “*Letâifu'l-işârât*” isimli tefsiri, bilginin ancak Kur'an ve Sünnet temelinde meşruiyet kazanabileceği ilkesini benimseyen ve Ehl-i Sünnet çizgisine riayet

² Mustafa Öztürk, “Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 9, Ankara 2002, s. 251.

³ Süleyman Uludağ, “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, c. 38, s. 54.

⁴ Süleyman Ateş, “Hakâiku't-Tefsîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, c. 15, s. 163.

⁵ Süleyman Uludağ, “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2002, c. 26, s. 474.

eden mutedil yapısıyla, zâhirî ve bâtinî anlam dengesini koruyan örnek bir eser olarak kabul görmektedir.”⁶ Bu eserinde o tasavvufî ıstılahları âyetlerle desteklemiş, sûfilerin bilgi kaynakları, hâl ve makamları hakkında tefsir aracılığıyla izahlar getirmiş, kıssaları, kevnî âyetleri ve ahkâm âyetlerini sûfî diliyle yorumlamıştır.

Geylânî'den yaklaşık 560 yıl sonra yaşayan İsmâil Hakkı Bursevî (Ö. 1137/1725) ise mutasavvıf, müfessir ve şair kişiliğiyle bilinmektedir. Bursevî vahdet-i vücûd anlayışına sıkı sıkıya bağlıdır. Onun “Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân” adlı eseri, işârî tefsir sahasında telif edilmiş son tefsir olarak bilinmektedir. O, bu eserini camilerdeki vaazlarında Kur'ân-ı Kerîm'i Fâtîha'dan başlayarak tefsir etmesi, vaazda söylediklerine tasavvufî yorumlar ekleyip şiirler zikretmesi ve Arapça olarak yazıya geçirmesiyle telif etmiştir. Bu yönüyle eser müfessirin vaazlarının derlenmesi şeklindedir.⁷

Bu eserlerden ilk dönem tefsirlerinde Geylânî'nin yaklaşımlarının nüvesi olabilecek açıklama ve yorumlar bulunmakla birlikte, Geylânî'nin farklı yönlerden daha derin ve zengin te'villerde bulunduğu da görülmektedir. Öte yandan özellikle peygamber kıssalarında ilk anlaşılan zâhir anlamlara yönelik Geylânî'nin yapmış olduğu yorumlar, tamamen orijinaldir.

Okuyucusu için Geylânî'nin nurunun ışığında kendi manevi durumunu anlamasına yardımcı olacağını ümid ettiğimiz bu çalışmamız, gelişmeye açık vaziyettedir. Geylânî'nin âyetleri yorumlarken kimi yerlerde bahsetmiş olduğu bazı açıklamaların hangi hakikati ifade ettiğini anlamamız mümkün olmamıştır. Bu sebeple o âyetleri nadir sayıda olmaları sebebiyle çalışmamıza dâhil etmedik. Çalışmamız onun

⁶ Haydar Bekiroğlu, “Kuşeyrî'nin Letâîf'inde İşârî Anlam Dünyası”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 12, 2017/6, s. 89-119.

⁷ Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 23, s. 103.

hakikate ve sonsuz saadete yapmış olduğu davet ve uyarılarının duyurulmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1.2. TASAVVUFİ TEFSİRİN/TE’VİLİN TANIMI, ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE ABDULKÂDİR GEYLÂNÎ

1.2.1. Tasavvuf ve Tasavvufi Tefsirin/Te’vilin Tanımı

“Tasavvuf” kelimesinin nereden geldiği hakkında değişik görüşler olmakla beraber en doğru kabul edilen “yün” anlamına gelen “sûf”tan⁸ türetildiğidir. “Yün giymek” anlamında “tasavvuf” türetilmiş, ismi faili de mutasavvıf olmuştur.⁹ Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren ilim tasavvuf olarak isimlendirilmiştir.¹⁰ Ancak tasavvuf kelimesinin terminolojik anlamı, bu sözlük anlamından çok daha kapsamlıdır. Bu geniş kapsamından dolayı da görüş birliğine varılmış bir tarif yapılamamıştır.¹¹ Geleneksel anlamda bir şeyhin eliyle yün hırka giyerek nefis terbiyesi için özel bir çaba sarf eden, zühd ve takva yoluna girerek Allah’a yakınlaşmayı amaç edinen Müslümanlara karşılık gelmektedir.¹²

Tasavvuf’un kavramsallaşma sürecinde ilk defa hicri 2. yüzyılın ortalarında kullanıldığı nakledilmektedir. Kavramın içeriği neredeyse her sûfî tarafından farklı doldurulduğu için net bir tanımını bulmak zor gözükmemektedir. Kısaca anlatmak gerekirse tasavvuf, İslam’ı Allah’a daha yakın olmak amacıyla özellikle zühd, takva ve

⁸ bkz. İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, “svf”, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-sadîr, Beyrut ts., c. 9, s. 199-200; İbrahim Mustafa v.dğr, “svf”, *el-Mu'cemu'l-vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul ts., s. 531.

⁹ bkz. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 11.

¹⁰ bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Basım, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 629-634.

¹¹ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 16. Basım, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, s. 28.

¹² Ahmed Muhtar Ömer, “zhd”, *Mu'cemu'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*, Âlemu'l-kutub, Kahire 2008, c. 2, s. 1336.

ahlak boyutunu merkeze alarak yaşamaktır. Gerek ahlak gerek ibadet olsun her ikisini de Allah'ı razı edecek en üst seviyeye taşımaktır. Bu seviyeyi elde edebilmek için de kulun özel çabası ve muhabbeti gerekmektedir. Bu çaba, bize Rabbimizi tanıtan Kur'an'ı ve bizlere örnek olarak gönderdiği Peygamberini deruni ve içsel bir bakışla en iyi şekilde anlayıp bilmeyi gerektirmektedir. Tasavvufta insan söz konusu olduğu için en başta insanı anlamak elzemdir.

Tasavvuf, kavram olarak Kur'an'da yer almasa da ilke, amaç ve hayat tarzı olarak yer almaktadır. Bu ilke, amaç ve hayat tarzının Kur'an'daki karşılığı ise "ahlak"tır. Kur'an'ın ferdî ve sosyal ahlakla ilgili getirdiği ilke ve prensipler, aynı zamanda tasavvufun benimseyip hedef haline getirdiği ilke ve prensiplerdir.¹³ Mutasavvıflar ahlâk anlayışlarını, Allah merkezli şekillendirmiş, sosyal problemlerini Hz. Muhammed'i (sav) örnek alarak çözüme yoluna gitmişlerdir. Tasavvufun gelişim sürecinde bu örnek alma durumu, Hz. Peygamber'in (sav) yanısıra, O'nu (sav) en iyi anlayan tasavvuf önderlerine de yönelmiştir. Başlangıçta fert bazında ortaya çıkan sûfî hareket, 5. asra kadar varlığını sürdürmüş, hicri 5. asırdan itibaren sistemleşerek tarikatlar dönemine geçmiştir. Dolayısı ile hareketin iki farklı görünümü mevcuttur. Bu görünüm farklılığı amaçtan çok araç ve metotla ilgilidir.¹⁴

Allah tarafından vahiy yoluyla Arapça olarak Hz. Muhammed'e (sav) indirilen, ezber ve yazı ile tespit edilen, tevatür yoluyla nakledilen Kur'an'ın metni, herkes için aynı olmakla beraber, onu anlamak, açıklamak ve yorumlamak amacıyla âlimlerin ona yaklaşımları farklılıklar arz etmiştir. Âlimin içerisinde bulunduğu gelenek, yetiştiği ilmi çevre, mesleği ve ilgi alanları onun Kur'an'a yaklaşım ve yöntemini önemli derecede

¹³ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, Marifet Yayınları, İstanbul 2009, s. 127-128.

¹⁴ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, 134-135.

belirlemektedir. Bu bağlamda Kur'ân'a entelektüel yaklaşımı fıkıh, kelâm ve İslam felsefesi temsil ederken, sezgisel ve duygusal yaklaşımı da tasavvuf temsil etmektedir.

Tefsirde tasavvufî yön önceleri “işârî tefsir/te'vil” şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu yön, klasik tefsir anlayışına göre her ne kadar “işârî tefsir” olarak isimlendirilse de, birbirinin yerine müteradif olarak kullanılmış olmalarına rağmen “tefsir” ve “te'vil” kavramları arasındaki fark¹⁵ dikkate alındığında, mutasavvıflar tarafından Kur'ân âyetlerine getirilen yorumların tefsir değil de te'vil olarak adlandırılması daha uygun gözükmemektedir.¹⁶ Bu tefsir anlayışına göre her bir kelimenin lügat anlamı olduğu gibi yalnız tasavvuf ehline açılan işârî anlamları da vardır. Esasen işaret kelimesi lügatte “bir nesneyi göstermek, bir şeyi ortaya çıkarmak, imada bulunmak, el ile göstermek, dolaylı ve kinayeli bir sözle anlatmak” gibi manalar ifade etmektedir.¹⁷ Sufî ıstılahında ise işaret; manası ince, latif ve derin olduğu için konuşan tarafından ibareye/söze dökülemeyen şey olarak tarif edilmiştir. Sufîlerin kullandıkları bütün kavramlarda tasavvuf ilmi dairesinde kelimelere yeni anlamlar yüklemeyi bir metot olarak benimsedikleri söylenebilir.¹⁸

Bu tefsir tarzı, mükâşefe (keşf), ilham veya sezgi yollarından biriyle Kur'ân âyetlerinin bir kısmını veya tamamını te'vil etme (yorumlama) yönteminin ismi olmuştur. Bu tefsir tarzında âyetlerin görünen (zahir) anlamları ötesinde işârî sembolik, yani batını manalara da sahip olması söz konusudur.¹⁹ Ancak, bu tür tefsiri batını tefsirden ayıran ve kabul görmesinin şartı olarak öne çıkan en önemli özelliği, âyetlerin

¹⁵ Mahmut Ay, *Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 46-58.

¹⁶ Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Mehmet Yıldız, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Bağlamında Cemâl-i Halvetî'nin Kısa Sûrelere Getirdiği Yorumlar”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 33 (2014/1), s. 44-49.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “şvr”, c. 4, s. 436-437.

¹⁸ bkz. Mehmet Yıldız, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Bağlamında Cemâl-i Halvetî'nin Kısa Sûrelere Getirdiği Yorumlar”, s. 40-41.

¹⁹ Mesut Okumuş v.dğr., *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç, 2. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 204.

zahiri manalarının olduğunun, amelin ve ahkâmın da dinen bu anlamlara göre yerine getirilmesinin zaruri olduğunun esas alınmasıdır. Yani âyetlere getirilen batını yorumların âyetlerin zahiri beyanına ve hükümlerine ters düşmemesi gerekir.²⁰ “Sûfilere göre Kur’ân’da mevcut kelime lafız ve cümlelerin ilk bakışta akla gelen dış (zahr-zahir) anlamlarından başka bunların sûfinin marifetteki derecesine göre halka halka genişleyen iç (batn-batın) manaları da vardır. Bu manaya ulaşmak, bilgi birikimi ve tefekkür kabiliyetinin yanında ahlâki olgunluğu da gerektirir.”²¹ Aşağıdaki açıklamalar bu noktanın beyanına yöneliktir:

“Sûfiler vahyi anlamayı öznelleştirip her bir âyetin ve harfin kendilerine hitap eden taraflarını bulma çabası içinde olmuşlardır. Burada esasen üzerinde durulması gereken husus, sûfilerin âyetlerin zâhirî mânâlarını göz ardı etmedikleri, fıkha, kelâma ve diğer dinî ilimlere müteallik meselelerdeki Kur’ânî hitabı kabul ettikleri gerçeğidir. Çünkü sûfiler yaşadıkları haller sonucu kendilerinde meydana gelen mânâların, murad edilen tek anlam olduğunu iddia etmezler. Teşriin temeli olan zâhirî tefsiri kabul ve ikrar ettikten sonra, zevk ettikleri anlamları Allah’tan kendilerine birer işâret olarak kabul ederler. Bununla birlikte sûfiler, mânevî hal ve makamları, zikir ve amelleri sebebiyle Allah Teâlâ’nın Kur’ân ve hadislerin mânâlarındaki gizli sırları, ilmî incelikleri ve hikmetleri açarak bazı kullarına öğrettiği ilmi, işâret ilmi olarak adlandırıp bu ilmin kendine has birtakım hususiyetlerinin ve özel bir ihtisas alanının bulunduğunu sıklıkla vurgulamaktadırlar. Sûfiler, bu ilmi elde etmenin temelinde ise kişinin bildikleri ile amel etmesi olduğunu söylemektedirler.”²²

Başka bir ifadeyle işârî tefsir/te’vil, Kur’ân âyetlerinin bir kısmının veya

²⁰ Ahmet Çelik, *Tarihi Süreçte Batınî ve İşârî Yorum*, 2. Baskı, Aktif Yayınları, İstanbul 2008, s. 59-60.

²¹ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul 2001, c. 23, s. 425.

²² Mehmet Yıldız, “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Bağlamında Cemâl-i Halvetî’nin Kısa Sürelere Getirdiği Yorumlar”, s. 41-42.

tamamının sûfî tarafından yalnızca ilham veya keşf gibi manevi tecrübelerle elde edilmiş bilgilerden (işaretlerden) hareketle zahiri mana ile çatışmayacak şekilde yorumlanmasıdır. Bu metotla ulaşılan mana, Allah’la sülûk erbabı arasında sır olan bir hakikat/latife olmaktadır.

Kur’ân’a zühd, takvâ ve ahlâk merkezli yaklaşımın yapıldığı bu tefsirlerde, manevi tecrübeye, kalbî derinliğe, Allah’a kurbiyete (yakınlığa), keşf ve ilhama delalet edecek yorumlar öne çıkmaktadır. Bu tefsirlerde sadece âyetleri oluşturan kelime ve sözlere değil, kelimeleri oluşturan harflere ve bazı surelerin başlangıcında bulunan hurûf-ı mukattaalara da işârî/sembolik anlamlar yüklenebilmektedir.

“Bazı sûrelerin başında yer alan hurûf-ı mukattaânın ilâhî hakikatlerin işaretleri olarak açıklanması geleneği de ilk sûfîlerle başlar. Mesela Bakara suresinin başındaki harflerden elif Allah’ın eşyayı dilediği gibi telif etmesine, lam ezeli lutfuna, mim de müteal(aşkın) oluşuna; diğer bir yoruma göre elif Allah’a, lam kula, mim Hz. Muhammed’e veya elif Allah’a, lam Cebrail’e, mim Hz. Muhammed’e işaret eder; buna göre elif-lam-mim harfleri, "Kul Peygamber'i örnek alarak mevlâsına erer" anlamına gelir.”²³

İşârî tefsirin ne olduğunun daha iyi açıklanabilmesi için şöyle bir örnek vermenin yerinde olacağını düşünmekteyiz: “Hiç doğayla karşılaşmamış bir insan olsun. Bu insanın eline bir elma çekirdeği verelim ve ona en son teknoloji laboratuvar imkânlarını sağlayalım. Diyelim ki ‘Bize bu çekirdeğin manasına, hakikatine dair bir araştırma yap’. O da en hassas terazilerde ölçüp tartsın, içindeki maddeyi incelesin, muhtevâsındaki maddelerin neler olduğunu bir bir analiz etsin ve çekirdekle ilgili sayfalarca makaleler yazsın. Biz de elimize biraz kök, bir elma, dallar ve yapraklar

²³ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, c. 23, s. 425; ayr. bkz. Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. ‘Îsâ b. Abdullah b. Refî‘ et-Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’âni’il-Azîm*, thk. Tâ Hâ Abdu’r-Raûf Sa’d ve Hasen Muhammed Ali, Dâru’l-Harem li’t-Turâs, 2004, s. 88.

alalım ve ona diyelim ki: ‘Bu kök, dal, yaprak ve elma hepsi bu çekirdektendir’. Bunun üzerine o kişi çekirdeğin zahirine bakarak ondan olan bu parçaları kabul etmezse, ‘Hayır, bu elma, kök, dal ve yapraklar bu çekirdekten değildir’ dese ne büyük bir gaflet sergilemiş olmaktadır. Ama kabul ederse çekirdeğin manasına, hakikatine erişmiş olmaktadır”. İşte âyetler de zahiren bir çekirdek gibidir. Âyetin manası ve hakikatini ortaya çıkartmak o çekirdeğin meyvesine, köküne, yapraklarına ulaşmak anlamına gelmektedir. Çekirdek değildirler ancak çekirdektendirler.

1.2.2. Tasavvufî Tefsirin/Te’vilin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Tasavvufla ilgili tarihi süreç genellikle üç ana kategoride ele alınır. Bunlar; asr-ı saadetten tasavvuf kavramının ortaya çıkışına kadar geçen, bireysel anlamda zahitlik ve takvâ eğilimlerinin ortaya çıktığı tasavvuf öncesi zühhd dönemi, sûfî ve tasavvuf kavramının kullanılmaya başlanmasından tarikatların ortaya çıkmasına kadar geçen tasavvuf dönemi ve tarikatların ortaya çıkmasından günümüze kadar devam eden tarikatlar dönemidir.²⁴ Ancak tasavvufun tarihi gelişim sürecinin zühhd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarikatlar dönemi olarak katagorize edilmesi, tutarlılık bakımından tartışmaya açık bir konudur. Çünkü bu şekildeki bir kategorizasyon, zühhdün tasavvuftan, tasavvufun da zühdden; tasavvufun tarikatten, tarikatin de tasavvuftan ayrı ve kopuk bir şey olduğu izlenimini vermektedir. Hâlbuki zühhd, mahiyet itibarıyla takvâ gibi İslâm ahlâkının en önemli değerlerinden biri olduğu gibi, bütün dönemler boyunca tasavvufun da öne çıkardığı, bir bütün olarak tasavvuftan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan aslî bir ahlâk değeridir.²⁵ Çağdaş Müslüman araştırmacıların Tasavvufun gelişim sürecini zühhd-tasavvuf ikilemi üzerinden ele almaları, Batıda Hristiyan dünyasında İslâm tarihinin erken dönemini konu alan çalışmalarıyla bilinen araştırmacıların bu konuda

²⁴ bkz. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 35-36.

²⁵ Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat, Tasavvufun Teşekkül Süreci*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 31-41.

yaptıkları kategorileştirmenin ve kültürlerarası etkileşimin bir sonucu olarak İslâm dünyasına yansımış olması muhtemeldir. Ignaz Goldizher (ö. 1921), Tor Andrae (ö. 1947), Margaret Smith (ö. 1970), Reynold Nicholson (ö. 1945), Louis Massignon (ö. 1962), Arthur J. Arberry (ö. 1969) ve Max Weber (ö. 1920) gibi araştırmacıların, kendi tarihi, dinî ve kültürel zeminlerinden hareketle zühd kavramını asketizm (*asceticism*), tasavvuf kavramını da mistisizm (*mysticism*) kavramlarıyla karşılayarak bu kavramlar üzerinden yaptıkları kategorik ayrımı tasavvufa taşımış oldukları anlaşılmaktadır. Hâlbuki ikilemci bir bakış açısı üzerinden yapılan bu ayrımın, Hristiyan dünyasında ortaya çıkan asketik ve mistik yönelimleri ve söz konusu yönelimlerin tarihi gelişimini katagorize etme noktasında bile ne kadar tutarlı olduğu tartışma konusudur.²⁶

Tasavvufun tarihi gelişim süreci ve dönemlendirilmesi konusunda zühd dönemi, tasavvuf dönemi, tarikatler dönemi şeklinde yapılan katagorileştirmede dikkati çeken diğer nokta, zühd kavramı ve tasavvuf kavramı arasında yapılan ikilemin tasavvuf kavramı ile tarikat kavramı arasında da yapılmış olmasıdır. Bu ikilemden hareket edildiğinde, sanki tarikat olgusu tasavvuftan ayrı, ondan kopuk bir olgu gibi telakki edilebilir. Ancak böyle bir algı ne ölçüde gerçek durumla uyum içerisinde olabilir. Buradan hareketle, tasavvufun tarihi gelişim sürecini ifade etmeye dair kullanılan kavramların ve yapılan kategorileştirmelerin mutlak olmayıp tartışmaya, eleştiriye ve gelişmeye açık olduğunu söylemeliyiz.

Tasavvufun öne çıkardığı zühd, takvâ, ihsan, ihlas, istikamet gibi kavramlar ve değerler söz konusu olduğunda, tasavvufun tarihinin kiminle veya kimlerle başladığı konusu da tartışmalı bir konu olarak gözükmektedir. Terâcîm ve tabâkât türü eserlerde sûfîlerin tasavvufun tarihini Hz. Peygamber veya sahabeyle, özellikle de Hz. Ebubekir'le başlatma eğiliminde oldukları ifade edilmektedir. Ancak bunun yanında

²⁶ bkz. Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat, Tasavvufun Teşekkül Süreci*, s. 32-34.

Kuşeyrî gibi söz konusu tarihi İbrahim b. Edhem’le başlatan da vardır.²⁷

İşârî tefsir/te’vilin ortaya çıkıp gelişmesi konusuna gelince, hadis, fıkıh ve kelam âlimlerinin dil kurallarına, âyet, hadis ve diğer rivâyetlere, akıl ve duyu verilerine dayanarak ortaya koydukları tefsirlerin yanında, zahitlerle mutasavvıflar da kendilerine has bir bilgi aracı olarak kabul ettikleri ilham ve manevi tecrübelerine göre Kur’ân’ı yorumlamaya çalışmışlardır. Bu yorumlar. Hicri 1 ve II. (VII ve VIII.) yüzyıllarda nispeten dış anlamından farklı şekilde açıklanmaya elverişli az sayıdaki âyetlerle sınırlı tefsir tarzında iken, daha sonra bu sınır genişletilmiş, böylece birçok âyetin işârî/tasavvufî yorumlarını içeren tefsirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hicri 1 ve II. yüzyıllarda yaşayan âbid ve zâhidler Kur’an’ı derin bir dikkat ve duyarlılıkla okumaya büyük önem vermişler, zühd, takva, ihlas, niyet, korku ve ümit gibi ahlaki ve manevi konulara ağırlık veren yorumlar yapılmaya başlanmıştır. İlk sûfiler, zahitlerin Kur’ân’ı yorumlama tarzına uymakla beraber buna haşyet. fenâ, beka, muhabbet, marifet, keşf gibi yeni kavramlar ekleyerek bu kavramlar çerçevesinde yorumlara gitmişlerdir. Bütün bu yorumlar, insanları nefsin kötü arzularından ve dünyevileşmekten uzaklaştırarak onları ahirete yönlendirmeyi, bunun için de ibadet ve kulluk görevlerini mümkün olduğu ölçüde en iyi şekilde yerine getirme sorumluluğunu güçlendirmeyi hedeflemiştir.²⁸

Tarikatler öncesi sûfî hareketin işârî tefsirdeki ilk temsilcileri Hasen el-Basri (ö. 110/729), Cafer es-Sadık (ö. 148/766) ve Abdullah b. Mübarek (ö. 181/798) gibi zatlar olmuşlardır. Tarikatlar dönemi öncesine ait en önemli tefsir Sehl b. Abdillâh et-Tusterî’nin (ö. 238/853) yazdığı “Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm” adlı eserdir. Daha sonra Sülemî’nin (ö. 432/1041) yazdığı “Hakâiku’t-Tefsir” adlı eseri ile Muhammed el-Kuşeyrî’nin (ö. 465/1073) “Letâifu’l-İşârât” adlı eseri gelmektedir. Sûfî hareketin hicri

²⁷ bkz. Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat, Tasavvufun Teşekkül Süreci*, s. 51-53.

²⁸ bkz. Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, c. 23, s. 425.

5. asırdan itibaren sistemleşerek tarikatlar dönemine girmesiyle işârî tefsir de gelişmiştir. Ebû Hâmid el-Gazâlî'nin (ö. 505/1112) “Cevâhiru'l-Kur'ân”ı, Abdulkadir Geylânî'nin (ö. 561/1166) “Havâssu'l-Fatihati's-Şerife”si, Necmeddin Kübrâ'nın (ö. 618/1221) “Aynu'l-Hayat”ı, Necmeddin Dâye'nin (ö. 654/1256) “Bahru'l-Hakâik”i ve Muhakkik Tirmizi'nin (ö. 638/1241) “Maârif”i tarikatler dönemine ait önemli sûfî tefsirlerdendir.²⁹

Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn ve çeşitli eserlerinde İşârî tefsirler için teorik bir çerçeve çizmiştir. Gazâlî işârî tefsirlerin önemine ve faydasına işaret etmiş, bazı âyetlerin tefsirinde sûfîlerin işârî yorumlarından istifade etmiştir.³⁰

Kur'ân'a sırf işârî açıdan yaklaşan bu müfessirlerin yanında bir de işârî te'ville felsefeyi birleştirerek sistemini kuran Muhyiddin İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) Kur'ân'a yönelişi vardır. İbnü'l-Arabî, “Futûhât-ı Mekkiyye” ve “Fusûsu'l-Hikem” adlı eserlerinde dağınık olarak bazı âyetler üzerinde durmuş, genellikle vahdet-i vücud görüşünü esas alarak âyetleri yorumlamaya çalışmıştır. İbn Arabî, tasavvufa dayandığı kadar felsefî öğretilere de dayanan bir sistemle Kur'ân'a yönelmiştir. İbnü'l-Arabî'den itibaren işârî tefsirlerde varlık ve bilgi teorisi gibi soyut felsefî konulara da yer verilmiştir.³¹

İbn Arabî'nin sistemini benimseyerek tefsir yazanlardan biri “Kitâbu İ'câzi'l-Beyân” adlı eseri ile Sadreddin Konevî (ö. 673/1275), diğeri ise “Te'vilât” adlı eseri ile Abdurrezzâk Kâşânî (ö. 730/1330) dir. Vahdet-i vücud düşüncesine dayanan nazari-sûfî hareket işârî sûfî harekete etki etmiş, Osmanlı dönemi müfessirlerini ve divan edebiyatını önemli derecede etkisi altına almıştır. Osmanlı dönemi müfessirleri arasında

²⁹ bkz. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, s. 135-136; Mesut Okumuş v.dğr., *Tefsir El Kitabı*, s. 206.

³⁰ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, c. 23, s. 427.

³¹ bkz. Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, s. 136-137; Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, c. 23, s. 426.

sûfilîği ile ünlü kişiler arasında Molla Fenarî (ö. 834/1431), Yahya es-Semerkandî (ö. 860/1456), Nimetullah Nahcivânî (ö. 920/1514) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) gibi kimseler vardır.³² Mutasavvıfların Kur'ân âyetlerinin zahirine ters düşmeyen ölçülü işârî te'villeri dirâyet metoduyla yazılan Ehl-i Sünnet tefsirlerini de kısmen etkilemiştir. Fahreddin Razî'nin (ö. 606/1210) Mefâtîhu'l-Gayb ve Levâmi'u'l-Beyyinât, Kurtubî'nin (ö.671/1273) El-Cami' li-Ahkâmî'l-Kur'an, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1361/1942) Hak Dini Kur'an Dili adlı eserlerinde âyetlerin tasavvufî yorumlarına da yer verilmektedir. Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) Rûhu'l-Me'ânî'sinde de tasavvufî etkiler açıkça görülmektedir.

1.2.3. Seyyid Şerif Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir Geylânî'nin Biyografisi, Şahsiyeti ve Eserleri

1.2.3.1. Hayatı

Tam adı Muhyiddin Ebu Muhammed Abdulkâdir b. Ebî Salih Mûsâ ez-Zâhid el-Geylânî el-Hanbelî'dir. “Muhyiddîn”, “el-Gavsü'l-A‘zam”, “el-Bâzü'l-Eşheb”, “Kutbu'l-Evliyâi'l-Kirâm” gibi pek çok lakap ve sıfatları vardır.³³ Âşık Molla Rahîm (ö. h.1442/ m.1980), “Abdulkadir Geylânî Hazretleri” adlı mesnevisinde Abdulkâdir-i Geylânî'nin hilyesine şu şekilde yer vermiştir: “*Abdulkâdir-i Geylânî, esmer renkli, uzun boylu, gözleri ve kaşları siyah, dişleri mercan gibi beyaz olan bir zât idi. Alçakgönüllü ve güzel huylu olan Abdulkâdir-i Geylânî'nin eline ve yüzüne sinek konmaz, hatta üstünden bile geçmezdi. Misk gibi kokar, kokusu davete gittiği evin duvarlarına dahi tesir ederdi. Vaktini boş geçirmez, güzel ahlâkı ve tatlı diliyle hep nasihat ederdi. Daima gülümseyen nur yüzüne doyum olmazdı. Yemekleri az yer, elbisesini temiz giyerdi. Saç ve sakalını sürekli tarar, bıyığıyla sakalını birbirine*

³² Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, s. 136-137.

³³ bkz. Dilaver Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 9. baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 85.

karıştıranları hiç sevmezdi. Tevazu sahibi olup kibirden hoşlanmazdı. Tesirli sözleriyle pek çok Hristiyan'ı bile imana getirmişti. İnsanlara iyilik etmek için çabalar, dini yükseltmeyi en büyük gayesi bilirdi. Kadirî tarikatını yaymak için uğraşmış, evliya mertebesine ulaşan çok sayıda mürit yetiştirmişti. Malı-mülkü çoktu ve bunları hep hayır işlerine sarf ederdi. Fakirlere, düşmüşlere, yetimlere ve dul kadınlara yardım ederdi. Parasını camilere ve köprülere verir, kalbinde asla mal-mülk sevgisi taşımazdı. Vefatından sonra da müritleri üzerinde tesiri devam eder, çok kişiye aşk şarabından içirip onları ıslah eder, zor durumda kalanların imdadına yetişirdi.”³⁴

Abdulkâdir Geylânî, Hazar Denizi'nin güneyinde, İran'ın kuzeybatı tarafında kalan Geylan bölgesinin, Neyf kasabasının Büştir köyünde, 470/1078 yılında dünyaya gelmiştir.³⁵ Nesebi baba tarafından Hz. Hasan'a, anne tarafından Hz. Hüseyin'e ulaşmakla seyyiddir.³⁶ Babası Musa Cengi-dost, annesi Ümmü'l-hayr Emetü'l-Cebbar Fatıma bintü EbîAbdillah es-Savmâî'dir. Babası, Abdulkâdir Geylânî küçük yaşta vefat etmiştir. Geylânî, annesinin yanında kendisinin de ileri gelen şeyhlerinden biri olan anne tarafından dedesinin himayesi altında yetişmiş böylece takva, salah ve güzel ahlak üzere yetişmiş, temel dini bilgileri de aile çevresinde edinmiştir. Abdulkâdir Geylânî dört kadınla evlenmiş, 27 tanesi erkek, 22 tanesi kız olmak üzere 49 tane çocuğu olmuştur. Oğulları babalarının yanında ilim tahsil etmiş, çeşitli âlimlerden ders almışlardır. Pek çok âlim oğullarından icazet almıştır. Onların sadece ilmi yönü değil,

³⁴ Ferdi Kiremitçi, “Edebiyatımızda Manzum Menâkıbnâme Türünün Bilinen Son Örneği: Âşık Molla Rahîm'in “Abdülkâdir-İ Geylânî Hazretleri” Adlı Eseri”, *Turkish Studies*, Volume 13/28, (Fall 2018), s. 541.

³⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *Geylani tefsiri*, Araştırma ve tahk.: Muhammed Fadel Ceylânî, 2. Baskı, Ceylânî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, İstanbul 2013, c. 1, s. 5.

³⁶ bkz. Şemsettin Sâmî, “Abdulkadir Geylânî”, *Kâmûsu'l-a'lâm*, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, c. 4, s. 3087; Ethem Cebecioğlu, “Abdulkadir Geylânî”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, c. 7, s. 53; Dilaver Güner, 2016, s. 58.

babaları gibi insaniyetleri, ahlakları da herkesin kendisine örnek alacağı şekilde fevkaladedir.³⁷

On sekiz yaşına gelince annesinden izin alarak bir kafileye katılıp Bağdat'a gitmiştir. Şattanûfi ve İbnü'l-Verdî'nin verdiği bilgiye göre o, Bağdat'a geldiğinde, önce Kur'an ilimleri ile meşgul olmuş ve ezberini sağlamlaştırmıştır. Orada dindarlığıyla, Allah korkusuyla, sâlih kişiliğiyle bilinen pek çok âlimden ders almıştır. Hadis ve Hanbelî fıkında ilim tahsil etmiş, 521 h./ 1127 m. tarihinden itibaren tasavvuf sohbetlerine başlamış, çok kısa zamanda asrının en büyük mutasavvıfı haline gelmiş, kerametleri ile birçok kimseyi ikna etmiş, tesis etmiş olduğu Kadirî tarikatına mensup dervişler aracılığı ile öğretileri yaşamaya devam etmiştir.³⁸ Ebû Gâlib b. Bâkılânî (ö. 403/1013), Ca'fer es-Serrâc (ö. 500/1106), Ebü Bekir Sûsen ve Ebû Tâlib b. Yûsuf ve Kâdî Ebû Hüseyin (ö. 593/1197) gibi hukukçulardan fıkıh; Zekeriyâ-yı Tebrizî (ö. 502/1109) gibi dilcilerden de edebiyat okumuştur. Kısa zamanda usul, fîrû ve mezhepler konusunda geniş bilgi sahibi olmuştur.³⁹ Zahiri ilimleri tamamlarken Bağdat mutasavvıflarıyla yakın dostluklar kurmuştur.

Kaynaklar Abdulkâdir Geylânî'nin tarikat hırkasını Muhammed b. Müslim ed-Debbâs'tan (ö. 525/1131) giydiğini ve onun damadı olduğunu bildirirler.⁴⁰ “Debbâs”; pekmez kaynatıcısı demektir. Evliyânın büyüklerindendi. Yolda haram bir işle karşılaşsa suçu kendisinde bulur, “Biz hangi günahı işledik de bu gün yolda bir günah

³⁷ bkz. Seyfullah Erdoğan, *Şeyh Abdulkâdir el-Geylânî Hayatı ve Menkıbeleri*, 2. Basım, Mercan Kitap, İstanbul 2014, s. 43-49.

³⁸ bkz. Ömer Rıza Kahrâle, “Abdulkâdir el-Gilânî”, *Mu'cemu'l-muelliîfîn*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993, c. 2, s. 200; Karl Brockelman, “Muhyî'd-Dîn el-Cilî”, *Târîh 'ul-edebi'l-'Arabî*, trc. Mahmud Fehmi Hicâzî, el-Munazzamatu'l-'Arabiyyetuli't-terbiyete's-sekâfete'l-ulûm, Mısır 1993, c. 4, s. 340.

³⁹ Dilaver Güner, *Abdulkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 61-63; Seyfullah Erdoğan, *Şeyh Abdulkâdir el-Geylânî Hayatı ve Menkıbeleri*, s. 16-21.

⁴⁰ bkz. Şemsettin Sâmî, “Abdulkâdir Geylânî”, c. 4, s. 3088; Süleyman Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul 1988, c. 1, s. 234.

ile karşılaştım?” diye sorar, tevbe istiğfar ederdi. Zamanında yaşayan evliya ve âlimler bu kişiye bağlıydılar.⁴¹

Abdulkâdir Geylânî, bir yandan ilimle meşgul olup Hocası Ebü Saîd el-Muharrimî'nin kendisine tahsis ettiği Bâbü'l-Erec'deki medresede hadis, tefsir, kıraat, fıkıh ve nahiv gibi ilimleri okutup vaaz verirken, diğer taraftan hilafet merkezi Bağdat'ta yaşanan iktidar kavgaları, siyasi çekişmeler, kıtlık ve geçim kaygıları gibi devrin zor şartları onu insanlardan ve şehirden uzaklaşmaya itmiştir. Rabbiyle baş başa kalabilmek için Bağdat'ın Kerh harabelerinde riyazet ve mücâhedeye başlamıştır. Ancak bu tasavvufî bir faaliyet değildir.⁴² Bazen şehri tamamen terk etmeye karar veriyor, fakat içinden bir ses buna mani oluyordu. Bu şekilde 25 yıl boyunca hem zahiri ilimleri tamamlamış, hem de harabelerde sık sık uzlete çekilmiştir.⁴³

Menkıbeye göre yirmi beş yıl kadar süren inziva döneminin sonunda, başka biri yedirmedikçe kendi eliyle hiçbir şey yememeye ahdetmiş, aradan kırk gün geçtiği ve içinden “açım, açım” sesleri geldiği halde olağan üstü bir dayanma gücü göstererek direnmiş, nihâyet bu hali Ebu Saîd el-Muharrimî'ye malum olmuştur. O da onu alıp evine götürerek eliyle doyurmuş ve daha sonra kendisine şeyhlik hırkasını giydirmiştir.⁴⁴

Abdulkâdir Geylânî ilim tahsilini ve tasavvufî arayışını tamamladıktan sonra, 521/1127 yılında Ebu Saîd el-Muharrimî'nin medresesinde vaaz dersleri tertip etmeye başlamıştır. Kısa zamanda ünü yayılmıştır. Meclisleri toplumun her kesiminden insanlarla, değişik din mensuplarıyla dolup taşmaya başlamıştır.⁴⁵ Abdulkâdir Geylânî

⁴¹ Kemal Yavuz v. dğr. *Evliyalar ansiklopedisi*, İhlas Holding Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1992, c. 4, s. 422-423.

⁴² bkz. Dilaver Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 63.

⁴³ Dilaver Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 64.

⁴⁴ bkz. Süleyman Uludağ, “Abdulkadir Geylânî”, c. 1, s. 234-235.

⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, “Kurumsallaşmış Tasavvuf: Tarikatlar”, *Tasavvuf Tarihi*, ed. Ethem Cebecioğlu, A.Ü. Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2013, s. 124.

yirmi sekiz yaşlarında insanlara vaaz ve nasihatte bulunmaya başlamış, Bağdat'ta kırk yıl boyunca bu şekilde görev yapmıştır.⁴⁶ Geylânî'nin cemaate hitabı son derece açık, süratli ve akıcı olduğu için Cuma günleri yapacağı konuşmayı dinlemek arzusuyla yanan insanlar sabahın erken saatlerinden itibaren camiye dolmaktaydılar. O bunun yanında Yahudi ve Hristiyanları irşat için de çaba sarf eden bir mutasavvıftı. İran, Yemen, Mısır ve Şam gibi o günün İslam merkezlerinde bulunan âlimler ondan ilim öğrenmiş ve feyz almışlardır.⁴⁷

Abdulkâdir Geylânî son günlerinde ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Bu günlerde tavsiye isteyen oğullarına vasiyette bulunmuş, oğulları bu vasiyeti de not almışlardır. Bu vasiyette de Abdulkâdir Geylânî onları tevhide teşvik etmiştir. Onun vefatına dair ayrıntılar Fethu'r-Rabbânî kitabının son bölümünde yer almaktadır. O, Bağdat'ta 91 yaşında vefat etmiştir.⁴⁸ Vefat tarihi 8.4.561/16.2.1166 Cumartesi, vefat anı ise gecedir.⁴⁹ Kabri, Bağdat'ta medresesi içerisinde ve halen sevenlerinin ziyaretgâhıdır.

1.2.3.2. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti

1.2.3.2.1. Abdulkadir Geylânî'nin Eserleri ve Fethu'r-Rabbânî

Abdulkâdir Geylânî'ye ait pek çok eser mevcuttur. Bunlardan *el-Gunye Li-Tâlibî Tarîkı'l-Hak*, *el-Fethu'r-Rabbânî*, *Cilâü'l-Hâtır*, *Fütûhu'l-Gayb*, *el-Fuyûzâtu'r-Rabbâniyye fî Evradi'l-Kâdiriyye* ve on beş kıymetli mektubunu ihtiva eden *Mektûbât* en önemlileri ve en bilinenleridir.⁵⁰ *el-Gunye Li Tâlibî Tarîkı'l-Hak*, Abdulkâdir

⁴⁶ bkz. Ethem Cebecioğlu, “Abdulkadir Geylânî”, s. 55.

⁴⁷ bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 7. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 82, İstanbul 2004, s. 432-433.

⁴⁸ bkz. Abdulkadir Geylânî, *el-Fethu'r-rabbânî Âlemlerin Anahtarı*, trc. Osman Güman, 5. Basım, Gelenek Yayınevi, İstanbul 2011, s. 404-406; Dilaver Gürer, Abdulkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, s. 74.

⁴⁹ bkz. Dilaver Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 73.

⁵⁰ bkz. Hayreddîn ez-Zirikli, “Abdu'l-Kâdir el-Cilânî”, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlmi'l-melâyîn, Beyrut 1995, c. 4, s. 47; Ethem Cebecioğlu, “Abdulkadir Geylânî”, s. 56. Abdulkâdir Geylânî'nin sireti, eserleri,

Geylânî'nin doğrudan te'lif ettiği tek eserdir. Geylânî bu eserinde Hanbelî mezhebine göre ilmiyal konularına, gündelik işlerde dikkat edilmesi gereken edep konularına ve tasavvufa dair konularla müridin dikkat etmesi gereken edep kurallarına yer vermiştir.⁵¹ *Cilâü'l-Hâtır fi'l-Bâtin ve'z-Zâhir* adlı eser Geylânî'nin vaazların derlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu yönüyle Fethu'r-Rabbânî'ye benzemekte ve sanki onun bir devamı niteliğindedir. *Fütûhu'l-Gayb* adlı eseri ise Geylânî'nin 78 adet sohbet, vaaz ve hutbesini içermektedir. Eseri derleyen Geylânî'nin oğlu Abdürrezzâk'tır. Eserin sonunda Geylânî'nin vefatı, soy şeceresi ve hayatıyla ilgili kısa bilgiler mevcuttur ancak bunları kimin eklediği meçhuldür.⁵² Çalışmamızın esas kısmını teşkil eden *El-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzu'r-Rahmânî* adlı kitap ise Abdulkâdir Geylânî'nin Cuma sabahları ve Salı akşamları medresede, Pazar sabahları ise ribatta olmak üzere haftada üç defa yaptığı vaaz ve sohbetleri sırasında alınan notları içermektedir. Bu notların bir araya getirilmesiyle oluşturulan kitabı kimin derlediği belli değildir.

Kaynaklar bu konuda sadece Geylânî'nin halifelerinden ve muhtemelen torunu olan “Afif” adındaki zattan söz etmektedir.⁵³ Oluşturulma yöntemi sebebiyle kitap; Abdulkadir Geylânî'nin tasavvuf ve tarikat anlayışını sonraki nesillere aktarma gayesi gütmektedir. Kitap 62 vaaz içermektedir ancak bu vaazların hepsi tamamen yer almayıp sadece not alınan ve önemli görülen kısımları içermektedir.

Halkın geneline vaaz edildiğinden kitabın dili basit ve açıktır. Eserde vaazlar meclis başlığı altında çoğu meclisin yapıldığı tarih kayda alınarak verilmiştir. Ancak bu

mektupları, vasiyeti, hutbeleri, duaları, kaside ve virtleri için bkz. Karl Brockelman, “Muhyî'd-Dîn el-Cilî”, c. 4, s. 341-349.

⁵¹ bkz. Abdulkadir Geylânî, *Gunyetü't-tâlibîn*, trc. Abdulkadir Akçiçek, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2012, s. 959-1070.

⁵² Detaylı bilgi için bkz. Dilaver Gürer, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 110-115; Abdulkadir Geylânî, *Geylânî Külliyyâtı*, trc. Osman Güman v.dğr., Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 389-561, 565-714.

⁵³ Dilaver Gürer, “El-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzu'r-rahmânî”, *Tasavvuf Klasikleri*, ed. Ethem Cebecioğlu, Erkam yayınları, İstanbul 2010, s. 187.

meclisler tarih sırasına göre yerleştirilmemişlerdir. Tarihlerle bakıldığında vaazlar iki yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Son meclis oldukça uzun ve konuşma bütün vaazlarda irticalen yapıldığı için değişik konular içermekte, sorulan sorulara yönelik şekillenmektedir. Kitabın sonuna Geylânî'nin vefatı eklenmiştir ancak bu eklemeyi kimin yaptığı, ne zaman yaptığı meçhuldür. Bu kitap Abdulkâdir Geylânî ve Kâdiriyye hakkında yapılan çalışmalarda en çok başvurulana kaynaktır. Türkçe'ye Abdulkâdir Akçiçek tarafından “*El-Fethu'r-Rabbânî İlâhî Armağan*” (İstanbul, 1961,1968, 1977, 1980; Ankara, 1962, 1988), Yaman Arıkan tarafından “*Abdulkâdir Geylânî'nin Sohbetleri*” (İstanbul, 1985), Sıtkı Güllü tarafından da “*Huzur Sohbetleri*” (İstanbul 1997)⁵⁴ ve Osman Güman tarafından “*El-Fethu'r-Rabbânî Âlemlerin Anahtarı*” (İstanbul, 2004,2011) adıyla tercüme edilmiştir.⁵⁵ Bizim elimizdeki çalışmamıza konu olan eser Osman Güman'ın çevirisidir.

Abdulkâdir Geylânî'nin en çok bilinen bu eserlerinin, *Siracü'l-vehhâc* da dâhil olmak üzere “*Geylânî Külliyyatı*” adında toplanmış bir baskısı mevcuttur. Ancak bu külliyyat çevirileri bakımından öncekilerden farklı değildir.⁵⁶ Geylânî'nin bunlardan başka *Mektûbat*, *ed-Dürerü's-Seniyye fi'l-Mevâizi'l-Geylânîyye* gibi pek çok eseri bulunmaktadır. Ona ait pek çok şiirler, virdler, hizbler, dualar mevcuttur.⁵⁷

1.2.3.2.2. Dini ve Tasavvufi Düşünceleri

O Ahmed b. Hanbel'den sonra Hanbeli mezhebinin en önemli imamlarından olmasına rağmen Şafii mezhebine göre de fetva vermektedir. Onun Hanbeli mezhebinden oluşu ve bu mezhebin kurucusuna olan kuvvetli muhabbeti pek çok dini

⁵⁴ Dilaver Gürer, “El-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzu'r-rahmânî”, s. 188.

⁵⁵ Dilaver Gürer, “El-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzu'r-rahmânî”, s. 194.

⁵⁶ bkz. Abdulkadir Geylânî, *Geylânî Külliyyâtı*, trc. Osman Güman v.dğr., Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2015.

⁵⁷ Dilaver Gürer, “El-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzu'r-rahmânî”, s. 110-123; Dilaver Gürer, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 183-185.

meselede onun tutumunu şekillendirmiştir.⁵⁸ İbn Teymiyye gibi aşırı tenkitçiler bile Abdulkâdir Geylânî'ye ılımlı yaklaşmış hatta onun görüşlerine şerhler getirmişlerdir.⁵⁹

Allah'ın sıfatları, kader vs. itikad konularında Kur'ân ve sünnetin zâhirî izahına sıkıca bağlı olan Geylânî, bu konularda tevile girmemiştir.⁶⁰ Âyet ve hadislerin zahiri manalarından hareketle İslam inancını Hanbeli mezhebi doğrultusunda izah eden Geylânî'nin açıklamalarından, vahdet-i vücud, hülul ve ittihad gibi felsefi düşüncelerin kokusu gelmemektedir.⁶¹ Hakkındaki menkıbelere bakarak onun felsefeden ve kelimadan hoşlanmadığını anlıyoruz.⁶² Bu yüzden Avarifü'l-maarif sahibi Sühreverdi'nin kelim ile iştigalden uzaklaşmasını sağlamıştır.⁶³

1.2.3.2.3. Tarikatı

Abdulkadir Geylânî tasavvufa, şeriata ve dinin zahiri hükümlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Gazzali'nin geliştirip sistematize ettiği Sünnî tasavvuf, onun tarafından devam ettirilmiştir. Adına izafetle Kâdiriyye bazen de Geylânîyye diye anılan tarikat,⁶⁴ günümüze kadar ulaşan en eski tarikatlerden biri olup,⁶⁵ günümüzde de en yaygın tarikatlardan birisi olma özelliğine sahiptir.⁶⁶

Tarikatın nasıl bir oluşum süreci geçirdiğine bakılırsa; Geylânî'nin oğlu Abdürrezzâk, babasıyla birlikte hacca gittiğinde Arafat'ta Ebu Medyen el Mağribi, Ebu Amr Osman b. Merzuk gibi tanınmış şeyhlerle diğer bazı sufilerin babasının elinden hırka giydiğini anlatır. Bu sufiler daha sonra Abdulkâdir-i Geylânî'nin halifeleri olarak

⁵⁸ Dilaver Güner, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 332.

⁵⁹ bkz. Dilaver Güner, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 84.

⁶⁰ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 134.

⁶¹ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 136.

⁶² bkz. Dilaver Güner, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 82-83.

⁶³ Dilaver Güner, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 82.

⁶⁴ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 241.

⁶⁵ Dilaver Güner, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 329.

⁶⁶ Dilaver Güner, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 329.

faaliyet göstermişlerdir. Bu olay, Kadiriliğin daha Abdulkâdir-i Geylânî'nin sağlığında oluşma sürecine girdiğini göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁷ Moğoların 1258'de Bağdat'ı işgaline kadar kuruluş dönemini tamamlayan tarikat o zamandan itibaren kollara ayrılmaya başlamıştır.⁶⁸ Hikemiyye, Esediyye, Beceliyye, Yafıyye, Eşrefiyye gibi kolları vardır.⁶⁹

1.2.3.2.4. Abdulkâdir Geylânî'nin Tesirleri

Kur'an'a ve sünnete sağlam bir bağ geliştirerek; toplumların ahlakının güzelleşmesi, huzurlu İslam toplumlarının inşa edilmesi, haksızlıklara karşı mücadele edilmesi ve Allah'ın dininin ayakta tutulması Geylânî'nin günümüze dek süren tesirlerindendir. Hanbelî mezhebine göre tutum geliştirmesi sebebiyle Hanbeli mezhebinin canlılığa kavuşmasına zemin oluşturmuş, tarihi süreç içerisinde kaybolmasının önüne geçmiştir.⁷⁰

Onun kendi şahsında hem tasavvufu hem de zahir ilimlerini meczetmiş olmasının, Kuşeyri ve Gazâlî gibi sufilerin bayraktarlığını yaptığı "Sünni tasavvuf" anlayışının yerleşmesinde büyük katkısı olmuştur.⁷¹

Yine onun halkasından pek çok âlim yetişmiş, onların fikir dünyalarının derinleşmesi ve zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. *"İslam'ı yayma çalışmalarını sistematik hale getiren tasavvuf ekollerinin başında Kâdiriyye gelmektedir. Örneğin, Kâdirî tasavvuf ekolünün müntesipleri Afrika'da misyonerlerin önünü kesmekle kalmamış, İslam'ı bölgenin hâkim dini haline getirmişlerdir. Yerli halklar,*

⁶⁷ Nihat Azamat, "Kâdiriyye", TDV. *İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul 2001, c. 24, s. 131.

⁶⁸ Nihat Azamat, "Kâdiriyye", c. 24, s. 134.

⁶⁹ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 241.

⁷⁰ bkz. Süleyman Uludağ, "Abdulkâdir Geylânî", c. 1, s. 235.

⁷¹ bkz. Dilaver Güner, *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 410.

misyonerlerden çok, Kâdirilik gibi tasavuf ekolü zümrelerine ilgi ve alaka göstermişlerdir.”⁷²

Bu hareketlerden biri Fransız sömürgeciliğine karşı mücadele eden Cezair halkıdır. Bu mücadelenin lideri olan Emir Abdulkâdir el-Cezairî'nin (ö.1300/1883) şahsında ve mücadelesinde Kâdiriyye'nin bariz etkileri görülmektedir.⁷³ Kâdirî kültürü aynı zamanda yayıldığı bölgelerin folklörüne canlılık ve çeşitlilik getirmiştir.⁷⁴ Geylânî'nin günümüze kadar gelen eserleri neticesinde ilmi ve manevi tesirleri devam etmektedir. “*Fethu'r-Rabbânî*” adlı eserinin Türkçe tercümelerinin baskısı ülkemizde kısa sürede tükenmekte ve tekrar tekrar basılmaktadır. Bu da onun kendi asrını aşarak halen insanların gönlüne tesir ettiğini ve ona olan ilginin canlılığını gözler önüne sermektedir.

1.2.3.2.5. Fethu'r-Rabbânî'de Tasavvuf Mertebeleri

Çalışmamızda bir insanın manevi yoldaki seyrini gösterebilmek adına Geylânî'nin yaptığı tanım ve açıklamalara göre bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu sınıflandırma “avam öncesi mertebesi”, “avam”, “havas” ve “ehassül havas” olmak üzere dört temel mertebeden müteşekkildir. Bu mertebelerde edinilen özellikler ve bu mertebelerin her biri içerisinde yer alan farklı kulluk mertebeleri açısından kesin bir ayrıma gitmek mümkün olmamıştır. Çünkü tekâmülün nihayetsizliği ve pek çok özelliğin birbiriyle iç içe gelişmesi böyle bir çabanın üzerindedir. Bu sebeple Fethu'r-Rabbânî'deki anlatımlardan yola çıkılarak genel bir şablon çizilmiştir.

⁷² bkz. Ethem Cebecioğlu, “Kurumsallaşmış Tasavvuf: Tarikatlar”, s. 124.

⁷³ Ramazan Muslu, *Emir Abdülkadir El-Cezâirî Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 28, 68, 82, 114.

⁷⁴ bkz. Ethem Cebecioğlu, “Kurumsallaşmış Tasavvuf: Tarikatlar”, s. 125.

Burada özellikle belirtmek gerekir ki, Geylânî bu mertebeleri sistematik bir tarzda anlatmamıştır. Bu nedenle, kavramların mahiyetinin açıklığa kavuşturulması noktasında onun mertebelere ait görüşleri tarafımızca sistematize edilmiştir. Fethu’r-Rabbânî’de Geylânî “Şunlar avamdır”, “Şunlar havastır” şeklinde daimi bir açıklamada bulunmamış, bu nedenle örneğin bir yerde havasa ait olduğunu belirttiği bir özelliği, diğer bir meclisinde başka bir özelliğe hasretmesinden hareketle konular mertebelerine göre şekillendirilmiştir. Bu nedenle açıkça avam veya havas diye geçmese de, Geylânî’nin farklı meclislerde/sohbetlerde ele alıp anlattığı konulara ilişkin belirttiği özellikler, bu özelliklerin hangi mertebeye ait olduğuna dair yaptığımız ilişkilendirmelerde kilit rol oynamıştır.

Kimi zaman bu mertebelere dair verdiği tanımlar bize açıkça yol göstermekle birlikte, kendisinin de süreç içerisinde manevi yolun gidişatına ve gelişimine dair yaptığı açıklamalar bu mertebeleri sistematize etmemizde yol göstermiştir. Yani, aslında Geylânî sistematik olarak ele almasa da, Fethu’r-Rabbânî’de adı geçen bu mertebeler, mertebelerin özellikleri, bir mertebeden diğerine geçiş safhaları, beden, nefis, kalp ve ruhun her bir mertebede hangi durumda bulundukları ve ilerleyen safhalarda ne gibi potansiyellerinin ortaya çıktığı, Allah’ın, mertebelerine göre kullarına yaklaşımı, Allah’ın kullarından hoşnut olduğu durumlar veya gazabını celbeden durumlar yaptığı sohbetin akışı içerisinde yer almaktadır.

Bununla ilgili bir örnek verilecek olursa; çalışmadaki mertebelerin sistematize edilişinde temel olarak yer verdiğimiz Geylânî’nin “İnsanlar üç gruptur: Avam, havas ve ehassü’l-havas. Avam, takvâ sahibi Müslüman demektir... Ebdâl kullar ise ehassü’l-havastır. Onlar dinden fetva isterler, sonra da Allah’ın emrini, fiilini, harekete geçirmesini ve ilhamını beklerler. Bu üç grubun dışındaki insanlar helak olup gitmiş, amansız hastalığa yakalanmış ve haramlarla kuşatılmış durumdadırlar. Bunlar din için

birer baş ağrısı, kalp için birer musibet ve beden için onulmaz yaradır”⁷⁵ açıklaması önem arz etmektedir. Demek ki, Geylânî’nin ifade ettiğine göre esasen insanlar dört gruba ayrılmaktadırlar. Çünkü ifadeye göre üç gurubun dışında kalan bir grup daha bulunmaktadır. Biz de bu grubu “avam öncesi mertebesi” olarak isimlendirmeyi uygun gördük.

Bir insanın Geylânî’ye göre avam olabilmesi için takvâlı olması gerektiğinden, takvâ konusunu avam mertebesinde işledik ve takvâ sahibi olmaya götüren özellikleri de avam mertebesinde ele aldık. Bu hususta, onun diğer meclislerinden yola çıkarak ayırımına varabildiğimiz ilim sahibi olmak ve şeriate uymak örnek verilebilir.

Yine Geylânî’nin yer verdiğimiz bu açıklamasına göre avam öncesi mertebesindeki insanların helale ve harama dikkat etmemesi, Allah’ın emirlerine uyma ve rızasını gözetme konusunda gevşek davranmaları, bu duruma yol açtığı için biz, şirk, gaflet gibi konuları, avam öncesi mertebesinde ele aldık. Şirk, gaflet, isyan gibi durumlardan kurtulup, kendilerini düzeltebilmeleri için öncelikle Allah’a yönelmeleri gerektiğini belirtmesi sebebiyle inabe, tevbe gibi konuları avam öncesi mertebesinin son kısımlarında, avam mertebesine geçiş yaparken ele almayı uygun gördük.

Geylânî’nin yukarıdaki açıklamasına göre ehassü’l-havas Allah’tan gelen ilhamı beklemektedir. Ancak Geylânî’nin başka meclislerinde yaptığı açıklamalardan, havasın da Allah’tan ilham alması söz konusudur. Dolayısıyla bu anlatımlardan yola çıkarak ilham ortak paydasını havas mertebesinde ele almak gerekir diye düşündük. Bu örnekten anlaşılabileceği gibi çalışma bu şekilde pek çok ayrıntı dinamikleri üzerinden şekillenmek durumunda olmuştur. Çalışmanın akışı seyr u sülûkun tasavvuf çevrelerince kabul gören genel yapıya göre değil, doğrudan Geylânî’nin görüşlerini yansıtmaktadır. Böylece bir yandan çalışmada Fethu’r-Rabbânî içerisinde geçen

⁷⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-rabbânî*, s. 46-47.

konulara yönelik Geylânî'nin ele aldığı âyetlerin işârî yorumları ele alınırken, bir yandan da O'nun açıklamalarından yola çıkılarak, O'na özel tasavvufî yolun şablonunun ortaya çıkarılmasına çalıştık.

Konuların Geylânî'nin anlatımında ortaya koyduğu tekemmüle göre hazırlanması, sürecin herhangi bir noktasında ele alınan insanın o zamana kadar geçirdiği manevi yolculuğunu ve o mertebeyi elde etmek için hangi süreçlerden geçtiğini ve ondan sonra kendisini bekleyen manevi yolculuğun ne şekil alacağını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Aynı şekilde Fethu'r-Rabbânî'de geçen âyetlerin işârî yorumları ele alınırken o âyetin hangi mertebede ne ifade ettiğinin anlaşılması açısından konuların mertebelere göre sistematize edilerek anlatılması yarar sağlamaktadır. Nitekim Geylânî'nin işârî yorumlarını incelediğimizde, her âyet bütün mertebelere hitap etmemekle birlikte, bazı âyetlerin hitap ettiği mertebelere göre muhtevası değişmektedir. Elbette bizler, âyetin hangi mertebeye hitap ettiğini ilgili âyetin lafzından değil, Geylânî'nin yorumlarından çıkarımlarla tesbit ettik. Böylece Geylânî'nin açıklamalarını göz önünde bulundurarak âyetleri mertebe bazlı olarak işledik.

Geylânî'nin işârî tefsirlerini ele almaya başladığımız ilk bölümün avam öncesi mertebesi olması sebebiyle, bu bölümün ilk önce “mevt” konusuyla başlatılmasının önemine değinmemiz gerekmektedir. Fethu'r-Rabbânî'yi incelerken “Bir insanın manevi tekâmülünün başlangıç noktası Geylânî'ye göre nedir?” sorusu üzerinde yoğunlaştık. Bu incelemeler yoğun bir şekilde mevt konusunu öne çıkartmaktaydı. Çünkü öleceğini hakikaten idrak eden bir insan, yaşamın kıymetini bilecek, içinde bulunduğu hüsranlılık verici durumlardan kurtulmaya çabalayacak ve kendisini gerçekten Allah yolunda dönüştürmek zorunda hissedecektir. Ölümün bu tesirine ulaşabilmek için Geylânî ölüm tefekkürünü tavsiye etmektedir. Geylânî'nin Allah'tan uzaklaşmanın manevî ölüm olduğunu açıklaması da mevt konusuyla başlangıç yapmamızda merkezi

bir rol üstlenmiştir. Çünkü çalışma genel olarak değerlendirildiğinde, manen ölmeye sebep olan hasletler ve manen nasıl dirilineceğini anlatması bakımından mevt-hayat çizgisi üzerinde ilerlemektedir.

Bu çalışma özellikle bir insanın seyr-u sülûk esnasında manevi mertebede an be an nasıl ilerlediğinin gösterilmesini sağlamak üzere kurgulanmıştır. Öte yandan konuların ister istemez ard arda sıralanması çalışmamızda bazı hususların istediğimiz netlikte ortaya çıkmasının önüne geçmiştir. Çalışmadaki bu ard ardalık nedeniyle, insanların bulundukları mertebenin özelliklerinin zaman algısı içine hapsedilmesi bu çalışmanın zayıf yanlarından biridir. Aynı nedenle insanın zamansal olarak değerlendirilmesi gereken tekemmül sürecinin statik olarak algılanması da bu çalışmanın diğer zayıf yönüdür. Çünkü söz gelimi avam öncesi mertebesinde gaflet, şirk, isyan aynı anda o kişide mevcutken; inabeyle Allah’a yönelmesi ve niyetini ihlasla düzelterek tevbe etmesi zamansal bir akışın içerisinde gerçekleşmektedir. Aynı şekilde avam mertebesinde ise avam öncesi mertebesinden Allah rızası için ne yapılması gerektiğini, nasıl olunması gerektiğini bilmeyen insan, öncelikle ilim öğrenmeli ve öğrendiği bu ilmi amel ile hayatına geçirmelidir.

İlim ile öğrenerek hayatına aktardığı dinin hükümlerine sadakatle uyması sayesinde o artık takvalı bir kul (abd) olmuştur. Şeriate uyması onu mesuliyet sahibi yapmış ve özellikle dinin hükümlerine uyarken kendi amellerindeki hata ve kusurlardan dolayı Allah’ın suçlanamayacağını idrak etmiştir. Takvâlı insan artık Allah’a ulaşmak için nefsiyle mücadele etmesi gerektiğini biliyordur. *Bu nedenle bir yandan hem nefsiyle mücadele ederken, diğer yandan kalbinden Allah’tan başka bağlandığı ne varsa atmaya çalışarak tevhide ulaşmaya çalışıyordur. Yani nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye ameliyesi birbirinden kopuk süreçler değil; başabaş giden bir gayreti gerektirmektedir. Dolayısıyla içerik olarak kalp tasfiyesinin nefis tezkiyesinden sonra ele alınması, okuru yanıltmamalıdır. Avam mertebesindeki nefis ele alınırken Geylânî’nin nefsin*

tutkularıyla ilişkilendirdiği dünya, ahiret, cennet, cehennem, kader konuları nefis başlığı altında işlenmiştir.

Nefsi tezkiye aşamaları sabır isteyen bir mücadele olduğu için sabır ve mücahade, uzlet ve terk konuları da burada yer almaktadır. Nefsin karşı çıkmalarının karşıtı olarak karşımıza çıkan teslimiyet ve rıza hali avam mertebesindeki kulun sahip olması gereken özelliklerdir.

Böylece nefis ve nefsin etki alanına giren konular işlendikten sonra akıl ve kalp konuları işlenmiştir. Kalp ve kalbin tasfiyesiyle ilgili zikir ve murakabe işlendikten sonra insan yapısının unsurları olan beden, nefis, kalp ve sırrın irtibatı ve bu yapıların Allah rızasına uygun nasıl çalıştıkları işârî yorumlar ışığında anlatılmıştır. Ancak nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye ile bu yapıların çalıştığı süreç tamamlandığında, avam mertebesindeki insan bu mertebenin mevtini gerçekleştirmiş, imanı sağlam hale gelmiştir.

Görüleceği üzere tüm bu süreç, insanın bizzat gayret ve çaba göstermesi neticesinde kesbîdir. Geylânî'ye göre bu çalışmanın ardından Allah'ın yardımı geldiği için nasrullah konusu burada işlenmiştir. Bu şekilde bedeni, nefsi, kalbi ve sırrı ancak Allah'ın rızasında birleşerek insanı meydana getiren unsurlarının birlik oluşturmasıyla o insan tevhide ermiş neticede havastan olmuştur. Bu mertebedeki kişi ilham almakta ve basireti açılmaktadır. O, bu mertebenin mevtini gerçekleştirmek suretiyle hakikatte fenâyı yaşamaktadır. Allah'ın dostluğunu yani velâyeti elde etmiştir. Ancak halen havf içerisinde. Marifetullah ve muhabbetullah sahibidir.

Bu mertebenin konularında öncelik sonralık yoktur. Ama buna rağmen, her bir konu kendi içerisinde tekemmül ederek durağan bir süreci değil, dinamik bir süreci içermektedir.

Havas mertebesine ait fenâ sürecinin ve mevtin tamamlanmasının ardından, kişinin Allah ile beraberliğinin kemâline eren kişi ehassü'l-havas mertebesine ulaşarak burada bekâ ve hayat bulmaktadır. Tüm bu süreçlerin genel bir görünümünü çizebilmek için tekemmül ve makam, zâhir ve bâtın konuları burada işlenmiştir. Netice itibariyle tüm bu süreç Geylânî'nin yorumlarının bütüncül bir değerlendirmeye tâbî tutulmasıyla incelenerek sistematize edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FETHU'R-RABBÂNÎ'DE AVAM ÖNCESİ MERTEBE İÇİN

ÂYETLERE GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR

Abdulkâdir Geylânî'nin Fethu'r-Rabbânî'de yoğunlaştığı en önemli mevzu tevhiddir. Yani insanın bütün varlığıyla sadece Allah'a kulluk etmesidir. Bu nedenle bütün mertebeler tevhidin gerçekleşmesine göre belli olmaktadır. Avam öncesi mertebede olanlar tevhidi yaşayamayanlardır. Bu nedenle bu bölümde incelenecek konu başlıkları ve âyetler, tevhidi bozan unsurları ve tevhidi yaşayamayanların bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yapılarını tanımamıza yardımcı olacaktır.

Yine bu bölümde avam öncesi mertebesinde olanlarla ilgili ön plana çıkan durum, onların Allah'ı tanıyıp bilmemelerinin bahsedilen her başlıkta kendisini hissettirmesidir. Nitekim Allah Kur'ân'da “*Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar*” (*el-Hacc, 22/74*) buyurulmaktadır. Bu mertebede olanlar da henüz Allah'ı tanıyamamış olan insanlardır. Abdulkâdir Geylânî'nin, ele aldığı konularla ilgili âyetlere yaklaşımında, onları Kur'ân'ın bütünlüğüne uygun şekilde açıklayıp yorumladığını görüyoruz. O, bir âyeti açıklayıp yorumlarken, yorumunu Kur'ân'ın diğer âyetlerine telmihte bulunacak şekilde desteklemiştir.

2.1. Mevt

Mevt, Arapça mastar bir kelime olup Lisânu'l-Arap'ta “*hayatın zıttı*” olarak ifade edilmektedir.⁷⁶ Vücuttaki hayat enerjisinin tükenmesi olarak da açıklanmıştır.⁷⁷ Mevt hayat enerjisinin son bulması, insanın akıl ve idrakten yoksun olup cehaletin

⁷⁶ İbn Manzur, “mvt”, *Lisânu'l-Arab*, c. 2, s. 90-91.

⁷⁷ Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Fâris, “mvt”, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, tahk.: Abdü's-Selâm Muhammed Hârun, Dâru'l-Fikir, ts., c. 5, s. 283.

karanlığına gömülmesi de mevt olarak değerlendirilmiştir. “Sen ölümlere duyuramazsın” meâlindeki âyette kast edilen anlam böyledir.⁷⁸

Yahyâ b. Muâz’ın yanında, “*Ölüm meleği varken bu dünya bir zerreye değmez,*” dediklerinde, “*Asıl ölüm meleği olmasa bu dünya bir zerreye değmezdi. Zira ölüm dostu dosta kavuşturan bir köprüdür,*” demiştir.⁷⁹ Bu gerçekten Allah’ı sevenlerin ölüme yaklaşımını göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Avam öncesi mertebesindeki insanların mevt denilince anladıkları kısaca bu dünya hayatının son bulmasıdır. Nitekim Geylânî de “*Sen bu fermana göre bir yolcusun*” diyerek: “**Onların vâdesi geldiğinde ne bir an önceye alınırlar, ne de sonraya bırakılırlar**” (el-A‘râf, 7/34) meâlindeki âyetle bu hakikati kendisini dinleyenlere hatırlatmış, “*Ey ölü! Ey Toprak! Pek yakında toprak olacaksın. Sonra kabrin çiğnenecek. Topraktan yine toprağa gideceksin, beşikten mezara gireceksin.*”, “*Ölüm seni uyandırmadan önce sen kendin uyan*” diyerek onları uyarmıştır.⁸⁰

Geylânî, 62. sohbette “*Gençliğin Allah’ın sevmediği işleri yaparak geçmiş. Eşini, çocuğunu, komşunu ve sultanını hoşnut etmeye çalışıyorsun. Allah’ı ve melekleri ise kızdırıyorsun. Hâlbuki: “Dönüş Allah’adır”* (Âl-i İmrân, 3/28; el-Mâide, 5/18; en-Nûr, 24/42; el-Fâtır, 35/18) *Önünde sonunda ölümle karşı karşıya kalacaksın. Annenle, babanla, kardeşlerinle, arkadaşlarınla ve yöneticilerinle karşılaşacaksın. Hiç kimse ‘Kıyamet ne zaman kopacak?’ diye sormasın. Çünkü öldüğü zaman onun kıyameti kopmuş demektir*”⁸¹ demektedir. Bu âyetlerde zâhiri olarak, her insanın başına gelen ölüm hadisesine işaret edilmektedir.

⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî, “mvt”, *el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, tahk. Muhammed Seyyid Geylânî, Mısır: 1961, s. 476-477.

⁷⁹ bkz. Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*. çev. Süleyman Uludağ. Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007), s. 341.

⁸⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 396.

⁸¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 381.

Ancak mevt sadece bu zâhir anlamından ibâret olmayıp, aksine Geylânî'nin avam ve havas bölümlerinde de anlattığı üzere daha derin manalar taşıyan bir hadisedir. Aşağıdaki âyette de işaret edildiği gibi ölüm ve hayat birbirinden kopuk değil, aksine iç içedir. Ölüm ve hayatın anlam derinliği zahirî anlamın ötesine uzanır. Geylânî, **“Ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkartır”** (er-Rûm, 30/19) meâlindeki âyette geçen “hayy” ifadesinin tevhid ehline, mü'min ve Allah'a itaat eden kişilere delalet ettiğini; “meyyit” ifadesinin de kâfir, müşrik ve isyan edenlere delâlet ettiğini açıklamaktadır.⁸² Buna istinaden *“Yarattıklarım arasında ilk ölen İblistir”*⁸³ meâlinde bir hadis zikretmiş, bunun sebebini *“İblis isyan ettiği için manen ölmüştür”*⁸⁴ şeklinde açıklamış ve yukarıda zikredilen âyetin yorumuna delil getirmiştir.

Âyetin yorumuna göre Allah her şeyi zıddından çıkartmaktadır. Nitekim Geylânî, tevhid ehli olan Hz. İbrahim'in (as), küfür ehli olan bir anne ve babadan dünyaya gelmesini buna örnek gösterir. Âyet ilk etapta maddi ölüyü ve diriye anlatıyor gibi görünse de, Geylânî bu âyette ölüyü ve diriye manevi boyutta ele almıştır.⁸⁵

Âyetin bağlamına göre Hz. İbrahim (as) gibi tevhid imanı üzere yaşamak dirilik, yani hayattır; ebeveyni gibi küfürde yaşamak ise ölüm, yani mevttir. Mü'min tevhidden ayrıldıkça manen ölmekte, tevhidden olduğu müddetçe de manen dirilmektedir. Avam öncesi mertebesindeki insanların Allah'a imanları zayıftır. Tевhidden uzakta oldukları için, kendileri farkında olmasalar da bir şekilde şirk içerisinde yaşamakta ve manen ölü bir halde bulunmaktadır.⁸⁶ Nitekim Kur'ân'da *“Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar”* (Yûsuf, 12/106) buyrulmaktadır.

⁸² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 17.

⁸³ Bu hadisin kaynağına ulaşamamıştır.

⁸⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 17.

⁸⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 17.

⁸⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 17.

Geylânî'den önce hayatın ve ölümün işârî anlamda yorumlanmasının örneklerini Tusterî ve diğer tasavvufî tefsirlerde de bulabiliyoruz. Örneğin Tusterî, Nahl suresinin 21. âyetine getirdiği işârî yorumda hayatla ilim, ölümle cehalet arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur.⁸⁷ Sülemî de tefsirinde “(Allah) ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır...” meâlindeki Rûm suresi 19. âyete getirilen işârî yorumu “Bazıları dediler ki: Allah, düşmanlarının (inkârcıların) arasından dostlarını (mü'minleri), dostlarının arasından da düşmanlarını çıkarır ki veli olan kimse velayetine güvenmesin; düşman olan kimse de düşmanlığında (Allah'tan) ümit kesmesin. Allah böylece işlerin âkibetlerini müphem kılmış, onları sadece nebileri ve has velileri için açmıştır.” şeklinde isnatsız olarak nakletmiştir.⁸⁸ Yani, Sülemî'nin naklettiği işârî yoruma göre, Allah'a dost olmak hayat, Allah'a düşman olmak da ölüm niteliğindedir.

Sülemî'nin tefsirinde “Onlar ölüdürler, diri değildirler. Ne zaman dirileceklerini de bilmezler” meâlindeki Nahl suresi 21. âyete kendinden önceki mutasavvıflar tarafından getirilen işârî yorumlarda, Hakk'a ulaşamayanlar, onu hissedemediklerinden dolayı ölümlere benzetilmiş, burada da yine hayatla ilim, ölümle cehalet arasında doğrudan ilgi kurulmuştur. Gerçek ölümler Hakk'tan gafil olan cahillerdir. Hayat sahipleri ise, ölümlü/fâni olmayan hayat sahibi el-Hayy ile beraber olan ilim sahipleridir. Sülemî eserinde ilgili âyetlere getirilen işârî yorumları verirken isnat zincirini vermeksizin “kâle Sehl b. Abdullâh”, “kâle el-Hüseyn”, “kâle el-Vâsitî”, “kâle ba'zuhum”, “semi'tu Ebâ Osmân el-Mağribî” gibi ifadeler kullanmaktadır.⁸⁹

Kuşeyrî de “(Allah) ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır...” mealindeki âyeti yorumlarken, önce zahirî anlamdan hareket ederek Allah'ın kuşu yumurtadan, hayvanı da nutfeden; yumurtayı kuştan, nutfeyi de hayvandan çıkardığını zikrederek

⁸⁷ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 181.

⁸⁸ bkz. Ebû Abdu'r-Rahmân Muhammed b. El-Hüseyn b. Mûsâ el-Ezdî es-Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, tahk. Seyyid 'İmrân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. 2, s. 124.

⁸⁹ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 364.

âyetin tefsirini yaptıktan sonra, Sülemî ve diğer mutasavvıfların yaptığı gibi ölümü küfürle, hayatı da imanla irtibatlandırmıştır.⁹⁰ Geylânî'nin ilgili âyetlere getirdiği işârî yorumlar, kendisinden önce gelen mutasavvıf müfessirlerin yorumlarıyla paralellik arz etmekte olup, yapmış olduğu işârî yorum Hz. İbrahim'in hayatıyla örneklendirilerek daha zengin ve tatmin edici bir muhtevayı içermektedir.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, “(Allah) ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır...” meâlindeki âyetin tefsirini Peygamberimiz'in 624 yılında yapılan Bedir savaşında esir alınan amcası Abbâs İbn Abdülmuttalib ile Peygamberimizin yeğeni Âkil İbn Ebû Tâlib'in elleri ve ayakları zincirli bulunduğu bir sırada gülümsemesinin nedeni olarak açıklamıştır. Onların bu âciz ve zavallı hallerine rağmen, Hz. Peygamber'in gülmesinin sebebi onları ateşten, cehennemden ve kara dumandan çekip alarak, zincirleri ve bukağılarıyla onları cennete ve ebedî gül bahçesine sürükleyerek götürmesidir⁹¹ Dolayısıyla Geylânî'nin ve diğer müfessirlerin yaptığı gibi, ilgili âyette iman ve küfür vurgusu Mevlânâ'da da karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Nifak ve Şirk

“Nifak” kelimesi, jerboa denilen faremsi kemirgen bir hayvanın bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkmasından kinaye olan bir kelimedir. İstılahta bir kimsenin bir kapıdan şeriate girerken diğer bir kapıdan şeriaten çıkmasını ifade etmektedir. “Münafık” kelimesi de ism-i fail olarak aynı fiilden türemiştir. Münafık bir taraftan kalbindeki küfrünü ve düşmanlığını gizlerken, diğer taraftan mü'min ve dost görünerek

⁹⁰ bkz. Abdu'l-Kerîm b. Hevâzin b. Abdu'l-Melik b. Talha b. Muhammed el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, tahk. İbrâhîm Besyûnî, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l- 'Amme li'l-Kitâb, Mısır 2000, c. 3, s. 112.

⁹¹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi mâ fîh*, çev. Cemal Aydın, 5. Baskı, Sûfî Kitap, İstanbul 2019, s. 13-14.

insanları aldatmaktadır.⁹² “Şirk” kelimesi ise bir şeyde veya malda ortaklaşmak, iki malın birbirine karıştırılması anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise Allah’a eş ve ortak koşmak, Allah’tan başka tanrılar/ilahlar edinmek anlamındadır. Büyük şirk, putperest cahiliye Araplarının yaptıkları gibi inançta Allah’tan başka şeyleri Allah’a ortak koşmaktır. Küçük şirk ise riya ve münafıklıkla bağlantılı olup yapılan ibadet ve amellerde Allah’la beraber başkalarını da gözetmektir.⁹³

Avam öncesi mertebesinde olanlar Geylânî’nin tâbiriyle ihlâssızlık, ikiyüzlülük, gösteriş ve günah içindedirler.⁹⁴ O, ihlaslı olamadıkları için onların amellerini “*içi boş ceviz, içi boş kabuk, cansız bir ceset, yere yatırılmış bir kütük*” olarak nitelemektedir. Bu, ona göre münafıkların, yani ikiyüzlülerin amelidir.⁹⁵ Geylânî münafıklar hakkındaki bu nitelemesiyle “**Yığılmış kof kütük gibidirler**” (el-Münâfikûn, 63/4) meâlindeki âyete telmihte bulunmaktadır.

Geylânî’ye göre münafıklar dış görünüş itibariyle amel işlemektedirler. Şekil var ancak mânâsı yoktur. Amellerinin içini doldurdukları mânâ, Allah rızası değil; farklı gâyelerdir. Amellerinin içini tevhid ve ihlâs yerine; mâsivâ ile doldurmuşlardır. Dolayısıyla onların amellerinde hayat yoktur; onların amelleri ölüdür. Bu nedenle onlar şirke düşmüşler, münafıklık hastalığına yakalanmışlardır. Geylânî münafıklara dair yaptığı açıklama ve değerlendirmelerinde ilgili âyete de telmihte bulunarak konuya tevhid, ihlas ve takvâ yönünden tasavvufî olarak yaklaşmıştır. Münafıkların amellerinde hayat olmadığını, o amellerin ölü olduğunu ifade ederek zâhirî mânâ üzerinden yaptığı yorumu işârî boyuta taşımaktadır. Fahreddin Râzî, âyette münafıkların yığılmış kof kütüklere benzetilmesini, Allah’ın âyetlerini idrak etmede onların tefekkürü terk

⁹² bkz. İbn Manzûr, “nfk”, *Lisânu’l-‘Arab*, c. 10, s. 358-359; Râgıp el-İsfehânî, “nfk”, *el-Mufredât*, s. 502; İbrahim Mustafa v.dğr., “nfk”, *el-Mu ‘cemu’l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, ts., s. 950.

⁹³ bkz. Râgıp el-İsfehânî, “şrk”, *el-Mufredât*, 259-260; İbrahim Mustafa v.dğr., “şrk”, *el-Mu ‘cemu’l-Vasît*, 483.

⁹⁴ bkz. Abdulkadir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

⁹⁵ bkz. Abdulkadir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

etmeleriyle, anlayış ve basiretlerinin olmamasıyla ilişkilendirilmiştir.⁹⁶ Zemahşerî ise âyeti tefsir ederken onların imandan ve hayırdan yoksun olmaları nedeniyle duvara yaslanılan, kendilerinden istifade edilmeyen kütüklere veya da odundan yontularak yapılan, duvarlara yaslanılan, kendilerinde bir fayda olmayan putlara benzediklerini ifade etmiştir.⁹⁷ Kur'ân Yolu tefsirinde de ilgili âyete getirilen açıklamada münafıkların bir yere dayanmış (yığılmış) kof kütüklere benzetilmeleri, onların akıl ve idraklerini kendilerine söylenenlere tıkamaları olarak ifade edilmiştir.⁹⁸

Görülmektedir ki, Geylânî âyeti kalple doğrudan alâkalı olan ihlas ile ölçülendirip münafıkların amellerini ölü olarak yorumlarken; rivayet tefsir örnekleri aynı âyeti imansızlık, akılsızlık, anlayışsızlık, tefekkürsüzlükle açıklayarak daha çok akılcı bir temel üzerinden yorumlamışlardır. Kuşeyrî'nin âyete yaklaşımı da Geylânî'nin işârî yorumuna temel oluşturacak bir mahiyettedir.

Kuşeyrî, ayette zikredilen kimseleri lubbları ve hakikatleri olmayan içi boş görüntülere ve kalıplara benzetmiştir.⁹⁹

Kuşeyrî'nin zikrettiği "lubb" kavramı tasavvufî ıstılâhta kalbe ait bir kuvvedir. Lubb Arapça bir şeyin özüne içine denmektedir.¹⁰⁰ Lübb, vehim ve hayal kabuklarından ayıklanmış olan nurü'l-kuds ile nurlandırılmış akıldır.¹⁰¹ Kur'an'da "ülü'l-elbâb (akıl sahipleri)" ifadesi geçmektedir (el-Mâide, 5/100).

⁹⁶bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, 1981, c. 30, s. 15.

⁹⁷ bkz. Cârullâh Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl*, tahk. Eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdi'l-Mevcûd-Eş-Şeyh Ali Muhammed Mu'avvid, Mektebetu'l-Abikân, Riyad 1998, c. 6, s. 124.

⁹⁸ bkz. Hayreddin Karaman, v. dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4. Baskı, DİB. Yayınları, Ankara 2012, c. 5, s. 362.

⁹⁹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 588.

¹⁰⁰ bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 403.

¹⁰¹ bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 403; Zafer Erginli v. dğr., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, s. 592.

Geylânî, onların ihlassız amellerine şöyle örnek vermiştir: “İçinizden biri kalkıp bir ibadet yapsa, onu kendi amelini, beğenme ve insanlardan övgü alma arzusuyla karıştırıyor.”¹⁰² Bu ifadeden anlaşılacağı gibi, tevhid üzerine olmayan bir kişi, yaptığı ameli Allah beğensin diye değil, insanlar beğensin diye yapmış olmaktadır. Bu ise münafıklıktır. Onun ihlassız olarak yaptığı amelleri, ahireti ve yaratıcısını unutarak sırf bu dünya için uğraşmakta olan ve bu şekilde yaratıcısız kalmış yaratılan bir kimsenin manzarasını çizmektedir. Çünkü o, henüz Allah’a teslim olamamıştır. Müslümanlığı sağlam değildir. Gösteriş ve ikiyüzlülükle; yani münafıkça yaptığı amelleri, onun gerçekte Allah’a değil de kendi nefesine dayandığını ve güvendiğini göstermektedir.¹⁰³

Geylânî’ye göre münafıklık, kişiye şu zararları vermektedir:

- Dinin sınırlarını delmek,
- Takva elbisesini yırtmak,
- Tevhid giysisini kirletmek,
- İman nurunu söndürmek,
- Bütün fiillerde Allah nazarında çirkinleşmek
- Amellerinin içi gösteriş, ikiyüzlülük ve gûnahtan ibaret olduğu için ahirette fayda yerine zarar görmek.¹⁰⁴ Bunu, binlerce ölünün bir diriye denk olamadığı gibi; içine şirk karıştığı için ölü olan binlerce amelin de ihlas ile yapılan bir amele denk gelmediği şeklinde anlayabiliriz. Geylânî’ye göre münafıklıktan kurtulmak için gerekenler ise şunlardır:
- Her işi tevhid düşüncesi ve ihlas ile yapmak
- Eğer kalbinde tevhid yerine kaynağı nefsanî olan kendini insanlara beğendirme arzusu varsa, ibadetlerini yalnızken yapmak

¹⁰² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

¹⁰³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

¹⁰⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

- Kaderin götürdüğü yere gitmek
- Kalbinde Allah'tan başka ne varsa temizlemek (Kalbi tasfiye)
- Tevhid, ihlas ve doğruluk düşüncesine uymayan her şeyden kalbi muhafaza etmek
- Kalbi hiçbir şekilde Allah'tan başkasıyla meşgul etmemek
- Zühdü kalpten bedene doğru- içten dışa doğru yaşamak, bedenden kalbe – dıştan içe doğru değil
- Sebepleri müsebbip olarak görmekten kurtulup, sebeplerin asıl yaratıcısı olan asıl müsebbibi görmektir.¹⁰⁵ Çünkü *“Bütün yaratılanlar birer âletten ibârettir. Allah ise o âletin ustası ve kullanıcısıdır. Kim bunu anlarsa âlete bağlanıp kalmaktan kurtulur ve onu kullananı görür.”*¹⁰⁶

Geylânî, **“Hiçbir şey O’na denk değildir”** (el-İhlas, 112/4) meâlindeki âyete telmihte bulunarak, avam öncesi mertebesinde olanların ibadetlerini gösteriş, ikiyüzlülük ve birilerine duyurma kaygısından arındırmadıkça Allah’a gerektiği şekilde kulluk yapmalarının mümkün olmadığına işaret etmektedir. Çünkü bu durumda onlar yaratılanları Yaratana denk tutmuş ve tevhidden uzaklaşmış olmaktadır.

Geylânî’nin anlatımına göre onlar şu durumdadırlar: *“Siz insanlara kulluk ediyorsunuz, gösterişe ve ikiyüzlülüğe kulluk ediyorsunuz, insanlara, nefsin arzularına, hazlarına ve insanlardan gelecek övgülere kulluk ediyorsunuz. İçinizde Allah’ın dilediği üç beş kişi dışında Allah’a gerektiği gibi kulluk eden kimse yok. Biriniz dünyaya kulluk ediyor, dünyalığının sürüp gitmesini istiyor, yok olup gitmesinden korkuyor, bir diğeriniz insanlara kulluk ediyor, onlardan korkuyor ve onlardan bekliyor; bir diğeriniz cennete kulluk ediyor, cennet nimetlerini bekliyor, cenneti yaratandan herhangi bir*

¹⁰⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 123.

¹⁰⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 145.

beklentisi yok. Ötekisi cehenneme kulluk ediyor, ondan korkuyor, Yaratanından korkmuyor. Yaratılan, cennet, cehennem ve Allah dışındaki şeyler nedir ki? ”¹⁰⁷

Geylânî'nin bu anlatımlarından, İhlas suresindeki âyette hiçbir şeyin O'na denk olmadığı ifade ediliyor olmasına rağmen, insanların genelde “yaratılanlar” başlığı altında ayrıntılı olarak neleri Allah'a denk saydıklarını anlamaktayız. Onların, yaratılanları bu şekilde Allah'a denk tutuşları, putperestler gibi şeklî, açık ve görsel değil; kalplerindeki tek kaygının Allah olmaması ve ibadet gibi görünen amellerinin mânâsının ihlastan uzak olması sebebiyledir.¹⁰⁸

Geylânî, hiçbir şeyin/kimsenin Allah'a mislî olarak denk olmadığını açıklarken, konuyu sadece Allah'ın isimleri ve sıfatları çerçevesinde açıklamakla kalmamış, aynı zamanda Yaratan-yaratılan ilişkisi açısından da yorumlamıştır. Geylânî'ye göre Allah'tan başkasına yönelmek, onu amaç haline getirmek Allah'tan başka şeylere kulluk etmek anlamına gelip kişiyi tevhitten uzaklaştırır. Bir insanın niyet ve yönelimlerinde örneğin cenneti yaratanı değil de cennet nimetlerinin kendisini esas alması, amel ve ibadetlerini sırf cennet nimetlerine kavuşmak için yapması veya da Allah'tan korkmak yerine cehennem korkusunu esas alması bile onu tevhit ve ihlastan uzaklaştıran bir durum olup avam öncesi mertebesinde bulunan insanların içerisinde bulundukları bir durumdur.

Tusterî, Sülemî ve Kuşeyrî'nin eserlerinde ilgili âyetler Allah'ın isim ve sıfatları çerçevesinde yapılmış, kulluk noktası Geylânî'de olduğu gibi iman amel bütünlüğü içerisinde vurgulanmamıştır. Tusterî'de ilgili ayetin tefsiri yapılmamıştır. Yalnız

¹⁰⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 145.

¹⁰⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 145.

Tusterî'nin İhlâs suresinin dördüncü âyetine getirdiği açıklamada, hiçbir şeyin Allah'a denk olamayacağı ifade edilerek zâhirî bir açıklama getirilmiştir.¹⁰⁹

Sülemî'nin ve Kuşeyrî'nin eserlerinde âyetlere (eş-Şûrâ, 42/11; el-İhlâs, 112/4) getirilen açıklama ve yorumlar Yaratıcı'nın zatında, isim ve sıfatlarında mahlûka benzemediği, onun ezeli ve ebediliği, zaman ve mekândan münezzehliği üzerinden yapılmıştır. Akılların, O'nun hakikatinin mahiyetine ulaşma noktasında aciz kalacağına, O'nu mahlûka benzetme yolunda te'vil yapanların te'villerinin doğru olmadığına vurgu yapılmıştır. Benzer yorumları geleneksel rivayet ve dirayet tefsirlerinde de bulabiliriz.¹¹⁰ . Şeyh Ebû Bekir Vâsitî de *“Onun gibi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir”* âyetini vahdâniyet üzere anlatmaktadır. Allah ortağı bulunmadığı halde tektir. Allah'ın vahdaniyetinin âşikârlığına Mûsâ kıssasından bir hadise getirilmiş; *“Mûsâ'nın âsâsı Firavun'un sihirbazlarına ne yapmışsa, ilâhîlik meşaklesinden sıçrayan bir kıvılcım da beşeriyyete onu yapar ve Allah emrinde galiptir”* denilmiştir.¹¹¹

Geylânî, **“...O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir”** (eş-Şûrâ, 42/11) meâlindeki âyete göre de şu açıklamada bulunur: *“Kimsenin elinde hiçbir yetki yoktur. Tüm yetki sadece Allah'a aittir. Allah'tan başka herkes acizdir.”*¹¹² Bu nedenle Allah'tan başka yöneldiğimiz her şeyi bırakıp sadece Allah'a yönelmemiz gerekmektedir. Bunun için Geylânî *“Allah'ım bize tevhid kokusu sür, insanlardan ve senin dışındaki her şeyden vazgeçmemizi sağla”* diye dua eder. *“Hükümdarlar, köle sahipleri, sultanlar, zenginler ve fakirler hepsi Allah'ın kaderinin esirleridir. Kalpleri onun elindedir. O, onların kalplerini istediği gibi çekip çevirir.”*¹¹³

¹⁰⁹ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 335.

¹¹⁰ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 223-224, 430-431; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 345, 783.

¹¹¹ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 658.

¹¹² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 96.

¹¹³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 96.

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere avam öncesi mertebesinde bulunan insanlar, dünyadaki zenginleri ve yetki sahiplerini “üstün, dilediğini yapabilen” kimseler olarak görmekte, fakirleri ve yetki sahibi olmayanları da “isteklerini gerçekleştiremeyen” kimseler olarak algılamaktadırlar.

Geylânî'nin bakış açısıyla, özellikle yetki sahiplerini üstün görerek onlara yönelmenin, onların beğenisini kazanmaya çalışmanın onları Allah ile müsavî görmek gibi olduğunu anlamaktayız. Hâlbuki “*O'na denk hiçbir şey olmadığını*” sadece Allah’a yönelerek, sadece Allah’tan isteyerek, sadece Allah’ın beğenisini kazanmaya çalışarak ıkrar edebilir, “*Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz*” âyetinin (el-Fatiha, 1/4) mânâ ve ruhunu gerçekleştirebiliriz. Çünkü hakikatte fakir de zengin de Allah’ın iradesi altındadırlar. Allah’ın dilemediği hiçbir şeyi yapmaya güç yetiremezler. Özü itibarıyla hepsi acizdir. Eğer onların sevmesini ümit ediyorsak veya sevmemelerinden endişe ediyorsak, bu boşuna bir ümit ve korku olur. Çünkü onların kalplerini istediği gibi çekip çeviren de Allah’tır.

Bununla ilgili Kur’an-ı Kerim’deki “*Allah kişiyle kalbi arasına girer*”(el-Enfâl, 8/24), “*Kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz*” (el-En‘âm, 6/10), “*Kalplerine korku salacağız*” (Âl-i İmrân, 3/151), “*Kalplerini böylece mühürleriz*” (Yunus, 10/74), “*Kalplerine huzur ve güven indirendir*” (el-Feth, 48/4), “*Kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk*” (el-Hadîd, 57/27), “*O kalplerinizi birleştirmişti*” (Âl-i İmrân 3/103), “*Kalplerinizi pekiştirmek...için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu*” (el-Enfâl, 8/11), “*İmanı sevdirmiş, gönüllerinize güzel göstermiş, fasıklığı da çirkin göstermiştir*” (el-Hucurât, 49/7) âyetlerinden de anlıyoruz ki kimsenin kimsenin kalbine müdahale etmesi gibi bir imkan yoktur. Kalpte olan her şey de sadece Allah’ın dilemesiyle olmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Abdulkâdir Geylânî, yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi âyetleri Kur’ân’ın bütünlüğüne uygun şekilde açıklayıp

yorumlamaktadır. O, bir âyeti ele alıp tefsir ederken, yorumunu Kur'ân'ın diğer âyetlerine telmihte bulunacak şekilde desteklemiştir. Böylece avam öncesi mertebesinde olanlar, tevhidî yani sadece Allah'a yönelmeyi başaramamış kimselerdir. Onlar, Allah'ın elindeki hazineleri görmek yerine; kulların elindeki kısıtlı, tükenmeye bitmeye hazır hazinelere yönelmekte; bu sebeple hazinelerin asıl sahibini bırakıp sınırlı hazinelere sahip görünen aciz mahlûklara yönelmektedirler.

Geylânî, **“O göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratıcısıdır. O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir”** meâlindeki âyeti (eş-Şûrâ, 42/11) yorumlarken, Allah'tan başka mahlûklara ve özellikle insanlara yönelmenin doğru olmadığını söylemektedir.¹¹⁴ Çünkü Allah, bütün mahlukâtın yaratıcısıdır. Allah, onların yaratılmasından önce de mevcuttur. Onlar daha yaratılmamışken, Allah vardır. Bu nedenle insanlar sonradan yaratılmışları bırakıp, sadece Allah'a yönelmelidirler. Aksi takdirde onları Allah'a ortak koşmuş olmaktadırlar.

Geylânî, Hâlık ile mahlûk arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: *“A Hak'tan ve O'nun siddik kullarından yüz çeviren! İnsanlara yönelip onlarla ortaklık eden! Onlara ne zamana kadar yöneleceksin? Onların sana ne faydası var? Onların elinde ne sana zarar verme, ne fayda verme yetkisi vardır; onlar sana ne bir şey verebilirler, ne de herhangi bir şeyi senden alıkoyabilirler. Zarar ve fayda vermek konularında onlarla cansız varlıklar arasında en ufak fark yoktur. Mülk sahibi tektir. Zarar veren, fayda veren, hareket ettiren, durduran, musallat eden, emre hazır kılan, veren, engel olan tektir. Yaratan ve rızık veren sadece Allah'tır. O başı ve sonu olmayan Kadîm'dir. O, bütün yaratılanlardan önce, baba ve annelerinizden, zenginlerinizden önce vardı.”*¹¹⁵

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere Allah'a insanları şirk koşan, ancak bunun farkında olmayan avam öncesi mertebesinde bulunan insanlar, ne yaratılmışları ne de

¹¹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

¹¹⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

Yaratıcıyı tanıyamamışlardır. Bu nedenle yaratılmış olanlara Yaratıcının vasıflarını yüklemektedirler. Onlar marifetullahıya sahip değildirler. Âyette “*Onun dengi (misli gibi) hiçbir şey yoktur*” denilmesine rağmen, bu mertebede olanlar, insanlardan beklenti içinde olarak yaratılanları Yaratana denk tutmaktadırlar. Müslüman olsalar bile insanlarda Allah’ın sıfatlarını kullardakine benzetme veya sıfatları hepten yok sayma (teşbih ve ta’dil) itikadı bulunmaktadır.¹¹⁶ Geylânî’ye göre bundan kurtulmak için yapılması gerekenler şunlardır:

- Allah için amel etmek,
- Allah için sevmek,
- Allah ile beraber olmak,
- Allah’tan istemek,
- Allah’tan başkasını inkâr etmek,
- Allah’ı ispât etmek, Allah’a lâayık sıfatlarını ispât etmek,
- Allah’ı zâtına lâayık olmayan şeylerden tenzih etmek,
- Allah’a olan yakınlık, saygı ve itaatlerinden dolayı O’nun peygamberine ve sâlih kullara hürmetkâr olmak.

Bunları gerçekleştirmek ise ihlâslı bir kalp gerektirmektedir.¹¹⁷ Bunlar yapıldığında, ancak “*Benzeri (dengi) olmayan, işiten ve gören Allah*” idrak edilebilmektedir. Böylece şirkten kurtulmak mümkün olmaktadır.

İmam Rabbânî, “*O’nun misli gibi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir*” (eş-Şûrâ, 42/11) meâlindeki âyet için şöyle demiştir: “*Bu kelâmın ilk ifadesi, zâhiren de anlaşılacağı gibi, saf tenzihi ispat etmektir. Şanı yüce olan Allah’ın, ‘O İşitendir, görendir’ buyruğu da, bu tenzihi tamamlar ve mükemmelleştirir. İşitme ve görem*

¹¹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 89.

¹¹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 89.

duyularının mahlûkât için de geçerli olması, benzeşmeyi çağrıştırmaktadır. Bu nedenle Allah Subhâne bu çağrıştırmayı engellemek için, mahlûkâtın işitme ve görme yetisini nefy/ red etmiştir. Yani, işiten ve gören O yüce olandır, başkası değil. Mahlûkâtta bulunan işitme ve görme duyularının, hakikatte görme ve işitme konusunda bir etkisi yoktur. Hak Subhâne işitme ve görme duyusunu yarattığı gibi, işitme ve görmeyi de yaratmaktadır. Mahlûkâtta bulunan özelliklerin hiçbir etkileri olmadan bu âdet halinde devam etmektedir. Şayet herhangi bir etkisinin olduğunu söyleseydik, bu da mahlûk/ yaratılmış olurdu. Mahlûkâtın kendisi cemâd (Cansız, ölü) olduğu gibi, özellikleri de saf cemâddır... Bu konunun gâyesi şudur; Bu iki sıfat (işitme ve görme) diğer sıfatlardan daha belirgin olması nedeniyle, Yüce Allah bu iki sıfatı nefy etmiştir. Dolayısıyla mahlûkâtta bulunan diğer sıfatların da nefyedilmesinin gereği açıktır. ”¹¹⁸

Bu açıklamaların devamında Rabbânî, mahlûkâtta görüp onların irade ettiğini sandığımız herşeyin aslında Allah’ın irade etmesiyle ortaya çıktığını, bu sebeple bütün mahlûkâtı cemâd/ölü bilmemiz gerektiğini söyleyerek Geylânî ile ortak bir söyleme ulaşmaktadır.¹¹⁹ Bu şekilde bütün mahlûkâtın sahip olduğu vasıflardan yola çıkarak Allah’ı tesbîh etmemiz, yüceltmemiz gerektiği sonucuna varılır. Yani bir mahlûkun işitmesine şahit olduğumuzda, bunu yaratanın ve esas işitenin Allah olduğunu ikrâr etmemiz gerektiği gibi, şahit olduğumuz her vasıfta da bilincimizin bu nitelikte olması gerekmektedir. Nitekim bu minvalde Rabbânî başka bir mektubunda Allah’ı tanımanın yani marifetullahın hakkıyla gerçekleşmesinin en üst düzeyi olarak bu âyeti zikretmektedir.¹²⁰

¹¹⁸ İmam Rabbânî, Ahmed bin Abdullah bin Zeynelabidin es-Serhendî el-Fârûkî, *Mektûbât*, çev. M.Metin Zirek, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul: 2006, s. 89-90.

¹¹⁹ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 89-90.

¹²⁰ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 130.

İmam Rabbânî, başka bir mektubunda “O’nun misli gibi hiçbir şey yoktur” (eş-Şûrâ, 42/11) meâlindeki âyeti içerisinde bulunduğu Hint kültüründeki bâtil inanışlardan, bütün âlemlerin tek Rabbi olan Allah’ı tenzih etmek sadedinde açıklayarak şöyle der:

“O, her türlü benzeşme ve misalden uzaktır. Şekilden ve akla gelen her türlü hayalden münezzehtir. Onun hakkında babalık ve oğulluk imkânsızdır. O’nun huzurunda denk ve benzer yoktur. İttihad ve hulul şaibesi, O’nun ünsiyeti huzurunda çok çirkindir. Gizlendiği ve açığa çıktığı iddiaları Cenâb-ı Kudsiyeti’ne karşı çok küstahçadır. O zamana bağlı değildir. Zirâ zamanı O yaratmıştır. O mekâna bağlı değildir. Çünkü mekânı yaratan O’dur. Şânı Yüce’nin başlangıcı ve sonu yoktur. Bütün hayırlar ve yücelikler Şânı Yüce Subhân hakkında sabittir. Her türlü noksanlık ve zeval, Cenâb-ı Müteâl hakkında söz konusu olamaz.

İbadete lâayık olan sadece O’dur. Rama, Krişna ve diğer Hindu tanrılarının tamamı, O Yüce’nin en aşağılık mahlûkâtıdır. Kendileri gibi mahlûklardan doğmuşlardır. Ram, Cesret’in oğlu, Le-kehmen’in kardeşi, Sita’nın kocasıdır. Kendi hanımına sahip olamayan Ram, başkasına nasıl yardım edebilir? Akli kullanmak gerekir, onlara tâbî olmak değil. Onları taklit etmek, bir kişi için en büyük utançtır... Rahmân ile Rama’nın birleştiğini iddia etmek akılsızlığın son noktasıdır.

Hiç şüphesiz Yaratıcı, yaratılanla birleşmez. Rama Krişna yaratılmadan önce, âlemlerin Rabbinin adını Rama ve Krişna ile anan hiç kimse yoktu. O halde hangi gerekçeyle bu ikisinin adını zikretmek, Şânı Yüce Hakkı zikretmek kabul edilebilir? Hâşâ! Asla böyle bir şey olamaz. Yaklaşık yüz yirmi dört bin Peygamberlerimiz geldi. Onlara salavatlar ve selamlar olsun. Bunların tamamı halkı, Yaratıcıya ibadete çağırdı, O’na teşvik ettiler. Başkasına ibadeti yasakladılar. Kendilerinin âciz birer kul olduklarını söylediler ve buna inandılar. Yüce Hakkın heybetinden ve azametinden korkup çekindiler. Hinduların ilahları ise, halkı kendilerine kulluğa çağırdılar. Kendilerinin ilah olduğuna inandılar. Her ne kadar âlemlerin Rabbinin varlığını kabul

etseler dahi, Şânı Yüce Allah'ın o ilahlara sızdığını ve onlarla birleştiğini söylediler. Bu nedenle halkı, kendilerine kul olmaya çağırdılar. Kendilerine ilah denilmesini emrettiler. İlahlara yasak yoktur, ilahlar mahlûkâtı üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunurlar, iddiasıyla hiç çekinmeden haramlara daldılar. Bu sapık hayallerin kısımları çoktur. Onlar saptılar ve saptırdılar. Peygamberlerimize aykırı davrandılar. Peygamberlerimiz, halka yasakladıkları her şeyden, en güzel ve en mükemmel şekilde kendileri de sakınmıştır. Kendilerinin diğer insanlar gibi beşer olduklarına inanmışlardır. Bakınız! İki yolun arası ne kadar da çok farklı!.”¹²¹

Görüldüğü gibi İmam Rabbânî de Geylânî gibi âyeti şirke karşı tevhidi savunarak ele almaktadır. Onun anlatmış olduğu Hint kültürüne ait şirk durumlarının günümüzde de her türlü toplumda din istismarcılarının metodu olduğunu görebilmekteyiz.

Geylânî **“Her şeyin hazineleri ancak Bizim katımızdadır”** (el-Hicr, 15/21) meâlindeki âyete getirdiği îşârî yorumunda, insanın sadece Allah’a yönelmesi ve sadece ondan istemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹²² Zira âyetin öncesinde ve sonrasında Allah’ın arzı yaratmasından, rızık verenin kendisi olduğundan, rüzgârları aşılayıcı özellikte yaratmasından bahsedilmektedir. Geylânî tüm bunlardan hareketle, bizlerin sadece Allah’a yönelmemiz gerektiği ve ona göre davranmamız gerektiği şeklinde bir yorum sunmuştur.

Ona göre kişi her ne isterse sadece Allah’tan istemelidir, başkasından değil. Çünkü her şeyin hazinesi Allah’ın katındadır. Sadece Allah verebilir. Kişinin Allah’tan başka başvurmak istediği hiçbir mercide böyle bir hazine yoktur. Onlar da fakir içindedirler ve onlar da Allah’a muhtaçtırlar. Eğer bu durumda olan kişi Allah’tan başkasından istiyorsa, bu davranışın manası: yaratılanı, fakir olanı, yanında hiçbir

¹²¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 293-295; ayr. bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 591.

¹²² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 15.

zenginlik bulunmayanı, edindiği zenginliğin gerçek sahibi olmayanı; Yaratan, zengin, kerim, sahip olduğu şeyler kendisine ait, kendi mülkünden olan Allah’a denk tutmaktır; yani özü itibariyle şirktir.

Abdulkâdir Geylânî, “başkasından istemek” denince aklımıza gelen sınırlı anlamı genişleterek daha geniş bir bakış açısıyla buna “Allah’a kulluğu bırakıp, ihtiyaç içinde olduğu şeyler peşinde koşmak” davranışını da eklemiştir. Yani bu ifadeyle anlıyoruz ki Allah’a yönelik değişmiş, yerini Allah’ı unutarak dünyevi ihtiyaçlara endekslenme, onları amaç haline getirme almıştır. Böylece bu âyetin hakkını vermek isteyenler için Geylânî, bunun içinde bulunan her türlü durumda sadece Allah’a yönelmekle olacağına işaret etmiştir.

Geylânî “**Her şeyin hazineleri ancak Bizim katımızdadır**” meâlindeki âyete başka bir meclisinde yapmış olduğu açıklamalarda bu âyete göre kişinin Allah yolunda gayret etmesi gerektiğine, elindeki miktara güvenmemesi gerektiğine, başkasından hiçbir şey istenmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Bununla ilgili güncel bir örnek sunarak “*Ey dirhem ve dinar düşün! Paranın iki çeşidi de birdir ve ikisi de Allah’ın elindedir. Bu sebeple onları insanlardan isteme ve şirk koşarak, sebeplere dayanarak parayı insanların elinden dilenme*” diyerek meclistekileri uyarmaktadır.¹²³

Diğer işârî tefsir kaynaklarına baktığımızda, Tusterî eserinde “*Her şeyin hazineleri ancak Bizim katımızdadır*” (el-Hicr, 15/21) meâlindeki âyete bir açıklama getirmemiştir. Sülemî ve Kuşeyrî’nin eserlerinde bu âyete getirilen kısa yollu açıklama ve yorumlar, (kâmil) mü’minin, kalben yönelerek ihtiyacını sadece bütün hazinelerin anahtarı yanında olan Allah’a arz etmesi gerektiği, ihtiyacını arz etmesi noktasında

¹²³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 332.

Allah'tan başka kimseye, mahlûk olanlara kapı açmamasının gerektiği doğrultusundadır.¹²⁴

Geylânî'ye göre “**Size ne nimet gelmişse hepsi Allah'tandır**” (en-Nahl, 16/53) meâlindeki âyette, nimetin Allah tarafından verildiği açıkça beyan edildiği halde bunu unutan avam öncesi mertebesindeki kimselerin düştüğü yanlışlıklar şu şekilde kendisini göstermektedir:¹²⁵

- Onlar Allah'ı unutup nimetleri Vehhâb ve Rezzâk olan Allah'tan değil, başkasından bilmekte ve onlardan beklemektedirler. Böylece Allah'tan başka bir tanrı edinmiş olurlar ve böylece gizli şirke düşerler.
- Allah'ı unutarak O'nu kaybettikleri için, O'na teşekkür etmeyi de unuturlar. Bu nedenle şükürsüz olmaktadırlar.
- Allah'ı unuttukları için kaderi ve kısmeti de unuturlar ve kadere tabi olmazlar.
- Verilen nimetlerle yetinmez, razı olmazlar. Hâlbuki nimetler ezelde taksim edilmiştir.
- Razı olup kanaat etmedikleri için tamahkâr olur, neticede daha fazla nimete göz diker ve hırsla kapılırlar.
- Verilen nimetlerle itaat yolunu değil, isyan ve günaha yönelirler.

Tusterî, Sülemî ve Kuşeyrî'nin eserlerinde “*Size ne nimet gelmişse hepsi Allah'tandır; Sonra size bir zarar dokunduğu zaman da yalnızca O'na yalvarırsınız.*” (en-Nahl, 16/53) âyetine getirilen açıklama ve yorumlarda Geylânî'nin el-Fethu'r-Rabbânî'sinde âyetle ilgili yaptığı yorumun ve tafsilatlı açıklamaların özünü bulmaktayız. Tusterî'nin eserinde geçtiği şekilde Sehl'e, “Allah kulunu sevdiğinde ona

¹²⁴ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 352; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 266-267.

¹²⁵ bkz. Abdulkadir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 16.

ne yapar?” diye bir soru sorulmuş; o da, “Amellerinde kusur ettiğinde onun kalbine istiğfarı, kendisine nimet verildiğinde de şükrü ilham eder...” şeklinde cevap vermiştir.¹²⁶ Sülemî tefsirinde de Ebû Hafz’dan naklen, insan zorluk ve musibet anlarında Allah’a ilticâ ettiği halde nimet içerisinde iken şükür ve ibadetin Allah’tan başkasına yapılmasının akıl sahiplerinin yapacakları iş olmadığına işaret edilmiştir.¹²⁷

Kuşeyrî de âyete getirdiği yorumunda dînî veya dünyevi kulun faydasına olan veya da ondan bir şerri defeden her şeyin sözün gerçek anlamında nimet olduğunu, insanın her durumda Allah’a şükür hali içerisinde bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Âyetin ifade ettiği anlam, hayır ve şerrin, fayda ve zararın her ikisinin de Allah’tan geldiği konusunda kesin bir hükümdür.¹²⁸

Görüldüğü gibi tevhide yaşayamamak başta şirk gibi bir problemi doğurmakla birlikte; nankörlük, tamahkârlık, isyan, itaatsizlik, hırs, günaha yönelmek gibi pek çok sorunun da nüvesi konumundadır. Geylânî’nin yaptığı açıklamalara baktığımızda avam öncesi mertebede olan insanların Allah’ı bilmekle, tanımakla ve yaratılmış olanların özünü bilmekle ilgili eksiklikleri olduğunu fark ederiz. Bu sebeple onlar, kalplerini Allah’tan başka şeylerle doldurmuşlardır. Allah’tan başka şeylerin içeriği, somut olan mahlûk ve soyut olan masivâdir.

Abdulkadir Geylânî, Ahzâb suresinde geçmekte olan **“Allah bir adamın göğsünde iki kalp yapmamıştır. Kendilerinden zihar yaptığınız eşlerinizi anneleriniz yerine koymamıştır. Evlatlıklarınızı da oğullarınız yerine koymamıştır. Bunlar sizin ağzınızda lafınızdır. Allah ise gerçeği söylüyor ve doğru yolu gösteriyor”** meâlindeki zihar ve evlatlıklar konusu ile ilgili âyetin **“Allah bir adamın göğsünde iki kalp yapmamıştır”** (el-Ahzâb, 33/4) kısmını ele alarak, bir kalpte aynı

¹²⁶ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 181.

¹²⁷ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 367-368.

¹²⁸ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 301.

anda hem dünya hem de ahiret sevgisi olamayacağı veya da hem ahiret hem de Allah sevgisi olamayacağı şeklinde işârî olarak yorumlamıştır.¹²⁹ Dolayısıyla bir kalp varsa, o kalpte de bir tane sevgili olmalıdır. Kalpte her zaman tek bir sevgi diğer sevgilere galip gelmektedir. Âyetin nüzul sebebi ve zahiri doğrudan münafiklarla, zıharla ve evlatlıklarla ilgilidir.

Âyetle, anne ile eşlerin birbiriyle aynı olamayacağı, eşin yeriyle annenin yerinin aynı olamayacağı, birinin diğerinin yerine konulamayacağı; yine evlatlıkların da gerçek oğullar gibi olamayacağı açıkça beyan edilmiştir.¹³⁰ Geylânî'nin anlattığı üzere bir kalpte aynı anda hem Yaratıcı hem de yaratılanın sevgisi barınmamaktadır. Bu nedenle onun yorumuna göre, avam öncesi mertebesindeki kimseler Allah'ı sevdiklerini söylerlerken, dünya ve ahiret sevgisini de kalplerinde barındırdıkları için yalan söylemiş olurlar. Yalan ise kişiyi imandan uzaklaştırmaktadır. Geylânî, bu noktada “*Yalan imanın karşı köşesindedir*” hadisini¹³¹ hatırlatır.

Kalpte Allah sevgisiyle beraber dünya ve ahiret sevgisini de barındırmak iman zafiyetidir. Ameller kişinin kalbindeki sevgiye göre şekil almaktadırlar. Küpün içinde ne varsa, dışarıya da o sızar. Yani dünyayı seven, dünyayı mamur edecek ameller peşinde koşar. Ahireti seven, ahireti mamur edecek ameller peşinde koşar. Allah'ı seven de Allah'ı razı edecek ameller peşinde koşar.¹³² Bu nedenle avam öncesi mertebesindekilerin rağbeti Allah'tan başka şeyleredir. Onlar bu halde Allah'tan yüz çevirmiş vaziyettedirler. Bu nedenle insanların amellerinin nereye hizmet ettiğine, gayesine bakarak kalbindeki sevginin dünyaya mı, ahirete mi, Allah'a mı

¹²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 55.

¹³⁰ bkz. Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 4, s. 365; Celâleddîn es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2011, c. 6, s. 561-562.

¹³¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-rabbânî*, s. 55. Temel hadis kaynaklarında bu hadise ulaşamadık. Ancak bu hadis, yalanla imanın bir arada olamayacağına işaret eden hadislerin anlam sahası içerisine girmektedir.

¹³² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 55.

yoğunlaştığına dair tahminde bulunmamız mümkündür. İçinde dünya sevgisi olan kalp Allah'tan mahrumdur.

Geylânî dünya sevgisiyle ahiret sevgisinin birbirinin zıddı olduğunu; dünyayı sevenin ahireti sevmeyeceğini, ahireti sevenin de Allah'ı sevmeyeceğini söyler. Onun yaptığı anlatıma göre, sevgi kademe kademe veya tabaka tabaka daha yüce bir odağa yönelmektedir. Kul dünya sevgisinden ahiret sevgisine, ahiret sevgisinden de Allah sevgisine yönelmektedir. Âyete binaen Geylânî kalbin özelliklerine dair açıklamalarda bulunmuştur.

Kalp, neyle meşgul olursa, onun sevgisiyle dolmaktadır. Bu nedenle dünya ile meşgul olan kalp, dünya sevgisiyle dolduğundan ilahi bilgiye kapalıdır. Ahiret sevgisiyle dolu olan kalp de Allah'a yakınlıktan mahrumdur. Çünkü dünya, ahiret ve cennet sevgisi de, cehennem korkusu da, Allah sevgisine karşı yerlerdedir. Allah insanı ancak Kendisini sevmesi için yaratmıştır. Bu nedenle bir kalp vardır ve o kalbin tek ve gerçek sahibi de sadece Allah'tır.

Avam öncesi mertebesindekilerin o tek kalbi mâsivâ ile doldurması, mâsivâyâ rağbet edip yönelmesi; haddini, yerini bilmemesi demektir. Bu nedenle haddini, yerini bilmesi için, Allah kader ile o kulunu eğitir. Geylânî avam öncesi mertebesindekilerin imtihanlarını, onların Allah'ın yüceliğini takdir edebilmesi ve mâsivâ sevgisini kalbinden boşaltıp kalbini muhabbetullah ile doldurabilmesi için gerekli bir eğitim olarak açıklamaktadır. Geylânî bu durum için *“Yerinizi bilin ve kendinizi Allah'ın yerleştirmedeği yerlere koymayın. Kaldırılacağı yere oturma, bir eve girdiğin zaman ev sahibinin seni oturtmadığı yere oturma. Aksi halde gönülsüzce oradan kaldırılsın. Dirensen bile aşağılanarak kaldırılır ve kapı dışarı edilsin”* şeklinde bir benzetme verir.¹³³

¹³³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 55.

Gerçekten de bu, Allah'ın başka sevgi yollarına sapmasın diye kader eliyle o kulunu Kendi sevgisinde tutması gibidir. Haddini bilen kul sadece Allah'a yönelir. Geylânî “*Kalplerin bilgisi arttıkça Efendisine yaklaşır*” der.¹³⁴ Bu nedenle mâsivâyâ duyulan sevgi, Allah'a dair ilmin yani marifetullahın yetersizliğini göstermektedir.

Özetle “Eğer iki kalbiniz olsaydı biriyle Allah'ı; diğeriyle Allah'tan başka şeyleri sevebilirdiniz. Ancak bir kalbiniz var, hiçbir adamın içine iki kalp konulmadı. Bu nedenle o tek kalple sadece Allah'ı sevebilirsiniz, Allah'tan başkasını sevemezsiniz, Allah'tan başka ne varsa kalbinizden çıkarın” şeklinde bir ihtara Geylânî işaret etmektedir. Allah sevgisinin kemâli, kalpten Allah'tan başka her şeyin sevgisini atmakla olmaktadır.

2.3. Gaflet

“Gaflet” kelimesi, sözlükte; önemsememe, dikkatsizlik, dalgınlık, terk etme, yanılma, idraksizlik, ihmal ve teyakkuz halinde olmama gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁵ Gaflette gerçekler ortada iken ondan bilerek yüz çevirme, ona karşı unutkan bir tavır ortaya koyma anlamı vardır.¹³⁶ Nefsin şehvetlerin peşine takılmasıyla vaktin batılla iptal edilmesi anlamına gelir.¹³⁷

Avam öncesi mertebesinde olanlar gaflet içindedirler. Bunun sebebi onların Allah'tan uzak olmalarıdır. Geylânî, “**İnsan kendi nefsinin şahididir**” (el-Kıyame,

¹³⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 55.

¹³⁵ bkz. Râgıp el-İsfahânî, “ğfl”, *el-Mufredât*, s. 362; İbrahim Mustafa v.dğr., “ğfl”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 663; Süleyman Uludağ, “Gaflet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, s. 283; Süleyman Uludağ, “Gaflet”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 141; bkz. Ahmet Erdiçli, *Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet ve Tıp Bilimlerine Göre Unutkanlığın Çareleri*, 2. Baskı, Safa Yayın Dağıtım, İstanbul: 2017, s. 85; Ethem Cebecioğlu, “Gaflet”, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 222.

¹³⁶ bkz. Ahmet Erdiçli, *Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet ve Tıp Bilimlerine Göre Unutkanlığın Çareleri*, s. 85; Süleyman Uludağ, “Gaflet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, s. 283; Râgıp el-İsfahânî, “ğfl”, *el-Mufredât*, s. 364.

¹³⁷ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu 'cemu't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru'l-Fadîle, Kahire: 2004, s. 136.

75/14) meâlindeki âyetle gaflet içerisinde olan insanları uyarmaktadır.¹³⁸ Çünkü bu insanlar, insanların sözleriyle aldanmış, gaflete düşmüşler, kendilerini güzel, iyi görmüşlerdir. Hâlbuki Allah'ın seçkin kulları katında onların asıl halleri bellidir; onların halleri güzel değil, çirkindirler. İşte bunu anlamaları için Geylânî, onların insanların sözlerine değil, kendi durumlarına bakmaları gerektiğini bu âyet üzerinden vurgulamaktadır. Çünkü insan -kim ne derse desin- kendi durumunu bilmektedir.¹³⁹ Geylânî bu durumdakilere, “*Dünyaya tutkun olanlar ve dünyaya sahip oldum diye şımaranlar!*”¹⁴⁰ şeklinde hitâp etmektedir.

Geylânî, “**Kendilerine verilenlerle şımarınca, onları ansızın yakalayışverdik**” (el-En‘âm, 6/44) meâlindeki âyette “Allah’ın ansızın yakalayışverdiğini bilememe durumunu” Allah’tan uzak olmak sonucunda Allah’ı tanıyamamaya, marifetullaha sahip olmamaya bağlamıştır.¹⁴¹ Böylece avam öncesi mertebesindekiler kendilerine verilen her türlü nimetle şımarırlar. O nimetlerle kendilerini güven içinde zannederler. Üzerlerinde nimetin devam ediyor olması, bu durumun hep böyle devam edeceğine dair onları yanılgıya düşürür. Örneğin hep sağlıklı kalacağını zannetmek, malının hiç tükenmeyeceğini zannetmek, ölümü hiç gelmeyecekmiş gibi zannetmek vs. pek çok insanın içine düştüğü bir yanılgıdır.

İnsanın bu yapısına dair Kur’an’da da örnekler mevcuttur. Kehf suresinde tarlasının hiç yok olmayacağını zannederek kendisinden malca daha alt seviyede olan komşusunu aşağılayan adam, bunun çarpıcı bir örneğidir.¹⁴² Geylânî, isyan içinde olmalarına rağmen, kalbi güven içinde olan bu insanları “*Allah’ın sizi apansız*

¹³⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 307.

¹³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 307.

¹⁴⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 307.

¹⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 20.

¹⁴² Kur’an’da anlatılan bu mesel için bkz. Kehf, 18/35-36.

yakalamasından sakının!” diyerek, **“Onları ansızın yakaladık”** (el-A‘râf, 7/95) meâlindeki âyete telmihte bulunarak uyarmaktadır.

Korkması gerekirken, güven duygusu içinde olmak ona göre tam anlamıyla aldanmak demektir.¹⁴³ Geylânî’ye göre kişinin bu gafletinden bir an evvel dönmesi gerekmektedir. Yoksa aldanmış olarak belâya duçar olur. Çünkü nimet verilenlerin, bu nimetlerle şımarması; nimetin ellerinden çıkmasına sebep olmaktadır.¹⁴⁴

“Kendilerine verilenlerle şımarınca, onları ansızın yakalayiverdik” âyetini Muhasibî de aldanma ve gaflet bağlamında incelemekte ve bu aldanmanın sebebini kulun kendisine verilen nimetleri Allah katındaki kıymetine yormasından kaynaklandığını anlatmaktadır. Müslümanların pek çoğu Allah’ın rızkını genişlettiğini görünce bunun, yaptığı sâlih bir amelden ve Allah’ın kendisini sevmesinden dolayı olduğunu zannederek bu aldanmaya yakalanmaktadırlar.¹⁴⁵ Muhasibî ve Geylânî’nin âyete ilişkin yorumları ve bu aldanmanın sebeplerine yönelik yaptıkları açıklamalar birbiriyle paralellik arz etmektedir.

Ebû Talib el-Mekkî , *“Kendilerine verilenlerle şımarınca, onları ansızın yakalayiverdik”* (el-En’am, 6/44) meâlindeki âyeti iki kısımda ele almaktadır. İlk aşama şımarma aşamasıdır. Bu aşama kendilerine verilen dünyalıkla huzur ve sükûnet bulunca, ondan hiç ayrılmak istemeyip Allah’ın gazabına uğramalarıdır. Bu yönüyle dünyaya bağlanmış ve kalplerine dünya sevgisi girmesiyle Allah’tan uzaklaştıklarını anlıyoruz.

İkinci aşama ise aniden yani onların ölümü umursamadıkları bir anda kendilerine hiç fırsat verilmeksizin canlarının alınmasıdır.¹⁴⁶ Ölümü umursamamanın

¹⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 315.

¹⁴⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 20.

¹⁴⁵ bkz. Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Anazî, *(er-Riâye) Nefs Muhasebesinin Temelleri*, çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük, 5. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul: 2014, s. 510, 511.

¹⁴⁶ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb fî Muameleti’l-Mahbûb ve Vasfî Tarîkı’l-Mürîd ilâ Makâmı’t-Tevhîd/ Kalplerin Azığı*, çev. Yakup Çiçek ve Dilaver Selvi, Semerkand yayınları, İstanbul 2004, c.1, s. 366.

Allah’a kavuşmayı umursamamakla eş değer olduğunu daha önceki açıklamalarımızdan biliyoruz. Dolayısıyla onların aniden canlarının alınması, Allah’tan kalben ve yaşam tarzı olarak en uzak bulundukları halde ömürlerinin sonlanması ve bu uzaklık halinde Allah’ın huzuruna toplanacakları anlamına gelmektedir. Bu ise bir insanın başına gelebilecek en dehşetli hadiselerden biri olsa gerektir.

Geylânî’ye göre avam öncesi mertebesindekiler nimetin imtihan için olduğunu bilmediklerinden gaflettedirler.¹⁴⁷ Çünkü bu nimetler Allah’ı gerçekten sevenlerin anlaşılması için birer imtihan aracıdır. Bunun doğruluğunu Hz. Süleyman’ın (as) içinde bulunduğu nimetler karşısında *“Bu şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur”* (en-Neml 27/40) demesinden de görmekteyiz. Hz. Süleyman (as) bu ifadesinde Allah’ın mal vs. vererek kullarını imtihan ettiğine açıkça yer vermiştir.

Geylânî, nimetlerle şımararak yerine bu nimetlere sabretmeyi tavsiye ederek âyetin haber verdiği tehlike uyarısından muaf kalmanın yolunu söylemektedir. Avam öncesi mertebesi insanları, içinde bulundukları nimetlerin kalıcı olduğunu zannederek dünya ile yetinmekle kalmakta ve dünya merkezli bir hayat yaşamaktadırlar.

Geylânî, **“Biliniz ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence ve bir süstür”** (el-Hadîd, 57/20) meâlindeki âyeti yorumlarken, oyun, eğlence ve süslerle uğraşmanın cahil çocukların işi olduğunu söyleyerek dünya ile meşgul olmayı aklın eksikliğine ve cehâlete bağlamaktadır.¹⁴⁸ Geylânî’nin ele aldığı âyette geçen lafız gaflet değil, “lehv” dir. *Sözlükte lehv insan için önemli olan bir şeyden yüz çevirten, ona gerekli olan şeyi terk etiren oyun, eğlence ve meşguliyet demektir.*¹⁴⁹ *“Kur’an’da bu ifade, insanı*

¹⁴⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 20.

¹⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 307.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, “lehv”, *Lisânu’l-‘Arab*, c. 15, s. 258-259; Ahmet Erdinçli, *Kur’ân-ı Kerîm, Sünnet ve Tıp Bilimlerine Göre Unutkanlığın Çareleri*, s. 89.

mühim ve gerekli olan şeyden meşgul eden faydasız bir oyuncak anlamında kullanılmaktadır."¹⁵⁰

Geylânî, Kur'an'da Allah'ın insanları oyun için yaratmadığına vurgu yapan âyetlere; **"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık."**(el-Enbiyâ, 21/16), **"Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri oynayıp eğlenmek için yaratmadık."** (ed-Duhân, 44/38) telmihte bulunmuştur. *"Oyun"* ibaresini *"Dünya ile oyalanmak"* şeklinde yorumlamıştır.¹⁵¹ *Bu kişinin aklı başında değildir çünkü âhireti bırakıp dünya ile yetinmeyi tercih etmiştir. Hâlbuki dünya ile yetinmenin bir karşılığı yoktur. Üstelik dünyanın sunduğu her şey ele alındığında yılan, akrebe, zehire dönüşmektedir.*¹⁵²

Dolayısıyla dünya ile oyalananlar, dünya hakkında cahil oldukları gibi, onun oyununa, eğlencesine ve süsüne kapıldıkları için gaflet/lehv içindedirler. Sanki onlar Allah'ın huzurunda olduklarını, bir gün öleceklerini, hesaba çekileceklerini, cenneti ve cehennemi unutmuş gibi onlardan bîhaber, bu denli mühim işleri dünya oyuncağı sebebiyle terk ederek gaflette yaşamaktadırlar. Aşağıdaki âyet-i kerime lehv içinde olanların dünya görüşüne işaret etmektedir:

"Bu hayat bizim dünya hayatımızdan ibarettir, ölürüz ve yaşarız, bizi zamandan başka bir şey öldürmez." (el-Câsiye, 45/24) Mekke müşriklerinin tutumunu anlatan bu âyet, onların her şeyi dünyadan-maddeden ibaret görerek, zamanı da ilahlaştırmalarını ele almaktadır. Onlar her şeyin hep var olduğunu ve öyle kalacağını zannetmekteydiler. Bu nedenle âhiret inancı olan gruplar dışındakiler, içinde bulundukları hayatı sadece dünya hayatından ibaret görmekteydiler. Her şeyi sekülerist-materyalist bir yaklaşımla görmekte, bu da onların dünya lezzetlerini elde edebilmek

¹⁵⁰ Ahmet Erdinçli, *Kur'an-ı Kerîm, Sünnet ve Tıp Bilimlerine Göre Unutkanlığın Çareleri*, s. 89.

¹⁵¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 307.

¹⁵² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 307.

için hırsla kapılmalarına ve her türlü haksızlığa ve ahlaksızlığa başvurmalarına zemin oluşturmaktaydı. Hayatlarının sona ermesi/erdirilmesi yetkisini de zamana atfetmekteydiler. Onlara göre zaman hep vardı ve zaman hep ileri aktığından ölenler geri getirilemiyordu. Böylelikle zamana karar verici, irade edici vasıflar yükleyerek ilahlaştırmışlardı. Böylece onlar maddenin işaret ettiği Allah'ın esmâlarını görememekte ve derin manalardan uzakta, gaflette kalmışlardı.

Bu âyetle ilgili olarak Geylânî, dünyaya rağbeti aşırı olan, dünyaya karşı istekli olan, ölümü, Allah'ın huzuruna çıkacağını unutan, haramı ve helali ayırmayan Müslümanın durumunu *“Bu hayat bizim dünya hayatımızdan ibarettir, ölürüz ve yaşarız, bizi zamandan başka bir şey öldürmez”* diyen müşriklere benzetmiştir.¹⁵³ Böylece o kimse bilmeden kendisini, malını, insanları Allah'a eş tutmuş olmaktadır. Allah merkezli değil, dünya merkezli yaşamaktadır.

Geylânî'ye göre bunun soyut belirtileri aşırı hırs, tûl-i emel (çok ileriye yönelik hedefler belirleme), dünya sevgisi, cimrilik, takvasızlık ve inanç azlığıdır.

Kendisi için en güzel yiyecekler, en kaliteli giysiler, en konforlu evler, çok mal isterken; Müslüman kardeşi için bunun aksini istemektedir. Bu haliyle o kişinin kâmil bir imâna sahip olduğu iddiası yalan olmaktadır. Çünkü Rasulullah (s.a.v.) *“Kendin için istediğini Müslüman kardeşin için de istemedikçe kâmil imana ermiş olmazsınız”*¹⁵⁴ buyurmaktadır.¹⁵⁵ Böyle birinin dünya merkezli yaşadığının hadis-i şerifle uyumlu olarak, Geylânî'ye göre somut belirtileri ise, fakir komşusu, fakir ailesi olmasına

¹⁵³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 94.

¹⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, “İmân” 7, *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, “İmân” 71-72, *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, “Kıyâmet” 59, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, “İmân” 19, 33, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Ebû Abdillâh Muhammed b. Zeyd b. Mâce, *Mukaddime* 9; *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, *Riyâzü'ssâlihîn*, trc. ve şerh: M. Yaşar Kandemir v.dğr., Kampanya Kitapları, İstanbul 2013, c. 2, s. 260.

¹⁵⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 94.

rağmen zekât borcu olan malı olması, gittikçe artan bir kazancı, ihtiyaç duyduğundan fazla malı olması, ihtiyacı olan o fakirlere vermeyerek onların fakirliğine razı olmasıdır. Bu kişi sanki İslâm'ın farzlarını bir alışkanlık olarak yerine getirmekte olan müşrik gibi olmaktadır. Çünkü o dış görünüş itibariyle takvâlî görünmekte ancak dünya üzerinden şirke girdiği için kalbi günahkârdır. Kalbi bu durumdayken yaptığı ibadetlerin de kendisine bir yararı dokunmamaktadır.

“Bu hayat bizim dünya hayatımızdan ibarettir, ölürüz ve yaşarız, bizi zamandan başka bir şey öldürmez” (el-Casiye 45/24) âyetin lafzından inkârcıların yeniden dirilmeyi kabul etmedikleri de anlaşılmaktadır. Doğrudan bu âyet bağlamında ele almasa da İbn Arabî inkârcıların yeniden dirilmeyeceklerine dair bu iddialarını çürütmek için insanın uykusunu örnek getirmiştir. Çünkü uyku insanın ölüm halini hatırlatmaktadır. Nasıl ki uyuduktan sonra uyanıyoruz, işte öyle ölümden sonra da bir diriliş vardır. Bu sebeple İbn Arabî *“uykudan hiç uyanmamayı başarabilirsen... O zaman, öldükten sonra dirilmemeyi başarır sayılırsın... Ama bu senin için muhal...”*¹⁵⁶ diyerek anlatmaktadır. Geylânî'nin yorumuyla ise diyebiliriz ki gaflet içerisindeki insan Müslüman da olsa öldükten sonra dirilmeyi bilinç haline getirmediği için davranışları ve tutumlarıyla da yeniden dirilmeyi inkâer edenlere benzemektedir.

Abdulkâdir Geylânî'nin, avam öncesi mertebesinde kalan Müslümanın âyetle geçen müşriklerin tutumuna ortak olmaktan kurtulabilmesi için sunduğu reçete aşağıdaki gibidir:

O, komşusu açken tok gezmemeli, ihtiyacından fazla malı varsa ondan ihtiyaç sahiplerine vermeyi, kendisinden isteyen ihtiyacıyı boş çevirmemeyi tavsiye etmektedir. İnsanlara yardım etmeyi, insanlara yardım edene Allah'ın rahmetiyle yardım edeceğini söylemektedir. *“Sen yeryüzündekine acı ki, gökyüzündeki de sana*

¹⁵⁶ bkz. Muhyiddin-i Arabî, *Şeceratü'l Kevn Üstün İnsan*, çev. Abdülkâdir Akçiçek, Bahar Yayınları, 2000, s. 85.

acısın” der.¹⁵⁷ Vermeyip cimrilik eden kişinin bir gün kendisinin de fakir düşeceğine dikkat çekmektedir. Böylece daha önce bahsedilen “*Kendilerine verilenlerle şımarınca, onları ansızın yakalayiverdik*” meâlindeki âyetin (el-En‘âm, 6/44) yorumuna uygun bir açıklamaya değinmiştir.¹⁵⁸

Geylânî’nin naklettiği bir hadis-i şerif’e göre Rasul (a.s.) “*Ümmetim Ramazan ayını yücelttiği sürece yardımsız kalmaz*” buyurmaktadır. Bu hadis Gunyetü’t-Tâlibîn’de “*Ümmetim, Ramazan ayında oruç tutup namaz kılarak onun hakkını eda ederlerse, ziyan etmezler*” şeklinde geçmektedir.¹⁵⁹

Ancak bu hadis Taberânî’de ise Ebû Hureyre’den rivâyetle “*Gerçekten ümmetim Ramazan ayını ihya ettikleri sürece asla rüsvay olmayacaktır*”¹⁶⁰ şeklinde geçmektedir. Geylânî bu hadiste geçen “yüceltmenin” takvâ ile dinin sınırlarının korunarak Allah rızası için oruç tutulması olduğunu söylemektedir. Bunun anlaşılması için çok çarpıcı nitelemeler getirir ve gıybeti kast ederek; “*Gündüz nefislerinizin su içmesine engel oluyor, sonra Müslümanların kanlarıyla iftar ediyorsunuz*”¹⁶¹ demektedir. Bu açıklaması ile O, Hucurât suresinde gıybeti Müslüman kardeşinin etini yemeye benzeten âyete (el-Hucurât, 49/12) telmihte bulunmaktadır. Geylânî İftar ederken yalnız yememeyi, iftarlığından fakirlere de vermeyi, fakir sofrasında bulunmayı tavsiye etmektedir. Yani Müslüman, İslâm’ın şartlarını yerine getirmeli ve İslâm’ın hakikatini anlamaya çalışmalıdır. Bu yaşama ve anlama çabası kişiyi Allah’ın huzurunda olduğu

¹⁵⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 94.

¹⁵⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 20

¹⁵⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *Gunyetü’t-tâlibîn*, s. 575.

¹⁶⁰ Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’s-Sagîr li’t-Taberânî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut: 1983, c. 1, s. 248.

¹⁶¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 94.

bilincine ve teslimiyete ulaştırmalıdır. Çünkü Geylânî, İslâm'ı “*Allah'ın huzurunda gönülden teslim olmak*” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁶²

Geylânî, gafletten uyanılabilmesi için “**Allah sizi kendinden sakındırıyor**” meâlindeki âyeti (Âl-i İmran 3/28-30) dile getirmekte ve “*kendinden sakındırmak*” ibâresini “*Allah senin kulağını, gözünü, gücünü, malını ve âileni almakla, sonra seni ahirete nakledip orada sorguya çekmekle uyarıyor*” diyerek yorumlamıştır.¹⁶³

Geylânî, insanın gaflet içerisinde olmasını, onun marifetullahı bilmemesi, verilen nimetlerin imtihan için olduğunu idrak etmemesi ile ilişkilendirmekte ve imtihanın da amacının Allah'ı gerçekten sevenlerle sevmeyenlerin arasının ayrılması için olduğunu ifade etmektedir. Böylece konu, marifetullah, imtihan ve Allah sevgisi çerçevesinde ele alınarak işaret edilen veya telmihte bulunulan âyetler de bu bağlamda yorumlanmaktadır.

Kişinin ölümle veya helakle ansızın yakalanmaması için bir an önce gafletinden kurtulması gerekmektedir. Yaratılış gayesini ve imtihanı unutarak dünyaya meyletmek, dünya ile oyalanmak ancak gaflet içerisinde olanların içerisine düştükleri bir durumdur. Tûl-i emel, aşırı hırs, bencillik, cimrilik, ihlas ve takvadan uzak olma durumları söz konusu bu kimselerde tezahür eden vasıflardır. Geylânî, ilgili âyetleri tasavvufî bir yönelimle iman, marifet, ahlâk ve amel bütünlüğü içerisinde yorumlamaktadır. Bu vasıflar, gaflet içerisinde olmayan, ihlas ve takva sahibi mü'min kimseler için söz konusudur.

Geylânî'nin Fethu'r-Rabbânî'sinde gaflet konusuyla ilgili zikrettiği veya telmihte bulunduğu âyetler geleneksel tefsirlerde açıklanıp yorumlanırken, daha çok kelime ve gramer tahlilleri ve zahiri anlam öne çıkmaktadır. Örneğin İbn Kesîr “*İnsan*

¹⁶² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 94.

¹⁶³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 94.

kendi nefsinin şahididir” (el-Kıyame, 75/14) âyetini açıklarken, insanın elinin, ayağının, gözünün, kulağının ve organlarının kendi yapmış olduğu amellere şahit olduğunu, insanın kendisinin yapmış olduğu amellerini inkâr etmesine yer olmadığını, amellerinden dolayı sorumlu tutulacağını ifade etmiştir.

Hadid suresindeki “*Biliniz ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence ve bir süstür*” (el-Hadîd, 57/20) âyetinde de Allah’ın kendilerine hatırlattığı şeyi unuttuklarında onlara her şeyin kapısını açmasını istidrac olarak açıklamış, ama gaflet konusuna hiç değinmemiştir. Açıklamalarında sahabe ve tabiûnun âyetlere yaptıkları tefsirleri de nakletme yoluna gitmiştir. Benzer yaklaşımı Enbiyâ ve Duhân surelerindeki âyetler için de yapmıştır.¹⁶⁴ Mâturîdî, “*İnsan kendi nefsinin şahididir (beli’l-insânu ‘alâ nefsihi basîratun)*” meâlindeki âyeti (el-Kıyame, 75/14) açıklarken, insanın yaptığı amelleri konusunda dünya hayatında onları başkalarından gizlemek istese bile kendi nefesine şahit olduğunu, ahirette ise bütün organlarının yaptıklarına şahitlik edeceğini ifade ettikten sonra âyette geçen “basîratun” kelimesinin neye delâlet ettiği ve niçin müennes olarak geldiği konusuna yoğunlaşmış, bu konudaki ihtilaflar üzerinde durmuştur.¹⁶⁵

Mâturîdî’nin, “*Kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık; kendilerine verilenlerle şımarınca, onları ansızın yakalayiverdik...*” meâlindeki (el-En‘âm, 6/44) âyete yaklaşımı da benzerlik göstermektedir. Âyete zâhiri anlam verilerek “fetahnâ (açtık), “ebvâbe külli şey’in (her şeyin kapısını)” gibi kelime ve ibareler üzerinde yoğunlaşıldığı, lügavi değerlendirmeler yapıldığı gözükmektedir.¹⁶⁶ Hadîd ve Enbiyâ surelerindeki âyetler için de benzer açıklamalar ve üslup söz

¹⁶⁴ bkz. İbn. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr., 1.Baskı, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000, c. 14, s. 195; c. 13, s. 427-428; c. 9, s. 395.

¹⁶⁵ bkz. Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, thk. Abdullah Başak, kontrol. Bekir Topaloğlu, Dâru’l-Mîzân, İstanbul, 2011, c. 16, s. 291-292.

¹⁶⁶ bkz. Mâturîdî, *Te’vilât*, c. 5, s. 65.

konusudur. Mezkûr yorumda insanların ölüm ve ahireti unutarak nasıl gaflete düştükleri ele alınırken ilginç bir şekilde gaflet ehlinin vasıflarının neler olduğuna dair konulara hiç girilmemiştir.¹⁶⁷

Sülemî ve Kuşeyrî'nin eserlerinde, insanın kendi nefesine şahit olduğunu beyan eden âyet-i kerîmeye getirdikleri açıklamalar tamamen zâhirî anlam üzerinden yapılan kısa bir açıklamadan ibarettir.¹⁶⁸

“Bilin ki, dünya hayati oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibarettir...” meâlindeki âyetin yorumunda Tusterî, İbrahim Peygamberi konu edinen bir kıssa üzerinden dünyaya tenezzül etmeksizin yalnızca Allah’a yönelmenin önemine işaret etmektedir. Kıssaya göre İbrahim Peygamber, havanın çok sıcak olmasından dolayı çok susadığı bir anda develerini gütmekte olan bir Habeşliye rastlamış, o da İbrahim Peygamber’e “Süt mü su mu istersiniz?” diye sorması üzerine İbrahim Peygamber “Su” diye cevap verince, Habeşli ayağı ile yere vurmuş ve oradan su fişkırmıştır. İbrahim Peygamber buna şaşırınca, “Eğer o Habeşli gökleri ve yeri ortadan kaldırmamı isteseydi onu yapardım; çünkü o, dünya ve ahiretten ziyade yalnızca Beni istiyordu” diyerek ona vahyetmiştir.¹⁶⁹

Sülemî tefsirinde de aynı âyete açıklama getirilirken, kişiyi ahiretten alıkoyan şeyin dünya sevgisi olduğu ifade edilerek ticaretin, sultanlığın, amelleriyle öğünmenin, oturulan meclislerin, nefis ve şehvetin dünya hazları olduğuna işaret edilmiştir. Müritlerden dünyaya meyletmemeleri ve dünyayı sevmemeleri istenmiştir. Sehl’e göre

¹⁶⁷ bkz. Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. 14, s. 356-357.

¹⁶⁸ Tusterî, ilgili âyete bir açıklama getirmemiştir. Ancak Hadîd suresindeki âyeti açıklarken, dünya hayatının aldaticılığından kurtulmanın yolunun ilim olduğunu, o ilmin meyvesinin ise hevâyâ muhalafet etmek, Allah’ın nehyettiği şeylerden kaçınmak, nefsin temizlenerek Allah’ın emrettiği şeylere katlanması olduğunu ve böylece o kimsenin âbidler makamlarına girmesiyle Allah’ın ona veli kullarına tattırdığı lezzetleri tattırması olduğunu ifade etmiştir. bkz. Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, s. 270.

¹⁶⁹ bkz. Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, s. 270.

dünya uyuyan nefis, ahiret ise uyanık nefistir.¹⁷⁰ Kuşeyrî'nin aynı âyete getirdiği dünyayı hakir görüp zemmetme, ahiret için çalışmaya teşvikle Allah'a yönelme doğrultusundaki açıklama ve yorumlar Tusterî ve Sülemî'nin yorumlarıyla paralellik göstermektedir.¹⁷¹

İmam Rabbânî, “*Biliniz ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence ve bir süs ve aranızda bir böbürlenme ve de mal ve evlat çoğaltma yarışıdır*” meâlindeki âyetle dünya hayatının sınırlarının belirtildiğini söylemiştir. Dünya hayatını oluşturan bu sınırlar oyun-eğlence, süs, soy ile kibirlenme ve mal kazanma yarışı olmak üzere bu dört durumdur. Kişiye düşen dünya muhabbetinin esaretinden kurtulmaktır. Bu nedenle zehir-panzehir ilişkisi içerisinde kişinin ahiret işlerine yönelmesi, dünyaya bağlılık hastalığını tedavi edecektir.

Nitekim kişi salih amellerle meşgul olduğunda, mecburen dünya hayatının en büyük iki parçası olan oyun ve eğlence azalmaya başlayacaktır. İpekli elbise giyip, süsün kaynağı olan altın ve gümüş eşyaları kullanmaktan kaçındığında dünyanın süs tarafı da kaybolmaya başlayacaktır. Üstünlüğün ancak Allah katında edinilen mertebenin yüceliğiyle olduğunu ve bu mertebe için takvâlı olmak gerektiğini anladığında, üstünlüğün soyla sople olmadığını anlayarak kibirlenmekten kesinlikle uzak duracaktır. Malların ve çocukların, Allah'ın zikrinden ve O'na yönelmekten alıkoyduğunu anladığı zaman ise malının çokluğuyla gururlanmayı bırakacaktır.¹⁷²

Görüldüğü gibi dünya hayatına dalmak, gafletten ileri gelmektedir. Üstelik kişi dünyaya bağlandıkça bu bağlılık onun gafletini beslemektedir. Görüşüne yer verdiğimiz bütün mutasavvıflar dünya ile oyalanmaktan insanları nehyetmişlerdir. Gafletten kurtulup iz'ân ile yakîn nuruna mazhar olmanın ancak tefekkür ve bu tefekkür neticesinde hâsıl olan marifetullah ile elde edilebileceğini sıkça vurgulayan ve eserinde

¹⁷⁰ bkz. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 270; ayr. bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 311.

¹⁷¹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 541.

¹⁷² bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 385.

de bu tefekkürî meseleleri çokça ele alan Bediüzzaman Said Nursî ise “*Tefekkür gafleti izale eder. Dikkatle teemmül evham zulümatını dağıtır*”¹⁷³ şeklindeki ifadesiyle gafletten kurtuluşun çaresinin Allah’ı isim, sıfat ve şuunatıyla tefekkür etmek olduğuna işaret etmektedir. Bediüzzaman Said Nursî’nin (ö. 1379/1960) işaret ettiği tefekkürün gafleti izale etmesi hususuyla ilgili Kur’ân-ı Azimüşşan’da mevcut olan pek çok âyetten bir tanesine burada değinmekte fayda görmekteyiz.

Cenab-ı Allah İnfitâr Suresi 6. Âyette; “*Ey insan seni engin kerem sahibi Rabbine karşı aldatan nedir?*” diye buyuruyor. Bu âyetteki “aldanmanın” içinde gaflet, ülfet (Allah’tan başkasına karşı duyulan yakınlık), hainlik, nankörlük ve Allah’ı inkâr gibi bütün vasıflar zımnen mevcuttur. Aslında ayet şunu diyor: Ey insan! Engin kerem sahibi Rabbine karşı seni aldatan nedir? Nedir bu gafletin ve ülfetin? Allah’ın sana verdiği sayısız nimetlerine karşı sendeki bu nankörlüğün ve inkârın sebebi nedir?

Cenab-ı Allah, insanın içinde bulunduğu bu gaflet, ülfet ve inkâr haline işaret ettikten hemen sonra ayetin devamında insanı bütün insanî değerleriyle fıtratına döndürerek Allah’a yakınlaştırmak için “*O ki seni yarattı sana bir düzen içinde biçim verdi*” diye buyurarak yaratılışı düşünmeye sevk ediyor; basiretin kaynağı olan ve Bediüzzaman’ın da ifade ettiği gibi gafleti ortadan kaldıran metafizik tefekküre sevk ederek insanı kalbi, ruhu ve bütün insani (âdemiyyet) değerleriyle kendi yaratılışını anlayarak tasdik etmeye çağırıyor. Çünkü kişi kendi yaratılışını tefekkür ederek iz’an ettiği (anladığı) anda onda gafletten eser kalmayacaktır.

Âyetin bizleri tefekküre yönlendirdiğini sadece “*O ki seni yarattı*” ifadesinden sonra insanın yaratılışındaki ayrıntılara geçmesinden anlıyoruz. Çünkü insan kendi yaratılışını, üzerindeki sanatı göremediği için Allah’ı fark edip hissedemeden, O’nun varlığını ve birliğini anlayamadan, gaflet içerisinde kalarak, zavallı bir hayat sürmeye

¹⁷³ Bediüzzaman Saîd Nursî, *Mesnevî-i Nûriye*, 5. Baskı, Envar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 147.

mahkûm olmaktadır. Âyet, bu durumdaki insana kendi yaratılışını tefekkür ettirerek kendi üzerindeki sanatı ve bu sanatın sanatkârını anlamasını sağlayacaktır. Böylece o, gafletten kurtulup daimi bir huzur içinde yaşayabilecektir. Çünkü kendisini yaratanla, Kur'ân vâsıtasıyla konuşan aynı Zât'tır.

Cenâb-ı Allah, âyet-i zâtî'yi âyet-i tekvîniyle insan ruhunda tahkim etmektedir. Onun için Kur'ân-ı Azimüşşan sürekli أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ “Siz hiç düşünmez misiniz?” (el-En'âm, 6/50), أَفَلَا تَتَعَفَّلُونَ “Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?” (Hûd, 11/51), أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ “Hâlâ düşünmüyor musunuz?” (Yûnus, 10/3), أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ “Hâlâ düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?”, أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ “Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?” (el-En'âm, 6/80) diye insanı ısrarla tefekküre, aklı kullanmaya sevk etmektedir.

2.4. İsyan

Geylânî “O, yaptığından dolayı sorgulanmaz, fakat onlar sorgulanırlar” (el-Enbiya, 21/23) meâlindeki âyete getirdiği açıklamada, insanın sorguladığı konuları Allah'ın emirleri, kader-kazâ olarak yorumlamıştır.¹⁷⁴ Allah'ın emirlerini ve kaderi sorgulamak demek, Allah'ı sorgulamak demektir. Kaderi suçlamak, Allah'ı suçlamak demektir. Bir kimse suçladığı için Allah'ı yargılar. Yargılamanın ardından sorgular. Böylece Allah'ı sorgulamış, Allah'ı suçlamış olur. Bu sorgulama hem hâl, hem de dil ile olabilmektedir. Bu nedenle Geylânî, “o şöyle dedi, biz böyle dedik”, “bu niye böyle oldu”, “şu niye şöyle oldu” gibi sözleri sarf etmekten uzak durulması gerektiğini söylemektedir.¹⁷⁵

Çalışmak yerine kaderi bahane edinerek tembellik etmek de Allah'ı sorgulamak anlamı taşımaktadır. Sorgulamak, Allah'ın ilmine müdahale anlamı taşımaktadır. Yani

¹⁷⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 59, 244.

¹⁷⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 244.

subliminatif olarak kişi “Allah’tan daha iyi bildiği” iddiasında bulunmuş olmaktadır.¹⁷⁶ Bu durumda kaderi sorgulayan kişi ilimde tekebbür yapmış olmaktadır. Bu düşünceanın devamı niteliğinde Allah’ı suçlayarak, sanki Allah hata yapmış, yanılmış gibi bir tutum sergilenmiş olmaktadır. Bu ise Allah’a karşı su-i zan olmaktadır. Allah’a karşı beslenen bu su-i zan Allah’ı tanımamanın, Allah hakkında cahil olmanın bir neticesidir.¹⁷⁷ Bu durum onu Allah’a itaat etmek yerine isyana götürmektedir. Dolayısıyla Allah’ın kaderini sorgulamak, Allah’ı sorgulamak; Allah’ı sorgulamak ise Allah’a isyan etmek, Allah’tan ve fiillerinden razı olmamak ve su-i zan beslemek demektir. Su-i zan ise muhabbete değil, soğukluğa sebep olmaktadır. Allah’ı sorgulayanlar, O’nun muhabbetine nâil olamamaktadırlar. O’na yakın değil, uzak olurlar. Bu nedenle avam öncesi mertebesi insanları Allah’ın yakınlığını henüz elde edememişlerdir.

Geylânî; “siyahı beyaz üzerine işleyin ki dinin, şekil bakımından değil de mânâ bakımından da belirlenmiş olan sınırlarını aşmaktan korunasınız” demektedir.¹⁷⁸ Beyaz; görülen, belirli olan dinin şekli kısmına delâlet etmektedir. Siyah ise bilinemeyen, görülemeyen, mânâ boyutuna işâret etmektedir.

Mânâ insanı Allah’ın zâtına götüren, marifetullahı elde etmesini sağlayan kısımdır. Dinin şekli sınırları olduğu gibi mânâ yönünden de sınırları mevcuttur. Sadece şariat ile mânâ olmaksızın veya şariat olmaksızın sadece mânâ ile dinin sınırları içerisinde kalmak mümkün olamamaktadır.

Örnek verilecek olursa, (tasavvufî manada) namazları ihlas olmadan kılmak siyahı olmayan bir beyaz iken; sadece Allah rızasını dileyerek namaz kılmamak ise beyazı olmayan bir siyahtır. Bu durumdaki kişiler dinin sınırlarını gözetememektedirler.

¹⁷⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 244.

¹⁷⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 59.

¹⁷⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 59.

Hâlbuki siyah ile beyaz aynı anda olmalıdır.¹⁷⁹ Bu nedenle Allah'ın emirlerine uymak gerekmektedir. Hz. Ali mesh hakkında “Eğer Rasulullah mestlerinin üstünü mesh etmiş olmasaydı, mestimin altını mesh ederdim” buyurmaktadır.¹⁸⁰ Hz. Ali'nin bu ifadesi, fizikî yönden ayağın en çok kirlenen kısmının yerle temas eden yüzeyi olmasındandır. Ancak abdestte fizikî/necasetten temizlik değil, metafizik/hadesten temizlik esastır. Yani Hz. Ali, Peygamberimizin (s.a.v) abdestte ayağının üzerini mesh ettiğini görmesi sebebiyle kendisi de O'na (s.a.v.) uymuş ve itaat etmiştir. Allah'ın emirlerinden dışarı çıkmak Allah'ı sorgulamak ve emirlere isyan anlamı taşımaktadır. Çünkü emirlere uymak demek, Allah'ın iradesine mutabık olmak demektir. Geylânî “*Farz ibadetleri terk etmek zındıklıktır, haramları işlemekse isyandır. Farzlar hiç kimseden hiçbir zaman düşmez*” demektedir.¹⁸¹

Geylânî'nin “*O, yaptığından dolayı sorgulanmaz, fakat onlar sorgulanırlar.*” meâlindeki âyete (el-Enbiya, 21/23) getirdiği açıklamalarından, insanların Allah'ın emirlerini ve kaderi sorgulamalarının Allah'ı suçlamak anlamına geldiği, bu durumun da insanı tekebbüre ve Allah'a isyana götürerek O'nun muhabbetinden uzaklaştırdığı anlaşılmaktadır. Böylece Geylânî, Allah'a teslimiyetle muhabbet arasında; başa gelen hadiseleri sorgulamakla da tekebbür, suizan ve isyan arasında bir ilişki kurmuştur.

Tusterî, yorumun etrafında şekillendiği yukarıdaki âyete bir açıklama getirmemiştir. Sülemî'nin İbn Atâ ve İbn Hammâd'dan naklen getirdiği açıklamalar ise

¹⁷⁹ Tasavvufî anlayış açısından Geylânî'nin amel ve ibadetlerle ilgili yaptığı “beyaz” ve “siyah” değerlendirmesi, işin zahiri ve batını ile ilgili yapılan bir değerlendirmedir. Beyaz, yapılan amel ve ibadetin zahiri boyutuna atfedilirken; siyah, o amel ve ibadetlerin batınına; yani içeriğinde mevcut olan manaya işaret etmektedir. Buna göre siyah, kulun muvahhit olmasına ve Allah'ı tanıyarak O'nun zâtî sevgisine erişmesine tekabül etmektedir. Bu sebepten dolayı yapılan amel ve ibadetler siyahı ve beyazı aynı anda ihtiva etmelidir. Yani yapılan amel ve ibadetler şeklen âdâbına ve erkânına uygun yapıldığı gibi, manevi yönden de ihlas, samimiyet, huşû ve takva üzerine yapılmalıdır.

¹⁸⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, Tahare, 62 (162), *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; ayr. bkz. Ebu Ca'fer et-Tahavî, *Ahkâmu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, tahk. Sadeddin Ünal, İstanbul 1995, c. 1, s. 81.

¹⁸¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 59.

oldukça kısa ve basit gözükmetedir. Söz konusu açıklamalara göre yaratılanlar üzerinde hücceti ve kahrı (güç ve hakimiyeti) olan varlık (Allah) sorgulanamaz. Sonra O'nun fiillerinin bir illeti yoktur.¹⁸² Kuşeyrî de tefsirinde âyete kısa bir açıklama getirmiş, Allah'ın kendisi için insanı yaratmış olmasından dolayı sorgulanamayacağını; ama insanların ise Allah'ın üzerlerindeki hakkından dolayı kulların sorgulanacaklarını ifade etmiştir.¹⁸³ Geylânî'de âyetin zâhirî tefsiri yanında tasavvufî yorumunun da oldukça zenginleştiğini görüyoruz.

Geylânî'den iki asır önce yaşayan ve dirayet tefsirlerinin öncüsü olan Mâturîdî'nin Te'vilâtında, ilgili âyete getirilen yorumlar kelâmî bir mahiyet arz etmektedir. Mâturîdî'ye göre el-Hakîm olan Allah, yaptığı her işi bir hikmete göre yapar. Allah yaptığı şeyleri kendi mülkü ve sultanı (otoritesi) dairesinde yapar; başkasının mülkü ve sultanı altında yaşayanlara (insanlara) gelince, onlar yaptıklarından sorumludurlar. Onlar, yaptıkları işin helal veya haram olması konusunda Sultan'ın iznine tâbî olmak durumundadırlar.¹⁸⁴

Geylânî, “Çalışmış, boşa yorulmuşlardır” (el-Gâşiye, 88/3) meâlindeki âyeti, yukarıda anlatılan konu bağlamında, bazı kimselerin Allah'ın yaptığı rızık taksiminden hoşnut olmamaları, rızık taksimine isyan etmeleri sebebiyle Allah nazarında gözden düştüklerine delil için getirmiştir.¹⁸⁵ O, bu meyanda der ki: “*Sen sen ol, nasipli, dört başı mamur bir hayat sürenlerle itişip kakışma. Çünkü o kurtulur, yükselir, sen ise yok olup gidersin, alçalırsın, zillate düşer rezil olursun. Döğüş, kavga ile sen onun sahip olduğu kısmeti nasıl değiştirebilirsin? Onun nasibi Allah'ın ilminde ta başından beri bellidir. Gerek senin hakkında, gerek başkaları hakkında Allah'ın ezeli ilmine karşı*

¹⁸² bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Teşîr*, c. 2, s. 5.

¹⁸³ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 497.

¹⁸⁴ bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 9, s. 270.

¹⁸⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 215.

çıkarsan Allah'ın gözünden düşersin, sahip olduğun bilginin de sana bir yararı olmaz.”¹⁸⁶

2.5. Sû-i zan

“Sözlükte “kuşkulanmak, kesin bilgiye ulaşmak, itham etmek” anlamlarındaki zan (zann) masdarından isim olup hem “yakînin zıddı, kuşku, kesinleşmemiş kanaat” hem de “ilim, düşünüp taşınarak ulaşılan kesin bilgi” mânasına gelir. Zan kökünden türeyen birçok kelime zannın bu iki temel anlamını yansıtır.”¹⁸⁷ “Sû-i zan, sözlükte bir kimse hakkında kötü zan ve şüphe beslemektir.

Zan kavramının bazı hadislerde olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanılması dikkate alınarak İslâm ahlâk kültüründe bir kimsenin kesin bilgisi olmamakla birlikte başka biri hakkında iyi kanaat beslemesine “hüsn-i zan”, kötü düşünce ve kanaate sahip olmasına “sû-i zan” denilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu terkipler yer almamakla birlikte zan kavramı bir kimseyle ilgili iyi veya kötü kanaat beslemeyi ifade edecek şekilde geçer. Meselâ İfk Hadisesi’ne dair bir âyette (en-Nûr 24/12) müminlerin birbirleri hakkında iyi zanda bulunmaları gerektiği bildirilmiş, Fetih sûresinin 6 ve 12. âyetlerinde inkârcıların Hz. Peygamber ve müminlerin âkıbetine dair bozuk niyetleri ve beklentileri için “kötü zan” (zanne’s-sev’) ifadesi kullanılmıştır. Hucurât sûresinin 10-12. âyetlerinde müminlerin kardeş olduğuna vurgu yapılarak kardeşlikle bağdaşmayan davranışlar çerçevesinde, ‘Zannın çoğundan sakınınız, çünkü bazı zanlar günahtır’ buyrulur.”¹⁸⁸

Geylânî’ye göre avam öncesi mertebesi insanları sû-i zan yani kötü zan üzeredirler. Bu sû-i zan Allah’a karşı, Peygamberlere karşı, Allah’ın emirlerine karşı,

¹⁸⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 215.

¹⁸⁷ Mustafa Çağrı, “Zan”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, c. 44, s. 120; ayr. bkz: İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, c. 13, s. 272.

¹⁸⁸ Mustafa Çağrı, “Zan”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, s. 121.

salih insanlara ve velilere karşı olabilmektedir. Bunun sebebi de onları tanımıyor olmalarıdır.¹⁸⁹ Bu duruma örnek Geylânî'nin "**O her an yeni bir ilahi tasarruftadır**" meâlindeki ayeti (er-Rahman, 55/29) Allah'ın kullarını halden hale sokmasına bağlı olarak insanların Allah'ın takdir ettiği bu hallerden şikâyetçi olmaları durumunda aslında Allah'tan hoşnut olmadıkları ortaya çıkmış olmaktadır.¹⁹⁰ Bu hoşnutsuzluğun temelinde ise Allah hakkında su-i zan beslemeleri yer almaktadır. Çünkü Allah'ın kendileri hakkında iyilik değil, azap-ceza-kötülük-zorluk dilediği inancı gün yüzüne çıkmaktadır. Yani insanlar üzerlerindeki nimetler değişip eksiltildiğinde hemen Allah hakkında olumsuz düşüncelere kapılmaktadırlar. Nimetin devamında ise kendilerini buna layık görmekte veya Allah o nimetleri vermek zorundaymış gibi bir tutum sergilemektedirler. Nimetlerin artırılıp azaltılmasına göre Allah'ın kendilerine yakınlığını değerlendirmektedirler. Bu durum "*İnsana gelince, Rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğu ve onu nimetlere boğduğunda, 'Rabbim bana ikram etti' der. Onu imtihan edip rızkını daralttığına ise 'Rabbim beni önemsemedi' der*" meâlindeki âyetlerde de (el-Fecr, 89/15,16) dikkate çarpmaktadır.

Nitekim Geylânî "**Kendilerine verilenle şımarınca onları ansızın yakalayiverdik**" (el-En'âm, 6/44) meâlindeki âyeti Allah'ın kendilerine nimet verdiği zaman insanların bu nimetlerin hep böyle devam edeceğini zannederek şımarmaları şeklinde yorumlamaktadır. Böylece yersiz zanları sebebiyle şımararak kendilerinden emin olmaları sonucu onların tehlikeli bir pozisyona düştüklerini anlatmaktadır.¹⁹¹

İnsanların Allah hakkında su-i zan besliyor olmalarına Geylânî'nin dikkat çektiği başka bir örnek de "**Allah yaptığından sorgulanmaz, onlar sorgulanırlar**" (el-Enbiya 21/23) meâlindeki ayetin gerektirdiğinin aksine insanların kader

¹⁸⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 259.

¹⁹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 56.

¹⁹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 20.

anlayışlarında, kendi yapıp ettiklerinden, Allah'ı mesul tutmaları, Allah'ı suçlamaları ve böylece Allah'ı yargılamalarıdır. Böylece kendi yanlış seçimlerini “kader” olarak niteleyen insanların "kaderinde olanları Allah'a mal etmeleri" sonucunda Allah hakkında beslemiş oldukları su-i zannın ve Allah'ı tanımaktan ne denli uzak olduklarının bir şeması ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu insanların inancına göre Allah kaderlerini kötü, günahkâr yapmıştır.¹⁹²

Aslında Allah'ın âyetlerine rağmen insanların bu âyetlerin gereğini yerine getirmemeleri temelinde su-i zan olan bir yaklaşımın sonucudur. Çalışmamız boyunca Geylânî'nin bahsetmiş olduğu âyetlerin hemen hemen tamamına yakını su-i zan ve hüsn-i zan ekseninde incelemek mümkündür. Çünkü âyetlere inanmak; Allah hakkında O'nun doğru söylediği, vaadinin hak olduğu, insanları âyetleriyle kaybolmaya değil doğru yola irşâd ettiği gibi hüsn-i zan ile mukabelede bulunmayı gerektirmektedir. Âyetlerde yasaklanan durumlara ise insanlar için aslında bir iyilik ve kurtuluş olarak inanmak ve bu inanın gereği yasaklardan uzak durulması gerekmektedir. Aksi takdirde Allah'ı bilip kabul ettiğini söylese bile bu, insanın Allah'a yaklaşmasına yardımcı olamayacaktır. Çünkü avam öncesi mertebesinde olanlar Allah'a inanmakla birlikte O'na düşmanca tavır alabilmekte ve Allah hakkında su-i zan besleyebilmektedirler.

Mekkî, sû-i zanla ilgili olarak “Allah için (olur olmaz) misaller ortaya koymayın. Şüphesiz Allah bilir, siz ise bilmezsiniz” (en-Nahl, 16/74) meâlindeki âyeti mahlûkât için düşünülebilecek durumları Allah'ın zâtı için düşünmekten insanların nehyolunmasıyla izâh etmiştir. Buna göre insanlara bakarak verilebilecek misaller Allah hakkında tutarlı olmayabilir. Bu âyetle Allah Teâlâ Kendisinin gerçek ilim sahibi olduğunu, bizim ise, son derece cahil olduğumuzu açık ve kuvvetli bir ifadeyle beyan etmektedir.¹⁹³ Ebû Talib el-Mekkî bu âyeti desteklemek için “O yaptıklarından

¹⁹² Bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 59.

¹⁹³ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 411.

sorumlu tutulamaz, siz ise sorgulanacaksınız” (el-Enbiyâ, 21/23) meâlindeki âyeti zikretmiştir.

Bilmediği ve asılsız şeylerin peşine düşerek Allah ve hükümleri hakkında ortaya atılan yorumlar sebebiyle sorgulanarak azaba duçar olacağını bilen herkes Allah hakkında bilip bilmeden uluorta konuşmaktan sakınacaktır. Bu sebeple Ebû Talib el-Mekkî âyetin gereğince sergilenecek doğru tutumu ilim sahibi âlimlere hasretmiş ve ancak âlimlerin bütün hükümleri, asıl hüküm sahibi Mevlâ’ya ait ve has kılarak Allah’ın azabından selamet bulduklarını anlatmıştır. Mü’minler de âyetin gereğince bütün kaderlerin, her işinde hikmet sahibi, âdil ve hakîm olan Cenâb-ı Hakk’a ait olan birer adalet ve hikmet tecellisi olduğuna iman ederek, ceza ve cehenneminden emin olmuşlardır. Çünkü onlar, ilâhî hükümlerin muhkemine ve müteşâbihine iman etmişlerdir. Hak yoldan ayrılanlar ise şüpheli şeylerin peşine düşerek, yanlış yorumların peşine düşerek ortaya attıkları sözleri sebebiyle helak olmuşlar, dünyada sapıklığa, ahirette ise azaba düşmüşlerdir.¹⁹⁴

Geylânî, Allah’a karşı beslenen su-i zannın yanında insanların velîlere karşı da su-i zan beslediklerine dikkat çekmekte ve meclislerinde/sohbetlerinde çok defa bu düşüncelere karşı insanları uyarmaktadır. Böyle bir düşünce beslemek, O’na göre insana korkunç kayıplar verdirmektedir. Çünkü bu durumda olan kişi kendini irşad edene karşı kötü düşünceler beslediğinden ve bu vesileyle saygısızlık ettiğinden güzel davranışı öğrenmesi mümkün olamamaktadır.¹⁹⁵

Geylânî, “*Yanıma benim hakkımda kötü düşünceler taşıyarak geliyorsun. Sen benim sözümle kurtulamazsın*”¹⁹⁶ demektedir. Geylânî’ye göre bu su-i zannın oluşmasının sebebi insanların velîlerin nefislerini kendi nefislerine benzediğini

¹⁹⁴ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Açığı*, c. 1, s. 411-412.

¹⁹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 233.

¹⁹⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 274.

zanetmelerinden dolayıdır. Hâlbuki Geylânî'nin telmihen işaret ettiği üzere gerçek Allah (c.c.) dostları **“Ey itminana ermiş olan nefis!”** (el-Fecr, 89/28) meâlindeki âyette geçen mutmain nefis sahibi olmuşlardır. Yani dünyaya yönelik hiçbir dilek ve arzuları kalmamıştır.

Allah, insanlara olan rahmetinden dolayı evliyaya halktan istemelerini ilham etmektedir. Onlar da kendileri için değil, Allah için istemektedirler. Bu sebeple Geylânî böylesi evliyaya karşı su-i zan beslememeleri için *“Sen onun nefsinin, seni ona hizmet etmekten alıkoyan, dilekleri ve arzuları konusunda seni yönlendiren kendi bilgisiz nefsine benzediğini sanıyorsun. Senin aklın olsa kendi nefsine hizmet etmeyi hemen bırakır, onun Rabbine hizmet etmekle uğraşırdın”*¹⁹⁷ diyerek insanları uyarmaktadır.

Geylânî'nin yapmış olduğu bu açıklamadan çıkarttığımız kadarıyla insanları evliya hakkında su-i zanna iten sebep dünya ve mal sevgileri sebebiyle bunlardan feragat edememeleri ve evliya kendilerinden Allah için istediklerinde vermemek için bahane uydurma çabalarıdır.

Yine kibri sebebiyle evliyanın Allah katındaki değerini reddetmek de bu su-i zannın sebeplerindendir. Yani henüz mutmain nefis yapısını tahakkuk ettiremedikleri için, mutmain nefis sahibi olmuş Allah dostlarını da kendileri gibi zannederek değerlendirmektedirler. Bu da onların Allah dostları hakkında yanılğıya düşmelerine yol açmaktadır. Burada şu şekilde bir yorum yapmak istiyoruz: Allah dostu olduğunu iddia eden ve insanlardan mal toplayan herkes, Geylânî'nin bahsetmiş olduğu bu kategoride değildir. Geylânî sohbetinde saf, hakiki Allah dostlarından söz etmektedir. Ancak günümüzde “Allah dostu” olduğunu iddia ederek insanlardan aldıklarını Allah’a hizmet yerine kendi nefisleri için dünyalık arzusu üzerine kurdukları tahtlarını korumak niyetiyle harcayan bir takım dolandırıcıların olduğu da bir gerçektir. Bu sebeple

¹⁹⁷Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 237.

yapılması gereken merkeze kendi nefsimizi değil, Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu yerleştirerek Kur'an ve nebevî sünnet perspektifi üzerinden insanları değerlendirmektir. Nitekim kendi nefsimizle değerlendirdiğimizde hakiki bir Allah dostuna karşı su-i zanna düşme riskiyle; bir değerlendirme yapmadan evliya olduklarına hükmettiğimizdeyse dolandırılma, hayal kırıklığına uğrama ve yoldan saptırılma riskiyle karşı karşıya kalmış oluruz.

Evliyaya karşı su-i zan beslemek bir noktada onlara karşı düşmanlık beslemek anlamına gelmektedir. Geylânî evliyaullah'a karşı düşmanlık beslemenin Allah'ın gazabına yol açacağını ifade etmektedir. Nitekim bir kudsî hadiste: *“Dostuma düşmanlık yapana, harb ilân ederim”* denilir.¹⁹⁸ Bu düşmanlık sebebiyle evliya ile savaşımların mutlak hüsrana uğrayacaklarını **“Allah işinde mutlak gâliptir”** (Yûsuf, 12/21) meâlindeki âyete işâreten bildirmektedir.¹⁹⁹ Geylânî bu konuda *“Yûsuf'un kardeşleri onu öldürmeye çalıştılar ama başaramadılar. O, Allah katından bir hükümdar, peygamberlerinden bir peygamber ve siddîklardan bir siddîk iken nasıl başarılı olabilirlerdi ki onu öldürmekte? İnsanların işlerinin Mısır'da onun eliyle düzene gireceği çoktan yazılmıştı”*²⁰⁰ demektedir.

Geylânî'nin Müslüman olduğunu iddia etmelerine rağmen Allah dostlarına düşmanlık besleyenleri, münafık olarak nitelendirir. Bunu Müslümanın birbirini tamamlayan Allah'ı seven kişi olması, Allah'ı seveni seven olması ve Allah'ın sevdiğini seven olması hasletleriyle açıklayabiliriz. Geylânî'nin âyete getirdiği yorumdan yola çıkarak diyebiliriz ki, Yûsuf'un kardeşleri Yûsuf hakkında su-i zan beslemektedirler. Nitekim Yakup Peygamberin Yusuf'a olan sevgisini yadırgamış ve buna gerekçe olarak *“Biz güçlü bir topluluk olduğumuz halde, Yûsuf ve kardeşi babamıza bizden daha*

¹⁹⁸ Buhârî, Rikâk, 38.

¹⁹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 305.

²⁰⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 305.

sevgilidir. Doğrusu babamız apaçık bir yanılğı/şaşkınlık içindedir” (Yûsuf, 12/8) meâlindeki âyetten anlaşılacağı üzere güçlü olmalarını göstermişlerdir. Hâlbuki bilineceği üzere Allah katındaki değeri belirleyen salt güç değil, kişinin Allah’a olan takvasıdır.

Geylânî’nin âyet bağlamında ele aldığı su-i zan hakkındaki yorumları görüleceği üzere doğrudan su-i zan ile ilgili âyetler üzerinden yapılmamıştır. Bunun yerine âyetin dolaylı yorumları şeklinde ele alınmaktadır. Bu nedenle Geylânî doğrudan zâhirine bakarak yorumlayamayacağımız bir açıklama sunmaktadır. Bu şekilde âyetleri farklı boyutlardan düşünebilmemiz için bizlere ufuk açmaktadır.

2.6. Âlimler

Geylânî’ye göre toplum içerisinde âlim sayılan, kendilerine çeşitli unvanlar ile hitap edilen ilim sahibi kişiler; avam öncesi mertebesinde olabilirler. Geylânî, **“Yapmıyor olduğunuz şeyleri söylemeniz Allah’ın kızdığı çok büyük bir şeydir”** (es-Saff, 61/3) meâlindeki âyette geçen “Yapmıyor oldukları şeyleri söyleyenleri” Allah’ı tanımayan âlimler olarak vasıflandırmıştır. Geylânî *“Allah’ı tanımayan âlimlere aldanma!”* der.²⁰¹ Onun bu açıklamasına göre ilim sahibi olmanın özünü çok bilmek değil; Allah’ı tanımak yani marifetullah teşkil etmektedir. Âlimlerin çok biliyor olmaları, Allah’ı tanıdıklarının bir göstergesi değildir.

Geylânî bir sohbetinde şöyle der: *“Ey belde halkı! İçinizde münafıklık yayıldı, ihlas azaldı, eyleme dönüşmeyen sözler çoğaldı. Eyleme dönüşmeyen söz, hiçbir şeyi düzeltmez. Bu gidişat, yürünecek yol değil, aleyhinize bir delildir. Eyleme dönüşmeyen söz, kapısı, yolu ve avlusu olmayan ev gibidir, harcanmayan bir gömü gibidir, delili olmayan kuru bir iddiadan ibarettir; ruhsuz bir şekil, elleri, ayakları olmayan ve*

²⁰¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 63.

tutamayan bir put gibidir".²⁰² Şu halde Allah'ı tanıyan âlimler olduğu gibi, konumuz itibariyle bahsedeceğimiz Allah'ı tanımayan âlimler de mevcuttur. Geylânî, Allah'ı tanımayan âlimlerin özelliklerini şöyle belirtir:

- Allah'ın hükümlerini bilir, Allah'ı bilmezler,
- Allah'ın buyruklarını insanlara iletirler ama kendileri uymazlar,
- İnsanlara yasaklar koyarlar ama koydukları yasakları kendileri çiğnerler,
- İnsanları Allah'a çağırırlar ama kendileri kaçarlar,
- Günah ve suç işleyerek Allah ile cenk ederler,

Bu durumdaki bir âlimin bilgisi ona fayda değil, zarar vermektedir. Çünkü o bilmekte, ancak bilmesine rağmen yapmamakta ve âyetin devamında geçen "Allah'ın kızdığı" bir pozisyona düşmektedir.

Nitekim sadece fikhî konuları bilip sadece fıkıhla yetinen ve kendisini bu sebeple dindar gördüğü halde, Allah'ı bilmeyen insanın düşeceği garip vaziyeti şu ibretlik hadisenin çarpıcı bir şekilde ortaya koyacağını düşünmekteyiz:

Hiz. Hüseyin'in Kûfe ehli tarafından şehit edilmesi vuku' bulmuştur. Bir gün bir adam, ihram halinde elbiseye sivrisinek kanı bulaştığı, yahut bir sineği öldürdüğü zaman ne yapmak lazım geleceğini İbn Ömer'den sorar. İbn Ömer adama nereli olduğunu sorar. Adam Iraklı olduğunu söyleyince İbn Ömer: *"Hele şuna bakın! Resulullah'ın oğlunu öldürdüler de, şimdi bana sivrisineğin kanından dolayı ne yapmak lazım geleceğini soruyor! Hâlbuki ben Resulullah'ın: 'Hasan ve Hüseyin ki, onlar benim dünyada öpüp kokladığım iki reyhanımdır' buyurduğunu işitmişimdir"* der.²⁰³

Görüldüğü üzere kıssada Iraklı adam sivrisineğin kanı hakkındaki bu denli ince ayrıntı olan fikhî konuyu araştırmakla dindar izlenimi vermekte ancak Hiz. Hüseyin'in

²⁰² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 101.

²⁰³ M. Âsım Köksal, *Hiz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Karaca Yayınevi, İstanbul 2008, s. 240-241.

kanı konusunda endişe duymamakla aslında Allah’a yabancı kalması tuhaf bir tezat oluşturmaktadır.

Aynı âyetin bağlamında Geylânî 22. Mecliste, yapmadığı şeyleri söyleyenlere şu özellikleri ilave etmiştir: Onlar bilgiyi bilen, ancak ilmin kendisiyle uğraşan ve onunla amel etmeyen kimselerdir. Öğrendiği bilgilerle amel etmeyen bu kişilerin amacı “Ben bilgiliyim, âlimim!” diye anılmaktır. Bu niyetinin ve çalışmasının ise ona hiçbir faydası bulunmamaktadır. Aksine o, kibir ve riya içinde olduğundan zarara uğramıştır. Üstelik yapmadığı şeyleri söylediğinden yalan söylemektedir. “*O, Allah’ın verdiği ilim nimetine ihanet etmiş, güvenilirliğini yitirmiş, Allah katında hainlerden yazılmıştır.*”²⁰⁴ Yapmadığı şeyleri söylemesi, halinden hoşnut yaşadığı ve sözleriyle tavırlarının tutarsızlığından rahatsızlık duymaması, onda utanma olmadığının da bir işaretidir.²⁰⁵ Dolayısıyla onun imanı da zayıftır. Çünkü utanan kişi iman sahibi olmaktadır. Geylânî’ye göre yapmadıklarını söyleyen âlimlerin konumlarını şöyle özetleyebiliriz:²⁰⁶

- Yalancıdır çünkü insanlara doğruluğu emrederken kendisi yapmamaktadır.
- Allah’a şirk koşturmaktadır çünkü insanlara Allah’ı tevhid etmelerini söylemekte, ancak kendisi yapmadığını söyleyerek Allah’a karşı gelmekte ve tevhide uymamaktadır.

²⁰⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 111.

²⁰⁵ “**Uyumsuzluk Paradoksu**” olarak nitelendirilen psikoloji alanında ileri sürülmüş bir kurama göre tutumlarımızı; inanç ve düşüncelerimizle tutarlılıklarını korumak için güçlü bir güdülenme duyduğumuzdan değiştiririz. Uyuma ulaşmak için güçlü bir motivasyon hissederiz. Yani bu kurama göre; kişi, kendi inancına ters davranmaya zorlanırsa uyumsuzluk hissetmektedir. (Adrian Furnham, *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Psikoloji Fikri*, Çev. Sumru Ağırürüyen, (İstanbul: Domingo Yayınevi, 8. Baskı, 2017), 108-109) Dolayısıyla kişinin davranışlarıyla uyumsuz hissedebilmesi için temelde o davranışı tasvip etmeyen bir inancıya sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle sahip olduğu ilimle doğruları anlattığı halde, bu doğruları uygulamayan kişilerde inanç sorunu mevcuttur. Onlar anlattıkları doğruları inanç düzlemine yerleştirememişlerdir. Bu nedenle o doğruları yerine getirememekten yana rahatsızlık, hoşnutsuzluk yada kurama göre “tutarsızlık”, bu tutarsızlığı düzeltmek için “motivasyon” hissetmemektedirler.

²⁰⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 111.

- Riyâ ve münafıklık içindedir çünkü insanlara ihlaslı olmayı emretmekte, ancak kendisi ilimle amel etmek yerine ilmi sadece bilgili olduğunu iddia etmek için öğrenmektedir.
- Günahkârdır çünkü insanlara günahı bırakmalarını emretmekte ancak kendisi hem yapmadığı şeyleri söyleyerek hem de kendisine ilim nimetini veren Allah'ı unutarak günah işlemektedir.

Abdulkâdir Geylânî yapmadığı şeyleri söyleyerek yukarıda sayılan kötü durumlardan kurtuluşun tek çaresini tevbe etmek ve tevbede de sebat etmek şeklinde ifade etmiştir.²⁰⁷

Tusterî ve Sülemî tefsirlerinde ilgili âyetin tefsirine dair bir malumat mevcut değildir. Kuşeyrî âyeti tefsir ederken, nüzul sebebi bağlamında konuyu Uhud harbiyle ilişkilendirmiş, bazı kimselerin bir konuda “Şayet Allah'ın rızasının olduğunu bilirse onu yaparız” diye söz vermiş olmalarına rağmen Uhud gününde sözlerine muhalefet ettiklerini, bunun da insanların gözünde olduğu gibi Allah katında çok daha çirkin bir şey olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁸

Mâturîdî, Te'vilât'ta ilgili âyeti açıklarken, âyetin nüzul sebebinden hareketle, Allah yolunda savaşa çıkacaklarına söz verip de kıtal emredildiğinde ondan geri duran ve vaadini yerine getirmeyen nifak ehli hakkında olduğunu söylemiş; ancak bu konunun hata ve günaha düşerek Allah'a verdiği vaat üzerinde duramayan her mümini kapsadığına da işaret etmiştir. Mâturîdî'nin yorumunda Allah'a verilen sözün yerine getirilmemesi münafıklıkla ilişkilendirilmiş, ancak Geylânî'de olduğu gibi iman ve amelde ihlas, ilmiyle amel etme, tevhid ve şirk konularına girilmemiştir.²⁰⁹

²⁰⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 111.

²⁰⁸ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-Îşârât*, c. 3, s. 575.

²⁰⁹ bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 15, s. 132-133.

Geylânî 62. mecliste bu âyete tekrar değinmiş, yapmadığı şeyleri söyleyen bu âlimlerin hain olduğunu söylemektedir.²¹⁰ Bunun sebebi o kişinin yaptıklarıyla, dinin emirleri olan söyledikleri arasındaki tutarsızlık sebebiyle nefesine, Rabbine ve Peygamberine hıyanet içinde olmasıdır. Geylânî “**Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu**” (el-Bakara, 2/74) meâlindeki âyet bağlamında, “İsrailoğuları Tevrat ile amel etmeyince Allah onların kalplerini taşa çevirdi ve onları kapısından kovdu. Ey Muhammed ümmeti! Siz de böylesiniz!”²¹¹ demektedir.

Buradan anlıyoruz ki; Tevrat da, Kur’ân da Allah’tan gelen bir ilim olmasına rağmen, o ilme muhatap tutulanlar o ilimle amel etmemişlerdir. O ilme yönelmek yerine ondan uzaklaşmalarıyla Allah’tan yüz çevirmiş ve O’nu inkâr eden bir kalbin sahibi olmuşlardır. Böylece Geylânî’nin anlatımına göre ilimle amel etmeyen insanların kalpleri dönüştürülmüş ve asıl özelliğini kaybetmiştir. İşte o kalpler “Taş gibi, hatta daha katı” olmuşlardır. Bu kalp düzgün ve sağlam değildir. Geylânî, düzgün ve sağlam olmayan bu taştan daha katı kalp için şu tasvirleri yapmaktadır: “Hayvanların kalbine benzer, anlamsız bir görüntüdür, içi boş bir kaptır, meyvesiz bir ağaçtır, kuşsuz bir kafestir, oturanı olmayan bir evdir, içinde dirhemlerin, dinarların ve mücevherlerin toplandığı ama harcayana olmayan bir hazinedir, ruhsuz bir cesettir, mânâsı olmayan bir surettir, âdetâ taşa çevrilmiş bir cesettir.”²¹²

Ebû Talib el-Mekkî, âyetin devamı olan “Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öyle taşlar var ki yarılır da ondan su fişkirir” (el-Bakara, 2/74) meâlindeki âyeti âlimlerin Allah’ın âyetleri karşısında ağlamaları ve kalplerinin hüznü ve haşyet ile dolması şeklinde açıklamıştır. Âyette geçen “içinden ırmaklar kaynar”

²¹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 369.

²¹¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 303.

²¹² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 303.

ifadesinden maksadın; çok ağlayan gözler olduğunu, “yarılır da ondan su fışkırır” ifadesiyle de az ağlayan gözler, âyetin devamında gelen “taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukarıdan aşağıya yuvarlanır” ifadesinden de gözyaşı olmaksızın ağlayan kalplerin anlatıldığını nakletmiştir.²¹³ Bu anlam âlimlerin niteliklerine yönelik olması açısından Geylânî ile benzerdir. Ancak bu hususu, Geylânî ilmiyle amel etmek bağlamında ele alırken, Mekkî âlimin kalp haline ve gözyaşlarına yönelik detaylandırmaktadır.

Geylânî, “**Onlar kitaplar taşıyan eşekler gibidir**” (el-Cumu‘a, 62/5) meâlindeki Tevrat’la yükümlü tutulmuş, Tevrat’la çok meşgul olmalarına rağmen onun hükümleriyle amel etmeyen Yahudi âlimler hakkındaki âyeti yorumlarken, âyette geçen “esfâr” kelimesinin “ilim kitapları” olduğunu söyler. Yani herhangi bir kitap değil, ilim kitaplarıyla meşgul olduğu halde o ilme tâbi olmayan, ilim sınıfı hakkında yapılmış bir benzetmedir. Allah Teâlâ onların durumunu bizlere böyle örnek vermiştir.

Abdulkâdir Geylânî, bu âyeti sadece Yahudi din âlimleriyle sınırlandırmayıp, Kur’ân’la ve dini ilimlerle meşgul olduğu halde dinin hükümleriyle amel etmeyen bütün ilim sahipleriyle de ilişkilendirir. Bu bakımdan âyet-i kerime tarihî olmaktan çıkıp, Geylânî’nin zamanına olduğu gibi bizim bu günümüze de hitap eden güncel bir vakaya dönüşür. Bu şekilde âyette geçen durumun sadece Yahudilere münhasır değil, adı ne olursa olsun bütün insan topluluklarına yapılan bir çağrı olduğu; ırka bağlı bir durum olmadığı Geylânî’nin yorumuyla anlaşılmaktadır. Netice itibariyle herkes Geylânî’nin yorumuyla kendine düşen hisseyi almaktadır. Geylânî, ilim sahiplerinin, ilimle olan meşguliyetlerinin iç yüzünü açıklayarak, onların kendi hakikatleriyle yüzleşmeleri için ayna tutar. Buna göre, ilmiyle amel etmeyenler insanların takdirini beklemekte, insanların kendilerini beğenip takdir etmemesinden korkmaktadırlar. Dolayısıyla bu

²¹³ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c.1, s. 226.

durumlarıyla onlar, bu haldeyken hakikatte insanlara yaklaşmakta ve Allah'tan uzaklaşmaktadırlar.

Onlar dıştan görünüş itibariyle Allah'a yakın gibi görünseler bile aslında Hak'tan değil, halktan beklenti içindedirler. Onlar Allah'a yöneldiklerini iddia etseler de aslında kalpleri insanlara yönelmiştir.²¹⁴

Bu şekildeki âlimlerin ilimlerinin iç yüzünü Hz. Mevlânâ da şu şekilde anlatmaktadır: *“Onun şöhreti ve statüsü yöneticilere bağlıdır ve onların verdiği korku yüzündendir. Çünkü öylesi bir âlim tahsilini her şeyden önce, yöneticiler kendisine armağanlar versinler ve kendisine mevki ve makamlar lütfetsinler diye yapmıştır. Kendisini bu gayeyle eğitip geliştirmiştir; dolayısıyla da onun cahilliği ilim haline gelmiştir. O yüzden de hükümdarlar kendisini cezalandırmamasın diye hep dalkavukça davranır, yöneticinin hoşuna gitmek için çırpınır durur.”*²¹⁵

Geylânî'ye göre ilmiyle amel etmeyenler görünüşte zâhid (dünyaya karşı isteksiz) gibi görünseler de gerçekte dünyaya çok isteklidirler. Onlar arzularının içine gömülüp kaybolmuştur. Haram olandan sakınmamakta, helal olanı elde etmekte gayret göstermemektedirler. Haramların ve helallerin ilmine sahip olmasına rağmen; haramı yapması ve helali yapmaması sebebiyle onlar, sahip oldukları ilmi kullanamayan kişilerdir. İlmiyle amel etmeyenlerin ilimlerinin bereketi onlardan çekilip alınır. Bu çekip alınan bereketler şöyle özetlenebilir:

- İlminin sevabı,
- İlminin fazileti,
- O ilimle sahip olacağı yeni ilimler,
- Allah'ın seçip Kendisine yakın kılması nimeti,

²¹⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 73.

²¹⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi mâ fîh*, s. 11-12.

- Marifetullah ilmi

Geylânî bu bereketleri ilmin manevi getirisi olarak anlatmıştır. Buradan ilmin gerekliliğini ve önemini de anlayabilmekteyiz. Yani sanki ilme sahip olup onunla amel etmeyenler “taşımacılık yapan bir katır” gibi sık kalırken; o ilmi özümseyerek şahsiyet haline getirebilenler derunî olabilmekte “ilim ehli insana” dönüşebilmektedirler. İnsan olmak bereketken; katır olmak o bereketten mahrum kalmışlığı göstermektedir ki; taşıdığı ilim kitapları da kendisinin katırlığının bir delili olmaktadır. Çünkü o ilim kitapları “Hazret-i İnsan” olmanın anahtarıdır. Bu anahtara rağmen katır kalmak; bu anahtarı kullanmadığının en açık bir delili olmaktadır.

Geylânî de ilmiyle amel etmeyen kişiden bu bereketin çekilmesiyle ona kalan tek şeyi “*kendisinin o ilme tâbi olmadığına o ilmin delil olması*” şeklinde belirtmektedir. Ona göre amel etmeksizin ilim sahibi olmak, o ilme sahip olmak ve onu taşımak için yorulmaktan ve halsizlikten başka bir şey değildir. Sahip oldukları ilmin gereğini yerine getirmeksizin ilim davası güttükleri için de ayrıca münafık pozisyonuna düşmektedirler. Onlar, insanlık davası güderek, kendini insan olarak takdim ettiği halde henüz insan olmanın hakikatini idrak edememiş yük taşıyan katırlar gibidir.

Kuşeyrî “*Onlar kitaplar taşıyan eşekler gibidir*” âyetiyle ilgili (Tevrat’ı) yüklendikleri halde onu taşıyamayan âlimlerin kitap yüklü katırlara benzetilmelerini, ilmiyle amel etmeyen âlimler olarak tefsir etmiştir.²¹⁶ Mâturîdî ise Yahudi âlimlerin Tevrat’ı yüklendikleri halde onu gereği gibi taşıyamamalarını, Tevrat âlimlerinin Allah’ın kitabı ile amel etmemeleri; o kitabı yalanlayıp tahrif etmek suretiyle kadrini ve kıymetini bilmemeleriyle ilişkilendirmiş, daha sonra onun üzerinden kalamî bir mesele olan hüsun-kubuh²¹⁷ meselesine girmiştir.²¹⁸

²¹⁶ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 583.

²¹⁷ Hüsun-Kubuh meselesi “Bir şey Allah dediği için mi iyidir, yoksa tabiatında iyi olduğu için mi iyidir? Aynı şekilde bir şey Allah dediği için mi kötüdür yoksa tabiatında kötü olduğu için mi kötüdür?”

Geylânî ilim sahipleri için bir standart getirir. Bu ölçü onların ilmiyle amel edip etmediğini anlamalarını sağlayacaktır. Eğer ilim sahibi kişi dünyalık peşinde koşuyorsa ve kalbinde giyim kuşam, yemek-içmek, evlilik, mal sahibi olmak, insanlar içinde itibar sahibi olmak gibi seküler ve maddî kaygılar varsa, ilmiyle amel etmiyor demektir.

Geylânî'ye göre yapmadığı şeyleri söyleyen âlimlerin, insanları Hakk'a davet etmesi için önce gerçek iman sahibi olması gerekir. Ayrıca kendisinin de Allah'a vâsıl olması icâbeder.²¹⁹ Aksi takdirde onların karşılaşacakları durumu, şu hadis-i şerîf ile desteklemektedir: Peygamberimiz: *“Yüzleri makaslarla dilikdilik edilen kimseler gördüm. ‘Bunlar kimleridir?’ diye sordum. ‘Bunlar ümmetinin âlimleridir’ dendi.”*²²⁰

2.7. Yönetim

Geylânî, **“Ey Davud! Gerçekten seni yeryüzünde halife yaptık”** (Sâd, 38/26) meâlindeki âyeti yönetimle ilişkilendirir. Âyette geçen “halife” kelimesi, sözlükte “birinin halifesi olmak, birinin yerine geçmek, birinden sonraya kalmak anlamına gelen Arapça “ha-le-fe” fiilinden sıfat-ı müşebbehe olarak türetilmiştir. “Halife”, başkasına halef olup onun yerine geçen kimse, kendisine yönetim erki ve egemenlik verilen kimse, sultan-ı a‘zâm, devlet başkanı anlamlarına gelmektedir. “Hilâfet” kelimesi de aynı fiilin masdarı olup sultanlık, emirlik, imamlık, devlet başkanlığı için kullanılmaktadır.²²¹

sorusuna yanıt aramakla ilgili kelâmî bir konudur. bkz. İlyas Çelebi, *“Hüsün ve Kubuh”*, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1999, c. 19, s. 59-63.

²¹⁸ bkz. Mâturîdî, *Te’vilât*, c. 15, s. 154-155.

²¹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 396.

²²⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 396; Osman Nuri Topbaş, *Hazret-i Muhammed Mustafâ*, Erkam Yayınları, İstanbul 2008, s. 183.

²²¹ bkz. İbn Manzûr, “hlf”, *Lisânu’l-Arab*, c. 9, s. 82-84; Râgıp el-İsfahânî, “hlf”, *el-Müfredât*, s. 155-156; İbrahim Mustafa v.dğr., “hlf”, *el-Mu’cemu’l-vasît*, s. 250-251.

Geylânî, söz konusu âyeti açıklarken şöyle der: “ ‘*Seni halife kıldık*’ sözünün ne demek olduğunu bir düşün. ‘*Sen kendini halife yaptın*’ buyrulmuyor.”²²² Yani yönetim makamı Allah tarafından verilmektedir. Kendisine yönetim yetkisi verilmiş olan kişi, kendi benliğinden geçmesi sebebiyle Allah tarafından bu yetki için seçilir. Allah yönetim için bir kulunu seçtiğinde, o kulunu önce bu makama hazırlar. “*Ona dayanıklılık, insanların yanlış davranışlarını görmezden gelme ve verdikleri sıkıntıya göğüs germe gücü vermektedir. Bunun için onun kalbini genişletir, gönlünü açar ve kalbine hikmet yerleştirir.*”²²³

Anlaşıldığı kadarıyla bir kişi yönetim yetkisine sahip olsa bile eğer bu Allah’ın hazırlayıp seçmesiyle gerçekleşmediyse, o kişi hakiki yönetici değildir. Bu şekilde yönetim yetkisini elde edenler kendi benliklerini aşamadıklarından; nefislerine, heva ve heveslerine uymakta ve aydın-sınırlı akıllarıyla bu mesuliyeti yüklenmiş olmaktadır. Allah’ın kulunu hazırladığı safhalardan geçmedikleri için bu gibi kimseler yardımsız, dayanaksız kalmakta ve başarısız olmaktadır.

Bunlar hükmederken hikmetle değil, benliğiyle hüküm verir ve çoğu kez yanılır. Böylece altına girdiği mesuliyetin yükü kendisini helâk eder. Başkalarına vereceği hayrın kendisine faydası yoktur. Mum gibidir. Başkalarını aydınlatmaya çalışırken kendisi yanıp helâk olur. Bu sebeple Geylânî’nin “*Kendini yakıp başkalarını aydınlatan mum gibi olma*”²²⁴ sözünden kişiye düşenin kendi benliğiyle uğraşması, önce kendisine faydalı olmasıdır. Nitekim âyette bu hususa işaret vardır: “*İnsanlara iyiliği emrederken kendilerini unuturlar*” (el-Bakara, 2/44). Kişi, Geylânî’nin açıkladığı şekilde önce kendisine faydalı olduktan sonra, Allah dilerse, onu insanlara faydalı olacağı makama getirecektir. Bu sebeple kul Allah’ın hükmüne kanaat etmelidir.

²²² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 247.

²²³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 247.

²²⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 247.

Abdulkâdir Geylânî, bu âyetin zahirinden hareketle Davud Peygambere (a.s.) Allah tarafından halifeliğin (yönetim yetkisinin) verilmesini, Allah'ın onu bu görev için seçip hazırlamasıyla ilişkilendirmektedir. **Bu hazırlama işi, Allah'ın onun gönlünü açması, onun kalbine hikmet koyması, ona dayanma gücü vermesiyle gerçekleşmektedir.** Böylece o kişi, yönetime geldiğinde hikmetle hareket edecek, egosu, hevası ve ihtiraslarıyla yönetmeyecektir. Geylânî, âyeti yorumlarken siyasetle ahlâk arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Siyasi sorumluluğu yüklenecek kişinin, o görevi yerine getirecek bilgi, beceri ve ahlaki donanımına sahip olması, marifetullahın bilincinde olması gerekmektedir.

İlgili âyetin te'vilinde Mâturîdî'nin konuya yaklaşımı, Geylânî'nin yaklaşımına paralellik arz etmektedir. Allah Teâlâ ilgili âyetle Davud Peygambere (a.s.) ve müminlere tavsiyede bulunmuştur. Buna göre Allah'ın Kur'ân'da Hz. Dâvud'u (a.s.) zikretmesi; Hz. Peygambere (s.a.v.) ve Müslümanlara; dünyaya (dünyevileşmeye) olan taleplerini sağlayarak kendilerine verilen yetki ve makam konusunda Allah'a itaate ve adalete yönelmeleri konusunda örnek olması içindir. Allah'ın kendilerine yetki ve hüküm verdiği kimselerin, Allah'ın kendisi ile kulları arasındaki ilişkide, onlar için hayır vermesi ve onlardan şerri defetmesi için O'na itaat etmelerinden ve O'nun rızasına uygun amel etmelerinden başka bir sebebin olmadığını bilmeleri gerekmektedir.²²⁵

Tusterî de âyete getirdiği açıklamada, hevâya uymanın, insan ruhunun nurunu gidereceğine, aklın anlayışının ve kalbin sezgisinin üzerini örteceğine işaret etmiştir.²²⁶ Sülemî de âyete getirdiği açıklamada “hevâ” konusuna yoğunlaşmış, Ebû Sa'îd el-Harrâz'dan naklen insan nefsinin, korku ile haczedilmediğinde hevâyı celp edecek bir tabiat üzerinde yaratılmış olduğuna dikkat çekerek, Allah'ın, kendi kitabında hevâyâ tâbî olmayı nehyettiğini, hevânın hakkın zıttı olduğunu ve insanı dalaletle

²²⁵ bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 12, s. 240.

²²⁶ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 231.

sürükleyeceğini ifade etmiştir. Sülemî'ye göre Allah'ın insanı halife olarak seçmesi, onun halife (yönetici) kılındığı işte insanlar arasında hükmederken Allah'ın hükmüne uygun bir şekilde hükmetmesi, hevâsına göre hükmetmemesi içindir.²²⁷ Kuşeyrî'nin âyete getirdiği kısa açıklama da Tusterî ve Sülemî'nin getirdiği açıklamalar doğrultusundadır.²²⁸

Yönetim denilince ilk akla gelen bir makam sahibi olmak, yetki sahibi olmak aklımıza gelse de yönetimin kuşatıcılığı ve hiyerarşisi Geylânî'nin açıklamalarında daha derin bir boyut kazanmaktadır. Çünkü insan-çevre ilişkisi olarak düşünüldüğünde bir insanın çevresinde olmasını istediği her ne varsa önce kendi üzerinde sergilemesi gerekmektedir.

Yönetim yetkisine hâiz olduğunu iddia eden herkesin öncelikle ruhuna mekân olan bedenini selâmetle yönetebilmesi gerekmektedir. Bunu yaparken kendisini Allah'tan uzaklaştırmaya çalışan nefisine mânî olmaya güç yetirebilmesi gerekmektedir. Her insanın kendisi bir ülke gibidir. Eğer bu ülkeyi düşmanların şerrinden koruyup, ülkesindeki zenginlikleri ortaya çıkartabiliyorsa; çevresini de yönetebileceğine hükmedilebilir. Aksi halde daha kendisini kendi zafiyetlerinin şerrinden koruyamayan bir insanın, çevresini yönetmeye kalkışması yönetimin ve yönetimi altında bulunan herşeyin zaafiyete uğraması anlamını taşımaktadır. Bu nedenle yönetim yetkisi insanın öncelikle merkez olarak kendisinden başlayıp muvaffakiyeti ölçüsünde çevreye yayılan bir hiyerarşiye sahiptir. Yönetimin bu boyutunu ileride ruh, kalp, nefis, beden ilişkisi başlığı altında daha geniş olarak ele alacağız.

Abdulkâdir Geylânî avam öncesi mertebesinde kalan insanların pek çok özelliklerine âyetler aracılığıyla açıklık getirmiştir. Burada anlaşılması gerekli en önemli husus, bu insanların İslâm'ı kabul etmeyen kişiler değil; kabul edip kendilerini

²²⁷ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 185.

²²⁸ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 252.

Müslüman olarak görmelerine rağmen Geylânî'nin ifade ettiği olumsuz özelliklere sahip kişiler olmalarıdır. Yani o kimseler, görünüşte Müslüman olmalarına rağmen harama helale dikkat etmeden, dünya peşinde koşarak, gaflet içinde, kalbi şirke bulanmış olarak, isyankâr bir tavır sergileyerek yaşıyor olabilirler. Bu durumdan kurtulabilmek için bu mertebedeki Müslümanın ilk elden yapması gereken şey, bütün samimiyetiyle Allah'a yönelmesidir.

2.8. İnâbe

Geylânî, “**Rabbimize dönünüz (ve enîbû ilâ Rabbikum...)**” (ez-Zümer, 39/54) meâlindeki âyeti açıklarken, âyette geçen “inâbe”nin (Allah'a dönüşün) kalp ile yapılacağına dikkat çekmiştir. Arapça “ne-ve-be” fiilinden türetilen “İnâbe”, sözlükte Allah'a yönelerek hata ve günahlarından tövbe edip tam bir teslimiyetle Allah'a itaat ederek O'na dönmek anlamına gelmektedir.²²⁹

“İnâbe”, tasavvufta manevi eğitim almak isteyen kişinin, bir mürşide başvurup hata ve günahlarına tövbe ederek ona bağlanmasına denir. Bu bir çeşit tören ile şeyhin huzurunda günahlarına tövbe etmek ve yalan, hırsızlık, zina vb. Allah'ın yasakladığı kötülükleri işlemeyeceğine söz vermek şeklinde olurdu.²³⁰ Geylânî'ye göre inâbe, tevbe ederek bütün kalbiyle Allah'a dönmektir. “*Rabbimize dönünüz*” demek, her şeyi O'na teslim ediniz demektir. Yani nefsinizi ve kalbinizi Allah'a teslim ediniz demektir. **Nefislerin Allah'a teslim edilmesi demek, nefsi Allah'ın kaza ve kaderinin, emir ve yasaklarının ve evirip çevirmesinin önüne bırakınız demektir. Kalbin teslim edilmesi ise dilsiz, elsiz, ayaksız, gözsüz, nasıl ve niye demeden, karşı çıkmadan, tartışmadan, uyum göstererek ve doğrulayarak kalbi Allah'ın huzuruna bırakmak demektir.** Kalple Allah'a dönüldüğünün belirtisi kişinin kalpten “Emir haktır, kader

²²⁹ bkz. İbn Manzûr, “nvb”, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, s. 775; İbn Fâris, “nvb”, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, c. 5, s. 367; Râgıb el-İsfahânî, “nvb”, *el-Müfredât*, s. 507-508; İbrahim Mustafa v.dğr., “nvb”, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 969-970.

²³⁰ bkz. Ethem Cebecioğlu, “İnâbe”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 310.

haktır, ezelden çizilmiş olan yazgı elbette haktır” diyebilmesidir. Bunu başardığı zaman Geylânî’ye göre kalpler Allah’a dönmüş ve Onu müşahade etmiş olmaktadır. Bu durumda Allah’ın dışında hiçbir şeye ısınmaz, aksine bütün yaratılmışlardan kaçır.²³¹

Yukarıda da açıklandığı gibi Geylânî, “*Rabbimize dönünüz.*” (ez-Zümer, 39/54) meâlindeki âyeti açıklarken, Allah’a dönüşün zahiri anlayışla fiziki manada değil, manevi anlamda kalp ile yapılacağına dikkat çekmiştir. Kalple Allah’a dönmek ise, nimet ve lütufların gerçek sahibini idrak edip günah ve hatalarından tövbe ederek nefsi tam bir tasdikle tamamen Allah’a teslim etmek, başka şeylere yönelmemek suretiyle gerçekleşebilir. Geylânî’nin âyete getirdiği bu açıklamanın benzerlerini geleneksel rivâyet ve dirâyet tefsirlerinde de görmek mümkündür. Âyette “*Rabbimize dönünüz*” ifadesinden kastedilen şeyin Allah’a yönelmek, O’na ilticâ edip sığınmak, O’nun rızasını esas almak şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Mâturîdî, inabeyi insanın üzerinde bulunduğu menfi durumlardan kendisini soyutlayarak ihlasla Allah’a yönelmesi, O’nun emirlerine riayet etmesi, kendisinde olan her şeyi Allah’a nisbet ederek tevhid üzerine olması şeklinde tanımlamıştır. İbn Kesîr’in ilgili âyete yaklaşımı da mahiyet olarak Mâturîdînin yaklaşımına paralel bir görünüm arz etmektedir.

Âyet bütün isyan, küfür veya günahkâr durumunda olanların tövbe ederek Allah’a dönmeleri/yönelmeleri için bir davettir. İbn kesîr, bu durumda olan kimselerin Allah’ın rahmetinden ümit kesmemelerinin gerektiğine işaretle Allah’a dönmek (inabe) için önce tövbe, daha sonra da sahih bir iman ve salih ameller üzerinde kararlılıkla devam gerekir. O bu görüşe giderken Furkân suresinin “*Ancak tövbe ve iman edip iyi*

²³¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 81.

davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir” meâlindeki 70. âyeti esas almaktadır.²³²

Geylânî’nin ilgili âyete getirdiği zengin yorumun özet şeklini Tusterî’de de görmek mümkündür. Tusterî’ye göre âyetteki “*ve enîbû ilâ Rabbikum ve eslimû lehû...*” ifadesiyle kulun dua ve tazarru‘ ile Rabbine yönelmesi, isteklerini ve bütün işlerini O’na arz edip tevekkül etmesiyle olabilir.²³³

Sülemî’nin tefsirinde Muhammed b. Ali, el-Vâsıtî (ö.320/932’den sonra), Ebû Sa‘îd el-Hazzâr, Muhammed b. Hafif (ö.371/982) ve el-Hüseyn (ö.320/932’den önce) gibi mutasavvıflardan naklen farklı üsluplarla ilgili âyete getirilen benzer işârî yorumlar belirli bir gelişim çizgisi gösterir. Bu yorumlara göre inâbe; işleri Allah’a havale etmek, geçmiş hata ve günahlarından dolayı Allah’a tövbe ederek, O’nun rızasına uygun bir hal üzerine ihlasla devam etmektir. Münîb kimse dünyada fitneden korkan, Rahmân’ın komşuluğunu ve O’na nazar etmeyi arzulayan kimsedir. İnâbenin yolu marifetten geçer. İnabe yönünden insanların en hayırlısı, marifet yönünden onların en iyisi olan kimsedir.²³⁴

Kuşeyrî’ye göre de inâbe, külliyyen Allah’a yönelmektir. İnâbe ile tövbe arasındaki farka gelince, tövbe eden cezadan korkarak Allah’a döndüğü halde inâbe sahibi kimse kereminden dolayı Allah’tan hayâ ederek O’na döner. İslâm (Allah’a teslim olma) ise inâbeden sonra gelir. Bu da o kimsenin kurtuluşunun inâbesinden dolayı değil, Allah’ın fazlı ve lütfundan dolayı olduğunu bilmesidir.²³⁵

²³² bkz. İmâduddîn Ebi’l-Fidâ’ İsmâ‘îl b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed-Muhammed es-Seyyid Reşâd-Muhammed Fadlu’l-‘Acmâvî-Ali Ahmed ‘Abdu’l-Bâkî-Hüseyn ‘Abbâs Kutb, Cîze, 2000, c. 12, s. 138-139.

²³³ bkz. Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’îl-Azîm*, s. 234-235.

²³⁴ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 201-202.

²³⁵ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 3, s. 288.

Geylânî, **“Doğu da batı da Allah’ındır. Her nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır”** (el-Bakara, 2/115) meâlindeki âyete telmih yaparken, gaflet içindeki zengin kimseyi, tabaklar içerisinde kendisine yemek getirilen köre benzetir. Köre yiyecek gelir, ama o, yiyeceğin nereden geldiğini bilmez. Sonra, yemeğin kaynağını öğrenince o tarafa yönelir ve diğer bütün yönleri kapatır. Kul da tıpkı bunun gibidir. Kolaylaştırmanın ve bahşedenin Allah olduğunu anlayınca, gafletten kurtularak kalbini Allah’a bağlar. Yani bu açıklamaya göre avam öncesi mertebesinde olan insan, başına gelen lütuf ve nimetlerin kaynağını bilememekte ve onun Allah’tan geldiğini görememektedir. Bu şekilde benzetmeye göre onun hali, “kör” bir kişinin durumu gibidir. Ancak kendisine lütfedenin, nimetler gönderenin Allah olduğunu anladığı zaman, sadece Allah’a yönelmeye ve kalbiyle Allah’a bağlanmaya başlamaktadır. Abdulkâdir Geylânî’nin yorumlarından, onun inâbe konusunu, Kur’anî çerçevede doğrudan Allah ile ilişkilendirdiğini anlamaktayız. Avam öncesi mertebesinde olan kimse, tevbe ve inâbe ile avam derecesine geçiş yapmaya başlayacaktır.

Geylânî hazretlerinin gaflet içindeki zengin kimseyi, yemeği tabaklar içerisinde kendisine getirilen köre benzetmesi örneği bize tıpkı Allah’ın yeryüzü bahçelerindeki ağaçlarla bizlere sunduğu meyveleri çağrıştırmaktadır. **Nasıl ki biz evimize gelen bir misafire ikramda bulunurken o yemeği bir tabağın içine koyarak ona sunmaktayız; Allah da dünya misafirhanesine kısa bir müddet konaklamak için gelen misafirlerine ikramda bulunurken o meyveleri ağaç tabağıyla onlara uzatmaktadır. İnsan tabağı porselenden, Allah tabağı ise ağaçtan olmaktadır.**

Geylânî, yukarıda görüldüğü gibi *“Doğu da batı da Allah’ındır. Her nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır”* meâlindeki âyeti, kişinin kalbiyle Allah’a dönmesi, Allah’a yönelip O’na teslim olması bağlamında inâbe konusuyla

ilişkilendirerek işârî olarak te’vil etmiştir. Âyetin zâhiri nüzul sebebi ve bağlamı ise namazda kibleye yönelmekle ilgilidir.²³⁶

Geylânî bu âyeti manevî yönden ele alırken, Şeyh Ebû Hasan Harakânî (ö. 425/1034) *“Beş kible vardır: Biri müminlerin kiblesi olan Kâbe, diğeri peygamberlerin ve önceki ümmetlerin kiblesi olan Beytü’l-Makdîs, üçüncüsü meleklerin toplanma yeri olan semâdaki Beytü’l-Ma’mûr, dördüncüsü dua kiblesi arş, beşincisi civanmertlerin kiblesi olan Allah. ‘Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü orasıdır’ (el-Bakara, 2/115)”* diyerek zâhirî olarak açıklamıştır.²³⁷

Bu açıklamadan anlaşılan, yönelmek isteyen her taife için Allah’ın kiblesinin mevcut olduğudur. Ancak bir kulun Allah’a yönelişine etki eden durumu açıklaması bakımından Geylânî oldukça kuşatıcı, Allah’a minnetle dolu bir açıklama yapmaktadır.

Sülemî tefsirinde *“Doğu da batı da Allah’ındır. Her nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır”* meâlindeki âyeti (el-Bakara, 2/115), işârî olarak yorumlanmıştır. Getirilen yorumda, âyette, hilalin bütün ülkelerden görüldüğü gibi Hakk’ın kendisini halk için gösterdiğine işaret edilmektedir. Hakk, resimler (şekiller) ve eserlerle (dış etkilerle) gizlenmekte; resimler ve eserler kalktığında ise manzûr (nazar edilen) değil nâzır (nazar eden) olmaktadır.²³⁸

Kuşeyrî de âyete getirdiği yorumunda âyetle kalplerin meşriklerine (doğularına) ve mağriblerine (batılarına) işaret edildiğini ifade etmiştir. Kalplerin doğuşları (ışığı ile kalpleri diriltip aydınlatanları) olduğu gibi kalplerin batışları (afetleri/yıkımları) da vardır. Kalplerin afetleri, şehvetlerin karanlığında gelip yansıyan nefis vesveseleridir. Kalplere doğarak onları aydınlatanlar da ilimlerin yıldızları, huzurun kamerleri ve

²³⁶ bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, c. 2, s. 28-30; Hayreddin Karaman v.dğr. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, c. 1, s. 193-195.

²³⁷ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 624.

²³⁸ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 63.

marifetlerin güneşleridir. Güneşler kalbe doğduğu müddetçe kalplerin kiblesi açıktır, zâhirdir.²³⁹ Geylânî'nin işârî yorumlarıyla Tusterî, Sülemî ve Kuşeyrî'nin yorumları dil ve üslup açısından farklılaşsa da mahiyet yönünden birbiriyle yakınlık arz eder.

Geylânî'nin yaptığı yorumlarında görüldüğü gibi, avam öncesi mertebesinde olan insanların hayatları, kaybolucu, yok olucu birtakım fânî arzular peşinde sürüp gitmektedir.²⁴⁰ Onlar bu şekilde yaratılış gayelerinden uzaklaşmış ve mükellef olmadıkları işlerin peşine düşmüşlerdir. Uğraştıkları mallar, körlük, sağırlık, kötürümlük, fakirlik ve insanların onlara karşı kalplerinin katılaşacağı bir devrenin gelmesiyle el koymalar, hırsızlıklar ve zarar ziyan ile kaybolup gidecektir. O zaman yalnız kalacak ve tüm bunların geçici olduğunu göreceklerdir. Ancak o zaman Rabbinde yönelmek için geç kaldığını fark edeceklerdir. Bu nedenle akıllı kişi bunlar başına gelmeden önce Rabbinde yönelendir. Kalbinde mal sevgisi bulunanların ve malına güvenmek suretiyle mallarını Allah'a eş tutanların yapması gereken, bir an evvel akıllarını çalıştırıp Allah'a dönmektir.

Geylânî kişinin kalbiyle Allah'a dönmesi gerektiğini ifade etmiştir. Peki, Allah'a dönüş nasıl olmalıdır? Bu hususun tam anlaşılması için burada bir hakikate işaret etmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Öncelikle şunu belirtelim ki bütün âlemler, Azîz ve Celîl olan Cenâb-ı Allah'ın esmâ, sıfat ve şüunâtının gölgesidir. İnsanın gölgesinin kendi zâtında bir karanlıktan ibaret olup hiç hükmünde olduğu gibi, Allah'ın isim ve sıfatlarının gölgesi hükmünde olan insan da kendi zâtında bir karanlık ve hiç hükmündedir. Eğer gölge kendini gaye edinip yaşamaya kalkarsa sadece bir hiç için yaşayacaktır. Ama aslına yaşırsa büyük bir izzete ve gerçeğe yaşamış olacaktır. İşte insan da Rabbi için yaşadığında o, Azîz ve Celîl olan Allah ile çok şeydir.

²³⁹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 1, s. 116.

²⁴⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 81.

Geylânî, “Ey İman edenler! Yapmadığınız şeyleri neden söylüyorsunuz? **Yapmıyor olduklarınızı söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır**” (es-Saff, 61/2-3) meâlindeki âyetleri zikrederek, avam öncesi mertebesinde olanların Rabbine dönmesi gereken mevzulardan bir tanesinin de, o kimselerin Allah’ı tevhid etme konusunda söylediklerinin yalan olduğuna dikkat çekmektedir. O kimse Allah’ı tevhid ettiğini, Allah’a kul olduğunu iddia etmekte, ancak fiilleri sözlerini yalanlamaktadır. Çünkü hakikatte o, Hakkın kulu değil, insanların kulu olmuştur. Böylece bir yandan Rabbini kızdırarak O’ndan uzaklaşmakta, bir yandan da yapmıyor olduğu şeyleri söylemektedir. Bunun göstergesi onların yaptığı konuşmaların içeriğidir. Geylânî onların konuşmalarını şöyle anlatmıştır:

“ *Bütün konuşmalarınız pahalılık ve ucuzluk üzerine, sultanların ve zenginlerin içinde bulundukları durumlar üzerine, falanca ne yemiş, ne giymiş, kim evlenmiş, kim zenginleşmiş, kim fakir düşmüş bunları konuşuyorsunuz. Bütün bu konular boş ve Allah’ı kızdıran işlerdir. Bu yoldan dönün, günahlarınızı bırakın ve başkasına değil sadece Rabbinize dönün. Yalnız O’nu anın, başkasını unutun.*”²⁴¹ Anlaşılacağı üzere sadece Allah’a yönelen kişinin konuşmalarının içeriği de, Geylânî’ye göre sadece Allah’ın anılması yani Allah’a (c.c.) dair olacaktır. Rabbine dönen kişinin özelliği, Hakkın kulu olması, bütün işlerini O’na bırakıp, ihtiyaçlarını O’na sunmasıdır.²⁴²

Ebü Talib el-Mekkî ‘ye göre ise “Ey İman edenler! Yapmadığınız şeyleri neden söylüyorsunuz? **Yapmıyor olduklarınızı söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır**” meâlindeki âyette (61 Saff 2-3) bahsedilen kişiler; hâl ve sözlerinde sadık olmayanlardır. Bunlar verdiği sözde durmayan, dünyanın peşinde koşan, yakınının

²⁴¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 328.

²⁴² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 328.

zayıf, cehaletinin çokluğu sebebiyle tevbeği geciktiren, ileride de mağfirete ulaşacağını zanneden kimselerdir.²⁴³

Hem Geylânî'nin hem de Mekkî'nin açıklamalarına bakarak, Allah'a yönelişin, sadece sözle kalmayıp, amellere de tesir etmesi gerektiğini anlamaktayız. Nitekim Geylânî gerçek bir inâbenin sadece sözde tevhidle değil, bütün hallere akseden bir tevhid inancıyla olacağına dikkat çekmektedir. Mekkî'de ise yapmadıklarını konuşan zümrenin inâbenin bir işareti olan tevbeği devamlı geciktiriyor olmaları da dikkat çekicidir.

2.9. Niyet

Geylânî'ye göre Allah'a yönelen kişinin dikkat etmesi gereken, artık bütün niyetlerini Allah'ın rızasına göre şekillendirmektir. Sözlükte “niyet”, insanın içinden gelerek (kalben) yakından veya uzaktan bilerek bir işe/amele/eyleme azmedip yönelmesidir.²⁴⁴ *“Niyetin yeri kalptir. Bu yüzden niyete, kalbin kalbi de denmektedir. Niyetin yeri kalb olmasaydı kalbin kıymeti bilinmezdi. Zira mü'minin niyeti, amelinden daha hayırlıdır. Niyet; kalbin dizgini, amelin ruhu ve kumandanı, kasdın başlangıcı, konuşma, susma, harekât ve sekenât gibi dışa ait fiillerin içidir.”*²⁴⁵ **“Onların yaptığı her işe ele almak için yönelir, onları savrulup hebâ olmuş değersiz bir şey kılarız”** (el-Furkan, 25/23) meâlindeki âyetten hareketle Geylânî, Allah rızası dışındaki niyetlerden uzak durulması için insanları uyarmaktadır.²⁴⁶ *“Allah'tan başkasının rızasını kazanmak için yapılan her işin, savrulup hebâ olup boşa gitmiş şey”*²⁴⁷ olduğunu ifade etmektedir. Bu âyet, Kur'an'da âhiret sahneleri anlatılırken inkârcıların

²⁴³ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalpplerin Azığı*, c. 1, s. 441.

²⁴⁴ İbn Manzûr, “nvy”, *Lisânu'l-Arab*, c. 15, s. 347-348; İbrahim Mustafa v.dğr., “nvy”, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 974-975.

²⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 486.

²⁴⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 185.

²⁴⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 185.

düşecekleri durumu tasvir etmektedir. Onlar Allah'tan başka tanrılar edinmiş kimselerdir. Ancak Geylânî bu âyeti Müslümanlara hitaben onların gaflet ile içerisine düştükleri şirk durumuna nisbet etmektedir. Bu duruma, niyetini sadece Allah'a has kılamaması ve Allah'ın emirleriyle amel edememesi sebebiyle düşmüştür.²⁴⁸ O kişi bu hâliyle Allah'ın kızdığı ve lânet ettiği bir kimsedir.

Bu âyet, niyetini saf kılamayanlar hakkında Allah'ın kızgınlığını ve lânetini ifade etmektedir. Kur'an'da bu kızgınlığı ve laneti âhiret sayhalarıyla anlatmasına rağmen, Geylânî bu durumun dünyada da tesirini göstereceğini Allah'ın bir sözünde *“Bana itaat edilirse râzı olurum, râzı olduğumda bolluk veririm, kızdığımda lânet ederim ve lânetim yedinci nesle kadar varır”*²⁴⁹ dediğini belirterek kapsamını genişletmiştir.

Anne babanın yaptıklarından çocukların mesul tutulamayacağı hakikatine binaen Geylânî'nin bahsettiği bu lânetin yedinci nesle varışını nasıl anlamamız gerektiği önemli bir husustur. Bu durumun anlaşılması için vereceğimiz örnekte Yahudilerin kendilerine gelen peygamberleri katletmeleri, onlara ait bir kötülük olmasına rağmen, onlardan istifade ederek Allah'a yakınlık elde edecek olan kendi devirlerindeki insanları ve onlardan sonra gelecek nesilleri kuşatan bir kötülüktür. Dolayısıyla onların yaptığı kötülük sadece kendileriyle sınırlı kalmamakta, telafi edilemez uzantılarla devam etmektedir. Bir kişinin yaptığı bir kötülük, bütün bir insanlık için ciddi kırılmalara yol açabilmektedir. Bu sebeple *“Bir kişiyi öldüren bütün bir insanlığı öldürmüş gibidir, bir kişiyi de kurtaran bütün bir insanlığı kurtarmış gibidir”* âyeti yapılan iyiliklerin de kötülüklerin de bıraktığı tesiri anlayabilmemiz için önemlidir.²⁵⁰ Buna günümüz

²⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 185.

²⁴⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 185.

²⁵⁰ bkz. Sibel Eraslan, *Siret-i Meryem*, 14.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 256.

psikoloji epigenetik miras demektir.²⁵¹ Dolayısıyla peygamberlerini katlederek insanlığa karşı büyük bir kötülük yapan ve suç işleyen Yahudi kavminin kendilerinden sonraki nesillerinin de başına gelen musibetler elbette adaletin bir tecellisidir.

Cenab-ı Allah -en küçük ahvaline kadar her şeyi ezeli ilmiyle bildiği için- lânete müstehak olan insanlara özellikle Yahudilere kendilerini Allah'ın rahmetinden uzaklaştıracak tıyneti bozuk insanları evlat olarak vermektedir. Böylece lanet yedi nesle kadar varmış olmaktadır. Geylânî Hazretlerinin kastettiği lanetin keyfiyeti kanaatimizce bu yöndedir. Yoksa Allah (c.c.) bir kişinin yaptığı zulmün cezasını masûm evladına vermemektedir. Aksi takdirde Allah masum insanlara zulmetmiş olurdu. Cenab-ı Allah (c.c.) böyle bir zulümden münezze ve mukaddestir.

Geylânî Allah'ın kızıp lanetlediği durumlara “*Dinin bir incir karşılığında satıldığı, ileriye dönük hesapların yapıldığı, hırsın çok aşırı olduğu bir zamanda yaşıyoruz*”²⁵² diyerek örnek getirmiştir. Bu durumdan kurtulması için kişinin yapması gereken şey, amel etmesi, ameline samimi olması, Allah ile meşgul olması ve kendisini ilgilendirmeyen hiçbir işle uğraşmamasıdır.²⁵³

“*Onların yaptığı her işi muâheze etmek üzere yöneliriz ve böylece onları savurup boşa gitmiş hale getiririz*” âyetinin bağlamı ve zâhiri, yapılan amellerin Allah katında değer kazanmasında niyetin önemine işaret etmektedir. Âyete göre amellerin Allah katında değer taşıması ve âhirette kurtuluşa vesile olabilmesi için onları yapanların, Allah'ın rızasını gözeterek yapmış olmaları, bunun için de Allah'a hakkıyla iman etmeleri gerekmektedir.

²⁵¹ bkz. Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat yay., Ankara, 2017, s. 258; ayr. bkz: Bruce Lipton, *Scientists Finally Show How Your Thoughts Can Cause Specific Molecular Changes To Your Genes*, Wisc.edu, bruceLipton.com

²⁵² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 185.

²⁵³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 185.

İslâm öncesi cahiliye döneminin kültürünü anlatan kaynaklara göre, müşriklerin yaptıkları iyiliklerin temelinde onların benlik iddiaları, gurur tatmini, başkalarının takdirini, saygısını kazanma, insanları minnet altına sokma, iyilikleriyle övülme gibi egoist duyguları ve beklentileri bulunmaktaydı. Şu halde onların bu amaçlarla dünyada yaptıkları iyiliklerin âhirette olumlu bir karşılığı da olmayacak, rüzgârın savurup götürdüğü toz toprak gibi boşa gidecektir.²⁵⁴ Geylânî'nin âyete getirdiği açıklama ve yorum da bu çerçevede yapılmıştır. Âyet, mânâsı, konusu ve mesajı ile işârî yoruma ihtiyaç bırakmamaktadır.

2.10. İhlas

İnâbe ile Allah'a yönelen kişinin, artık bu aşamadan sonra yaptığı her işi Allah'ın rızasını gözeterek samimiyetle yapması beklenir. Bu samimiyet ise, ihlas kavramında ifadesini bulur.

Kök olarak “arınmak, kurtulmak, saflaşmak, temizlenmek ve ortaklıktan âri olmak” anlamlarına gelen “ha-la-sa” kökünden türemiş bir mastar olan ihlas, özetle kişinin ibadet ve amellerini Allah'ı birleyerek ve bu birlemeyi şirk, nifak, riya vb. durumlarla kirletmeksizin sadece Allah'a halis/mahsus kılmasıdır.²⁵⁵ Bu halis kılma, tam bir saflık ve doğrulukla kullukta bulunmayı, Allah'a sadece Ona yakın olmayı kast ederek amel etmeyi, amellerinde Allah'tan başkasından karşılık beklememeyi içermektedir.²⁵⁶

²⁵⁴ bkz. Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 4, s. 118.

²⁵⁵ bkz. İbn Manzûr, “hls”, *Lisânu'l-Arab*, c. 7, s. 26-27; İbrahim Mustafa v.dğr., “hls”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 249; Mahmud Esad Erkaya, “ihlas”, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 88-89.

²⁵⁶ bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 298; Mahmud Esad Erkaya, “ihlas”, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 88-89.

Geylânî, Fatiha suresindeki “**Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz**” (el-Fatiha, 1/5) meâlindeki âyetle Allah’a hitap ettiğimizi söylemektedir.²⁵⁷ Bu onun dikkat çektiği üzere bir yerde hazır bulunan kimseye yöneltilen bir hitaptır. Bu şekilde hitap ederek “*Sen benim yanımda bulunuyorsun, ey bana yakın olan ve beni bilen! Ey beni gören!*”²⁵⁸ demiş olmaktadır. Geylânî, namazlarımızda ve diğer tüm ibadetlerimizde bu niyetle nidâ etmemizi tavsiye etmektedir. Hz. Muhammed’in “*Allah’ı görüyormuş gibi kulluk et, Sen Onu görmüyorsan da O seni görüyor*” hadisiyle²⁵⁹ âyetle ilgili yaptığı açıklamayı desteklemiştir.²⁶⁰ Geylânî’nin açıklamasına göre “*Yalnız Allah’a kulluk edip, yalnız Ondan yardım dilemek*”, kişinin yaptığı amelleri başkalarına göstermeksizin sadece Allah’ın bilmesinden razı olmakla gerçekleşmektedir. Bu ihlâsı gerçekleştirmek için kişinin tavrı şunlar olmalıdır:²⁶¹

- Sözsüz amel: “Ben şunu yaptım, bunu yaptım” diye yapılan ameller dile getirilerek anlatılmamalıdır.
- Gösterişsiz ihlas: “Ben şöyle ihlaslıyım” vb. diye kavlen ve hâlen gösteriş yapılmamalıdır.
- Şirksiz tevhid: Yapılan her türlü ibadet sadece Allah rızası için yapılmalıdır.
- Zikr-i hafî: Yapılan zikirler gizli yapılmalıdır.
- Kalabalığa karışması olmayan yalnızlık: Kendisini başkalarına beğendirme gâyesi olmamalıdır. Aksi halde kendini ötekileştirir.
- Dışsız iç: Her hâlinde ve ibadetlerinde imanın kendisi, özü haline dönüşmelidir. Yani imanı öznelletirmelidir.

²⁵⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 125.

²⁵⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 125.

²⁵⁹ Müslim, İmân 1, 5. Ayrıca bk. Buhârî, İmân 37; Tirmizi, İmân 4; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Nesâî, Mevâkît 6; İbni Mâce, Mukaddime, 9 (hadis no. 63).

²⁶⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 125.

²⁶¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 125.

- Niyetini iptal ederek içiyle uğraşmak: Tarafımızca bu ifadenin anlamı düşünceleri üzerinde yani iç halini düşünerek murakabe hâlinde olmak demektir. Bu murakabeye **nefsinden yana saf tutmadan, tarafsız, nötr bir tefekkürle dalmak ise kişinin içindeki düşünceleri daha açık, berrak bir şekilde okuyup kendisini tartabilmesini sağlamaktadır. Murakabe ile kendimizi okumak, okuduğumuzu da muhâsebeyle tâbî tutarak kendimizi tartmak demektir.**

Mâturîdî “*Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz*” meâlindeki âyeti, zâhirî manasından hareketle tevhid esasî üzerine yorumlamıştır. Mâturîdîye göre bütün ibadetlerin temel amacı ihlasla Allah’ı birlemektir. Bunun anlamı ise istek, korku ve ihtiyaçların tamamından dolayı yaratılmışlara olan teveccühün kesilmesi ve bütün bunların hepsi için mutlak manada Allah’a teveccüh edilmesidir. Çünkü insanlar Allah’a muhtaç oldukları halde Allah her şeyden ganidir. Bu bağlamda mü’min kimsenin ihtiyaçlarını Allah’a arz etmesi gerekmektedir.²⁶²

Tusterî, aynı âyete “*yalnız Sana boyun eğer, rububiyetini itiraf eder, Seni gerektiği gibi birleyerek Sana hizmet ederiz*” şeklinde kısa ve öz bir açıklama getirmiş, yorumu ihlas ve takva ile ilişkilendirerek genişletme yoluna gitmemiştir.²⁶³ Tusterî’nin âyete getirdiği açıklama ile Mâturîdî’nin açıklaması oldukça benzerlik göstermektedir. Sülemî tefsirinde ise ilgili ayet, mutasavvıflardan yapılan nakiller üzerinden halis amelle, mutlak manada Allah’tan başka şeylere olan ilişkilerin, dostlukların ve sevgilerin kesilmesiyle, ilim ve marifetle, irade ve himmetle, ihlas ve şükürle ilişkilendirilerek oldukça geniş bir çerçevede yorumlanmıştır.²⁶⁴

²⁶² bkz. Mâturîdî, *Te’vilât*, c. 1, s. 19.

²⁶³ bkz. Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, s. 86.

²⁶⁴ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 36-38.

Kuşeyrî de âyete (el-Fâtiha, 1/5) getirdiği açıklamada ibadet kavramı üzerine yoğunlaşarak onu, maksadı Allah olanların nüzheti, müritlerin ruhlarının huzura ulaştığı, muhiblerin ünsiyetinin bahar evi ve âriflerin behçetinin otağı olarak yorumlamıştır. İbadet onların göz aydınlığı olup ibadette kalplerin meserreti ve ruhların rahatı vardır. Kulun şerefi ibadetle tezahür eder. İbadetin zahiri tezellül, batını ise teazzüz ve tahammüldür. Allah'ın kul üzerindeki lütfu ve himayesi, kulun telef olmaktan emin olması ise istiâne ile gerçekleşir.²⁶⁵

Bediüzzaman Said Nursî ise “*Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz*” âyetine dair yaptığı tefsirde “*na’budu*” lafzındaki “*nun*”a işaret ederek “*Neden namazda Fâtiha sûresini okurken ‘Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dilerim’ şeklinde değil de nûn-ı mütekellim-i ma’a’l-ğayr ile yani, ‘Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz’ diye hitap ederiz? Buradaki nûn’da nasıl bir sır vardır?’*” şeklindeki bir hakikati gündeme getirerek çok farklı küllî bir sırra işaret etmektedir.

Bediüzzaman’a göre oradaki nûn’da küllî bir hakikatin sırrı gizlidir. Şöyle ki: Şu kâinatta muazzam bir ubudiyet-i mutlaka vardır. Bu ubudiyet (kulluk) zerrelere güneşlere kadar her şey, hikmet kanunlarına göre hareket etmekte ve bu şekilde hikmet kanununa uymaktadır. Evrendeki intizam, insicam, imtiyaz, tenasüp, tecavüp, tanzîf, tanzîf, teâvün ve tedbîr gibi vahdanî kanunlar bunun şahididir. İnsan, işte evrende mevcut bulunan bu umumî ubudiyetten istifade etmektedir. Bedendeki zerreler şayet Allah'ın emrine musahhar bir memur olarak ibadet etmeselerdi, insan onlardan istifade edemezdi. Çünkü vahdet sırrıyla insan bütün evrenle irtibat halindedir. Mesela bir elmanın var olması ve insana hizmet ettirilebilmesi için kâinatta yaratılan her bir unsura ve bu unsurlar arasındaki irtibata ihtiyaç vardır. Toprak, su, hava, dağlar, denizler,

²⁶⁵ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 1, s. 48-49.

güneş, birbirine çarpmadan dönen elektronlar gibi herşey düzenli, uyumlu, kendileri için belirlenmiş görevleri yerine getirmek gibi Allah'ın birliğini gösteren kanunların altında bulunması gerekir. Bu nedenle bir insanın yaşaması için bütün bu âlemin düzen içerisinde bulunması gerekir.

İnsan bedeni bütün düzen ve uyumuyla insan ruhuna hizmet etmektedir. İnsan-ı ekber olan kâinat bedeni de düzen ve uyum içerisinde bulunan tüm unsurlarıyla insan ruhuna hizmet etmektedir. Bu nedenle ruh, bedendeki yüz trilyon hücreye birden ruh olduğu gibi bütün âlemlere de ruh olmaktadır. O zaman insan, yüz trilyon hücresiyle birlikte bedenine “ben” dediği gibi, “benim gözüm”, “benim kulağım”, “benim ciğerim” dediği gibi; bütün yıldızlar ve galaksileriyle birlikte evren bedenine de “ben”, “benim güneşim”, “benim yıldızım” diyebilir. Böylece insan ruhu hepsine birden ruh olmakta ve hepsini “biz” diye kastederek “*Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz*” demektedir. Yani evren bir mescid, insan ise o mescitte namaza duran ve bütün mahlûkatın ibadetini, tesbihatını, zikirlerini “*Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz*” diyerek dergâh-ı ulûhiyete sunan bir kul hükmünde olmaktadır. İşte Bediüzzaman’a göre bu küllî ubudiyet sırrından dolayı namazda “*Kulluk ederim*” değil; “*Kulluk ederiz*” denilmektedir.²⁶⁶

Bediüzzaman'ın kastettiği küllî namazın ve na'budu'nun “nûn” undaki bu sırrın daha iyi anlaşılması için evrendeki bu ubudiyet-i mutlakanın mahiyetinin de iyi anlaşılması gerekmektedir. Evrendeki ubudiyeti mutlakanın anlaşılması için de yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz vahdanî fiillerin tam olarak anlaşılıp iz'an edilmesi, daha sonra hâle, hâlin de süreklilik halinde makama evrilmesi gerekir.²⁶⁷

²⁶⁶ bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *Risâle-i Nûr Külliyyâtından Şualar*, 2. Baskı, Envar Neşriyat, İstanbul 2003, s. 612; Bediüzzaman Said Nursî, *Risâle-i Nûr Külliyyâtından Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 393.

²⁶⁷ Zikredilen vahdani kanunların tafsilatlı izahı için bkz. T.Abdullah Özdeş, *Gerçekte Nesin*, 3. Baskı, Kahraman Yayınları, İstanbul 2016, s. 46-73.

Geylânî, “**Bu hayvanların ne eti ne de kanı Allah’a ulaşır. Allah’a ulaşan ancak sizin takvânızdır**” (el-Hacc, 22/37) meâlindeki kurbanlık hayvanların kurban edilmesini anlatmakta olan âyeti yorumlarken, âyete göre kurban ibadetinden Allah’ın bizlerden yegâne beklentisinin takvâ olduğuna işaret etmiştir.

Âyete göre ondan ihtiyaç sahiplerine vererek şükredebilmemiz, bize doğru yolu göstermesi sebebiyle Allah’ı tazim ile anmamız takvânın kapsamına dâhildir. Üstelik bu (kurbanlık) hayvanlar, Allah’ın mülkünde olmasına rağmen, Allah bu gâyeler için onları bizim istifâdemize sunmuştur.²⁶⁸ Geylânî, bu âyet ile Allah’ın kalplerimizden ihlas ve takvâ istediğini belirtmektedir. Allah, amellerin somut kısmı olan dış şekillerine değil; soyut ve mânevî olan içindeki ihlas ve takvâyâ bakmaktadır. Âyette kurban ibadeti anlatılmışsa da Geylânî, bunu bütün amellere delil getirerek âyetin kapsamını genişletmiştir. Hayvanların insanın istifadesine sunulmasının da kapsamını “*Dünyada ve ahirette her ne varsa hepsi sizin için yaratılmıştır*” ifadesiyle genişletmiştir.²⁶⁹ Bu nedenle sadece kurbanlıklar ile değil, Allah’ın verdiği tüm nimetlere karşı O’na takvâ ile şükredip yönelişimizi ve ayrıca O’na hizmet ettiğimizi gösterecek belirtilerin ne olduğunu sorgular.

Bu âyet sadece kurban değil, diğer tüm amellerde de Allah’a ulaşmanın takva ve ihlas olduğuna delil olarak sunulmuştur. Geylânî özellikle ihlassız yapılan amelleri “*oyun oynamak*” şeklinde tabir etmiş, ihlaslı olmanın ciddiyet istediğini imâ etmiştir.²⁷⁰ “*Âciz kalıp da cansız ameller yapmayın. Amellerin canı vardır, o da ihlastır*” diyerek insanları uyarmış; ihlaslı olabilmeleri için “*Allah’a yakınlık evi olan kalbini temizle. Kalbinde Allah dışında ne varsa onları süpür ve kapısında tevhid, ihlas ve*

²⁶⁸ Bu hayvanlar için bkz. Hac, 22/34-37.

²⁶⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 123.

²⁷⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 123.

doğruluk kılıcıyla otur ve o kapıyı O'ndan başka kimseye açma. Kalbinin hiç bir köşesini Allah'tan başkasıyla meşgul etme” diyerek onlara yol göstermiştir.²⁷¹

Sülemî'nin tefsirinde ise âyette geçen “takvâ” kavramı Sehl'den naklen verilen tevilde ihlas ve teberri (Allah'tan başka her şeyden berî olmak) ile ilişkilendirilmiştir.²⁷²

“Bu hayvanların ne eti ne de kanı Allah'a ulaşır. Allah'a ulaşan ancak sizin takvânızdır” meâlindeki âyet zikredilmişken, kurban ibadetinin ihlas ve takvâyâ sebep olması hususundaki önemine kısaca işaret etmek istiyoruz.

Kurban ibadeti zâhirde Allah rızası için bir hayvanı kesip etinden fakirlere dağıtmaktır. Ancak kurban aynı zamanda bütün mâsivâyı da temsil eder. Allah'ın dışında olan her şey mâsivâdır ve Allah'a adanmak suretiyle Allah'ta fânî olmaları gerekmektedir. Bu sebeple o kurbanı Allah namına kesmek, hakikat bakımından o kurbanla birlikte bütün mâsivâyı bağlarını kesmektir. Allah'ın mülkünü Allah'tan esirgememektir. Çünkü o hayvan vahdet sırrıyla bütün kâinatla bağlantı halinde olduğu gibi ehadiyet yönüyle de Allah'ın zatına merbuttur. Dolayısıyla kurban kesen biri, o kurbanla birlikte kendi varlığı ve varlık duyguları başta olmak üzere kalbinde Allah'tan başka her ne varsa kesmekte ve her şeyi o kurbanla Allah'a feda etmektedir. Bu sebeple kurban ibadeti, Allah'ta fenâ bularak O'nda fânî olmaya da işaret eder.

Geylânî kendi hal tercümesini yaptığı bir konuşmasında²⁷³ niyetinin insanların yolunu açmak olduğunu söylemektedir. Tamamen insanların iyiliğini dileyerek onların Allah'a giden yolu görmelerini sağlamak ve O'na ulaşmak isteyen insanları bu hedefe ulaştırmak için hizmet etmektedir. Bunun için *“Bunu sana yapmama karşılık senden herhangi bir ücret de istemem. Benim ücretim başkasına aittir”*²⁷⁴ diyerek **“Benim**

²⁷¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 123.

²⁷²bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 25.

²⁷³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 269.

²⁷⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 269.

ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah’a aittir.” (eş-Şuara, 26/109) mealindeki âyete telmihte bulunmuştur. Onun bu tavrı yapılacak her türlü hizmeti sadece Allah için yapmak gerektiğini, sadece Allah rızası için yapılacak hizmete Allah’ın ücret vereceğini anlatmaktadır.

Yapılacak olan hizmete veya amellere dünyalık menfaatler karıştırmadan sadece Allah için yapmalı, bu nedenle yapılan hizmetlerin karşılığı olarak sadece Allah’tan beklenti içinde olunmalıdır. Allah’tan verilecek olanı istemelidir. Günümüzde de pek çok vesileyle göreceğimiz gibi, örneğin Müslüman kardeşimize vazifemiz olan cenaze hizmetleri, nikâh kıymak vb. esnasında insanların önlerine bir ücret tarifesi bırakmak yapılan bu hizmetlerin ihlâstan uzak olmasına yol açmaktadır. Herkesin bilmesi gereken, Allah için yapılan hiçbir amel/hizmet karşılıksız kalmaz, onun ücreti Allah tarafından muhakkak verilir. Âyetten edindiğimiz bu bilgiyle insanlar daima ihlaslarını taze tutma gayretinde olmalılardır.

2.11. Tevbe

Sözlükte “tâ-be” fiilinden mastar olarak gelen “tevbe” kelimesi, insan için kullanıldığında, günah ve isyan içerisinde bulunan bir kimsenin (Allah’a yönelerek) tam bir nedâmet ve itirafla bu hallerinden dönmesi anlamına gelmektedir. Kelime Allah için kullanıldığında ise, Allah’ın, şartlarını yerine getirerek tevbe eden kimsenin tevbesini kabul etmesi anlamınadır. Tevbeleri kabul eden anlamına gelen “et-Tevvâb” kelimesi Allah’ın isimlerinden olduğu gibi, çok tevbe eden kimseye de “tevvâb” denir.²⁷⁵ Her mertebenin kendine göre bir tevbesi vardır. Bu yönüyle manevi yolun başında günahlara

²⁷⁵ bkz. İbn Manzûr, “tvb”, *Lisânu’l-Arab*, c. 1, s. 233; Râgıb el-İsfehânî, “tvb”, *el-Müfredât*, s. 76; İbrahim Mustafa v.dğr., “tvb”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 89-90.

sırt dönmek anlamına gelen tevbe, velâyet makamında keşif nurundan mahrum bırakan her işi terk etmektir.²⁷⁶

Geylânî'ye göre tevbe aşamasına gelen bir kimsenin tam bir samimiyetle Allah'a yönelip O'na teslim olması; yani, Allah'ın razı olmadığı her şeyden vaz geçerek, niyet ve amellerinde sadece Allah'ın rızasını gözeteterek daha önce yapmış olduğu tüm hatalardan, günahlardan arınması ve tekrar bu hatalara düşmemek için özel bir çaba göstermesi gerekmektedir. Bu sebeple kişinin öncelikle kendi hatalarının farkına vararak kendiyile yüzleşmesi ve hatalarını cesaretle kabul etmesi önemlidir.

Geylânî de bu konu çerçevesinde ele aldığı âyetlerden hareketle tevbenin hangi haller üzere olması gerektiği, samimi bir tevbekârın özelliklerinin neler olduğu, tevbe edenler ve etmeyenlere karşı Allah'ın tavrının ne olduğu konularında açıklama ve yorumlar getirmiştir.

Abdulkâdir Geylânî, **“Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez”** (er-Ra'd, 13/11) meâlindeki âyeti zikrederek, *“Allah'ın kavimlerin değiştirmesini istediği durumları”* açıklamıştır.²⁷⁷ Buna göre avam öncesi mertebesinde olduğu anlaşılan toplulukların Allah'ın rızasına erebilmek için değiştirmeleri gereken negatif özellikleri şunlardır²⁷⁸:

- Onlara hak yolda tavsiye verenlerin sözlerine dikkat ederek ders çıkartmak yerine inatla eski hallerini sürdürmek,
- Kalplerinin katılığından ve Allah hakkındaki bilgisizliğinden rahatsız olmamak,
- Allah'ın huzuruna çıkacağına yakînen inanmamak,
- Ölümü ve ölümden sonrasını hatırlamamak, düşünmemek,

²⁷⁶ bkz. 'Abdurrazzâk el-Kâşânî, *İstılâhât es-Sûfiyye*, tahk. 'Abdu'l-Âl Şâhîn, Dâru'l-Menâr, Kâhire 1992, s. 192-193.

²⁷⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 192.

²⁷⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 192.

- Nefislerin dünya malı aramak ve dünyada kalıcılık istemek arzusuna dur dememek,
- Başkalarına söyledikleri doğru sözleri kendileri uygulamamak,
- Yapılan amellerde ihlaslı olmamak,
- Allah’a dönmemek,
- Düşünmemek,
- Kendi kendine karşı cimri davranmak (Eğer kendilerine cömert olsalardı ahirette yararlarına olacak işlerden geri durmazlardı),
- Fânî şeylerle oyalanmak ve esas yok olmayacak Bâkî’yi kaçırmak,
- İnsanlar içinde izzet sahibi olmaya çalışmak (İnsanlar Allah’tan gelecek hiçbir sıkıntıyı ondan alıkoyamayacakları için bu boşuna bir uğraştır),
- Kalplerinin şirke, pisliğe bulanmış bir halde Haktan yana kuşkulı olmak
- O’ndan şikâyetçi olmak, her halinde Allah’a karşı geliyor olmak, isyan,
- Allah için küfre karşı kalbinde kıskançlık beslemek yerine Allah’tan başkasına kulluk etmek, Ona ortak koşmak, Onun verdiği nimetleri yerken nankörlük etmek, kâfirlerle oturup kalkmaktan içine düşülen bu hâli hissedememek. Geylânî, Allah için kıskançlık duymaya bir kıssa ile örnek verir ve şu hadiseyi anlatır:

“Sufilerden biri evinden hep gözü bağlı çıkardı, gideceği yere onu oğlu götürürdü. Bunun sebebi sorulunca ‘Allah’a küfreden birini görmemek için böyle yaparım’ diye cevap verdi. Bir gün evinden gözü açık çıktı, bir kâfir gördü ve bayılıp düşüverdi. Onun Allah için sergilemiş olduğu bu kıskançlık ne büyüktür!”²⁷⁹

- Allah’a karşı yüzsüz olmak, Allah’ın huzurunda küstahlık elbisesiyle durmak,

²⁷⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 192.

- Dünyanın haramlarından ve şüpheli şeylerinden sakınmamak,
- Nefislerin arzuladığı mubah olan şeylerden sakınmamak (Heva ve şehvet sebebiyle dünyanın mübahlarından faydalanmak kişiyi Allah'tan alıkoyar).

İşte bu durumda olanlar bir an evvel ihlasla Allah'a dönmeli, tevbe edip bağışlanma dilemeli ve Allah'tan utanmalıdırlar. Aksi takdirde “Allah onların durumunu değiştirmez” yani Allah onlara bu hallerini görüp kızdığı gibi, güzel kullarının kalplerine de bu durumda olanlara karşı kızgınlık verir.

İbn Acîbe²⁸⁰ bu âyet-i kerîmeye açıklık getirirken her makâmın bir edebi olduğunu; o makâmın edebini yerine getirmeyenin hatası oranında o makamın kemâlinden mahrum kalacağını söylemiştir.²⁸¹

Âyet bu yönüyle avam öncesi mertebesine hitap ettiği gibi, ehassü'l-havassa da hitâp etmektedir. Bu yüzden âyet, Geylânî'nin tevbe etmeye işâret etmesi sebebiyle denilebilir ki farklı makamda da olsalar tüm insanları tevbeye davet etmektedir. Zirâ Rasulullah dahi “*Ben günde yetmiş defa tevbe ederim*”²⁸² buyurmuşlardır. Ancak bu âyetin açıklamasında Geylânî'nin saymış olduğu özellikler, avam öncesi mertebesinde olanlara ait olduğu için âyeti bu bölümde ele aldık.

Tevbenin Geylânî'nin işaret ettiği şekilde dikkat çekici bir yanı vardır. Bahsedilen tevbe sadece sözlü yapılan bir ritüel değil, aksine kapsamlı bir davranış bütünlüğü halindeki değişikliği içermektedir. Yani tevbenin pratik yönü ön plandadır. Statik, durgun değildir. Eğer avam öncesi mertebesi Geylânî'nin içinde bulundukları bu durumları değiştirmeye yönelik tavsiyesine uyarlarsa, âyeti hayatlarında yaşamaya

²⁸⁰Ahmed İbn Acîbe, Kuzey Afrika Şâzelî- Derkâvî âlim ve mutasavvıflarındandır. Doğumu h.1160/m. 1747, vefatı ise h.1224/m. 1809. Geylânî ile aralarında 700 yıllık bir süreç bulunmaktadır. bkz. Süleyman Derin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Seyr u Sülûk*, Erkam Yayınları, İstanbul 2013, s. 321.

²⁸¹ Süleyman Derin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Seyr u Sülûk*, s. 321.

²⁸² “Ey insanlar! Rabbinize tövbe edin; canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ben günde yetmiş kereden fazla “Esteğfirullahi ve etübü ileyh” (Allah'tan mağfiret dilerim ve O'na tevbe ederim) derim.” Buhârî, De'avât, 3.

başlar ve sayılan tüm kötü hallerini düzeltirlerse cennetin yüksek derecelerine (illiyyûn) yükseltirler ve Geylânî'nin sözlerinin ne demek olduğunu anlar, onun için duacı olur, ona selam ederler ve onun işâret ettiği şeylerin gerçekliğini algırlar.²⁸³

Netice olarak diyebiliriz ki, bu âyeti Geylânî'nin bildirdiği gibi yaşamak, daha önce anlayamadığımız, inceliklerin vuzuha kavuşmasını sağlayacaktır. Bu mânâlara karşı “sağır, dilsiz, kör” vasıflarına hâiz olan avam öncesi mertebesi insan, ihlâsla Allah’a yönelip tevbe ederek âyeti yaşadıkça tecrübeyle kendisinde bir ilim hâsıl olur.

“Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez” (er-Ra’d, 13/11) âyeti üzerinden nasihatte bulunduğu başka bir mecliste Geylânî, yine tevbe edilmesi gerektiğini bunun için öz değişime ihtiyaç olduğunu söyler.²⁸⁴ Kişinin kendisini değiştirmesi:

- Tabiatını, hevâ, heves ve şeytanını terk etmesi, gönlünü bunlara kaptırmaması²⁸⁵,
- Dünyada kimseye haksızlık yapmaması, haksızlık yapmayı adaletle değiştirmesi,
- Ardından kötü arkadaşlarının –onlar da bu hâle bürünmedikçe- arkadaşlıklarından uzak durmasını içermektedir.²⁸⁶ Bu koşul, pek çoğumuzun aşırı olarak nitelendirebileceği bir talep olmasına karşın hakikatte kişinin değişiminde yani tevbesinde istikrârı sağlaması bakımından son derece önemlidir. Arkadaş çevresinin önemine somut bir örnek olması açısından günümüzde madde bağımlılarının maddeye başlama oranının %83 arkadaş grubuyla olduğu tesbit edilmiştir.²⁸⁷ Bu yüzden madde bağımlılığı

²⁸³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 192.

²⁸⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 227.

²⁸⁵ “*Tarikat'ın marifeti, Allah'ın sırları üzerindeki perdeleri kaldırmaktır. Peki bunu nasıl yapabiliriz? Elimize bir çekiç alıp her türlü alışkanlığı ve kalıbı kırıp parçalayarak. Bunu yapmazsak alışkanlıklar ve kalıplar yeni bir din haline gelecektir.*” alıntı: Muhyiddîn Şekûr, *Gölgeler Koridoru*, çev. Öykü Özer, Sufi Kitap, İstanbul 2012, s. 314.

²⁸⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 227.

²⁸⁷ bkz. Ahmet Erdinçli, *Manevî Değerler Boyutuyla Bağımlılıkla Mücadele Rehberi*, Safa Yayın Dağıtım, İstanbul 2018, s. 147.

tedavisinden sonra aynı arkadaş çevresine dönmeleri için şehir değiştirenler mevcuttur.

Geylânî, “*tevbe topyekûn değişimdir*” demektedir.²⁸⁸ Eğer kişi tevbe edip de kendisini değiştirmiyorsa, tevbesinde yalancı olmaktadır ve bu nedenle âyette vaad edilen Allah’ın değiştirmesine nail olamamaktadır. Çünkü değiştirilmek için önce değişmelidir. Bu nedenle Allah tevbesini doğru yapanlara katında bir değer bahsetmektedir. Tevbe edenler değerlidirler.²⁸⁹ Geylânî’nin anlattıklarından yola çıkarak denilebilir ki; Allah kulunu, kulunun tabiatıyla, hevâ-hevesiyle, şeytanı ve kötü arkadaşlarıyla paylaşmak istemez. Allah’ı sevmek ve Allah’ın sevmesi bunları dışarıda bırakmak, ötekileştirmek anlamına gelmektedir. Yani Allah kulunu nefsinden uzaklaştırarak, nefsinden kurtararak onu Kendisine has kılmaktadır. Çünkü sevgi ortaklık kabul etmemektedir. Şu halde Allah’ın değiştirmesi, kulundan nefsi uzak tutmasıdır.

Ancak bunun için kişinin nefsiyle değişmeye çabaladığının delili olarak mücadelesini göstermesi gerekmektedir. Kulun değişmesi ise hem kendi nefsinin, hem de başkalarının nefislerinin Allah’a karşı işlediği aşırılıklara tahammül edememesi ve nefesine karşı düşmanı gibi bir tavır takınmasıyla ve nefsinin değişmeye çalışmasıyla gerçekleşmektedir.

Kişinin nefsinin değişmesi demek, cennete giden yola yönelmesi demektir. Eğer güzel hasletlerini kötü olanlarla değiştirirse bu kişi yönünü cennetten cehenneme çevirmiş demektir. Bir kişi bir tarafla cennete, bir tarafla da cehenneme gidemeyeceği için sadece bir tek yöne yönelmelidir. Bu nedenle tevbe topyekûn değişmeyi gerektirmektedir. Nitekim Abdulkâdir Geylânî bir münacatında şöyle seslenmektedir:

²⁸⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 227.

²⁸⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 227.

*“Allah’ım! Ey Kerem Sahibi! Bizi affet ve bağışla, hatalarımızı ört ve görmezlikten gel, tevbelerimizi de kabul buyur. Örtülerimizi üzerimizden alma. Günahlarımız sebebiyle bizleri sorgulama. Sen ki: “O kullarından tevbe kabul eden, kötülükleri bağışlayandır.” (eş-Şûrâ, 42/25) buyuruyorsun. Bizim de tevbelerimizi kabul buyur ve bizleri affeyle!”*²⁹⁰

Görüldüğü üzere o, Allah’ın yakınlığına ermiş olmasına rağmen kendisini hatasız görmemekte ve günahlarının affını dilemektedir. Allah’a âyetler vâsıtasıyla ve esmâü’l-hüsna ile iltica etmektedir.

Özetle Geylânî, “Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez” (er-Ra’d, 13/11) meâlindeki âyeti doğrudan tövbe konusuyla ilişkilendirmiştir. Tövbenin hem söz hem niyet hem de eylem olarak gerçekleştirilmesinde nelerin yapıp nelerden kaçınılması gerektiği konularını teferruatlı bir şekilde serdetmiştir. Bu açıklamalarda Allah sevgisinden hareketle mâsivâyı terk ederek nefisle mücadele vurgusu öne çıkmaktadır. Âyete getirilen yorumlar zahirî mananın iman ve ahlâk zaviyesinden geniş ve tafsilatlı bir şekilde açıklanmasından ibarettir. Sülemî tefsirinde ilgili âyete getirilen tasavvufî yorum oldukça kısa ve öz bir şekildedir. Geylânî’deki zengin yorumu ve tafsilatlı açıklamaları burada göremiyoruz.

Tusterî, “Ey iman edenler! Samimi bir tevbe (nâsuh tövbesi) ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter. Peygamberi ve Onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların önlerinden ve sağlarından (amellerinin) nûrları aydınlatıp gider de, ‘Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kadirsin’ derler” meâlindeki âyeti (et-Tahrîm, 66/8) yorumlarken, nâsuh tövbesini Allah sevgisi

²⁹⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 261.

üzerinden açıklama yoluna gitmiştir. Seven kişi, sevdiğinin hoşlanmadığı bir işe girmez. Hata ve günahlarına yürekten tövbe eden kimse, Arş'ın sahibine rağmen, O'ndan müstağni kalarak bir daha aynı hatalara geri dönemez!²⁹¹

Sülemî âyette bahsedilen değişimin hak yoldan sapanların özellikleri çerçevesinde incelemiştir. Onların dillerini Allah'ın zikrinin hakikatlerinden, kalplerini O'nun iyiliğinin lütuflarından, nefislerini de ubûdiyyetin mânâlarından çevirdiklerini söyler. İş böyle olunca da Allah onların kalplerini rububiyetinin delillerinden (başka şeylere) çevirmiştir.²⁹² Sülemî nasûh tövbesini (et-Tahrîm, 66/8) Geylânî'ye benzer bir üslûpla bu tövbenin ne olduğuna ve nasıl gerçekleşeceğine dair mutasavvıfların açıklamalarından naklen ayrıntılı bilgi verir. Örneğin Ebû Abdullah'tan naklen Allah'ın müminlerden talep ettiği bu tövbenin on makam üzerine olduğu belirtir. Cehaletten çıkmak, yapılan yanlış fiilden dolayı pişmanlık, şehvetten uzaklaşma, gûnahtan sorumlu nefisten nefret, yanlıştan çıkma, kırılma noktasının ıslahı, yalanı iskat, kötülüğe yaklaşmamak, masiyetten berî olma, gaflet yolundan dönme ve tövbe yoluna sülûk etme.²⁹³

Kuşeyrî de Ra'd suresindeki âyete getirdiği yorumunda tövbe üzerinde değil, değişim üzerinde durmuştur. Buna göre isyanın karşılığı itaat, itaatin neticesi Allah'ın ihsan ve nimetleridir. İnsanlar zahîrî ve bâtînî nimetler için yapılan şükürü unuturlarsa, o nimetlerden mahrum bırakılırlar. Şiddet ve belâ karşısında dua ve tazarruyu bırakırlarsa, bela ve mihnetlerle baş başa bırakılırlar. Dillerinden Allah'ın zikrini değiştirirlerse, Allah da onların kalplerindeki hazzı ve huzuru, unutmayla ve gafletle değiştirir.²⁹⁴ Kuşeyrî tefsirinde Tahrîm suresindeki âyet bağlamında nâsuh tövbesi için yapıldıktan

²⁹¹ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 281.

²⁹² bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 329.

²⁹³ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 336-337.

²⁹⁴ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 218-219.

sonra bir daha nakzedilmemesi gereğine işaret edilir. Bu tövbe, zelle (yapılan yanlış iş, günah iş) zikredildiğinde kalpte keskin bir acının hissedildiği tövbedir.²⁹⁵

²⁹⁵ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 608.

İKİNCİ BÖLÜM

FETHU'R-RABBÂNÎ'DE AVAM MERTEBESİ İÇİN ÂYETLERE

GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR

Avam arapça halk, cumhur demektir. Tasavvufî terim olarak ilim ve marifet ehli olmayan, manevî derecesi düşük kimseler hakkında kullanılmaktadır.²⁹⁶ Avam öncesi mertebesinde bulunan insanların Allah'a yönelmeleriyle şirk, gaflet, isyan gibi kötü hasletlerden kurtulmak ve Allah'a vâsıl olmak için mücadeleleri başlamış olmaktadır.

Tüm mertebeler içerisinde Allah'a yakın olmak için gerekli olan en sert mücadele bu mertebede yaşanmaktadır. Çünkü burada nefisle yüzleşerek onu alt etmek, kalbini Allah'tan başka her şeyden temizlemek gibi yoğun çaba sarf etmeyi gerektirir. Bunun için bu durumda olan insanların ihlasla tevbe ederek evvelâ Allah'ın hükümlerine göre, yani şeriata göre yaşama gayreti içerisinde olmaları gerekmektedir. Bu mertebe, Müslüman kimsenin avam öncesi mertebesinde ön plana çıkan münafıklık emarelerinden arınıp mü'min vasfını kazandığı mertebedir. Geylânî'ye göre mü'min ve münafığın farkı, *"Mü'minin tüm hallerinde Allah ile olmaya gayret etmesi, Allah'ın rızasını araması, Allah'a itaat etmesi iken; münafığın bunlara hiç önem vermemesidir"*.²⁹⁷

Geylânî, eserinde avam mertebesinin özellikleri bağlamında ilim, şariate bağlılık, amel, kulluk, mesuliyet bilinci, takva, nefis tezkiyesi, kalp tasfiyesi gibi özellikleri ilgili âyetler çerçevesinde ele almış, irşada yönelik işârî açıklama ve yorumlar getirmiştir. Bu kısımda Geylânî'nin tasavvufta avam mertebesine yükselmiş

²⁹⁶ bkz. Ethem Cebecioğlu, "avâm", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 67.

²⁹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 123.

kimselerin bu özelliklerine dair yaptığı açıklamalarını ve ilgili âyetlere getirmiş olduğu yorumları ele alacağız.

3.1. İlim

Avam derecesindeki kişinin şeriata bağlılığı, takvâ üzerinde olması, mesuliyet ve kulluk bilincine sahip olması onun temel özellikleridir. Bu özellikleri güçlendirebilmesi için onun önce ilme ihtiyacı vardır. Sözlükte ‘ilm’ kelimesi, kısaca “cehâletin zıttı”, “bir şeyin hakikatiyle idrak edilmesi” olarak tarif edilir.²⁹⁸ “ ‘İlm’ kelimesi küllî ve mürekkep idrak için; “ma‘rifet” kelimesi ise cüz’î ve basit idrak için kullanılır. Bu bağlamda “ ‘İlmü’l-yakîn”, Allah’ın sevdiği kulunun kalbine attığı nur olarak tanımlanır.²⁹⁹

İlim, Allah’ın sıfatlarından biridir. Allah’ın ilmi ezeli ve ebedi olarak her şeyi kuşatır. İlim Allah’tan bağımsız değildir. İlim, haşyeti ve ilmiyle amel etmeyi gerektirir. Bunun içindir ki Kur’ân’da Allah’tan en çok huşû edenlerin âlimler olduğuna işaret edilmiştir.³⁰⁰

Sufilere göre ilim ikidir: Birincisi; kazanmakla elde edilen ilim. Buna kesbî ilim denir. Bu tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir, ikincisi de, vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna marifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile Şariat-ı Garrâ’yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsûlüdür. Bununla helal, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır. Vehbî ilme, ledünnî ilim de denir. Vahy

²⁹⁸ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “ ‘ilm’”, *el-Müfredât*, s. 343; İbrahim Mustafa v.dğr., “ ‘ilm’”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 630.

²⁹⁹ İbrahim Mustafa v.dğr., “ ‘ilm’”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 630.

³⁰⁰ bkz. İbn Manzûr, “ ‘ilm’”, *Lisânu’l-Arab*, c. 22, s. 416-417.

olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyaya mahsus olur.³⁰¹

İlim, salih ve şeriata uygun amelin mirası olarak görülmüştür. Bu ilmi elde edebilmek için nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi gerekmektedir. Bu ilim uygulanan amellerin tecrübe edilmesiyle vuku bulur.³⁰²

Abdulkâdir Geylânî, Fethu'r-Rabbânî'sinde insanı Allah'a götürececek ilmin önemi üzerinde durmuş, ancak bununla ilgili doğrudan âyetlere fazla başvurmamıştır. Onun yerine, insanı Rabbine götürececek özelliğe sahip ilmin içeriği üzerinde yoğunlaşmış; kulu Allah'a götürececek itikadi ve ameli konuları, ele aldığı âyetlerin bağlamında açıklamıştır.

İlim öğrenmesi, Allah'ın o kulunun iyiliğini murat ettiğinin göstergesidir. Çünkü Geylânî, *“Allah, kullarından birinin iyiliğini murâd edince ona ilim öğretir, sonra da ilmiyle amel etmesini ve ameline ihlaslı olmasını ona ilham eder. Sonra da onu Kendisine yaklaştırır ve ona kalplerin ve sırların ilmini öğretir. Bu ilim yalnızca ona aittir”* demektedir.³⁰³

Kul Allah'a yöneldiğinde, O'nun yolunda nasıl ilerleyeceğini öğrenerek ilimle meşgul olmaya başlamaktadır. Başlangıç aşaması öncelikle yapması gerekenleri öğrenmekle; yani Allah'ın emir ve yasaklarını, şeriâtı öğrenmekle başlamaktadır. Avam mertebesinin ilmî yapısını genellikle bu kuralları basitçe öğrenmek ve bilmek oluşturmaktadır. Bu nedenle, avam mertebesindeki kişinin ilminin kaynağını kitâbî bilgilerin yanında sâlih mü'minlerden öğrenilen bilgi ve tecrübeler oluşturur. Daha sonra mertebelerin ilerlemesiyle ilim daha derûnî bir içerik kazanmakta; hikmet ve

³⁰¹ bkz. Ethem Cebecioğlu, “ilim”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 305; “İlm-i Ledün” ve “İlm-i Bâtın” kavramları hakkında geniş bilgi için bkz. Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 145-147, 260-263.

³⁰² bkz. 'Abdurrazzâk el-Kâşânî, *İstılâhât es-Sûfiyye*, s. 288.

³⁰³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

marifetullah boyutuna ulaşmaktadır. Bu ilim ise Allah'ın kuluna öğretmesi ile vuku bulmaktadır. Bu nedenle Geylânî, kişilerin kendilerini ilmen yeterli görerek kendi görüşleriyle yetinmelerini olumsuz karşılamış, kendilerine ilim öğretecek âlimlerin arkadaşlığının önemini beyan etmiştir. Ancak burada bahsedilen âlim, avam öncesi mertebesinde olanlar değil; ileride de bahsedilecek olan marifetullah sahibi hakîkî mânâda âlimdir.³⁰⁴

Geylânî, “**Size pek az ilim verilmiştir**” (el-İsrâ, 17/85) meâlindeki âyete getirdiği yorumlarında, manen yol kat edebilmek için kendi görüşüyle yetinenlerin kendisini çok üzdüğünü söylemektedir.³⁰⁵ Ona göre kendi görüşüyle yetinmenin âkıbeti yolunu kaybetmek ve kaybolmak ile neticelenmektedir. “*Hiçbir âlim yoktur ki, kendinden daha âlim birisi bulunmasın*” diyerek³⁰⁶ zikredilen âyeti buna delil olarak sunmaktadır.

Geylânî'ye göre kendi görüşüyle yetinmek demek, nefis ve hevânın arkadaşlığını tercih etmek demektir. Çünkü kişinin Allah'a giden yolda ilerleyebilmesi için hikmet ve salih amel arkadaşlığı anlamına gelen Allah'ın velî ve sâlih kullarıyla birlikteliği gerekmektedir. Böylece âlimlerin çoğunluğunun görüşüne (cumhur) ve ehl-i sünnete uyulmuş olunur. Hâlbuki kişinin kendi görüşüyle yetinmesi, onun dinde olmayan bidatlara yönelmesine ve meyletmesine, hikmetten mahrum kalmasına sebep olmaktadır. Bu şekilde o kimse, yolunu kaybeder ve kaybolur. Çünkü ruhu sâfiyet bulmadığından o kimse henüz manen hastadır.³⁰⁷

Hikmetin oluşması için onun önce manevî hastalıklarından şifâ bulmasını gerektirir. Zira hikmetle konuşan velîlerin sözleri Allah'tan gelen bir vahiy gibidir.

³⁰⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 266.

³⁰⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 266.

³⁰⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 266.

³⁰⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 266.

Çünkü onlar Allah adına ve Allah'ın emriyle konuşmaktadırlar.³⁰⁸ Hâlbuki manen hasta olan bir kişinin konuşmaları henüz hikmetten uzaktır. Bu durumun delili, onların sözlerini heveslerine dayanarak kitaplardan almaları, kitabının kaybolması veya yok olmasıyla birlikte sözlerinin tükenmesidir.³⁰⁹ Bilgi sahibi olduğunu iddia ettiği halde bilgisizler gibi şımarıp öfkelenmesidir.³¹⁰ Dünyalık sahibi olduğuna sevinmesi ve insanların ona ilgi gösterip yönelmelerine sevinmesidir. Çünkü bu durum, Geylânî'ye göre hikmeti unutturmakta ve kalbi katılaştırmaktadır.³¹¹ Kişi ilmiyle amel etmeye başlayınca ilmin zâhirî yönüyle birlikte mânâsı da tezâhür etmeye başlayacaktır.³¹² Bu nedenle davranışa dönüşmeyen ilim yeterli değildir.

Geylânî'nin âyete getirdiği açıklamayı doğrular mâhiyette batılı filozofların insanı anlama çabasına bakmak yerinde olacaktır. Bu durum “*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size pek az ilim verilmiştir*” (el-İsrâ, 17/85) âyetiyle şöyle bağlantı kurulmuştur. İnsan kendisini tanımak istemekte ve bunun için arayışlara girerek fikir yürütmelerde bulunmaktadır. Bazı sanayi ve teknolojik gelişmelerde kat ettiği başarıyla insan maddî dünyaya hâkim olma sarhoşluğu içerisinde kendisini maddeci bir boyuta indirgeyerek açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple daha kendisinde vâkıf olmadığı ruhsal alanları yok sayarak, kendi yaşadığı tecrübelerden hareketle insanı tanımlamaya çalışmıştır. Bu nedenle insanın mâhiyetine getirdiği açıklama oldukça sınırlayıcı ve indirgeyicidir.

Günümüz modern akli eşref-i mahlûkât olarak yaratılan insanı neftsen ibaret görmüştür. Böylece insana dair ilimlerinin azlığı sebebiyle karanlıkta bocalamakta ve insanı anlama çabalarında hüsrana uğramaktadırlar. Kendi çabalarıyla elde edebildikleri

³⁰⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 320.

³⁰⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 320.

³¹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 261.

³¹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 261.

³¹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

fikirleri yeterli görerek kalbten ışık almayan bu cansız/solgun fikirlerle sadece kendini en doğru görerek kendi akıllarını putlaştırmaktadırlar. Bunun neticesinde insana dair saptamış oldukları cüz’î bir ilimle kendilerine bir tür “peygamberlik/tanrısallık” atfedebilmektedirler. Ancak hazindir ki kendilerini çok yüce gördükleri ve olduklarına inandıkları zirvelerde yaşadıkları mânevî yoksunluk yani varlığının mânâsını keşfedememek, onların çoğunu buhrana sürüklemiştir.³¹³ Görüldüğü kadarıyla batılı filozofların başına gelen bu trajedi, eğer insana hakikati talim ettiren peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihler zümresi olmasaydı bu gün bütün insanlık âleminin trajedisi olacaktır. Bu filozofların çalkantılı arayışları neticesinde elleri boş, psikiyatrik hastalıkların pençesinde kıvrandıklarını okuduğumuzda Geylânî’nin neden kendi görüşüyle yetinenler için bu şekilde çok üzdüldüğünü anlamaktayız.

İmam Rabbânî de “*Sana ruhtan sorarlar. De ki, ruh, Rabb’imin emrindedir. Pek azınız hariç size ilim verilmedi*” (el-İsrâ, 17/85) meâlindeki âyeti yukarıdaki görüşe benzer açıklamaktadır. Gerek gayb âlemini, gerekse kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ’yı (sadırda bulunan ruha ait letâifler) idrak edip, hakikatine vâkıf olmak ancak Hz. Peygamberimize tebeyyet açıklanmıştır. O’na (s.a.v.) tâbî olmaksızın sırf akıl ve nefis-i emmâre ile gayb âleminin ve ruhun hakikatlerine ulaşmaya çalışmak mümkün olmadığı gibi, bunlara karşı kör kalmanın da sebebidir. Çünkü akıl duyularla hissedilemeyenleri idrak edememekte ve nefis ile de soyut âlemin bir bağı bulunmamaktadır.³¹⁴

Tamamı “*Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size pek az ilim verilmiştir.*” (el-İsrâ, 17/85) şeklinde olan meâldeki âyetin son kısmını avam öncesinde âlimleri konu edinilen kısımda ve burada açıklandığı gibi Geylânî, ilim

³¹³ bkz. Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi/Transpersonal Psikoloji*, 17. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017, s. 40.

³¹⁴ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 123-125.

konusunu sadece bir bilgi konusu olarak değerlendirmemektedir. Çünkü tek başına bilgi, insanı nefis ve hevânın tuzaklarından, bid’atlere sapmaktan kurtaramaz.

Bilginin hikmetle ve salih amellerle buluşması, Allah’ın salih ve veli kullarıyla arkadaşlık gerekir. Bu konuda Geylânî’nin üzerinde yoğunlaştığı nokta, bilgi ile hikmetin bütünlüğüdür. Hikmetten yoksun bir bilgi gerçekte ilim değildir. Hikmet ise Allah’tan gelen vahiyle uyum içerisinde. Manevi hastalıklarından kurtulamamış bir kimse hikmetten yoksundur.

İlim ve âlim konusu tasavvufî tefsirlerde özellikle zühd, takvâ, haşyet, marifet ve inâbe ile ilişkilendirilmiştir. İlim kavramıyla ifade edilen şey, manevi derinlik ve hassasiyetten yoksun, salih amel ve hikmetle bütünleşmeyen, sahibini haramlardan koruyamayan kuru bir bilgi değildir.³¹⁵

“Size ilimden pek az bir şey verilmiştir” âyetini Mevlânâ, Geylânî’nin yapmış olduğu insanların insanlara nispetle olan ilmini açıklamak yerine, insanların ilminin Allah’ın ilmine nispetini açıklamıştır. Mevlânâ bunu anlatmak için gölge ve gölgenin aslını kıyaslamaktadır. Nitekim gölgemizin aslından haberi yoktur. Ancak bizler gölgemizden haberdârız. Gölgemiz aslına bize ait vasıfların çok azını yansıtır- çoğunu ise yansıtmıyor. Ancak gölge, kendinin bir aslının var olduğuna delâlet eder. O halde Allah’ın bütün sıfatları bizde, gölgeden ibaret olan şu varlığımızda görünmemektedir.³¹⁶

Mevlânâ’nın yorumunu Geylânî’nin yorumuyla sentezleyerek diyebiliriz ki gölgede takılıp kalanların, gölgenin üzerinden Allah’ı görebilenlerin; gölgeden sıyrılıp Allah’a bende olabilenlerin rehberliğine ihtiyaçları vardır. Nitekim gölge üzerinden Allah’ı ne denli iyi görebildiği, kişinin ilmî derecesini oluşturmaktadır. Bu nedenle insanların kendi ilimleriyle yetinmek yerine kendisinden daha yüksek derece olan

³¹⁵ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 160; Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 3, s. 202.

³¹⁶ bkz. Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh*, s. 357.

insanların görüşüne başvurmaları gerekmektedir. Geylânî'nin ve Mevlânâ'nın bu âyet hakkındaki yorumlarını birlikte değerlendirdiğimizde ilim ve bâsiret arasında çok yakın bir ilişkiyi bize hissettirmektedir.

İmam Gazâlî'nin naklettiğine göre “Adamın biri Hz. Ali’ye bir soru sorar. Hz. Ali cevap verince, adam: ‘Emirü’l-Mü’minin, sorunun cevabı öyle değil, şöyle şöyledir’ der. Bunun üzerine Hz. Ali: ‘Haklısın, ben yanıldım, her ilim sahibinin üstünde daha bilgin biri vardır’ der.”³¹⁷ Burada hem Hz. Ali’nin hayatının her anını nasıl Kur’ân’a göre kıyasa tâbî tuttuğunu görmekle beraber hem de hemen âyeti hatırlayarak nasıl bir tevâzû sergilediğini de görmekteyiz.

Dolayısıyla diyebiliriz ki aslında öğrendiğimiz ilimlerle kendimizi başkalarından üstün zannetmek yerine, öğrendiğimiz ilimlerle daha da tevazu ehli olmaya özen göstermeliyiz. Nitekim Allah’ın ilmi sadece bizim edindiğimizle sınırlı değildir. Hem de Allah’ın ilmi hiçbir şeyin ilmiyle kıyas kabul etmez. Üstelik Allah’ın kimi kimden ilmen üstün kıldığına kesin olarak hükmedemeyiz. Aslında Allah’a götüren her ilim, çok kıymetli ve birbirini tamamlayan bir bütünün parçalarıdır. Bu sebeple âyet görebildiğimiz kadarıyla tevâzulu olmaya işaret etmektedir.

3.2. Amel

Müfessirler Kur’ân’da geçtiği üzere “sâlih amel” ibaresi üzerinde durmuşlardır. Yani yapılan amel, ancak iman ile beraber yapılırsa sâlih olmaktadır. Bu sebeple açıklamalarında amellerin zâhirî yönüne yani bedenle yapılan, gözlemleyebildiğimiz tarafına ağırlık vermişlerdir. Salih amel için pek çok tarif mevcuttur. Söz konusu tariflerden bir kısmına göre salih amel, “İnsanın kendisi ile Rabbi arasındaki taattir”.³¹⁸

³¹⁷ İmam Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-Dîn*, c.1, s. 104.

³¹⁸ bkz. Sema Çelem, “İmanı Destekleyen Değer: Salih Amel”, *Diyanet Aile Dergisi*, sayı 13, Ocak 2020, s. 12.

Salih amel, bir kimsenin sadece gönlünde ve dilinde olmakla kalmayıp ameline de intikal eden, Allah'ın rızasına ve indirdiği ahkâma uygun, kendisine ve diğer insanlara hayır ve fayda sağlayan güzel işler yapması, Allah'ın emrettiklerini yerine getirip yasakladıklarından kaçınmasıdır.³¹⁹ “*Cenab-ı Hak kullarını ısrarla salih amel işlemeye teşvik etmiş ancak Salih amelleri hazır bir liste olarak önümüze koymamıştır. Bunun anlamı, emir ve yasaklarına riâyet etmeye ilâveten salih amelleri arayıp bulmaya ve onları işlemeye teşvik etmektedir.*”³²⁰ Öte yandan yapılan amelin salih olması yeterli değildir. Bununla birlikte en iyi şekilde yapmak gerekmektedir.³²¹

Abdulkâdir Geylânî, amel konusunu ele alırken, yapılan amellerin samimiyet ve ihlas üzerine yapılmasının önemine işaret eden âyetlere yönelerek açıklama ve yorumlar getirmektedir. Bu bağlamda Kur'an'da âhiret sahneleri anlatılırken inkârcıların düşecekleri durumu tasvir eden, bizim de daha önce ele almış olduğumuz³²² **“Onların yaptığı her işe ele almak üzere yönelir, sonra onları savrulup hebâ olmuş değersiz bir şey kılarız”** (el-Furkân, 25/23) meâlindeki âyet-i kerime, Geylânî'nin ihlasın önemiyle ilgili yorum getirmesi sebebiyle burada yeniden ele alınmıştır. Çünkü Geylânî'nin ilgili âyetten yola çıkarak yaptığı yorumuna göre, ihlas olmaksızın yapılan ameller sonunda savrulup hebâ olmuş, değersiz hale gelerek boşa gitmiştir.³²³ Bu nedenle yapılan amellerin boşa gitmemesi için ihlaslı olmak en önemli unsurdur.

Geylânî, **“Kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur”** (el-İsrâ, 17/36) âyetine telmihle, yapılan bütün amellerin gözetlendiğini belirtmektedir.³²⁴ Bunun

³¹⁹ bkz. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (Tıpkı Basım), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, c. 12, s. 181-182.

³²⁰ Abdülkadir Erkut, “İnsana Aradığı Şeye Bakarak Değer Bıçılır”, *Diyanet Dergisi*, sayı 349, Ocak 2020, s. 26.

³²¹ bkz. Sema Çelem, “İman Destekleyen Değer: Salih Amel”, s. 13.

³²² bkz. Avam Öncesi Mertebesi - Niyet. İle İlişkilendirilerek Yorumlanan Âyetler

³²³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 185.

³²⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 273.

için; “*beden ve gönül dillerinizi bağlayın*” demektedir.³²⁵ Yani şekli, bedenle yapılan amellerde de Allah rızasını, Allah’ın emirlerine uygunluğu gözetin; kalbinizden geçirdiğiniz niyetlerinizin de Allah rızasına uygunluğunu gözetin; ihlaslı olun demektedir. **Çünkü Geylânî’ye göre zâhirî yapılan amelleri melekler, kalbî amelleri de Allah gözetlemektedir.** Gözetim mesuliyet gerektirmektedir. Mesul olunmayan şeyin gözetlenmeye, gözetime ihtiyacı yoktur.

Geylânî’nin yorumunda “*Kulak*” ve “*göz*” e ithafen aslında bütün bedene yönelik ameller ele alınmakta, onlar gözetlendiği gibi “kalp” de gözetlenmektedir. Kalp de gözetildiğine göre, o da kendi amellerinden mesul olmaktadır. Dolayısıyla Geylânî’nin yorumuna göre, yapılan amellerin zâhirî-dış-bedenî yönü olmakla birlikte bâtınî- iç- kalbî yönü de bulunmaktadır. Eğer amel ihlasla yapılmamışsa, o amelin temeli nefsanî arzular üzerine kurulmuş demektir ki, bu nedenle yaptığı amelinden bir hayır hâsıl olamamaktadır. Bu sebeple zâhirî amellerin olması önemlidir; ancak bu ameller bâtına göre değer bulmaktadırlar. Bâtını bozuk olan zâhir amellerden sakınılmalıdır. Allah’ın irade ve rızasını göz önünde tutmak, ihlas ve doğruluk üzerinde olmak, kalbin amelidir. Allah kişinin kalbi üzerinde gözetleyici ve hesaba çekicidir. Onun gözetleyici ve hesaba çekici olması, yapılan zâhir amelden hayır gelip gelmeyeceğini belirlemektedir. Zâhirî amelden hayır gelmesi de gelmemesi de kalbin sorumluluğudur. Çünkü kişi niyetiyle amelinin hayırla veya şerle neticelenmesini, kendisi tercih etmekte ve amelinin sorumluluğunu yüklenmektedir.³²⁶

Ebû Talib el-Mekkî , “*Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi, yaptıklarından sorumludur*” (el-İsrâ, 17/36) meâlindeki âyeti insanın bilmediği şeye uymaması, araştırmadan peşine düşmemesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Zirâ âyetin öncesinde “*İlmini bilmediğin bir şeyin peşine düşme*” (el-İsrâ, 17/36) ihtarı

³²⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 273.

³²⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 273.

yapılmaktadır. Gerçek ilim, dinlemek veya müşahade etmekle elde edilmektedir. Bu sebeple âyet şüpheyne düştüğü bir konuda gerekli araştırmayı yapmadan kesin hüküm veren kimsenin hevâsına uyduğu ve bu zannını hayalen değerlendirip, haber verip ortaya atması durumunda ise, günaha girmesi ve kötülük yaptığı şeklinde değerlendirilmiştir.³²⁷ Mekkî'nin bu yorumu ameli ilimle ilişkilendirirken, Geylânî'nin yorumu amelleri muhasebeye yöneliktir. Bu sebeple Mekkî'nin açıklaması insanın çevresinde gerçekleşen olaylar hakkında sorumlu tutulmayı çağrıştırırken, Geylânî'nin açıklaması insanın bizzat içerisinde olduğu, kendisini ilgilendiren her türlü amelin sorumluluğunu kapsamaktadır.

Yukarıda anlatılan noktalarla ilgili olarak Geylânî, ömrünü evler ve köşkler yapmakla geçirerek dünyaya yönelik bir hayat yaşayanları örnek verir. Kişi, Allah rızası ve hikmet gözetmeksizin sırf nefesine ve arzularına uyarak yaptığı o köşkerin hayrını göremeyeceği gibi, yaptığı binaya da başkaları oturacaktır. O kişiye de bu binaların ağır sorgusu kalacaktır. Onlar bu binayı yaparken Allah'ın iradesini ve rızasını göz önünde bulundurmamışlar, kendi arzu ve isteklerine göre bir yol tutturmuşlardır. Bu durumdakiler gerçekte cahillerdir. Çünkü bu âyetin mânâsından ve gâyesinden haberdar değildirler. Kıyamet gününde “Bu binayı neden yaptın?”, “Nereden buldun da buraya harcadın?”, “Böyle bir harcama yapmadaki gayen nedir?” diye sorguya çekilecektir. Bu sorulardan anlaşıldığı üzere sorgu, niyetlerin doğruluğunu da kapsamaktadır.³²⁸ Geylânî burada bina örneği sunmuş olmasına rağmen, aslında bu, bütün amelleri içermektedir.

Yine bu âyetin Geylânî'deki yorumuna göre insanın amelleri kalbiyle yapılan ameller, bedeniyle yapılan ameller, nefsiyle yapılan ameller olmak üzere kısımlara ayrılmaktadır. Yapılan ameller mutlaka kişiye geri dönmektedir. Nitekim Geylânî, bu gerçeğe şu âyetler üzerinden açıklamaktadır:

³²⁷ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 323-324.

³²⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 273.

“Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır”

(Bakara, 2/286); **“İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize kötülük yapmış olursunuz”** (el-İsrâ, 17/7) meâlindeki âyetlere göre eğer insanın yaptığı ameller boşa gidiyorsa, bu neticeye ulaştıran yine kişinin kendisidir. Çünkü o, ameline artı değer yükleme konusuna dikkat etmemiştir. Bu âyetin yorumuna göre kişi amellerini kendisi kazanmaktadır.³²⁹ İyiliği de kazanan kendisidir, kötülüğü de kazanan kendisidir. Cenneti de cehennemi de kendi amelleriyle kazanmaktadır. Kendi kazancının karşılığını alacağı için menfaatine uygun olanı yapmalı; yani iyi, güzel, hayırlı kazançlar elde etmeye çalışmalıdır. Bu kazancı elde etmenin yolu ise Allah’ın rızasını elde etmekle gerçekleşmektedir. Kötü kazanç elde ettiyse, Allah onu cezalandırır.

Geylânî, burada yapılan amellerin hangi yollardan kazanılacağına dair geniş bir kapsam sunmaktadır. Böylelikle yaptığımız amellerin doğrudan kendi yaptıklarımızla sınırlı olmadığını, dolaylı yoldan da iyi veya kötü kazanç elde edebileceğimizi anlatmakta ve bizleri bu tür amellere karşı uyarmaktadır. Bunun için Geylânî, Peygamberimizden *“Yemeğinizi takva sahiplerine yediriniz, hırkalarınızı da gerçek iman sahiplerine giydiriniz”* şeklinde bir hadis rivâyet etmektedir.³³⁰ Geylânî’ye göre ihtiyacını gidermek suretiyle yardım ettiğimiz kişinin de amellerine ortak olmaktadır. Eğer o kişi iyilik yaparsa bize de o amel yazılmaktadır. Eğer kötülük yaparsa bize de o amel yazılmaktadır. Yani buna göre insanları yedirerek, dünyalık işlerinde yardım ederek bir anlamda *“hayatlarının devamını, amel işleme gücünün idamesini”* sağladığımız için onların amellerinden bizler de mesul olmaktadır ve onların yaptığı iyi ve kötü amelleri de kazanmış olmaktadır.³³¹ Takvalı kişilerin yaptığı hayırlı amellere

³²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 173.

³³⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 173. Bu hadisin kaynağına ulaşamamıştır.

³³¹ Geylânî’nin anlatım ve yorumlarından, burada kastedilen kötü kişilerin temel özelliklerinin, onların riyakâr, ikiyüzlü, âsî ve günahlarında ısrarla ısrar eden kimseler oldukları anlaşılmaktadır.

bu vesileyle yardım ettiğimiz için onların iyilikleri onların sevap hanesine eklenmekle birlikte onlardan bize de nasip düşmektedir. Tersine günahkârlara yardım edersek, bu durumda onların günahları kendi günah hânelerine eklenmekle birlikte bize de dönmektedir. O'na göre işte bu sebeple yardım edeceğimiz kişileri vasıflarına dikkat ederek seçmeli ve bu konuda dikkatli olmalıyız.³³²

“Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.” (el-Bakara, 2/286) meâlindeki âyete benzer olarak Mevlânâ “Kim doğru ve yararlı bir iş yaparsa, kendi iyiliği için yapmış olur ve kim de zerre kadar kötülük işlerse, kendi aleyhine işlemiş olur” (Fussilet, 41/46) meâlindeki âyeti, insanlar hakkında onları nasıl hatırladığımızdan tutun da onlar hakkında etmiş olduğumuz sözlere kadar her şeyin o insanları değil, doğrudan bizleri etkilediğini söyleyerek açıklamaktadır. Dolayısıyla amellerin kapsamını mâhiyetini düşünce bazında daha enfüsî bir yorumla genişletmektedir. Çünkü Mevlânâ'ya göre insanlar hakkında güzel düşünüp onları hayırla yâd etmek öncelikle bunu yapan insanda güzel düşünceler oluşturmakta ve kalbini her türlü kötü düşüncelerden arındırmakta ve korumaktadır. Bu şekilde o, sanki bir gül bahçesinde gibi olur. Eğer kötü düşünüp kötü yâd ederse kendisi tıpkı akrep, yılan ve çalılırlar olduğu bir araziye seyretmiş gibi olmaktadır. Bu sebeple Mevlânâ velîlerin herkesi sevdiğinden ve herkes hakkında iyi düşündüklerinden, zihinleri bulanmasın diye hep sevip arzuladıkları insanları düşündüklerinden bahsetmektedir.³³³

İmam Rabbânî, Geylânî'nin değerlendirdiği âyetin benzeri olan “Her kim salih amelde bulunursa, kendi yararınadır; her kim de kötülük yaparsa kendi zararınadır” (el-Fussilet, 46) meâlindeki âyette salih ameli ilginç bir yaklaşımla ehlullahâ tâbî olmak, kötü ameli de ehlullahâ karşı çıkmak olarak nitelendirmektedir. Nitekim o, Hâce Abdullah el-Ensârî'nin “Rabbim! Eğer bir kişiyi helak etmek istersen onu aleyhimize

³³² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 173.

³³³ bkz. Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh*, s. 306,307.

düşür” dediğini nakletmiştir.³³⁴ Böylece Geylânî’de iyiliklerden her türlü salih amel kast edilirken, İmam Rabbânî salih amele ehlullahı taraf olup olmamayı kriter olarak değerlendirmiştir.

Geylânî’nin yapmış olduğu açıklama ve yorumlardan anlaşılacağı üzere, Allah amelleri (kalp amelinden bedenle yaptığı tüm amellere kadar) kötü olan kişiye yardım edilmesini dilememektedir. Çünkü onlara yardım etmek, o kötü amelleri işlemesine destek mahiyetindedir. Geylânî’nin ameller konusundaki kazançların kapsamını genişleterek değerlendirdiği bu âyetten, Allah’ın kötülük yapanlara yardımın kesilmesini dilediği şeklinde bir çıkarımda bulunabilmekteyiz. Bu emre tâbî olduğumuzda Allah, o kişilere yardımı kesmiş ve böylece daha bu dünyada iken onları yalnızlaştırmakla, açlıkla, yoklukla cezalandırmış, bereketten mahrum bırakmış olmaktadır.

Allah, takvâlılara yardımı desteklemek suretiyle onları insanların teveccüh edeceği, yanlarında huzur ve bereketin bulunacağı merciler haline dönüştürmekte ve böylece daha bu dünyadayken takvâlarının mükâfatını kendilerine tattırmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz “*Onların yaptığı her işe ele almak için yönelir, onları savrulup hebâ olmuş değersiz bir şey kılarız*” (el-Furkân, 25/23) meâlindeki âyetten hareketle Geylânî, yapılan amellerin boşa gitmemesi için onları sınırlandırmaktadır.³³⁵ Bunlar insanların uğraşması gereken amellerdir. Buna göre kişi Allah ile meşgul olmalı, kendisini ilgilendirmeyen hiçbir işle uğraşmamalıdır. Peki, insanın kendisini ilgilendirmeyen işler nelerdir? Bu sorunun cevabı, âdetâ Geylânî’nin telmihte bulunarak yorumladığı şu âyetin ilimden davranışa geçen yansımasıdır:

³³⁴ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 245-246.

³³⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 185.

Geylânî'nin anlayış ve yorumuna göre **“Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu, Kendisinden başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kâdirdir”** (el-En‘âm, 6/17) meâlindeki âyet, kişinin kısmetinin insanlardan geldiğini düşünmesinin doğru olmadığı anlamına gelir.

Kişinin kısmetinde olanlar Allah tarafından gelmektedir. İnsanlarsa bu kısmetlerin gerçekleşmesi için Allah'ın idare edip yönlendirdiği araçlardır. Bu nedenle kişi, gördüğü yarar ve zararın, verilen ve verilmeyen şeylerin, övülmelerin, yerilmelerin, ikram görmelerin, aşağılanmaların, ilgi ya da ilgisizlik görmelerin insanlardan kaynaklandığını düşünmemelidir. Tüm bunlar Allah tarafından yapılmaktadır. Kişinin kısmetinde olan mutlaka ona ulaşacaktır. Bu nedenle kısmetinde olmayanlar için uğraşması, boşuna bir uğraştır. Asla elde edemeyeceği bir şey için uğraşarak zamanını boşa harcamaktadır. Yine kısmetinde olan, mutlaka kendisine ulaşacak olan bir şey için duyduğu arzu da zamanını boşa harcamaktır. İnsanı bu ziyana aşırı hırs duyması düşürmektedir.³³⁶ Bu nedenle Geylânî, Peygamberimiz'den *“Allah'ın dünyada kuluna verdiği en büyük ceza, kulun kısmetinde olmayan şeyi araması, elde etmeye çalışmasıdır”* şeklinde bir hadis nakletmektedir.³³⁷ Böylece kısmetinde olmayanlar için amel etmesi kişiyi ilgilendirmeyen, Rabbiyle meşgul olmaktan alıkoyan, boşa gitmeye mahkûm, değersiz amel hükmüne girmektedir. Hatta Geylânî'nin naklettiği hadise göre, bu ona verilmiş bir cezadır.

Onun bu açıklamasından yapılabilecek çıkarım; Allah'ın o kişiden hoşnut olmaması yüzünden kısmetinde olmayan şeylere arzu duyması vesilesiyle bu tarz boş amellerle Allah'ın Yüce Zâtıyla meşgul olmaktan uzaklaşmasıdır. Böylece Allah onu kendisinden uzaklaştırarak cezalandırmaktadır.

³³⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 225.

³³⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 273. Bu hadisin kaynağına ulaşamamıştır.

3.3. Arkadaşlık

Geylânî'nin arkadaşlık kriterinin temelini, Allah'ın rızasına ermek oluşturur. Ona göre arkadaşlık Allah için olmalı ve tarafları Allah'a ulaştırmalıdır. Dolayısıyla bu arkadaşlık hiçbir dünyevî, nefsanî bir menfaat barındırmamaktadır. Aksine eğer böyle bir niyetle arkadaş olunmak isteniyorsa bunun kalpleri bulandıracığından ve maksadın hâsıl olamayacağından söz etmektedir. Geylânî, *“Hiçbir şey yoktur ki niyeti, aklı, bilgiyi ve bilen kimseye uymayı gerektirmesin”*³³⁸ demektedir. En küçük işler bile bir rehber uymayı gerektiriyorsa, elbette Allah'a giden yolları öğrenip o yolda ilerlemek de bir rehber istemektedir. Bu sebeple arkadaş olduğumuz insanların hangi yönü ağır basıyorsa, bizlere o yönden öncülük etmiş olmaktadır. Bu nedenle dünya bağlılarıyla veya bağımlılarıyla arkadaşlık, bizim de dünyaya bağlanmamıza ve Allah'ı sevenlerle arkadaşlık ise bizlerin de Allah'a muhabbet duymamıza vesile olmaktadır.

Abdulkâdir Geylânî **“Beni zikredin ki Ben de sizi zikredeyim, Bana şükredin, nankörlük etmeyin”** (el-Bakara, 2/152) meâlindeki âyeti zikrin önemi ile açıklarken Allah'ı zikredenlerle arkadaşlık yapmanın öneminden bahsetmektedir. Allah'a gidiş bir yolculuktur ki, bu yolculuğa ancak uygun arkadaşlarla çıkılması gerekir. Çünkü zikir ehliyle yolculuk yapmak onlara Allah'a giden yolun usûlünü öğretecek ve yoldan sapmalarının önüne geçecektir.³³⁹ Böyle bir yol arkadaşıyla Allah'a giden yola çıkıldığı için bu yolculuk ve yoldaşlık ile Allah ile aralarındaki kapı³⁴⁰ açılmakta ve böylece Allah'ın evine girip O'na mihmân olarak Allah'ın sohbetine ermektedirler.

³³⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 258.

³³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 26.

³⁴⁰ Geylânî'nin bahsetmiş olduğu kapı, kalpte yer almaktadır ve Allah'ın huzuruna bu kapıdan geçilerek erişilmektedir. Onun bahsettiği bu kapı, tasavvufî literatürde nokta-i süveydâ kavramıyla açıklanmaktadır. Genel tasavvufî literatür içerisinde nokta-i süveydâ hakkında yeterli bir bilgi bulunmamasına rağmen Ethem Cebecioğlu tarafından bu kavramın mutasavvıflarca nasıl bahsedildiği hakkında bir kitap ele alınmıştır. Bu kitapta bahsedildiğine göre nokta-i süveydâ'ya ilk değinen mutasavvıf Hallâc-ı Mansur'dur. Nokta-i süveydâ için “kapı” tâbirini ilk kullanan da Hallâc'dır. (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvufî Bir Istılâh Olarak Nokta-i Süveydâ*, s. 41) Muhyiddin İbn Arabî “beht-i hacet/ hayret taşı/ nokta”, Şah Veliyyullah-ı Dihlevî “mücerred-i sırf/ nurânî nokta/

Geylânî'nin zikir ehliyle arkadaşlığı tavsiye etmesinden bu zümrenin Kur'ân'da geçmekte olan *“Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sâdıklarla, şehidlerle ve salihlerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşdır”* (en-Nisa, 4/69) ve *“Sâdıklarla olunuz”* (et-Tevbe, 9/119) meâlindeki vasıflara hâiz olduklarını çıkartabiliriz.

Geylânî daha önce ilim bahsinde incelemiş olduğumuz **“Size pek az ilim verilmiştir”** (el-İsrâ, 17/85) meâlindeki âyeti bir insanın ilminin yetersizliği sebebiyle kendisinden daha ilim sahibi kişilerle arkadaşlık etmesi gerektiğine vurgu yaparak açıklamaktadır. Böylece âlimlere uyararak kendi görüşleriyle yetinmeyen kişi, doğru yolda olacak, ehl-i sünnete riâyet edecek ve bid'atlara sapmayacaktır.³⁴¹

Geylânî ilim sahiplerini “marifet sultanları” şeklinde nitelendirmektedir. Onların bu yolculuktaki fonksiyonlarını Geylânî şöyle açıklar:

*“Onlar sana yolunu gösterirler, Allah'ı tanımaya yardımcı olurlar ve yükünü taşırlar. Yorulduğun zaman birine seni taşımasını emrederler veya seni sırtlanırlar. Allah'ı seven (muhib) makamında isen seni terkilerine alırlar, Allah'ın sevgili kulu (mahbûb) makamında isen seni öne oturtup kendileri arkaya binerler. Bunu tadan kimse Allah'ı tanımış demektir. Ehliyet sahibi, yetkili kimselerle oturmak bir nimettir. Münafık ve yalanlayıcı olan başkalarıyla oturmak ise bir cezadır.”*³⁴²

İşte bu sebeple arkadaş olunacak kişi çok önemlidir. Geylânî kişinin kendisini Allah'a götürecek bir arkadaşı yoksa bunun için insanların uyuduğu gece vaktinde abdest alıp namaz kıldıktan sonra Allah'a dua etmesini tavsiye etmektedir.³⁴³ Ona göre

pencere”, Bursevî de Hacı Bayrâm-ı Velî'ye atfen “siyah taş” olarak tabir etmişlerdir. (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvufî Bir İstılâh Olarak Nokta-i Süveydâ*, s. 41.)

³⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 266.

³⁴² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 266.

³⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 360.

sâdıkların ve kendilerini Allah’a adanmış kimselerin arasından çıkan kişi tek başına kalmış olmaktadır.³⁴⁴

Allah’a giden yolda arkadaşlık etmenin Geylânî’ye göre riâyet edilmesi gereken edepi bulunmaktadır. Ayrıca bu arkadaşlığın insanı olgunlaştıran pek çok avantajları vardır. Allah’a giden yol dirilik yolu olduğu için kalbi diri olanlarla arkadaşlık edilmelidir. Bu minval üzere Geylânî “**Sâdıklarla olunuz**” (et-Tevbe, 9/119) meâlindeki âyete telmihen sâdıklarla beraber olmayı âmâ ile gören, ölü ile diri, kötürüm ile sağlıklı iki kişinin beraberliğine benzetmektedir.³⁴⁵

Nitekim sâdıklarla olunmaya davet edilenler, kalbi ölü olanlardır. Dirilik bulmak için kalbi ölülerle değil, kalbi dirilerle arkadaşlık edilmesi gerekmektedir. Eğer sâdıklarla arkadaşlık edilmezse bu kişi Allah’a vasıl olamaz. Çünkü o, tuhaf bir şekilde yolunu kendisi gibi kör birisinden sorarak bulmaya çalışmaktadır. Bu da karanlıkta kaybolmaya bocalamaya sebep olur. Âyette geçen “sâdıklar” kalbi diri olan, seçkin, bedel (ebdal), salih mümin, mürşidler olarak detaylandırılmıştır. Bunlar Geylânî’ye göre irşâd edicilerdir. Bu nedenle onların sözlerini uygulayıp kabul edenler kurtuluşa ermektedirler.

Nitekim Geylânî de bu makamın sahibi bir sâdik olarak kendisini dinleyenlere şöyle hitap etmiştir:

*“Ben senin ipini eğiriyorum. Ben senin iyiliğini istiyor ve sana acıyorum. Ben senin zındık, gösterişçi bir deccal olarak ölüp gitmenden korkuyorum. Şayet öyle ölürsen kabirde münafiklar gibi cezalandırılırsın.”*³⁴⁶

Bu sözlerden sâdıklarla olup onların sözlerini ciddiye alarak kendine çeki düzen vermek yerine, onlardan ayrılıp kendi kendilerini yeterli görerek kendi görüşleriyle

³⁴⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 352.

³⁴⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 275.

³⁴⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 352.

yetinenleri nasıl bir âkıbetin beklediği anlaşılmaktadır. Sıddıklarla arkadaşlığın şartı, onlara karşı saygıda kusur etmemek, edepli olmak, sözlerini kabul edip uygulamaktır.

Geylânî'nin "*Sâdıklarla olunuz*" âyetine getirmiş olduğu yorumdan hareketle biz de diyebiliriz ki; insanın arkadaşının manevî seviyesi, o kişinin varmak istediği hedefi göstermektedir. Atalarımız da "*Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim*"³⁴⁷ diyerek insanın arkadaşının mertebesine göre şekil almasını ifade etmişlerdir. Bu nedenle aslında arkadaşlık, talep etmek demektir. İnsanlar arkadaşlarında olana rağbet etmektedirler. Bu rağbetleri arkadaşlık bağının gelişmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple Allah'a rağbet edenler, Allah'ı yanına alan kulların yani sıddıkların arkadaşlığına rağbet edeceklerdir. Arkadaşlığın kalitesi ise kendisini Allah'ın yoluna irşâd eden bu arkadaşının sözlerine ne denli kulak verip uygulamasıyla ortaya çıkar. Bunun için verilebilecek en güzel örnek Peygamber Efendimizin seçkin ashâbıdır. Her biri Peygamberimize tâbîyeti, muhabbeti ve kader yoldaşlığı ettiği nisbet ölçüsünde Allah'a yakınlık elde etmişler, Peygamberimizin "dostu" olmuşlardır. Yani bu dostluk sadece laftan ibaret değil, "dostluk" kavramının içini dolduran bir dostluktur. Dolayısıyla bir Allah dostuna tâbî olmak demek bir Allah dostuyla arkadaş olmak demektir. Bu arkadaşlığın düsturu sadece Allah için olması ve mâsivâyâ dair hiçbir menfaat amacı güdülmemesidir.

Geylânî "*Sâdıklarla olunuz*" (et-Tevbe, 9/119) meâlindeki âyeti başka bir meclisinde telmihen açıklarken sıddıkların huzurundayken riâyet edilmesi gereken edebe şu şekilde işaret eder:³⁴⁸

"Allah'ın hakikî kullarıyla birlikte olmak, korku ve endişe içinde bir aslan ile birlikte olmak gibidir. Öyle bir aslan ki başkasını parçalayıp doyduğu için seninle

³⁴⁷ bkz. Aydın Dağpınar, *Tıpkı ve Benzer Türk-İngiliz İngiliz-Türk Atasözleri ve Deyimleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 68.

³⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 359.

*uğraşmıyor. Döndükten sonra tekrar o aslana yönelsen seni de parçalayacak. İşte siddiklarla beraberlik böyledir. Onlar da hükümdarla birlikteyken bu ruh hali içindedirler.”*³⁴⁹

Geylânî'nin bu sözlerinden anladığımız kadarıyla siddiklar, Allah'ın razı olmadığı her iş için köpürüp aslan kesilmektedirler. Bu nedenle onların yanındayken Allah'ın razı olmayacağı hallerden, kalbimizden dahi geçireceğimiz nahoş düşüncelerden sakınmalıyız ki onların ikâbına maruz kalmayalım. Nitekim Geylânî yaptığı açıklamalarının ardından Cüneyd-i Bağdâdî'nin, meclisindeki bir adamın kalbinden geçenleri haber vermesini anlatmıştır.

Geylânî'ye göre sâdıklarla olmanın edepleri içerisinde onların suretine değil, mânâsına nazar kılmak gerektiği yer almaktadır. Geylânî'nin benzetmelerinden hareketle diyebiliriz ki bu yönüyle o sâdık kulun sözleri, bir musluktan akan suya benzemektedir. Musluk ne denli eski, yıpranmış olursa olsun akıttığı su âb-ı hayat suyudur. Musluğun eskiliğine bakıp sudan yüz çevirmek arkadaşlığın edebine aykırıdır. Su, musluğun değil; Allah'ındır. Bu sebeple o sâdık kulun sözleri kabul edilmelidir. O sâdık kulun fakirliği, pejmürdeliği, nesebinin eksikliği, dağınıklık içinde olması, iki lafi bir araya getirememesi; onunla arkadaşlık yapmak isteyenler için bir engel teşkil etmemelidir. Bu nedenle Geylânî, sâdıklarla olmanın mâhiyetini “*yırtıcı hayvanlar ve yılanlarla birlikte olmaya benzer*” diyerek herkese dikkatli olmayı öğütler.³⁵⁰ Onun yaptığı bu benzetmenin anlayabildiğimiz kadarıyla birisi sâdık kişiye dönük, üç tanesi de onunla arkadaşlık etmeye dönük dört ciheti bulunmaktadır. Sâdık kişiye dönük olan cihetiyle o Allah yolunda nefsinden öylesine feragat etmiş ve nefsiyle mücadelesini o denli ciddi yürütmüştür ki, bu sebeple o sanki çöllede, ıssız yerlerde, harabelerde yaşayan yırtıcı bir hayvanı andırmaktadır. Arkadaşlık cihetinden ise o sâdık kişinin bu

³⁴⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 359.

³⁵⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 360.

pejmürde hali henüz nefsine güç yetiremeyenler için göze batan, rahatsızlık veren bir durumdur. Nitekim Aziz Mahmut Hüdâî, Üftâde Hazretlerine gidip talebesi olmak isteyince Üftâde Hazretleri “Sen varlık içerisinde, burası ise yokluk kapısıdır. Sen burada yapamazsın” demiştir. Hatta zengin olan şahısların fakirlerle arkadaş olmaktan uzak durması, bir fakiri kucaklayamaması işte bu nefis farkını göstermektedir.

Henüz kendi nefsinin küfrünü kıramayanlar Allah’ın sâdık kullarıyla karşılaştıklarında nefislerinin düşmanlığı ağır basar ve onlara karşı kötü zan besleyerek düşman olurlar. Bu düşmanlık da o kişilerin Allah’ın gadabını celbetmelerine ve Allah’tan daha da uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Geylânî de; *“Kötü huylarını düzeltmeden sâlihlerle beraber olman, onlarla arkadaşlık etmen uygun olmaz. Değersiz yiyecek ve giyeceklerle böyle değişmeye devam edeceksen, sâlihlerle beraber olma. Çünkü onlarla birlikte olduğun zamanlarda kötü yönlerin iyi yönlerine ağır basar. Nefsine uymayı bırak artık!”* demektedir.³⁵¹

Yırtıcı hayvan veya yılanlarla birlikte gibi olmanın arkadaşlık yönüyle ikinci ciheti ise Allah dostunun yanında bulunduğu müddetçe kişinin nefsine hâkim olmak ve Allah dostunun haline tavrına uyum sağlamaya çalışmaktan dolayıdır. Allah dostlarının huzurunda devamlı edebi gözetmeye çalışmak, kişinin doğası haline gelmediğinde çok yorucu olmaktadır. Bu sebeple kişi edebinin noksan olduğu yerlerle yüzleşerek kendi terbiye edilmemiş, Allah’ın iradesine ehlileştirilmemiş yırtıcı hayvanları ve yılanlarıyla uğraşmak zorunda kalmaktadır.

Geylânî bu meyanda bir meclisinde; *“İnsanlarla mutlaka birlikte olman gerekiyorsa bari haramdan sakınan, dünyaya ilgi duymayan, Allah’ı tanıyan, âhiret işleriyle uğraşan, Hakk’ı isteyen ve Hak tarafından istenen kimselerle arkadaşlık et. Senden insanları alan ve sana Hakk’ın yakınlığını veren, sapkınlığı alıp seni doğru yola*

³⁵¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 391.

yönlendiren, gözlerini dünyaya kapattıran ve ahirete açtıran, önünden dünya tabağını uzaklaştırıp yerine ahiret tabağını koyan, içindeki gizli cini alıp yerine denizkızını koyan, seni yılanların, akreplerin ve yırtıcı hayvanların arasından kurtarıp güvenilir, rahat ve güzel yere yerleştiren kimselerle arkadaşlık et”³⁵² demektedir. Yırtıcı hayvan veya yılanlarla birlikte gibi olmanın arkadaşlık yönüyle üçüncü ciheti ise sâdık kişi her halinde Allah taraftarı olduğu için devamlı Allah düşmanlarının taarruzuna mâruz kalmakta ve onlardan gelecek zorluklarla mücadele etmektedir. Bu sebeple sâdiklarla arkadaşlık edecek kişiler de bu taşlamalardan nasibini alacaktır. Belki o sâdık kulla arkadaşlık ettiği için hor görülüp aşağılanacaktır. İşte bu yönüyle sâdiklarla arkadaşlık yırtıcı hayvan veya yılanlarla birlikte olmak gibidir. Geylânî sâdiklarla birlikte olmayı başka bir meclisinde de doğrudan Allah ile olmak, Allah’ın safında durmak ve Allah’tan başkasını sevmemek olarak yorumlamıştır.³⁵³

Geylânî, *Fethu’r-Rabbânî*’de Allah dostlarına hizmet ederek, onların yanında bulunurken karşılaşacakları zorluklara sabretmeyi önemle vurgularken; onun bu anlatımı tevhid ekseninde kendisine yer bulmaktadır. Yani Geylânî, kendisini dinleyenlere daima kalplerinde Allah zikri ile meşgul olmalarını, daima Allah’ı düşünmelerini tavsiye etmektedir. Bu yönüyle Geylânî’nin anladığı ve anlatmış olduğu arkadaşlığın birbirini tevhide sevk eden bir arkadaşlık olduğunu görmekteyiz. Konuşmaları devamlı tevhide nasıl ulaşılacağı hedefine yöneliktir. Devamlı Allah’ın emir ve yasaklarına riayet ederek peygamberinin sünnetine uymayı teşvik ederek öne çıkartmaktadır. Anlatımlarında kendisi ön planda değildir. Ancak anlattığı konulara örnek olması açısından başından geçen hatıralarına yer vermektedir. Allah dostlarıyla olan irtibatı yani râbitasını yukarıda açıklamış olduğumuz arkadaşlık ekseninde ele

³⁵² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 233.

³⁵³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 391.

almış ve bu arkadaşlığın getirisi olarak Allah dostlarının sohbetlerinden istifade edilmesi gerektiğini söylemiştir.

3.3.1. Sohbet

Sohbet, tasavvuf eğitiminde bilgi ve edep aktarımı açısından en önemli usullerden biri olarak değerlendirilmektedir. Arapça “birbiriyle dostluk kurup birlikte olmak”, “birbiriyle arkadaş olmak” anlamına “sa-ha-be” kökünden mastar olarak gelen “sohbet” kelimesi, sözlükte arkadaşlık yapmak, birine refakat etmek, dostluk, hasbihal etmek gibi anlamlara gelmektedir. “Sahâbe” ve “ashâb” kelimeleri de aynı kökten gelmektedir.³⁵⁴

Tasavvuftaki “sohbet” kavramı sözlük anlamından daha özel bir anlam ifade etmektedir. Müridin şeyhi ile veya âlimlerle birlikte olup, onlardan feyizlenmesi, ilim ve edeplerinden istifade etmesi anlamına gelmektedir. Bu birliktelik uzun veya kısa süreli seyahatlerde olabileceği gibi, belirli meclislerde vaaz ve nasihatleri dinlemek şeklinde de olabilir.³⁵⁵ Tasavvuf okulları “hizmet” ve “sohbet” gibi iki temele dayanır. Bu ikisi sâlikî maneviyat yüceliklerine ulaştıran vasıtalar. Mürşid-i kâmilin ruhundaki kabiliyetlerin müride yansması sohbet yoluyla olur. Allah dostlarının sohbebe önem vermeleri bundan dolayıdır.³⁵⁶

Kanaatimizce Allah’ın Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ashabıyla istişâre etmesini emretmesinin hikmetlerinden biri de budur. İstişâre esnasında ashâb-ı kirama düşünce metodlarının gösterilerek onların olgunlaştırılması, Allah’ın emrine uygun firâsetli doğru zihinsel ve ruhsal kodları yerleştirerek, tek başlarına kaldıklarında problemlerle karşılaştıklarında nasıl doğru isabetli kararlar vereceklerini öğrenmeleri, İslâm’ın temel

³⁵⁴ bkz. İbn Manzûr, “shb”, *Lisânu’l-Arab*, c. 1, s. 519-520; İbrahim Mustafa v.dğr., “shb”, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, s. 509; Râgıb el-İsfehânî, “shb”, *el-Müfredât*, s. 275.

³⁵⁵ bkz. Mahmud Esad Erkaya, “sohbet”, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 118-119.

³⁵⁶ bkz. Ethem Cebecioğlu, “sohbet”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 577.

yapı taşlarını karakter edinerek aklen ve ruhen Allah'ın rızasına uygun yetişmeleri ve bu kriterleri kemâle erdirerek Allah'ın rızasına uygun işler yapmalarını sağlamak içindir.

Böyle bir istişâre ortamı yeni gelen genç nesillerin bakış açılarının gelişmesini ve büyüklerinin tecrübelerinden istifâde etmelerini sağlayacaktır. Ayrıca istişâre ile Allah rızasının söz konusu olduğu her durumda, hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmeksizin kendi görüşlerini ifade edebilecek öz güvene ve kalp genişliğine sahip olacaklardır.

Geylânî, **“Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz”** (el-Hicr, 15/21) meâlindeki âyette geçen hazineleri velîlerin Allah katındaki makamlarına ve Allah'ın onlara hususî ikramlarını içermektedir. Bu ikramlar ilim, sırlar, hikmetler, hayırlar, tevhid, tevekkül, kurbiyyet gibi manevî hasletleri de kapsamaktadır. Bu sebeple evliyaların sohbetlerine gelmek, Allah'ın onlara ikram ettiği bu hazinelerden istifade edebilmeyi sağlamaktadır. Bu nedenle evliyaların sohbetine kaçırmaksızın devam etmek gerekmektedir.³⁵⁷ Geylânî, *“Sözümün ağına takılmaya çalışın. Benim burada oturmam ve size konuşmam bir ağıdır. İçinizden birilerinin gelip bu ağa düşmesini beklerim. Sofra bana değil, Allah'a aittir”*³⁵⁸ diyerek sohbetin mâhiyetini açıklamaktadır. Yani onun bu ifadelerine göre evliyanın sohbeti Allah'ın açılan ziyafet sofrasıdır. Herkes kabiliyetine göre bu sofradaki rızıklardan nasibini almaktadır. Bu sebeple sohbe gelmeyenler ziyan etmişler demektir.³⁵⁹

Sohbetlere devam etmek bereket vesilesidir. Bunun için Geylânî sohbetine katılmayanları uyarmış ve sohbe gelmelerine mânî olan dünyalık kazanma hırslarını kınamıştır. **“İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti”** (el-Bakara, 2/93) meâlindeki âyete telmihte bulunarak onları dünyaya bağlanmak ve

³⁵⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 301.

³⁵⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 301.

³⁵⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 353.

dünyalıklara sevgi beslemek yönünden Allah'ı bırakıp altın ve mücevherlerden yaptıkları buzağıya tapan Yahudi kavmine benzetmiştir.

“Seni benim sohbetimden alıkoyan her türlü iş senin için uğursuzluktur. Ailene de pek yakında senin uğursuzluğun yansıyacak ve dilenmeye başlayacaklar. Sâlih kul, ailesini Allah'a emanet ve teslim eder. Günahkâr olan münafık ise ailesini, kendi parasına, puluna muhtaç eder, gayrimenkulünden ve işinden kalacak olan mirasa muhtaç eder. Hiç kuşkusuz onların varacağı nokta da fakirliktir. Sen cahilsin, buğzedilmişsin, uzaklaştırılmışsin, mel'unsun. Kalbine dünya buzağısının sevgisi yerleştirilmiş”³⁶⁰ diyerek evliyanın sohbetinde bulunmanın dünyalık her şeyden üstün olduğunu dile getirmiştir.

Sohbet evliyanın ruhaniyetleriyle kişinin ruhunun güçlenmesine vesile olurken, onların anlattıkları hakikatleri dinlerken her dinleyici kendi nefsinin hesaba çekmektedir. Sohbet, evliyanın ayna misali ruhaniyetinde kişinin kendi halini görmesini sağlamaktadır. Böylece aynaya bakan her insanın kendisine çekidüzen vermesi gibi, onun da manevi kusurlarını düzeltmesine vesile olmaktadır. Bu açıdan sohbet hem nefis tezkiyesinde hem de ruhun tasfiyesinde önemli yer tutmaktadır. Geylânî'nin de sohbe ne denli önem verdiği sözlerinden anlaşılmaktadır.

3.3.2. Mürîd

“Mürîd arapça isteyen demektir. Allah'a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir mürşide bağlanan kişiye mürîd denir. Tasavvufî anlamdaki olgunlaşmada dört merhale vardır: 1- Tâlib. 2- Mürîd. 3- Mutasavvîf. 4- Sûfî. Mürîd bu tekâmülî oluşumda ikinci sırayı işgal etmektedir. Son sırada bulunan sûfîye, vâsıl denir. Mürîd üç gruba ayrılır:

³⁶⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 401.

- 1- *Mutlak mürîd: Şeyhine “Niçin?” sorusu sorarak dili ve kalbiyle itirazda bulunmayan, şeyhinin sözlerine karşı delil istemeyen mürîde, mutlak mürîd denir. Böylesi kibrit-i ahmer gibi az bulunur.*
- 2- *Mücâz mürîd: İç ve dışa ait her hususta, şeyhinin rey ve irâdesi altında bulunan mürîde denir.*
- 3- *Mürted mürîd: Şeyhine, emrettiği, yasakladığı konularda karşı çıkan mürîddir ki makbul değildir.”³⁶¹*

Arkadaşlarını sâlihlerden seçmek gerektiğini anlatarak genel bir arkadaşlık değerlendirmesinde bulunan Geylânî, arkadaşlığın daha özel bir versiyonu olarak bir rehber tâtî olunması gerektiğini söylemektedir. Bu rehber Allah’a vasıl olmasından ötürü, insanı Allah’a götürecek yolları tecrübe etmiş, yolu bilen bir kişi olmalıdır.

Geylânî, Allah dostlarına tâtî olan kimselerin sahip olması gereken ilmi, defterlerden değil ancak Allah erlerinin ağzından alabileceklerini, laftan değil, halden alabileceklerini, nefislerini ve insanları kalplerinden silip Allah ile var olanlardan alabileceklerini söylemektedir. Bu sebeple Allah dostlarıyla bir arada bulunulduğunda rağbet edilmesi gereken, onların sözlerini defterlere geçirmek değil, onların hallerine benzemeye çalışmak, onların ahlaklarıyla ahlaklanmaya çalışmak olmalıdır.³⁶²

Geylânî **“Sadıklarla birlikte olun”** (et-Tevbe, 9/119) meâlindeki âyete telmihen iki yorum getirmektedir. İlki müridin Allah dostlarına diğer insanlara nispeten daha fazla sevgi beslemesi gerektiği yönünde açıklamaktadır. İkinci olarak âyette geçen “sâdıklarla olmayı” sadece Allah’ı sevmek ve sadece Allah ile beraber olmakla açıklamaktadır.³⁶³

O, Allah dostlarının diğer insanlara nisbetle daha fazla sevilmesi gerektiğini de *“Bir Yahudi veya bir hristiyanı Benden daha çok seviyorsun. Horasan’dan gelip dışını*

³⁶¹ Bkz. Ethem Cebecioğlu, “mürîd’ ”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 454-455.

³⁶² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 237.

³⁶³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 391.

temizleyen ve fıkıh öğrenen bir deccali, Benden çok seviyorsun”³⁶⁴ diyerek vurgulamaktadır. Bu durumun sadıklarla birlikte olma vasfını taşımadığına işâret etmektedir. Çünkü bir insan Allah’ı sevdiği zaman gözünde kendisini Allah’a ulaştıracak her şey ve Allah’ın razı olduğu her şey o nispette itibar kazanmaktadır. Kişi eğer Allah’ın razı olmadıklarını daha çok seviyorsa, o kişinin Allah’a olan sevgisinin ve imanının henüz yeterli güçte ve safiyette olmadığına bir göstergesidir.

Geylânî **“Beni yaratan elbet doğru yolu gösterecektir”** (ez-Zuhurf, 43/27) meâlindeki âyeti doğru yolu bulmak için bir mürşid edinmek gerektiğiyle irtibatlandırmaktadır.³⁶⁵ Onlar doğru yola iletilmek için o yola daha önce girerek tehlikeli yerleri öğrenmiş olan kimselerdir. Bu kişiler ilmiyle amel eden, amelinde ihlaslı olan kişilerdir.³⁶⁶ Mürîdin mürşidine karşı olması gereken edebini ise;

“Rehberin kölesi ol. Onun peşine düş yükünü onun eline ver ve onunla birlikte bazen sağında, bazen solunda, bazen arkasında ve bazen de önünde yürü. Onun görüşünden dışarı çıkma. Sözüne karşı gelme. Böyle yaparsan varmak istediğin yere ulaşır ve gittiğin yolda kaybolmazsın”³⁶⁷ diyerek açıklamaktadır.

Geylânî konuyla ilgili olarak Hz. Ebû Bekir ile Hz. Peygamberimizin arasında geçtiği rivayet olunan bir hadiseyi hatırlatır. Birlikte Sevr Mağarasına giderlerken Hz. Ebû Bekir, Rasûlullah’ın bazen sağında, bazen solunda, bazen önünde, bazen arkasında yürümektedir. Allah Rasûlü, neden böyle yaptığını sorduğunda ise Hz. Ebû Bekir;

³⁶⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 391.

³⁶⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 325.

³⁶⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 325.

³⁶⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 325.

“Yâ Rasûlullah! Müşriklerin arkanızdan yetişebileceğini düşünüyor, arkadan yürüyorum; ileride pusu kurup bekleyeceklerini düşünüyor, önünüzden yürüyorum!” diyerek cevap vermiştir.³⁶⁸

Bu benzerlikten anladığımız kadarıyla Geylânî mürîdin mürşidinin etrafında aynı dünyanın uydusu ay gibi ona tâbî, ona bağlı, onun yanında ve onu himaye eder vaziyette olması gerektiğini söylemektedir. Mürîd Hz. Ebû Bekir sadakatiyle mürşidine yol arkadaşı olabilmelidir. Kolay yol alabilmek için mürşide tâbî olunmalı ve onun sözünden, görüş alanından dışarı çıkılmamalıdır.

Geylânî mürîdin mürşide tâbî olması gerektiğini ve bu tâbiyet neticesinde mürîd ve mürşid arasında nasıl bir irtibat olduğunu şöyle anlatmaktadır:

*“Kendini Allah’a adanmış olanlardan birinin Allah’ın kullarından, nefisleri huzura kavuşmuş olanlardan birinin eteğine yapış ve onlardan bir lokma bile isteme ki sana kendi elbiselerini giydirebilsinler ve huzurlarında durdursunlar. Bu hal üzere devam ettiğinde seni kendine yaklaştırabilir, bazı eski kelimelerini sana giydirebilir ve bazı özel hallerinden seni haberdar edip nefsinin sabit kılabilir ve makamını hoş edebilir. Sonunda sen Allah’ın kalbine varid olduğu yerleri görünce gözlerini kapat ve mütevazı ol. Onun sırrını başkasına ifşa etme. Onların farklı hal ve makamlarına göre Allah’ın ilhamı kalplerine gelir. İçleri değiştiği için dışları da değişir. Onların sırlarından haberdar olan mürid kör, sağır ve sarhoş olma ihtiyacı duyar. Bu sürecin sonunda mürşid mürîdinin temizliğini ve sırrını saklamadaki saygısını, titizliğini anlayınca kendi giysilerinden bir kısmını mürîdinin kalbine giydirebilir. Bundan sonra mürid Allah’a zahiriyle dua eder, kalbi Hz. Mûsâ’nın beraberinde olan Yûşâ b. Nûn gibidir”*³⁶⁹ diyerek anlatmaktadır. Geylânî bu anlatımında sadıklarla birlikte olmanın edeplerini

³⁶⁸ bkz. Osman Nuri topbaş, *Altın Silsile*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2012, s. 136; bkz. Osman Nuri Topbaş, *Hazret-i Muhammed Mustafâ*, s. 203; bu rivayetin kaynağı için bkz. İmâdu’d-Dîn Ebu’l-Fidâ el-Hâfız ibn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Mektebetu’l-Me ‘ârif, Beyrut 1991, c. 3, s. 179-180.

³⁶⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 392.

açıklamıştır. Müridin Allah'ın **“Ey itmi'nana eren nefis!”** (el-Fecr, 89/27) meâlindeki âyette bildirdiği gibi nefsi itminana ermiş olan bir kişiyi mürşid edinmesi gerektiğini anlatmıştır.

Geylânî, mürşidi dinleyip ona itaat etmeleriyle kişinin kısmetini levh-i mahfuzda göreceğine, sonra da ailesi ve çocuklarının kısmetlerini görmeye başlayacağını söylemektedir. En sonunda kişi bu durumda şaşırıp kaldığı zaman kalbine **“O ancak bizim kendisine nimet verdiğimiz bir kuldur”** (ez-Zuhuf, 43/59) ve **“Şüphesiz onlar bizim katımızda hayırlı seçkin kimselerdendir”** (es-Sâd, 38/47) meâlindeki âyetlerin vahyedileceğini bildirmektedir. Ancak bu durum yazgı ile gelen, ardından mürşidlerin adımlarının takip edilmesiyle durulaşan bir hadisedir.³⁷⁰

3.4. Şeriat

Arap dilinde şeriat açık ve geniş yol, insanların ırmak, kuyu ve menbalardan su taşırken kullandıkları yol demektir. İstılahta ise genelde “Allah tarafından Peygamber vasıtasıyla vaz' ve tebliğ olunan ilâhî ahkâm” anlamında kullanılır.³⁷¹

Geylânî, Kur'ân-ı Kerîm'deki emir ve yasaklara ve peygamberin sünnetine uymayı yani İslâm dininde uyulması gereken nass'ı kısaca şeriat olarak tabir etmektedir. Buna göre Abdulkâdir Geylânî, **“Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının”** (el-Haşr, 59/7) meâlindeki âyeti takvâ sahiplerinin ölçüsü olarak sunmaktadır. Ona göre takvâ, Allah'a ve Peygamberine uyanların elde edebileceği bir mertebedir. Bu nedenle böyle bir itaat olmadan takvâdan söz edilemez. Çünkü o şöyle demektedir:

³⁷⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 376.

³⁷¹ bkz. İbn Manzûr, “şr'a”, *Lisânu'l- Arab*, c. 8 , s. 175-176; Zafer Erginli v. dğr., “şeri'at-hakikat”, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 963-966; M. Kemal Atik v. dğr., “şeriat”, *İslâmî Kavramlar Sözlüğü*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Kayseri 1997, s.652.

*“Gerçek takvâ O’nun yapmayı emrettiklerini yapmak, yapmamayı emrettiklerini yapmamak ve tasarruflarına, takdîrine ve verdiği sıkıntılara sabretmekle olur.”*³⁷²

Böylece temelde Allah’a ve Peygamberine itaat eden Müslümanlar avam mertebesinde olmaktadır. Zira Geylânî: *“Avam, takva sahibi müslümandır”*³⁷³ der. Yani, Geylânî’nin dinden anladığı şey, ahlâk’tan, takvâdan, ihlas ve samimiyetten kopuk bir fıkıh değildir. Yukarıdaki âyeti açıklarken, lafzen âyette geçen “Peygamber” kelimesi yerine “din” kelimesini koyar. Yani bu âyeti, dinin verdiklerini alın, dinin yasakladıklarından da sakının şeklinde Peygamberi din ile bağdaştırarak onu dinden ayrı görmez.

O açıklamalarında her ne kadar dinden bahsetse de, bunu her defasında âyetin belirttiği şekilde “Peygamber” olarak anlamakta da hiçbir sakınca yoktur. Çünkü peygamberler dinin hükümlerine göre yaşarlar ve dini öğretmekle vazifelidirler. Geylânî, din ile amel etmenin takva olduğunu ve bunun da avam basamağındaki insanların özelliği olduğunu söyler. Çünkü avam, nasibini dinin eliyle; havas yani sıddık da amirinin eliyle almaktadır. Ehassü’l-havas olan mukarrebûn ise nasibini Allah’ın tasarruf eliyle almaktadır.³⁷⁴

Avamın özelliği olan takvâ, dine sıkı sıkı bağlanmayı, her işinde dinin ölçülerini gözetmeyi içerir. Avam basamağı olması sebebiyle manevi yolda ilerlemek isteyenler için en alt basamak takvâdır. Takvâlı kişi bu âyetle amel ederek dine bağlı kaldığı müddetçe manevi yolda ilerleme kaydedebilir. Çünkü bu tâbiyet onun kalbini temizler, kalbini aydınlatır ve nihâyet dinin eliyle bir şey aldığı zaman kalbi ona yanaşmaz olur ve Hakk’ın ilhamını bekler. Din, manevi yolun kapısıdır. Bu nedenle her takvâ sahibinde dine bağlılığın bir alameti bulunmaktadır.

³⁷² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 266.

³⁷³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 46.

³⁷⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 46.

Eğer kulluğun en alt basamağı olan avam mertebesi takvâyı gerektiriyorsa ve bu dine bağlılık, dine uymayı gerektiriyorsa henüz dine uymayanların durumu nedir? Geylani onları daha önceki bölümde anlattığımız üzere şöyle tasvir eder:

*“Peygamberin/dinin emirlerine uymayanlar helake uğramış, amansız hastalığa yakalanmış, haramlarla kuşatılmış durumdadırlar. Takvadan geride olanlar din için baş ağrısı, kalp için musibet, beden için onulmaz bir yaradırlar.”*³⁷⁵ Onlarda dinden ayrılık, âsilik vardır. Dine uymamak insanı hasta edip helake sürükler.

Yukarıdaki âyetin nüzul sebebi ve zahiri, Allah Resulü’nün Yahudi Nadr Oğulları kabilesine düzenlediği seferle, onların muhasara edilip teslim olmalarından ve Şam’a sürgün edilmelerinden sonra savaş yapılmaksızın elde edilen ganimetlerin veya da düşmanla fiili olarak savaşıldıktan sonra, onlardan elde edilen ve adına fey’ denilen menkul mallara ne yapılacağı ile ilgilidir.³⁷⁶

Geylânî, bu özel durumu genelleştirerek Peygamberin verdiklerini sadece ganimetler olarak değil, “dinin hükümleri” kapsamında yorumlar. Yani sadece maddi verilen ve yasaklananlar değil; manevi olarak Peygamber tarafından verilen ve yasaklananlar da âyetin kapsamındadır. Bu Kur’ânî söylemle zıt düşmez, zira Allah pek çok âyette Allah ve Rasulü’ne tabi olmayı, Rasulullah’a uymayı emretmektedir.

Tusterî ve Sülemî bu âyete bir açıklama veya yorum getirmemişlerdir. Kuşeyrî söz konusu âyeti önce Yahudi Benî Nadr Oğullarıyla ilgili bağlamı üzerinden ele almış, fey’ ve ganimetin ne olduklarına ve aralarındaki farka dair açıklama yapmıştır. Daha sonra Hz. Peygamberin söz konusu malları Muhacirlerin fakirlerine tahsis etmesi ve Ensarın da Muhacir kardeşlerini kendi nefislerine tercih ederek buna rıza göstermesine dair kısa bilgi vermiştir. Sonra ilgili âyetin bağlamını ve kapsamını genişleterek kalbi

³⁷⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 47.

³⁷⁶ bkz. Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, c. 8, s. 101-102; Hayreddin Karaman v. dğr. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 5, s. 288-289.

dünya mallarından temizlemenin büyük insanların vasfı olduğunu; nefsinin hırsına tabi olarak insanlar arasında hazlarını gerçekleştirmenin peşinde koşmanın tasavvuf yoluna uygun olmadığını ifade etmiştir. İlgili âyetin aynı zamanda aslî ve genel bir hüküm ifade ettiğine işaret ederek her konuda Allah Resulü'ne ittiba ile, siretini yol edinmenin vücubuna delalet ettiğini ifade etmiştir. Kitap ve sünnetin kabul etmeyeceği şeylerin dalalet içerisinde olduğuna işaret etmiştir.³⁷⁷

İmam Rabbânî, “*Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi yasakladı ise, ondan uzak durun. Allah’tan korkun*” (el-Haşr, 59/7) meâlindeki âyet için insanı yapması gerekenleri yapmakla sorumlu olarak değerlendirmiştir. Yani emirleri yerine getirip yasaklardan kaçınmak insanın sorumluluğudur. Bu sorumluluk kapsamında İmam Rabbânî ihlasın insana emredildiğini söylemektedir. Ancak muhabbet olmaksızın ihlas olamayacağı için, insanın ihlası elde etmek üzere riyâzet ve mücâhede ile çalışması gerekmektedir. Allah’ın dilemesi sebebiyle buna sahip olan bazı insanlar hariç insanların genelinin yapması gereken budur.³⁷⁸

Görüşlerini ele aldığımız diğer mutasavvıfların âyeti dinin her türlü emirleri çerçevesinde değerlendirmelerine karşın, Rabbânî’nin bu açıklaması âyetin özellikle ihlası emrettiğini vurgulamasıyla genelden özele doğru bir içeriği barındırmaktadır.

Kulluktaki manevi mertebesi avam olan insanların belirgin özeliği olarak “**Kim bir iyilikle gelirse, onun için on misli vardır**” (el-En‘âm, 6/160) meâlindeki âyete telmihte bulunarak, âyetle amel etmenin hakkını takvâ olarak vasıflandıran Geylânî, konuyla bağlantılı olarak bir rivâyete yer verir. Onun Allah’ın Kitabına tâbiyet konusuna verdiği hassasiyeti kavrayabilmek ve yukarıdaki âyete bu bağlamda getirdiği yorumu anlayabilmek için onun anlatımını olduğu gibi aktarmayı uygun görüyoruz:

³⁷⁷ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 559-560.

³⁷⁸ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 132, 404.

“Rivâyet edilmiştir ki bir dilenci bir gün Abdullah b. Mübârek’e gelerek yiyecek bir şey istedi. Yanında sadece on yumurta vardı. Cariyesine o yumurtaları ona vermesini söyledi. Cariye de dokuzunu verdi, birini sakladı. Akşam güneş batarken birisi gelip kapıyı çaldı ve “Bu sepeti benden kabul ediniz” dedi. Kapıya Abdullah b. Mübârek sepete baktığında içinde yumurta olduğunu gördü. Yumurtaları saydı ve doksan yumurta bulunduğunu gördü. Cariyesine “Diğer yumurta nerede? Dilenciye kaç yumurta verdin?” diye sordu. O da “Dokuz yumurta verdim, birini de orucumuzu açarız diye sakladım” dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Mübârek “Beni on yumurta borçlandırdın” dedi. Onlar Rablerine karşı işte böyle davranıyorlardı. Kitap ve sünnette haber verilen şeylere böyle inanıyor ve onları doğruluyorlardı. Kur’an çizgisindeydiler. Hareket ve duruşlarında, vermelerinde ve almalarında o çizgiden sapmıyorlardı. Rableriyle iş ortaklığı yaptılar ve bu ortaklıkta kazançlı çıkıp Ona sınıksız sarıldılar. Kapısını açık görüp içeri girdiler. Ondan başkasının kapısını kapalı görüp ayrıldılar. Başkaları hakkında Allah’a uydular ama Allah hakkında başkalarına uymadılar.”³⁷⁹

Geylânî, evliyanın Kur’ân’a olan bağlılığını bu âyet (el-En‘âm, 6/160) üzerinden örneklendirmiştir. Onlar Allah’ın va’dinin hak olduğuna inanırlar. Zira Abdullah b. Mübârek verdiği on yumurtaya karşılık doksan yumurta gelince Allah’a karşı şüpheye düşmemiş, “Allah eksik gönderdi” dememiş, suçu kendinde görerek cariyesine sormuştur. Cariyesi de bir yumurtayı sakladığını itiraf etmiştir. Onu yumurtayı saklamaya iten sebep, yokluk sebebiyle duyduğu aç kalma endişesidir. Eğer açlık sıkıntısı içinde olmasaydı bir yumurtayı da verir, zâhidâne yaşardı. Ancak sıkıntılar gerçek zâhidleri belirlemeye yarayan bir araçtır. Cariye o bir yumurtayı bu nedenle veremedi. Allah dostu efendisini takip edemedi. Başı dara düştüğünde sabretseydi ve açlık sıkıntısını göze alıp infak edebilseydi onun karşılığında on yumurta daha

³⁷⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 219.

gelecekti. Ancak bir yumurtayı sakladığı için on yumurtadan mahrum kaldılar. Maneviyat yolunda şeriate uymanın sabır gerektirdiğini bu örnekten anladığımız gibi Geylânî de sabırsızlığın insanları Rablerinin kapısından alıkoyduğunu belirtmiştir.³⁸⁰

3.4.1. Hz. Peygambere Tebe'iyet

Geylânî “**Peygamber size ne verdiyse onu alın. Neyi de yasakladıysa onu terk edin**” (el-Haşr, 59/7) meâlindeki âyeti Hz.Peygambere emrettiklerinde ve yasakladıklarında uyulması gerektiğiyle açıklamaktadır. Nitekim Geylânî, ganimetlerin dağıtımıyla ilgili olan âyeti, sırf ganimetlerle değil, din nâmına peygamber ne emredip yasaklıyorsa hepsini kapsayacak şekilde anlamı genişletmektedir.³⁸¹ Bu şekilde Hz.Peygambere uyan kişi, O’nun neslinden olmasa da O’nun nesline aidiyeti oluşmaktadır.

Geylânî, Peygambere uyan kişinin nesebinin Peygambere ulaştığını söyler. Kendi maddi nesebi Hz.Peygambere ulaştığı için, nesebi konusunda kimsenin söyleyeceği bir söz yoktur. Bu âyetle amel etmek o kişinin nesebinin manen peygambere ulaştığını ve gerçekten peygamber ümmeti olduğunu gösterir.

Peygamberin ümmeti, söz ve eylemlerinde Peygambere benzemeye çalışan ve ona uyanlardır. Bu sebeple Peygambere uymaksızın yani O’nun emrettiklerini kabul edip, yasakladıklarından sakınmaksızın Hz.Peygamber (s.a.v.) ümmetinden olduğunu iddia etmek boştur. Peygambere uyarak ona tâbî olanlar, ahiret yurdunda onunla beraber olacaklardır. Bu dünyada kalpleriyle, muhabbetleriyle, ruhen beraber; ahirette ise nefis ve bedenleriyle de Peygamberle olacaklardır.

Ayrıca Peygambere tâbî olmak Hz.Peygamberle (s.a.v) birlikte olmayı; Hz.Peygamberle (s.a.v.) birlikte olmak ise Allah’a yakın olmayı sağlar. Kur’ân ve

³⁸⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 219.

³⁸¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s.126.

sünnete uymayan kişi Allah’a ulaşamayacaktır. Böyle bir kişi kendisi helak olduğu ve saptığı gibi başkasını da helak etmekte ve saptırmaktadır. Geylânî’ye göre Kitap ve sünnet kılavuzlardır. Kitap (Kur’an) Allah’a, sünnet ise Peygambere götürmektedir.³⁸²

Ümmet olmaya dair Geylânî’nin âyetle irtibatlandığı bu açıklamanın anlaşılmasını kolaylaştırmak için şöyle bir örnek vermek istiyoruz: Etrafımızda pek çok canlı türü yaşamaktadır. Balık denildiği zaman akla yüzgeçleri olan ve su altında yaşayan canlılar gelmektedir. Balık ümmeti denildiğinde yüzgeç ve suda yaşama vasfı otomatik olarak zihninizde belirecektir. Kuş ümmeti denildiğinde ise kanatları olan, çoğunlukla uçabilen canlılar aklımıza gelecektir. Hiç kimse balık denildiğinde kanatları olup havada uçan bir canlı tahayyül etmeyecektir. İşte bunun gibi Hz. Muhammed (s.a.v) ümmeti denildiğinde bu ümmete ait olmanın vasıflarını, kişinin üzerinde taşıması gerekir.

Bu vasıflar Allah’ın emirlerinin Peygamberimiz tarafından nasıl yaşandığı ile ortaya çıkan belirli özelliklerdir. Dolayısıyla bir insan Peygamberimizin dinî (itikad, ibadet, ahlâk) vasıflarını üzerinde göstermedikçe hakiki mânâda onun ümmeti olamayacaktır. Nasıl ki aynı özelliğe sahip balık sürüleri hep bir aradalarsa, nasıl ki aynı özelliğe sahip kuş sürüleri hep bir araya geliyorlarsa; Hz. Muhammed’e (s.a.v.) benzer vasıftaki ümmeti de dünyada da, ahirette de mânen ve bedenlen bir araya gelmektedirler.

Geylânî **“Peygamber size ne verdiyse onu alın. Neyi de yasakladıysa terk edin”** (el-Haşr, 59/7) meâlindeki âyeti Allah’ın ve Peygamberinin emrine uyulması gerektiği şeklinde açıklamıştır. O konuyla ilgili şöyle der:

“Allah’ın ve Peygamberin emriyle amel edin. Bu yolda ‘ben’ ve ‘biz’ yok. Sadece ‘sen, sen’ vardır. ‘Evvel de O’dur, Ahir de O’dur, Bâtın da O’dur, Zâhir de

³⁸² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 126.

O'dur.' (*el-Hadîd, 47/3*)”³⁸³ Geylânî'nin bu açıklamasını; kişinin kendi fikirlerini öne sürerek Allah'a ulaşamayacağı, ancak her yaptığı Allah'a tam kulluk olan Peygamberimize tâbî olmakla, Peygambere karşı kibirle reddederek değil, aksine O'na tâbî olarak Allah'a vasıl olunabileceği şeklinde anlayabiliriz.

Nitekim bâkî olan Allah'tır. Kişi her ne kadar kendisini öne çıkartmak istese de fânidir, ilmi de çok sınırlıdır. Gerçek kalıcılık Allah'tan yana olmak ve bunun için peygamberine tâbî olmakla gerçekleşmektedir. Bu sebeple kişi Allah rızası için, kibirlenmeyi bırakıp tevazu ile Peygamberine tâbî olmalıdır. Nitekim Allah'a karşı sergilenmiş olan gelmiş geçmiş ve yeri doldurulamayacak olan en güzel kulluk Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kulluğudur.

Geylânî Hz. Muhammed'in “*Kim kendini bütün varlığıyla Allah'a adarsa Allah onun yükünü taşımaya yeter. Kim de kendini dünyaya adarsa Allah onu dünyanın eline bırakır*” hadisini nakletmektedir.³⁸⁴ Bunun ardından eğer kişi “Ben bütün varlığımla kendimi Allah'a adadım. Ama benim yükümü üzerimden almıyor” diyerek itiraz ediyorsa buna “*Eksiklik Peygamberde değil, sendedir*” diyerek cevap vermektedir. Çünkü âyette geçtiği üzere “**O, nefis arzusu ile konuşmaz/ O kendi arzusuna göre konuşmaz**” (*en-Necm, 53/3*).³⁸⁵ Dolayısıyla Geylânî'nin bu yorumundan anladığımız kadarıyla eğer Peygamberimizin söylediği bir durum henüz vukû bulmamışsa; Peygamberde hata alameti aramak yerine, kendimizde bir eksikliğin olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. İtirazı Peygambere değil, nefsimize yapmamız gerekmektedir. Çünkü bu durum; ya Peygamberimizin sözlerine itimadımızın zafiyetini, ya da düzeltmemiz gereken bir özelliği henüz düzeltmediğimizi göstermektedir. Bunun için

³⁸³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 346.

³⁸⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 365.

³⁸⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 365.

mazeret üretmek yerine kusurlarımızı bulmakla ve onları düzeltmekle meşgul olmamız gerekmektedir.

Geylânî; **“Peygamber size ne verdiğyse onu alın. Neyi de yasakladıysa terk edin”** (el-Haşr, 59/7) meâlindeki âyetin neticesini Peygambere uymanın kişiyi Allah’a yönelterek Allah’a yaklaştıracak şekilde yorumlamıştır.³⁸⁶ Çünkü Peygamberin yaptığı her şey sadece Allah’a yönelmek suretiyle yapılan ve Allah’a yakınlaştıran davranışlardır. Bu nedenle rol model olarak Peygambere uymak O’nun emrettiklerini alıp, yasakladıklarından sakınmak; Allah’a yönelmek ve Allah’a yaklaşmak anlamına gelmektedir. Peygambere tâbî olanlar, Peygambere tâbî oldukları hususlarda Allah’ın rızasına erişmektedirler. Peygambere tâbî olmak, Allah dostlarına güzel ünvanlar, hil’atler ve insanlar üzerinde yöneticilik görevine getirilmelerine vesile olmaktadır. Ayrıca *“Peygamber size ne verdiğyse onu alın. Neyi de yasakladıysa terk edin”* (el-Haşr, 59/7) meâlindeki âyeti Allah’ın velî kulunun bu âyette belirtilen peygambere tâbî olmak suretiyle Allah’ı râzı eden güzel davranışlar sergilediğinde bunun peygamberlik vasıflarıyla donanmasına vesile olacağı şeklinde yorumlamaktadır.³⁸⁷

Geylânî, **“Şüphe yok ki ben senin Rabbinim!”** (Tâ-hâ, 20/12) meâlindeki âyette Allah’ın Hz. Mûsâ’ya yapmış olduğu nidâyı, diğer peygamberlere ve peygamberlerin yolundan giden velîlere de yaptığı şeklinde yorumlamıştır. Bu nidânın geliş şekli, her ne kadar Hz. Mûsâ’ya gibi gözüksede aslında mucize olarak açıktan gelmektedir. Bu nidâ Allah’ı tanıyan ârif ve velîlerin kalbine bir keramet olarak içeriden ve gizliden gelmektedir. Nitekim *“Ve mâ kâne li beşerin en yukellimehullâhu illâ vahyen ev min verâi hicâbin ev yursile rasûlen/ Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder”* (eş-Şûrâ, 42/51) âyeti buna işâret etmektedir. Allah’ın bu nidâyı velî kuluna

³⁸⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s.208.

³⁸⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 373.

yapması ona rahmet ve lütuf olması için ve peygamberlerinin yoluna uymasının hatırıdır. Onlar peygamber mirasçılarıdır. Allah'ın dinini peygamberlerinden aldıkları bir miras ve bir görev olarak ayakta tutmaktadırlar. İnsan ve cin şeytanlarından korumaktadırlar.³⁸⁸

Anladığımız kadarıyla bu nidâyı yaparak Allah Teâlâ o kuluna, peygamberlerinin doğru yolunda olduğunun teminatını vermektedir. Onlar şaşırıp darmadağın olunca, doğru yolda olup olmadıklarını bilemezken Allah bu nidâ ile onları desteklemekte ve onların Kendi emniyeti altında olduklarını bildirmektedir. Böylece onların kalplerine güven ve sekinde indirilmektedir.

Bu âyetle ilgili Geylânî'nin bu nidâyı hem peygamberlerin hem de velîlerin duyduğunu söylemesinden yola çıkarak velîlerin bir şekilde peygamberlerin halini yaşadığını diyebiliriz. Nitekim Geylânî'nin de bu minvalde açıklamaları bulunmaktadır. Ancak bu durum velîlerde gizliden olmaktadır. Bunu peygamberlerin yolundan gitmenin neticesi olarak elde etmektedirler. O yolda giderken peygamberlerin karşısına çıkan, onların da karşısına çıkmaktadır.

3.5. Takvâ

Sözlükte “birini himaye edip eziyetten ve kötülükten korumak”, “bir şeyi ıslah edip düzene sokmak” anlamlarına gelen “ve-kâ” fiilinden isim olarak türetilmiş “takvâ” kelimesi, “haşyet”, “korku”, “Allah’tan korkup razı olmadığı şeylerden kaçınma”, “nefsin ona zarar vermesinden korkulan şeylerden sakınılıp korunması” anlamlarına gelmektedir.³⁸⁹

³⁸⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 244.

³⁸⁹ bkz. İbn Manzûr, “vky”, *Lisânu'l-Arab*, c. 15, s. 401-402; Râgıb el-İsfehânî, “vky ”, *el-Müfredât*, s. 530; İbrahim Mustafa v.dğr., “vky”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 1064.

“Takvânın dışı Allah'ın hududunu muhafaza, içi de ihlâs ve niyettir. Takvâ; dini daha derin kalbî bir duyuşla yaşama olayıdır” Çünkü takvâ, hadîs-i şerîfe göre kalptedir. Kalp ise önce duyuş, sonra anlama mahallidir. *“Takvâ, dinde hassaslıktır. Takvâda, ruhsattan kaçış, azimetle amel ediş söz konusudur. Bu yüzden, her ne kadar müftüler bir konuda fetva verseler de, sen, yine kalbine danış, derler.*

*Takvâyı genelde üçe ayırırlar: 1. Avamın takvâsı: Bu sahibini ebedî cehennemden korur, 2. Havassın takvâsı: Sahibini cehenneme girmekten korur. 3. Ehassın takvâsı: Sahibinin cennette derecesini yükseltir ve Allah'ı müşahedeye lâyık kılar.”*³⁹⁰

Geylânî, takvâyı; *“Allah'ı kendisinden, ailesinden, malından ve insanlardan yüksek tutmak, üstün tutmak”* olarak tanımlamaktadır.³⁹¹ Allah ile bu sayılanlar arasında kalan kişi Allah'ı tercih etmelidir. Allah yerine bunlardan birini tercih edecek olması Allah'la çekişmesi anlamına gelir. Bu nedenle duada *“şunu ver, bunu yap”* demek bir nevi Allah'la çekişmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Geylânî'nin *“kendi isteklerimiz yerine Allah'ın ilmine, kararına, merhametine, hikmetine saygı göstermeyi”*, takvâ olarak görür.³⁹²

Geylânî, **“Her kim Allah'a takvalı/saygılı davranırsa, Allah ona bir çıkış/kurtuluş yeri hazırlar ve onu ummadık yerden rızıklandırır”** (et-Talâk 65/2-3) meâlindeki âyete göre Allah'ı tercih etme özelliğini, yani takvayı Allah katında kilitli yerleri açan bir anahtar olarak betimlemiştir. Âyetin metninde geçen *“mahracen/ çıkış yeri”* kelimesi nekre olduğu için bilinen veya bilinmeyen tüm kilitleri açan çok fonksiyonlu bir anahtardır. Geylânî, âyet kapsamında takvayı Allah'ın el-Fettah ismi

³⁹⁰ Ethem Cebecioğlu, “takvâ”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 625.

³⁹¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 30.

³⁹² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 30.

bağlamında değerlendirmiştir. Geylânî'ye göre takvadan ötesi yani takva dışılık; din için baş ağrısı, kalp için musibet ve beden için onulmaz bir yaradır.³⁹³

Dine uymamak insanı hasta eder ve helâke sürükler. Takvadan uzak olanlarda dinden sapma ve isyan vardır. Gerek takvalı olmasıyla gerekse dine ve Hz.Peygambere (s.a.v.) sıkı sıkıya göstermiş olduğu bağlılıkla bir kul avam basamağında kulluk mertebelerinin ilkinde yer alır. Bu basamakta olan bir kimse, kulluğunu geliştirmekle ileri seviyelere yükselebilir.

Geylânî, özetle, yaptığı açıklamalarında ileri seviyelere ulaşan kulun edindiği özelliklere değinmiştir. Mesela, başka bir meclisinde Geylânî, aynı âyeti açıklarken; etiket âlimi veya etiket zâhidi olmanın takvâlî olmak anlamına gelmediğine işaret etmiştir. O, âyette geçen Allah'a karşı takvâlî olan kişiyi; yani muttakîyi şu özelliklerle tarif etmiştir:³⁹⁴

- Muttakî, başkalarının eliyle yükselmeye çalışmaz. İnsanlara güvenip Allah'ı unutmaz,
- Allah'tan başkasına güvenenler lanetlidirler. Muttakî ise yalnız Allah'a güvendiği için bu lanetten uzaktır.
- Muttakî; Allah'ın kapısından hiç ayrılmaz, orada durur. Kalbinden sebepleri koparıp atmıştır. Allah dışındaki her şeyi (mâsivâ ve mahlûk) kalbinden çıkartmıştır. Riyâkâr değildir.
- Muttakî; bir ihtiyacından dolayı fakra düşünce sebeplere (insanlar, makam mevki sahipleri vs.) yönelmez, Allah'a yönelir. Sebeplerle bağını koparttığı için fakr halinde kalır. İhtiyacını gidermek için acele etmez. Bu nedenle muttakî sabırlıdır.

³⁹³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 47.

³⁹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 177.

- Muttakî; fakr içinde olduğu rızıklar için sebeplere değil, Allah’a tevekkül eder.
- Muttakî; Allah’ın kendi faydasına ve zararına olan her şeyi bildiğine iman etmekte, içinde bulunduğu fakrı, Allah’ın ona kendi yararı için verdiğine inanmaktadır. Bu inancın gereği olarak Allah’ın iradesine boyun eğmiş, O’ndan râzı olmuştur.
- Fakr içinde bekleyiş sabır gerektirdiği için bu muttakînin için önemli bir azıgıdır. İman için sabır gereklidir. Muttakî Allah’a olan imanını, tevekkülünü fakr durumundayken sabır ile göstermektedir.
- Muttakî rızkın Allah’tan olduğunu bilir ve bu bilgisini ameliyle destekler. Rızkı sebeplerden bilmez.
- Muttakî Allah’ın dilediği yönde sebat eder. Gayret eder. İbadet eder, geceyi gündüze katarak çalışır.

Görüldüğü üzere sayılan özellikler muttakînin kalben inandığı, Allah hakkında edinmiş olduğu ilme güvenerek kalben kazandığı donanımlarla ilgilidir. Amelleri, kalbindeki bu yapılanmaya göre şekil almaktadır. Bunun için teslimiyet içerisinde ihlasla teennî (acele etmemek) ile sabreder, sebat eder, tevekkül eder, ibadet eder. Bu durumdaki kula karşı Allah’ın tavrı, âyette bildirildiği üzere; “*O muttakî için bir çıkış yolu meydana getirmesi, yaratmasıdır*”. Çıkış yolunun yaratılması, Geylânî’ye göre şu şekilde yorumunu bulur:³⁹⁵

- Muttakînin hali Allah’ın rahmetini celbeder. Allah ona rahmet gözüyle bakar.
- Rahmet nazarıyla baktığı için Allah ona lanet etmez.
- Allah rahmetiyle fakra düştüğü zaman o muttakî kulu için bir çıkış yolu yaratır. O muttakî ve ailesini rahmetiyle hiç ummadık yerden zengin eder,

³⁹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 177.

rızıklandırır. Eğer kul min haysu lâ yehtesib/umulmadık yerden bir yardım görüyorsa, bu Allah'ın rızasının, yardımının, tevfiğinin bir işâretidir.

- Zenginlik muttakîye rahmet eliyle gelir. Bu nedenle muttakî olmayan bir kimsenin edindiği zenginlik zorluk ve sıkıntılara gebedir.
- Muttakîler zorluğa sabrederler, zorluktan sonra Allah onlara kolaylığı gönderir. Nitekim bu husus, inşirah suresinde yer alan “*Şüphesiz her zorlukla beraber bir kolaylık vardır*” (el-İnşirâh, 94/5-6) meâlindeki âyeti desteklemektedir.
- Fakr'dan Allah'ın rahmet eliyle felâh bulmak bir zenginliktir, rızıktır.

Görüldüğü üzere âyetin hükmünü yerine getirip takvalı olabilmek; Geylânî'nin açıklamalarına göre teennî, sabır, sebat, vahdet, itaat, teslimiyet ve rıza gibi konularda pek çok kazanımları gerektirir. Aynı âyeti ele aldığı başka bir meclisinde bu âyete dayanan muttakînin tüm hallerinde sevinçli olacağını, bunun nedeninin darlık anında genişlik, yani; kabz halinde bast yaşaması olduğunu ifade etmiş,³⁹⁶ ayrıca bu âyetin sebeplere güvenme kapısını, zenginlerin ve hükümdarların kapısını kapatıp; Allah'a tevekkül kapısını açtığını, Allah'tan korkan muttakîye Allah'ın sevinç verip içine düştüğü darlıktan çıkartarak onu mükâfatlandığını söylemiştir. Hatta bu o kadar kesin ve destek almak gereken bir hakikattir ki, Geylânî “*Ben size daha ne yapayım, ne diyeyim?*” diyerek aczini dile getirmiştir.³⁹⁷

Tusterî'nin âyeti tefsir ederken takvanın ne olduğuna dair yaptığı veciz yorum, özü itibariyle Geylânî'nin açıklamalarına temel olacak bir mahiyet arz etmektedir. Tusterî, takvayı Allah'a rücu ederek O'ndan başka her şeyden, sebeplerden ve kuvvetlerden teberri etmek (berî olmak) şeklinde tanımladıktan sonra, tevekkülün de

³⁹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 329.

³⁹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 329.

ancak muttakiler için sahih olacağına işaret etmiştir. Allah işte bu hâli elde etmiş kullarını, ummadık yerden/yerlerden rızıklandırır.³⁹⁸

Ebû Talib el-Mekkî , “*Kim takvâya sarılırsa Allah, ona bir çıkış yolu ihsan eder*” meâlindeki âyeti (et-Talâk, 65/2) Allah’ın takvâ sahiplerine şüpheli olan şeylerin durumunu açıklığa kavuşturacağı bir nur vererek onu rızıklandırır. Böylece kul, bir âlimden ders okumadan, ilham vasıtasıyla direkt Allah tarafından desteklenir. Bu, Allah’ın bir nimeti olup hakta isabet etme nimetiyle münafıklıktan ve taşkınlıktan uzak duran; yani kibir ve haset etmeyen mü’minlere vadedilmiştir.³⁹⁹

Sülemî de aynı âyeti tefsir ederken Tusterî’nin yukarıda verdiğimiz yorumunu aynen nakleder ve “tevekkül” üzerinde yoğunlaşır. O’nun takvâya getirdiği şu yorum, oldukça dikkat çekicidir:

“Bazıları dediler ki: Takvâ; rızık er-Razzâk’tan istemek, müsebbibe itimat ederek kalpten bütün sebepleri kesmektir.”

Bişr b. El-Hâris dedi ki: “*Takvâ, Allah’a giden geniş caddedir. Kim bu yola girirse, o yol onu Rabbine ulaştırır. Her kim takvâ yoluna girmezse, kurtuluş talebinde ve Aziz ve Celil olan Allah’a ulaşma konusunda hata etmiştir.*”⁴⁰⁰

Kuşeyrî de âyete getirdiği yorumda, takvâsında sâdık olan kimse için Allah hamurun içinden saç telini çıkardığı gibi, onu kalbini meşgul eden şeylerden çıkaracağını; tedbirin karanlıklarından çıkararak her işten tecrit edip Allah’ın takdirinin fezasına taşıyacağını ifade etmiştir.⁴⁰¹ Sûfilerin aynı âyete yaptıkları açıklamalar ve nakledilen yorumlar, aralarında dil ve üslup farklı olmasına rağmen özü itibarıyla hep aynı şeyi ifade etmektedir.

³⁹⁸ bkz. Tusterî, *Tefsîru l-Kur’ân il-Azîm*, s. 280.

³⁹⁹ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 325.

⁴⁰⁰ bkz. Sülemî, *Hakâiku t-Tefsîr*, c. 2, s. 332-333.

⁴⁰¹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu l-İşârât*, c. 3, s. 599-600.

Takvayı başaran kişi, Geylânî'nin ifadesine göre mü'mindir.⁴⁰² Burada hadis-i şerifi zikretmekte ve “*Dünya mü'minin zindanıdır*”⁴⁰³ demektedir. İşte burada âyetle bağlantı kurarak, mü'min olarak kaldığı sürece zindanının devam edeceğini, takvası süreklilik kazanınca zindanında, içinde bulunduğu darlıktan kurtarılacağına işâret eder.⁴⁰⁴ Bu açıklamaya göre; Allah'ın muttakî için çıkış yolu ve kurtuluş hazırladığı darlık; zindan olan dünyadır. Yaptığı benzetme tıpkı bir müddet yumurta içinde kalan civcivin, kabuğunu çatlatarak ondan çıkması gibidir.⁴⁰⁵

Geylânî'nin ve diğer mutasavvıfların âyete ilişkin yaptıkları açıklamalardan âyetin fakirlik, darlık gibi karşılaşılan zorluklar üzerine yoğunlaştığını düşünebiliriz. Ancak bu âyeti, Allah'ın nimetleriyle zengin kıldığı muttakiler için acaba nasıl ele alabiliriz? Çünkü âyet genel olarak tüm muttakilere hitap etmektedir. Nitekim böyle zenginlikler içindeki bir muttakînin elindeki nimetleri Allah rızası için sarf etmek isteği duyacağı kanaatindeyiz. Ancak yine de o, nefsin cimriliği sebebiyle daralabilir. Nefsin bu direnişi muttakiler için bir şekilde zorluk oluşturmaktadır. Bu durumda deriz ki: her kim takvâ üzere yaşarsa –ki burada takvânın kalpte bir niyet veya kalbin bir özelliği olması gerekmektedir- Allah ona iyilikler, yardımlar, hayırlar yapabileceği yollar açacaktır. Böylece onu hiç ummadığı yerden iyilik yapma yollarına sevk ederek, manevî hayırlara erişirmek suretiyle rızıklandırır. Bu rızık, nefesine rağmen iyilik yapmak yoluyla nefsinin veya ruhunun zulmette kaldığı karanlık yönden kurtulup kemâlât mertebesinde yükselmesi ve zulmetten hidayet nurlarına doğru yönelmesiyledir. Yani bu da Allah yolunda kemâlât elde etmek anlamına gelir.

⁴⁰² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 343.

⁴⁰³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 343. “*Dünya mü'minin zindanı, kâfirin de cennetidir.*” hadisi için bkz. Müslim, Zühd 1; Tirmizî, Zühd 16; İbni Mâce, Zühd 3 (hadis no. 4113).

⁴⁰⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 343.

⁴⁰⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 342, 343.

3.6. Ubûdiyyet (Kulluk)

Arapça “ ‘a-be-de” kökünden mastar olarak gelen “ ‘ubûdiyyet”, “boyun eğmek”, “itaat etmek”, “ibadet etmek”, “kulluk etmek”, kölelik anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁶

Kelime, kullanıldığı yere, muhataba ve bağlamına göre anlam kazanmaktadır. Allah’a kulluk ile insana kulluk (yani kölelik) aynı bağlamda değildir. “Ubûdiyyet”, tasavvufun anahtar terimlerinde biridir. “Seyyid Şerif Cürcânî bu terimi, “ahidlere vefalı olmak, İslâm’ın çizdiği sınırları muhafaza etmek, mevcut olana razı olmak, elden çıkana da sabretmektir” şeklinde tarif eder. Yine bir tarife göre üç türlü ubûdiyyet söz konusudur: 1)Nefsin hevâsına uymaktan sakınmak. 2) Nefsi temennilerle oyalamaktan kurtarmak. 3) Rabbisinin emrine boyun eğmek. Ubûdiyyetin nihayetinin hürriyet olduğu kaydedilir. Ayrılık durumunda olan kişi Allah’a kul olarak, vuslata eren ise hür olarak ibadet eder. Vuslat durumunda olan kulun kalbi, Allah’tan gayri her şeyin tahakkümünden kurtulmuştur. O, bu haliyle mâsivânın değil, Allah’ın kulu olmuştur sadece.”⁴⁰⁷

“Bir insanın kalbi, Allah’ın gayri herşeyden sıyrılmadıkça kul olamaz. Bu durumda olan kişiye de ‘Allah’ın kulu’ denir. Allah mümin kulunu “‘abd”dan daha güzel bir isimle anmamış, Kur’ân’da “ ‘ibâdun mukramûn” (ikram olunmuş kullar)” (el-Enbiya, 21/26) buyurmuştur. Nebilerini ve Resullerini de bu isimle anmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle der : “Melik peygamber olmakla kul peygamber olmak arasında serbest bırakıldım, ikinci şıkkı tercih ettim” Allah ile mahlûkat arasında kulluktan daha yüksek bir derece olsaydı. Rasulullah onu kaçırmaz. Allah da, O’na verirdi. O, bu yüzden şehâdet kelimesinde “ ‘abduhü ve resûlüh” diye anılır. Görüldüğü

⁴⁰⁶ bkz. İbn Manzûr, “ ‘abd”, *Lisânu’l-Arab*, 3: 270-271; Râgıb el-İsfahânî, “ ‘abd”, *Müfredât*, 319; İbrahim Mustafa v.dğr., “ ‘abd ”, *el-Mu ‘cemu’l-Vasît*, 585.

⁴⁰⁷ bkz. ‘Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu ‘cemu’l-Te’rifât*, s. 123; Ethem Cebecioğlu, “ubûdiyyet”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 667.

veçhile, kulluk bir insan için en yüksek makamdır. Tasavvufta, aşağıdan yukarıya doğru manevi yükselişi ifâde eden makamların başına tevbe, en üst zirvesine de kulluk konulmuştur. Kul olan kişi gerçek hürriyet sahibidir. Zira o, Rab'dan başka kimseye boyun eğmez. O, sadece Allah'ın emirlerine sarılır. O'ndan başka herşeyden bağımsız ve hür olur. Allah'ın emirlerine uzak kalan kimse, nefis veya şeytanın esareti altında demektir."⁴⁰⁸

Geylânî'ye göre takvâ üzere yaşayan bir kul bu hal üzere istikrar sağlayabildiğinde Allah'a kulluk vasfı kazanmakta ve bu vasfı pekiştirmektedir. Onun Allah yolunda attığı her adım onu kulluk mertebelerinde yüceltecektir. Bu minvalde Geylânî de kulluğun mahiyetine dair yaptığı açıklama ve yorumlarını **“Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.”** (el-Fâtiha, 1/5) meâlindeki âyet üzerinden yapmaktadır. Bu âyet kulluğun bir hayat düsturu haline gelmesi açısından çok önemlidir. Bu âyet-i kerîme daha önce de değinildiği gibi⁴⁰⁹ kulun Allah'ın her an yanında ve huzurunda olduğunu bilerek O'na hitap etmesi anlamına gelir. Bu durumdaki kul, her an Allah'ı görüyormuş farkındalığı üzere yaşar. Bu nedenle Allah'a bu bilinçle hitap edenler Allah'a kulluk etmektedirler. Cibrîl Hadîsi olarak meşhur olan hadîs-i şerifte Hz. Ömer şöyle rivâyet etmiştir:

“Bir gün Resulullah'ın huzurunda bulunduğumuz sırada, elbisesi beyaz mı beyaz, saçları siyah mı siyah, yoldan gelmiş bir hali olmayan ve içimizden kimsenin tanımadığı bir adam çıkageldi. Peygamber'in yanına sokuldu, önüne oturdu, dizlerini Peygamber'in dizlerine dayadı, ellerini (kendi) dizlerin üzerine koydu ve:

- *Ey Muhammed, bana İslâm'ı anlat! dedi.*

Resulullah:

⁴⁰⁸ Ethem Cebecioğlu, “abd”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 10-11.

⁴⁰⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 125.

- “İslâm, Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna şehâdet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman, yoluna güç yetirebilirsen Kâbe’yi ziyaret emendir” buyurdu.

Adam:

- Doğru söyledin dedi. Onun hem sorup hem de tasdik etmesi tuhafımıza gitti.

Adam:

- Şimdi de imânı anlat bana, dedi. Resulullah:
- “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanmandır. Yine kadere, hayrına ve şerrine imân etmendir” buyurdu.

Adam tekrar:

- Doğru söyledin, diye tasdik etti ve:
- Peki, ihsan nedir, onu da anlat, dedi. Resulullah:
- “İhsan, Allah’a onu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da O seni mutlaka görüyor” buyurdu.

Adam yine:

- Doğru söyledin dedi.”⁴¹⁰

Hadisin devamında Peygamberimiz bu adamın Hz. Cebrâil olduğunu söylemektedir. Hadise göre en kaliteli kulluk, ihsan mertebesinde. Geylânî de “Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz” diyerek Allah’a hitap eden kişinin kulluğunun bu kalitede olması gerektiğini söylemekte ve hitâp ettiği meclisi bu kulluğa davet etmektedir.⁴¹¹ Bu nedenle kul, kulluğunun kalitesini yükseltme çabası içinde olmalıdır.

⁴¹⁰ Müslim, İmân 1, 5; Buhârî, İmân 37; Tirmizi, İmân 4; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Nesâî, Mevâkît 6; İbni Mâce, Mukaddime, 9 (hadis no. 63); ayrıca bkz. İmam Nevevî, *Riyâzû’s-Sâlihîn* Peygamberimizden Hayat Ölçüleri, Erkam Yayınları, İstanbul 2013, c. 1, s. 374.

⁴¹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 125.

Mâlik b. Dinar'ın, “*Yalnızca Sana ibadet eder ve yalnızca Senden yardım dileriz*” (el-Fâtiha, 1/5) âyetini okuyunca hüngür hüngür ağladığı ve “*Şayet bu âyet ulu ve yüce Allah'ın kitabında bulunmasaydı ve bunu okumak emredilmemiş olsaydı, onu asla okumazdım. Bununla şunu kast ediyorum: 'Yalnızca Sana tapıyorum diyorum, ama yakinen biliyorum ki nefsimi tapıyorum!, Ancak ve ancak Senden yardım istiyorum diyorum, ama onun bunun kapısına gidiyor, onlara teşekkür ediyor veya şikayetçi oluyorum'*” dediği nakledilmiştir. Bu durum onların Geylânî'nin bahsetmiş olduğu Allah'a hitap edercesine, Allah'ı görürcesine bir kalbi kıvam sahibi olduklarını, kendilerini O'na karşı takındıkları tavırlar nedeniyle devamlı muhasebe edip yargıladıklarını gösterir. Allah (c.c.) önünde onlar bu şekilde ince, derin kavrayış ve duyuş sahibidirler. Aslında Geylânî'nin bu âyeti Allah'a hitap edercesine, Allah ile muhatap olmamızın farkına vararak tıpkı Mâlik b. Dinar gibi bu sözün hakkını vermeye davet edercesine yorumladığını görmekteyiz.

Geylânî, “**Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve ayaklarımızı sağlam bastır.**” mealindeki âyet (el-Bakara, 2/250) için, “*O, sizin ne şekilde davranacağınızı görmek için sizin üzerinizde tasarruflarda bulunur. Sebat mı göstereceksiniz yoksa yenilgiyi kabul mü edeceksiniz? Tasdik mi edeceksiniz yoksa yalanlayacak mısınız, görmek ister*”⁴¹² açıklamasında bulunur. Sohbetinin devamında “*İman ayakları, insanlardan ve cinlerden olan şeytanlarla karşılaştığında sapasağlam duran, bela ve musibetler kuşattığında sebatlı olan ayaklardır. Senin iman ayaklarının sebatı yok. Boş yere, inandığını iddia etme*” demektedir.⁴¹³

Sebat göstermek, her türlü zor koşullarda dahi Allah'ın emrini tasdik etmek, imanda kalite seviyesinin göstergesidir. Âyette geçen “*ayaklarımızı sağlam bastır*” ifadesi için Geylânî “iman ayakları” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Âyetin

⁴¹² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 47.

⁴¹³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 48.

bağlamının Tâlut ordusunun Câlut'un da içinde bulunduğu küfür ordusuyla karşılaştığı durumla ilgili olduğunu düşünürsek, savaş; gerçekten de düşmandan kaçılmaması gereken, yere sağlam basmayı gerektiren, gelen düşman dalgasını yerinde sabit kalarak karşılamak gereken bir andır. Âyette askerlerin duası zahiri bir tasvir olarak ayakların yere sağlam basmasını ifade ederken, bâtinî manada sabır dilemeğdir.

Savaşlarda en bilindik bir durumdur ki, kazanılacağına inancı olmayan saflar dağılmaya, çözölme mahkûmdur.⁴¹⁴ Bunun için en kritik anlarda gerek komutanlar, gerekse gönlü coşkuyla dolu erler, diğerlerini cesaretlendirecek konuşmalar yaparlar.⁴¹⁵ Buradan anlıyoruz ki ayakları yere sağlam basan bir duruş, arka planda esasen sağlam bir inancı barındırır.⁴¹⁶

Geylânî, “iman ayakları” diyerek bu somut tasvirin özüne gitmiş, savaş psikolojisiyle ilgili önemli bir gerçeği dile getirmiştir. Âyetteki küfür ordusu da Geylânî'nin deyişiyile “insanlar ve cinlerden oluşan şeytanlar, bela ve musibetlere” karşılık gelmektedir. Bunlarla bizi sınavan ise, üzerimizde tam tasarruf sahibi olan Allah'tır. Allah'ın bu tasarruflardaki gayesi ise, bizlerin kulluktaki samimiyetimizi görmek istemesidir. Bu nedenle herkesin sabır derecesi imanının gücüne ve kulluğunun seviyesine göre değişmektedir. Kulluğumuzun hakikati hakkında Allah bizleri dener ve bu denenme durumu sabır göstermeyi gerektirmektedir.

“Allah kuluna kâfi değil midir?” (ez-Zümer, 39/36) meâlindeki âyet için Geylânî, hakkıyla kulluk yapana, Allah'ın her işinde ona kâfi geleceğini ve onu başkasına muhtaç etmeyeceğini gösterir.⁴¹⁷

⁴¹⁴ bkz. Yunus Karaağaç, “Sinir Savaşının Aktörleri: Psikolojik Harp, Psikolojik Harekat ve Propaganda”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2), 2018, s. 84-86.

⁴¹⁵ bkz. Osman Pamukoğlu, *Unutulanlar Dışında Yeni Bir Şey Yok*, 10.Baskı, Harmoni Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 45-46, 56.

⁴¹⁶ bkz. Ümit Ekin, “Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 2008-I, s. 170.

⁴¹⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 37.

Geylânî'ye göre özetle, Allah'ın kâfi gelmesi için, bizlerin önce kul olması gerekmektedir. Kulluğun ardından kifâyet gelmektedir. Geylânî burada hem kulluk hem de kifâyete dair açıklamalar yapmış, âyetin kapsamını genişletmiştir. Ona göre kulluğun hakikatinin ortaya çıkması için şu hususların tahakkuku gerekir:

- Allah'ın önünde hiçlik duygusu içinde olmak, yani varlık göstermemek,
- Allah'ın emirlerine sımsıkı yapışmak,
- Allah'ın yasaklarından kaçınmak,
- Allah'ın hükmüne sabretmek,
- Allah'ın hükmüne muvafakat etmek,
- Allah'a tevazu üzere saygılı olmak, boynu bükük olmak⁴¹⁸

Bunları uygulayınca kulluk ortaya çıkar ve işte Allah bu kullarına kâfi gelir.

Geylani'ye göre Allah'ın kâfi gelmesi şu şekilde olur:

- Allah o kulunu çok sever,
- Allah onu başkalarının arkadaşlığına muhtaç etmez,

Allah onu zorlanmadan ve kolayca kendisine kurbiyyet ile arkadaş eder.⁴¹⁹

Allah'ın kendisine kâfi geldiği kulun hali ise Geylani'ye göre şöyledir:

- O kulu da Allah'ı iyice sever hale gelir, sevgisi kuvvetlenir.
- O kul her halinde Allah'tan razı ve memnun olur.
- O kul herhangi bir durumda Allah'a kızıp, O'nun kapısını terk edip başka kapıya gitmez. Başkasının yemeğini yemez.⁴²⁰

Geylânî, bu âyetten (ez-Zümer, 39/36) hareketle özetle tevhidin bir yönüne işaret eder. Kul önce belirtilen altı hususu gerçekleştirip O'na hakiki kul olur. Böylece

⁴¹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 37.

⁴¹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 37.

⁴²⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 37.

“Yalnız Sana kulluk ederiz.” (el-Fâtiha, 1/5) âyetinin manasını gerçekleştirir. Kul “Yalnız Sana kulluk ederiz”i gerçekleştirdiğinde, ortaya “Yalnız Senden yardım dileriz” (el-Fâtiha, 1/5) çıkar. Yani o kuluna Allah yardım eder, her işinde ona yeter, kâfi gelir. O kul da bütün ihtiyaçlarının Allah’tan karşılandığını görünce O’na daha çok bağlanır ve ne kadar darda kalırsa kalsın O’ndan başka hiç kimsenin kapısına gidip bir şey istemez.⁴²¹

Kulluk konusuyla ilgili olarak Geylânî, “**Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım**” mealindeki âyette (ez-Zâriyât, 51/56) geçen “kulluk” ibaresini şu şekilde açıklamıştır:

- Kulluk, sebepleri yaratan müsebbibe yani Allah’a yapışmaktır.
- Kulluk, amel ve amelde ihlastır.
- Kişinin yapa geldiği her sâlih amel kulluktur. Kulluğunu göstereceği alanlardır.

Geylânî’ye göre kulluktan saptmak şunlarla olmaktadır:

- Sebeplerin yaratıcısını bırakıp sebeplere yapışmak,
- Âdetlere bağlanmak,
- Geçim yollarının yaratıcısını bırakmak,
- Allah’a tevekkülü terk etmek,
- Yemek, içmek, nikâhlanmak, uyumak gibi hayvani eylemlerin peşine düşmek.

Böylece Geylânî kulluk etmenin ne olduğunu ve kulluk edememenin ne olduğunu karşılaştırmalı olarak detaylandırarak âyete açıklık getirmiştir.⁴²² Geylânî, insanların Allah’ın kendilerinden ne beklediğini bilmeyerek şaşırılmaları için “Ben

⁴²¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 353.

⁴²² bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 38.

insanları ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım” (ez-Zâriyât, 51/56) âyetini zikretmektedir. Bu âyeti bilenlerin kulluk etmekten taviz vermemelidirler. Çünkü bu âyetin bilincinde olanlar, öleceklerini ve ardından yeniden diriltileceklerini bilenlerdir.⁴²³

Geylânî “*Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*” meâlindeki âyete telmihte bulunarak (ez-Zâriyât, 51/56) insanın yaptığı işleri Allah için yapması gerektiğini söylemiştir. Hatta burada evladı için kaygı duyması sebebiyle evladının yeri pekişsin diye uğraşmak bile bir dünya endişesidir. Hâlbuki insan ne dünya için ne de ahiret için yaratılmamıştır. Allah insanı Kendi zâtını tevhid etmesi yani kulluk için yaratmıştır. Kişi bunun yerine nefsî kaygılar sebebiyle dünyaya yöneldiğinde dünyayı nefesine vezir yapmış olmaktadır. Bu şekilde insan kendisini aldatmış ve kendisine ihanet etmiş olacaktır.⁴²⁴

İmam Rabbânî de, kulluğun vukû bulmasını sağlayan temel mânevî ögelere temas eder. O, “*Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*” meâlindeki âyeti (ez-Zâriyât, 56) ibadet, tevâzû, alçak gönüllülük ve boyun bükmeye işâret etmesiyle, bu nedenle karşılaşılan musibetlere tahammül edilmesi gerektiği şeklinde açıklamaktadır. Konuyla ilgili olmak üzere; beğenilmek üzere ziyafet veren birinin, davete gelenlerin yemekleri beğenmemeleri sebebiyle kalbinin kırılması ve bu kalp kırıklığı sayesinde beğenilmek zulmetinin kalkarak davetin Allah katında kabul edilmesi örneğini verir.⁴²⁵ Burada, davet sahibi bu kınama ve şikâyetler sayesinde, dünyanın karanlık yüzüne şahit olmakta ve yönünü insanlardan Allah’a çevirmesi gerektiğini fark edebilmektedir. Belki de bu kalp kırıklığı sayesinde Allah’a iltica edecektir.

⁴²³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 296.

⁴²⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 396.

⁴²⁵ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 174.

İşte İmam Rabbânî'ye göre bu âyet, temelinde saydığımız hasletlerin ve bu hasletlerin doğması için gerekli olan meşakkatlerin kesin hükmüne işârettir. Allah'a karşı gösterilen mütevâziliği, Allah'a boyun eğişi, aczini ve muhtaçlığını bilmeyi ubudiyetin/kulluğun hakikati olarak tanımlamaktadır. Ancak bu tevazu, boyun eğme ve muhtaçlığın Hz. Muhammed'in şeriatinin belirlediği şekil ve ölçüde olması gerekmektedir.⁴²⁶ İmam Rabbânî başka bir mektubunda âyetin mânâsının, insanlar ve cinlerin Allah'ı tanımaları için yaratıldıklarını teyit etmek, olarak açıklamıştır. Allah'ı tanımak, yaratılanların kemâlidir.⁴²⁷

Geylânî, ihlaslı ve hanif olan bir mü'minde ortaya çıkan özellikleri **“Onlar dini sadece Allah'a has kılarak ve (saf) hanifler olarak O'na kulluk etmekle emrolundular”** (el-Beyyine, 98/5) meâlindeki âyete göre yorumlar. Bu özellikler kulluğun kalitesinin göstergesidir. Onun açıklamasına göre kullukta bir haniflik mertebesi vardır. Bu sebeple “hanif” için söylenen her şey kulluk için de geçerlidir. Ancak O, âyetteki “hanif” kavramının içini işârî yorumuyla doldurmaktadır. Buna göre hanif olmak için önce ihlas gerekmektedir. Ancak ihlas sahibi olanlar âyetteki “Sadece Allah'a hanifler olarak kulluk yapınız!” emrini duyabilirler. Bu emri duyanlar, haniflik seviyesinde kulluk yaparlar ve onlarda şu özellikler ortaya çıkar:

- Allah'a kul olur, Allah'tan başkasına kulluk etmez,
- Allah'ın dostuna dost, düşmanına düşman olur,
- Şeytana ve nefsine uymaz, onlardan uzak olur,
- Şeytanla ve dünyayla tanışıklığı yoktur,
- Ahireti dünyaya tercih eder. Dünyaya düşkün değildir,
- Allah'a dayanır. Tevekkülü Allah'adır,

⁴²⁶ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 338.

⁴²⁷ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 465.

- Allah’a kulluk yapma konusundaki emri, samimi bir kalple duymaya muvaffak olmuştur.⁴²⁸

O kul, yukarıda belirtilen bu özelliklerin çıkmasıyla Allah’ın âyetteki emrine icabet etmiş olur.

Geylânî, kulluğa karşılık kulluk edememeyi de kıyaslamış ve kendisini dinleyenlerin kulluklarına dair ve kulluğun nasıl olması gerektiği konusunda dikkatlerini çekmiştir. Geylânî, “Hanif olarak dini sadece Allah’a has kılmaksızın” yapılan kulluğun sebebini insanların Allah’tan başka istekler peşinde koşmaları olarak açıklamıştır. Bu da onların akılsızlığını ve cehaletini göstermektedir. Çünkü âyette de vurgulandığı gibi, “*Her şeyin hazineleri ancak Allah katındadır.*” (el-Hicr, 11/ 21).⁴²⁹

Geylânî kullukla ilgili âyetleri Allah’a tam bir teslimiyet, ihsan, ihlas, takva, sebat ve Allah sevgisi çerçevesi içerisinde oldukça tafsîlî bir anlatımla yorumlamıştır. Böylece Allah’a kul olma konusunu bütün bağlantı ve boyutlarıyla değerlendirme yoluna gitmiştir. “Allah kuluna kâfi değil midir?” meâlindeki âyetin zâhiri, Mekkeli putperestlerin Hz. Peygamber’e, “Sen putlarımız hakkında kötü sözler söylüyorsun ama biz putlarımızın seni çarpmasından, hastalandırmasından kaygı duyuyoruz” diyerek onu tehdit edip korkutmaya çalışmalarıyla ilgilidir. Allah bu âyetlerle peygamberinin gönlünü rahatlatmış, ona güven vermiştir.⁴³⁰

3.7. Mesuliyet

Her kul, kulluk vazifelerini bilmek zorundadır. Bu vazifeleri benimseme ve yerine getirme şevki, kulun ne denli mesuliyet sahibi olduğunu gösterir. Bunu sağlayabilmek için o kulun Geylânî’nin işâret ettiği durumlardan haberdar olması

⁴²⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 15.

⁴²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 15.

⁴³⁰ bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 12, s. 131-132; Hayreddin Karaman v. dğr. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 4, s. 617.

gerekmektedir. Buna göre mesuliyet sahibi bir kul için “Allah yaptığından sorgulanmaz, onlar sorgulanırlar” (el-Enbiyâ, 21/23) meâlindeki âyet Geylânî’nin üzerinde en çok durduğu âyetlerdendir. Abdulkâdir Geylânî, “Allah yaptığından sorgulanmaz, onlar sorgulanırlar” (el-Enbiyâ, 21/23) meâlindeki âyeti, kaderin payı ve insanların üstlenecekleri sorumlulukların payı bağlamında açıklamıştır.⁴³¹

Geylânî’ye göre âyet, mesuliyeti yani kulluk vazifesini doğrudan insana yüklemektedir. “Yapıp ettiklerinizde Allah’ı değil, kendinizi mesul/sorumlu tutun, kendinizi suçlayın, yargılayın, Allah’ı haşa suçlamayın ve yargılamayın” anlamına işaret etmektedir. Ancak bu yükümlülüğün farkına varabilmek için kişinin gayret göstererek dini yaşaması gerekmektedir. Avam mertebesindekiler dinin zâhiri hükümlerini yaşadıkları için üzerlerindeki mesuliyeti idrak ederler. Onlar amele yapışarak dini yaşarken; yapageldikleri kusurları, eksiklikleri sebebiyle “Kaderim buymuş!” demezler. Ancak avam öncesi mertebesinde olanlar dini yaşamadıklarından mesuliyetlerini de idrak edemez ve böylece daima “Kaderim buymuş!” deme hatasına düşerler.⁴³²

Geylânî’ye göre insanın sorumluluğunu hissetmesi için her şeyden önce sorumlu olduğu amelleri zahiren/şeklen/dıştan/bedenen ameli/pratik olarak yapması gerekmektedir. Bu durum devam ederek sorumluluk duygusu dıştan içe, ruha sirâyet eder ve bunu yaşayan kimse, âyette geçmekte olan “onlar sorgulanırlar” lafzının neyi ifade ettiğini anlama düzeyine ulaşır. Böylece; “Allah kaderimizi böyle yazmış, o halde O sorgulansın” demez. Yani O’nun sorgulanmayacağını anlar. Hem kaderi Allah yazmış olmasına rağmen, Allah’ın peygamber göndermesi, emir-yasak-vacip gibi hükümleri bildirmesi, “Dikkat edin! Sorumluluk sizde, ona göre amele sarılın!” demek olmaktadır. Basit bir örnek verecek olursak; bir oduncunun zamanı, malzemeleri, mekânı odunları

⁴³¹ Âyetin diğer işârî kaynaklardaki yorumu için bkz: Avam Öncesi Mertebesi- İsyan.

⁴³² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 35.

kırması için uygunken, onun hiçbir şey yapmamayı tercih edip, çalışmayıp, gayret göstermeyip odunları kırmaması ve nihâyetinde “Kaderim buymuş, Allah böyle istiyor, Allah böyle dilediği için odunları kırmadım” demesi ne kadar abes bir durumsa; kulluk vazifesini yapmayıp “Kaderim buymuş” demek de öyle abes bir vaziyettir.⁴³³ Allah’a doğru yol almak isteyen her insan için nefsin, bedenini, kalbini ve ruhunu Allah’ın rızasına uygun şekilde terbiye etmek, onun mesuliyetlerindendir. Ancak bunların terbiye edilebilmesi için bunun yöntemlerinin usüllerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Geylânî *“Benim okuluma girin de size, sizde bulunmayan şeyler öğreteyim. Kalplerin okulu ayrı, sırların ayrı, nefislerin ayrı ve organların da ayrı bir okulu vardır”*⁴³⁴ demektedir. Dolayısıyla bundan sonraki süreç, Geylânî’nin; terbiye metodlarını da içermektedir. Bunları uygulayanlar, Geylânî’nin okulunda irşâd olurlar.

3.8. Nefs

Arapça “ne-fe-se” fiilinin mastarı olan “nefs” kelimesi, sözlükte “ruh”, “zât”, “bir şeyin kendisi”, insanın şahsı”, “ceset”, “beden”, bir şeyin aynısı”, “bir şeyin cevheri”, “akıl”, “göz”, “kan”, “ukûbet”, “hamiyyet” gibi anlamlara gelmektedir.⁴³⁵

Bu kelime Kur’ân’da “zâtullah”, “insan ruhu”, kalb/sadr”, “insan bedeni”, bedenle beraber ruh”, “insana kötülüğü emreden kuvvet”, “zât”, ve “cins” anlamlarında kullanılmıştır.⁴³⁶ *“Tasavvufî olarak Kâşânî’nin de ifade ettiği gibi, kendisinde irâdî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. “Kötülüğü emreden” manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen Rûh-ı Rahmânî, İlâhî Ben manasına da kullanılmıştır.”*⁴³⁷

⁴³³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 35.

⁴³⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 258.

⁴³⁵ bkz. İbn Manzûr, “nfs”, *Lisânu’l-Arab*, c. 6, s. 233-236; Râgıb el-İsfehânî, “nfs”, *el-Müfredât*, s. 501-502; İbrahim Mustafa v.dğr., “nfs”, *el-Mu’cemu’l-vasît*, s. 949.

⁴³⁶ bkz. Ethem Cebecioğlu, “nefs”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 472.

⁴³⁷ Ethem Cebecioğlu, “nefs”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 472.

Tasavvufta “nefs” söz konusu olduğunda, **“Nefs aşırı derecede kötülüğü emreder”** meâlindeki Yusuf suresi 53. âyetten hareketle daha çok nefsin hastalıkları, hileleri ve zararları gündeme gelmektedir. Nefs, tasavvufta her türlü şer ve günahın kaynağı, kötülüğü emreden bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Bundan dolayıdır ki, nefsi terbiye, tedavi ve ıslah etmek, tasavvufi terbiyenin en önemli gayesidir.⁴³⁸

Geylânî de mutasavvıfların bu tasavvurlarına ve bu bağlamda yaşadıkları tecrübelerine uygun olarak nefis konusunda aynı âyeti (Yusuf, 12/53) merkeze almaktadır. Lafza bakılırsa, âyette zikredilen nefsin nefis-i emmârebi’s-sû’i olduğu görülür. Yani aşırı derecede kötülüğü emredici olması sebebiyle Geylânî, onun hiçbir sözünün dinlenmemesinin ve sözlerinin kabul edilmemesinin gereğine işaret etmektedir.⁴³⁹ Geylânî’ye göre nefsin fısıldamalarına verilecek karşılık, sadece ona karşı çıkmak olmalıdır. Ona karşı çıkmak nefse kötülük yapmak değil, aslında onun menfaatinedir. Ancak nefis-i emmârenin kendi zararına olacak şeyleri istemesinden anlaşılmaktadır ki, onun faydalıyı zararlıdan ayıracak ilmi yoktur. Nefis cahildir. Bu nedenle onu kendi kendisine zarar vermekten korumak için nefse karşı çıkmamız gerekmektedir.

O’na göre; Nefs-i emmârenin isteklerinin yararına değil, zararına olduğunu bilmek bir ilimdir. Allah’ı isteyen kişi bu ilme sahip olmalıdır. Yani nefsini tanımalıdır. Nefs-i emmâre dünya peşindedir. Ahireti de bilmemektedir. Bu nedenle nefis-i emmâre peşinden giden kimse ahiretten de mahrum kalmaktadır. Ahiretin peşinden gidip nefsine yüz çeviren kişi dünyadan mahrum kalacaktır. Ancak ahiretin yanında dünya bir hiç mesabesinde olduğu için, ahiretin tercih edilip her hâlükârda nefisten ve onun dünya tutkusundan uzaklaşmak gerekmektedir. Çünkü nefsin yanında olmak demek, Allah’ın

⁴³⁸ Mahmud Esad Erkaya, “Nefis Terbiyesine Dair Kavramlar”, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 111-112.

⁴³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 197.

yanında olma fırsatını kaçırmak demektir. Bu nedenle nefsinin arzularına uyduğu halde Allah'ı istediğini iddia eden kişi yalancıdır.⁴⁴⁰

Geylânî, kötülük emreden nefisle ilgili yukarıda zikredilen âyete yorum getirdiği başka bir meclisinde, nefsin bizlere istediklerini yaptırıp, fısıldamasını “*onun varlığını devam ettirmesi*” olarak ifade etmektedir.⁴⁴¹ Nefs varlığını devam ettirdiği müddetçe bizler haram yemekteyizdir. Çünkü o nefis, nereden yediğine hiç aldırış etmemektedir. Onun için önemli olan sadece arzu ettiği şeye ulaşabilmektir. Bu nedenle arzusunu elde edebilmek için haram olan işler emreder.⁴⁴²

Geylânî nefis-i emmâreyi “*kötü huylu eş*” benzetmesiyle anlatmaktadır. O, tıpkı kocasına “*çal, çırp ama beni doyur*” diyen kadın gibidir. Haramla helali birbirinden ayırmaz. Bu sebeple eş tercihiye yönelik Peygamberimizden “*Sen dindar olanını seç!*”⁴⁴³ tavsiyesini hatırlatmaktadır. Zira kişinin nefsi onun eşi gibidir. Dindar eş ahiret işlerinde kocasına yardım eder ancak arzularına düşkün olan eş, kocasını da saptırabilir. Geylânî, bunun için nefsin isteklerinin yapılmaması gerektiğini vurgular.

“*Nefsini doyurdun, o da seninle tartıştı. Arzularını ona tastamam verdin o da sana karşı geldi, büyüklük tasladı. Kaynaklarını kessen nefsin kirmekle uğraşmış olurdun, ama sen ona arzularını verdin ve şeytanına bir kapı açtın*” diyerek konuya açıklık getirir.⁴⁴⁴ Nefsinin yanında olanlar böylece Allah’tan uzak kalmış olmaktadır.

Geylânî’nin kötülüğü emreden nefisle ilgili âyete getirdiği açıklama ve yorum, âyetin zâhirî manasına dâhil gözükmektedir. O, kendi bakış açısıyla âyetin zâhirinden hareketle nefsin kötülüğü emredici yönüne, insan üzerindeki etkisinin ne olduğuna ve

⁴⁴⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 197.

⁴⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 388.

⁴⁴² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 388.

⁴⁴³ Buhârî, Nikâh 15; Müslim, Radâ‘ 53; EbûDâvûd, Nikâh 2; Nesâî, Nikâh 13; İbni Mâce, Nikâh 6.

⁴⁴⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 388.

insanın bu nefis karşısındaki tavrının ne olması gerektiğine dair kapsamlı bir açıklama yapmıştır.

Geylânî'nin nefse yaklaşımı, mutasavvıf müfessirlerin genel yaklaşımıyla uyum içerisindedir. Nitekim Tusterî, ilgili âyetten hareketle nefs-i emmâreyi, nefsin tabiatında var olan şehvetle açıklamıştır. Bu nefsin tabiatı cehalet (Yaratıcıyı ve kendi nefsin tanınamama) üzerine, aklın tabiatı ise ilim üzerinedir. “Nefs-i mutmainne”yi ise marifetle (Allah’ı bilip tanımakla) ilişkilendirmiş, onu “nefs-i marifet” olarak ifade etmiştir. Kulun, nefs-i emmâreye rağmen ismet üzerine olması, yani haramlardan ve günahlardan uzak kalması, ilgili âyette (Yusuf, 12/53) de işaret edildiği gibi ancak Allah’ın o nefse olan rahmeti ve esirgemesiyle söz konusudur. Nefs, tabiatı itibariyle cahil ve hevaya yakın olup insanın helak olmasına kapı açar. Şehvet, hevâ, hile ve aldatma, tekebbür ve isyan nefsin karakteristik özellikleridir. İnsan bu nefsin meydana getirebileceği helakten ancak gerçek bir iman ve teslimiyetle, Allah’ı tesbih ve takdisle, doğruluk ve nasihatle, Allah’a ilticayla, dua ve niyazla ismet üzerinde olabilir.⁴⁴⁵

Kuşeyrî, Yusuf peygamberin kendisi masum olduğu halde kendisine kötülük yapanların bile kendisinden dolayı Allah tarafından cezalandırılmalarına gönlünün el vermeyip bizatihi kendi nefsine hasım olmasını, evliyanın vasfı olarak ifade etmektedir.⁴⁴⁶

İsmail Hakkı Bursevî de ilgili âyete getirdiği açıklama ve yorumunda insan nefsinin kötülüğü emreden tabiatına dikkat çekmiş, nefsi şehvetle, batıla tâbî olmakla, çirkin işlerle, şehvetini tatmin için hileler üretmekle ilişkilendirmiştir. Allah indinde kadri yüksek olan gerçek akıl ve basiret sahipleri, kendi nefislerinin ayıplarını gören kimselerdir. Kötülüğü emretmek, nefsin genel karakteri olup, insanın masum kalması, o nefsin tekâmül edip değişerek artık ona kötülüğü emretmemesi, ancak Allah’ın o nefis

⁴⁴⁵ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 170.

⁴⁴⁶ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 189-190.

üzerindeki rahmeti ve korumasıyla mümkün olabilir. Allah'ın o nefis üzerine olan rahmeti, koruması ve inayeti ise, ancak hidayet güneşinin o kişinin kalp semasının ufkuna doğmasıyla mümkündür.⁴⁴⁷

Geylânî, **“Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın!”** meâlindeki âyette (el-Kehf, 18/110) geçen *“Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın”* ibâresindeki *“kimse”*yi *“nefs”* olarak yorumlamıştır. *“Seninle Rabbin arasında kendi benliğin vardır. Benliğinden ayrıl, o zaman Rabbini göreceksin”*⁴⁴⁸ buyurmaktadır.

Geylânî, nefsin itmi'nane (Allah ile tatmin olmasına) ermesi gerektiğine işaretle **“Ey itmi'nâna eren nefis!”** (el-Fecr, 82/27) meâlindeki âyeti zikrederek nefsin kötü arzularına karşı insanları uyarmakta, nefse esir düşmekten bir an önce kurtulmak gerektiğine dikkat çekmektedir.⁴⁴⁹

*“Kim nefisini tanır ve yenerse nefsi onun bineği olur, onun yükünü taşır ve emirlerinde ona karşı gelmez. Nefisini tanıyıp haz aldığı şeylerden uzak tutmadıkça ve hakkını vermedikçe senden iş çıkmaz”*demektedir.⁴⁵⁰ *“Onun tuzaklarına kanmayın, uyur gözüktüğüne aldanmayın. Canavarın uyur gözüktüğüne bakmayın. Çünkü o size kendisini uykuda gösterir ama tuzağına düşecek bir avın peşindedir. Bu nefis var ya, kendini mutmain olmuş, boyun eğmiş, alçakgönüllü ve hayra uyar gibi gösterir ama içinde bunun tam tersini saklar. Bu sebeple nefisten gelecek şeylerde çekinceli davran”*⁴⁵¹demektedir. Geylânî'nin âyete telmihte bulunarak ifâdelerine yer vermeyi yeterli gördüğümüz bu açıklaması, nefsin “kuzu postuna girmiş bir kurt” gibi bizleri

⁴⁴⁷ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=53&tDisplay=yes&Page=3&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020

⁴⁴⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 335.

⁴⁴⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 310.

⁴⁵⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 310.

⁴⁵¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 310.

aldatarak kendi zevklerini sürmek konusunda ne denli mâhir olduğunu ve bizleri bu şekilde tuzağa düşürdüğünü anlamamız, ona karşı teyakkuz halinde bulunmamız ve onu tanımamız için önemli bir bilgidir.

Geylânî, “**Nefislerin iştahlandığı ve gözlerin lezzet aldığı ne varsa oradadır (cennettendir)**” (ez-Zuhruf, 43/71) meâlindeki âyete getirdiği yorumla, nefsin ilgileri üzerinden onun kuşatıcılığı altına giren mevcudâtın sınırlarını açıklar.⁴⁵²

Ona göre dünya ve dünyada olan her ne varsa nefsin sevgilisidir. Ahiret de nefse aittir. Bu nedenle nefs, Allah’a ulaşmak isteyen kişi için Allah ile arasında bir perdedir. Çünkü Allah’a yönelmek istediği zaman, onu nefsinin dünyaya ve ahirete olan istekleri, arzuları, hayalleri oyalamaktadır. Bunun için Allah’a vâsıl olmak isteyen kişi, öncelikle nefsinden vazgeçmelidir. Kişinin dünyalıklardan ferâgat etmesi kolaydır, ancak kendi nefsinden ferâgat etmesi kolay olmamaktadır.⁴⁵³ Bu nedenle diyebiliriz ki Allah katında kişinin Ona olan sevgisinin gücü, nefsini terk etmedeki iradesi ölçüsünde ortaya çıkar.

Allah ile kendisiyle arasında perde olan nefsin çekilmesi demek, kişinin Allah’tan başka hiçbir şeye istek duymaması demektir. Mâsivâyla kul arasında bağlantı “*nefs*” aracılığıyla olmaktadır. Nefsin kaygıları mâsivâ içindir. Nefsin arzularından arınmasıyla kişinin tek kaygısı Allah’ın rızasını, yakınlığını kazanmak olmaktadır. Allah’a yakınlık nimetine eren bütün kulların vaziyeti budur.

Nefislerin dünyaya olan arzusunu pek çoğumuz bilmemize rağmen, âhiretin de nefse ait olduğu idrak emekte güçlük çektiğimiz bir hakikattir. Geylânî âyete getirdiği açıklamayla aslında bunu vurgulamaktadır. Çünkü âhirette cennet nimeti, bu dünyada Allah’a iman ederek Allah rızasını kazanmış olan Müslümanların gideceği bir mükâfat

⁴⁵² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 221.

⁴⁵³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 221.

yeridir. Bunun için Müslümanlar cennete gitmeyi dilemektedirler. Ancak ahirette ki cennet nimetini istemek aslında nefislere ait bir istek olması sebebiyle eksiktir.

Geylânî'nin dikkat çektiği üzere âyetle, orada iştah duyulan ve gözlerin lezzet aldığı bütün nimetlerin muhatabı “*nefsler*”dir.⁴⁵⁴ Tıpkı bu dünyada canımızın çektiği, görmekten lezzet aldığımız her ne varsa bunların nefsimize hoş gelmesi gibi; âhiretteki nimetler de nefse hoş gelecektir. Bu sebeple Allah'ı arayan kişi dünyayı da âhireti de istemez. O sadece Allah'ı ister. Allah'ı istemek nefsin değil, ruhun aslî istidâdıdır. Kul bu yüzden nefsânî istekleri bırakıp ruhunun iştiyâkı ile meşgul olur. Bunu başarabilmek için insan Allah'a kulluğu bırakmamalı, başkalarını kendisine tercih etmeli, Allah'a isyanda değil, itaatte cömert olmalıdır. Allah'a yakınlık nimetine erdiğinde ise Allah tarafından pek çok lütuf, cömertlik ve nimetlere sahip olur. O halde diyebiliriz ki bu nimetler dünya ve âhiret nimetinden daha üstündür.

“Nefislerin iştahlandığı ve gözlerin lezzet aldığı ne varsa oradadır (cennettedir)” (ez-Zuhurf, 47/71) meâlindeki âyetle ilgili olarak Geylânî kendi tecrübesini şöyle paylaşmaktadır:

*“Dünyanın fâni olduğunu, bir gün yok olacağını, öldürücü ve aldatıcı olduğunu gördüm. Çabucak yok olduğu için ona gönül vermekten uzak durdum. Ahirete de bir anlığına değer verdim. Sonra üzerinde düşündüm ve onun da eksik olduğunu yani sonradan olduğunu ve üzerinde ortaklık bulunduğunu anladım. Allah'ın orada nefislerin arzuladığı ve gözlerin görmekten haz aldığı şeyleri hazırladığını gördüm. ‘İyi de kalbin arzusu nerede?’ dedim ve ahiretin Efendisi'ne, Yaratıcı'sına ve yoktan var edenine yönelim.”*⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 221.

⁴⁵⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 339.

Geylânî, daha önce de ele almış olduğumuz “**Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez**” (er-Ra’d, 13/11) meâlindeki âyet bağlamında, “*Sen kendini değiştirirsen değiştirilirsin*” demektedir.⁴⁵⁶ O, buradaki değişimin topyekûn olması gerektiğini söylemektedir. Yani bu âyetin muhatabı olmak isteyen ve değişmek suretiyle Allah’ın rızasına ermek isteyen kişinin, kendi tabiatıyla, alışkanlıklarıyla, nefsiyle, hevâ ve hevesleriyle, şeytanlarıyla mücadele etmesi, kalbini onlardan gelecek her türlü meşguliyetlerden koruması gerekmektedir.

Görüldüğü üzere “*topyekûn*” ifâdesi kalbi, nefsi, bedeni, tabiatı, alışkanlıkları, arzuları, şeytanları kapsayarak insanda cem’ olan tüm özellikleri içine almaktadır.

3.8.1. Duâ

“Dua Arapça bir kelime olup “isteme, yalvarma, niyaz, ibadet” gibi manaları vardır.⁴⁵⁷ İhtiyaçların anahtarı, darda kalanların rahatladığı yer, muhtaçların sığınağı şeklinde de betimlenmektedir. Dua dil ile yapıldığı gibi, kalp ile ve hal ile de yapılmaktadır. Hal duasının kabulünün ihtimali daha yüksektir.”⁴⁵⁸ Nefis ile mücadelede ve Allah’a yakın olabilmek için dua etmeye ihtiyaç vardır. Çünkü dua ile nefsinin baskılarından kurtulmak isteyen kişi Allah’tan kendisini Allah’a karşı isyankâr ve günahkâr olmaktan kurtarması için yardım istemektedir. Bu sebeple dua nefisle, heva ve heveslerle, şeytanla mücadele ederken kişiye moral olduğu gibi, Allah’ı yanında hissederek güç toplamasına da vesiledir.

Geylânî’nin dua hakkındaki açıklamaları üç konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki dua yapmanın mertebe olarak ne ifade ettiği, ikincisi duanın ne için

⁴⁵⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 227.

⁴⁵⁷ bkz. İbn Manzûr, “d‘av”, *Lisânu’l-Arab*, c. 14, s.257.

⁴⁵⁸ bkz. Ethem Cebecioğlu, “dua”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 173.

yapılması gerektiği, üçüncüsü de dua ederken neye dikkat edilmesi gerektiği yönündedir.

Geylânî duanın Allah'tan uzaklık durumunda olmasını şöyle açıklar:

*“Kulun, Allah’a yakinken dili, duası, zikri yoktur. Dua, zikir ve konuşma Allah’a uzaklık durumunda söz konusudur. Allah’a yakınlık durumunda ise sükût, sönüklük ve sadece iç bakışla (murakabe, tefekkür) yetinip ondan yararlanmak vardır.”*⁴⁵⁹

Görüldüğü üzere Geylânî dua etmeyi mertebeye Allah’tan uzaklığın bir göstergesi olarak anlatır. Anlaşıldığı kadarıyla, dua eden kişi; ya Allah’ın râzı olduğu hale dönüşmek için dua ediyordur. Eğer öyleyse zaten bu onun henüz kemâle ermediğinin bir işaretidir. Dolayısıyla Allah’a yakın olmaya çalıştığı bir safhadadır. Ya da dua ediyorsa zaten henüz Allah’ın iradesine teslim olamamıştır. Bu da henüz fenâ mertebesine ermediğinin, yani halen Allah’a yakın olmaya çalıştığı bir evrede olduğunun işaretidir.

Geylânî *“Duayı büsbütün terk etmek ve işi Allah’a bırakmak azimettir. Dua ile uğraşmak ise ruhsattır. Dua boğulmak üzere olan kimse için bir soluk, hapis yatan kimse için ise hapisten çıkıp hükümdarın huzuruna girinceye kadar bir rahatlamadır.”*⁴⁶⁰ Buradan ve Geylânî’nin yorumlarından anladığımız kadarıyla zaten Allah dilediğini yaptığı için, Allah’a gerçek kul olan kişi dua etmeyi bırakıp O’nun dilemesine tâbî olur. Ancak dua ettiği zaman Allah’ın dilemesinin dışında başka şeyler istemiş olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu durumda Allah’ın dilemesine tâbî olmanın dışına çıkmış, Allah ile aynı kararda olmak yerine O’ndan ayrı düşerek uzaklaşmış olacaktır. Geylânî duayı Allah’a daha iyi kulluk yaparak Allah’a daha çok yaklaşabilme vesilesi olarak görür. Onun dua anlayışında dünyalık istemek, Allah’ın işine karışmak,

⁴⁵⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 248.

⁴⁶⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 258.

tevekkülden uzaklaşarak kendi arzularına göre bir şeyler temenni etmeyi uygun görmemiştir.

Geylânî; **“Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O haddi aşanları sevmez”** (el-A’raf, 7/55) meâlindeki âyette geçen “haddi aşan kimse”yi Allah’tan başkasından isteyen kimse olarak tanımlamaktadır. Bu açıklama Geylânî’ye göre âyetin zâhir anlamıdır. Yani âyet “Bir başkasından değil, sadece Allah’tan isteyin” vurgusunu yapmaktadır.⁴⁶¹

Geylânî; **“Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz”** (el-Hicr, 15/21) meâlindeki âyeti herşeyin Allah’ın elinde olması sebebiyle ancak Allah’tan istenilmesi, ancak Allah’a dua edilmesi, ancak Allah’a yönelinmesi gerektiğiyle ilişkilendirerek yorumlamıştır.⁴⁶²

Geylânî; **“Şüphesiz bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez”** (Ra’d, 13/12) meâlindeki âyeti esas alarak Allah’ın râzı olduğu şekilde değişebilmek için ve insanı düzeltecek şeylere ulaştırması için O’ndan yardım dilenmesi gerektiği şeklinde dua ile ilişkilendirmiştir.⁴⁶³ Yani bu âyet aynı zamanda ne için dua edilmesi gerektiğinin de bir göstergesidir.

Geylânî insanları kırmızı ölüme⁴⁶⁴ çağırılmaktadır. Çünkü bu ölüm Allah’ta fenâ olmak ve Allah’a yakın olma mertebelerinde ilerleyebilmek demektir. Bu ölüm nefse, heva ve hevese, tabiata, şeytana, dünyaya karşı gelmek, insanların içinden çıkıp uzaklaşmak, Allah’ın dışındaki herşeyi bütünüyle terk etmektir. Bu sebeple bu ölümü

⁴⁶¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 361.

⁴⁶² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 332.

⁴⁶³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 168.

⁴⁶⁴ Kızıl ölüm (mevt-i ahmer) literatürde ibadete düşkünlük olarak geçmektedir. (Bkz. Ethem Cebecioğlu, “mevt-i ahmer”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 433.) Ancak Geylânî’nin tanımında görüldüğü gibi daha kapsamlı bir tarif yapılmıştır.

gerçekleştirebilmek için mücadele etmek gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesinden de asla ümidi kesmemek gerekmektedir.

İşte burada Geylânî, kendisini dinleyenlerin ümitsizliğe düşmemeleri için, onları Allah'tan ümitvâr olmaya sevk edecek şekilde **“O hergün yeni bir iştedir”** meâlindeki âyete (er-Rahmân, 55/29) işâret etmektedir. Çünkü O'nun her gün yeni bir işte olması, kudretine bir engel bulunmaksızın dilediğini yaratması demektir. Bu sebeple Allah yolunda fenâ olmak isteyen kişi bu mücadeleyi başarabilmek için ümitvâr olarak dua ettiğinde bu âyetin mânâsını idrak ettiğini ve bu âyete iman ettiğini göstermiş olmaktadır. Çünkü bu şekilde dua eden kişi Allah'ın kudretini, O'nun her şeye kâdir olduğunu bilerek O'ndan istemektedir.⁴⁶⁵ Bu sebeple âyetin gerğince dua etmek demek; Allah'ın hikmetinden değil, kudretinden istemek demektir. Yani kendi ilminin sınırları dışında olanı, Allah'ın sonsuz ilminde olanı istemek; sebepler zincirini aşarak Allah'ın iradesinden istemektir. Bu da Allah'ın büyüklüğünü, her şeye gücünün yettiğini tasdik etmek anlamına gelir. Aynı şekilde O'nun hakkımızda takdir edeceğinin bizim ilmimizde bize güzel gelenden çok daha hayırlı olduğunu kabul etmek demektir. Yani kişinin sebepler zincirini gözünde büyüterek sebepler zincirinden değil, doğrudan sebepler zincirinin yaratıcısı olan Allah'tan yaratmasını dilemesi demektir.

Sebep zincirindeki her bir sebep, esasen cahil-ilmi olmayan, fakir, zaaf sahibi, aciz, ölü vasıflarına sahiptir. Dolayısıyla Allah'ın her an bir işte olduğunu bilerek dua eden kişi, sebeplere ait bu vasıflardan beklemeyi bırakıp; Alîm, Ganî (zengin), Kuddûs (bütün noksanlıklardan münezzeh), Kadîr (sonsuz güç ve kudret sahibi, her şeye gücü yeten), Hayy (Diri) bir Allah'tan diliyor olacaktır. Bu suretle dua eden kişi, böyle bir Allah'ı kabul edip, yücelterek O'nu takdir ettiğini göstermiş olacaktır. Bu şekilde dua etmesi sebepleri Allah'a şirk koşmaması anlamına gelmektedir.

⁴⁶⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 235.

Dua edenlerin bu mücadeleyi kazanarak kırmızı ölümün gerçekleşmesi hakkındaki ümitleri Allah'ın izniyle gerçekleşecektir. Geylânî'nin yaptığı yorumlardan anlamaktayız ki dua etmek, Allah'tan ümit kesmemekle ilgili bir mücadele çeşididir. Bu sebeple bu mücadeleyi gerçekleştirebilmek için kişinin, Geylânî'nin tavsiyesine uyarak daima Allah'ın her gün yeni bir işte olduğunu hatırında tutması gerekmektedir.

Geylânî **“O her şeye gücü yetendir”** (en-Nûr, 24/45), **“Allah her şeyi bilendir”** (Lokmân, 31/34) âyetlerin gereğince kişi dünya kaygılarından kurtulabilmek için uğraşmalıdır. Dünya kaygılarından kurtulmaktan yana ümidini kesmemelidir. Dünya kaygısının kalbinden çıkıp gitmesi için kalbiyle Hakk'a koşup O'nun rahmet eteğine tutunmalıdır. Bu vesileyle Geylânî bu âyetler iman eden bir kişi olarak nasıl dua edilmesi gerektiğini şöyle anlatmaktadır:

*“O'nun kapısından ayrılma ve kalbini başka şeylerden temizlemesini, iman ve mârifetle doldurmasını ve Kendinden başka hiçbir şeye muhtaç bırakmamasını iste. Sana sağlam inanç vermesini, kalbini Kendine ısındırmasını ve organlarını Kendisine taat ve ibadetle oyalamasını iste. Herşeyi O'ndan iste, başkasından değil. Senin durumunda olan yaratılmış kimselere ezilip büzülme. Sadece O'na karşı alçal ve her türlü muamelen O'nunla olsun.”*⁴⁶⁶ Bu açıklama aynı zamanda aklımıza *“Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O haddi aşanları sevmez”* meâlindeki âyeti (el-A'raf, 7/55) getirmektedir.

Geylânî'ye göre dua ederken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta; kulun dileklerinde Allah'ın iradesine ters düşmemesidir. Hatta bunu başarabilmek için dua etmek yerine, işlerini tamamen Allah'ın dilemesine bırakılmasını tavsiye etmektedir.

Geylânî **“Allah'ın dilemesi olmadıkça sizler dileyemezsiniz”** meâlindeki âyet (el-İnsân, 76/30) için, *“Bir şeyi yalnız kendin dilemekle elde edemeyeceksen o halde*

⁴⁶⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 45.

dileme. Tasarruflarında Allah'a karşı gelip çekişme. Malını, mülkünü, sağlığını ve çocuğunu alsa da sahip olduğun mallara zarar verse de O'nun kader ve irade yüzüne gülümse. Allah'a yakın olmak istiyorsan ve sırf O'na ait olmak istiyorsan böyle yap"⁴⁶⁷ diyerek ne şekilde dua edileceğini açıklar.

Anladığımız kadarıyla *"Allah'ın dilemesi olmadıkça sizler dileyemezsiniz"* âyetini dileklerimizin Allah'ın dilemesinin tezâhürü şeklinde anlamamız doğru değildir. Aksine biz dilesek bile Allah dilemediği müddetçe, bizim dileklerimizin gerçekleşmeyeceğini anlamamız gerekmektedir. Bu sebeple *"Ama ben diledim, o zaman Allah neden vermiyor"* demek gibi bir durum söz konusu olamaz. Önemli olan Geylânî'nin vurguladığı gibi kulun dualarının yani dileklerinin Allah'ın dilemesiyle mutâbık olmasıdır.

Geylânî kaderi geri çevirmenin, değiştirmenin, silmenin ve ona karşı gelmenin mümkün olmadığını ve sadece Allah'ın dilediği şeyin olacağını hatırlatarak kendisini dinleyenlere Allah'ın dilediğinden başka şey dilememelerini tavsiye etmektedir. Hatta o şöyle der:

*"Mâdem ki sana sadece O'nun dilekleri gelecek, o halde sen hiçbir şey isteme. Allah bir şeyi dilemediği zaman o şey gerçekleşmez. O halde sen, nefsin ve kalbini bu işi yapmak için yorma. Her işi Rabbine bırak, rahmetinin eteğine tevbe elinle yap"*⁴⁶⁸

Bu şekilde devam etmek dünya, kalp ve beden gözünden kaybolmasını sağlayacak; sıkıntılarının, arzularının, zevklerinin bırakılmasının kolaylaşmasına yardım edecektir. Nefsinin sıkıntılarının verdiği acıya sabretmesini kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla Geylânî'nin yorumlarında duaların Allah'ın dilemesine uygun olması ön plana çıkmaktadır.

⁴⁶⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 222.

⁴⁶⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 186.

3.8.2. Kader

“Kader” kelimesi, Arapça “bir şeye gücü yetip kâdir olmak”, “bir şeyi diğer bir şeye kıyaslamak”, “bir şeyi planlayıp düzenlemek”, “bir şeyin miktarını beyan etmek”, “bir işi tedbir etmek” anlamlarına gelen “ka-de-ra” fiilinden mastar olarak gelmekte olup içerisinde bütün bu anlamları ihtivâ etmektedir.

Sözlükte isim olarak “kader”, bir şeyin miktarı ve ölçüsü, Allah’ın kulları hakkındaki takdiri, kazası ve hükmü, bir şey için tayin edilen zaman ve mekân, tâkat ve kuvvet” anlamlarındadır.⁴⁶⁹ Aynı kökten gelen “el-Kadîr”, Allah’ın isimlerinden biridir.

Kur’ân’da birçok âyette Allah’ın yer ve göklerde her şeye kâdir olduğuna, her şeyi belirli bir ölçü/miktar ile takdir ve tedbir edip yarattığına işaret edilmektedir.⁴⁷⁰

*“Kader, ilahî bilgiye bağlı bir olgu olarak görüldüğünde, var olan her şeyin onun kapsamı içinde bulunması kaçınılmazdır. Çünkü hiçbir şey Allah’ın bilgisinin dışında değildir. Ancak şeylerin ilahî bilgi ile ilişkisinin mahiyeti tam olarak anlaşılmadığı zaman kader, başka türüstünün olması imkân dâhilinde bulunmayan değiştirilemez bir alın yazısı olarak anlaşılmaktadır. Hâlbuki bilginin bilinenin mahiyetine aykırı olması mümkün değildir. Dolayısıyla Allah’ın herhangi bir kimsenin kendi hür seçimiyle belli bir şeyi tercih etmesini önceden bilmesi, onun bu tercihinin zorlayıcı/cebrî bir etkide bulunmaz.”*⁴⁷¹ İlgili âyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, “kader”in, Allah’ın sıfat ve isimleriyle, mutlak ve sonsuz kudreti, iradesi, ilmi ve yaratmasıyla bağlantılı olarak O’nun yaratılanlar hakkındaki küllî takdirine, tedbirine, ölçüsüne ve programına işaret eden geniş kapsamlı bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Allah’ın kaderi her şeyin

⁴⁶⁹ bkz. İbn Manzûr, “kdr”, *Lisânu’l-Arab*, c. 5, s. 74-79; Râgıb el-İsfahânî, “kdr”, *el-Müfredât*, s. 394-396; İbrahim Mustafa v.dğr., “kdr”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 725.

⁴⁷⁰ Örneğin bkz. Fâtır, 35/1; El-Mumtehine, 60/7; et-Tegâbun, 64/1; Fussilet, 41/10; el-A ‘lâ, 87/3; el-Hicr, 15/60; el-Furkân, 25/2; Yâ-sîn, 36/39; el-Hicr, 15/21; el-Kamer, 54/49; er-Ra’d, 13/8.

⁴⁷¹ Metin Özdemir, *İslâm İnanç Esasları*, (Ankara: Bilay Yayınları, 1. Baskı, 2017), 196.

üstündedir. Kur'an'a göre insanın imtihan için ruh ve nefis sahibi, akledebilen, iradesi olan bir varlık olarak yaratılması da bu küllî kadere ve programa dâhildir.

Kaderi nefis başlığı altında incelememizin sebebi, nefsini yenmek için kişinin evvelâ kaderin mâhiyetini bilmesi gerektiği içindir. Çünkü kader vesilesiyle istemediğimiz hadiseler vuku bulduğunda buna ilk isyan eden rahatı bozulup keyfi kaçan nefistir. Bu nedenle kadere teslim olmak ve kadere suç bulmaksızın Allah rızası için çalışıp gayret etmek nefislere ağır gelen, ancak Allah'ın kaderle ilgili hükmettiği kurallara uyulduğu takdirde kadere teslîmiyet nefisleri terbiye eden bir araçtır.

Geylânî, **“İşte burada velâyet Hak olan Allah'a mahsustur”** meâlindeki âyeti (el-Kehf 18/44) velâyete ulaşmak için yapılması gerekeni, kadere teslim olmak şeklinde yorumlamıştır.⁴⁷² Ona göre kader, el-Melik olan Allah'ın iradesi altında bir elçidir ve vazifesi kulu Allah'a götürmektir. Bu nedenle o elçiye tâbî olmak, kulu Allah'a götürmektedir. Çünkü kadere tâbî olanlar kendilerini Allah'ın idaresine teslim etmiş ve O'nun mülkü altında olmanın gereğini yapmış olmaktadır. Ancak kadere teslim olmuyorsa o kişi Allah'tan uzaklaşmış olmaktadır.

Kadere teslimiyet zâhirî ve bâtinî baş eğmekle olmaktadır. Bu ifadeden anladığımız kadarıyla zâhirî, yani hal ve davranışlarıyla Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktan taviz vermeksizin kaderi göğüslediği gibi; bâtinî yani kalbinden de kadere karşı isyan içerikli düşünceler geçirmez. Kader çözülemez, ona ancak teslim olunur. Teslim olan Allah'a teslim olmuş demektir ve böylece velâyeti elde eder.⁴⁷³

Geylânî'nin; **“Allah yaptığından sorgulanmaz, onlar sorgulanırlar”** (el-Enbiyâ, 21/23) meâlindeki âyeti yorumlamasına göre kader konusu biz kulların mesul olduğu bir saha değildir. O sadece Allah'ın hükmü altındadır. Kulların bunu bilmeleri,

⁴⁷² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 16.

⁴⁷³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 16.

bu âyetin hükmüne göre amel etmeleri onlar için yeterli ve gereklidir. Böylece kaderi bahane ederek hiç kimse tembellik edemeyecektir. Yani hiç kimse “kaderim buymuş o yüzden ben kötüyüm, vazifemi yapmıyorum, vazifemi yapmamak benim kaderimmiş” diyemez. Aksine Allah’a kulluk konusunda tembellik ederek başına gelenler hakkında Allah’ı suçlamış ve Allah’ı sorgulamış olur.

Kader espirisine vâkıf olan kişi, içinde bulunduğu tüm durumlarda, kaderinin karşısına çıkarttığı bütün hallerde çalışıp gayret etmesi gerektiğini bilir ve çalışır. Çünkü o kaderinden değil, kaderinin tecelli etmesi esnasında Allah rızasına uygun davranıp davranmadığından sorgulanacaktır. Kadere rıza gösteren kişi Allah’tan razı olan kişi demektir. Yani bu o kişinin Allah’ı sevdiğini göstermektedir.⁴⁷⁴ Geylânî’ye göre bir kimsenin kadere uymasının sonucu şunlardır:

- Allah kulunun kalbini Kendisine yaklaştırır.
- Kalbinden dünyayı siler ve onu ahirete isteklendirir.
- O kulun Allah katındaki makamı sağlamlaştırır.
- Allah ona dünyasını ve âhiretini aydınlatacak bir nur verir. Allah en-Nur’dur.

Allah ile kaderde buluşan kul o nurdan nasibini alır. Kaderden kaçıp onu suçlayanlar ise Allah ile buluşmayı başaramadıklarından karanlıkta kalmaktadırlar.⁴⁷⁵

Geylânî’nin yorumlarından anlamaktayız ki; Allah kaderi bir nur kaynağı olarak yaratmıştır. Kaderin vazifesi Allah ile olanlarla olmayanları ayırt etmektir.

Geylânî’den önceki müfessirler velâyet-kader ilişkisine değinmemiştir. Sülemî tefsirinde velâyet âyetine sadece; “*Allah kimi dost edindi ise, o kişi hakikatte velidir; kim de Allah’ı dost edinirse Allah vâlidir*” şeklinde lafzi bir açıklama getirilmiştir.⁴⁷⁶ Kuşeyrî tefsirinde âyete tevhid açısından yaklaşmış; velâyet; kudret ve nusret olarak

⁴⁷⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 244.

⁴⁷⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 244.

⁴⁷⁶ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 411.

yorumlanmış, kader konusu ile bir bağlantı kurulmamıştır.⁴⁷⁷ Bursevî de ilgili âyeti açıklarken, âyette geçen velâyeti, Allah'ın inkârcılara karşı veli kullarına “nusret”i olarak yorumlamıştır.⁴⁷⁸

3.8.3. Şeytan

Şeytan azgınlık, şer ve kötülükte çok ileri giden kibirli, âsî, inatçı ve saptırıcı insan ve cinlerdir. Dini terim olarak da şeytan, “gözle görülmeyen, fakat varlığı kesin olan ve insanları doğru yoldan saptıran veya saptırmaya çalışan gizli ve açık her türlü güç” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷⁹ Şeytanın insanlarla irtibatı Hz. Âdem'in yaratılışı vesilesiyledir. Allah (c.c.), Âdem'e secde edilmesini emrettiğinde, O'nun emrine karşı gelmiş ve Allah'ın rahmetinden kovulmuştur. Bu yüzden insanın düşmanı olan şeytan, insanı doğru yoldan saptırmak için ısrarcı bir şekilde; ona edepsizlik ve kötülük emreden, Allah'ı anmaktan alıkoyan, insanların arasına düşmanlık yayan vesveseler verir. Boş va'dlerle takipçilerini oyalar. Böylece onların da Allah'ın rahmetinden mahrum kalıp, cehennemliklerden olmalarına öncülük eder.

Geylânî, Allah yolunda ilerlemek isteyen kişilerin şeytanla mücadele etmeleri gerektiğini anlatmaktadır. Şeytanın insana düşmanlığını şöyle dile getirmiştir: “*Şeytan senin ve baban Âdem'in düşmanıdır. Aranızda böyle ezelî bir düşmanlık varken nasıl ona ısınabilir ve söylediğini kabul edebilirsin? Kendini asla ondan güvende hissetme. Çünkü o, babanı ve anneni öldürendir. Fırsatını bulursa seni de öldürecektir.*”⁴⁸⁰

Geylânî nefse arzularını vermenin şeytana kapı açacağını söylemektedir. O'na göre nefsimizin isteklerinin bir kısmı şeytanın telkinlerinden ileri gelmektedir. Bu

⁴⁷⁷ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 397.

⁴⁷⁸ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=18&tAyahNo=44&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁴⁷⁹ M. Kemal Atik v. dğr., “şeytan”, *İslâmî Kavramlar Sözlüğü*, 654.

⁴⁸⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 17.

telkinler neticesinde arzularının yerine getirilmesi, onun güçlenerek hararet yapmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple onu arzularından alıkoymak ateşinin sönmesini sağlayacak ve bu şekilde insan üzerindeki hâkimiyeti kırılacaktır. Geylânî bunu şöyle açıklamıştır:

“Nefsini doyurdun o da seninle tartıştı. Arzularını ona tastamam verdin o da sana karşı geldi, büyüklük tasladı. Kaynaklarını kessen nefsini kırmakla uğraşmış olurdun, ama sen ona arzularını verdin ve şeytanına bir kapı açtın. Çünkü şeytan nefesine temenni etmeyi telkin eder. Nefsinin dili yoktur ama cinlerden olan şeytanlar nefesine ilkâda bulunur.. Sana ancak insanlardan olan şeytanların gücü yeter.”⁴⁸¹

Geylânî, **“Çünkü senin kullarım üzerinde bir saltanatın olamaz...”** (el-Hicr, 15/42) meâlindeki âyette öncelikle kulların üzerine hangi tesirlerin etkili olduğunu anlatmakta, ardından bunun ilacını da söylemektedir. Zehir- panzehir ilişkisi gibi bir ilişki bize sunmaktadır.

Ona göre dünyaya bağlılığın tesirinden kurtulmak için ölümü devamlı hatırlamak gerekmektedir. Allah’tan istenen şeylere kavuşulmak için sıkıntılara katlanmalı, tevekkül ederek her şeyi kalbinden çıkartıp sadece Allah’a bağlanılmalıdır. Bunu başardığında o kul, Allah’ın her yönden koruması altında olacaktır. Allah altı yönden onu koruyacak, kimse ona yaklaşmak için bir yol bulamayacaktır. Böylece her yönden huzura ererek, her taraftan himaye edilecektir. Dolayısıyla âyette bahsedilen kullar; ölümü anmak, sabır, tevekkül özelliğine sahip amelinde gösteriş yapmayan ihlaslı, imanlı, muvahhidlerdir. Bu kimselere şeytan hiçbir şey yapamamaktadır.⁴⁸²

⁴⁸¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 389.

⁴⁸² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 34.

Geylânî altı yönden velîlerin korunduğunu söylerken onların mülklerinin kalbinde, sultanının (kudret) sırrında olduğunu söylemektedir. Bu sebeple hiçbir hileye karşı, hiçbir masivâyâ karşı onların sırtı yere gelmemektedir.⁴⁸³

Altı yön denildiğinde ilk akla gelen sağ, sol, ön, arka, alt, üst olmasına rağmen; Geylânî altı yönden bahsederken fiziksel bir yön anlaşılamamaktadır. Ancak Geylânî insanı perdeleyen durumları zikrederken “dünya-mal-para, nefis, arzular, alışkanlıklar, insanın tabiatı, sebeplere bağlılık, şeytan” olarak açıklamaktadır.⁴⁸⁴ Bu yönlerin her birinde ya şeytan vazifesini yaparak kişiyi Allah’tan uzaklaştırmaktadır ya da bu yönleri kullanarak insana sirayet etmekte ve böylece onu Allah yolundan alıkoymaktadır diyebiliriz.

Ebû Tâlip el-Mekkî’ye göre âyette şeytana tâbî olmayacağı belirtilen zümre Allah’ın dostlarıdır. Onlar sıddıklar, şehitler ve salihlerdir. Onlar ne güzel arkadaştır. Gerçek iman ve tevekkül sahipleridir. Verdikleri sözde durdukları gibi, yapmadıkları şeyleri başkalarına yap demezler. Onlar Allah’a muhabbetlerinden dolayı mallarını ve canlarını fedâ eden kimselerdir.⁴⁸⁵

İbn Arabî, bu âyeti açıklarken bizleri olayların en başına götürür. Âdem’in yaratılıp meleklerle takdîm edileceği meclisi gözlerimizin önünde canlandırır. Şeytan herkesten önce elinde tesbihi ve dilinde zikriyle bu meclise gelir. Ancak onun bu zikir hali sadece dışındadır. İçinde ise gördüğü manzaranın güzelliğiyle sadece inkârı ve isyanı artar. Nihayet şeytan Âdem’i küçük görüp secde etmeyince, o meclisin tadını alamaz ve kendisinin üstünlüğünü ispatlamak için ilmini ve amelini aramaya koyulur, ancak ilminde de amelinde de iyilik namına hiçbir şey olmadığını görür. Böylece ümitsizliğe düşüp tutunacak bir dalı kalmayınca söylenmeye başlar: “Onları

⁴⁸³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 34.

⁴⁸⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 44, 257.

⁴⁸⁵ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 442.

şaşırtacağım... Onları boş temennîlerle avutacağım... Onlara emirler vereceğim...”
(4/119) O böyle söylerken kader-i ilâhî de şu karşılığı vermektedir: “Ben onlara iman nişanları yazacağım...” demektedir ve gerekçe olarak da; “*Çünkü senin kullarım üzerinde bir saltanatın olamaz...*” (15/42) ilâhî fermânını okumaktaydı.

İbn Arabî bu şekilde şeytanın tesirinden kurtulma gücünü imana bağlamaktadır. Ayrıca iman edenleri belli etmek ve iman edenlerin imanını artırmak için kader-i ilâhî vazife yapmaktadır. O halde kader iman ile yakın bağlantılıdır. İbn Arabî de Geylânî’nin dediği gibi kaderin Allah’ın elçisi olduğu görüşünü desteklemektedir.⁴⁸⁶

Geylânî de “*Nefsin komutanı olan İblisin, hakiki düşmanları olan gerçek iman sahiplerine karşı hiçbir gücü olmadığına göre, İblisin askeri olan nefsin nasıl bir gücü olabilir? Sanma ki şeytan cennete girip Âdem’i kendi gücüyle çıkartmıştır. Aksine Allah ona bu gücü vermiş ve onların cennetten çıkışına bir sebep yapmıştır*”⁴⁸⁷ diyerek âyetten yola çıkmak suretiyle nefse boyun eğilmemesi ve nefsin isteklerine karşı aciz düşülmemesi gerektiği konusunda insanları uyarır.

Geylânî başka bir meclisinde “**Çünkü senin kullarım üzerinde bir saltanatın olamaz...**” (el-Hicr, 15/42) meâlindeki âyeti şeytanın kullar üzerinde ne tür bir hâkimiyet kurabildiğine değinerek ele almıştır. O’na göre nefse, heva ve hevese, tabiata uyarak Allah’ın emrini bırakıp harama yönelen kişiye şeytan ulaşacak bir yol bulmuştur. Geylânî anlattıklarını “*gözlerini haramdan yum*” diyerek bu âyetle irtibatlandırmıştır.⁴⁸⁸

İnsanın Allah’ın emretmediği işlerle meşgul olması, o işlere meylettığının bir işareti olarak gözleriyle bakmasıdır. Bu da kulun kalben kendisini Allah’tan uzaklaştıran şeylerle uğraşmasına ve şeytanın da bunu kullanarak o kişiye devamlı

⁴⁸⁶ İbn Arabî, *Şeceratü’l Kevn Üstün İnsan*, s. 92, 93.

⁴⁸⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 231.

⁴⁸⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 258.

vesvese vermesine yöneliktir. Daha da açmak gerekirse örneğin nefsinin kadınlara olan düşkünlüğüne, kadınlara olan istek ve arzularına, bedeninden salgılanan hormonlara yenik düşmek suretiyle kadınlara bakan bir kişi, şeytanın kendisini devamlı surette zinaya teşvik ederek vesvese vermesi yönüyle zaafiyete uğramış olacaktır.

Geylânî şeytanın hâkimiyet kurma yollarını nasıl kapatabileceğimizi şöyle anlatmaktadır: *“Allah’a gerçek anlamda şükrettiğin zaman Allah insanların kalplerine ve dillerine sana teşekkür etmelerini ve seni sevmelerini ilham eder. İşte o zaman şeytanın ve yardımcılarının sana ulaşacak bir yolu kalmaz.”*⁴⁸⁹

Geylânî şükretmeyi şeytandan korunmanın bir reçetesi olarak sunmuştur. O, şükürün kişide daima Allah’ın huzurunda olduğu bilincini geliştirdiğini ve imanını güçlendirdiğini, kulun sadece Allah’a minnet duyarak tevhidini geliştirdiğini anlatmak ister. Böylece kul hem ruhsal olarak güçlenerek hem de çevresel etkenleri azaltarak, iki yönden şeytana dur diyebilir.

Geylânî, **“Üzerinde Allah’ın adı anılmayanlardan yemeyin”** (el-En’âm, 6/121) meâlindeki âyette “üzerinde Allah’ın adı anılmayan” yiyecekleri tamamen haram veya şüpheli şeyler olarak nitelemiştir. Bu sebeple haram veya şüphelileri yemenin Allah’ın emrinin dışına çıkmak anlamına gelmesinden dolayı, haram veya şüpheli şeylerin yenilmesi, şeytana kapı açmış olmaktadır. O kul, kendi helâl kazancı bile olsa yemeden evvel duraksayıp kalbine yiyebileceği veya yememesi gerektiğini söyleyen meleğin hitabını beklemelidir.⁴⁹⁰

Geylânî, bir kulun, insanların nasibinde olmayan şeyi kendisine verebileceğini düşünmesini, şeytanın vesvesesi olarak görür. Vesveseye takılarak yaşamaya devam edenler kurtuluşa eremeyecek ve imanı içselleşmediği için basiret gözü de

⁴⁸⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 258.

⁴⁹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 389.

açılamayacaktır. Geylânî bu noktada; **“Şüphe yok ki gözler kör olmaz. Fakat göğüslerde olan kalpler kör olur”** (el-Hacc, 22/46) meâlindeki âyeti zikretmektedir.

3.8.4. Dünya ve Ahiret

Sözlükte “el-ednâ”nın müennesi olarak gelen “ed-dünyâ” kelimesi sıfat olarak kullanıldığında “yakın”, “en yakın”, “daha yakın”, aşağı”, “en alçak” gibi anlamlara gelmektedir. İsim olarak kullanıldığında ise “dünya hayatı, âlem ve yer küresi” gibi anlamlar ifade eder. Ayrıca üzerinde yaşadığımız gezegeni ifade etmektedir.⁴⁹¹

Tasavvufta dünya, sözlük anlamlarıyla da bağlantılı olmak üzere daha çok negatif bir tasavvur üzerinden tanımlanmıştır. Dünyâ fânidir ve mutlaka son bulacaktır.

Dünyaya bağlanıp onu tercih etmek demek, kırılacak cam parçalarına elmas fiyatı biçmek demektir.⁴⁹² Dünya imtihan yeridir ve ahiretin tarlası olan fani/geçicidir. Bu yüzden sûfilerin dünyaya bakışları; “yalan dünya”, “yalancı dünya” şeklinde ifadesini bulmuş, cadıya, yılan, zehir ve fahişeye benzetilerek aldatıcılığına dikkat çekilmiştir.⁴⁹³

Sözlükte “sonra olan” ve “son gün” anlamına gelen “ahiret” ise, hem bu dünyanın sonu, hem de ölümle başlayan, mahiyeti dünya hayatından farklı ebediyyen devam edecek ikinci hayat için kullanılmaktadır. Ahiret, ölümden sonraki bütün merhaleler ve durumlarıdır. Yani ölümün başlangıcından itibaren kabir, haşır, neşir, sorgu/sual ve ondan sonra meydana gelecek hadiselerin tamamı ahiret hayatına dâhildir. Kur’ân’da dünya ve ahiret kavramları (dünya ve ahiret şeklinde) birlikte zikredilmiş,

⁴⁹¹ Bkz. Râgıb el-İsfahânî, “dnv”, *el-Müfredât*, s. 172; İbrahim Mustafa v.dğr., “dnv”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 298.

⁴⁹² bkz. Muhyiddîn Şekûr, *Su Üstüne Yazı Yazmak*, çev. Sevin Okyay ve Senai Demirci, 5. Baskı, Sûfi Kitap, İstanbul 2013, s. 107.

⁴⁹³ Ethem Cebecioğlu, “dünya”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 174.

ahiret dünya kavramı üzerine atfedilmiştir. Zira dünya, ahiretin kazanıldığı bir mekândır.⁴⁹⁴

Geylânî “**Ahireti bırakıp dünya hayatına razı mı oldunuz?**” (et-Tevbe, 9/38) meâlindeki âyette geçen “*dünya hayatı*” ibaresini “*Allah’tan başka her şey*” olarak tanımlar.⁴⁹⁵ “*Ahiret*” ibaresini de “*Mevlâ’ya tutunmak, dedikodudan, övgüden ve yergiden yüz çevirmek ve adımlarını kaygıyla atmak*” olarak tanımlamıştır. Ona göre Allah’ı tanımayan kimse, ahireti bırakıp dünya hayatına razı olmuş demektir.⁴⁹⁶ Burada Geylânî, insanın hayatını dünya merkezli değil, ahiret merkezli olarak yaşamasını dikte eder.

İnsanın Allah’a en yakın olabileceği makamları açıklarken; nübüvvet ve risalet mertebesine ermek artık mümkün olmasa da velâyet ve bedel (ebdal) olma fırsatının bulunduğunu kaydeder. Dolayısıyla “*dünya hayatına razı olup, ahiret hayatını bırakmak*”, bu büyük makamlara gelmek için gayret sarf etmemek ve o makamlara gelmek fırsatını kaçırmak, böylece Allah’a yakınlıktan mahrum kalmak demektir.⁴⁹⁷

Sonuç olarak ahiret hayatının nimetleri, dünya hayatındaki nimetlerden çok daha üstündür. Ancak bunun için kişinin nefsânî arzularından uzaklaşması gerekir. Yani varlık ifade eden dünya hayatı yerine bir çeşit yokluk ifade eden ahiret tercih edilmelidir. Bir irade göstererek nefisten uzaklaştığı zaman kula kalbi nimetler gelmeye başlamaktadır ki, bunların tümü ahirete açılan nimetlerdir. Bunun için dünya gözle görülür, zâhirîdir. Ancak ahiret; bâtınî, gözle görülmeyen, insana ileride açılacaktır. Kişinin dış görünüşü dünya, ruhaniyeti ise ahirettir. Kişiye “*müşterek akılla*” gelenler

⁴⁹⁴ bkz. Fikret Karaman v. dğr., “ahiret”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları İstanbul 2009, s. 11; M. Kemal Atik v. dğr., “ahiret”, *İslâmî Kavramlar*, s. 24.

⁴⁹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 375.

⁴⁹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 375.

⁴⁹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 375.

bu dünyadandır. “*Akılların akı*” yoluyla gelen ise ahirettendir.⁴⁹⁸ Geylânî dünyayı şöyle tanımlar:

- Dünya hayatı; kişinin nefsi, arzuları ve tabiatıdır.
- İnsanlara yönelip Hakk’a sırtını dönmektir.
- Dünya, kişinin himmetiyle ve organlarıyla elde ettiği şeydir. Yani kişinin kısmetinde olan şeylerdir. Ancak yaşamak için mutlaka gerekli olan zarûrât türü şeyler dünyadan değildir. Oturduğu ev, giyindiği elbise, karnını doyurduğu ekmek, kendisiyle sükûnet bulduğu eş, dünyadan değildir.⁴⁹⁹
- Dünya kusurludur. Allah’ın yarattığı en yabanî mahlûktur. İnsanı ne doyurur, ne de suya kandırır. Aldatıcı ve ihanet edicidir. Dünyaya meyletmek demek, nefsânîliktir ve nefis’te varlık görmek demektir. Ayrıca dünyayı nefse vezir yapmak anlamına gelir.⁵⁰⁰
- Dünya fânîdir. Bir gün yok olacaktır. Öldürücü ve aldatıcıdır.⁵⁰¹ Dünya herkesi boğacak kadar engin bir deniz gibidir. Ondan ancak az sayıda Allah’ın dilediği kullar kurtulabilir.⁵⁰²
- Dünya, kendisini dileyen, dünya hayatına meyledip isteyenleri peşinden koştururken; o, Allah’ın velî kullarının ardından koşar ve onların emrine âmâde olarak bekler.⁵⁰³

Yukarıda anlatıldığı gibi Geylânî, Bizans ordusuna karşı Tebük seferine çıkarken yaşanan olayları (et-Tevbe, 9/38)⁵⁰⁴ baz alarak insanın dünyaya bakışını ve

⁴⁹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 375.

⁴⁹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 375.

⁵⁰⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 396.

⁵⁰¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 339.

⁵⁰² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 29.

⁵⁰³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 310.

⁵⁰⁴ bkz. Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, c. 4, s. 190; Hayreddin Karaman v. dğr. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 3, s. 8-9.

dünyadaki bütün yönelim ve tasarruflarını kapsayacak şekilde tasavvufî merkezde yorumlamıştır.

Tusterî tefsirinde ilgili âyete yorum getirmemişken, Sülemî tefsirinde sembolik dil kullanılmıştır. Ona göre; dünya bir denize, ahiret bir sahile, insanlar da bu denizde yolculuk yapan kimselere benzetilmektedir. Bu denizde insanı boğulmaktan kurtaracak (onu sahile çıkaracak) tek binek, takvadır. Dünya, ilk dönemi ağlamaktan, ortası çalışıp uğraşmaktan ve zorluklardan, sonu da fenadan ibaret olarak nitelendirilmiştir. İnsanlar dünyada rezil olma korkusuyla ahiretin rezaletine düşmektedirler denilmiştir. Yani; Rabbini gerektiği gibi tanımayan bir kimsenin, şan, şöhret, kuvvet, zenginlik ve iktidar elde etmek için Allah'ı ve ahireti hesaba katmayıp dünyaya yönelmesi onu ahirette eli boş, zelil ve rezil edecektir.⁵⁰⁵ Kuşeyrî'nin âyete getirdiği yorum da aynı mahiyettedir.⁵⁰⁶ Ancak bütün bu yorumlarda kullanılan dil ve üslup farklılaşmaktadır. Bursevî, âyette geçen “*Ahireti bırakıp dünya hayatına razı mı oldunuz?*” meâlindeki ifadeye “Ahirete ve nimetlerine bedel olarak dünyanın meyvelerinden ve lezzetlerinden razı mı oldunuz?” (yani dünyayı ahirete tercih mi ettiniz?) şeklinde oldukça kısa bir açıklama getirmiş, ifadedeki kınama üslubuna dikkat çekmiştir.⁵⁰⁷

3.8.5. Cennet ve Cehennem

“Cennet”, sözlükte “ağaçlı bahçe”, “ağaçlarının yeryüzünü örttüğü her bostan”, “meyvelik”, “ölümünden sonra ahirette mü'minlere vadedilen güzel ve ebedî mükâfat yeri” anlamlarına gelmektedir.⁵⁰⁸ Mü'minler için yaptıkları iyi işler ve amellerine göre cennette dereceler vardır. Kur'an ve hadislerde sekiz cennet ismi geçmektedir: Firdevs,

⁵⁰⁵ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 274.

⁵⁰⁶ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 25-26.

⁵⁰⁷ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=9&tAyahNo=38&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁵⁰⁸ bkz. Râgıb el-İsfehânî, “cnn”, *el-Müfredât*, s. 98; İbrahim Mustafa v.dğr., “cnn”, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 141. İbn Manzûr, “cnn”, *Lisânu'l-Arab*, c.13, s.100.

Adn, Me'vâ, Na'im, Huld, Karâr, Dârusselâm ve Dârulmukâme. Kur'an'da cennet hakkında verilen bilgiler ve betimlemeler, mü'minlerin onu anlayıp kavramaları içindir. Ahiretteki cennet, mahiyet olarak dünya cennetleriyle (bahçeleriyle) aynı olmayıp farklıdır.⁵⁰⁹

“Cehennem” ise lugatta “çok derin çukur, çukurun dibî” anlamlarındadır.⁵¹⁰ Istılâhta tevbe etmeksizin “inkârcı ve günahkâr olarak ölen kimselerin ölümlerinden sonra içerisine girip azap çekecekleri yakılmış ateş”, “ateş çukuru” anlamına gelmektedir. Kelimenin aslının Farsça “cihnâm” kelimesinden geldiği de söylenmektedir.⁵¹¹ Cehennem, Kur'an'da farklı isimlerle zikredilir: Sa'îr, Sakar, Cahîm, Hutame, Lezâ, Hâviye.⁵¹²

Kur'ân'da zikredilen, yukarıda anlamları hakkında bilgi verilen “cennet” ve “cehennem”, tasavvufta işârî yoruma konu olmuştur. Geylânî, **“İçinizden o ateşe uğramayacak hiçbir kimse yoktur. İşte bu Rabbin hakkında kesinleşmiş bir hükümdür”** (Meryem, 19/71) meâlindeki âyete getirdiği yorumunda, âyetteki gibi herkesin cehenneme uğratılacağını söylemektedir.⁵¹³ Ancak o, bundan sonra ondan kurtarılanların özelliklerini açıklamaktadır. Allah'ın *“Ey Cehennem! Bana inanan, sırf benim için çalışan, yalnız bana rağbet edip başkalarından yüz çeviren kullarım senin üzerinden (sırat) geçinceye kadar serin ve selâmette ol!”* diyeceğini söylemektedir.⁵¹⁴ Yani Allah, Nemrut'un İbrahim'i yakmak için tutuşturduğu ateşe

⁵⁰⁹ bkz. Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “cennet”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 48.

⁵¹⁰ bkz. İbn Manzûr, “chnm”, *Lisânu'l-Arab*, c. 12, s.112.

⁵¹¹ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “chnm”, *el-Müfredât*, s. 102; İbrahim Mustafa v.dğr., “chnm”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 145; Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “chnm”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 46.

⁵¹² Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “chnm”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 46.

⁵¹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 29.

⁵¹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 29.

emrettiği gibi emreder ve “*Ey Ateş! Serin ve selamet ol!*” (el-En‘âm, 6/21) der. Bu lütfenail olanlar, Geylânî’nin ifadesinden de anlaşılacağı üzere, mü’min:

- Allah rızası için salih amel işleyen,
- Yalnız Allah’a rağbet eden,
- Allah’tan başka her şeyden yüz çevirenlerdir.

Geylânî bu âyetin bağlamında bizlere âhiretten bir manzara sunsa da; açıklamasının devamında ummana benzettiği dünya denizine, sevdiği kulu için “*Ey dünya denizi! Bu kulumu boğma!*” diye emrederek tıpkı Musa ve kavmini denizden kurtardığı gibi kurtarmaktadır. Böylece o kul Musa ve kavminin ulaştığı sırra ulaşmış olmaktadır.⁵¹⁵

Âyette geçen “vâriduhâ” lafzındaki “hâ” zamirinin azaba delalet ettiği anlaşılmaktadır. Bu hem ateşte yanmak hem de suda boğulmak azabıdır. İbrahim’in kavmiyle olan mücadelesinin ana unsurunu “tevhid” oluşturmaktaydı. Tevhid imtihanı karşısına ateş olarak çıkmıştı.

Mûsâ ve kavminin mücadelesi ise tevhidle birlikte ana unsurunu zengin Mısır firavunlarına karşı verilen mücadele oluşturmaktaydı. Yani dünya hayatına dalmış olmalarıyla ön plana çıkanlarla mücadele edilmişti ve bu imtihan karşılıklarına deniz olarak çıktı. Dolayısıyla âyette yer alan “*azap*” ifadesi sadece ahirete yönelik bir durum değil, bu dünyadaki hayatı da kuşatıcıdır. Nitekim Allah’ın herkesin uğratılacağını söylediği bu zor durum; dünyada her insanın içinde bulunduğu her an tevhidi mukîm kılmak, şirk ateşine düşmemek ve dünya hayatına meyletmeyerek dünya denizinde boğulmamak üzere verdiği çetin bir imtihandır. Bu ateş ve bu denizden ancak Allah’ın dilediği kulları kurtulmaktadır.⁵¹⁶

⁵¹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 29.

⁵¹⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 29.

Geylânî'nin “İçinizden o ateşe uğramayacak hiçbir kimse yoktur. İşte bu Rabbin hakkında kesinleşmiş bir hükümdür” (vein minkum illâ vâriduhâ kâne ‘alâ rabbike hatmen makdiyyâ) âyetinde geçen “vâriduhâ” lafzındaki “hâ” zamirinin ifade ettiği cehennem ateşi sadece ahirete yönelik bir durum değil, dünya hayatını da kuşatacak bir mahiyette yorumlaması; tevhid-şirk mücadelesinde Nemrut’un Hz. İbrahim’i içerisine attığı ateşe, Firavunun içerisinde boğulduğu suya benzetmesi kapsayıcı bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevhid mücadelesi içerisinde olan her müminin Allah yolunda birtakım engellerle, zorluk ve sıkıntılarla, düşmanlarından gelecek azap ve saldırılarla imtihan edilmesi mukadderdir.

Şirk ateşine düşmemek ve dünya denizinde boğulmamak için İbrahim ve Musa peygamberlerin, onlara gerçek anlamda iman ederek Allah’ın ateşten ve boğulmaktan kurtardığı kimselerin sırlarına ulaşmış olmak gerekmektedir. Tusterî tefsirinde ilgili âyet tefsire hiç konu edilmezken, Sülemî ve Kuşeyrî’nin eserlerinde zâhirî anlamdan hareketle sadece ahiret bağlamında kısa bir açıklama ile iktifa edilmiştir.⁵¹⁷ Bursevî’nin Rûhu’l-Beyân’da âyete getirdiği açıklama da Sülemî ve Kuşeyrî’nin yaptıkları açıklamalara paralellik göstermektedir.⁵¹⁸

Ahmed b. Mesrûk (ö. 299/911), mezkûr âyeti (Meryem 19/71) korkunun recâdan daha çok olması gerektiğine delil olarak sunmuştur. Çünkü Hak Teâlâ cenneti de cehennemi de yaratmıştır. Bu yönüyle âyete korku-recâ dengesi yönünden yorum getirilmiştir.⁵¹⁹

Geylânî, “Orada nefslerin iştah duyduğu ve gözlerin lezzet aldığı her şey vardır” (ez-Zuhurf, 43/71) meâlindeki âyeti, Allah’ın cennet nimetlerinden kullarını

⁵¹⁷ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 431; Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 2, s. 438.

⁵¹⁸ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=19&tAyahNo=71&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁵¹⁹ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 504.

haberdar etmesi olarak nitelendirmiştir.⁵²⁰ Cenneti isteyen kişiye, cennetin bedelinin ne olduğunu sorması durumunda cevaben **“Allah cennet karşılığında iman sahiplerinden neflerini ve mallarını satın aldı”** (et-Tevbe, 9/111) meâlindeki âyeti sunmaktadır. Çünkü *“Bir kimse neyi aradığını biliyorsa yaptığı harcama ona çok kolay gelir”* demektedir. Burada dikkat çeken açıklama; amacı cennete gitmek olan kişinin buna bedel olarak canından ve malından vazgeçmesidir.⁵²¹ Çünkü Allah’a yakınlığın bedeli için Geylânî,

“Bütün varlığını harca, şehvet ve arzularını bırak, varlığından geç, Allah’ta fânî ol, cenneti ve içindekileri de bir yana koy, nefsin, hevâ ve hevesini, tabiatını bırak, dünyaya ve ahirete yönelik bütün arzularını terk et, her şeyi bırakarak kalbinin arkasına at ve içeri gir. Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin aklının ucundan geçmeyen nimetler göreceksin. Dünya da ahiret de onun olur, hiçbir karşılık ve külfet gerektirmeksizin salt nimete dönüşürler. Onun için bir hoş geldin ziyafeti olurlar. Dünyadayken kalpleriyle Allah’a yakın olurlar, kıyamet günündeyse gözleriyle Allah’ın cemâlini görürler” diyerek bu makama ermenin daha üst bir gayret ve bedel gerektirdiğini anlatmıştır.⁵²²

Geylânî, *“Allah dostları, Rablerine yakın olmak için ruhlarını harcadılar. İstedikleri şeyin değerini bildikleri için ruhlarını harcamak onlara çok kolay geldi”*⁵²³ demiştir. Yani bu ifadede cennet bedel olarak nefis ve mallar sunulmuşken, Geylânî’nin açıklamasına göre Allah için ruhların sarf edilmesi gerekmektedir. Bu da kişinin Allah’a

⁵²⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 324.

⁵²¹ *“İbnü’l-Arabî ibadet ve âbidleri ele alırken “ecir” (ücretli kul) diye isimlendirdiği ve bir ücret karşılığında Allah’a kulluk yapanlardan söz eder ve onları eleştirir. Gerçek kul, ahiretteki ödüllere ulaşmak veya cehennem azabından kurtulmak için Tanrı’ya ibadet etmez. Tanrı’ya sadece Tanrı olduğu için ibadet edilir.”* (Ekrem Demirli, *İbnü’l Arabî Metafiziği*, 1. Baskı, Sûfi Kitap, İstanbul 2013, s. 307.)

⁵²² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 324.

⁵²³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 324.

ulaşmak için varını yoğunu harcaması ve tek uğraşının bu olması gerektiğini göstermektedir.

Aynı âyetin başka bir sohbetteki yorumuna göre cennetteki nimetlerin âyetin lafzına göre nefse hizmet ettiği anlaşılmaktadır.⁵²⁴ Bu durumda cennete nail olmak; nefsi tatmin etmek anlamına gelir. Bu açıklamayı desteklemek üzere şu âyeti delil getirir:

“Ey mutmain olmuş nefis! Sen Rabbinden, Rabbin de senden, razı olarak Rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!” (el-Fecr, 89/27-30). Görüldüğü üzere âyet meâlinde cennete girmesi hitab edilen mutmain olmuş olan nefistir. Yani nefis ücretini cennet ile almaktadır. Nefsin creti cennet ise, kalbin creti bundan çok daha öte bir nimet olmalıdır. Öyleyse kalp sadece Allah ile tatmin olacağı için Allah’a yakın olmak isteyenlere cennet amaç olmayacaktır. Aksine onlar Allah’a ulaşmayı amaç edinmişler ve bu gayretlerine binaen Allah onlara lütfuyla cenneti de sunmuştur.

Geylânî’in bu âyeti yorumladığı başka bir mecliste de âyette geçen *“onlar”* lafzının kim olduklarını tasvir etmekte ve cennetin yüksek dereceler isteyenlerin yeri olduğunu söylemektedir.⁵²⁵ *“Onlar”*ın özelliği tüccar olmalarıdır. Ancak bu tüccarlık *“dünyayı cennete karşı satmak”* şeklindeyir. Cennet nimetleri oruç tutan, ibadet eden, şehvet ve lezzetlerini unutup ibadet edenlerindir. Onlar ârif kullardır. Allah rızası için çalışanlardır. Ayrıca pek çok sıkıntıya maruz kalmalarına rağmen halini belli etmeyen, şikâyet etmeyen, sabrın hakikatine ulaşmışlardır. Zikreden kullardır ki her bir zikrin ve ibadetin cennette bir karşılığı, mükâfatı vardır. Masivâya karşı kalben uzak

⁵²⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 339.

⁵²⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 68.

durarak onlara karşı oruç hali içerisinde olan kullardır. Onlar cennet nimetleriyle iftar edecek olanlardır.⁵²⁶

Geylânî'nin yorumuna konu olan “*Allah cennet karşılığında iman sahiplerinden nefislerini ve mallarını satın aldı*” meâlindeki âyetin nüzul sebebi, bağlamı ve zâhirî manası, doğrudan Allah yolunda müşriklerle savaşan müminlerin savaşa teşvik edilmeleriyle, onlara karşı muzaffer olmak için mallarını ve canlarını seferber etmeleriyle ilgilidir.⁵²⁷

Geylânî, bu âyeti açıklarken, cennetle mükâfatlandırılmayı, insanın Allah'a ulaşmasına engel olan nefsin arzu ettiği dünyevi şehvetleri, Allah'tan başka şeylere olan sevgi ve bağlılıkları terk etmesinden dolayı Allah'ın dostlarına olan bir lütfu şeklinde yorumlamıştır. O'na göre gerçek Allah dostlarının Allah sevgisi ve O'na bağlılığın dışında cennet de dâhil her şeyi kalplerinden çıkaran kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Allah dostlarının amacı, cennete değil Allah'a ulaşmak, O'na kavuşmak olmalıdır.

Geylânî'ye göre Allah'ın iman sahiplerinden cennet karşılığında nefislerini ve mallarını satın alması bu çerçevede anlaşılmalıdır. Bu minval üzere âhiretteki nimetler de kişinin Allah ile arasında bir perde olmaktadır. Hatta bununla ilgili;

“*Bazılarının yolu da, cennetteyken kesilir. Nitekim Âdem'in başına gelen budur. Böyleleri hakkında, 'Boş günlerinizde yapmış olduklarınıza karşılık olmak üzere şimdi burada âfiyetle yeyiniz, içiniz' (el-Hâkka, 69/24) buyurmuş, böylece yeme ve içmeyle*

⁵²⁶ Voltaire “Alçakgönüllülük gururun perhizidir” demiştir. Bu sözle her olumsuz özeliğin perhizinin onun zıttı olan olumlu özellik olduğunu anlamaktayız. İşte cennet nimetlerine erişecek olanlar da her bakımdan kendilerini perhizde tutmuş olan yüce gönüllü kimselerdir. Her türlü Allah'ın razı olmadığı huy, karakter ve davranıştan uzak durmuş, hep Allah'ın safında olmayı tercih etmişlerdir. Hz. Peygamberimiz ise “*Oruçlunun iki sevinci vardır, birisi iftar diğeri de Allah'ın cemâlini görmesi*” buyurmaktadır.(Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 164)

⁵²⁷ bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, c. 6, s. 456-458; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*, c. 7, s. 291; Hayreddin Karaman v. dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 3, s. 63-64.

onları kendisinden alıkoymuştur. Bundan büyük oyun ve bundan büyük hüsrân var mı?” denilmiştir.⁵²⁸

Tusterî tefsirinde Allah’ın, o müminleri sadece Kendisine has kılmak dilediğini anlatır. Bunun için onlardan mâsivâ adına herşeyin satın alındığını ifade eder. Her kim Allah için fani hayatını ve geçici dünyevi şehvetlerini satmaz ise, nasıl Allah’la beraber olabilir?⁵²⁹

Sülemî, tefsirinde Tusterî’nin bu yorumuna yer verilmiştir. Yine Allah’ın, müminlerin (dostlarının) kalplerinde sevginin vuku bulduğu mekân olarak cesetlerini satın alıp onları kendi vuslatı ile yaşattığını ifade eden bazı mutasavvıfların yorumlarına da yer verilmiştir. Allah, kendi dostlarını, ahitlerini yerine getirdiklerinden dolayı cenneti lütfetmesinin yanında, onlara Kendisini görmeleri ve müşahade etmeleri ile de lütfedecektir.⁵³⁰

Kuşeyrî tefsirinde ise Allah’ın mecâzi anlamda iman sahiplerinden nefislerini ve mallarını nasıl satın aldığına mahiyetine dair farklı mutasavvıfların yaptıkları açıklama ve yorumlar yer alır. Bu açıklamalar, özü itibarıyla nefsin kötülüklerden arındırılarak kalbin Allah’a tahsisini ifade etmektedir.⁵³¹ İlgili âyetler hakkında Bursevî’nin yaptığı yorumlarda bu alışverişin karşılığı olarak cennet vurgusu öne çıkarken,⁵³² Geylânî’de yorumun merkezinde Allah’la vuslat gözükmektedir.

Mevlânâ ise; “Allah karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır” (et-Tevbe, 9/111) meâlindeki âyeti Allah’ın insanlara verdiği değer in büyüklüğünü anlatması olarak değerlendirmiştir. Yani bu âyet, doğrudan

⁵²⁸ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 502, 649.

⁵²⁹ bkz. Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, s. 159.

⁵³⁰ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 287.

⁵³¹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 2, s. 63-64.

⁵³² bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=9&tAyahNo=111&tDisplay=yes&Page=6&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

insanın Allah için olduğunu gösterir. İnsanın kendisini Allah'tan başka şeyler için adaması; “Kralın hazinesinden getirilme paha biçilmez çelikten bir Hint kılıcını, kokmuş et kesmek için kasap bıçağına çevirmek” kadar gülünç bir durumdur.⁵³³ Buradan bu âyete getirilen açıklamaların insandan Allah'a doğru bir çabayı ön plana çıkarttığını görürken, Mevlânâ yorumunda Allah'tan insana doğru bir teveccühün ön plana çıktığını görmekteyiz. Geylânî ise insanın Allah için olması hasebiyle Allah katındaki kıymetine işâret eder.

Bediüzzaman Said Nursî ise “*Allah karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır*” (et-Tevbe, 9/111) meâlindeki âyeti bu ticaretin kabul edilmesiyle insanın elde edeceği beş kâra; bu ticaretin reddedilmesi durumunda ise zarara uğrayacağı yönleri işâret ederek açıklamaktadır.

Ona göre Allah zaten kendisinin vermiş olduğu cana ve mala satış teklif ederek insana sonsuz rahmetiyle muamele etmektedir. Yani aslında bu ticaret insanın üzerindeki emaneti, hakiki sahibine satmasıdır. Nitekim insan kendiliğinden hiçbir şeye sahip değildir. Sahip olduğu ne varsa ona Allah tarafından verilmiştir. İnsanın sahip olduğu her ne varsa asıl sahibi Allah'tır.

Allah-kul arasındaki bu ticaretin koşulları şunlardır:

Allah satılan malı daha güzel şekilde insana geri vereceğinin teminatını vermekte, aynı zamanda bu satıştan elde edilen kârı da insana vermekte, satış olduğunda malın değeri Allah katında çok yüksek olmakta, satılan mal çok daha kıymetli bir şekilde işlemekte, satış olmasına rağmen malın kullanımını yine insana bırakmaktadır. Dolayısıyla bu ticaret kesinlikle insanın menfaatine yönelik Allah'ın sonsuz rahmetidir.

Böylece bu satışın birinci kârı fânî malın bekâ bulmasıdır. İkinci kârı malın fiyatı cennettir. Üçüncü kârı her organın ve duyuların değerinin birden bine çıkmasıdır.

⁵³³ bkz. Mevlânâ, *Fîhi mâ fih*, s. 31, 32.

Örneğin akıl, Allah için kullanıldığında kâinatta olan sonsuz rahmet hazinelerini ve hikmet definelerini açacak ve insanı Allah’a ve sonsuz saadete yönlendiren bir rehber olacakken; Allah’tan başka bir şey için kullanıldığında pek çok soru işaretleri ve çıkmazlar içerisinde kalarak insana yük olacaktır.⁵³⁴ Dördüncü kârı karşılaştığı tüm zorlukların, üzüntülerin bir karşılığı olmasıdır. Aksi halde hepsi karşılıksız kalacaktır. Beşinci kârı ise malını ve canını Allah’a satması karşılığında bu dünyadayken karşılaştığı her türlü zorlukta Allah tarafından yardım görmesidir.⁵³⁵

Geylânî’nin anlatımında, “*insanın canını ve malını cennet karşısında satması*” mecburi dini bir vecibe veya zorunluluk olarak algılanmaktayken, Said Nursî’nin açıklamasıyla bu durumun aslında insan için ne denli büyük bir menfaat ve rahmet olduğu, insanın bu ticareti seve seve yapmasını sağlayacak şekilde anlatılmıştır. Ancak âyet emir sıygasıyla farz merkezli, zorunluluk ifade eder. Mevlânâ’nın yorumu da insanın kıymetine yönelik olmasına rağmen, Said Nursî nassı aklîleştirme suretiyle daha kuşatıcı ve kalbe yumuşaklık veren bir kıvamda açıklamıştır.

Ebû Talib el-Mekkî de âyeti Geylânî’ye çok yakın bir şekilde yorumlamıştır. Onun yorumunda âyete ilişkin üç yön göze çarpmaktadır. İlki Allah’ın canlarını ve mallarını istediği kullarının vasıflarıdır. Buna göre Allah, canını ve malını Allah için seve seve fedâ edecek ve bunu kendileri için ikram ve şeref sayacak kullarından istemekte ve kabul etmektedir. İkincisi âyette mal karşılığı olarak cenneti zikretmiş; cana karşılık Zâtını zikretmemiştir. Bunun sebebi; Kendisinin hâkim olarak bir hüküm (ve kayıt) altına girmesinin, Zât’ında tek olarak bir şeye bedel olarak gösterilmesinin

⁵³⁴ Bu hakikatin yaşanmış tefsiri niteliğinde, Mirza Fetali Ahundov tarafından “Akılın İflası” adlı meteryalist ve ateist temeller üzerine kurulu bir kitap yazılmıştır. Bu durum iman nuruyla aydınlanmayan, Allah yoluna râm edilmeyen akıllı insanın bir zemine oturtamadığının ve bu akılla ne yapacağını bilemediğinin bir göstergesidir.

⁵³⁵ bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *Risâle-i Nûr Külliyyâtından Sözler*, Söz Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 52-56.

mümkün olmadığına dikkat çekmektir. Üçüncüsü de, âyetin kimsenin tesir ve ortaklığının bulunmadığı halis (saf) muhabbetinin alâmeti olmasıdır.⁵³⁶

“Yaptıklarınıza karşılık cennete girin” (en-Nahl 16/32) meâlindeki âyeti Geylânî, kulun cennetinin kendi yaptığı çalışmalardan ibaret olduğunu söyleyerek açıklamıştır.⁵³⁷ Cenneti isteyen kişi onu dışarıda değil, kendi elinin yaptıklarında aramalıdır. Cennet onun Allah’ı tanıyabilmek ve kalbini saflaştırabilmek için uğraştığı kendi gayretleridir. Geylânî âyetteki “*çalışma*”yı, o kişinin kalbini ne derecede saflaştırılabildiği ve Allah’ı ne denli tanıyabildiği olarak yorumlamaktadır.

Esasen çalışmanın neticesinde kalbin saflık elde edip Allah’ta fenâ olması âyetteki “*cennet*”e işarettir. Bunun da ona göre belirtisi, dilin söyledikleridir. O kişinin çalışıp çalışmadığı sözlerinden anlaşılmaktadır çünkü dil kalbin tercümânıdır. O kişinin sözlerine bakarak sözü söyleyenin kalbinin düzgün mü, bozuk mu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kalbi düzgün olanın sözleri de doğru, kalbi bozuk olanın sözleri de bulanık olacaktır. Kalbin düzgün olması için biraz mücâhede gerekir. Çünkü o cehd ü gayretle kalbi saflaştırırken bir ilim elde eder ve o ilim, artık onun malı olur. Bilgi bir başkasından alıntı ve nakil değildir. Bunun için Geylânî “*Ortaya koyduğun bir iş yoksa konuşacak sözün de yok demektir*”⁵³⁸ demektedir.

Geylânî’nin yapmış olduğu yorumlardan çıkarımla denilebilir ki; kalbinde şirk olanlar yani tevhidi yerleştirememiş olanlar ise bunu bertaraf etmek için çalışmamışlardır. Bu nedenle kalpleriyle içinde bulundukları bu şirk durumu cehennemdir. Bu uğurda bir çalışmaları olmadığından ilim elde edememişlerdir. Bu sebeple onlar cahillerdir.

⁵³⁶ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 443.

⁵³⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 281.

⁵³⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 281.

Ebû Talib el-Mekkî “*Yaptıklarınıza karşılık cennete girin*” (en-Nahl, 16/32) meâlindeki âyeti insanların iyi veya kötü olmasına göre son nefesteki hallerine işâreten yorumlamaktadır. Bu âyet meleklerin iyi insanlara yönelik son nefeslerinde müjdelemelerini ihtiva eder. Ancak son nefesinde bu müjdeyi alması için kişinin hayatı boyunca iyilik yolunu tutmuş olması gerekmektedir. Çünkü Allah Teâlâ güzel ve temiz amelleri, fitrat ve niyeti temiz kimselere has kılmış; kötü amellerle de fitrat ve niyeti bozuk kimseleri mübtela kılmıştır. Bu sebeple iyi işler yaparak cennete girmeye hak kazananlar aslında fitratlarını ve niyetlerini bozumaksızın temiz olarak muhafaza edenlere layık görülmektedir. Böyle kullar hakkında: “*Hayatları güzellik içinde geçti, vefatları da güzel oldu. Amellerini güzel yaptılar. Ölümü de güzel buldular*” denilmiştir.⁵³⁹

Geylânî, âyet yorumunu ameller neticesinde saflaşmaya ve marifetullaha ulaşmak şeklinde yorumlarken, Mekkî’nin yorumu saf ve temiz olduğu için kişinin yapmayı tercih ettiği ve Allah’ın kendisine lâayık gördüğü amellerinin güzel olan ameller olduğuna işâret etmektedir. Onların bu yorumları birbirini tamamlayan bir daire gibidir. Nitekim temiz fitrat sahibi kişi, güzel ameller ile meşgul olacak ve saflığına saflık katıp, marifetullaha ve Allah’la beraberliğe ererek yani insan-ı kâmil olarak bu dünya hayatını tamamlayacaktır. Geylânî güzel olan amelleri doğrudan cennet olarak yorumlarken, Mekkî ilk anlaşıldığı haliyle ölüm sonrası varılan mekân olarak değerlendirmiştir.

Geylânî, “**Orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz**” (el-Hicr 15/48) meâlindeki âyeti, Allah’a dost olanların sadece O’nu hoşnut edebilmek için ve hiçbir karşılık beklemeksizin yaptıkları amelleri neticesinde Allah’ın onları lütfuyla ebedî cennete yerleştirdiğinden bahsederek açıklamaktadır.⁵⁴⁰ Bu sebeple âyette geçen “*onlar*”; kalbi, dünya, ahiret ve yaratılmışlar için değil, sadece Allah için hazır olan

⁵³⁹ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 416-417.

⁵⁴⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 303.

Allah dostlarıdır. Ardından Geylânî o ebedî yurdun özelliklerini anlatır. “*Orada onları yoracak bir iş ve yorulma yoktur. Allah’tan kopmazlar ve zayıf düşmezler. Orada kazanmak için çalışmak ve yorulmak yoktur*” demektedir.⁵⁴¹

Müfessirlerin yorumuna değinmiş, onların “*nasab*”lafzını “*ekmek kaygısı, ekmeğini kazanma uğraşısı ve geçim sağlama derdi*” olarak anladıklarını söylemiştir. O, cennetin bütünüyle bir lütuf, hayır ve rahatlık olduğunu, hesapsız bağış yeri olduğunu söylemektedir. Onun açıklamasına göre bu cenneti elde edebilmek için kişinin kalbinin sadece Allah’a ait kılınması gerekmektedir.⁵⁴²

Allah ile arada engel olan bütün engellerin, perdelerin daha bu dünyadayken kaldırılması gerekmektedir. Geylânî’nin yorumlarından yola çıkarak diyebiliriz ki, Allah ile kişinin arasında perde olan ne varsa kalp için yorgunluktan ibarettir. Kalbin rahatlığı Allah’tadır. Kalp sadece Allah’ı anmak için programlanmıştır. Allah’tan başka şeylere yer verildiğinde programında bulunmayan şeyler kalbe yük edildiğinden, bu kalbin bozulmasına yol açmaktadır. Bu dünyadayken o perdeleri kaldırmak için çalışan, yorulup uğraşan kişiye perdeleri aştıktan sonra artık yorulacak bir şey kalmamıştır. O, yorgunluk safhasını dünyadayken atlatmıştır. Bu nedenle cennete gittiğinde orada kendisine bir yorgunluk dokunmamaktadır. Geylânî, sağlam olan kalbin sadece Allah’ı andığını, Allah’tan başka her şeyi unuttuğunu anlatmaktadır. Kalbi sağlam kılmanın ise hayatın her anında ölümü hatırlayarak ve ölmeden evvel ölümü (mevt) yaşayarak gerçekleşebileceğini söylemektedir.⁵⁴³

3.8.6. Sabır

Arapça “sa-be-ra” kökünden gelen “sabr” kelimesi kendini bir şeyden alıkoymak, kaçınmak, nefsinin tutmak, nefsinin zaptetmek, dayanmak, hapsedmek,

⁵⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 303.

⁵⁴² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 303.

⁵⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 303.

alıkoymak, birine kefil olmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴⁴ Başına gelen belalara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibâdetle devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir.

Sabr, musibetle karşılaşıldığında, ilk anda olur. Sabır için çeşitli dereceler vardır:

1. Sonunda karşılaşıacağı nimetleri düşünerek belâlara sabır etmek. 2. Allah'ın cezalandırmasından korkarak, günaha girmekten kaçınmaya sabretmek, 3. Tâat ve ibâdetle nefse gelen ağırlığa sabretmek. Kur'ân-ı Kerim'de, kulun çeşitli dayanıklılık testlerine tâbi tutulduğunu gösteren pek çok ayet olup onlardan biri şudur: *"Andolsun ki sizi biraz korku, açlık mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azalma (fakirlik) ile imtihan eder, deneriz. (Ey! Hz. Muhammed a.s) Sen, sabredenleri müjdele"* (el-Bakara, 2/155).⁵⁴⁵

Geylânî, **"Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin, (savaşa) hazırlık yapın ve Allah'tan korkun ki felâha/kurtuluşa eresiniz"** (Âl-i İmrân, 3/200) meâlindeki âyeti, Allah'a yönelen kişinin bu isteğinde istikrarlı, sebatlı olması gerektiği şeklinde yorumlamıştır.⁵⁴⁶ Ona göre gösterilmesi gereken sabır iki türdür:

- Allah ile beraberliğe sabredilmelidir. (Yani Allah'ın emirlerine uymak konusunda sabır): itaatteki sabır
- Allah'tan uzak kalmaya sabırsızlık içinde olunmalıdır. (Yani Allah'tan ayrı düşürecek işlere karışmamak konusunda sabır): isyan etmemekteki sabır

Onun bu anlatımından sabrın pasif bir bekleyiş değil, aktif bir davranış biçimi olduğunu anlamaktayız. Çünkü Allah'ın emirlerini yerine getirmede devamlı olmak da, yasakladıklarından kaçınmak da etkin bir çaba gerektirmektedir. Buradan ancak bu

⁵⁴⁴ bkz. İbn Manzûr, "sbr", *Lisânu'l-Arab*, c. 4, s. 437-439; Râgıb el-İsfehânî, "sbr", *el-Müfredât*, s. 273-274; İbrahim Mustafa v.dğr., "sbr", *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 508.

⁵⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 529-530.

⁵⁴⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 38.

şekilde sabredenlerin ve sabretmede gevşeklik göstermeyenlerin âyetle bağlantılı olarak felâha ereceklerini anlamaktayız.

Geylânî'ye göre sabreden kişi güç ve kudret sahibi olmaktadır. Sabır dünya ve ahiretin hayıdır. Sabırda hayır, nimet, güzel karşılık, bağış ('ata), dünya ve ahirette rahatlık vardır. Akılsızlık ve acelecilik sabırsızlıktır.⁵⁴⁷ Onun sabır konusunu Allah'ın rızasını kazanmak için elzem olan şariat üzerinde yoğunlaştırdığını görmekteyiz. Nitekim bir meclisinde sabırla ilişkilendirdiği üç âyeti zikretmiş, bunları toplu bir değerlendirmeye tâbi tutmuş ve yine şariate uymak üzerinde durmuştur.⁵⁴⁸ Bu âyetler şunlardır:

“Allah sabredenlerle beraberdir.” (el-Enfâl, 8/46)

“Şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir.” (el-Mâide, 5/56)

“Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletceğiz.” (el-'Ankebût, 29/69)

Geylânî'ye göre, “Allah taraftarı” olabilmek için “her an Hz. Muhammed'in huzurundaymış gibi” olmak ve “Allah'ın emir ve yasaklarına uymak” gerekmektedir.⁵⁴⁹

Buradan anlayacağımız üzere Allah'a giden yol, manen peygamberinin huzurunda olmaktan geçmektedir. Sabır bu iki durumu gerçekleştirmek için gereklidir. Çünkü bunu gerçekleştirmek için kişinin Allah'ın hükmü ve ilmiyle amel etmesi; nefis, şeytan, tabiat ve dünya ile “mücadele-cihad” etmesi gerekmektedir. Bu mücadelenin doğru tatbik edilmesi ve başarıya ulaşması için ilim gerekmektedir. Mücadelenin devamı ve başarısı kişinin sabrına bağlıdır.

⁵⁴⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 38.

⁵⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 60.

⁵⁴⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 59-60.

Sabırda da gevşeklik göstermeksizin sebat etmek gerekir. Bu şekilde sabrederek “Allah taraftarı” olanlara Allah’ın yardımını gelecek, Allah onlarla beraber olacak ve onları kendi yoluna iletecektir. Böylece onlar “galip” gelecek olanlardır. Sabrın ve sebatın olduğu yerde mücadele var demektir. Sabredenler içinde bulundukları durumdan dolayı ümitsizliğe kapılmamalıdır. Çünkü Allah onlara mutlaka yardım edecektir. Bu nedenle ümit besleyebilmek için sabırlı olmak gerekmektedir.

Kişinin nefsi devamlı şikâyet edecektir. Bu şikâyetlere kapılmamak, nefsinin şikâyetlerini kimseye açmamak sabır gerektiren bir durumdur. Çünkü nefis devamlı şikâyet ederek, isteklerde bulunarak, Allah’ın emirlerine âsi olarak konuşmaktadır. Bu nedenle kişinin bu şikâyetlerini başkalarına duyurması Allah’tan şikâyetçi olması ve her şeye güç yetiren Allah varken aciz olan mahlûklardan yardım istemesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle konuşurken konuşmanın geldiği kaynak iyi tespit edilmelidir. Eğer nefsten gelen bir konuşmaysa susulmalı, konuşmaya nefsi katmamalıdır. Bunun yerine konuşunca insanlara Allah’a ve Peygamberine uymak, iyiliği emredip kötülükte sakındırmak üzere konuşmalıdır.

“Allah taraftarı” sabır göstererek nefesine ve nefsinin medet umduğu tüm insanlara karşı Allah adına düşman olmalı; yani şikâyet etmemeli, halini başka insanlara belli etmemelidir.

Geylânî “Her kim Allah’a takvalı/saygılı davranırsa; Allah ona bir çıkış/kurtuluş yeri hazırlar ve onu ummadık yerden rızıklandırır” (et-Talâk, 65/2-3) meâlindeki âyette geçen “Allah’a takvâlı davranan kişi”yi “sabırlı kişi” olarak yorumlamıştır.⁵⁵⁰ Sabrın tanımını şu şekilde yapmıştır: “Şikâyetini hiç kimseye arz etmemek, sebeplere tutunmamak, sıkıntıdan kaçmamak, başa gelen sıkıntının sona

⁵⁵⁰ bkz. Avam- Takva bölümü.

ermesini istememektir. Yani Allah'ın iradesine tabi olmak, Allah'ın iradesi dışında bir şey talep etmemek demektir."⁵⁵¹

Hem âyetlerin lafzından hem de Geylânî'nin yaptığı açıklamalardan, sabırla mücahede arasında çok sıkı bir bağ olduğunu görmekteyiz. Nitekim sabır olmaksızın mücahede edilememektedir. Çünkü mücahede esnasında karşılaşılabilecek zorluklara sabretmek gerekmektedir. Mesela, Mevlânâ "*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz*" âyetinin mücahade hakkında olan kısmına ağırlık vererek açıklamada bulunmuştur. O âyeti insanın zühdü ve takvâyı idrak edip içselleştirebilmesi için esaret altında kalması olarak açıklamaktadır. İnsan zühd ve takvânın değerini, ancak bu esarettayken anlayabilmektedir. Tabiatından ileri gelen bu esaret onun zühd ve takvânın değerini anlaması içindir. İnsan nefsinin bedeninin esiri olunca bu esarettan rahatsızlık duymamaktadır. Çünkü özgürlüğün tadını unutmuştur. Ancak yoğun çaba sarf ederek mücadele ederek bu esarettan kurtulduğunda aslında esarettayken ne denli büyük bir azap çektiğini anlayacaktır. Ancak bu özgürlüğü elde ettiğinde zerrelere derin mânâsının özünü taşıyabilecek ve sonsuz bir âlemi temâşâ edebilecektir. Böylece âyetin ihtivâ ettiği mücadele safhasından sonra Allah'ın yoluna iletilme durumu gerçekleşmiş olmaktadır.⁵⁵²

"Allah güçlülere karşı sabredenlerle beraberdir" (el-Bakara, 2/249) meâlindeki âyeti ise Mevlânâ insanın yokluğu tercih ederek ihtiyaçlarının zuhur etmesinden Allah'a yakınlığın doğacağına işâret ederek açıklamaktadır.⁵⁵³ Çünkü fakr olmadıkça ihtiyaç zuhur etmemektedir. Tok olan kişinin yemeği aramaması, onu yemeğe olan ihtiyacını anlamasının önüne geçmektedir. Ancak aç kalırsa, yemeğin yokluğunu yaşarsa yemeğe olan ihtiyacını idrak edebilecektir.

⁵⁵¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 177.

⁵⁵² Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh*, s. 296.

⁵⁵³ bkz. Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh*, s. 193,194.

Fakrın bütün engelleri kaldırdığını ve bütün perdeleri yaktığını dile getiren Mevlânâ, bütün ibadet ve taâtın da özünün bu olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Mevlânâ'nın da bu açıklamasından kişinin karşılaştığı zorluğa sabretmesiyle Allah'ın onu kendi yoluna ileteceğiniz ve o zorluğun içerisinde kişinin Allah'ı bulacağını anlamaktayız. Böylece “Allah'ın bereberliği” bizim yaşadığımız zorluğun ardından Allah'ın içeriden destek vermesi olarak bizlere çağrıştırdığının aksine; Allah yaşanan zorlukların içinden zuhur ederek bizimle birlikte olmuş olmaktadır. Bu sebeple Allah ile birlikte olunmak isteniyorsa kişi bu zorluklara dalmalıdır. Mevlânâ'ya göre buradaki zorluk fakr halinde olup yokluğu tatmaktır.

Geylânî, “**Allah sabredenlerle beraberdir**” meâlindeki âyeti (el-Bakara 2/153) açıklarken, “*Allah'ın beraber olması*”nı “*O'nun kullarının neye hangi niyetle ne derecede sabrettiklerini bilmesi*” olarak yorumlamıştır.⁵⁵⁴ Çünkü Allah kullarının, amellerini, niyetlerini, takatlerinin neye ne denli yettiğini bilmektedir. Yani kul hangi zor duruma düşerse düşsün Allah ondan haberdardır. Üstelik Allah, kulu sabrettiğinde, hangi niyetle sabrettiğini de bilmektedir. Bu sebeple sadece Allah rızası için hayra niyet ederek sabretmemiz gerekmektedir.

Allah hoşça giden nimetler verirken bundan razı olup, hoşça gitmeyen zorluklarla karşılaştığında sabretmemek; Allah ile birlikte olma nimetine ermemize engel olmaktadır. Çünkü bu durum sanki Allah hoşça giden nimetleri verirken Allah'ı beğeniyormuşuz, ama belâ ve sıkıntı verdiğinde Allah'ı beğenmiyormuşuz gibi bir davranış ortaya çıkarmaktadır. Çünkü hoşça giden nimeti de, hoşça gitmeyen zorluğu da gönderen Allah'tır. Bu sebeple kula düşen nimetlerden istifade ederken “*lütfun da hoş*” derken, zorluklara sabrederek “*kahrın da hoş*” diyebilmektir. Geylânî zorluklara

⁵⁵⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 14.

sabretmenin yiğitlik olduğunu söylemektedir.⁵⁵⁵ Sabredenler Allah'ın maiyyet (beraberlik) sırrına ererek, dik duruşlu yiğitlerden olmaktadır.

Geylânî, “Allah sabredenlere ücretlerini hesapsız olarak öder” (ez-Zümer 39/10) âyetini, Allah'ın sabreden kullarına hem daha bu dünyadayken hem de ahirette sonsuz şekilde yardım etmesi ve lütfedeceği nimetlerin sınırsız, hesapsız olduğu şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁵⁶ Bu âyeti Hz. İbrahim'in ateşe atılmak karşısında gösterdiği duruşla örneklendirmiştir. Sabrın; iman, teslimiyet ve tevekkülün nişanesi olduğundan bahsetmiştir. Çünkü Hz. İbrahim ateşle imtihan olunca, çok güçlü bir inançla kendini Allah'a emanet etti ve sabretti. Allah da onun bu sabrı karşılığında ateşi söndürdü. Hz. İbrahim sabretmek suretiyle Allah'a itaat edince, mahlukât da ona itaat ettirilmiş; yani yakan ateş, Hz. İbrahim'in sabrı karşısında kendisi yanmıştır. Dolayısıyla Hz. İbrahim Geylânî'nin anlatımından anlaşıldığı üzere sabrının karşılığını daha bu dünyadayken almıştır. Hz. İbrahim'de olduğu gibi kulun sabrının karşılığı daha bu dünyadayken ödenmeye başlamıştır. Kul imtihanına karşılık olarak; imtihanının şekline, kalitesine, büyüklüğüne göre mutlaka dünya ve ahirette mükâfata nail olmaktadır.

Mezkûr âyeti Geylânî farklı şekillerde de yorumlamıştır.⁵⁵⁷ Bu defa sabredenlerin neye sabrettiğini yorumlamaktadır. Ona göre dini alet ederek bir kazanç elde etmemek sabır meselesidir. Alın teriyle kazanmak sabır gerektirmektedir. Kimseye avuç açmamak sabır gerektirmektedir. Alın teriyle elinin emeğini kazanıp ondan başkalarına da yedirmek, yardım etmek sabır gerektirmektedir. Helal kazanmak sabır gerektirmektedir. Hatta helal kazanıp ondan hem kendi yemesi hem de başkalarına yedirmesi kesb konusundaki sabrın zirvesidir. Bunların sevabı/ ücreti âyete göre “*biğayri hisâb/ hesapsız, sınırsız*” ödenecektir.

⁵⁵⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 14.

⁵⁵⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 14.

⁵⁵⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 27.

Gerçekten de Geylânî'nin bahsettiği bu mevzulardaki sabrın eksikliği modern insanda yaygın şekilde gözlenmektedir. Bir iş alımında insanların liyâkat ve güvenilirlik yerine dindarlığını ön plana çıkartması, “Allah rızası için vs.” diyerek dilenmek veya küçük dua kartlarını dilenmek için kullanmak, bir ticaret esnasında tüccarın dindar görünümü sergileyerek Müslümanlığını vurgulayarak satış yapması, bir mağaza açılırken dini terimleri mağazanın logosu yapmak, kaliteyle değil; dini terimleri kullanarak ticaretinden kazanç beklemek, hem ihlase hem de sabretmekle elde edeceği kazanca gölge düşürmektedir.

Geylânî sabreden kişinin güç yetireceğini söylemektedir.⁵⁵⁸ Bu ifadeden bizim anladığımız kadarıyla, sabrettiği zorluğu aşmakla o kişi dirâyet kazanmaktadır ancak sabretmediği müddetçe hep zafiyetlerine teslim olacak ve ne zaman aynı zorlukla karşılaşsa o zorluk karşısında kırılmaya uğrayacaktır. Bu durumda sabredip dirâyet kazanarak o zorluk karşısında bükülmeyen bir üst kişiliğe sahip olmak yerine; gördüğü zorluk karşısında Allah'ın razı olduğu seçeneği bırakıp razı olmadığı kolaylık gibi görünen ancak şahsiyeti geliştirmeyen, alt tabakada kalmasına neden olacak yollara sapmış olmaktadır. Çünkü kimseden istememekle o kişi Hz. Yakub gibi “*Şüphesiz ki ben hüznümü ve acımı sadece Allah'a şikâyet ederim*” (Yûsuf, 12/86) demiş olmakta ve kimseden dilenmemekle “*Güzel bir sabır*” (Yûsuf, 12/86) sırrına ermektedir.

Geylânî, “**Allah sabredenleri sever**” (Âl-i İmrân 3/146) meâlindeki âyeti sabredenlerin “*Dünyanın haramlarından ve şüpheli şeylerinden kaçınmaya ve ardından nefsin arzuladığı mübahlardan kaçınmaya*” sabretmeleri olarak yorumlamıştır.⁵⁵⁹ Buradan anlaşılmaktadır ki şeriate uymak, Allah'ın sevgisini kazandırmaktadır. Şeriat olmadan Allah'ın sevgisine ulaşamaz.

⁵⁵⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 27.

⁵⁵⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 193.

Geylânî'ye göre kişi mübah olanlardan dahi sakınmalıdır çünkü hevâ ve şehvet sebebiyle dünyanın mübahlarından yararlanmak da Allah'tan oyalayıcıdır. Bu durumun oluşturduğu sıkıntılar karşısında o sanki zindanda gibidir.⁵⁶⁰ Kalbi ve sıkıntılar üzüntü içinde, içini ve mana âlemini paramparça etmektedir. Ancak onun tüm bu hallerde yüzü güleçtir. *“Tebessüm gömleği ile yaralarını örter. Yaraları giysisinin altında gizlenmiştir.”*⁵⁶¹ İçinde olduğu onca sıkıntıya rağmen bunları gerek sözlü gerekse davranışlarıyla dile getirmemesi, *“kaderin acısını yudumlaması”* yani sabretmesi, Allah'ın sevgisini kazanmasına yol açar. Allah bu kulunu melekleri içinde övmektedir. Dolayısıyla Allah'ın sevgisini kazanmak bir süreç almaktadır ve bu süreç sabrı gerektirmektedir. Bu dönemde kişi kendisini Allah'tan oyalayacak her şeyden uzak durur. Bu uzak duruş sabrı gerektirmektedir. Her zaman Allah ile birliktedirler. Allah'ın emirlerinin çiğnenmesine engel olurlar ve bu sebeple karşılaşacakları zorluklara, eziyetlere göğüs gererler. Bu da sabır gerektirmektedir. Bu sebeple onlar Allah'ın dini konusunda cesur kimselerdir.

Geylânî, **“Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin”** meâlindeki âyette (el-Bakara 2/44) *“yardım dilenmesi”* gereken hususu, *“Allah'a doğru yol almak”* olarak açıklamıştır.⁵⁶² Geylânî'ye göre bu, yardım istenilmesi gereken bir hedeftir. Bu hedefe ulaşmak için sabır ve namaz vesilesiyle ile yardım alınmalıdır. *“Namaz yolun yarısını kat ettirir, oruç Allah'ın kapısına ulaştırır, sadaka kapıdan içeri sokar.”*⁵⁶³

Ebû Talib el-Mekkî (ö. 386/996), *“Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım isteyiniz”* (el-Bakara, 2/45) meâlindeki âyet hakkında *“buradaki namaz gece namazıdır”* demiştir. Buna göre mânâ; nefsinizle olan mücahede gece namazı kılarak

⁵⁶⁰ Geylânî bu ifadeyi, Peygamberimizden naklettiği *“Dünya gerçek iman sahiplerinin zindanıdır”* hadis-i şerifine nisbet etmektedir (bkz. age., s. 193).

⁵⁶¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 193.

⁵⁶² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 338.

⁵⁶³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 338.

Allah'tan yardım isteyiniz. Yine bu namazla düşmanlarınıza karşı sabır ve sebat göstermede de yardım isteyiniz demektir.⁵⁶⁴

Bu âyet hakkında sabırdan maksadın oruç olduğu da nakledilmiştir. Çünkü sabır, nefsi arzularından alıkoymak ve Allah'ın emrine karşı hapsedmek şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁶⁵

Bu âyete verilen mânâların şunlardır:

“...Oruçla gece ibadetine yardım isteyiniz.”

“...Nefsle mücahedeye karşı, açlık ve gece namazıyla ilâhî yardım isteyiniz.”

“...Günahlardan sakınmaya karşı, sabır ve namaz ile yardım isteyiniz.”⁵⁶⁶

Geylânî'nin anlatımıyla Allah'a giden yolda kat edilen mesafe şu şekilde özetlenmiştir: *“Nefis yok olunca yerini Allah'ın emri alır, dünya yok olunca yerini ahiret alır, ahiret yok olunca yerini Allah'a yakınlık alır, Allah'a yakınlığa gönlü ısınır ve Allah'ta huzur bulur.”*⁵⁶⁷ Tüm bu merhalelerden geçebilmesi için kişinin nefisine karşı durup Allah'ın emirlerine itaatte sabretmesi gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında sabrettiği zaman insana Allah'ın yardımı gelmektedir. Sabretmekle elde edilen güzel hasletler de Allah'ın kuluna olan yardımlarındandır. Bu güzel hasletlerle de kul kurtuluşa ermektedir. Geylânî'nin yorumlarından hareketle sabrın sonucunda ulaşılan durumları aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- Sabrettikleri için peygamberlere verilen sırdan verilir,
- Güç ve kudret sahibi olur,
- Allah'ın maiyyet (beraberlik) sırrına ererek, dik duruşlu yiğitlerden olur,

⁵⁶⁴ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c.1, s. 186.

⁵⁶⁵ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 301.

⁵⁶⁶ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 385.

⁵⁶⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 338.

- Allah ona yardım eder,
- Allah onu sever, meleklerine karşı onunla övünür,
- Mahlukât kendisine hizmet ettirilir,
- Sabırda hayır, nimet, güzel karşılık, bağış (‘ata), dünya ve ahirette rahatlığa erer.

Geylânî'nin sabır konusunda işârî yorum getirdiği, yukarıda meâlleri verilen âyetlerin tamamının nüzul sebebi, bağlamı ve zâhirî anlamları savaş ile ilgilidir. Yani Allah yolunda savaş ve savaşa hazırlığı, sınır boylarında nöbet tutma ve düşmanın hareketlerini izlemeyi, bu bağlamda meydana gelebilecek zorluk ve sıkıntılara sabretmeyi kapsamaktadır.⁵⁶⁸ Âyetlerde mü'minlerden savaşa hazırlık yapmaları, düşmanlarına cihat edip karşı nöbette olmaları, savaşın getireceği zorluklara, sıkıntı ve meşakkatlere sabretmeleri istenmektedir.

Geylânî buradan hareketle sabır konusunu cihad konusu da dâhil bütün çeşitleriyle namaz, oruç, zekât, hac, takva, doğruluk, adalet, istikamet gibi Allah'ın mü'minler için şariat kıldığı bütün emirlerine hakkıyla riayet ederken karşılaşılabilecek bütün zorluk ve sıkıntılara karşı sabır olarak çok kapsamlı bir şekilde yorumlamıştır. Yine Geylânî'ye göre insanı Allah'ın rahmetinden uzaklaştıracak, cezalandırmasına konu haline getirecek Allah'ın nehyettiği nefsî durumlardan, şüpheli şeylerden kaçınılıp hatta mubahlardan bile uzak dururken ortaya çıkacak zorluklara tahammül edip sabır göstermek gerekmektedir.

Sabır konusunda Geylânî'nin ilgili âyetlere getirdiği yaklaşımın ve kapsamlı yorumun benzerini farklı bir dil ve üslupla örneğin Tusterî'de de görüyoruz. Tusterî âyetten (Âl-i İmrân, 3/200) hareketle sabır konusunu kısaca iman üzerinden yorumlamıştır. Tusterî'ye göre imanın dört rüknü vardır: Allah'a tevekkül, emirlerine

⁵⁶⁸ Âl-i İmrân suresi 200. âyetin bağlamı için bkz., İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 3, s. 317-329; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 1, s. 745-746.

teslimiyet, kazasına rıza ve verdiği nimetlere şükür ve takvâ. Yakîn durumu kalbin imanı, sabır imanın direği, ihlas ise imanın kemalidir. Kul, ihlasla tasdiğe, tasdikle tahkike, tahkikle de Hakk'a ulaşır.⁵⁶⁹

Kuşeyrî tefsirinde aynı âyet, Geylânî'nin yorumladığı gibi Allah'ın emirlerine itaat edip muhalefet etmekten kaçınmaya, hevâ ve şehvetlerin terki konusunda kararlılık gösterip sabretmeye, mâ lâ ya'nî şeylerle ilişkisini kesmeye, her durum ve vakitte istikamet üzerinde olup konumunu muhafaza etmeye, düşmanın (yani bu yorumda nefsin ve şeytanın) saldırılarına karşı uyanık ve nöbette olmaya getirerek yorumlanmıştır.⁵⁷⁰

Bursevî'nin aynı âyete getirdiği açıklama ve yorum, hem Allah'ın düşmanalarına karşı savaşı ve savaşın getirdiği zorluklara sabırla ilgili âyetin nüzul sebebi ve zâhirî bağlamını hem de işârî boyutunu birlikte kapsamaktadır. Bursevî'ye göre sabır konusu, özetle Allah'a itaat noktasında karşılaşılabilecek hastalık, şiddet, fakirlik, kıtlık, korku gibi meşakkatli durumlara sabretmeyi, hevâyâ muhalefeti, Allah'ın nehyettiği şeylere karşı nefse hâkimiyeti ve düşmanın fitne ve saldırılarına karşı müteyakkız olup devamlı nöbet halinde olmayı ihtiva etmektedir. Bursevî bu bağlamdaki açıklama ve yorumlarını kendisine özgü bir dil ve üslupla, hadislerle, örnek olarak getirip rivayet formunda anlattığı menkıbelerle zenginleştirmektedir.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 129-130.

⁵⁷⁰ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 1, s. 308-30.

⁵⁷¹ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=3&tAyahNo=200&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

3.8.7. Mücâhede

Arapça “ce-he-de” kökünden türetilen “mücâhede” kelimesi “câ-he-de” fiilinin mastarı olup “düşmanla vuruşmak”, “döğüşmek”, “harbetmek” anlamlarına gelmekte olup “cihâd” kelimesiyle aynı anlamdadır.⁵⁷²

Kur'an'da cihadı/mücâhede'yi teşvik edip emreden âyetlerin bağlamları ve zâhirî anlamları, gerek müşriklerden gerekse Ehl-i Kitap'tan olup da İslâm'a ve Müslümanlara açıkça düşmanlık edip saldıran, yeryüzünde fitne, zulüm ve bozgunculuk yapan inkârcılara ve fiili düşmanlara karşı Allah yolunda savaşmak hakkındadır. Tasavvufta nefsin kötü arzu ve isteklerine karşı mücahede öne çıkmaktadır:

“İnsanın bütün masivadan sıyrılmak suretiyle sıdk üzere olmasına ve bu bağlamda nefsin Hakk'ın rızasını kazanmak yolunda harcanmasına, kalbin süfli istek ve şüphelerden uzak tutulmasına da mücâhede denmiştir. ‘Uğrumuzda cihad edenlere, (bize ulaştıracak) yolları gösteririz...’ (el-Ankebut, 29/69) âyeti, tasavvufî düşüncede afakî olduğu kadar enfüsî olarak da değerlendirilmiştir. Hasan el-Kazzaz, mücâhede'yi ‘ancak belini doğrultacak kadar az yemek, sadece ağırlık bastırıldığı zaman uyumak, zaruret olmadıkça konuşmamak’ şeklinde tanımlarken, İbrahim b. Edhem şu açıklamayı yapar. ‘Bir kulun salihler seviyesine ulaşması için, altı engeli aşması gerekir:

1-Nimet kapısı kapanır şiddet (sıkıntı) kapısı açılır, 2- izzet kapısı kapanır, zillet kapısı açılır, 3- Rahat kapısı kapanır cehd (zorlu çalışma, çaba) kapısı açılır, 4- Uyku kapısı kapanır, uyanıklık kapısı açılır, 5- Zenginlik kapısı kapanır, fakirlik kapısı açılır, 6- Emel (istek) kapısı kapanır, ölüme yetenek kazanma kapısı (fena) açılır.’ Ârif bu yolda halka, dünyaya ve içindekilere iltifat etmez. O sadece Allah’la beraber bulunmayı sürdürür. Bu, insanlar arasında çok az bulunan yüce bir makamdır. Mücâhedenin, takva sahibi olmak, istikamet üzere bulunmak, keşf ve ilhama ulaşmak gibi, çeşitli

⁵⁷² bkz. İbn Manzûr, “chd”, *Lisânu'l-Arab*, c. 3, s. 135; Râgıb el-İsfehânî, “chd”, *el-Müfredât*, s. 101; İbrahim Mustafa v.dğr., “chd”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 142.

amaçlarla yapıldığı kaydedilirse de, doğrusu mücâhedenin Allah rızası için olmasıdır. Zira, kulun Allah'a ulaşmak üzere yaptığı her şey araçtır. Takva ve istikamet de buna dâhildir."⁵⁷³

Geylânî, **"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size yasakladıklarını da terk edin"** (el-Hasr 59/6) meâlindeki âyeti Geylânî, nefsin hakkı ve nefsin arzularının sınırlarını açıklamak üzere yorumlamıştır.⁵⁷⁴ Nefsin hakkı âyette geçen *"peygamber size ne verdiyse alın"* kapsamına dâhil olup dinin helal kıldığı mübahlardan yaşamın idamesini sağlayacak yani nefsi hayatta tutacak kadar yiyecek, içecek, giyecek ve oturacağı evdir. Âyetin *"peygamberin yasakladıklarını da terkedin"* kapsamına dâhil olan kısmı ise nefsin lezzet ve haz aldığı, arzu ettiği şeylerdir. Bunları nefse vermemek gerekmektedir.

Geylânî'ye göre nefsinin her arzu ettiğini verenler; *"dinin yasakladıklarını terk etmeyi başaramamış"* kişilerdir ve bu âyete uygun davranamamışlardır. Çünkü insan nefsinin arzularını yerine getirdiği müddetçe nefsinin esiri olarak kalmaktadır. Bu nedenle nefisle mücadele edilmelidir. Yani nefsin arzularına karşı durulmalıdır. Bunun ölçüsü de nefsin hakkını din eliyle alarak, haram değil, mübah olandan istifade etmek gerekmektedir. Bir kul dinin kapısında durup yani emirlerinden ayrılmadan, nefsini dine hizmetle görevlendirmelidir. Kişi ancak bu şekilde kurtuluşa erebilir ve bu âyete tâbi olmuş olur.

Dünyalık işleri eksiksiz yapıp dinde ihmalkâr davranmak, dinin kapısında duramadığımızı, nefsimize hakkını dinin eliyle veremediğimizi göstermektedir. Bu ise dünyaya sahiplenme arzusunun davranışlarımıza yansıyan halidir. Ancak dünya kimseye kalmayacak ve yok olacaktır. "Dünya benim olsun" isteği nefsimizin hakkından ötesine duyduğumuz arzulardır. Kul nefsi arzularının peşinde koşarak, ona

⁵⁷³ Ethem Cebecioğlu, "mücâhede", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 448-449.

⁵⁷⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 95.

isteklerini vermesi, nefisini semirtmektir. İnsan bu şekilde kendi düşmanını beslemektedir. Durumu saldırgan bir köpeği besleyen kişiye benzemektedir. O, köpeklerle yalnız kalır ve o köpek onu yer bitirir. Bunun için nefsin ipini salmamak, onu sıkı tutmak ve arzularını yerine getirmemek sayesinde nefis köpeğinin bize karşı kuvvetini kesmek gerekmektedir. Aksi halde nefis insanı ölüm vadilerine atmakta ve insanı aldatmaktadır. İşte nefse karşı bu duruşun adı mücahadedir. Yani mücahade “*dinin eliyle nefsin hakkı olan hayati zaruriyet taşıyan mübahları almak, nefsin arzuları olan kısmı ise terk etmektir*”. Peygamberimiz’in yaşam tarzına da bakıldığında onun Geylânî’nin bahsetmiş olduğu bu düsturu daima yerine getirdiği, devlet başkanı olup çok zengin olduğu zamanlarda bile en az olanla yetindiği dikkat çekmektedir. Hatta tarafımızca dikkat çekicidir ki Hz. Peygamberimize Bedir savaşının başlangıcında cenk meydanına çıkmaları için kâfirlerden talep geldiğinde kendi akrabaları olan Hz. Hamza, Hz. Ali ve Hz. Ubeyde’yi seçerek, onlara dokunacak bir tehlike ihtimaline karşı bu durumun yol açacağı yürek acısının korlarını kendi bağrında hissetmek suretiyle diğer mü’minleri kendi nefesine tercih etmiştir. Nitekim bu çarpışmada yeğeni Hz. Ubeyde şehit olmuştur.

Daha önce de ifade edildiği gibi Haşr suresinde “*Peygamber size ne verdiyse onu alın, size yasakladıklarını da terk edin*” meâlindeki âyetin öncesi ve sonrasıyla bağlamı ve nüzul sebebi, Benî Nadr (Nadr Oğulları) Yahudi kabilesinden elde edilen gayr-i menkul ganimetlerin (fey’) taksimi ve tasarrufu ile ilgilidir. Savaş yapılmaksızın (kılıç ve silah kullanılmaksızın) elde edilen ganimetlerin Allah’ın hükmüne uygun şekilde taksimi ve tasarrufu noktasında Hz. Peygamber yetkili kılınmış, bu noktada mü’minlerden (muhacir ve ensar) de Hz. Peygamber’e itaat istenmiştir.⁵⁷⁵

Geylânî, yukarıda anlatıldığı gibi bu âyeti tasavvufî bağlamda nefisle mücadele ve nefis tezkiyesi üzerinden yorumlamıştır. Tasavvufî tefsirlerde ilgili âyete getirilen

⁵⁷⁵ bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. 13, s. 482-484; Hayreddin Karaman v. dğr. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 5, s. 288-289.

açıklama ve yorumlar, mahiyet itibariyle Geylânî'nin yorumuna benzerlik göstermektedir. Tusterî, âyeti yorumlarken özellikle şu noktalar üzerinde yoğunlaşmıştır:

Helal yemek (helal kazanç), Hz. Peygamber'in ahlak ve eylemlerini örnek almak, bütün amellerinde ihlas üzerinde olmak, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek, tevhidi ikame etmek, rûhî bağlantı, yani Allah'ın onun üzerine kaim olduğunun ve ondan razı olduğunun şuurunda olmak.⁵⁷⁶ Sülemî, tefsirinde Tusterî'nin ayete getirdiği yorumu nakletmiş, ayrıca Kur'an'a ve sünnete uymanın, hayatını Kur'an ve sünnete göre tanzim etmenin önemine vurgu yapılmıştır. Bu yoruma göre; bir kimse Kur'an'a riayet etme konusunda acze düşerse, sünnetten yardım alabilir; sünnete riayet konusunda acze düşerse sahabeden yardım alabilir; sahabeye ittiba konusunda acze düşerse selef-i sâlihînden yardım alabilir, selef-i sâlihîne ittiba etme noktasında acze düşerse de zamanının ehline müracaat ederek durumunu onlara arz etmesi gerekmektedir.⁵⁷⁷

Kuşeyrî, ilgili âyeti nüzul sebebi ve zâhirine göre açıkladıktan sonra, Hz. Peygamber'in ganimet dağıtımında fakir muhacirleri öncelemesi karşısında ensarın buna razı olup muhacir kardeşlerini kendi nefislerine tercih etmelerini değerlendirir. Kalbi dünyevî hırslardan ve mala olan tamahtan hürleştirmek büyük insanların vasfıdır. Her kimde bunlar (mal mülk hırsı, dünyaya düşkünlük) varsa, o kimse muhakkık bir mutasavvıf olamaz; Kitap ve sünnetin kabul etmediği şey dalâlettir.⁵⁷⁸

Bursevî, zâhiri manası fey' konusu ile ilgili olan âyetin umum ifade ettiğini ifade ederek sünnete tâbî olmanın önemini vurgulamıştır. Farz-ı ayın veya farz-ı kifaye olsun değişmez; bütün farzlarda, vaciplerde, sünnetlerde, Hz. Peygamber'in yaptığı her işte

⁵⁷⁶ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 273.

⁵⁷⁷ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 318-319.

⁵⁷⁸ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 559-560.

ona tâbî olmanın gerekliliğine işaret etmiştir. Bursevî, Tusterî'nin ilgili âyete getirdiği te'vili de nakletmiştir. Te'vil, “*Resul size gayb haberlerinden ve Rabbin mükâşefesinden ne verirse onu yakînî olarak alınız; Allah'tan başkasına nazar etme/yönelme konusunda da size neyi yasakladıysa ona son veriniz*” şeklinde gelmektedir.⁵⁷⁹ Doğrudan nefisle mücahadeden bahsetmeseler de asıl itibariyle gözetilmesi gereken tüm bu hususlar nefisle mücahadeyi gerektirmektedir. Bu sebeple diyebiliriz ki Geylânî mücâhadeye işâret ederek tüm bu yorumlara hitap edecek temel bir yorumu bizlere sunmaktadır.

İmam Rabbânî insanın mertebesini bu âyete riâyetinin belirlediğini ele alarak yorumlamıştır. O bu âyette kurtuluşun iki şeye bağlandığını söylemektedir. Bunlardan birincisi emirlere tutunmak, ikincisi de yasaklardan kaçınmaktır. Bu iki şartın en üstün ve en önemli olanı ise ikincisi yani yasaklardan kaçınmaktır ki, Rabbânî bunu takvâ ve verâ olarak tanımlamaktadır. İnsanın meleklerden üstünlüğü bu şartın gerçekleşmesiyledir. Çünkü melekler Allah'a itaatte insanlarla ortaktırlar. Ancak ikinci şart onlar için söz konusu değildir. Yine bu şartla insan Allah'a yakınlık basamaklarında ilerleyebilmektedir.⁵⁸⁰ Bu âyete göre emir ve yasaklara uyanlara ne dünya, ne mal, ne evlatlar, hiçbir şey zarar veremeyecektir.⁵⁸¹

Geylânî “**Bizim yolumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz**” (el-Ankebût, 29/69) meâlindeki âyette insanın Allah'tan yana bir tavır sergilemesini cihad olarak değerlendirmektedir. Bu aynı zamanda bizlere Allah'tan yana tavır sergilemenin zor olduğunu göstermektedir. Allah tarafında kalması nefsiyle ve insanlarla mücadele etmesini gerektirmektedir. Bu mücadele:

⁵⁷⁹ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=59&tAyahNo=7&tDisplay=yes&Page=5&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁵⁸⁰ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 193.

⁵⁸¹ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 385, 393.

- İnsanları ve sebepleri Allah’a ortak koşmak,
- Allah’ı bırakıp sebeplere bağlanmak,
- Kader inancının zayıf olması ve bu yüzden tevekküllerinin zayıf olması,
- İşleri Allah’a teslim etmek yerine sebeplere teslim etmeye çalışmaktır.⁵⁸²

Sebeplerin ne olduğu konusuna bir detay getirecek olursak, “şöyle olursa böyle olur, bu olursa şu olur...” gibi sebep-sonuç ilişkisine dayanan süreci yansıtmaktadır. Örneğin eğer bir insan parasından bir başkasına verecek olursa parası azalacaktır ve fakirleşecektir. Sebep parasını vermek, sonuç fakirleşmektir. Eğer haksız olduğunu gördüğüm patronuma âdil olmadığını söylersem patronum beni işten çıkartır ve işsiz kalırım. İşsiz kalırsam parasız kalırım. Parasız kalırsam aç kalırım. Aç kalırsam ölürüm. Bu örnekte sebep patrona haksız olduğunu söyleyerek hakkı savunmak, sonuç işsizlik, açlık ve ölümdür. İşte bu şekilde sebep-sonuç sürecine dayalı bir anlayış kişiyi Allah’a tevekkülden ve iman gücünden uzaklaştırmaktadır. Çünkü sebepleri ve sonuçlarını da yaratan Allah’tır.

Allah verilen sadakaları kat kat artırmakta, hakkı savunanı yüceltmektedir. Sebep-sonuç zincirine takılanlar bunları görmezden gelerek Allah’a güven duymadıklarını da göstermiş olmaktadır. Bu sebepler zincirini kırmadığımız müddetçe gerçek mümin olunamayacağını Geylânî defalarca anlatmaktadır. Nitekim sebepler zincirine takılıp kaldığında hep aynı etkiye hep aynı tepkiyi veren ve asla bunun dışına çıkamayan, üstelik sebepler zincirindeki herhangi bir unsuru elinde bulunduran etkenlere karşı savunmasız ve daima onların kontrolüne açık bir insan profili ortaya çıkmaktadır. Yani örneğin aç kalmamak için yemek yemenin gerekmesi bir sebep-sonuç zincirini yansıtmaktadır. Öyleyse insan aç kalırsa yemek yer. Ondan bunun dışında bir davranış beklenemez. Üstelik açlıktan kurtulmak için, yemeğe sahip

⁵⁸² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 112.

olan kontrol mekanizmasının istediklerine boyun eğecektir. Bu sebeple sırf açlıktan kurtulabilmek için hak gözetmeksizin, düşünmeksizin, bütün ahlâkî hissiyatlarını ayaklar altına alarak her şeyi yapabilecek bir yaratığa dönüşmektedir. İnsanı insan kılan bütün özellikleri bu durumda yok hükmündedir. Çünkü o, artık sadece, aç kalınca yemek yiyen bir makineye dönüşmüştür. Davranış olarak ele aldığımız bu yaklaşımı, inanç boyutunda ele alarak sebep-sonuç zincirini öne çıkartan yaklaşımlar, determinizm olarak adlandırılmaktadır.

Bu yaklaşıma göre Allah, kendi yaratmış olduğu kanunlara mahkûm olduğu gibi, Allah'ın da bu kanunların dışında bir fiil icrâ etmesi mümkün değildir. Hâlbuki Allah dilediğini yapan ve dilediğini yaratandır. Determinist yaklaşıma göre hidrojenin ve oksijenin bir araya gelmesiyle büyük bir patlama meydana gelmesi gerekirdi. Oysa hidrojen ve oksijen bir araya geldiğinde hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olan suya dönüşmektedir. Ateşten su yaratan Allah yüceler yücesidir. Hz. İbrâhim ateşe atıldığında yanması gerekirdi. Oysa Allah ateşi onun için bir bahçeye çevirmiştir. Hz. Mûsâ ve Benî İsrâîl, Firavun'dan kaçarken denize ulaştıklarında gidecek yerleri kalmadığı için yakalanıp katledilmeleri gerekiyordu. Ancak Allah onlar için denizi yarmış, onlar denizin ortasından yürüyerek karşı tarafa geçmiş, helak olan ise denizin açılan iki yakasının üzerine kapanmasıyla Firavun olmuştur. Hz. Nûh, Allah'ın emriyle denizlerden çok uzakta, karada gemiyi inşâ ederken kavmi onunla alay etmiştir. Ancak Allah'ın va'di gelip yerden sular fışkırıp gökten yağmurlar boşanınca helak olanlar, alay edenler olmuşlardır. Görüldüğü gibi Allah'a dayanan kullar için irade, kuvvet, kudret Allah'a aittir. Sebep-sonuç zinciri de Allah'ın kudret ve iradesinden ibarettir. Allah'ın dilemesiyle bunlar değişebilir.

Geylânî âyetin ikinci kısmı olan “Allah'ın yollarına iletilmek” kısmını ise o kula verilecek makam, mülk, imkân, iman basamaklarının en üstüne çıkması olarak değerlendirmektedir. Verilen makamlar ebdal veliliği, gayb veliliği, kutup veliliği bile

olabilmektedir. Bunların çok üst mertebeler olduğunu anlamaktayız ancak Geylânî bu makamlar arasında ne gibi farklılıklar olduğuna değinmemiştir.⁵⁸³

Ebû Ali Dekkâk “*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz*” âyetini “*Bir kimse, dışını mücahede ile bezer ise, Allah onun iç âlemini müşahede nurlarıyla süsler, güzelleştirir*” şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁸⁴ Bu yorumdan anlaşılmaktadır ki mücahede ettiği zaman âyette bahsedilen Allah’ın kulunu kendi yollarına iletmesi, Allah’ın o kişiye müşahede nurları vermesiyle gerçekleşmektedir.

Mekkî ise “*Bizim uğrumuzda cihad edenleri, mutlaka yollarımıza iletiriz*” (el-Ankebût, 29/69) meâlindeki âyette geçen cihad etmeyi, takvâlî davranmakla ilişkilendirilmiştir. Böylece Allah insanlara zor gelen her sıkıntıdan onlara bir çıkış yolu ve kolayca sıyrılma imkânı bağışlamaktadır. Nitekim “*Kim Allah’tan korkarsa, (Allah) ona bir çıkış yolu yaratır*” âyeti (et-Talâk, 60/2) bunun delilidir. Âyetin devamında ki “*Ve ummadığı yerden onu rızıklandırır*” ifadesi de Allah’ın bir âlimden okumaksızın ona ilim öğretmesi, tecrübe etmeksizin anlayış ve kavrayış vermesi ve hakikati böylece öğrenmesi olarak açıklanmıştır. Bu açıklama ise “*Ey iman edenler, Allah’tan korkarsanız, o size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir*” (el-Enfâl, 8/29) meâlindeki âyetle desteklenmiştir. Çünkü âyet tefsirinde Allah’ın muttakilere bir nur verdiği ve onunla şüpheli şeyleri ayırt ederek, Allah’ın verdiği yakîn ile içinden çıkılması zor işleri çözdükleri belirtilmiştir. Böylelikle mücahede edenler, takvalı olmaktan ve bildikleriyle amel etmeleri neticesinde Allah’ın kendilerine bilinmezlikleri aydınlatacak bir nur vermesi sebebiyle hakikati görerek Allah’ın yoluna iletilirler. Bu sayede onlar amelî hikmet gereği bilmediklerini öğrenerek âlim ve hikmet sahibi

⁵⁸³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 112.

⁵⁸⁴ Abdulkâdir Geylânî, *Günyetü’t-Tâlibîn*, s. 1020.

olurlar. “Kim bildiği ile amel ederse, Allah ona bilmediklerini öğretir”⁵⁸⁵ hadisini bu duruma delil olarak sunulmaktadır. Bu sözden maksadın kalp amellerinin sonuncusu olarak elde edilen marifet ilimleri olduğu ifade edilmiştir. Bu ilim ya Allah’ın onlara bilmediklerini öğretecek kimseler göndermesiyle ya da Allah’ın hayırlara muvaffakiyet ve günahlardan korunma duygusunu ilham etmesiyle oluşmaktadır.⁵⁸⁶

Kuşeyrî’nin bu âyetleri ele alırken ilim konusunda anlattıkları Geylânî’nin de ilim konusunda yapmış olduğu ayrımı bize anımsatmaktadır. Nitekim Geylânî de marifetullah ilminden önce bilinmesi gereken ilimlerden bahseder. Allah’ın emredip yasakladıklarını ortaya koyan bu ilimlerle amel edilmesinden sonra, kitâbî olmayan, doğrudan Allah tarafından kuluna öğretilen ilimlerin hâsıl olacağını kaydeder.

Mekkî’nin başka bir yorumunda ise “*Uğrumuzda mücadele edenleri yollarımıza iletiriz*” (el-Ankebût, 29/69) meâlindeki âyette Allah’ın kendi yoluna ulaştırması, “Onlara manevî ilimlerin yolunu açarız, kendilerini en derin anlayışları işitmeye muvaffak kılarız, açıklaması görülür. Bizim uğrumuzdaki ve yolumuzdaki güzel mücahedeleri sebebiyle, onları, yollarımıza ulaştırırız” demektir. Onlar nefis ve şeytan ile sıkıntı ve meşakkatler içerisinde edebi gözeterek mücahede edenlerin amellerini sergiledikten sonra ilme’l-yakîn’e, yakînî nurlara ve bilgilere ulaşır. Bu ancak mücahede ehlinin ulaşacağı bir neticedir. Bu uğurda yolunda mücahede edilen Zât’ın beraberliğine ulaşılır. O Zât onu hem mücahede yolunda onlara yardım edip desteklemiş, hem de mücahede yolunun sonunda onlarla beraber olmuştur. Böylece o sâlih kullar kendilerine iyilikte bulunmuşlardır. Bu “*Şüphesiz Allah, iyilik yapanlarla beraberdir*” (el-Ankebût, 29/69) meâlindeki âyetle hükme bağlanmıştır. Böylece Mekkî, hem Allah’ın

⁵⁸⁵ bkz. İsmâîl b. Muhammed el-‘Aclûnî, *Keşfu’l-hafa ve muzilu’l-ilbâs*, thk. Yusuf b. Mahmûd el-Hâcc Ahmed, Mektebetu’l- ‘İlmi’l-Hadîs, 1421 H., c. 2, s. 312 (Hadis no. 2542).

⁵⁸⁶ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Aızığı*, c.1, s. 476-477.

beraberliğinin mücahedeyle elde edildiğini ve bunun Allah'ın yoluna iletilmek olduğunu, hem de iyilik yapmanın aslında mücahede demek olduğunu açıklamıştır.⁵⁸⁷

İmam Gazâlî, “*Bizim uğrumuzda mücâhede edenler var ya, biz onları elbette yollarımıza iletiriz*” meâlindeki âyette (el-Ankebût, 69) Allah Teâlâ'yı tanımanın, sıfatlarıyla fiillerini bilmenin ve mükâşefe ilmini elde etmenin yolunun mücâhededен geçtiğini söyler.⁵⁸⁸ İmam Gazâlî bu âyetin başka bir açıklamasında da çocukluğunda İslam inancı üzerine yetiştirilen çocuğun büyüdüğünde dünyalık elde etmeye yönelmesi halinde bu öğrendikleriyle yetinip bu itikadıyla kurtuluşa ereceği ancak keşif kapılarının ona açılmayacağını kaydeder. Ancak eğer çocuk büyüdüğünde âhirete giden yolun yolcularından olur ve bu yolun gereklerini yerine getirmeye çabalarsa kalbine atılan ilâhî nur sayesinde küçükken benimsediği inancının hakikatlerini açıklayan hidayet kapıları ona açılacaktır. Bu sırların inkişâfı, yapılan mücâhedenin derecelerine, nefis tezkiyesi ve ruh tasfiyesinin sağlamlığına bağlıdır.⁵⁸⁹

Geylânî “**Bizim yolumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız**” (el-Ankebût, 29/69) meâlindeki âyette ele aldığı bir diğer konu ise kişinin kendisine Allah yolunda yol gösterecek bir arkadaş bulma arayışıdır. Bu arayışı mücâhedenin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu niyetle her kim gerçekten ihlasla isterse, Kerîm olan Allah onun ümitlerini boşa çıkartmayacak ve hiç kuşkusuz onun kalbine ilham ederek, sırrına işâretler göndererek, ona açıklayacak, kapıları açacak ve onun yolunu aydınlatacaktır.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c.1, s. 481-482.

⁵⁸⁸ bkz. Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. 1, s. 53-54.

⁵⁸⁹ bkz. Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. 1, s. 209.

⁵⁹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 360.

Geylânî'nin açıklamasından bu şekilde bir arkadaşlığın, bu niyetle talep edilen bir rehberin Allah'ın yolunda olmanın alâmeti olduğunu ve böyle bir arkadaşlığın elzem olduğunu anlamaktayız.

Geylânî, **“Ey itminana etmiş olan nefis!”** (el-Fecr 89/27) meâlindeki âyeti, daha önce bahsedilmiş olan nefsin insanı helak edici özelliğinden kurtulup itminana erene dek onunla mücâhade edilmesi gerektiği şeklinde yorumlamıştır.⁵⁹¹ Dolayısıyla huzura erene dek nefisle mücadelede gevşek davranılmamalı, ciddiyetle mücadele sürdürülmelidir. Nefsin itminana ermesi ise kalbin emir ve yasaklarını kabul etmesi, sırra uyup itaat etmesi, verdikleriyle yetinmesi, nefsin almasına engel oldukları şeylere de katlanmasıyla hâsıl olmaktadır. Bu şekilde itminana eren nefis dünyanın ayıplarını tanımakta ve dünyadan uzaklaşır. Kalbe ısınmakta ve kalbin saf halini elde edip, takvasıyla takvâlanmak suretiyle kalbin Allah'a yakınlığına ulaşır.

Geylânî kişinin nefsiyle mücadele etmesiyle isteklerine muhalefet etmesi neticesinde nefsinin kalple bir kalıba döküleceğini ve onunla yekvücut olacağını söylenketedir. İşte o zaman **“Ey itminana etmiş olan nefis!”** (el-Fecr 89/27) nidâsına mazhar olacaktır. Böylece nefis kalpten, kabin sırdan, sırrın da Hakk'tan haberi olacaktır.⁵⁹² Yani Geylânî'nin bu anlatımından çıkarttığımız kadarıyla nefisle mücadele etmek onu erimiş demir gibi kalp kalıbına dökerek kalbî özellikler edinmesini ve Allah tarafında yer almasını sağlayacaktır. Bu şekilde nefis, mutmain olacak ve kula Allah'tan gelen her ne varsa nefis de böylece vâkıf olacaktır.

Geylânî **“Ey itminana ermiş olan nefis!”** (el-Fecr, 89/27) meâlindeki âyeti mücahadenin hedefi olarak göstermektedir. Nefsin itminana erebilmesi için mücadele edilmesi gereken konulardan birisi de nefsin insanlardan korkma ve insanlardan beklemeye bağlanmış olmasıdır. Bunun için kişinin kısmetinde olanların

⁵⁹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 110.

⁵⁹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 400.

değişmeyeceğinin ilmini idrak etmesi gerekmektedir. Böylece nefsinin dünyaya, arzularına, kadınlara ve dünyalığa olan ilgisini yok etmeyi başardığında bu mücâhede başarıya ulaşacaktır.⁵⁹³

Mâsivâ nefsin zincirleridir. Bu zinciri kırdığında nefis Allah ile itminana ererek özgür kalacaktır. Bu sebeple kişinin mücâhedesinde Allah'a olan tevekkülünü güçlendirmesi gerekmektedir. Bunu başarabilmesi için de kişinin Allah'tan hoşnut, kaza ve kaderinde, yaptıklarında Allah'a rıza gösteren, O'nu tevhid eden, gerçek iman sahibi Müslümanların itikadı olan, **"Allah yaptığından sorgulanmaz, onlar sorgulanırlar"** (el-Enbiyâ, 21/23) meâlindeki âyetini daima hatırında tutan bir kul olması gerekmektedir.⁵⁹⁴ Çünkü bu âyete göre Allah bizlerin mücâhedesine muhtaç değildir. Ancak o bizlerin nasıl çalıştığımıza, doğru söyleyip söylemediğimize bakmaktadır. Aslında Geylânî'nin bu açıklaması bu âyete ilişkin aklımıza gelen kıyamet ve haşir esnasındaki sorgu yerine, zaten bu dünyada her davranış ve tutumumuzun Allah'ın gözlemine tâbî olduğunu ve bu dünyadayken zaten an be an samimiyetimizin sorgulandığını anımsatmaktadır.

Geylânî **"Şüphesiz bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez"** (Ra'd, 13/11) meâlindeki âyeti kişinin nefsinin Allah'ın râzı olmadığı tarafını değiştirmesi şeklinde yorumlar.⁵⁹⁵ Âyetin açıklamasında Geylânî zorlu bir mücadeleden söz eder. Çünkü nefsin arzularına uymak, kalbin bulanarak kirlenmesine yol açar. Bu sebeple nefsi dönüştürmek kalbin değişerek durulmasını sağlar. Bu değişimi sağlamak için kişinin kendisini Allah'tan alıkoyacak her şeyden yırtıcı hayvandan kaçır gibi kaçması gerekmektedir. Çünkü nefsânî olan her şey, yırtıcı hayvan gibi sahibini helak eder.

⁵⁹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 147, 156, 231, 336, 354, 400.

⁵⁹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 187.

⁵⁹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 168.

Mücâhede yollarından bir diğeri de kişi her türlü muamelesini Allah ile yapmalı ve her işini Allah’a göre yapmasıdır. Mücâhede yollarından bir diğeri de dua etmektir. Bu âyete göre kişinin kendisini Allah’ın rızasına uygun değişimi sağlayacak durumlara ulaştırması için Allah’a dua edilmelidir.

Geylânî’ye göre; nefsinin arzularına rağmen ona zorlu mücahedelerle muhalefet etmeyi başaran kimseler; Allah’a duyduğu yakınlığın lezzeti sebebiyle dünya, kalbinden ve gözünden silinerek o hâliyle **“Rabbim benim için cennette bir ev yap!”** (et-Tahrîm, 66/11) diye duâ eden Âsiye validemize benzer. Çünkü kazandığı hal içinde o, cennetle müjdelenerek çektiği işkencelerin acısı kaybolmuştu.⁵⁹⁶

Geylânî nefisle mücâhededede istikrarlı olmanın gerektiğini **“Şüphesiz zorlukla beraber bir kolaylık vardır”** (el-İnşirâh, 94/5) meâlindeki âyete telmihen açıklamaktadır. Çünkü nefsin tezkiyesi, benliğinden, alışkanlıklarından, arzu ve isteklerinden ayrılarak pek çok acılığa sabretmeyi gerektirmektedir. Ancak bu sabrın neticesi; âyette müjdelenen Allah’tan dilediklerinin gerçekleşmesi ve ikram edilen bir kul olmanın sağladığı huzurdur.⁵⁹⁷

Geylânî mücâhedededen yana bir gevşeklik gösterilmemesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunur. Çünkü Kur’ân’da **“Nefse günahını ve takvâsını ilham etti”** (eş-Şems, 91/8) meâlindeki âyet, nefsin aynı zamanda takvâlı olabileceğini gösterir.

Allah **“Nefislerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki Allah size çok merhametlidir”** (en-Nisâ, 4/29) buyurmaktadır. Şu halde mücâhede konusunda sert bir tutum takınmak ne denli doğru olacaktır? İşte bu noktada Geylânî mezkûr âyetleri nefsin lehine yorumlamamak gerektiğini söyler. Bu âyetler, nefis bütünüyle arındıktan ve kalp de Allah’ı anarak ve O’na kulluk ederek tezkiye olduktan sonra, gündeme gelir.

⁵⁹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 186.

⁵⁹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 274.

Bunun göstergesi de nefsin kalbin buyurduğu şeyleri buyurmasıdır. Yani kalb ve nefsin bütünleşmesidir.⁵⁹⁸

Esasen insanın nefsine olan merhameti nefsinin isteklerini yapmak değildir. Kul kendi nefsini korumak yerine onu helâk etmiş olmaktadır. Çünkü **“Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır”** (el-Bakara, 2/286) ve **“İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz”** (el-İsrâ, 17/7). Bu sebeple nefsin arzularına karşı mücadele edilmeli ve bu konuda bir zafiyet göstermemek için kul kendisine *“Yaptığın iyi işlerin yararını, kötü işlerin zararını göreceksin”* diyerek sübliminal telkinde bulunmalıdır.⁵⁹⁹

Aslında her nefs, iyilik ve kötülük kazanmakta yalnızdır. Ona başkalarından bir yardım gelmeyecek ve sadece kendi çalışmasının karşılığını görecektir. Bu sebeple herkes içinde, öncelikle merhametli olması gereken kişi, yine kendisidir. Geylânî, kulun nefsini helakten koruması için;

- Hırsını azaltmasını,
- Tûl-i emelden (çok ileri geleceğe yönelik arzular) sakınmasını,
- Ölümü hatırlamasını,
- Devamlı Allah’ın rızasına göre davranmasını (murakabe),
- Sıddıkların sözlerinden ve nefeslerinden istifade etmesini
- Dostunu düşmanını ayırt ederek (kötülükten sakındıranlar dostları, nefsin azdıranların ise düşmanlarıdır) buna göre dostlar edinmesini,
- İnsanlardan yüz çevirip Yaratıcısına yönelmesini,
- Nefsinin ve insanların âcizliğini görüp tanınmasını,

⁵⁹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 195.

⁵⁹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 196.

- Yaratıcısının hakkını tastamam vermesini
- Gece gündüz bulanıklıktan korunmuş bir zikirle nefsinin tedavi etmesini tavsiye eder.⁶⁰⁰

Çünkü nefislerin şefkate ve korunmaya ihtiyacı vardır. Böylece kişi nefsinin harcamayıp, ona şefkat edip korumuş olmaktadır.

Geylânî, insanın hoşlanmadığı durumlarla karşılaştığında hoşnutsuzluk göstermesini, nefsinin kötülüğüne bağlayarak Allah'tan razı olabilmeyi, üzerinde mücadele edilmesi gereken bir durum olarak görür. Allah'tan gelene râzı olabilmemiz için nefsimize ilmimizin azlığını, hayrı ve şerri takdir edenin Allah olduğunu bizlere hatırlatmaktadır. Bu yüzden **“...Bilmediğiniz daha nice şeyler yaratır”** (en-Nahl, 16/8), **“Size pek az ilim verilmiştir”** (el-İsrâ, 17/85), **“Olur ki bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki bir şey sizin için şer iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz”** (el-Bakara, 2/216) meâlindeki âyetleri zikretmektedir.

Geylânî'ye göre insanın İslâm'a göre hoş olmayan bir işe karşı koyması da mücâhededir. Çünkü nefsi için değil, Allah için tavır koyabilmek kişinin inancının kalitesini, Allah'ın tarafını ne denli tutabildiğini göstermektedir. Böylesi bir mücâhedenin desteklenmesi konusunda Geylânî; **“Allah size yardım ederse sizi yenecek yoktur”** (Âl-i İmrân, 3/160) ve **“Ey iman edenler! Siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlamlaştırır”** (Muhammed, 47/7) meâlindeki âyetleri delil gösterir.

⁶⁰⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 196.

3.8.8. Uzlet

Arapça “bir şeyden ictinâb etmek, kaçınmak” anlamında “ ‘a-ze-le” kökünden gelen “ ‘uzlet”, sözlükte “ayrılıp bir kenara çekilme”, “yalnızlığa çekilip dünya ve insanlardan uzak kalma”, “kendisiyle başbaşa kalma”, gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰¹

Uzlet, dini literatürde insanın halkın arasında olsa bile kalben Allah ile beraber olması, gönlünü Allah’a vermesidir. Kendisini geliştirmek için günahlardan ve günaha sebep olan şeylerden kaçınması, başkalarının hatalarından ve kötü davranışlarından etkilenmemek için bir köşeye çekilip yalnızlığı tercih etmesidir.⁶⁰²

Tasavvuf ehlinin çoğunluğu, insanların içine karışıp onların ezalarına sabreden kişinin insanlara karışmayıp ezalarına sabredemeyen bir kimseden daha hayırlı olduğuna işaret eden hadisi⁶⁰³ esas alarak insanların arasına karışmışlardır. Uzlet uygulaması hayatın akışı içerisinde belirli zaman dilimlerinde yapılır. Uzlet sırasında iç murakabe ve muhasebe öne çıkar.⁶⁰⁴

Geylânî “(Resulüm!) Sen “Allah” de. Sonra da onları daldıkları konuyla baş başa bırak, oyalanıp dursunlar” (el-En‘âm, 6/91) meâlindeki âyeti, kulun kendinden ve insanlardan uzaklaşması; yani uzlet olarak yorumlamıştır.⁶⁰⁵ Bütünlüğe bakıldığında burada şu âyetleri zikretmek gerekir:

“Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Nitekim "Allah hiç kimseye hiçbir şey indirmede" dediler. De ki: "Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi?" Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da

⁶⁰¹ bkz. Râgıb el-İsfehânî, “ ‘ezl”, *el-Müfredât*, s. 334; İbrahim Mustafa v.dğr., “ ‘ezl ”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 605.

⁶⁰² Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “uzlet”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 372.

⁶⁰³ “İnsanların arasına karışıp onların ezâlarına katlanan bir müslüman, onlara karışmayıp ezâlarına katlanmayandan daha hayırlıdır.” Tirmizî, Kıyâmet, 55 (hadis no. 2507)

⁶⁰⁴ Ethem Cebecioğlu, “uzlet”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 672.

⁶⁰⁵ Bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu ’r-Rabbânî*, s. 210.

gizliyorsunuz. Sizin de, atalarınızın da bilmediği şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir. (Resulüm) Sen "Allah" (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar” (el-En'âm, 6/91).⁶⁰⁶ Âyette peygamberleri ve kitapları inkâr ettikleri bildirilenlerin, müşrik Araplar olduğu görüşü ağırlıklıdır. “Onlar bu gibi inkârcı ifadeleriyle, önceki âyetlerde bir kısmı isimleriyle anılan peygamberleri, aynı âyetlerde üzerinde durulan Allah'ın hidâyetini, tebliğlerini ve dolayısıyla insanlara yönelik rahmetini inkâr etmiş; bu suretle Allah'ı gerektiği şekilde tanımadıklarını, hakkıyla takdir etmediklerini göstermişlerdir.”⁶⁰⁷

Geylânî doğrudan anlatmasa da, kendilerinden uzaklaşarak uzlete çekilmesini gereken insanları, âyetteki inkârcılara benzetir. Zira daha önce bahsedildiği gibi, onlar Müslüman olsalar bile dünya peşinde hırsla koşturarak, Allah rızasını kazanma çaba ve gayretini göstermek gibi bir endişe duymayarak inkârcı kâfirlere benzemektedirler. Bu durumda Allah'a yönelmek isteyen kişinin insanlarla birlikteliği vesilesiyle kendisini onların oyalandığı nefsanî heves ve arzuların meşgul etmemesi ve kalbinin onların beğenisini kazanma isteğine bağlanmaması için yalnızlığı, uzleti tercih etmesi gerekir. Çünkü onlar, Allah'tan uzak kalmakla kendilerine zarar vermekle birlikte kendileriyle arkadaşlık yapanlara da bu sebeple kötülük etmiş olurlar.⁶⁰⁸ Bu sebeple Allah'a ermek isteyen kişinin, Hz. İbrahim gibi “**Kuşkusuz Âlemlerin Rabbi dışında onların tümü benim düşmanımdır**” (eş-Şu'arâ, 26/77) diyememiş ve şirkten temizlenmeyi henüz başaramamış olan insanlardan uzaklaşması gerekir. Çünkü o insanların içindeyken Allah rızası için olduğunu iddia etmesine rağmen yaptıklarını, gösteriş ve ikiyüzlülükle insanlara beğendirmek için yapmaktadır. İnsanların arasına selamete karışabilmesi için

⁶⁰⁶ Bkz. Hayrettin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Meâli*, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 138.

⁶⁰⁷ Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 2, s. 439.

⁶⁰⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 210

kişinin önce kendisinin şirkin pisliğini kalbinden temizlemesi gerekmektedir.⁶⁰⁹ Bunu başarmadıkça bu kimse de onlara fayda vermeye muktedir olamaz. Zira kendisi onlardan zarar görmektedir.

Uzletin Allah’a ulaşmak için şart olduğunu vurgulayan Geylânî, *“Amelerinde ihlaslı ve samimi olduğunda insanlardan kurtulur ve aralarından çıkartılırsın. Allah’a ancak onların arasından çıkmak suretiyle ulaşabilirsin”*⁶¹⁰ demektedir. Bu nedenle Geylânî’ye göre tevhidi yerleştirmek için yalnız kalmak ibadet⁶¹¹ hükmündedir. O bunu açıkça şöyle ifade etmektedir:

*“İçinizden biri kalkıp bir ibadet yapsa kendi amelini, beğenme ve insanlardan övgü alma arzusuyla karıştırıyor. İçinizden kim Allah’a ibadet etmek isterse insanlardan ayrılınsın. Çünkü insanların görmesi yapılan amelleri boşa çıkarır. Hz.Peygamber “Yalnız kalmaya bakın. Çünkü yalnızlık bir ibadettir, sizden önceki Salih kulların âdetidir” buyurmuştur”*⁶¹² demektedir. Böylece görüldüğü üzere uzlet yoluyla kişi nefsinin insanlar tarafından beğenilme arzusuyla ve bu arzunun kalbe tesir etmesiyle mücadele etmiş olmaktadır.

İmam Gazâlî de *“Allah’tır de. Sonra da onları daldıkları konuyla baş başa bırak, oyalanıp dursunlar”* meâlindeki âyeti *“Allah de”* ifadesinin dile yönelik değil, kalbe yönelik olmasıyla açıklamıştır. Çünkü dil kalbin tercümanıdır. Gönül ise tevhidin madeni ve kaynağıdır. Bu sebeple âyet kalben Allah’a yönelmeyi murâd etmektedir. Böylece tevhid gerçekleşecektir. Tevhid makamı sıddıkların makamıdır. Onlar her şeyin Allah’tan olduğunu bilmeleri sebebiyle insanlara kızmaz, onlara ilgi duymazlar.⁶¹³

⁶⁰⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 210.

⁶¹⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 347.

⁶¹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

⁶¹² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

⁶¹³ bkz. İmam Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-Dîn*, c. 1, s. 81.

Böylece Geylânî âyetten uzlete dair bir çıkarım yaparken, Gazâlî'nin hayatın içini dolduracak şekilde Allah denilmesi gerektiği şeklinde tevhid açılımlı bir çıkarım yaptığını görmekteyiz. Aslında bu âlimler aynı görüşü benimsemişlerdir ancak bu görüşleri ele alıp değerlendirdikleri âyetler çeşitlilik göstermektedir. Hepsî aynı âyetten aynı sonucu çıkartmak yerine âyetleri farklı bağlamlarda ancak genel görüşleri birbirlerine mutâbık kalarak değerlendirmişlerdir.

3.8.9. Terk

Lügatte “bir şeyi bırakmak, terk etmek” anlamına gelmektedir.⁶¹⁴ Geylânî'ye göre kişi sadece Hakkı aramalı ve bunun için Allah'tan başkasını terk edip sadece Allah'ın rızasını gözetmelidir.⁶¹⁵ Bu hakikate işareten Geylânî, “**Kiminiz dünyayı, kiminiz de ahireti ister**” meâlindeki âyet (Âl-i İmrân, 3/152) ile “**O'nun rızasını isterler**” meâlindeki âyeti (el-Kehf 18/28) sunmaktadır.⁶¹⁶ Gerçekten de “*Kiminiz dünyayı, kiminiz de ahireti ister*” âyetine bakıldığında dünyanın ve ahiretin aynı anda istenemeyeceği, ikisinden birinin seçime tabi tutulduğu görülmektedir. Buna göre insan ya dünyayı isteyecek ve dünyanın peşinden giderek buna uygun ameller yapacak ya da ahireti seçerek onun peşinden gidecek ve ahireti kazanmaya yönelik ameller yapacaktır. Bu durumda ahireti isteyenlerin dünyayı terk etmesi gerektiğine Geylânî işaret etmektedir.

Esasen âyetin nüzul sebebi de bunu desteklemektedir. Çünkü bu âyetin bağlamı, öncesi ve sonrasıyla Uhud savaşıyla ilgilidir.⁶¹⁷ Savaş sırasında Hz. Peygamber'in savaşın yapıldığı stratejik geçide (Tellu'r-Rumât) yerleştirdiği okçuların çoğu, müşriklerin Müslüman askerlerin önünde mağlubiyete uğrayıp kaçtıklarını görünce, Hz.

⁶¹⁴ bkz. İbn Manzûr, “trk”, *Lisânu'l-Arab*, c. 10, s.45.

⁶¹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 35.

⁶¹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 35.

⁶¹⁷ bkz. Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 1, s. 663-705.

Peygamber'in emrine muhalefet ederek yerlerini terk etmiş ve ganimet toplamanın peşine düşmüşlerdir. Bunun üzerine savaşın seyri değişmiş ve harbin ikinci safhasında Müslümanlar müşrikler karşısında mağlup olmuşlardır. Âyette *“Kiminiz dünyayı istiyordu, kiminiz de ahireti istiyordunuz”* denilirken, Hz. Peygamberin emrine rağmen emre itaatsizlik edip ganimet için (dünyalık peşinde) geçitteki yerlerini terk eden okçulara ve emre itaat ederek yerlerini terk etmeyen okçulara gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır. Emre rağmen dünyalık peşine düşüp geçitteki yerlerini terk edenler, Allah'ın ve Resul'ünün rızasını gözetmeksizin dünyayı isteyen kimseler durumuna düşmüşlerdir. Okçulardan çok az kişi Hz. Peygamberin emrine uyararak yerlerini korumuşlar ancak azınlıkta kalmalarından istifade edilerek şehit edilmişlerdir.

Bu hadisede çarpıcı olanın ahiret ameliyle dünya amelinin birbirinden ayrılmasıdır. Ancak ahireti isteyenler yerlerini korumuşlar, diğerleri ganimetlere yani dünyevi isteklere kapılarak mevzilerini boşaltmışlardır. Âyet uzun olmasına rağmen Geylânî, âyetin sadece kendi yorumuna konu olan kısmını zikretmiş, Kehf suresinde Allah'ın rızasını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlere işaret eden âyeti de değerlendirmesine katarak anlam bağlamını genişletmiş, onu tasavvufî boyuta taşımıştır. Allah'ı tanıyıp bilen kulların Allah rızası için Allah'tan başka her şeyi terk eden, dünyalık gözetmeksizin hiçbir şeyi Allah'a tercih etmeyen kimseler olduklarını ifade etmiştir. Bu bakımdan *“O'nun rızasını isterler”* meâlindeki âyette Allah'ı istemenin ayrı bir niyet, dünyayı istemenin ayrı bir niyet olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim âyetin tamamı şöyledir:

“Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme” (el-Kehf 18/28). Bu âyet Kureyş'in ileri gelen ailelerine mensup müşriklerin, Hz. Peygamber'in fakir müminlerle birlikte bulunmasından rahatsızlık duyduklarını, bu

insanları yanından uzaklaştırması halinde kendisiyle görüşebileceklerini söylemeleri üzerine nazil olmuştur.⁶¹⁸ Dünya için hayat sürenlerle, Allah için hayat sürenler kesin bir çizgiyle birbirinden ayrılır. Şu halde bu âyetleri idrak edenler, sadece Allah’a yönelerek O’nun rızasını aramalı ve Allah’tan başka her şeyden yüz çevirmelidirler. İmam Gazâlî, Tüsterî’yi referans alarak, âyetteki “*Bizi anmasını kendisine unutturduğumuz ve işinde aşırı giderek hevâsına uyan kimse*” ile kastedilen kişinin; câhil olduğunu bilmeyen, avamın kusurlarına bakan, gaflettekilerin sözlerine kulak veren, dünyaya dalan âlimler olduğunu söyler. Çünkü onlar bağlandıkları dünya sevgisinin ağır basıp kalplerini bulandırması sebebiyle hakikatleri asılsız olarak değerlendirmektedirler.⁶¹⁹

Âyet bağlamından farklı bir yorum olarak karşımıza çıksa da bahsedilen ve Allah’ın kendilerine uyulmaması için özellikle ihtar ettiği kesim kalpleri dünyaya bağlanmış olan kişilerdir. Bu kimselerle birlikte olmak demek, potansiyel olarak dünyaya rağbet ediyor olmanın bir açılımı, ortaya çıkış şekli demektir.

Tüsterî, tefsirinde sadece Âl-i İmrân suresinin 152. âyetinin “...*Sonunda yine de Allah sizi bağışladı. Allah müminlere karşı lutufkârdır*” kısmına kısa bir açıklama getirmiş, âyetin “*Kiminiz dünyayı istiyordu, kiminiz de ahireti istiyordunuz*” meâlindeki kısmına bir açıklama veya yorum getirmemiştir.⁶²⁰

Sülemî mezkûr âyetin “*Kiminiz dünyayı istiyordu, kiminiz de ahireti istiyordunuz*” meâlindeki kısmına getirilen bazı yorumlar, mutasavvıfların konuya yaklaşımının özünü ifade etmektedir. Muhammed b. Ali’ye nisbet bir yorum şöyledir: “*Sizden bir kısım kimseler ahiret için dünyayı istemekte; yine sizden diğer bir kısım*

⁶¹⁸ Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur’an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 549-550.

⁶¹⁹ bkz. İmam Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-Dîn*, c. 1, s. 184-185.

⁶²⁰ bkz. Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, 126.

kimseler de Allah için ahireti istemektedir."⁶²¹ Buradan ikinci grubun asıl hedeflerinin ahiret üzerinden Allah'a kavuşmak olduğu anlaşılmaktadır. Şiblî'nin yorumu da şöyledir:

"Sizden bir kısım itaat için dünyayı istemekte, bir kısım da cennet için ahireti istemektedir. Peki, Allah'ı isteyenler nerede? Allah'ı isteyenler, dedikleri zaman Allah için diyen kimseler; sustukları zaman da susmaları Allah rızasından başka bir şey için olmayan kimselerdir."

Tusterî'nin yorumu da şudur: *"Dünyanın senin nefsidir. Nefsini öldürdüğünde, artık senin için bir nefis yoktur."*⁶²² Kuşeyrî de âyetin ilgili kısmını yorumlarken, hiyerarşik anlam açılımı üzerinden himmeti dünya olanın değerinin, basit olduğuna, himmeti ahiret olanın mertebesinin de şerefli olduğuna, himmeti Allah olanın da zamanının efendisi olduğuna işaret etmiştir.

Allah bir topluluğu kendisinden başka şeylere çevirerek onları başka şeylerle meşgul etmiştir. Diğer bazılarını da her şeyden çekerek Zâtı için ayırmıştır. Zahidleri dünyadan, âbidleri hevâyâ uymaktan, müridleri arzulardan, muvahhidleri de gayr ve sivâdan çevirmiştir.⁶²³ Âl-i İmrân suresindeki âyetle ilgili getirilen bu açıklama ve yorumlar, özü itibarıyla Geylânî'nin ayete getirdiği yorumla aynı mahiyete sahip gözükmektedir. Hepsi de kişinin Allah'ı istiyorsa eğer, Allah'tan başka herşeyi hedeflemekten terk etmesine yöneliktir. Bursevî tefsirinde ise âyete getirilen açıklama, âyetin nüzul sebebi ve savaşla ilgili zâhirî bağlamına oturmaktadır.⁶²⁴

İmam Rabbânî velâyet makamında olması gereken özelliklerden birini, dünya ve ahiretten yüz çevirmek olarak değerlendirerek şöyle demiştir:

⁶²¹ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 122.

⁶²² Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 122-123.

⁶²³ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 1, s. 285-286.

⁶²⁴ Bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=3&tAyahNo=152&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

“Velâyet makamında, dünya ve ahiretten ümitsiz olmak ve tamamen yüz çevirmek gerekir. Âhirete bağlanmayı, dünyaya bağlanmak gibi görmek gerekir. Âhireti arzulamanın, dünyayı arzulamak gibi hoş olmadığını bilmek gerekir. Bu nedenle Dâvud et-Tâî der ki; ‘Kurtuluşa ermek istersen dünyadan kurtul! Değer kazanmak istersen âhirete tekbir getir/ âhireti ölü bil!’ Bu yolda olanlardan biri de şöyle demiştir; ‘...bazılarınız dünyayı istiyordu, bazılarınız da âhireti istiyordu...’ âyeti (Âl-i İmrân, 152) her iki grup hakkında şikâyet içermektedir.”⁶²⁵

Rabbânî bu âyetle âhiret isteğini; orada yaratılmış olan nimetlere karşı duyulan istek olarak görür. Allah’a kavuşmak üzere âhireti dilemek de nübüvvet kemâlâtı seviyesinde öğülmüş bir düşkünlük ve özlemdir. Görüldüğü üzere mutasavvıflar velâyete giden yolun hem dünya nimetlerine hem de ahiret nimetlerine bağlılıktan kurtulmak ve sadece Allah’a râğbet etmek olduğunda hemfikirdirler.

Geylânî’ni yaptığı açıklamalara göre terk; sadece ilk etapta anlayacağımız dünyalıklarla sınırlı değildir. Ona göre insan alışkanlıklarını da terk etmelidir.⁶²⁶ Örneğin Geylânî’ye göre; halkı, Allah’a ortak koşmak genel bir alışkanlıktır. Bunun da terk edilmesi gerekmektedir. Tevhid ibadettir, öyleyse kişinin ibadete yani tevhide sarılması, nefsinin ve insanları kalbinden çıkartması gerekmektedir. Terk aslında bu yönüyle köklü bir değişimdir. Geylânî, **“Şüphesiz bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah da değiştirmez”** (er-Ra’d 13/11) âyetini bu konuya delil getirir.

“Âdet yırtılıp olağanüstü bir iş gerçekleştiği zaman senin hakkında da alışkanlık yırtılmış olur. Sen kendini değiştir ki Allah da senin için bazı şeyleri değiştirsın. Nefsinin ve insanları kalbinden çıkar ve orayı onları var edenle (mükevvin) doldur ki var etme (tekvin) yetkisini sana bıraksın”⁶²⁷ demiştir. Geylânî’nin yaptığı açıklamalardan, uzletin

⁶²⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 567.

⁶²⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 202.

⁶²⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 202.

terkin içinde fakat özel bir tutum olduğunu anlamaktayız. Başka bir meclisinde terk edilecek şeyleri kişinin hazları, giysisi ve kumaşları, evi, ailesi ve çocukları, komşuları, hanımı ve dostları olarak dile getirmiştir.⁶²⁸ Kişinin kendisini de terk etmesi ve yaptığı iyilikleri unutmasını Geylânî talep etmektedir.⁶²⁹

Geylânî'ye göre kulun Allah rızası için terk ettiği ne varsa, Allah tarafından ona tekrar geri verilmektedir. *“Terk ettikleri onu geçip ahirete gitmişlerdir.”*⁶³⁰ Buna işareten Geylânî **“Kendiniz için önden gönderdiğiniz her hayrı Allah katında bulursunuz”** (el-Bakara 2/110) meâlindeki âyete telmihle *“Terk edip arkasına attığı her şeyi Allah'ın yanında bulacaktır”*⁶³¹ demektedir. Böylelikle anlaşılmaktadır ki kişinin Allah için terk ettikleri aslında kaybolmuş değildirler. Onlar Allah'ın huzuruna gönderilmişlerdir. Bu hakikati Hz. Peygamber de dile getirmiştir. Hz. Aişe'ye dağıtılması istediği kurbandan geriye ne kaldığını sorduğunda Hz. Aişe *“Bir kürek kemiği dışında hepsi dağıtıldı”* demiş, buna mukabil Hz. Peygamber *“Elhamdülillah, bir kürek kemiği dışında hepsi bizim oldu”* buyurmuşlardır.⁶³²

Ancak burada önemli olan terk ettiği ne varsa onları elde etmek için değil, sadece Allah'ın rızasını umarak terk etmelidir. Bunun için Geylânî;

“Allah'ı tanıyıp bilen kullar O'na sırf O'nun için kulluk ederler, başkası için değil. Rabliğin ve kulluğun hakkını verirler. Allah'a O'nun emrini yerine getirmek için

⁶²⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 379.

⁶²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 210, 303; *“Sufiler insanın ibadet ile ilişkisini ele alırken, “ameli kendinden görmemek”, bir fail ve özne olarak onu “benim amelim” diye sahiplenmemek üzerinde önemle durmuşlardır. Ameli ya da genel olarak herhangi bir şeyi “sahiplenmek” duygusu, daha doğru bir ifadeyle saplantı ve tutkusu, beşerilik hapsinden kurtulamayışın göstergesi sayıldığı gibi gerçek tevhide ulaşmanın önündeki en büyük engel sayılmıştır. “En büyük günahın ve yükün, varlığıdır” diyen sufiye göre Tanrı'nın gerçek fail sayılması, tevhid aşamalarından birine tekabül eden bir inanç ilkesidir.”*(Ekrem Demirli, *İbnü'l Arabî Metafiziği*, s.305) *Bu anlayışa göre terk, kişinin nefisine varlık biçtiğini gösteren “sahiplenme” tutkusunun her türlü tezahürünü aşmasına yönelik bir nefis mücâhadesidir.*

⁶³⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 89.

⁶³¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 89.

⁶³² Tirmizî, *“Sıfatu'l-Kıyâme ve'r-rekâiki ve'l-vera'i 'an Resûlillah”* (hadis no. 2470)

ve O'nu sevdikleri için kulluk ederler, başka bir sebeple değil. Gayeleri sadece Allah'tır, başkası değil. Allah'ın dışındaki her şeyi terk ederler”⁶³³ diyerek **“Onlara ancak dini Allah’a has kılarak, haka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri emredilmişti”** meâlindeki âyete (el-Beyyine 98/5) açıklama getirmiştir. Dolayısıyla anlaşılmaktadır ki terk, tevhidi gerçekleştirebilmesi için insanın geçmesi gereken bir yoldur. Bu yolu geçmek, Allah’a muhabbetli olanlara kolaylaşmaktadır.

3.8.10. Teslimiyet

Arapça “sel-le-me” fiilinin masdarı olarak gelen “teslîm” kelimesi, sözlükte “teslim olmak”, “boyun eğmek”, “savaşta dayanamayıp silah bırakarak düşmana teslim olmak”, “bir şeyi bir kimseye teslim etmek” anlamlarına gelmektedir.⁶³⁴

Tasavvufta ise “kendisini Allah’ın iradesine bırakmak”, “Allah’ın emirlerine boyun eğmek”, hoşla gitmeyen hususlarda itiraz etmeyip kazayı rıza ile karşılamak, karşılaşılan bela ve musibetler karşısında isyan etmeyip sabretmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Zira her kaza ve belanın meydana gelmesi, Allah’ın dilemesi ile. Sâlik’in sülûkunda akla aykırı gelen, kelbe sıkıntı veren, helak gibi görünen durumlar karşısında karşı gelmeyip sabır göstermesi teslimiyettir.⁶³⁵

“Teslim, avamın en yüce yoludur. Bunun ilk inceliği, vehimlerin yol açtığı {şübheli} şeylerden {uzaklaşıp}, akılların itibar ettiği {sağlam} şeye teslim olmaktır. İkinci inceliği, keşf ve hakikat için ilim, maksad ve şekillere {keşfe sahip olmak için öncelikle Kur'an, Sünnet, şeriat ve tarikatın zahirine, erkânına) teslim olmaktır.

⁶³³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 145.

⁶³⁴ bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., “slm”, *el-Mu 'cemu 'l-vasît*, s. 448.

⁶³⁵ bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 654-655.

Üçüncü inceliği de, Hakk'ın dışında olandan Hakk'a, teslimi görmekten de selâmete teslim olmaktır."⁶³⁶

Geylânî'ye göre gerçek Müslüman olmak için Allah'a gönülden teslim olmak gerekmektedir.⁶³⁷ Bu teslimiyeti gösterebilmesi için kulun, kendisini Allah'ın kaderinin ve tasarrufunun önüne gönülden atmalıdır. *"Nasıl olur?, niçin olur?"* gibi sorgulamaları hiç aklına getirmemelidir. Allah'tan hiçbir şey dilememelidir. Geylânî'ye göre Allah'tan dileklerde bulunmak doğru değildir. Bu teslimiyete engel olan bir davranıştır. Çünkü **"Allah'ın dilemesi olmadıkça sizler dileyemezsiniz"** (el-İnsân, 76/30) meâlindeki âyete göre dilediğimiz şeyler eğer Allah'ın dilemesine uymuyorsa, yani bizim dilediğimiz şeyi Allah dilemiyorsa; bizim bu dilememiz; tasarruflarında Allah'a karşı gelmek, Allah ile çekişmek anlamına gelmektedir. Bu da teslimiyete aykırı bir durum oluşturmaktadır.⁶³⁸ Bu nedenle Geylânî,

*"Bir şeyi kendin dilemekle elde edemeyeceksen o halde dileme, malını, mülkünü, sağlığını ve çocuğunu alsa da, sahip olduğun mallara zarar verse de Allah'ın kader ve irade yüzüne gülümse. Allah'a yakın olmak istiyorsan ve sırf Allah'a ait olmak istiyorsan böyle yap. Daha dünyadayken kalbinin Allah'a ermesini istiyorsan üzüntünü sakla ve yüzün daima güleç olsun"*⁶³⁹ der. Bunun aksini yapmak Allah'a kafa tutmak demektir. Hâlbuki **"O yaptıklarından sorguya çekilmez, onlarsa sorgulanacaklardır"** (el-Enbiyâ, 21/23) meâlindeki âyete göre Allah'a teslimiyet göstermemek Allah'ı sorgulamak anlamını taşımaktadır. Allah'ı sorgulamak, O'na saygısızlık etmek demektir.⁶⁴⁰ Hâlbuki kulun yapması gereken Allah'a tâbî olmaktır.

⁶³⁶ Zafer Erginli v. dğr., "teslim", *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1042.

⁶³⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 222.

⁶³⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 222.

⁶³⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 222.

⁶⁴⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 256.

Geylânî Allah'ı seven kişinin Allah'ın misafiri olduğu kanaatindedir. O, misafirle bir benzerlik kurarak; misafire düşenin yemesinde, içmesinde, giymesinde ve diğer hiçbir durumda ev sahibinden, kendi isteği doğrultusunda davranmasını talep etmemek, ev sahibine uymak, sabretmek ve gördüğü hizmetten memnun kalmaktır, diyerek aynı saygılı tutumu Allah'a karşı sergilemek olduğunu söylemektedir. O, bu tutumu kötü bir ev sahibine karşı değil, güzel bir ev sahibine karşı sergileyecektir. Böyle davranırsa Allah tarafından güzel ikramlar görecektir. Eğer saygısızlık ederse misafirlikten kovulan kişi gibi alçalmış olarak Allah'a yakınlıktan uzaklaştırılır.⁶⁴¹

Geylânî'ye göre şikâyet etmek de teslimiyete zarar veren bir unsurdur. Nefsinin hoşlanmadığı bir durumdan şikâyet edilmesi aslında o kişinin bir deyişle *“Allah'tan memnuniyetsizlik duymasının ve Allah'ın kendisine yetmemesinin”* bir tezahürü olmaktadır. Geylânî bunun için *“Yazık sana! Bir lokma yiyeceğin azalıyor, bir tanecik tohumun ziyan oluyor veya onurun kırılıyor da hmen kıyametin kopuveriyor. Allah'a karşı gelmeye, şikâyet etmeye başlıyorsun. Sinirini eşini ve çocuğunu döverek çıkartıyorsun, dinine, peygamberine sövüyorsun”* serzenişinde bulunur.⁶⁴² O, teslimiyetin nasıl gösterilmesi gerektiğini açıklayarak akıllı ve uyanık kimselerden olan kişinin Allah'ın huzurunda susacağını ve O'nun bütün yapıp ettiklerini kendisi hakkında bir nimet bileceğini söylemiştir. Sakince durup Allah ile didişmediği, nankörlük etmeyip şükrettiği, kızmayıp razı olduğu, şikâyet etmeyip sustuğu zaman o kula Allah'ın **“Allah kuluna yetmez mi?”** (ez-Zümer, 39/36) nidası gelmektedir.⁶⁴³ Dolayısıyla Geylânî'nin anlatımından anlaşılmaktadır ki; kul teslimiyet gösterince Allah'ın kendisine kâfi olduğu hakikati idrak edilebilecektir. Teslimiyet gösterilmediğinde ise bu idrakten mahrum kala kişi devamlı şikâyet edecek, memnun

⁶⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 256.

⁶⁴² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 290.

⁶⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 290.

olmayacak ve sorgulayıcı tavır takınacaktır. Bu ise Geylânî'ye göre temelde Allah'ı tanımamaktan ileri gelen bir sorundur.

3.8.11. Rıza

Arapça “ra-zi-ye” fiilinin masdarı olarak gelen “rızâ”, sözlükte “razı olmak”, “bir şeyi seçip kabul etmek”, “bir şeyden hoşnut olmak” anlamındadır. Kulun Allah'tan razı olması, Allah'ın onun üzerindeki kazasına (meydana gelen olay ve durumlara) hoşnutsuzluk göstermeyip razı olmasıdır. Allah'ın kuldan râzı olması ise, kulun Allah'ın emirlerine itaat edip yasaklarından kaçınması sonucunda Allah'ın ona sevap vermesi, nimetler verip ikramlarda bulunması şeklinde tezahür eder.⁶⁴⁴

Tasavvufta rızâ kavramı, zühd hayatının temellerini oluşturan en önemli kavramlardan biridir. Muhâsibî rızâyı; “*Îlâhî hükümlerin cereyan tarzı karşısında kalbin huzur ve sükûn içinde olmasıdır*” şeklinde tanımlamıştır.

Rızâ, özetle musibetlerin verdiği acıyı içselleştirmemek, Allah'ın hüküm ve takdirine itiraz etmemek, kalbin Allah'ın hükmü karşısında sükûn bulması ve Allah'ın râzı olduğuna muvafakat etmesidir. Cüneyd-i Bağdâdî ise rıza için “beşeri iradenin ve tercihin ortadan kalkmasıdır” demiştir.⁶⁴⁵

Rızâ kavramının makam yahut hal olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Rızâ'nın makam olduğunu söyleyenler, onun çalışarak ve yaşayarak elde edilebileceği görüşüne giderken; onun bir hal olduğunu söyleyenler, rızâ'nın çalışarak değil, Allah'ın kulunun gönlüne ihsan etmesiyle gerçekleşebileceği görüşüne gitmişlerdir.⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “rzy”, *el-Müfredât*, 197; İbrahim Mustafa v.dğr., “rzy”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 351-352; Mahmud Esad Erkaya, “rızâ”, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 93-94.

⁶⁴⁵ bkz. Feridüddin Attâr, *Tezkiretu'l-Evliyâ*, s. 411.

⁶⁴⁶ Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Mahmud Esad Erkaya, “ihlas”, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 92-98.

Geylânî, “**O hergün yeni bir iştedir**” (er-Rahmân, 55/29) meâlindeki âyette geçen “iş” lafzını “*Allah’ın yarattığı sıkıntılar*” olarak, “*yeni bir işte*” olmasını ise kişinin bu zorluklara tahammülüne göre “*sıkıntıları kullarının arasında dolaştırması, sıkıntıları hafifletmesi veya ağırlaştırması*” olarak yorumlamıştır.⁶⁴⁷ Geylânî’ye göre bu sıkıntılara karşı yani Allah’ın takdirine karşı kulun rıza halinde olması gerekmektedir. Geylânî rızayı, “*Allah’a dönüş*” hali olarak tanımlamıştır. Rıza, başa sıkıntılar geldiğinde Allah’a yönelmekten vazgeçmemek, sıkıntılar karşısında Allah’tan ümidini kesmemek, sıkıntı anında günahlardan korunmakla gerçekleşmektedir. Geylânî, sıkıntılardan kurtuluşun bir anda geldiğini söyler.⁶⁴⁸ Sabrettiği zaman Allah, o sıkıntının ağırlığını, “*yeni bir işte olması*” gereğince kulundan hafifletmektedir.

Geylânî’ye göre Allah’tan razı olamayışın sebepleri; insanların nefslerine, heva ve heveslerine göre davranmaları, kalplerinde dünya sevgisi taşımaları, dünya peşinde hırsla koşmalarıdır.⁶⁴⁹ Bu nedenle âyetin gereğini yerine getirebilmek için bu hasletlerden kurtulmak gerekmektedir.

Geylânî’ye göre Allah’ın hükmüne razı olmamak, kulun kendi ilmini Allah’ın ilminden üstün görmesi anlamına gelir. Çünkü bu durumdaki kul şikâyet ederek sanki Allah’ı suçlayarak: “*Kendi hakkımda neyin iyi olduğunu ben biliyorum, Sen ise hakkımda iyi olanı bilmiyorsun*” der gibidir. Bu nedenle Geylânî Allah’ın el-Alîm olduğunu telmih yoluyla bize hatırlatarak şu âyetleri⁶⁵⁰ hatırlatmaktadır:

“Olur ki bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki bir şey sizin için şer iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (el-Bakara,

⁶⁴⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 216.

⁶⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 216.

⁶⁴⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 216.

⁶⁵⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 231.

2/216),“Size pek az ilim verilmiştir.” (el-İsrâ, 17/ 85), “Bilmediğiniz daha nice şeyler yaratır.” (en-Nahl, 14/8).

Geylânî’nin “Bilmediğiniz daha nice şeyler yaratır” meâlindeki âyeti Allah’tan razı olmak gerektiğine işareten yorumlaması dikkat çekicidir. Çünkü söz konusu âyetin tamamının meâli “Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır.” şeklindedir.

Geylânî, “Olur ki bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki bir şey sizin için şer iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz” (el-Bakara, 2/216) âyetini Gunyet’üt-Tâlibîn adlı eserinde şöyle yorumlanmıştır:

- Yüce Allah’ın bir kula verdiği hüküm, o kulun kendisi için verdiği hükümden hayırlıdır.
- Ey Âdemoğlu, sevmediğin, Allah Teâlâ’nın sana olan hükmü; sevip de senin için verdiği hükümden hayırlıdır.
- Sizin için dünya ve ahiret işinizde yararlı olan ne ise Allah onu bilir.
- Allah Teâlâ, kullarının kendilerine yarayanı bilme zorunluluğunu onlardan kaldırmıştır; onlara kulluk vazifesini vermiştir. Bu da; emirleri yapmak, yasaklardan kaçınmaktır.
- Kendilerine göre lehte veya aleyhte olan her şeyde Allah’ın hükmüne razı olmalıdır.

Böylece Geylânî’ye göre her kim kendisi için verilen ilâhî hükme râzı olursa rahat eder. Her kim kendisi için verilen ilâhî hükme râzı olmazsa, onun da isyanı ve yorulması artar.⁶⁵¹

Geylânî’ye göre kulun Allah’ın kaderi, tasarrufları hakkında rıza göstermemesi onun “ahireti bırakması ve dünyaya talip olması” demektir.⁶⁵² Buna binaen Geylânî “Ahireti bırakıp dünya hayatına razı mı oldunuz?” (et-Tevbe, 9/38) meâlindeki

⁶⁵¹ Abdulkâdir Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, s. 1060.

⁶⁵² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 375.

âyeti zikretmektedir. Sıkıntılarla yüzleşmek yerine onlardan kaçmaya çalışarak ve dünya hayatına endekslenerek dünyasını mamur etmekle dünya hayatına razı olmuş, bu gayeyle yaşamak sûretiyle Allah'tan uzaklaşarak rızayı ilahîyi bırakmış olmaktadır.

Yukarıdaki anlatımlardan da anlaşılacağı gibi Geylânî, rıza konusuna Fecr suresindeki “*Ey itmi'nâna ermiş nefis! Sen O'ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabbine dön!*” (el-Fecr, 89/27) ve Rahmân suresindeki “*O her gün yeni bir iştedir*” (er-Rahmân, 55/29) ve yine Tevbe suresindeki “*Ahireti bırakıp dünya hayatına razı mı oldunuz?*” (et-Tevbe, 9/38) âyetleri topluca ele alarak, konuya açıklık getirir.

Sülemî'nin “*O her gün yeni bir iştedir*” âyetine yaptığı tefsir, Geylânî'nin konuyla ilgili yorumunu açacak mahiyette gözükmemektedir. Şöyle ki ilgili âyet, Allah'ın her gün kullarına yeni bir iyilikte bulunması, nimetlerini onlara ulaştırarak onlardan zararları defetmesi şeklinde yorumlanmıştır. Yine Allah'ın her gün bir işte/halde/durumda/tecellide olması, Kendi katında takdir edilen (kararlaştırılan/programlanan) şeylerin takdir edildikleri vakitlere sevk edilmesi (yani o vakitlerde gerçekleşip zuhur etmesi), zahir olanın gaybedilip gaib olanın ızhar edilmesi olarak da yorumlanmıştır. Rıza ise Allah'ın kullar için seçmiş olduğu kaza ve kadere razı olmasıdır.⁶⁵³

Kuşeyrî, tefsirinde ilgili âyetin; Allah'ın altı gün çalıştıktan sonra yorulup yedinci (Cumartesi) günde istirahat ettiğine dair Yahudi inancına bir cevap olarak indirildiğini söyler. Sülemî'deki yorumlara ek olarak “*Allah'ın hergün yeni bir işte olması*” ölümlerin diriltilmesi, bir kavmin kabzedilirken başka bir kavmin inkişaf ettirilmesi, günahların bağışlanması, ayıpların örtülüp zorlukların giderilmesi, bir kalbin güzelleştirilmesi, kulun alçaltılması, örtük olanın açığa çıkarılıp zahir olanın örtülmesini kapsar. Yani âyeti yaratılmışlarla ilgili durumların farklılığı ve değişkenliği

⁶⁵³ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 295.

çerçevesinde ele alır.⁶⁵⁴ Bursevî'nin âyete getirdiği yorum, Sülemî ve Kuşeyrî'nin getirdiği yorumların esas alınarak kapsamın genişletilmesi şeklindedir.⁶⁵⁵

3.9. Beden

İnsan pek çok unsurun birleşimiyle yaratılmıştır. Beden de bu birleşimlerden birisidir. Nefsin ve ruhun tesiri altında kalmakla birlikte, bedenın kendisine ait özellikleri de insanı etkilemektedir. İnsan bedeninin yaratılışının temel unsurları olan topraktan, sudan, havadan ve ateşten gelen özellikler mizaç kavramı altında değerlendirilmekte ve insana tesir etmektedir. Çünkü insan su ve toprak karışımı bir balçıktan, kurutulmuş topraktan, pişirilmiş topraktan yaratılmıştır.

Bedenin Allah rızasına göre davranmasını etkileyen diğer bir unsur, onun madde ile irtibatının ne sıklıkta ve ne şekilde olduğudur. Dünya ile maddî bir ilişki içerisinde olması sebebiyle beden, madde ile hemhal olma keyfiyetine göre insanın kulluğu etkilenir. Bu, tabiat ve alışkanlıkların insanda devreye girmesiyle yakından ilgilidir. Bedene ait bu özellikler bir insanın hayatında ne denli yer kaplarsa, kulluğu o denli zâfiyet altında kalacaktır. Bedenin ruhânî özellikler kazanması için doğasıyla ve alışkanlıklarıyla mücadele edilmesi gerekmektedir. Çünkü beden, nefis, kalp ve sırda gerçekleşecek olumlu veya olumsuz her bir değişim hepsini bütüncül olarak etkilemektedir. Bu sebeple ruhun korunabilmesi için bedenle ilgili gerçekleştirilecek değişiklikler önemlidir. Örneğin oruç, bedenın madde ile irtibatını düzenleyen bir ibadettir. Maddî özelliklerden sıyrılarak ruhî özelliklerin galip gelmesi için önemli bir metoddur.

Tabiatla mücadelenin gerekçesini Şâh Veliyyullah Dihlevî (ö. 1176/1762) şöyle anlatmaktadır:

⁶⁵⁴ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 508-509.

⁶⁵⁵ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=55&tAyahNo=29&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

“İnsanın tabii yapısına; yeme, içme ve cinsî ilişki motifleri konulmuştur. Kalp de; üzüntü, sevinç, öfke, korku vb. gibi psikolojik hallerin biniti kılınmıştır. Dolayısıyla insan, sürekli bu hallerle meşgul bulunmaktadır. Zira her hal öncesinde, nefsin onun sebeplerine yönelmiş olması ve ilmî melekelerin o hale uygun düşecek sebebe tâbî olması, nefsin kendisini tamamen o hali doğuracak sebeplere vermesi ve onun dışındaki her şeyden gafil bir halde bulunması söz konusudur. Bu durumda, bu meşgalelerin geriye kalan izi nefsi etkiler ve bunun sonunda o kirlenir. Bu minval üzere günler ve geceler geçer, kişi ömrünü, khap kendi yapı ve tabiatının isteklerine cevap aramakla geçirir ve bunun sonucunda da kemâl haline ait diğer meziyetleri elde etmeye zaman ve imkân bulamaz.”⁶⁵⁶

Geylânî yer yer bedenle ilgili olarak haramlar ve helalleri gözetmenin üzerinde durur. Nitekim haram yiyen kişi aslında zulumât/ karanlık ile beslenmekte, topraktan yaratılmış olan bünyesine, haram olan toprağı katmaktadır. Dolayısıyla bünyesi haramla karışmış böyle bir bedenden düzgün işler çıkması muhaldir. Onun yaptığı işler de yedikleri gibi karışık, zulumât/karanlık karışmış işler olacaktır. Kalbi de kararmış, ibadetlere soğumuş, dünyaya meyletmış ve ahiretten uzaklaşmış olacaktır. Helal yediğinde ise bünyesini aydınlık/nur ile beslemiş olacak ve kalbi aydınlanıp parladığı gibi, yaptığı işler de yedikleri gibi aydınlık olacaktır. İbadetlere ve ahirete ısınacaktır.⁶⁵⁷ Dolayısıyla bedenın madde ile irtibatının, Allah'ın rızasına göre mi yoksa nefislerin arzusuna göre mi sağlandığı önem arz etmektedir.

Geylânî helal ve haram konusunu sadece yiyecekler üzerinden değil, bakış/nazar üzerinden de değerlendirir.

⁶⁵⁶ Şâh Veliyyullah Dihlevî, *İslâm Düşünce Rehberi*, trc. Mehmet Erdoğan, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2003), c. 1, s. 214.

⁶⁵⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 202, 388.

“Kalp ve beden gözünü haramdan yumanlar nerede? Peygamberimiz ‘Şüphe yok ki gözler de zina eder. Onların zinası haramlara bakmaktır’ buyuruyor. Çocukların ve kadınların haram kılınan yerlerine bakarak gözlerin ne çok zina ediyor. Allah’ın ‘Gözlerini haramdan sakınsınlar’ (en-Nûr, 24/30) buyruğu hiç kulaklarına çalınmadı mı?”⁶⁵⁸ diyerek kendisini dinleyenleri uyarmaktadır. Onun bu açıklamasında dikkatimizi çeken “göz” lafzını sadece beden gözüyle değil, kalp gözüyle de irtibatlandırmasıdır. Nitekim beden gözü haramlara kapansa bile, kalp gözü kapanmadıkça bu hakiki bir haramdan sakınma olmayacaktır. Kalp haram görmeyi isterken beden gözünü kapatmak, sadece zâhir ile sınırlı kalacaktır. Hâlbuki esas sakınma ve haramdan gerçek kaçınma, kalpten harama karşı buğz ederek uzaklaşmayı da gerektirmektedir.

Geylânî insanların beğenisini elde etmek için zâhiren dindar görünerek ve dînî konular konuşarak insanların zenginliklerini elde etmek için çabalayanları, hakikatte Allah’a ortak koşmaları, gösteriş yapmaları, övülmek ve senâ edilmek için iş yapmaları sebebiyle kınamaktadır. Onlar Allah taraftarı gibi gözükürken aslında insanların malına mülküne göz koymuşlardır. Kalplerinde de dünyalık arzusu bütün canlılığıyla durur.

Geylânî bu sebeple “Allah gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir” (el-Mü’min, 40/19) âyetini zikreder.⁶⁵⁹ Bu durum beden bakışlara kadar kendisine hâkim olan gücün tesirini yansıtmakta olduğunun göstergesidir. Hepimizin gün içerisinde gözlerimizi hangi maksatla ve ne denli hareket ettirdiğimizi düşünecek olursak, Allah’ın her bir göz kıyıdanışından ve ne niyetle kırırdadığından haberdâr olması dehşetli bir gerçektir. Nitekim pek çok insan gözün hareketlerinin, ufak kıpırtılarının, bakışlarının önemsiz olacağı zannına kapılabilmektedir. Allah her kulunu bakışlarına kadar, kalplerinin içinde gizledikleri her türlü niyet ve arzunun bizlerin

⁶⁵⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 142.

⁶⁵⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 140.

tahmin bile edemeyeceği en ince detaylarına kadar bilmektedir. Bu sebeple gözlere Allah'ın râzı olacağı şekilde koruyup sahip olmak kalbe ve bedene de huzur getirecektir.

Geylânî'nin bedenle yürütülecek mücadele konusunda en çok üzerinde durduğu konu kişinin susması ve konuşmasını bilmesidir. Susmak denince aklımıza ilk gelen dilin susması olmasına rağmen, Geylânî beden ve kalbin susmasından da bahsetmektedir.

Geylânî **“Kulak, göz ve kalp bunların hepsi ondan sorumludur”** (el-İsrâ, 17/36) âyetini tefsir ederken; insanın her an gözetlendiğini ve yaptığı herşeyden mesul olduğunu belirterek, bu durumda susmak gerektiğini söyler.⁶⁶⁰ Geylânî'nin açıklamalarına göre susmak Allah'a itaat anlamında olduğu gibi, iradesini Allah'ın iradesinde eritmek, kendi iradesini yok etmek ve insanlardan ne beden diliyle ne de kalp diliyle hiçbir şey istememek anlamında da kullanılmıştır.

Geylânî susmanın hem beden diliyle hem de kalp diliyle gerçekleştiğini söylemiştir. Yani susmak insanların anladığı şekilde sadece dilin susması değildir. Dilin yanında kalbin de susması, beden ve kalbin de susması mevcuttur. Susmanın niteliğini Geylânî:

*“Susanlar, nefis, heva, heves, alışkanlık ve doğa için bir şey dilemezler. Bunlar ilim sahipleridir. Sorgulanacaklarını bilirler. Yani sorgulama varsa mesuliyet vardır. Onlar bundan mesul olduklarını bilmektedirler”*⁶⁶¹ diyerek açıklamaktadır. Geylânî, insanı konuşmanın nefis, heva, heves, alışkanlık ve doğa olduğunu söylemektedir. Bu konuşma hem beden hem de kalp diliyle gerçekleşmektedir. Kalbinden ister, diliyle söyler, bedeniyle o isteğine ulaştıracak işleri yapar. Bunların hepsi konuşmadır. Fuadın (kalp) konuşma özelliği vardır. Konuşmak da bir amel türüdür. Geylânî susulması

⁶⁶⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 273.

⁶⁶¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 273.

gerektiğini söyleyerek, nefis, heva, heves, alışkanlık ve doğayla mücadelede önemli bir metoda işâret etmektedir. Çünkü dile gelen isteklerin kaynağı bunlardır. Kişi kalben ve bedenlen susmayı başardığında nefisini susturmuş, ona isteklerini vermemiş olacaktır. Konuşmaları nefsânî bulanıklıklardan arınacak ve sadece Allah için konuşur hale gelecektir.

Geylânî **“Ey itmi’nâna eren nefsi!”** (el-Fecr, 89/27) meâlindeki âyet nefsin mutmain olmadıkça konuşulmaması gerektiğini, susulması gerektiğini söylemektedir. Çünkü dili konuşturan nefistir ve dil bu şekilde nefsânî konuşmalar yaptıkça kalbin bozukluğuna yol açmaktadır. Kalbin bozulmaması ve kalbin temiz kalmasını sağlayabilmek için dilin takvâ gemine ihtiyacı vardır. Yani dil saçma sapan tutarsız şeyler söylememelidir. Bu şekilde dilini tutan kişi ancak düzgün sözler söyleyecek ve dilin düzgünlüğü kalbin düzgünlüğünü, kalbin düzgünlüğü de bedenin düzgünlüğünü sağlayacaktır. Kalp bu şekilde aydınlanarak bunu dile ve diğer organlara aksedecektir.⁶⁶² Geylânî bu hususu belirtmek için **“Onlar güzel söze hidâyet olundular ve o güzel söze hidâyet olunanlar övgüye lâyık olan Allah’ın yoluna hidâyet olundular”** (el-Hacc, 22/24) âyetine yer verir.⁶⁶³

Geylânî **“Allah kalplerinizdekini bilir”** (el-Ahzâb, 33/51) meâlindeki âyeti konuşmasına rağmen konuştuklarıyla amel etmeyen insanın konuşmasının delili olmayan kuru bir iddia olmasıyla yorumlamaktadır. Çünkü amellerin delil olarak sunulmadığı salt konuşma Allah tarafından kabul edilmeyecektir. Allah’ın sadece o kişinin konuşmalarını kabul etmesi söz konusu değildir. Çünkü O kalplerde olanı bilmektedir.⁶⁶⁴ Şu halde gerçek konuşma amellerin konuşmasıdır. Çünkü kişinin kalbinde olanı gösteren aynası dilinin söyledikleri değil, amelleridir. Kişi söylediği

⁶⁶² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 248.

⁶⁶³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 248.

⁶⁶⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 223.

sözle amel etmediğinde, bu kişinin söylediği sözden henüz kalbinin haberi olmadığını göstermektedir.

Geylânî, “**Yaptıklarınıza karşılık cennete girin**” meâlindeki âyeti (en-Nahl, 16/32) kişinin ancak kendi yaptıklarının karşılığını alacak olması ve sadece kendi amelleri vesilesiyle cennete girecek olmasından hareketle Allah dostlarının kendi tecrübeleriyle edinmiş oldukları ilmi aktarmalarının sahip oldukları mertebeyi gösterdiği şeklinde irtibatlandırmıştır.⁶⁶⁵ Çünkü bu şekilde Allah dostları sadece kendi tecrübelerini yani kendi amellerini dile dökmektedirler. Hâlbuki tecrübe etmeksizin, ortaya fiiliyat koymaksızın evliyaların konuşmalarını konuşan kişi, o sözlerin ve amellerin gerçek sahibi değildir. Onun amellerinin karşılığı hakikatte cennet değildir. O bu yönüyle hırsıza benzemektedir. Bu sebeple Geylânî’nin anlatımından kişinin sözlerinin makamına göre şekillendiğini anlamaktayız.

Sözün en aşağı mertebesi nefsine, heva-hevesine, şeytanına ve alışkanlıklarına uyarak yapılan konuşmadır. Bunun üstü kalbiyle yapılan konuşma, bunun da üstü sırrıyla konuşanların sözüdür. Her biri içinde bulundukları makama, rûhî, nefsî, bedenî kemâlâta göre konuşmaktadırlar. Kulun şirkten kurtulup tevhide ulaşması ve böylece sözlerinin düzgün olması için nefsin en alt basamağın tesirinden kişinin kurtulmuş olması gerekmektedir. Çünkü kalpte şirk olunca dil değişmekte, sürçmekte, yalan söylemeye başlamaktadır.

Geylânî kişinin Allah ile arasında vuku bulan sırları anlatmaması gerektiğini söylemektedir. Çünkü peygamberimize peygamberlik gelmesine rağmen içi içini yiyerek yıllarca saklamıştır. En sonunda “**Sana Rabbinden indirileni tebliğ et**” (el-Mâide, 5/67) emri gelince peygamberliğini açıklamıştır. Dolayısıyla Allah ile arasında meydana gelen durumları kişinin peygamberimizin bu tutumuna benzer bir tutum

⁶⁶⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 281.

sergileyerek insanlara açmaması gerekmektedir.⁶⁶⁶ Geylânî kişinin Allah'ın kendisine açtığı durumları hemen anlatıvermesini şöyle tasvir etmektedir:

*“Evinde bir bohça dolusu elbise buluyorsun ve hemen kapıyı açıp onu satışa çıkartıyorsun. Ola ki o bohça komşulara aittir de evine emanet olarak bırakılmıştır.”*⁶⁶⁷

Görüldüğü kadarıyla susmak aynı zamanda Allah'a ait bir sırrı emanet aldığında o emaneti koruyup koruyamayacağını, ne denli sır tutabileceğini de göstermektedir. Öte taraftan kişinin tevazu ehli olup, böyle bir durumu nefsinin ön plana çıkmaması için kendinde tutması gerekmektedir. Çünkü kendini yüce görmeyi istemek nefislerin özelliğidir. Böyle özel durumlar neticesinde o kişinin başka insanları kendinden aşağı görmesi de söz konusu olabilir. Bu o kişi için kibirlenmeye götürecek büyük bir tehlike arz edebilmektedir. Nefisler büyüklük taslayabilecekleri her konuyu kullanmaya eğilimlidir. Örneğin bir insan namaz kılmak konusunda isteksiz olabilir, namazı hiç istemeden kılabilir. Ancak kibir söz konusu olduğunda “bak ben ne güzel namaz kıldım” diyerek yapmak istemediği ibadeti dahi kendisini yüceltmek için kullanacak bayağılığa sahiptir.

Geylânî kendisini dinleyenlere **“Cahiller onlara laf attıkları zaman selam der, geçerler”** (el-Furkân, 25/63) meâlindeki âyete uyarak susmalarını, kendilerini bilmezlerin uygunsuz tutumlarına, tabiat ve nefislerinin taşkınlığına güler yüzle karşılık vermelerini tavsiye etmektedir. Ancak Geylânî susmanın gerektiği durumlara bir sınırlama getirmektedir. Bu sınır, eğer Allah'a karşı bir günah/ suç işlenecek olursa susulmaması gerektiği şeklindedir. Çünkü bu durumda susmak haramdır. Böyle durumlarda konuşmak ibadettir. Bir kişi iyiliği emredip kötülüğü yasaklayacak durumda ise bu, o kişiye açılmış bir iyilik kapısıdır. Bu sebeple kişi bundan geri durulmamalı; o iyilik kapısı kapanmadan, bir an önce içeri girerek bu fırsatı değerlendirmelidir.

⁶⁶⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 353.

⁶⁶⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 353.

Geylânî, günahlara karşı uyarmakta girişken olunması gerektiğini hatırlatmaktadır. Çünkü “emr bil maruf, nehy anil münker” (iyiliği emredip kötülükten sakındırmak) Allah’ın emridir.⁶⁶⁸ Geylânî; “*Dinin susup açıklama yapmadığı konularda susarak, konuştuğu konularda ise konuşarak dine uyun*”⁶⁶⁹ demektedir.

Geylânî, “Allah’ın dini konusunda o ikisine karşı merhamet-acıma duygusuna kapılmayın” (en-Nûr, 24/2) meâlindeki âyeti dinin sınırlarının korunması söz konusu olduğunda susmak değil, konuşmak gerektiği ve bu maksatla konuşmaktan çekinilmemesi gerektiği yönünde açıklamaktadır.⁶⁷⁰

3.10. Akıl

Arapça “eşyayı hakikati üzerine idrak etmek”, “temyiz etmek”, “sığınıp korunmak” anlamına “‘a-ka-le” fiilinin masdarı olarak gelen “‘akl” kelimesi, sözlükte “kendisi ile tefekkür edilip istidlâl yapılan”, “tasavvurların terkip edilip tasdiklerin yapıldığı”; “iyinin kötüden, hakkın batıldan temyiz edildiği şey”, “kalp”, “kale”, “sığınılan yer” anlamlarına gelmektedir.⁶⁷¹ Akıl, insandaki düşünme, anlama ve kavrama, iyiyi kötüden ayırma gücüdür. İnsanın ilâhî emirler karşısında yükümlülük altına girmesini sağlayan özdür.⁶⁷² “*Eskilerin tarifiyle akıl, zâtında maddeden mücerred, fiilinde maddeye birleşen bir cevherdir. Akıl, nefs-i natıkadan ibaret olup, her ferd ona ‘ben’ demekle işaret eder. Bir görüşe göre akıl, kalbde Hakk ile bâtili ayırt eden bir nurdur. Diğer bir görüşe göre akıl, nefs-i natıkanın bir kuvvetidir... Akılla*

⁶⁶⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 152.

⁶⁶⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 240.

⁶⁷⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 117.

⁶⁷¹ bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., “akl”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 622-623.

⁶⁷² bkz. Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “akıl”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 12.

*kalbin bir manada kullanıldığı da görülür. Gazzâlî aklı, kalbde bulunan ilim olarak görür.”*⁶⁷³

Geylânî doğrudan akla değinen bir âyetten bahsetmez. Ancak akıllı kişinin vasıflarını âyetlerden yola çıkarak anlatır. Ona göre; “*Rablerine itaat edenler akıllı ve bilge kişiler, karşı gelip günahkâr olanlarsa deli ve bilgisizlerdir.*”⁶⁷⁴ Akıllı kişi “*ihlaslıca inanan ve yakînen bilgi sahibi olan*” kişidir.⁶⁷⁵ Ona akılların özü verilmiştir. Çünkü Geylânî “**Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah’mı?**” (Yusuf, 12/39) meâlindeki âyete telmihte bulunarak akıllı kişinin, tefekkür aynasına bakarak bir kapıda durmasının pek çok kapıda durmasından daha iyi olduğunu görerek şöyle der:⁶⁷⁶

Çünkü bu âyetin gereğine göre o kişi “*insanları tanıyıp onlardan nefret etmiş, Allah’ı tanıyıp O’nu sevmiş, O’nu aramış ve O’na uşaklık etmiştir. İnsanlar onun peşinden gelmiş, o kaçarak onlardan başkasını aramıştır. Onlarla gönül bağıni kesip başkasına yönelmiştir. Onların elinde yarar, zarar, iyilik ve kötülük olmadığını bilmiştir. Onların elinden bir yarar ve zarar görse bunun gerçekte Allah’tan geldiğini bilmiştir. Dolayısıyla da insanlardan uzak olmanın onlara yakın olmaktan daha iyi olduğunu anlamıştır. Köke dönmüş, dalları bırakmıştır; dalların çok, kökün ise tek olduğunu bilmiş ve ona tutunmuştur*”⁶⁷⁷. Geylânî’nin bu ifadesinden anlaşılacağı üzere akıllı kişi sebeplerle bağıni kopartmış, sebeplerin esas layık olduğu değeri anlamış ve sebeplerin yaratıcısı olan Allah’a yönelerek O’na gereken tazimde bulunmaya başlamıştır. Başka bir ifadesinde de “**Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa onu Kendisinden başka giderecek yoktur; ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O**

⁶⁷³ Ethem Cebecioğlu, “akıl”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 44.

⁶⁷⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 225.

⁶⁷⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 149.

⁶⁷⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 149.

⁶⁷⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 149.

her şeye kâdirdir” (el-En‘âm, 6/17) meâlindeki âyete telmihte bulunarak şu ifadelere yer vermiştir:

*“İnsanları kalbinden çıkart. Gördüğün yarar ve zararların, sana verilen veya verilmeyen şeylerin, övülmenin, yerilmenin, ikram görmenin ve aşağılanmanın, ilgi ya da ilgisizlik görmenin insanlardan kaynaklandığını düşünme. Yararın ve zararın sadece Allah’tan geldiğine, iyiliğin ve kötülüğün O’nun elinde olduğuna ve Allah’ın bunları insanların eliyle gerçekleştirdiğine inan”.*⁶⁷⁸

Geylânî’nin yaptığı bu açıklamasından aslında tevhidi idrak eden ve tevhidin gereğini yerine getiren kişinin akıllı olduğunu anlamaktayız. Görebildiğimiz kadarıyla O, boş zamanını kismetinde olmayan şeyleri elde etmeye çalışarak geçiren kişinin akıllı olamayacağını söylerken, tevhidi idrak eden akıllı kişinin de, sadece Allah’a kullukla meşgul olacağını kaydeder.⁶⁷⁹ Çünkü Geylânî kismet hakkında akıllı kişinin tutumunu şöyle açıklamaktadır:

“Gerçek iman sahibi, sebeplerden kendini soyutlayabilirse bunlardan hiçbiri ile uğraşmaz. O, kendi durumunu diğer herkesten daha iyi bilir. Sebepler ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler hakkında ona yardım edilir, onlardan göreceği sıkıntılara göğüs germek için güçlendirilir. Onun klabi he halükarda Rabbi dışındaki her şeyden uzaktır. Hiçbir zama kendi varlığı ile ilgilenmez. Allah’ın herhangi bir şeyi değiştirmesini de istemez. Çünkü bilir ki hükmü çoktan verilmiş olan şey değişmez. Kismet işi çoktan bitirilmiştir, ne eksilir, ne de artar. Bundan dolayı o, kismetinin artmasını veya eksilmesini dilemez. Ne kismetinin ileri bir zamana ertelenmesini, ne de vaktinden önce verilmesini ister. Çünkü kismetin geleceği kesin, değişmez ve belli bir

⁶⁷⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 225.

⁶⁷⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 225.

*zamanı olduğunu bilir. İnsanların akıllıları işte böyleleridir. Kısmetinin artmasını, eksilmesini, hemen gönderilmesini ya da geciktirilmesini isteyenler ise delilerdir”.*⁶⁸⁰

Böylece akıllı kişi insanlardan, dünyadan ve Allah dışındaki her şeyden uzaklaşarak **“Hemen Allah’a kaçın!”** (ez-Zâriyât, 51/50) meâlindeki âyetin kapsamına girmektedir. O, Allah’a kaçır. Kalbiyle Allah’a yönelir.

Mekkî, “Öyleyse Allah’a kaçın” âyetini, öncesi ve sonrasıyla değerlendirmiştir. “Herşeyden iki çift yarattık (erkek, dişi), ta ki düşünüp öğüt alasınız. Öyleyse Allah’a kaçın. Allah’la beraber, başka bir ilah edinmeyin” meâlindeki âyetleri (ez- Zâriyât, 51/49-50-51) öncelikle erkek ve dişinin birbirine benzer yaratılmış olduğu ve Allah’ın kadınlarda yarattığı hâl ve sıfatları, aslında Kendisini hatırlatacak bir ibret vesilesi yaptığını ve bu durumun pek çok sırlar barındırdığını bildirerek açıklamıştır. İşte burada kişiye düşen zevcesi sebebiyle Allah’ı hatırlayıp zikretmesi ve kalbini zevcesine bağlanmaktan çekip Allah’a iştıyak duymasıdır. Dikkat edilirse “Allah’a kaçınız” derken sevginin hedefi gösterilmektedir. Âyetin devamında da bu mânâ pekiştirilmiş, zevcelerimize taparcasına yönelerek Allah’a şirk ortak koşmayınız denilmiştir. Mukarrabun makamındaki sâlihler işten kulaklarıyla ve gören gözleriyle âyetten bu mânâyı anlamaktadırlar.⁶⁸¹ Mekkî Allah’a kaçılması gereken durumu eş sevgisiyle açıklarken, Geylânî sebeplere bağlanma ile ele almıştır. Allah’a kaçanların akıl sahibi insanlar olduklarını da vurgulamıştır.

İmam Rabbânî ise “Allah’a kaçınız!” meâlindeki âyet hakkında zâten tüm mahlûkâtın Allah’ın mülkü altında olduğunu imâ ederek, kaçılacak hiçbir yer olmadığını; ancak O’ndan yine O’na kaçılabilceğini söyler. “Her halükarda aslın asıl olduğuna, fer’in/parçanın da asla tâbî olduğuna inanmak gerekir”⁶⁸² diyerek insanın

⁶⁸⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 243.

⁶⁸¹ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 433.

⁶⁸² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 278

Allah'tan geldiğini yani özünün Allah'a ait/mahsus olduğunu ve bu nedenle Allah'a tâbî olunması gerektiğini söyler.⁶⁸³

Yine Geylânî'ye göre akıllı kişi; dünyadayken edebini güzelleştiren kişidir. Onlar kötü huylarını dine, ilme ve sonra da kadere uyarak değiştirmektedirler.⁶⁸⁴ Böylece akıllı olan bu kişiler hakkında Allah'ın **“Hiç kuşkusuz bir topluluk kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez”** (er-Ra'd, 13/11) sözü gerçekleşir ve onların kendilerini değiştirmelerine mukâbil Allah da ona lütuflarını sunar ve onu kendisine yaklaştırır.⁶⁸⁵ Geylânî'nin *“akılsız”* olarak nitelendirdiği kişiler çoğu kâfirlerin dediği gibi; **“Bu hayat ancak dünya hayatından ibarettir. Burada ölür ve diriliriz. Bizi öldüren sadece ve sadece zamandır.”** (el-Câsiye, 45/24) diyen kişilerdir.⁶⁸⁶ Onların, kötüyle iyiyi birbirinden ayıracak akli ve ayırma yetisi bulunmamaktadır.⁶⁸⁷

Geylânî, yukarıdaki açıklamalarından anlaşılacağı gibi Yusuf suresindeki *“Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?”* meâlindeki âyeti, En'âm suresindeki *“Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kâdirdi.”* meâlindeki âyetle ilişkilendirmiştir. O, âyeti kalben her şeyi ile Allah'a bağlanma, O'ndan başka kimselere ve şeylere iltica etmeme, sebeplere takılmadan onların gerisindeki iradeyi fark etme zemininde işârî olarak yorumlar.

Tusterî ve Sülemî tefsirlerinde Yusuf suresindeki ilgili âyete bir açıklama getirilmezken, Sülemî tefsirinde En'âm suresindeki âyetin zâhirine uygun olarak insanın bütün işlerinde Allah'a iltica edip O'na itimat etmesinin gereğine vurgu

⁶⁸³ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 278.

⁶⁸⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 379.

⁶⁸⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 379.

⁶⁸⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 322.

⁶⁸⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 322.

yapılmaktadır.⁶⁸⁸ Kuşeyrî âyeti yorumlarken tevhid vurgusu yapmış ve kim en çok neyi severse, en çok onu zikredeceğini söylemiştir.⁶⁸⁹ Bursevî tefsirinde ise tevhide vurgu yapılarak Allah yolunun en yüksek taleplerin ve en şerefli maksatların yolu olduğuna; dünyanın, hevânın ve şeytanın onlara itimat edenler tarafından hayırlı gözüke bile insanı asıl yoldan saptırdığı için gerçekte şer olduğuna işaret edilmiştir.⁶⁹⁰ Böylece Bursevî'nin Yusuf suresindeki âyete getirdiği işârî yorumla Geylânînin yorumu üslup farklılığı ile benzerlik göstermektedir.

3.11. Kalp

“Kalp”, sözlükte fiziki anlamda damarlara kan pompalayan organ anlamına geldiği gibi, “her şeyin ortası”, “özü”, “gönül” anlamlarına da gelir. “*Şüphesiz maddi gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalpler kör olur*” (el-Hacc, 22/46) meâlindeki âyette kalplerle maddî kalpler değil, gönüller kastedilmektedir. Kalp, iman, küfür, sevgi, nefret, cesaret, korkaklık, iyilik ve kötülük gibi duyguların merkezidir. “*Vücutta bir et parçası vardır. O iyi olduğunda bütün vücut iyi olur, bozulduğunda ise bütün vücut bozulur. İyi bilin ki o kalptir*” hadisinde de kalbe her türlü manevi faaliyetin merkezi olarak işaret edilmektedir.⁶⁹¹

Tasavvufta ise “kalb”, insanda ilâhi hitabın muhatabı, marifet ve irfanın kaynağı, keşf ve ilhamın mahalli, madde ile mananın birleştiği yer, akıl, ruh ve Allah'ın tecelli ettiği mahal anlamlarında kullanılmaktadır. Mutasavvıflara göre manevî kalbin maddî

⁶⁸⁸ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 195.

⁶⁸⁹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 185-186.

⁶⁹⁰ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=39&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁶⁹¹ bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., “klb”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 759; Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “kalp”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 192.

kalbe bir nevi bağlantısı vardır ve bu kalp insanın hakikatıdır. Türkçede kalbe “gönül” denilir.⁶⁹²

Geylânî **“Ve mescidler sadece Allah’a aittir. O halde Allah ile birlikte başkasına kulluk etme!”** (el-Cinn, 72/18) âyetine şu ifadelerle yorum getirir:

*“Sen kalbini mescid edin ve Allah ile birlikte başkasına kulluk etme”.*⁶⁹³

Buradan Geylânî’nin “kalp-mescid” eşleştirmesi yaptığını görmekteyiz. Yani âyette geçen mescid, ilk etapta anlaşılan dış mekândaki gözle görülür mescidler değil, daha merkezi olan, bedeninin içerisinde var olan, insanın her an başvurabileceği, uzaklara gitmesine gerek bırakmayan bir yerdir; yani onun kalbidir. Mescidler ise sadece Allah’ın isminin anıldığı, Allah’ın yüceltildiği, Allah’a ibadet edilen yerlerdir. Geylânî’ye göre kalpte sadece Allah ile meşgul olunmalıdır. Kalp Allah’ı tevhidle meşgul olunan yerdir. Onun bahsetmiş olduğu bu meşguliyette; kalp adeta bir ibadethaneye dönüşmeli, o kalbin sahibi adeta bir mescid hüviyetine bürünmelidir. Nasıl ki insanlar ibadet için mekân olarak camilere gidiyorlarsa, o kişinin ruhunun meskeni olan kalbi, cami hüviyeti kazanmalıdır. Sanki kalbi bir cami olmuş, o da o camiden hiç çıkmaksızın devamlı surette Allah’la ve ibadetle meşgul olmaktadır. Bu şekildeki kalp saf, berrak ve duru kalptir. Dolayısıyla sadece Allah ile meşgul olamayan kalp berraklığını yitirmiştir. Bu kalbin ise saflaştırılması gerekmektedir.

“Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur” meâlindeki âyete (er-Ra’d, 13/28) göre Geylânî, kalplerin diriliğinden ve kalbin ölebileceğinden bahsederek: *“Sizin kalpleriniz ölmüş. Başkasının baş sağlığına gideceğinize kendinize baş sağlığı dileyin. Kalplerin ölümü Alah’tan ve O’nu anmaktan gaflet etmekle olur. Sizden kim kalbini diri tutmak isterse Allah’ı ansın, kalbiyle O’na yakın olsun, O’nun*

⁶⁹² bkz. Ethem Cebecioğlu, “kalb”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 341-342.

⁶⁹³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 206.

*gücüne ve büyüklüğüne, insanlar üzerindeki tasarrufuna baksın”.*⁶⁹⁴ Anlaşılmaktadır ki Allah’ı anmakla kalp huzura erdiğinden bu huzur haliyle dirilik bulmakta, özünü yaşadığından saf kalmakta ve bu saflık hali kalbe dirilik vermektedir.

Kul, kalbinde Allah’tan başka şeylere yer verdiğinde kalp bu huzur ve saflık halinden uzaklaşmakta, Allah’ın kalp için yerleştirdiği fitrat bozulmakta ve böylece kalp ölmektedir. Hasan-ı Basrî’ye de “*Gönlümüz uyuyor, uyandırmanız ne olur?*” denildiğinde, “*Keşke sizin gönlünüz uyumuş olsaydı, ama sizin gönlünüz ölüdür. Uyuyanı uyandırabiliriz, ama ölüyü ancak Allah diriltir. Kalplerinizi diriltmesi için Allah’a dua edeceğim*” demiştir.⁶⁹⁵ Allah’tan başka şeylere sevgi barındıran kalp önce hastalanmış, sonra da ölmüştür. Bunun için Geylânî “*Alah’tan yüz çeviren ve O’nu inkâr eden kalp, dönüştürülmüş ve asıl özelliğini kaybetmiştir. Bundan dolayı Allah böylesi kalpleri taşla benzetmiştir*”⁶⁹⁶ der ve “**Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu**” âyetini (el-Bakara 2/74) delil getirir. Bunu sebebi olarak Kur’an ile amel etmemeyi, öğrendiği ilmi Allah için değil, dünya için öğrenmeyi, yaptığı amelleri de Allah için değil, dünyalık menfaat elde etmek için yapmaya bağlamaktadır. Ayrıca kalpleri bu durumda olanlar için;

*“Kabına gaz yağı koyuyor sonra da kalkıp ondan gül suyu çıkmasını bekliyorsun. Senin hiçbir kıymetin yok. Yaptığını insanlar için yapıyor sonra da yarın Yaratanın senin yanında olmasını, O’na yakın olmayı ve cemâline bakmayı istiyorsun. Senin hiçbir kıymetin yok”*⁶⁹⁷ der.

⁶⁹⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 229.

⁶⁹⁵ bkz. Hasan Kamil Yılmaz, *Gönül Erleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2005, c. 1, s. 23; Feridüddin Atâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 67.

⁶⁹⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 303. Kalbin taşla benzetilmiş olması, kalbin bir letâif olması açısından İsmâil Hakkı Bursevî bahsedilen âyeti delil getirerek “taş’tan murâd kalptir” demektedir. İbn Arabî de kalpte yer aldığı bahsedilen ve Geylânî’de de sıkça karşımıza çıkan “kapı” için “Beht- hacer/Hayret taşı” ifadesini kullanmaktadır. Kalbin taş ile kurulan irtibatına pek çok velînin değindiği görülmektedir. (bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvufî Bir Istilâh Olarak Nokta-i Süveydâ*, s. 32-33, 38.)

⁶⁹⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 303.

İnsanın mal sevgisini kalbinden çıkartması gerekmektedir. Mal- mülk, Allah'ın mülkü ve Allah'ın izniyle elde edinilmiştir. Allah'a karşı mal mülk sahibi olmanın bir faydası yoktur. Kişinin malı gibi oğullarının da Allah'a karşı kendisine bir yararı dokunmayacaktır. O oğulları veren de zaten Allah'tır. Şu halde Allah katında kişiye faydalı olacak olan, onun kalbinin temiz ve saflığıdır. Kalbi arınmış kişi malı mülkü ve evlatları hakkında vazifeleri olduğunu düşünür ve Allah'a kulluk yaparken onları değerlendirir. Sonuçta kalbi, mal ve evlat sebebiyle gelecek olan afetlerden kurtulmuş olmaktadır.⁶⁹⁸ Bunun için Geylânî; **“O gün ki ne mal fayda verir, ne de oğullar, ancak Allah'a selim bir kalple gelenler fayda görürler”** meâlindeki âyeti (eş-Şûrâ, 26/88) zikretmektedir. Geylânî başka bir sohbetinde *“Seni Benim sohbetimden alıkoyan her türlü iş, senin için uğursuzluktur”*⁶⁹⁹ demiştir. Geylânî, **“İnkârları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti”** âyetine (el-Bakara, 2/93) telmihle, hakikati açıklayan ve Allah'a yaklaşıma vesile olan sohbetlerine, sırf dünyalık işleri sebebiyle katılmayanların katılmama nedenini, onların kalbine dünya buzağısının sevgisinin yerleştirilmiş olması şeklinde açıklar.⁷⁰⁰ Eğer o kişinin kalbi sağlam olsaydı işlerini Allah'a emanet eder, Geylânî'nin dersine katılırdı. Ancak o Allah'a güvenememiş, derse gelmesi halinde işlerinin yolunda gitmeyeceğini düşünmüş ve bu yüzden Geylânî'nin dersinden yüz çevirmiştir. Esasında Geylânî'nin dersleri nitelemesi altında Allah için yapılacak her türlü işi sırf dünya sebebiyle terk etmek o kişinin kalbinin sağlam olmadığının göstergesi sayılabilmektedir. Çünkü Allah'ı tercih edecek kalp selâmeti yerine, dünya sevgisi sebebiyle kalbi kirlenmiş bir insan profili karşımıza çıkmaktadır.

⁶⁹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 370.

⁶⁹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 401.

⁷⁰⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 401.

Allah'ı tevhid edenin kalbi sağlamdır. Bunun için Geylânî'ye göre sağlam kalbin bazı özellikleri vardır:

*“Sağlam kalp tevhid, tevekkül, kesin inanç (yakîn), başarı ve bilgi ve Allah'a yakınlık doludur. Bütün insanlara acizlik, aşağılık ve fakirlik gözüyle bakar. Bununla birlikte küçük bir çocuğa bile büyüklenmez. Allah adına bir ibret levhası olarak kâfirlere, münafıklara ve günahkarlarla karşılaştığı zaman bir canavar kesilir. Allah'ın huzurunda adeta çöpe atılmış bir et paçası olur. Salih, Allah'tan korkan ve haram olma şüphesi taşıyan şeylerden bile kaçan kullara karşı da alçakgönüllü davranır, onlara boyun eğer”.*⁷⁰¹

“Onlar kâfirlere karşı katı tutumlu, kendi aralarında ise merhametlidirler” âyeti (el-Fetih, 48/29), Geylânî'ye göre kalbi sağlam olan insanların bu özeliğini anlatmaktadır. Dolayısıyla kalp sağlam olmadan *“kâfirlere karşı katı”* ve *“kendi aralarında merhametli”* vasfını kazanamamaktadır. Geylânî'nin ifadelerinden, sağlam kalp sahibinin; yaratıcısını ve yaratılanların hakikatini bilmesi sebebiyle O'na karşı teslimiyet ve hiçlik halinde olduğunu, yaratılanları acziyet içinde gördüğünü bununla birlikte onlara karşı kibirlenmediğini anlamaktayız.

Bu âyetin açılımına mahzar olmak istiyorsak, sağlam kalbe ait tevhid, tevekkül, kesin inanç (yakîn), başarı ve bilgi ve Allah'a yakınlık gibi mânevî vasıfları elde etmeye çalışmak gerekir. Bu vasıfları elde etmede Allah'ın terbiyesi demek olan kadere tâbiyet büyük önem arz etmektedir. Kadere tabi olmak, hem nefsi terbiye etmekte hem de kulun Allah'a tevekkülü, teslimiyeti ve imanını pekiştirmektedir.⁷⁰²

Geylânî **“Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır”** âyetini (Hûd, 11/41) *“Yüzüp giden gemi”* kalptir, diye açıklar. Kalbin yüzdüğü *“deniz”* ise

⁷⁰¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 287.

⁷⁰² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 381.

kader denizidir. Eğer kalp kader denizinde teslimiyetle, imanla ve muhabbetle yüzmeyi başarabilirse demir atacağı yer “Allah’ın ilim ve yakınlık kapısı”dır. Geylânî’nin bu âyette suyun üzerinde yüzmekte olan Nuh’un gemisini kalbe, suyu ise kader denizine benzetmiş olması, onun Allah’ın kaderine teslim olma yönündeki anlayış ve imanını ifade etme bakımından oldukça anlamlı gözükmektedir. Allah’ın kaderine teslim olan gemi ve içindeki mü’min kimseler sonuçta kurtuluşa ermişlerdir. Kalplerin kurtuluşu da ancak Allah’a tam bir teslimiyetle mümkün olacaktır. Tusterî ve Sülemî tefsirlerinde ilgili âyete yer verilmemiştir. Kuşeyrî, Nuh ve inananların tufandan kurtuluşlarının hilelerle olmadığına; ancak tufandan kurtuluşun Allah’ın ismiyle O’na tevekkül ederek gerçekleştiğine, Allah’ın da bu tevekkül ve bağlılık üzerine onları lütfu ile salah ve afiyete çıkardığına işaret etmiştir.⁷⁰³

3.11.1. Kalbi Tasfiye

“Allah hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır”⁷⁰⁴ (el-Ahzâb, 33/4) meâlindeki âyete göre Geylânî, kalbin ancak tek bir sevgiyi barındırabileceğini açıklamıştır. Allah’ın sevgisiyle başkasının sevgisi bir kalpte bulunmaz. Kalp Allah’a yakınlık evidir, kalp Kâbe’dir.⁷⁰⁵ Allah’a bağlanıp her şeyi Allah’tan bilmek bir güzellik, bir sevinç ve bir nimettir. Kalbinde insanlara bağlanıp kalmak ise Allah’ın gazabına sebep olmaktadır. Külfet ve sıkıntı doğuran bir durumdur. Bu külfet ve sıkıntının iki sebebi vardır:

- Allah için yaratılan kalbi, Allah’tan başkasına tahsis etmek,
- Esma’ül-Hüsna sahibi El-Aliyy olan yaratıcı Allah varken, O’nu bırakıp, her yönüyle noksan insanlara Allah’lık vasfı vermek.

⁷⁰³ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 2, s. 137.

⁷⁰⁴ Âyetin diğer müfessirlerce nasıl ele alındığını görmek için bkz. Avam Öncesi Mertebesi- Nifak ve Şirk.

⁷⁰⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 123.

Kul kalbinden Allah'tan başka her şeyi atmalıdır. Bunun için gösterdiği çabası ve gayreti onun himmetidir. Kul Allah'a ancak himmeti ölçüsünde yaklaşabilir.⁷⁰⁶ Bu sebeple **“Şüphesiz Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır”** âyeti (et-Tevbe, 9/111) gereğince Geylânî, mümin olanların kalplerini Allah'tan başka her şeyden temizlemeleri gerektiği şeklinde yorumlamıştır.⁷⁰⁷ Bunun için kul, fani şeyleri terk etmeli, canını ve malı Allah yoluna adanmalıdır. Böylece Allah'ın yakınlığına ermekle hem dünyada hem de ahirette hakiki cenneti elde etmiş olmaktadır. Çünkü esas cennet Allah'a yakın olmaktır.

Âyette vaad edilen cennet Geylânî'ye göre kalbinden Allah'tan başka her şeyi temizleyen/çıkarıp atan kullar içindir. Mü'minin canı ve malı üzerindeki tek gayesi Allah olmalıdır. Ancak o zaman canını ve malını Allah'a satmış olmaktadır. Buradan bizce ortaya çıkan sonuç; Mü'minin canı ve malı kalbinde olan muhabbete bağlıdır. Allah'ı seven ve isteyen canı da malı da Allah'a tâbiyken aynı zamanda O'ndan başkasını isteyenler canını ve malını o amaç doğrultusunda sarf etmektedirler.

Geylânî, **“Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever”** âyetini (el-Mâide, 5/54) kalbin meşgul olması gereken tek varlığın Allah olması gerektiği ve sevmeye en layık varlığın Allah olduğunu söyler.⁷⁰⁸ Çünkü bizi Allah'tan daha çok seven ve bu konuda O'nunla kıyaslanabilecek hiçbir varlık yoktur. Allah bizi gerçek bir sevgiyle sevmektedir. O'nun bizden bir menfaat beklentisi yoktur. Hatta Allah, bizim menfaatimizi bizden çok istemektedir.

Sevgimizi uğruna harcayıp tükettiğimiz insanlar, bizleri ancak kendi menfaatleri için severler. Kendileriyle olunduğu zaman bize Allah'ı unutturur, şirke sürüklerler. İnsanın kalbini, dinini, hayrını kapıp alıverirler. Geylânî şöyle demektedir:

⁷⁰⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 123.

⁷⁰⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 123.

⁷⁰⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 172.

*“Allah seni, kendi menfaati için değil, senin menfaatin için ister. Şu halde sen seni senin menfaatin için isteyen iste ve O’nunla meşgul ol. Çünkü O’nunla meşgul olman, seni kendi menfaati için isteyen kimselerle meşgul olmandan çok daha iyidir. Allah’a ermek için yine O’ndan yardım dile. O’nun sevgisini iste. Çünkü O başlangıçta senin mürid olmanı, Kendisinin murad olmasını, nihâyette ise senin murad olmanı, Kendisinin mürid olmasını dilemiştir. Çocuk küçükken annesini arar, büyüdüğünde ise annesi onu arar. Allah senin O’nu gerçekten istediğini bilince O da seni ister. Senin O’nu gerçekten sevdiğini bilince O da seni sever, kalbine yol gösterir ve seni Kendisine yaklaştırır. Sen seni isteyen iste, seni seveni sev. Seni görme özlemi çekenle meşgul ol.”*⁷⁰⁹ Böylelikle insanların sevgisini bırakıp Allah’ın sevgisine yöneldiği zaman, kul Allah’ın sevgisine karşılık vermiş olmaktadır. Bu karşılıklı bir sevgi olmuş olmaktadır. Kalp sadece Allah’a ait kılınmadığı zaman, Allah o kalbi arındırmak için o kalbin Allah’tan başka meylettiği ne varsa, ondan yana uzaklık vermektedir. *“Nitekim Hz.Adem’in kalbi cennetle oyalanıp orada kalmayı arzulayınca cennetten uzaklaştırıldı, yasak meyveyi yemesi sebebiyle oradan uzaklaştırıldı. Kalbi Havva’ya meyledince ondan da uzaklaştırıldı. Hz. Adem, Serendib’e, Havva Cidde’ye indirildi ve aralarına üçyüz yıllık bir mesafe girdi. Hz. Yakub oğlu Hz. Yusuf’a meyledince onları da arası ayrıldı. Hz. Muhammed Hz. Aişe’ye meyledince ifk hadisesi meydana geldi ve Hz. Peygamber onu günlerce göremedi.”*⁷¹⁰

Geylânî, **“Allah kalplerinizdekini bilir”** (el-Ahzâb, 33/51) meâlindeki âyeti, insanın dış görünüşüne bakılarak kalbi hakkında hüküm verilemeyeceği şeklinde yorumlamıştır.⁷¹¹ Bunun için o, kalp temizliğinin önemine vurgu yapmıştır:

⁷⁰⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 172.

⁷¹⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 172.

⁷¹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 223

“İnsanların gözü önünde olan yerleri süsleyip Allah’ın gözü önünde olan yerleri pis tuttuğun için utanmıyor musun?”⁷¹² diyerek çarpıcı bir soruyla durumun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Ona göre zahiren dindar görüldüğü halde kalbi Kur’ân ve sünnete uymayan birinin durumu sahte paraya benzemektedir. Dışı itibariyle görenler onu dürüst zannetse de Allah onun içinin, batınının sahte olduğunu bilmektedir.

Âyete göre amel etmek isteyen kişinin yapması gereken, insanların görmesine göre değil, Allah’ın görmesine göre halini düzeltmektir. Bunun için insanlar arasındaki tutumunu değil, Allah’la başbaşa yalnız kaldığı zaman ki hal ve davranışlarını gözden geçirmesi gerekmektedir. O’na göre insanlar dışını düzelterip kalbini düzeltmeyenler Allah’ı “görmeyen” sıfatıyla nitelenir. Diğer taraftan böyleleri, Allah’a şirk koşmuş olmaktadır. Çünkü bu kişi insanlara verdiği değeri Allah’a vermemiş olmaktadır. Hâlbuki Allah giysilerin, derilerin, kemiklerin ötesine; yani kalbe bakmaktadır. Ruhunu temizlemeyen, Allah’ın gördüğü yeri kirli bırakmış demektir.

“Allah’a selim bir kalp ile gelen başka” meâlindeki âyetten (eş-Şu‘arâ, 26/89) hareketle Geylânî, Allah’ın ancak selim kalp sahiplerini kabul edeceğini söylemektedir.⁷¹³ Selim kalp sahipleri ruhlarıyla Allah katında, bedenleriyle de O’nun huzurundadırlar. “*Selim kalp*” temizlenmiş, tasfiye olmuş kalptir. Selim olmayan yani henüz saflaşmamış, bulanık kalbin belirtileri ise Geylânî’ye göre şunlardır:⁷¹⁴

- Yaratıcısını bilmez,
- Ahiretini düşünmez,
- Dünyalık sevdasındadır,
- Boş şeylere uğraşır,

⁷¹² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 223.

⁷¹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 223.

⁷¹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 223.

- Hakikatle alakası yoktur,
- Konuşur ama icraatı, ameli yoktur,
- Yaptığı amellerinde ihlası yoktur,
- İhlaslı olduğu konularda da sünneti uygulamada başarısızdır. (Metodu yanlışır.)

Allah'ın kabul etmesi için o kişinin zahiren ve batınen Kur'an ve sünnete uygun olması gerekmektedir. Selim kalp sahipleri kurtulacaklardır. Kurtuluş, Allah'ın kulunu kabul etmesidir. Selim bir kalp elde etmek için yapılması gerekenler, Geylânî'ye göre şunlardır:⁷¹⁵

- Bütün günahlarından dönmeli ve bunda samimi olmalıdır,
- İnsanları Allah'a denk tutmaktan vazgeçmelidir,
- Yaptığı her şeyi sadece Allah için yapmalıdır,
- Nefsinin, heva ve hevesinin, dünyanın ve arzularının yanında olmayı bırakmalıdır. Onlara tabi olduğunun göstergesi ise küçücük sıkıntılar yüzünden kızması, isyan etmesi, hareketlenmesidir. Bu durumdaki kişi onun kölesidir. İpleri onun elindedir. Onlar ise bir kafestir. O da o kafesin içinde, kafesin başına gelen sıkıntılara kızıp çırpınan hapis kalmış bir kuştur. Hareket bedeninin konuşmasıdır. Rıza hali ise susmayı, hareketsizliği gerektirmektedir.

Selim kalp sahipleri gerektiği şekilde kulluk edip Allah'ın tasarruflarına rıza gösterenlerdir. Onların üzerine sıkıntılar yağar, onlar sabit dağlar gibi hareket etmeden dururlar. Üzerlerine yağın sıkıntıları sabır ve rıza gözüyle izlerler. Onlar bedenlerini sıkıntılara maruz vaziyette terk etmiş, kalpleri ise kanatlanıp Allah'a uçmuştur. Kuşsuz kafes gibidirler. Ruhları Allah katında, bedenleri de O'nun huzurundadır.⁷¹⁶ Geylânî'nin

⁷¹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 223.

⁷¹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 223.

yaptığı bu kuş- kafes betimlemesinde, kafesin içinden kuşu hür bırakabilmek için kafesin tahrip edilmesi gerektiği anlatılır.

Mekkî ise “*O gün ne mal fayda verir, ne de evlatlar. Ancak selim bir kalp ile Allah’a gelen hariç*” âyetinde (eş-Şuarâ, 26/88-89) geçen selim kalbin “İçinden Allah’tan gayrisini çıkarmış, masivadan temizlenmiş kalptir”, “şirk ve nifaktan temizlenmiş kalptir” şeklinde tanımlandığını nakletmiştir. Mekkî’nin yaptığı açıklamalara göre selim kalp, Rasulullah’ın kalbe dair yaptığı tanımlardan yola çıkarak “İçinde hiçbir aldatma, hıyanet, kin ve haset bulunmayan takvâ sahibi, temiz kalptir”.⁷¹⁷ Ancak böyle yumuşak, halim-selim, itmi’nana ulaşmış bir kalp, Allah’ı içine alıp sığdırabilmektedir. Nitekim İbnu Ömer’den naklen:

Rasulullah’a: “Allah yeryüzünde nerededir?” diye sorulduğunda “*Mü’min kullarının kalbindedir*” buyurmuş, başka bir hadis-i kudsîde “*Mülküm olan semâ ve yer beni içine sığdıramadı; mü’min kulumun kalbi beni içine aldı, sığdırdı*” dediği naklolunmuştur.⁷¹⁸ Bu yorumların desteğiyle âyetten anlaşılan Allah’ın kendisine ancak Allah ile dolmuş bir kalple gelenleri hüsn-ü kabul ile kabul edeceği yönündedir.

Kalbi tasfiye edebilmenin yolunu Geylânî şöyle açıklamaktadır:

“*Kalbinde sadece Allah’ın zikrini, tefekkürü, ölüm düşüncesini ve ölüm sonrasının düşüncelerini bırakmalısın. Elde edemeyeceğin şeylerin tasasını kafandan çıkarıp düşünmemen kalbine etki edecektir. “Ben biraz sonra öleceğim” diye düşün. Çünkü emelini kısa tutarsan yaptığın işler temiz olur. Ama emelini uzun tutup gözünü uzak zamana dikersen bir gösteriş yaparsın, bir münafıklık edersin. Emelini kısa tutan kimse ise her şeyi terk eder, kesip atar, önce zühd elbisesini, sonra fenâ elbisesini,*

⁷¹⁷ İbni Mâce, *Zühd*, 23.

⁷¹⁸ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 473-474.

sonra da marifet elbisesini giyinir.”⁷¹⁹Bu ifadelerinden anlaşılmaktadır ki, kişi kalbiyle her daim Allah ile meşgul olmalı, bu konuda gevşeklik göstermemelidir. Bu duruma Geylânî, “*Kalbin, Ashab-ı Kehf’in, kapısının eşiğinde yatmakta olan köpekleri gibi olmadıkça temizlenmez*”⁷²⁰ diyerek işaret etmiş ve “**Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı**” meâlindeki âyete (el-Kehf, 18/18) telmihte bulunmuştur. Ashab-ı Kehf’in köpeği teslimiyet ve sadakatiyle, onlarla kader birliği yapmıştır. Allah’ı tercih eden, Allah için mücadele veren mağara arkadaşlarıyla olmayı tercih etmiştir. O halde kalp de tüm sadakat ve teslimiyetiyle Allah’a adanmalı, Allah’ın huzurundan ayrılmamalıdır. Bu konuda sebat göstermeli, Allah’ın eşiğinde durmakla başına gelebilecek her şeye rıza göstermelidir.

3.11.2. Zikir

“*Bir şeyi hatırlamak, bir şeyi dile getirmek, anmak, metafizik düşünce formu olarak zihinde hazır etmek, övgü, bir şeyi kalp ve lisanla hatırlama*”⁷²¹, “*unutuktan sonra bir şeyi hatırlama*”⁷²² anlamlarına gelen ve Kur’an’da çokça geçmekte olan zikir kavramı, nisyânın (unutmak) zıt anlamlısıdır.

Dini bir terim olarak zikir; Allah’ı anmak, Onu unutmamak ve gaflet halinde olmamak demektir.⁷²³ Kur’an ve hadislerde namaz, Kur’an, duâ gibi anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Daha geniş anlam açılımıyla Allah’ın tüm emrettiklerinin yapıp ve yasakladıklarından kaçınması da bir tür zikirdir. Çünkü bir insan bunları ancak Allah’ı hatırlayıp zikrettiği için yerine getirmektedir. Bu sebeple insanın Allah yolundaki bütün tekemmül süreçleri ve bu süreç içerisinde reçete olarak şükür, rızâ,

⁷¹⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 372.

⁷²⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 389.

⁷²¹ İbn Manzûr, “zkr”, *Lisânu’l-Arab*, c. 4, s. 308; Zebîdî, “zkr”, *Tâcü’l-Arûs*, c. 3, s. 226; Râgıb el-İsfehânî, “zkr”, *el-Müfredât*, s. 183-184; Ali Ünal, “zikir”, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, s. 35; Ahmet Erdiçli, *Kur’an-ı Kerîm, Sünnet ve Tıp Bilimlerine Göre Unutkanlığın Çareleri*, s. 97.

⁷²² Ahmet Erdiçli, *Kur’an-ı Kerîm, Sünnet ve Tıp Bilimlerine Göre Unutkanlığın Çareleri*, s. 97.

⁷²³ Süleyman Uludağ, “zikir”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 229.

tefekür, ibadet gibi şer'î uyguladığı ne varsa aslında hepsi Allah'ı zikretmenin farklı formlardaki hallerinden ibarettir. Bu sebeple beden zikri, nefis zikri, kalbin zikri ve ruhun zikri; nefis tezkiyesi ve ruhun tasfiyesi ile gerçekleşmekte kemâline ermektedir.

Geylânî, **“Beni zikredin ki, Ben de sizi zikredeyim, Bana şükredin, nankörlük etmeyin”** (el-Bakara, 2/152) meâlindeki âyet için Allah'ı zikretme özelliğinin ancak Allah'ı sevenlere ait olduğunu söylemektedir.⁷²⁴ Allah'a kavuşanlar ancak Allah'ı zikredenlerdir. Onlar bu âyeti duyup, işitip gereğini yaparak Allah'ın kendilerini zikretmesi ümidiyle Allah'ı anmaktadırlar. Çünkü Geylânî'nin yaptığı yorumlara bakılacak olursa her âyet bir nidadır/sesleniştir. O nidayı işitebilmek için âyetin gerektirdiği şartlara hâiz olma gerekir. Yani her âyet faal bir çalışma gerektirmektedir. Onlar Allah'ı zikrettikçe Allah da o kullarını zikretmektedir. Zikrin bu maksada hâsıl olabilmesi için kalpten gelerek samimiyetle yapılması gerekmektedir.

Geylânî “Allah katında zikredilmenin” nihâyet günahları silip yok ettiğini söylemiştir. Buradan yaptığımız ilk çıkarıma göre kul Allah'ı zikredince Allah onun günahını silmektedir. İkinci çıkarıma göre ise kul Allah'ı zikretmekle bu zikir O'nda öyle içselleşir ki, artık sonunda günah işleyemez hale gelmektedir.

Geylânî ayrıca zikri misafirlik ve sohbet ilişkisi içerisinde ele alır. Bunu *“Ben, Beni zikreden sohbet arkadaşım”*⁷²⁵ kudsî hadis ile desteklemektedir. Yani Allah'ı zikreden kişi, aslında Allah ile sohbet etmekte olan kişi olmaktadır. Allah'ı sevenler de Allah ile sohbet edebilmenin motivasyonu ve ümidi ile O'nu devamlı surette zikreder hale gelirler. Geylânî'nin açıklamasından yola çıkarak bir benzetmeyle diyebiliriz ki, zikretmek üzere Allah'la sohbet etmek için gelen kulunu Allah misafir eder ve ona ikram olmak üzere günahlarını siler. Allah'ı zikretmek suretiyle Allah ile ünsiyet

⁷²⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 26.

⁷²⁵ ‘Aclûnî, İsmâ‘îl b. Muhammed. *Keşfu'l-hfâ ve muzîlu'l-ilbâs*. thk. Yusuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed. 2 cilt. Mektebetu'l- ‘İlmi'l-Hadis, ts.

halinde olan kullar, halkla değil, Hak ile oturup sohbet etmektedirler. Bu nedenle Geylânî onlar için; *“Onların yokluğu başkasıyla beraber olduklarında, varlıkları Allah ile beraber olduklarındadır”*⁷²⁶ der. Yani onlar Allah’ın olduğu yerde var, Allah’tan başka gayelerde ise varlık göstermemektedirler. Varlıkları Allah’ın zikri ile faal olmaktadır. Allah’ın zikrinin olmadığı yerde varlık göstermemektedirler.

Geylânî’nin âyete getirdiği yoruma göre; Allah’ı zikretmek Allah’a giden yolun hem başıdır hem de Allah’ın yolunda edinilmesi gereken özelliklerin anahtarıdır.⁷²⁷ Bununla ilgili süreci Geylânî şöyle açıklamaktadır:

*“Kalp Allah’ı hep anarsa O’nu tanır, bilir, tevhid eder, O’na tevekkül eder ve O’nun dışındaki her şeyden yüz çevirir. Allah’ı anmanın sürekliliği dünyada ve ahirette iyiliğin sürekliliğini getirir. Kalp sağlam olunca Allah’ı sürekli anmaya başlar. Bu onun tüm varlığına işlenir. Gözü ve gönlü Rabbini anarak uyur. Bu özellik ona peygamberinden miras olarak kalır.”*⁷²⁸ Ancak bu, daha önceden de belirtildiği gibi kalbî bir yapılanma gerektirir.

Nitekim Geylânî *“Kalp ile uzlaşmaksızın sadece dilde kalan zikrin hiçbir değeri ve önemi yoktur”*⁷²⁹ der. Geylânî’nin *“Beni zikredin ki, Ben de sizi zikredegim, Bana şükredin, nankörlük etmeyin”* (el-Bakara, 2/152) âyetine⁷³⁰ getirdiği yoruma göre; *“Allah’ı zikretmek”* demek sadece akla gelen ilk manada dil ile zikir, tesbih çekmek demek değildir. Ona göre âyette ki Allah’ı zikretmek ifadesi, dil ile zikretmenin yanı sıra kişinin tek gayesinin Allah olması, Allah’tan başka şeyleri istemeyi bırakıp sadece Allah’a kullukla uğraşması demektir.

⁷²⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 26.

⁷²⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 278.

⁷²⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 284.

⁷²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 278.

⁷³⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 278.

Kul Allah’a itaatini artırmalıdır çünkü Allah’a itaat etmek, O’nu amelî olarak zikretmek demektir.⁷³¹ Allah’ı zikreden kul, başkalarından istekte bulunmaz, başkasından rızık beklemez, Allah’tan bile isteme ihtiyacı da duymaz çünkü Allah’ın ilminde olana ve Allah’ın iradesine güvenmektedir. Nitekim *“Allah’ın kulunun yararına olan şeyleri öğrenmeye ihtiyacı yoktur.”*⁷³² Bu nedenle kul, sadece Allah ile meşgul olarak Allah’ı zikretmelidir. Bu durumda Allah’a kulluğu, sadece tevhid ve tevekkülün gerçekleşmesiyle kalp zikrini elde edenler başarabilir.

“Allah’ın kulunu zikretmesi” ise; Allah ile meşgul olmaktan dolayı hiçbir şey istemeye zaman bulamayan kuluna, Allah’ın en güzel şekilde ihsanda bulunmasıdır. *“Allah mülk hazinelerinin anahtarını kulunun kalbinin eline verir.”*⁷³³ Ayrıca Allah’ın kulunu zikretmesi, Allah’ın o kulunu sadece Kendisiyle meşgul etmesi demektir. Yani kul, insanları ve Allah’tan başka tüm istekleri terkeder. Allah ile meşgul olmaktan başka hiçbir şeye fırsat bulamaz. O’ndan başka tüm hedefleri yok olur. Allah’ı sever, O’nun sevgisi kalbinden diğer tüm sevgileri çıkarır ve Allah’tan başkasını sevmez hale gelir. Âyete göre Allah’ın kulunu anması için önce kulun Allah’ı anması, zikretmesi gerekmektedir. Bu yüzden Allah tarafından anılmak isteyen kulun, Allah anıncaya dek Allah’ı zikre devam etmesi, zikirde sebat etmesi ve istikrar göstermesi gerekmektedir.

Zikrin, kulu Allah tarafından anılacak kıvama getirmesi gerekir. Bu kıvam, günah yükünü kuldan alıp, onu günahsız hale getirmesidir. Yani zikir kulun tüm varlığına işlemiş, ve bunun sonucu olarak o kul; kalbiyle ve bedeniyle neredeyse günah işleyemez olmuştur.

⁷³¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

⁷³² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 278.

⁷³³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 278.

Geylânî'ye göre zikir, dil zikri, kalp zikri ve sır zikri olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Sadece dil ile yapılan ve kalbin uyum sağlamadığı zikir ki böyle bir zikirden bu âyetteki maksat hâsıl olamamaktadır:

*“Sen Allah'ı zikredersen O'nu seviyorsun demektir, Allah'ın seni zikrettiğini duyarsan o zaman Allah seni seviyor demektir. Allah'ı dilinle zikrediyorsan tevbekârsın demektir, kalbinle zikredersen saliksin demektir, sırrınla zikredersen ârifsin demektir”*⁷³⁴ diyerek zikrin yapıldığı yere göre kulun manevi derecesini açıklar.

Konuyla ilgili olarak Muhammed Esad Erbîlî'nin şu hatırasını zikrederim. Onun Irak'taki dergâhında zikir, büyük bir ateşin etrafında yapılmaktadır:

*“Bir keresinde en hassas müritlerinden biri, zikir başladıktan hemen sonra, manevi bir güç tarafından cezbolunmuş, ateşin tam ortasına sıçramış ve zikrin sonuna kadar yaklaşık 15 dakika orada kalmış. Kimse onunla ilgilenmemiş. Herkes, o anda olanlardan etkilenemeyecek kadar derin bir manevi yoğunlaşma halindeymiş. Kendisi şöyle anlatmaktadır: ‘Zikir bittiğinde talebeyi ateşten çıkardım. Tekrar kendine geldiğinde, en ufak bir yanma ya da yaralanma dahi yoktu. Hatta elbiselerinin bir ipliği bile yanmamıştı. Ona ateşe neden atladığı hususunda bir şey hatırlayıp hatırlamadığını sordum. İçindeki manevi ateşin onu, dışarıdaki büyük ateşin ona serinletici bir çiçek bahçesi gibi gelecek kadar yaktığını söyledi. Korların içine, içindeki manevi ateşi dışarıdaki ile soğutmak için atlamış!’”*⁷³⁵

3.11.3. Murakabe

Arapça “râ-ka-be” fiilinin masdarı olarak gelem “murâkabe”; sözlükte gözetlemek, korumak, denetlemek, kontrol etmek demektir. Bir kimsenin kendi iç âlemine bakarak yaratılışının amacını düşünmek suretiyle kendisini kontrol etmesidir.

⁷³⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 391.

⁷³⁵ Carl Vett, *Dervişler Arasında İki Hafta*, çev. Ethem Cebecioğlu ve Seda Darcan, 2. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017, s. 177.

Tasavvufî açıdan murâkabe, tasavvuf yoluna giren kişinin ahlâken gelişip ruhen tekâmül etmesi için iç âlemini kontrol etmesi, işinde ve ameline Allah rızasını gözetmesi, işinin ve amelinin sonucundan dolayı Allah'ın azabından korkup haşyet içerisinde olması, Allah'ın kendisini gördüğünün bilincinde olarak masiyet işlememesi anlamına gelir.⁷³⁶

“Tasavvuf okullarında murakabe, bir ders olup, gece yarısı dizüstü oturularak, vücudun hiçbir uzvunu kılmıdatmadan, gözleri yummak suretiyle yapılır. Sadece Allah düşünülür, 15 dakikadan 3 saate kadar bu durumda devam edilir. Bu durumda, dervişe manevî âlemden çeşitli feyzler gelir. Bir kanaate göre, murakabenin hakikati, Allah'ı görür gibi ibadet etmektir. Avammın murakabesi, Allah'tan korkmak (havf) iken, havassınki Allah'tan ümit etmektir (reca). ibn Atâ'ya en faziletli taâtın ne olduğu sorulunca, "her zaman Hakk'a murakabeye devam etmektir" karşılığını vermiştir. Yine murakabenin alametinin, Allah'ın tercih ettiğini tercih etmek, O'nun yücelttiğini yüceltmek, küçülttüğünü küçültmek olduğu, kaydedilir. Gizli ve açıkta Allah için ihlaslı olmak da, havassın murakabesi sayılmıştır.”⁷³⁷

Kalbin saflaştırılması için gerekli olan faaliyetlerden birisi de murakabedir. Geylânî; *“İster insanlar içinde, ister yalnızken daima Allah'ı gözet. İnsanlar içindeyken Allah'ı gözetip yalnızken gözetmemek münafıklara ait bir özelliktir. Hem yalnızken, hem de insanlar arasındayken Allah'ı gözetmek ise ihlas sahiplerine aittir”⁷³⁸* demek suretiyle her halükârda murakabe yapabilmenin ihlas göstergesi olduğunu ifade eder.

Arapça gözetlemek, korumak, kontrol etmek anlamına gelen bu kelimenin tasavvufî ıstılâhı Allah'ı kalp ile düşünmek, Allah'ın her zaman, her yerde hâzır ve nâzır olduğunu; kendini görüp işittiğini bilinç olarak yaşamak gibi anlamlar ifade

⁷³⁶ İbrahim Mustafa v.dğr., “rkb”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 364; Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “murâkabe”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 249.

⁷³⁷ Ethem Cebecioğlu, “murâkabe”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 445.

⁷³⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 257.

eder.⁷³⁹ Bu tanımı destekler mahiyette Geylânî önceden de bahsetmiş olduğumuz **“Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz”** (el-Fâtiha, 1/5) âyetine⁷⁴⁰ işaret etmektedir. Çünkü bu şekilde hitap edebilmek için kişinin niyetini iptal ederek içiyle uğraşması gerekmektedir.⁷⁴¹

Yani Geylânî’nin bu sözüne göre murakabe yapılmalıdır. Kişinin düşünceleri üzerinde düşünmesi gerekmektedir. Düşüncelerinin Allah’ın rızasına uygunluğunu gözetlemelidir. Çünkü düşüncelerin kalbi tesir altına almak, kalbi meşgul etmek gibi güçlü özellikleri mevcuttur. Bu sebeple her halinde, kıldığı namazlarda *“Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz”* diyen kişi özü itibariyle Allah’a *“Sen benim yanımda bulunuyorsun, ey bana yakın olan ve beni bilen! Ey beni gören!”* demiş olmaktadır.⁷⁴² Kul, bu şekilde Allah’ın kendisini gözetlediği bilinciyle her haline ve kalbinden geçen düşüncelere de çeki düzen vermelidir. Bu sebeple Geylânî’ye göre murakabe her an yapılması gereken bir iştir. Ona göre bu, kişinin kalbinin hiçbir köşesini Allah’tan başkasıyla meşgul etmemektir. Bu şekilde nefsin, şeytanın kalbe tesir etmesinin önüne geçilmiş olmaktadır.

Geylânî **“Kınayıcı nefse yemin ederim”** (el-Kıyâmet, 75/2) âyetinde bahsedilen kişilerden olunmaması için bizleri uyarmaktadır.⁷⁴³ Bu nefsin özelliği bir işi düşünmeksizin yaptıktan sonra onun hakkında pişmanlık duymasıdır. Hâlbuki murakabe halinde olan kişi, nefsini de devamlı sorgulama halinde olur ve yaptığı her amelin imana, İslâm’a uygun olup olmadığını tartar. Bu şekildeki mü’min, “Ben bu sözümle ne demek istedim?, Bu adımı atmaktaki gayem nedir?, Bunu niye yedim?, Bunu niye

⁷³⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 445.

⁷⁴⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 125.

⁷⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 125.

⁷⁴² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 125.

⁷⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 379.

yaptım?, Bu kitaba ve sünnete uygun mu?” diyerek hep nefsinı sorgular.⁷⁴⁴ Bu şekilde nefsinden sâdır olacak bir hatanın kalbine de tesir etmesinin önüne geçmiş olur. Levvâme nefs bu haliyle oto-kritik yapıp kendini tartan bir yetiye işaret eder.

Nitekim daha önceden de değinmiş olduğumuz **“O gün ne mal fayda verir, ne de oğullar, ancak Allah’a selim bir kalple gelenler (bunun faydasını görürler)”** (eş-Şûrâ, 26/88) âyetine göre Geylânî kalbin nefse ait dünyevi arzulardan uzak tutularak selim kalabileceğine işaret etmektedir.⁷⁴⁵ Geylânî bu kimsenin durumunu şu teşbih ile anlatmıştır:

“Bir kimseye, hükümdarın kendisini cariyesiyle evlendirmek ve onu cariyesi eliyle öldürmek istediğı haberi iletilir. İçinden: ‘Şâyet kaçacak olursam hükümdar ordusunu peşime takar ve beni yakalar, yok eğer karşı gelecek olursam o zaman da sahip olduğu yetki ile beni öldürür, isteğine uymam durumunda ise cariyesi aracılığıyla beni öldürür’, der. Hükümdar ona cariyelerinden biriyle evlenmesini emreder, cariyeye de onu zehirlemesini veya uyuduğunda boğazlamasını emreder. Fakat güzel olan; edepli davranmak ve kalbinde bir çekince taşısa da hükümdara emre uyuyormuş gibi görünmektir. O kişi, ‘Emrin başım üstüne’ der, içeri girip evliliğı ve cariyeyi kabul eder. Sonra zıfâf vakti gelir. O zaman üzerine zırhını giyer. Kalp gözlerine uykusuzluk sürmesi çeker ki cariyenin oturuşunu, kalkışını, duruşunu ve bütün hareketlerini görebilsin. Saraydaki hizmetçiler onun, ulaştığı noktada gıpta edilecek biri olduğunu anlarlar. Derken gündüz olur ama cariyeye onu zehirleyip öldürememiştir. İşte aslında o hükümdarın evlendirmek istediğı cariyeye, dünyadır. O kimse bir ömür boyu onunla yana uyuyamamış, yalnız dahi kalamamıştır. Sonra ahiret geldiğinde takvası elinden

⁷⁴⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 379

⁷⁴⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 370

*alınmamış, dini de değiştirilmemiştir. İşte selamet budur. Allah'ı tanıyan, dünya ile gönül bağıını kesip ahirete yönelen kimsenin durumu işte böyledir”*⁷⁴⁶

Geylânî'nin nefis murakabesi konusuyla bağlantılı olarak Kıyâmet suresinde zikredilen kınayan nefsin ne olduğunu ve onunla nasıl bir mesaj verilmek istendiğini Yunus suresindeki âyetle bütünleştirerek yorumlaması, onun âyetlere yaklaşırken nispeten bütüncül bir yöntem izlediğini göstermektedir. Esasen bu yöntemi, Geylânî'nin Fethu'r-Rabbânî'de ele aldığı âyetlerin ve konuların işlenişinde genel olarak görebilmekteyiz.

Tusterî “*Kınayıcı nefse yemin ederim*” âyetini yorumlarken kınayan nefsin Yusuf suresinde zikredilen “nefs-i emmâre bi's-sû'i” (kötülüğü emreden nefis) olduğuna, bu nefsin dünya hırsı ve tûl-i emelle beraber bulunduğuna işaret etmiş, Lokman suresindeki “*Dünya hayatı sizi aldatmasın*” âyetiyle (Lokman, 31/33) bütünleştirerek yorumlamıştır.⁷⁴⁷ Tusterî'nin bu te'vili, Geylânî'nin “kınayan nefis”i, bir işi düşünmeden yaptıktan sonra onun hakkında pişmanlık duyan nefis olarak te'vil etmesine uygunluk gösterir.

Sülemî tefsirinde de bu nefsin dünya hırsı ve tûl-i emelle imtizaç eden nefis-i emmâre bi's-sû' olduğu; nefsin ebedi olarak Hakkla bir araya gelemediği için kâfir olduğu ve ayrıca, vaadini yerine getirmeyip Allah rızasına uygun amel etmediği, ancak riya ile amel ettiği için de münafık olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴⁸ Kuşeyrî de bu nefsi, sahibini kınayan, içerisinde bulunduğu halin eksikliğini bilen nefis olarak tanımlamıştır.⁷⁴⁹

⁷⁴⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 370

⁷⁴⁷ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, c. 1, s. 296.

⁷⁴⁸ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 361.

⁷⁴⁹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 654.

Nefs-i levvâme, Rûhu'l-Beyân'da nefs-i emmâre ile nefs-i mutmainne arasında olan nefis olarak yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, daha önce nefs-i levvâmeyi nefs-i emmâre ile açıklayan te'villerden farklılaşmaktadır. Bunun da iki vechi vardır. Birinci vech, nefs-i emareye bakmaktadır. Şöyle ki, bu vecih islâm vechidir. Nefs-i levvâme bu vecihle nefs-i emareye baktığında, (Allah'ın emir ve yasaklarına) tâbî olmadığından ve onlara muhalefet ettiğinden dolayı onu kınar; aynı şekilde geçmiş günlerde gerektiği gibi amel ve itaatte bulunamadığından ve hayvani zulümlerin içerisine daldığından dolayı kendisini de kınar. Nefs-i levvâme nefs-i mutmainne'ye baktığında ise bu iman vechidir. Bu vecihle nefs-i mutmainneye baktığında ve onun nuraniyetiyle nurlanıp onun kalıbına girdiğinde, bu defa içerisine düştüğü o an ki kusurlarından ve kendisinde olan mahzurlu işlerden dolayı kendisini kınar ve bu kınama hali nefs-i mutmainneye ulaşıncaya kadar devam eder. Allah'ın o nefsin üzerine yemin etmesi, onu tazim içindir.⁷⁵⁰ Bursevî'nin nefs-i levvâmeye getirdiği te'vilin, onu nefs-i emmâre ile açıklayan önceki te'villere göre daha analitik ve gelişmiş olduğu söylenebilir.

Geylânî'nin anlattığı üzere manevi ölümlerden selamette kalabilmek için kalbini dünya ile meşgul etmemek ve bunun için daimi olarak uyanık olmak gerekir. Bu uyanıklık hali, murakabedir. Çünkü kul, içinde bulunduğu her duruma karşı gözü kapalılığı değil, gözü açık, Allah rızasına uygunluğunu gözetmektedir. Bu şekilde selim bir kalp ile Allah'ın huzuruna varmış olmaktadır.

Geylânî murakabe halinde olmaktan yana gaflette olmamak için bizlere tavsiyelerde bulunmuştur:

“Güzel ve nefsin hoşlandığı bir şey gördüğün zaman nefsinin, heva ve hevesinin ve tabiatının gözlerini kapat. Rabbinin seni gördüğünü hatırla ve şu buyruğunu oku:

‘Hangi işte bulunursanız bulunun, ona dair Kur’ân’dan ne okursanız okuyun ve

⁷⁵⁰bkz.<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=75&tAyahNo=2&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

hangi şeyi yaparsanız yapın, ona daldığımızda Biz sizi mutlaka görürüz' (Yunus, 10/61)⁷⁵¹ diyerek âyete göre Allah'ın üzerimizde sürekli şahit ve gözcü olduğunu, bize baktığını, O'nun ilmi altında bulunduğumuzu hatırlatarak, Allah'ın hakkımızdaki şahitliğinden hoşnut olabilmesi için bizlerin de Allah'tan sakınmamız gerektiğine, gözlerimizi harama yummamız gerektiğine işaret etmektedir.

3.12. Beden, Nefs, Kalp, Sır Arasındaki İrtibat

Arapça “se-ra-ra” kökünden gelen “sır” kelimesi, sözlükte “insanın içinde gizlediği şey”, “insanın nefsinde gizlediği söz”, “orta”, “ortam”, “bir şeyin halisi ve özü”, “derenin veya vadinin içi”, “güzel ve hoş yer”, “asıl”, “kök” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁵²

Tasavvufta “sır”, kul ile Rabbi arasındaki gizli halleri ifade etmektedir. Sır, kalbde bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalb marifetin, sır da müşahedenin mahallidir. Nefs, sır olmaksızın iş yapmaktan aciz kalır. Serrac'a göre sır, varlık ile yokluk arasındaki gizliliklerdir. Kuşeyrî'ye göre sır, ruh gibi beden kalıbına emanet edilmiş bir latifedir.⁷⁵³

Geylânî “sır”dan bahsetmekte ancak bunun mahiyetini tam olarak açıklayan bir izahta bulunmamıştır. Bahsedilen sırrın anlayacağımız haliyle ruh olduğu kanaatine vardığımızdan, bu kısımdaki sırla ilgili açıklamaları ruh kavramıyla değerlendireceğiz. Aynı ayrı ele almış olduğumuz nefis ve kalp Geylânî'nin anlatımlarına göre beden ve ruhla da ilişkilendirilerek aslında birbiriyle sıkı irtibat halinde olduğunu görmekteyiz. Bu başlık altında Geylânî'nin bunlar arasındaki ilişkiyi Âyetler çerçevesinde nasıl ele aldığını işleyeceğiz.

⁷⁵¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 257.

⁷⁵² Râgıb el-İsfahânî, “sır”, *el-Müfredât*, s. 228-229; İbrahim Mustafa v.dğr., “sır”, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 428.

⁷⁵³ bkz. Ethem Cebecioğlu, “sır”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 569; Mahmud Esad Erkaya, “sır”, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 217.

Geylânî, “**Bana bütün ailenizi getirin**” âyetindeki (Yusuf, 12/93) “*bi ehlikum: ailenizi*” ifadesini sır, kalp, nefis ve beden olarak insanı vücuda getiren bileşimler olarak değerlendirmiştir.⁷⁵⁴ Görüldüğü gibi, âyetin zâhiri, kıssanın sonunda Yusuf peygamberin huzuruna giren kardeşlerinin kendisine yaptıklarından dolayı “*Bugün size kınama yok*” deyip onları affetmesi üzerine “*Şu benim gömleğim, götürün de onu babamın yüzüne koyun; gözleri görececek duruma gelir. Bütün ailenizi de bana getirin!*” şeklinde onlara söylediği sözdür. Bunun üzerine onlar tekrar Kenan iline dönerek babaları Yakup peygamberi ve annelerini alarak bütün ailece Mısır’a, Yusuf peygamberin sarayına gelmiş, orada huzur bulmuşlardır. Yusuf kıssasında zahiri ve bağlamı böyle olan bir âyetteki “ehl” kelimesinin sır, kalp, nefis ve beden olarak topyekûn Allah’a döndürülmesi gereken bir bileşim olarak yorumlanması, işârî te’vilin en bariz örneklerinden biridir. Geylânî’ye göre, kalp, nefis ve beden ancak bir bütün olarak Allah’a döndüğünde mutmain olur, huzur bulur.

Tusterî ve Sülemî eserlerinde ilgili âyete bir açıklama getirmemişlerdir. Kuşeyrî ise âyete zahirî anlam üzerinden “Yusuf, (yokluğundan dolayı) ailesinin ne kadar hüznü içerisinde olduklarını bildiğinden, onları da (sarayına getirterek kendisine kavuşmanın) sevinç ve mutluluğuna ortak olmalarını istedi” şeklinde kısa bir açıklama getirmiştir.⁷⁵⁵

İnsanı vücuda getiren sır, kalp, nefis ve beden mütetekkil bileşimler olarak aileyi değerlendiren Geylânî’ye göre nefis insanı Allah’a götürecektir temizliğe ulaştığında bu saydığımız unsurların ailece Allah’ın hoşnutluğu ve kulunu daveti neticesi, Allah’ın yakınlığına ermesi şeklinde yorumlanmıştır. Geylânî’nin bunun için “*Sana ‘olduğun gibi girme, ailenin de senin üzerinde hakkı vardır’ denir*”⁷⁵⁶ ifadesinden onun yorumuna göre anladığımız Allah’ın hoşnutluğuna ermesinde ailesinin de üzerinde

⁷⁵⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 382.

⁷⁵⁵ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 2, s. 205.

⁷⁵⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 382.

hakkı vardır. Çünkü Allah rızasına ermek için beden çalıştı, nefis çalıştı, kalp çalıştı. Onlar ruhun Allah’a ulaşmasında destek oldular. Bu nedenle Allah’ın hoşnutluğuna “ailece” ermiş olmaktadırlar.

Bu âyet esasen Hz. Yusuf’un Mısır’da yetki sahibi olmasının ardından ailesini de yanına istemesini ve Hz.Yakub’un ailece Hz. Yusuf’un yanına yerleşmelerini anlatmaktadır. Geylânî yaşanan bu hakiki durumu nefis, beden, kalp ve ruh için sembolik bir anlatıma işaret eder. Yani Geylânî’nin anlatımında aile denince kastedilen akla ilk gelen aile fertleri değil, insanı teşekkül ettiren yapılardır. Geylânî **“Şüphesiz bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez”** âyetini (er-Ra’d, 13/11) konuyla bağlantılı olarak zikreder. Bu âyette geçen “*kavim*” lafzını, âyetin bildiğimiz zâhirî anlamına ve bağlamına uygun olarak “*insanlardan oluşan bir topluluk*” olmanın ötesinde “*kalp ve nefis*” olarak da yorumlamış olması oldukça orijinaldir.⁷⁵⁷ Kalbi bozan nefstir ve kalbin değişip düzelmesi için nefsin çıkması gerekmektedir.

Geylânî kalbi bozan şeyleri “*zehir*” olarak nitelemektedir. Ona göre Alah’ın istemediği haller üzerinde bulunmak zehirdir. Bu zehir din bünyesini hasta etmektedir. Allah bu zehri yasaklamakta ve âyete göre bunu değiştirmemizi istemektedir. Dolayısıyla Geylânî’ye göre âyette değiştirmemizi istenen durumlar şunlardır:⁷⁵⁸

- Haram yemek zehirdir. Buna mal mülk toplama arzusu sebep olmaktadır. Topladıklarını dağıtmamak veya topladıkları malın hesabını kimse soramasın diye yaratılanlardan saklanırlar. Ancak Yaratan’dan saklanmaz, O’ndan çekinmezler.
- Nimete şükretmemek zehirdir. Her nimet şükür ister. Elinde olanla yetinmemek razı olamamayı ve şükürsüzlüğü getirir.

⁷⁵⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 168.

⁷⁵⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 168.

- Bildiğiyle amel etmemek zehirdir.
- Kendisini ilgilendirmeyen konularla meşgul olmak, konuşmak zehirdir.
- Nefsin arzuları bulanıktır ve kalbi de bulandırmaktadır. Nefis çıktıktan sonra kalp durulur ve değişir. Şu halde Allah'ın bizlerde değişmesini istediği en temel yer kalplerimizdir.
- Bunlar değiştirilmediği takdirde Allah'ın değiştirmeyeceği durum ise şunlardır:⁷⁵⁹
- Fakirlikle, insanlardan dilenmekle, insanların kalplerinden onlara karşı duyulan merhamet duygusunu kaldırmakla cezalandırır.
- Allah onlara bildiklerini unutturur ve ilmin bereketini kalplerinden söküp alır.
- Onları yapa geldikleri ibadetlerden mahrum eder.
- Nefsin kalbi bulandırması neticesinde kalp üzerindeki darlık (kabz), nefsin değiştirilmek suretiyle kalbin durulmasıyla oluşacak genişlik (bast) haline eremeyecektir.

Dolayısıyla Geylânî, kavim anlatımını, nefis ve kalp üzerinden yapmaktadır. Görüldüğü üzere aslında temel sorun insan üzerinde yaşanan otorite sorunudur. Bu da ruhun insan üzerinde otoritesine itaat etmeyen nefsin, kendi hâkimiyetini sürdürme çabasından doğan sorunlardır. Allah'ın huzuruna girebilmek için ise kişinin nefsin kirlerinden arınması gerekmektedir. Geylânî'nin anlatımına göre nefis kalbin uşağı, hizmetkârıdır. Ancak kalbe hizmet edebilmesi için mutmain olması gerekmektedir. Bundan ötürü Geylânî “**Ey itmi'nana eren nefs!**” âyetine (el-Fecr, 89/28) değinerek kalbe hizmetkâr olan nefsin vazifesini “*Nefs huzura erince organları koruma işini ona*

⁷⁵⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 168.

bırak, kalp de Allah'a doğru yolculuğa çıksın ve O'nun katındakileri arasın, sonra dünya dönüp nefsin güdücüsü olsun''⁷⁶⁰ demektedir.

Buna göre onun yorumunu daha iyi idrak edebilmek için bir benzetmeye başvuracağız. Allah'ın bizlere vermiş olduğu beden, içindeki bütün organlarla birlikte adeta bir ev hükmündedir. Bu evin kâhyası nefis, evin sahibi ise kalp-ruhtur. Ruh bu evde ikamet etmektedir. Onun bu dünyada barınağı, bedeninden oluşan bu evdir. Nefis ise beden evinin sahibi olan ruhtan aldığı emirlerle bu evi koruyan, gözetken kâhyasıdır. Ancak nefsin bu hizmetini düzgün yapabilmesi için evin sahibi olan ruha itaatkâr olması, ruhun Allah'tan aldığı emirleri beden üzerinde uygulaması gerekmektedir. Bu nefsin mutmain olmasına tekabül etmektedir.

Eğer nefis, efendisine karşı isyankâr ve hain olursa bu takdirde beden evinin düzeni bozulur ve evi gerektiği gibi idare edemez. Beden eviyle günahlara dalar. Bu sebeple kalp/ ruh esas meşguliyeti olan Allah ile birlikteliğin tadına varamaz ve devamlı nefsi gözetim altında tutmak zorunda kalırlar. Hâlbuki mutmain olan nefis, yani efendisine itaatkâr olan kâhya, efendisi olan ruh Allah ile meşgulken ruha vekâlet edecek mertebeye gelmiştir. Ruha vekâlet eder. Bu şekilde aslında ruh, kalbe, kalpten nefse, nefsten de bedene intikal eden bir tesirle bedene hükmetmektedir. Bu sebeple Geylânî konuşabilmenin ön şartı olarak Allah'tan ruha ilham ve hikmet gelmesini sunmaktadır.⁷⁶¹ Bu sebeple Allah'tan bir ilham ve hikmet alamayan kişi susmalıdır. Bu ilham ve hikmetlerin düzgün konuşulabilmesi için nefis mutmain olmalıdır. Bu sebeple eğer nefis mutmain olmuşsa Hakk'tan gelen ilme sahip olabilmektedir. Hakk'tan aldığı ilmi organlara dağıtır ve böylece organlar o ilme göre tavır almış olmaktadır.⁷⁶² Yani kendi istek ve arzularını bu konuşmalara katarak, Allah'tan gelen özü kirletip

⁷⁶⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 271.

⁷⁶¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 256.

⁷⁶² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 248.

bozmayacak mertebede olmalıdır. Yoksa bu konuşmalar dünyevileşir ve hakikat ilmi olma özelliğini yitirir. Bu sebeple Geylânî “*Bu hikmetler önce sırra gelir, sır onları kalbe, kalp mutmain olan nefse, nefis dile, dil de onları insanlara dikte eder*”⁷⁶³ diyerek anlatmaktadır. Bu ifadesinden mutmain nefsin ruhtan bedene gelecek hikmetler için aracı konumunda olduğunu, nefis mutmain olmadıkça ruh ve beden arasındaki irtibatın kopuk olacağını, Allah’tan gelenin bedene tam yansıyabilmesi için nefsin mutmain mertebesine ulaşması gerektiğini çıkartmaktayız. Ancak Geylânî’ni açıklamalarına bakılacak olursa ruhun bedene ulaşması için tek yol nefis değildir. Ruh doğrudan da bedene hükmedebilir. Bedende olanlar da ruha tesir etmektedir. Bununla ilgili Geylânî **“Onlar güzel söze hidâyet olundular ve o güzel söze hidâyet olunanlar övgüye layık olan Allah’ın yoluna hidâyet olundular”** (el-Hacc 22/24) meâlindeki âyete telmihte bulunmaktadır.⁷⁶⁴ Bu âyetin açıklamasına bakılacak olursa, dil bozuk olduğunda ruh devreye girerek irade ile dili düzeltmektedir. Dil düzelince kalp düzelmektedir. Bu bedenın kalbe tesir etmesinin örneğidir. Çünkü ona göre dil bozuk olursa kalp de bozuk olmaktadır. Üstelik dil, organların da düzgün olup olmamasını belirlemektedir.⁷⁶⁵ Dil, düzelmek suretiyle kalp düzeldiği zaman, bu defa kalp dili içeriden düzeltmektedir. Bu sebeple ruhun (aklın) düzeltmesi çaba ve gayret ile gerçekleşirken, kalbin düzeltmesi kolaylıkla gerçekleşmektedir. Bu şekilde âyete göre önce güzel söze hidâyet olunurlar, sonra Allah yoluna hidâyet olunmaktadırlar (el-Hacc 22/24). Güzel söze hidâyet olununca dile takva gemi vurulur. Böylece o dil ancak lüzumlu olanı ve doğru olanı konuşmaktadır. Bu yüzden konuşması azalır. Neticede dil düzgünleşir ve akıcı olur. Allah’ın yoluna hidâyet olunur ve dilin düzgünlüğü ve akıcılığı kalbin düzgünlüğüne yol açar. Kalp aydınlanır, aydınlığı dile ve tüm organlara sirâyet eder. Bu aydınlıkla dil konuşmaya başlar. Allah’ın yoluna hidâyet olunduğunda dilin konuşması dua, zikir, vs.

⁷⁶³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 256.

⁷⁶⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 248.

⁷⁶⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 248.

ye dönüşür. Böylece tekâmül yolunda ilerleyip Allah’a yaklaştığı zaman, dilin konuşması yerini sükûta bırakır. Sadece tefekkür ve murakabe ile yetinir, hale gelir.⁷⁶⁶

Ra’d suresindeki “*Şüphesiz bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez*” (er-Ra’d, 13/11) âyeti, Tüsterî’de ilginç bir şekilde tefsire hiç konu edilmemiştir. Sülemî’de ise her kavim/topluluk için bir değişim ve tebdilin olduğu; ancak, avamın (bu meseleyi) tasavvuf ehli gibi münakaşa edemeyeceği ifade edilmiştir. Yine “*kâle ba’duhum*” denilerek o kavmin dillerini Allah’ın zikrinin hakikatlerinden değiştirmeleriyle Allah’ın da onların kalplerini, onlara olan iyiliğinin latifelerinden değiştireceğine (çevireceğine) işâret etmiştir. Yani onlar nefislerini ubudiyetin manalarından değiştirince, Allah’ın da onların kalplerini rubûbiyetinin delillerinden çevireceğine işâret edilmiştir.⁷⁶⁷ Kuşeyrî tefsirinde de ilgili âyete getirilen yorumlar farklı üslup ve zenginleştirmelerle Sülemî’deki işârî yorumlara paralellik göstermektedir.

Özet olarak ifade edilecek olursa, insanlar, Allah’a olan itaatlerini değiştirince, nimetlerine karşı şükretmeyi ve hamdetmeyi terkedince, Allah da onlara bahşetmiş olduğu ihsan ve nimetlerini değiştirmektedir. İnsanlar şiddetlere, bela ve musibetlere maruz kaldıklarında acizliklerini idrak ederek Allah’a iltica edip O’na dua edince, Allah da onların sıkıntılı durumlarını (iyileştirme yönünde) değiştirmektedir. Onlar dillerinden Allah’ın zikrini değiştirdiklerinde, Allah da onların kalplerindeki zikirden dolayı oluşan hazzı unutmaya ve gaflete doğru değiştirmektedir.⁷⁶⁸ Bütün bu yorumlarda bir kavimin/topluluğun değişimiyle ilgili ana unsurlar olarak dil, kalp ve nefis öne çıkmaktadır.

⁷⁶⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 248.

⁷⁶⁷ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 329.

⁷⁶⁸ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 2, s. 218-219.

Geylânî'nin âyette geçen kavm'i doğrudan kalp ve nefis olarak yorumlamış olması kendisine özgü bir orijinallik taşımaktadır. Bursevî'nin ilgili âyet bağlamında kavmin değişimi konusuna getirdiği yorumlar, öz ve üslup itibariyle Sülemî ve Kuşeyrî'nin te'villeriyle paralellik gösterir. Ancak Bursevi, âyete getirdiği yorumunu Âdem kıssası⁷⁶⁹, İblis⁷⁷⁰, Nuh'un oğlu⁷⁷¹, Hârut-Mârut⁷⁷², Allah'ın yasaklarına riayet etmeyen Yahudilerin maymunlara⁷⁷³, Hristiyanların domuzlara dönüşümü⁷⁷⁴, Mûsâ'ya iman etmeyen Kıptilerin mallarının helak olup sularının kana dönüşmesi⁷⁷⁵, Darvan kıssasında⁷⁷⁶ olduğu gibi fakirleri bostanlarının meyvelerini yemekten men eden bahçe sahiplerinin bahçelerinin helak olması gibi anlatımlar üzerinden örneklendirme yoluna gitmiştir.⁷⁷⁷

3.13. Musibet ve İmtihan

Arapça “musibet”, sözlükte hedefine isabet eden mermi gibi insana şiddetle isabet eden belâ, âfet, kaza, terslik, felaket, hoşlanılmayan şeyler anlamına gelmektedir. Musibet kelimesi daha çok şerri ifade etmektedir, ancak hayır da olabilir.⁷⁷⁸ Musibetler insana Allah'ın izni, iradesi ve takdiri ile hatalı davranış ve kötü ameller nedeniyle

⁷⁶⁹ Bakara, 2/ 35-37.

⁷⁷⁰ Sâd, 38/75-78; A'raf, 7/13; Hicr, 15/34-35

⁷⁷¹ Hûd, 11/45-47.

⁷⁷² Bakara, 2/102-103.

⁷⁷³ Bakara, 2/ 65-66, Mâide, 5/60.

⁷⁷⁴ Mâide, 5/60.

⁷⁷⁵ A'raf, 7/133.

⁷⁷⁶ Kalem, 68/16-32.

⁷⁷⁷ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=89&tAyahNo=27&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁷⁷⁸ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “svb”, *el-Müfredât*, s. 288; İbrahim Mustafa v.dğr., “svb”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 529; Fikret Karaman v. dğr., “musibet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 415.

gelebilir. Yine nimetlere nankörlük, zulüm, ilâhî kurallara uymama ve imtihan edilme nedeniyle de insan musibetlere maruz kalabilir.⁷⁷⁹

“İmtihan; Arapça, sınamak, denemek anlamınadır. Allah kendine ulaşan yolda giderken; sâliki çeşitli şekillerde sınar. Bu nihayet bir imtihandır; ya kazanılacak, ya da kaybedilecektir. İmtihan, sâlike, çektiği çile ve sıkıntılarla bir şeyler kazandırır. Sıkıntı karşısında sâlikin davranışı şükür, hamd, sükûnet ve rıza olursa, Allah da ona dereceler, makamlar, hakikatler ihsan eder. İmtihan bir terbiye olduğu kadar, sâlikin kalbini Allah'a yöneltmek içindir.”⁷⁸⁰

Geylânî'nin insanın başına gelen musibetlere yönelik açıklamaları, insanların bulundukları mertebeye göre çeşitlilik arz etmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse musibetler günahkâr olup henüz Allah yolunda ilerlemeye muvaffak olamayanlar için günahlarının bedeli ve Allah'ın yoluna dönmesi için bir işaret olmaktadır. Kullar için musibetler; onların Allah'ı tanımalarına yardımcı, imanlarını güçlendirici, nefislerini terbiye edici ve sebeplerle bağlarını kopartmaya yardım ederek sadece Allah'a yönelmelerini kolaylaştırıcı yardımcılardır. Bundan daha ileri mertebelerde olanlar için musibetler o kişilerin sabrını ve tevhid inancını perçinleyen ve böylece Allah'a yakınlığına vesile olan araçlardır.

Daha üst mertebede olanlar için musibetler onların sahip oldukları üstün vasıfların ortaya çıkmasını sağlayan ve böylece diğer insanların kendilerine karşılaştıkları benzer zorluklarda kendilerine örnek almaları için yol gösteren rehberliklerini açıcı ve o insanları tanıtan bir kimlik kartı gibidir. Bu yorumlar ışığında insanların başlarına gelen zorluklara bakış açıları da onların bulundukları mertebeye dair bir ipucu vermektedir. Bu sebeple Allah'ın Onu arayan ve Ona inanan kuluna

⁷⁷⁹ bkz. Fikret Karaman v. dğr., “musîbet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 416.

⁷⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, “imtihan”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 310.

göndermiş olduğu musibetlerin hepsi aslında o kulların iyiliği içindir. Allah onlara böylece iyilik etmektedir.

Musibetlerle ilgili sorulabilecek her türlü sorunun Geylânî’de bulduğumuz yegâne cevabı tevhide ulaşmaktır. Olgun bir imana erebilmek için devamlı tefekkür halinde olmayı ve peygamberlerin, sâlihlerin hem zorluklardan hem de düşmanlarından Allah’ın yardımıyla nasıl kurtulduklarını düşünmeyle olacağını söylemektedir.⁷⁸¹

“Eşya zıddıyla bilinir. Eğer zıtlar olmasaydı, her şeyi yoktan Var Eden’in eserleri bize gizli kalırdı.” Bu sebeple *“Kendini elmasla şereflemiş, taşla aşağılanmış biliyorsan sen Allah’la beraber değilsin”*⁷⁸² denilmiştir. Musibet ve imtihanların hem nefsi tezkiyede hem de kalbi tasfiyede büyük önemi vardır. Nefsin hoşlanmadığı durumlarla onun Allah’a itaati sağlanırken, diğer yandan kulun kalbindeki derin fay hatlarıyla yüzleştirilerek imanının güçlenmesi ve Allah’a yakınlığı sağlanır. Bu bakımdan musibetlerin ve imtihanların Geylânî’nin anlatımına göre pek çok hikmetleri mevcuttur. Öncelikle bir zorluğa düşülünce *“Benim suçum ne, neden bu benim başıma geldi, başkaları mutluken ben ne yaptım ki böyle bir zorluğa maruz kaldım?”* gibi her insanın aklından hemen bu sorular geçmektedir. Hâlbuki Geylânî, **“İçinizden ona (ateşe) uğramayacak hiçbir kimse yoktur. İşte bu Rabbin hakkında kesinleşmiş bir hükümdür”** (Meryem, 19/71) âyetini yorumlarken âyetin zâhirine uygun olarak herkesin cehenneme uğrayacağını, ancak Allah’ın kulluk edenleri kurtaracağını anlattıktan sonra, bu anlatımı Hz. İbrahim’in tevhid mücadelesinde ateşle karşılaşmasına rağmen Allah’ın izniyle ateşin onu yakmamasından ve yine Hz. Musa’nın ve ona iman edenlerin denizde boğulmaktan kurtulmasından hareketle işârî olarak yorumlamıştır. Böylece ilgili âyetlere getirdiği te’vile dünya ateşine ve denizine

⁷⁸¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, el-Fethu’r-Rabbânî, s. 290.

⁷⁸² bkz. Muhyiddin Şekûr, *Su Üstüne Yazı yazmak*, s. 139.

karşı Müslümanları uyarmaktadır. Özetle mü'min olsun inkârcı olsun herkes bu dünyada bir şekilde mutlaka bu tip sınavlardan geçecektir.⁷⁸³

Geleneksel rivayet ve dirayet tefsirlerinde Meryem suresinde ki “*İçinizden ona (ateşe) uğramayacak hiçbir kimse yoktur. İşte bu Rabbin hakkında kesinleşmiş bir hükümdür*” âyetle, “*Sonra her topluluktan Rahman'a karşı en çok isyan edenleri hangileri ise muhakkak ve muhakkak çekip alacağız*” meâlindeki aynı surenin 69. âyetiyle bağlantı kurularak yorumlanmıştır. Bu te'villere göre isyankârların bir kısmı – mü'min-kâfir olsun fark etmez-isyancıları büyük olduğu için ayrılıp cehenneme atılacaklar, mü'min olup da isyanı daha hafif olanlar ise bağışlanacaklardır. Ancak, tefsircilerin çoğunluğuna göre âyet bütünüyle kâfirlere dairdir. Ayırt edilmekten maksat ise onların inkâr ve isyan derecelerine göre çeşitli gruplara ayrılmalarıdır. Bu te'villere göre her grup, cehennemde kendi durumlarına uygun bir tabakaya atılacaktır.⁷⁸⁴

Meryem suresindeki âyette geçen “ateş” ifadesine getirdiği açıklamalar ve hem de “ateş” ibaresi içeren âyetlere getirdiği açıklamalar Geylânî'nin “ateş” ile genellikle hem dünyaya bağlılığı hem de ahiretteki cehennem ateşini kast ettiğini göstermektedir.

Ona göre dünyaya bağlılık ateşi âhiretteki cehennem ateşine benzemektedir. Bu ateşler ancak iman sahibi mümin karşısında sönmektedirler. Çünkü cehennem “*Ey Mü'min! Geç git, nurun ateşimi söndürdü*”⁷⁸⁵ dediği gibi, dünya ateşi de mü'minin imanını ve Allah'a yakınlığını karşısında sönmektedir. Böyle bir imanını elde edebilmek için çalışmak gerekmektedir. Bu şekilde dünya ve ahiret ateşi o mü'mine zarar veremez olur. Geylânî bu duruma “**Ey ateş! Serin ve selâmet üzere ol**” âyetini (el-Enbiyâ, 21/69)

⁷⁸³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 29.

⁷⁸⁴ bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. 9, s. 279-284; Fahreddin Râzî, age., c. 21, s. 243-245; Hayreddin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 3, s. 612-613.

⁷⁸⁵ Muttakî el-Hindî, el-Hindî, el-Allâme Alâ'eddîn Ali el-Muttakî b. Hüsâmuddîn. *Kenzu'l-ummâl fi süneni'i-akvâl ve'l-ef'âl*. 5. Baskı. Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1985., c. 14, s. 385, hadis no: 39029.

delil getirir.⁷⁸⁶ Dolayısıyla ateş sadece Hz.İbrahim'in atıldığı ateşi değil, insanların karşı karşıya kaldıkları dünya ateşine ve cehennem ateşine delalet etmektedir. Hz. İbrahim'in imanına karşı ateşin tesirsiz kalması gibi, imanının gücüne göre dünya ve ahiret ateşi tesirsiz kalmaktadır. Buradan yola çıkarak iman gücünün herşeyin ötesinde bir dirayet verdiğini söyleyebiliriz. Nitekim Geylânî de bu meyanda **“Allah kuluna yetmez mi?”** meâlindeki âyeti (ez-Zümer, 39/36) zikretmektedir. Çünkü ona göre sıkıntılara sabredip şikâyet etmemek, rızâ halinde sıkıntılara göğüs germek Allah'ı kendisine kâfi görmenin bir tezâhürüdür. Zaten Allah kuluna nasıl davranacağını görmek, yapmış olduğu vadine güvenip güvenmediklerini denemek için musibetler göndermektedir. Bunu başaran kul, Allah'ın kendisini gördüğünün ve bildiğinin idrakine varmış olan kişidir.⁷⁸⁷

Musibetlerin hikmetlerine yönelik Geylânî'nin ele aldığı başa bir âyet de **“...Nasıl davranacağınızı görelim diye”** meâlindeki âyettir (Yûnus, 10/14). Bu âyete göre Geylânî, Allah'ın, kullarını nasıl davranacağını görmek için imtihan ettiğini söylemektedir.⁷⁸⁸ Dolayısıyla âyette geçen “Allah'ın görmesi” kulunu imtihan etmesiyle bağlantılıdır.

Bu nedenle Allah'ın görmesini küçümseyenler, Allah'tan gerektiği gibi korkmayan ve bu sebeple imtihanları kaybedenlerdir. Âyette geçen “Allah'ın görmesi”nden haberdar olanlardan kasıt, kalbi uyanık olan kullardır ve onlar Allah'ı da kalpleriyle görmüşlerdir. Allah'ın kulunu imtihana tâbî tutması onu helaller ve haramlar konusunda denemeye tâbî tutmasıyla gerçekleşmektedir. “Allah'ın görmesini küçümseyenler” bu helal-haram hassasiyetine dikkat etmemektedirler. Esasen imtihanların gayesi, dünyaya esir ve kul olmaktan kurtarıp Allah'a yaklaştırmaktır.

⁷⁸⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 369.

⁷⁸⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 290.

⁷⁸⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 248.

Geylânî bu âyet üzerinden Allah'ı kalpleriyle göremeyenlerin sanki görüyormuşçasına amel etmelerini tavsiye eder. Ona göre kalbi uyanık olanların amelleri kalp ameli, kalbi uyanık olmayanların ameli ise helal ve haramlara dikkat etmek yani şeriate uymaktır. Şeriat ile ilgili amelleri düzelmeden kalp amelleri düzelmemektedir. Bu imtihanların neticesi; kalbi uyanık olanların kalplerinin bağlandığı sahte ilahlardan kurtulmasıdır.⁷⁸⁹ Mezkûr âyetle bağlantılı olarak Geylânî başka bir meclisinde **“Onları gâh iyiliklerle gâh kötülüklerle sınadık”** (el-A'râf, 7/168) meâlindeki âyeti zikretmektedir. Çünkü insanoğlunun kalbi ancak hayır ve şer ile izzet ve zillet ile zenginlik ve fakirlik zıtlıklarıyla düzelir. Böylece onlar nimetler için şükredip günahları sebebiyle başına gelen musibetlere sabretmeleri neticesinde Allah'ın yakınlığına erişmektedir.⁷⁹⁰

Geylânî'ye göre Allah'ın kullarına sıkıntılar gönderip, ardından da kurtuluş vermesi **“O her gün yeni bir iştedir”** (er-Rahmân, 55/29) âyetinin bir tezahürüdür. Bu âyetin kapsamı Allah'ın sıkıntıyı bir topluluktan diğerine taşımasını da içermektedir. Bu âyete göre Allah sıkıntıların ve rahatlamanın yaratıcısıdır. O'na göre bu âyet gereği amel etmek isteyen kul, bir sıkıntıyla karşılaştığında, Allah'ın kurtarmasını beklemelidir. Yani sıkıntısı karşısında ümitsizliğe düşmemeli, Allah'a karşı daima ümit içerisinde olmalıdır. Bu sebeple başına bir sıkıntı geldiği için Allah'a yönelmekten asla vaz geçmemelidir. Nitekim sıkıntıları gönderen Allah olduğu için, rızâ halinde sabretmesi o kişinin Allah ile olması anlamına gelir.⁷⁹¹

Geylânî'ye göre Allah cezalandırmak istediği kullarını imtihan eder. Bu cezanın sebebi, kulun Allah'a itaat konusunda tembellik ve üşengeçlik göstermesidir.⁷⁹² Bu da, şükürsüzlük ve iman zafiyetinden kaynaklanır. **“Eğer şükreder ve iman ederseniz,**

⁷⁸⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 248.

⁷⁹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 351.

⁷⁹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 216.

⁷⁹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 112.

Allah size niye azap etsin” (en-Nisâ, 4/147) âyetini bu meyanda zikreder. Geylânî “*kaygı*” yı kulun imtihanı olarak açıklar. Ona göre kulun çektiği kaygı kula azap olmaktadır. Bu kaygılar Geylânî’ye göre şu alt başlıklardan oluşmaktadır:

Kısmetinde olmayan şeyi arama kaygısı başta olmak üzere, aile sıkıntıları, geçim derdi, yetersiz kazanç, dik başlı çocuklar, aile bağlarının zayıflığı vs. gibi herşey bir kilitlenme, donup kalma ve imtihandır.⁷⁹³ İmanı yeterince güçlü olsaydı kul bu kaygıları çekmezdi. Yani Geylânî’ye göre bu durumda olan kul, âyette işaret edilen azabı hissetmezdi. Bunun sebebi tarafımızca kulun imanı zayıf olduğu için Allah’a yeterince güvenememesi ve bu yüzden kendisini bu kaygılar karşısında çaresiz ve korunmasız hissetmesidir. Ayakları sağlam zemine basmayan, yerin ayaklarının altından çekilip alındığını düşünen herkes, kendisini boşlukta ve tehlikede hissetmektedir. Kaygı imtihanıyla kullar kalplerinin bağlandığı sebepleri görmüş olmaktadır. Ancak insanın bu kaygılardan kurtulmak üzere Allah’a yönelmesi fitrî bir davranıştır. Böylece Allah, gönderdiği azap aracılığı ile dünya ve insanlarla fazla meşgul olan kuluna, Kendisini hatırlatmış olmaktadır

Sülemî âyetin tefsirinde; “*Eğer şükrederseniz, sizin üzerinize olan iyilik ve ihsanına muttali olarak iman ederseniz, değişik çaba ve zorlukların içerisinde olan sizlere, Allah niçin azap etsin?*” denilerek azap konusu Geylânî’de olduğu gibi sadece ahirete nisbet edilmeyip dünyada karşılaşılan durumlar, zorluklar ve sıkıntılarla da ilişkilendirilmektedir.⁷⁹⁴ Kuşeyrî’nin âyete getirdiği yorum, şükür ve imanın mâhiyeti sadedindedir.⁷⁹⁵ Bursevî tefsirinde âyet hem zâhirî hem de işârî olarak yorumlanmıştır. O, “azap” kelimesini “ayrılık elemi” olarak yorumlar. Yani nimet vereni tanımayıp O’na iman etmeyen, nimet verenin nimetlerine şükretmeyen kimsenin Allah’la olan

⁷⁹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 112.

⁷⁹⁴ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 165.

⁷⁹⁵ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 1, s. 380-381.

bağlantısını kesmesinin sonucunda Allah tarafından terk edilmiş ve yardım kesilmiş bir konuma düşmesinin “*ayrılık elemi*” olarak isimlendirildiği anlaşılmaktadır. Yine Bursevî’ye göre Allah, ezelde eş-Şâkir olduğu için kendisine iman edip şükreden mükâfatını o şükretmezden önce, kâfirin küfrünün cezasını da onun küfründen önce verir.⁷⁹⁶

Geylânî, Meryem suresindeki âyette geçen “*ateş*” ile Nisâ suresindeki âyette geçen “*azap*” arasında doğrudan bir ilişki kurar. Her iki âyette de ateş ve azap konusu sadece ahirete ve cehenneme nisbet edilen bir konu olmanın ötesinde, dünyada hayatında da insanların imtihan hikmeti gereği birtakım zorluklarla, sıkıntılarla sınanmalarına, korku, endişe ve kaygılarına da nisbet edilerek te’vil edilme yoluna gidilmiştir.

İmam Rabbânî, “*Eğer şükreder ve inanırsanız Allah size neden azap etsin?*” (en-Nisâ, 4/147) âyetini dünyevî hazlardan istifade ederken nefsin hoşnutluğunu, arzu ve isteklerini dikkate almak yerine ibadet ve taatleri yerine getirebilmek için kuvvet kazanmaya niyet edilmesi gerektiği şeklinde açıklar. Bu niyet gerçekleştirilemiyorsa bile gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır. Bu sebeple Allah’a yaklaştıran her türlü niyette ve ibadette zorlanmadan kurtulup niyetin hakikatine ulaşması için insanın daima tevazu ile yakarıшта bulunması gerekir. Her niyet bu ölçü doğrultusunda şekillendirilmelidir. Aksi takdirde bu şuurun kazanılamaması bu sayılanlardan mahrum kalmayı doğuracağı için potansiyel bir azap durumu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Allah’a yakınlığa vesile olmuyorsa, Allah’tan uzaklaştırması sebebiyle azaba rücû etmektedir.⁷⁹⁷

Geylânî, başa gelen musibetlerin kaynağını herkesin kendi hal ve tavırlarında araması gerektiğini söyler. “**Şüphesiz bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe**

⁷⁹⁶ Bursevî’nin âyete getirdiği açıklama ve te’vil için bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=4&tAyahNo=147&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1> Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁷⁹⁷ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 182.

Allah onların durumunu değiştirmmez” (er-Ra’d, 13/11) âyetini bu duruma gerekçe göstermektedir.⁷⁹⁸ Kullarının kurtuluşa ermelerini dilediği için onlar kendi elleriyle kendilerini helak etmeden önce, Allah nefislerini, hallerini düzeltmeleri için sıkıntı göndermektedir. İşte bu sebeple Allah’ı tanıyanlar, üzerlerindeki sıkıntıların hangi kusurları sebebiyle gerçekleştiğini, kendilerine neyin ceza olarak gönderildiğini bilmektedirler. Geylânî, buna genç bir dilenciye “alışsaydın daha iyi olurdu” diyerek üzerine vazife olmayan bir işle meşgul olan sâlih bir kulun altı ay boyunca teheccüt namazlarından yoksun bırakılmakla cezalandırıldığını örnek verir.

Geylânî’nin açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla Allah’ı tanımayanlar ise sıkıntıların sebeplerini kendi kusurlarında aramamaktadırlar. Bunun yerine kusurların sebeplerini çevrelerinde gelişen şartlara bağlayabilmektedirler. Geylânî âyette “*kavmin kendi durumunda değişmesi gereken*” tavrı haram yememek ve nimetlere şükretmek temeli üzerine açıklar.⁷⁹⁹ Geylânî; Allah’ın, kullarının kurtuluşu için onlara sıkıntı göndermesinin önemi üzerinde durur. Onun bu tespitini, günümüzde yapılan çalışmalar da doğrulamaktadır. Buna göre insanlar genellikle olumsuz olduğunu düşündükleri durumlarla karşılaştıklarında nefislerini muhasebeye tâbî tutmaktadırlar. Böylece kendilerine dair farkındalıkları artmakta ve olumsuz durumlara maruz kalmaktan sakınmak için Allah ile irtibatın da dâhil olduğu olumlu davranışlara yönelmektedirler.⁸⁰⁰

İmam Rabbânî, “*Hiç kuşkusuz bir topluluk kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmmez*” (er-Ra’d, 13/11) âyetini gerekçe göstererek; bulunduğu beldenin zalimlerin şerrinden korunması için dua talep eden Molla Ahmed

⁷⁹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 168.

⁷⁹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 168.

⁸⁰⁰ bkz. Mevlüt Gani, *Nefs Muhasebesine Psikolojik Açıdan Bakış*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Psikolojisi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 85-86, 90.

el-Berkî'ye, Allah'ın onu ve o bölgeyi zalimlerin şerrinden koruduğunu bildirir. Ancak o bölgenin halkına iyi ve güzel davranışlarını değiştirmemeleri konusunda nasihat edilmesi gerektiğini ve Müslümanların hayrını dilemek gerektiğini söyleyerek uyarmaktadır.⁸⁰¹ İyi ve güzel davranışları terk etmenin ve zor durumda olan diğer insanların halini anlamaktan uzaklaşmanın bozgunculuğa sebep olduğunun ve zalimlerin zulmünü celbettiğinin göstergesidir. Dolayısıyla iyiliklerin devamı, Allah'ın da iyilikle muamelesini celbetmekte; iyiliklerin yerini kötülöklere bırakması ise zâlimlerin zulmüne duçar olmayı celbetmektedir.

Geylânî imtihanların hikmetlerinden birini de insanların kendileri hakkında iddia ettikleri durumların hakikatini ortaya çıkartmak için olduğunu söylemektedir. Buna birçok kişinin münafık davranışlar sergilediği halde ihlaslı olduklarını iddia etmesini örnek göstermektedir. Bu iddiaların doğruluğunun ortaya çıkması için insanların musibetlerle olan münasebetini *“altının ateşe sokularak hakikiliğinin anlaşılması”* olarak tasvir eder. Bunun için Geylânî *“Kim halîm ve sakîn bir kimse olduğunu iddia ederse onu kızdırarak sınarsınız. Kerem (cömertlik) iddiasında olan kimseyi, kendisinden bir şeyler isteyerek sınarsınız. Kim neyi iddia ederse biz onu tersiyle sınarsınız”*⁸⁰² demektedir. Bu sebeple imtihan halinde kulluğumuzun kalitesini, yani Geylânî'nin tanımlamasıyla altının saflığını ispatlayabilmemiz için yapmamız gerekenin kendi heveslerimize değil, takvâya sarılmamız olduğunu ifade eder. Bunu da **“Allah takvâ sahiplerinin yanındadır”** (en-Nahl, 16/128) meâlindeki âyetle delillendirmektedir.⁸⁰³ Dolayısıyla âyette geçen “takvâ” ifadesi zorluk, imtihan anında Allah'ın tarafında olmak şeklinde yerini bulmaktadır. Böylece hakiki Allah taraftarı olduğunu, yani altınının sahih olduğunu ispatlayanlar Allah'ın yakınlığını elde edebilmektedirler.

⁸⁰¹ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 400-401.

⁸⁰² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 319.

⁸⁰³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 319.

Geylânî, imanın artıp eksileceğini, eğer kişi avam ise imanının itaat ile artıp günah işlemekle azalacağından söz etmektedir. Ancak havassın imanı, insanlara olan irtibat ve terki ölçüsünde azalıp, artmaktadır. Bu nedenle Geylânî'ye göre musibetlerin gerekçelerinden biri de kalpten insanları çıkartmak suretiyle havassın imanının arttırılmasıdır. Çünkü kalbe insanların sevgisinin girmesi demek; Allah'a tevekkülün, güvenin sarsılması, O'ndan başkasına dayanmak ve korkmak, Allah'a yönelmek yerine O'ndan başkalarına yönelmek anlamına gelir. Bu ise Allah'ı birlemek değil, başkalarını Allah'a ortak koşmak demektir. Bunlar ise kalp amelleridir. İşte bu sebeple havassın kalbinden insanları çıkartması demek kalp amelleriyle meşgul olarak Allah'a daha da yaklaşması anlamına gelir.

Geylânî **“Cahiller onlara laf attıkları zaman, ‘selam’ der geçerler”** (el-Furkân, 25/63) âyetini havassın insanları kalpten çıkartmasıyla irtibatlandırarak açıklamıştır.⁸⁰⁴ Buradan kalp amellerinin düşüncelerle ve inanışlarla bağlantılı olduğunu anlamaktayız. Geylânî'nin ele aldığı âyetten havassın “Rahmân'ın kulu” vasfına sahip insanlar olduğu anlaşılmakta, Geylânî bu âyete göre davrananların mertebesini havas olarak belirtmektedir. Çünkü onlar Geylânî'nin mâhiyetini açıkladığı şekilde kalplerinin insanlarla olan bağlantısını ve beklentisini keserek Allah'ı tevhid etmektedirler.

Cahillerin onlara laf atması ise Allah'ın onların kalplerini denemek için vesile kıldığı bir imtihandır. Allah onları kalp amelleriyle imtihana tâbî tutmaktadır. Çünkü onlar kalplerinde Allah ile meşgul olurlarken, bu tarz uygunsuz davranışlarla muhatap olmaları; bu insanlara vereceği cevabı düşünmesine, insanları düşünmesine yani kalbinin insanlarla meşgul olup Allah'tan ayrı düşmesine sebep olacaktır. Böylece “Rahman'ın kulları” yani havas; Allah'a yönelişi, tevhidi bozulacağı için onları görmezden gelerek güler yüzle karşılık verir. Zikrullah ve murakabe ibadetini, güler yüz

⁸⁰⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 152.

göstererek korumuş olurlar. Aksi takdirde Allah'ı bırakıp, mahlûkunu düşünmeyi tercih etmesi sebebiyle cahillik etmiş olacaktır. İnsanların bizlere hoşumuza gitmeyecek sözler söylemeleri; kalbimizin ne denli onlara bağlandığını ve kalplerimizi Allah'ın düşüncesinde, muhabbetinde ne denli sabit tutabildiğimizin ortaya çıkmasını, yönümüzü insanlardan Allah'a dönmemizi sağlar. Hakikatli kulların sahtelerden ayrıştığı bir arenadır. Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) *“Ey kalpleri evirip çeviren! Kalbimi dinin üzere sabit kıl!”*⁸⁰⁵ duasının önemini burada hatırlatmak yerinde olacaktır.

Geylânî'ye göre insanın sadece Allah'a yönelişini sınayan imtihanlardan birisi de **“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme”** (Tâ-Hâ, 20/131) âyeti bağlamında ele aldığına göre, insanın dünya hırsı içerisinde başkalarına lütfedilen rızka göz dikmesidir. Hâlbuki kişinin rızkı mutlaka onu bulacaktır. Başkasının olan ise asla kişiye ulaşmayacaktır. Bu sebeple yapılması gereken sadece Allah'a yönelip, Allah ile meşgul olmaktır.⁸⁰⁶ Rızıklar taksim edilmiş ve sahipleri belirlenmişken kişinin hırsa kapılıp kalbinde Allah'a yönelmek yerine dünyalığa meyletmesi, kulluk kalitesini belirleyen bir imtihandır.

Geylânî **“Allah sabredenleri sever”** (Âl-i İmrân, 3/146) âyeti gönderilen musibetleri, Allah'ın kulunu sevdiği için sınaması olarak görür. Çünkü kul her emre uyma ve yasaktan her kaçmasında, Allah'ın ona olan sevgisi artmaktadır. Malumdur ki emirlere itaat ve yasaklardan sakınmak, sabır gerektirir. Böylece Allah'ın emir ve yasaklarına uyarken hâsıl olan sıkıntılara sabretmek, kulu Allah'a daha çok yaklaştırmaktadır.⁸⁰⁷

⁸⁰⁵ Tirmizi, Kadir, 7, Davet: 89; İbni Mâce, Dua, 2.

⁸⁰⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 240.

⁸⁰⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 193.

Geylânî musibet konusunda Hz. Eyyûb'u örnek göstermektedir. Geylânî'ye göre Hz.Eyyûb'un yaşadığı musibetlerden Allah'ın muradı, O'ndaki sevgiyi ortaya çıkartmak, peygamber seçmek için Zât'ından başka herşeyden uzaklaşmasını istemesidir. Bunun için Allah Teâlâ onu ailesinden, malından, çocuklarından ve tâbîlerinden ayırmış, şehir dışında çöplük içinde bir kulübede oturtmuş ve yanında hizmet edecek Hz. Yusuf'un kızı olan hanımından başka hiç kimseyi bırakmamıştır. Sonra Allah onun derisini soymuş, gücünü elinden almış, sadece dilini, gözünü, kulağını ve kalbini bırakmıştır. O, bu halde Allah'ı diliyle dua ve zikirle meşgul olarak Allah'a yönelişe devam etmiştir. Böylece Allah Teâlâ O'na kudret harikalarının kendi bedeni üzerinde gidip geldiğini göstererek Kendisini ona tanıtmıştır.

Başlangıçta pek çok sıkıntılar geçirilmiş olmasına rağmen sabırla Allah'a güven içinde geçirilen sürecin sonu hem maddi hem manevi rızıklarla, makamlarla, yakınlıkla, seçkinlikle neticelenmiştir. Geylânî bu durum sebebiyle *“başlangıcı acı idi, son tatlı oldu”* diyerek **“Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır”** (el-İnşirah, 94/5) âyetine telmihte bulunur.⁸⁰⁸ Geylânî, sıkıntılara sabretmenin Allah dostlarını daraltmadığını söyler: *“Sıkıntılar çeşit çeşittir: Bir kısmı bedene, bir kısmı kalbe aittir. Bir kısmı da insanlarla kurulan ilişkilerdedir, bir kısmı da Yaratıcı ile olan ilişkilerdedir. Sıkıntı çekmeyen insanda hayır yoktur. Sıkıntılar Allah'ın kırlangıç kuşlarıdır”*⁸⁰⁹ diyerek açıklamıştır.

Geylânî insanlara Allah'ın rızasını elde etmek için sıkıntılara göğüs germelerini, tahammül etmelerini tavsiye ederek; musibetleri, belâları Allah'ın seçkin kullarına karşı değişmez tavrı olarak nitelemektedir. Allah'ın bununla amacını;

“Onların her şeyle ilişkisini keser ve onlara türlü türlü sıkıntılar verir. Dünyayı, âhireti, arştan ferşe her yeri onlara dar eder. Onların varlıklarını yok edinceye kadar

⁸⁰⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 296.

⁸⁰⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 296.

*bu tutumunu sürdürür. Varlıklarını yok edince de onları başkaları için değil, yalnız Kendisi için tekrar var eder.”*⁸¹⁰ Bu sözlerini **“Sonra onu başka bir yaratılışla yeniden var ederiz. Yaratıcıların en güzeli olan Allah ne yücedir”** (el-Mü’minun, 23/14) âyetiyle destekler. Bu açıklamalara göre Allah, musibetleri insanın nefesine olan güvenini yıkıp, nefse güvenmek yerine Kendisine güvenmesini ve iman etmesini sağlamak içindir. Böylece o insanın nefesine itaat ettirdiği ne varsa hepsi Allah’a itaat eder bir hal almaktadır. Nefis yerini sırf Allah için olmaya bırakmaktadır. Böylece

Geylânî’nin âyete binaen bahsettiği “yaratılış” Allah için var olmaktır. Mânevî bir yaratılıştır. Bu yaratılışın hakikati Allah’a tam kulluk ediyor olmaktır. Bu yaratılışa erebilmeleri için

*“Seni imtihan edecek diye Rabbinden kaçma. O seni imtihan ediyor ki sebeplere tutunup kapısını terk edecek misin, etmeyecek misin, dış görünüşe aldanacak mısın, yoksa gerçeği mi bulacaksın, idrak edenin kapısına mı gideceksin, yoksa idrak etmeyenin mi, görenin mi yoksa görmeyenin mi kapısına baş koyacaksın?”*⁸¹¹ diyerek dinleyicileri uyarmaktadır.

Geylânî’nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere aslında insanların Allah’a tam kulluğa erebilmeleri için kaçtığımız, korktuğumuz hakikatlerle yüzleşmek gerekmektedir. Bu yüzleşmeye sebat edebilenler, bu yüzleşmede kendilerine ölüm gibi gelen durumların ardından bir doğuş, bir hayat bulacaklardır. Bu nedenle böyle bir yüzleşmeyi yapabilenler Allah’ın seçkin kulu olmaya namzet olmaktadır. Dolayısıyla aslında belâlar, musibetler vasıtası ile Allah kullarını inşâ etmektedir. Yine de Geylânî Allah’tan imtihana tâbî tutulmadan, belâlara maruz kalmadan Allah’ın yakınlığını ve lütfunu dilemektedir. Eğer mutlaka bir âfet ateşine maruz kalınacaksa bu ateşi Hz. İbrahim’in ateşine benzetmesini dilemektedir.

⁸¹⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 57.

⁸¹¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 57.

Geylânî “**Biz ateşe ‘İbrahim’e yakıcı olma, serin ve selâmet üzere ol’ dedik**”

(el-Enbiyâ, 21/69) âyetinde geçen ateşi insanın maruz kalacağı her türlü musibet olarak açıklamıştır. Bu belâ ateşinin yakıcılığından da ancak Allah’ın dostluğu ile kurtulmuştur. Hz. İbrahim belâ gelmeden evvel Allah’a dostluğu seçmiştir. Geylânî bizlerin Hz.İbrahim’den ders almamız gerektiğini söyler.⁸¹² Çünkü bizlerden asıl beklenen sıkıntılar gelmeden evvel Allah’a yönelen bir kul vasfını kazanmamızdır.⁸¹³ İmtihandan kaçıp imtihanlara dayanamayanlar Allah’a yaklaşılamamaktadırlar. Allah’ın seçkin kulları başlarına bir sıkıntı geldiğinde imtihanın sahibi olan Allah’ı görüp, O’ndan yardım diler, O’nın rızasına göre tavır alır, O’na yaklaşırlar. Böylece imtihan ateşi de onların hizmetkârı ve gizli bir lütuf olur. Çünkü imtihan ateşine tâbî tutulan bir kul, Allah’ın desteğini almakla hak davada sabit kılınır, Allah’ın desteği ile doğrulanır, Allah’a güveni güçlenir, metaneti kuvvetlendirilir, içindeki gizli potansiyelleri harekete geçirilir. Böylece imanı ve kalbi sağlamlaştırılarak dirik bulur. Sadece bu şekilde İbrâhimî kullar karşılıklarına çıkan zorlukları cennet bahçelerine çevirebilecek dirayete, ateş kaplı kapıları cennet bahçesine açacak iman anahtarına sahiptir. İbrâhimî olabilmek için; en başta Allah’la olmayı seçmek, O’nun rızasına uygun amelin ilmini öğrenmek, O’ndan gelecek musibetlere daha gelmeden râzı olmak gerekir.

Geylânî yaşanan sıkıntıları Allah’ın terbiye metodu olarak değerlendirmektedir. Bununla ilgili “**Biz onları sağa sola çeviriyorduk**” (el-Kehf, 18/18) meâlindeki âyeti ele almaktadır.⁸¹⁴ O, dolayısıyla sağa sola çevrilmeyi siddîkların sıkıntılarla terbiye edilmesi olarak açıklar. Onlar sabrettikçe de Allah’a yakınlıkları artmaktadır. Onlar tüm hayatları boyunca Allah’ın kendi terbiyesine aldığı insanlardır. Bu musibetlerden sabredişlerinin meyvesi olarak elde ettikleri Allah’a

⁸¹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 58.

⁸¹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 329.

⁸¹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 262.

yakınlık, sıkıntıların onları ezmesine müsaade etmemektedir. Âyette de sağa sola çevirenin “Biz” olarak belirtilmiş olması, Geylânî’nin vurguladığı gibi doğrudan Allah’ın eliyle terbiye edilmeye işâret etmektedir. Nitekim ashab-ı kehf’i anlatan bu âyete göre onları çeviren Cebrâîl, Geylânî’nin anlattığı sıddîkler zümresini de Allah’ın kudret, rahmet, sevgi ve lütuf eli döndürmektedir.⁸¹⁵

3.14. Ribbiyyûn

Geylânî pek çok yerde Allah taraftarı olmaya değinmektedir. Bir kişinin Allah’ın tarafında yer almadıkça Allah dostlarından olması mümkün değildir. Kulun her şart ve durumda Allah’ın tarafını tutması gerekmektedir. Geylânî **“Uğrumuzda cihad edenler var ya, Biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz”** (el-Ankebût, 29/69) meâlindeki âyette cihad edenleri Allah taraftarları olarak değerlendirir. Onlar ihlaslı ve gerçek iman sahibi kimselerdir.

Özellikle “Ribbiyyûn” kavramının karşılığı olan Allah’tan yana tavır sergilemek şu durumları içermektedir:

- Allah’a ve peygamberine inanmak ve onları doğrulamak
- İmanın kemâle ermesi için Allah’ın kitabını ve peygamberinin sünnetini yaşamak,
- Kendinden, amellerinden ve Allah’tan başka her şeyden vazgeçmek.⁸¹⁶
(İşlediği amelleri kendinden soyutlayarak nefesine isnat etmemektedir)

Allah taraftarı kişi, O, Kendisine ulaşan yollarına iletinceye dek O’nun tarafında kalmak suretiyle nefis mücadelesini sürdürür. İşte bu mücahede vesilesiyle Allah taraftarı olanların cihaddaki samimiyetleri ortaya çıkar. Böylece onların gerçekten

⁸¹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 249.

⁸¹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 112.

Allah'ın tarafında oldukları belli olmaktadır. Allah da onları yakınlığına kabul ederek, onlara makam vermekte ve katında güvenilir kılmaktadır.

3.15. Mevt

Arapça “mâ-te” fiilinin masdarı olarak gelen “mevt” kelimesi, sözlükte “hayattan ayrılmak”, “tıbbî ve hukukî olarak bir insanın hayatının sona ermesi”, “ölmek”, “bir şeyin sükûn bulması”, “rüzgârın esmesinin son bulması”, ateşin soğuması”, “yolun trafikten yoksun olması”, “bir arazinin imardan ve sakinlerden hâlî olması” anlamlarına gelmektedir.⁸¹⁷

Mevt, tasavvufta nefsi arzuların giderilmesi, sökülüp atılmasıdır. Çünkü nefsin hayatı hevâ iledir. Nefis bu hevâ ile süflî isteklere, şehvet ve lezzetlere meyler. Böylece kalb, ilmî hayat hakikatinden mahrum kalır. Bunun sebebi, nefsin cahilliğidir. İmam Ca'fer-i Sâdık, “*Tevbe ediniz, nefsinizi öldürünüz*” âyetinden (el-Bakara, 2/54) hareketle tevbeyi ölüm olarak kabul eder.⁸¹⁸ Doğal ölüm (mevt), tasavvufta şeb-i arûs (gerdek -vuslat- gecesi) olarak görülmüştür. Zira onda aşkın maşukuna vuslatı vardır. Sahte âşıklar ölümü istemezler. Ölüm karşısında gösterilen tavır, gerçek âşıkla sahte âşığı birbirinden ayıran bir ayıraç gibidir.⁸¹⁹

Şeyh Ebû Bekir Vâsîî (ö.320/932) ölüm ve dirilik konusuna getirdiği açıklamaya güneşi örnek getirir. Onun açıklamasının kriteri sıfatın değişip aynın değişmezliğidir. Güneş suya vurunca suyu ısıtmaktadır. Sıcaklık bu durumda suyun sıfatı olur. Ancak su aynı (zâtı) ile güneş olmamaktadır. Bu şekilde Hak ile olup Onun sıfatlarıyla sıfatlanan kullar ancak O'nunla diri olanlardır.

⁸¹⁷ bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., “mvt”, *el-Mu 'cemu'l-vasîî*, s. 897; Fikret Karaman v. dğr., “mevt”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 386.

⁸¹⁸ bkz. Abdurrazzâk el-Kâşânî, *Mu 'cemu Istilâhâtü's-Sûfiyye*, s. 110.

⁸¹⁹ bkz. Ethem Cebecioğlu, “mevt”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 432-433.

O kul Allah değildir ancak nefisini tezkiye ve kalbini tasfiye yoluyla üzerinde Allah'ın isimlerini ızhar ederek taşımaktadır.⁸²⁰ İşte bunu sağlayabilmek için tasavvufta aşılması gereken bazı yönleri mevt ile tasnif ederek isimlendirmişlerdir. Buna göre yeşil ölüm (mevt-i ahdar) nefse karşı çıkmak, kırmızı ölüm (mevt-i ahmer) ibadete düşkünlük, beyaz ölüm (mevt-i ebyaz) açlık, siyah ölüm (mevt-i esved) halkın eza ve cefasına katlanmayı ifade etmektedir.⁸²¹ Avam mertebesinde gerçekleşen mevt, nefsi tezkiye ve ruhu tasfiye sürecinin neticesi olarak ortaya çıkar.

Geylânî, **“Rabbim benim için cennette bir ev yap!”** âyetine (et-Tahrîm, 66/11) telmihle mü'minlerin doğal ölüm hadisesini anlatmaktadır. Bütün mü'minlerin ölecekleri esnada basîretleri açılmakta ve cennetteki yerlerini görmektedirler. Ölümlerinde burnuna cennetin hoş râyihâsı gelince ölümle ilgili sıkıntıları hafifler.⁸²²

Firavun'un karısı Asiye'nin durumu böyledir. Çünkü iman ettiği öğrenilince işkence yapılmış, işkenceler sırasında Asiye'nin basîreti açılmış, cennet kapılarının açık olduğunu ve meleklerin orada bir ev yaptıklarını görmüştür. Ölüm meleği ruhunu almak için gelince ona cennetteki o evin kendisine ait olduğunu müjdelemiştir. Bunun üzerine Asiye gülmüş ve işkencenin acısı ondan çekilip gitmiştir.⁸²³

Tusterî, Sülemî ve Kuşeyrî tefsirlerinde ilgili âyet ele alınmamıştır. Ancak, Geylânî'nin ilgili âyetten hareketle Firavun'un karısı Âsiye hakkında getirdiği açıklama ve yorumun benzeri, daha geniş ve teferruatlı şekilde Rûhu'l-Beyân'da yer almaktadır.⁸²⁴ Geylânî'ye göre âyetle anlatılan ölüm safhasına ait olan bu vaziyeti mü'minlerin bir kısmı ölmeden çok önce öğrenmektedirler. Bunlar murâd (Allah

⁸²⁰ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 657.

⁸²¹ bkz. Ethem Cebecioğlu, “mevt”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 433.

⁸²² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 321.

⁸²³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 186.

⁸²⁴ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=66&tAyahNo=11&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

tarafından istenen) ve müfred (Allah'ın kendine seçtiği) olan mukarreb (yaklaştırılmış) kullardır.⁸²⁵

Geylânî, “Allah hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır” (el-Ahzâb, 33/4) âyetine göre, kalpten Allah'tan başka her şeyi çıkartmak gerektiği düşüncesindedir.⁸²⁶ Kalpten mâsivâyı atarak Allah'a vâsıl olmak için bir avamın geçmesi gereken zorlu engeller bulunmaktadır. Bu engellerin her birini bertaraf etmek, onun için âdeti bir ölümdür. Geylânî'ye göre kul için mevt mesâbesinde olan bu durumlar şunlardır⁸²⁷:

- Nefse, hevâsına, tabiâtına, alışkanlıklarına uymamak,
- İnsanlara ve sebeplere bağlanmaktan vazgeçmek,
- İnsanlardan ve sebeplerden ümidini kesmek,
- Allah'a ortak koşmamak, Allah'tan zâtı dışında bir şey istemeyi bırakmak,
- Tüm amellerini nimetler için değil, sadece Allah rızası için yapmak,
- Allah'ın tedbirine, kazâsına ve tasarruflarına rızâ göstermek.

Kalpten çıkarılması gereken hususlar, Allah ile kul arasında bir perdedir. Bu perdeleri kaldırmak kul için mevttir, yani ölüm gibidir. Ancak bu mevtten sonra sonsuz hayatı bulur. Çünkü sonlu, fânî, âciz olan mâsivâ gitmiş; yerini sonsuz, bakî, kadîr olan Allah almıştır. Bu nedenle ölümün ardından dirilik gelmektedir. Kulun bu diriliği elde edebilmesi için mevti yaşaması zorunludur.⁸²⁸ Burada mevtten kasıt, kulun kendisinden

⁸²⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 321.

⁸²⁶ bkz. Avam öncesi mertebesi, Şirk başlığı

⁸²⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 123.

⁸²⁸ “Kur'an'da insanın hayatı; “gökten indirdiğimiz su”ya (eş-Şûrâ, 42/51) benzetilir. İnsanda hayat suyunun ilk çıktığı yer, insanın merkezi olan kalptir. Bu yüzden tarikatların hepsinde zikrullah kalpten çekilir. Zikir, daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse dervişin suyun ilk çıktığı pınarın fışkırdığı yere yani Evvel'e doğru yaptığı manevi bir yolculuktur. Orada her şeyin yaratıcısı, zaman ve mekân ötesi, Sübhan olan Allah vardır. Yani iman ve aşk vardır. Kudsi hadiste “Yere göğe sığmadım, ama inanan kulumun kalbine sığdım”(Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s.229. Hadis no: 2256.) buyrulur. Zikir çekerek kalp latifelerine yaptığımız uygulama, netice itibariyle Allah'a doğru dönüş yani rucû' ameliesidir. Çünkü “Biz O'ndan geldik, sonunda yine O'na döneceğiz” (Bakara 2/156) âyetine göre, zikrullah uygulaması; aslında ölmek demektir, yani aslımıza, Allah'ımıza dönmektir.” (Alıntı: Ethem Cebecioğlu, *Tasavvufî Bir İstilâh Olarak: Nokta-i Süveydâ*, s. 15-16).

vazgeçmesi ve Allah'ı tercih etmesidir. Böylece yeniden dirilir. Kalbi diner, huzur bulur. Allah o kulunu dilediği gibi çekip çevirir. Kalp Allah'a yakınlık Kâbe'sine girer ve Allah'tan başka her şeyi unuttur.⁸²⁹

3.16. İman

Arapça “â-me-ne” fiilinin masdarı olan “îmân” kelimesi, sözlükte “inanma”, “tasdik etme”, “emniyette olma” anlamlarına gelmektedir. Râgıp el-İsfehânî, imana göre amel etmeyi/imanın fiile dönüşmesini de imana dâhil etmektedir.⁸³⁰

“Îmân”, ıstılahta bir kimsenin Allah'ın varlığını, birliğini, sıfatlarını, peygamberlerini, ahiret gününü ve bunlardan başka iman edilmesi gereken şeyleri kalp ile tasdik edip dil ile söylemesidir.⁸³¹ Tasavvufî açıdan iman birkaç çeşit olarak değerlendirilir: a) istidlâlî iman, b) yakînî iman, c) şuhûdî iman, d) huzûrî iman. İstidlâlî iman, ilmi deliller getirilerek gerçekleşen imandır. İman eden kişinin güçlü bir imana sahip olması yakînî imandır. Şuhûdî iman, kalp zevkiyle şuhûda erilen imandır. Son üç imana, ancak sülûk yoluyla yaşanarak ulaşılır.⁸³²

Geylânî “İman artar ve eksilir. İtaat etmekle artar, günah işlemekle azalır. Bu avam hakkında böyledir”⁸³³ demektedir. Nefsiyle girdiği mücâhede ve kalbini Allah'tan başka şeylerden arındırma çabası kişinin imanını güçlendirmektedir. Bu evreye gelen kişi artık imanı üzerinde taşıyan hakiki mü'min vasfına sahip olmuş kişidir. Allah hakkında **“O her şeye gücü yetendir”** (en-Nûr, 24/45) ve **“Allah her şeyden haberdar ve en iyi bilendir”** (Lokmân, 31/34) âyetlerine yakinen iman etmektedir.

⁸²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 123.

⁸³⁰ bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., “emn”, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 27-28; Râgıp el-İsfehânî, “emn”, *el-Müfredât*, s. 26.

⁸³¹ bkz. Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “iman”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 167-168.

⁸³² bkz. Ethem Cebecioğlu, “iman”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 308-309.

⁸³³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 152.

Geylânî bu âyetlere iman eden kişinin sebeplerden bağımsız hale geldiğini, isteyince sadece Allah'tan istediğini ve artık kalp gözünün açılmaya başladığını bildirmektedir.⁸³⁴ Onun bu sürecini Geylânî Hz. İbrahim'in Kur'an'da geçen yıldız, ay ve güneş kıssası ile anlatmaktadır. Hz. İbrahim sırasıyla yıldızdan, aydan ve güneşten soğuyarak **“Ben batanları sevmem. Ben yüzümü hanif olarak gökleri ve yeri yaratana yönelttim ve ben müşriklerden değilim”** (el-En‘âm, 6/76-79) demektedir. Geylânî yıldızı *“dünya sevgisi”*, ayı *“ahiret sevgisi”* olarak tanımlamış; yıldızı, ayı ve güneşi iman mertebesi olarak yorumlamıştır. Öyle ki kişinin imanı dünya sevgisinden geçince büyüüp ay seviyesini almakta, ahiret sevgisinden geçince daha da büyüüp güneş seviyesini almaktadır.⁸³⁵

Tusterî eserinde ilgili âyeti ele almamıştır. Sülemî tefsirinde *“Üzerine gece bastırınca bir yıldız gördü: “Bu imiş Rabbim!” dedi. Batıverince de: “Ben böyle batanları sevmem.” dedi”* meâlindeki 76. âyete yorum getirilirken, İbrahim'e önce vahdaniyetin yıldızlarının, güneşlerinin ve aylarının gizlendiği; ayların, yıldızların ve güneşin görüntüsüyle kendisine şüphenin galip geldiği; ancak onun Hakka, yıldızlar, güneş ve ayla değil, Hakkın sırrıyla muttali olduğu ifade edilmektedir. *“Gündüz güneşi battığı halde kalplerin güneşi batmaz”* denilerek tevhid güneşine işaret edilmiştir.⁸³⁶

Kuşeyrî tefsirinde ilgili âyete getirilen şu yorum, dil ve üslup farklılığı ile Geylânî'nin yorumunu çağrıştırmaktadır. Yoruma göre talebin karanlığı onu (İbrahim'i) kuşatmış, vücudun sabahı henüz ona tecelli etmemiştir. Akılların yıldızı doğunca, İbrahim burhanın sırrıyla Hakkı sırrıyla müşahade etmiştir. Ve o zaman *“bu benim Rabbim”* demiştir. Sonra ziyası (ışığı) artarak ilmin ayı doğunca, beyan şartıyla ona muttali olmuş ve *“işte bu benim Rabbim”* demiştir. Sonra sabah görünmüş, gündüz

⁸³⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 44.

⁸³⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 206.

⁸³⁶ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 205.

olmuş, şeref burcundan irfan güneşleri doğmuştur. (İş böyle olunca) talep için bir mekân, tecviz (müsamaha) için bir hüküm, töhmet için bir karar kalmamış ve şöyle demiştir: *“Ey kavmim! Ben sizin taptıklarınızdan beriyim”*. Öyle ki, ayândan sonra bir şüphe, zuhurun peşinden de bir örtü kalmamıştır.⁸³⁷ Bu açıklamanın anlaşılabilirliğini artırmak için İbn Arabî’nin şu yorumuna yer vermek yerinde olacaktır.

İbn Arabî de kâinatı insanın yaratılışının zâhiren ortaya çıkmış hali olarak değerlendirmektedir. Bu sebeple yıldız, güneş ve ay da insandaki mânevî cihetlere işâret etmektedir. Ona göre güneş insanın ruhudur. Güneşle yer ehli aydınlandığı gibi ruh vasıtasıyla ceset yolunu bulmaktadır. Ay, insanın aklına işâret etmektedir. Bazen artıp bazen eksilmektedir. Ayın hilal şekli de bu yüzden çocukluk döneminin aklını sembolize etmektedir. Ayın bedir halini alana dek büyümesi de çocukluktan yetişkinliğe doğru aklın kemâline işâret etmektedir. *“Akıp akıp yuvasına giden yıldızlar”* (et-Tekvîr, 81/16) meâlindeki âyete göre gökteki beş yıldız ise insanın görme, tatma, işitme, koklama ve dokunmadan oluşan beş duyusuna işâret etmektedir.⁸³⁸

Geylânî imanın güçlenmesiyle ilgili Hz.Musâ’nın Tur Dağında kavminden seçilmiş yetmiş kişiyle yaşadığı hadiseye **“Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı yakalayınca (bayıldılar)”** (el-Araf 7/155) âyetiyle telmihte bulunmaktadır. Ona göre Allah’ın sözlerini işitebilmek için belirli bir imani olgunluk gerekmektedir.⁸³⁹ Bu iman olgunluğuna erebilmek için de Allah’ın emirlerine uymak gerekmektedir. Çünkü Geylânî Hz. Musa kıssasını şöyle anlatmıştır:

“Allah onlara seslendi, hepsi birden bayıldı, sadece Musa kaldı. Allah onlara yeniden can verince “Bizim Allah’ın yüce kelamını dinlemeye gücümüz yoktur. Sen

⁸³⁷ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 1, s. 484-485.

⁸³⁸ bkz. Muhyiddin-i Arabî, *Şeceratü’l Kevn Üstün İnsan*, s. 66, 67.

⁸³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 280.

Allah ile bizim aramızda aracı ol” dediler. Allah da Musa ile konuşup onları dinledi ve sorularına cevaplar verdi. Musa, Allah’ın kelamını ancak inancı güçlü olduğu ve layıkıyla taat ettiği için dinleyebildi. Diğerleri ise inançları zayıf olduğu için dinleyemediler. Musa’nın Tevrat’ta getirmiş olduklarını kabul edip emir ve yasaklarında ona uysalar ve küstahça sözler söylemeseler Allah’ın kelamını dinleyebilirlerdi.”⁸⁴⁰

Görüldüğü üzere, Müslüman olmak vasfı ancak Allah’ın âyetlerine iman etmekle gerçekleşmektedir. Âyetlere iman etmek, onları hayatına geçirmiş olmakla mümkündür. Geylânî bununla ilgili; “Âyetlerimize iman edip Müslüman olanlar” (Zuhuf 43/69) lafzını bir buyruk olarak değerlendirmiştir.⁸⁴¹ “Kim ilim öğrenir, öğrendiği ile amel eder ve ameline ihlaslı olursa kalbindeki pırlıltı ve pınar, Allah tarafından bir nur olur da kendini de, başkalarını da aydınlatır”⁸⁴² demek suretiyle ancak imanın ilim nuruna dönüşen yönüne işaret eder. Yani: İman edenler, Allah’ın emirlerine uyarak ve o emirleri yaşayacak ve o tecrübesiyle âyet hakiki ilmine dönüşecektir. Böylece imanı önce kalbine sonra ilmine nur verecek ve o nur ile aydınlanıp aydınlatacaktır.

Geylânî, imanın gelişip yakîn halini alması ve yakînin olgunlaşması için yapılması gerekenlere de temas eder. Çünkü Allah’ın seçkin kulu olabilmek için yakîn sahibi olmak gerekmektedir. Geylânî’ye göre yakîni güçlendiren durumlar şunlardır:

- 1- Akıl sahibi olmak: Akıl sahiplerinin tüm gayret ve niyetleri Allah’ın huzuruna iman ile çıkmak, imanı tekemmül ettirmektir.

⁸⁴⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 280.

⁸⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 320.

⁸⁴² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 320.

- 2- Aklı en yararlı şekilde kullanmak: Kişiyi Allah'ın nimetlerini tanıtan, nimetlere şükretmeyi sağlayan, nimetleri ve nimetlerin büyüklüğünü itiraf etmeye yardımcı olan akıl, en yararlı akıldır.
- 3- Sâlihlerle birlikte olmak: Onların söz ve fiillerine saygıda kusur etmemek, onlardan gelecek sertlik ve sıkıntılara sabredip sebat etmek, bütün hallerinde onlara rıza gösterip uymak, onların sözlerini anlamaya çalışarak, anladığıyla amel etmeyi içermektedir.
- 4- Şikâyet etmemek: Kalpten ve dilden bir şey istemeyi geçirmemek, böylece Allah'tan başka kimseden bir şey talep etmemek, sessiz ve saygılı olmak kapsamındadır.
- 5- İlim: Allah'ın bütün kısmetleri insanlar arasında çoktan paylaştırdığının ve bu işi sonlandırmış olduğunun ilmine iman etmesi, yakîn sahibi olmasıdır.
- 6- İlmiyle amel etmek: İlmi elde ettikten sonra bu ilmin gereği olarak Allah'tan hiçbir şey istememek, istemeye utanmak ve sadece Allah'ı zikirle meşgul olmak, nasibinin zamanını beklemek, nasibi konusunda acele etmeyerek amel etmeyi kapsamaktadır.
- 7- Helal yemek: Kalbi aydınlatarak onu karanlıktan kurtarmaktadır.
- 8- Çalışıp gayretli olmak: Nefis, hevâ ve şeytana karşı gelip Allah'tan korkup Allah'tan beklemek ve Allah'a güvenerek sebat etmeyi kapsamaktadır.
- 9- İhlas ile amel etmek: Samimiyetsiz amel tamahkârlıktan ibarettir. Bu sebeple yakınının güçlenmesini isteyen kişi ihlasla amel etmelidir.⁸⁴³

⁸⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 179.

3.17. Kesb

Arapça “kesb”in sözlük anlamı, insanın bir faydanın celbi, bir hazzın elde edilmesi noktasında aradığı şeydir. Bir kimsenin ailesinin geçimi için gayret etmesi, rızık ve maişet talep etmesi, ticaretinde kazanıp kâr etmesidir.

Terminolojik olarak kesb, insanın alın teri dökerek el emeği ile geçinmesi, çalışıp hayatını kazanması anlamındadır. Ulemâ ve sûfiler bu anlamdaki kesbi benimsemişler, kişinin geçimini sağlayacak kadar kazanmasını, geriye kalan zamanını ibadetle geçirmesini tavsiye etmişlerdir. Pek çok âlim ve sûfinin aynı zamanda bir meslek ve sanat sahibi olması, işte bu sebeptir. “El-kâsibu habîbullâh” (çalışıp kazanan Allah dostudur) şeklindeki yaygın söz, bu zemine oturmaktadır.⁸⁴⁴

“Kesb”, özellikle Kur’ân’da geçen bir kavram olup kalbin kesbi (el-Bakara, 2/225), ticarete mal kazanma (el-Bakara, 2/267), sa’y ve amel manasında (el-Bakara/2/286; el-A‘râf, 7/39) kullanılmıştır.⁸⁴⁵ Geylânî ise kesb terimini, kulun Allah yolunda çalışması olarak değerlendirir. Kul nefsinin tezkiye ve kalbini tasfiye ile oldukça zorlu bir mücadeleyi ancak üzerinde çalışarak başarabilmektedir. Hiçbir şey yapmaksızın bunlara erişmesi insanların çoğunluğu için mümkün değildir. Zikrullah dahi bir çalışma gerektirmektedir. Nitekim kul Allah yolunda gereken tüm özelliklere sahip olsa bile her birinin kemâlât bulması yine çalışma gerektirmektedir.

Buraya değin anlatılmış olan tüm bu süreç, fiilen çalışmayı gerektirmektedir. Bu çalışma olmadan Allah’a yakınlık mertebelerine erişilemez. Bunun için Geylânî **“Yaptıklarınıza karşılık cennete girin”** (en-Nahl, 16/32) meâlindeki âyeti getirmektedir. Bunu *“Pamuğu kendi elinle ek, kendi elinle sula ve kendi emeğinle*

⁸⁴⁴ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “ksb”, *el-Müfredât*, s. 430-431; İbrahim Mustafa v.dğr., “ksb”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 792; Ethem Cebecioğlu, “kesb”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 366; M. Kemal Atik v. dğr., “kesb”, *İslâmî Kavramlar*, s. 430.

⁸⁴⁵ Fikret Karaman v. dğr., “ahiret”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 328.

yetiştir de ondan sonra onu eğir, dik ve giyin. Başkasının malıyla ve giyisiyle sevinme”⁸⁴⁶ diyerek benzetmede bulunur.

Kul, kendi gösterdiği çalışmaları neticesinde o çalışmaların el verdiği mertebeye layık olmaktadır. Bu sebeple kendisini başkalarının güzel sözlerini anlatarak o makamdaymış gibi göstermesi sadece bir aldanıştır. Geylânî’nin yaptığı benzetme çiftçilik faaliyetiyle ilgilidir ki özellikle pamuk ziraati, sabır ve özen isteyen uzun bir süreçtir. Dolayısıyla diyebiliriz ki Allah yolunda tekâmül bir günde olacak bir durum değil, aksine sabır ve dikkat isteyen uzun bir çalışma sürecini içermektedir. Geylânî’ye göre kesbin muhtevası özetle şöyledir:⁸⁴⁷

- Kalbi saflaştırmak,
- Allah’ı tanımaya çalışmak (marifetullah)
- Allah’ta fenâ bulmak, yani O’nun kaderinde, kudretinde ve ilminde metanetle salabetle durmak.

Geylânî, “*Takva sahipleri o kimselerdir ki, melekler, onların canlarını hoş ve rahat halde alırlar. ‘Selam size, Yaptıklarınıza karşılık cennete girin’ derler*” şöyle açıklar: Bir kimsenin, kul olup cennete girebilmesi; ancak kalbi tasfiye, marifetullah ve fenâ aşamalarını aşarak manevi yönden kendisini geliştirmesiyle mümkündür.

Tasavvufî tefsirlerde de buna benzer açıklama ve yorumlar getirilmiştir. Bir kimsenin cennete girmesi, Allah yolunda hizmete devam etmesi, şehvetleri terk etmesi, nefisini dünyaya ve kötülüklerine daldırmaması ve istikamet üzerinde olmasıyla gerçekleşecektir.⁸⁴⁸

Kuşeyrî’ye göre yaptıklarına karşı cennete girecek o kimseler, Allah’ın emirlerine riayet ederek nefislerini pisliklere daldırmayan, kalplerini Allah sevgisine ve

⁸⁴⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 281.

⁸⁴⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 281.

⁸⁴⁸ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 365.

rızasına tahsis ederek başka alâkalardan temizleyen, yaratılmışlara iltifat etmeme sırrına mazhar olan kimselerdir.⁸⁴⁹ Bursevî'nin âyete getirdiği yorum da aynı mahiyettedir.⁸⁵⁰

Geylânî, insanın tembellik yönünden bahsederken; “*Bir şeyi hiç karşılıksız almak istiyorsun. Senin eline hiçbir şey geçmez. Dünya bile zorluğunu çekmeden eline geçmiyor, Allah'ın katındakini nasıl elde edeceksin?*”⁸⁵¹ der. Ayrıca, “**Onlar gecenin çok az bir bölümünde uyurlar, seher vakitlerinde de istiğfar eder, bağışlanma dilerler**” gibi âyetlerle de (ez-Zâriyât, 51/17-18) Allah'ı isteyenlerin bu gaye için nasıl çalıştıklarına işaret eder.⁸⁵²

Bu âyetle ilgili olarak gece teheccüde kalkanları Geylânî iki sınıfta değerlendirmiştir. Evvelâ bu kulların kulluğa önem verdikleri ortaya çıkıca Allah onları uyandırması için bir melek görevlendirmektedir. Bunu Peygamberimizden naklettiği “*Allah Cebrail'e, Ey Cebrail! Falanca kulumu uykusundan uyandır, falanca kulumu da uyut buyurur*”⁸⁵³ hadisi ile destekler.

3.18. Hidâyet

Geylânî'ye göre hidayet bir arayış sürecidir. O'na göre hidayet şirkten tamamen kurtulduktan sonra gerçekleşir. Yani Geylânî'nin bahsetmiş olduğu hidayet daha sofistike olup avamın anladığı şekilde kelime-i şهادet getirerek Müslüman olmak değildir.

Geylânî, “**Beni yaratan doğru yolu elbet gösterecektir**” (ez-Zuhruf, 43/27) âyetini doğru yolu bulmak için “**Allah de. Sonra da onları daldıkları konuyla baş başa bırak, oyalanıp dursunlar**” (el-En'âm, 6/91) âyetle irtibatlandırır. Bu irtibata

⁸⁴⁹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 295.

⁸⁵⁰ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=16&tAyahNo=32&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁸⁵¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 316

⁸⁵² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 316

⁸⁵³ Bu hadisin kaynağına ulaşamamıştır.

göre hidayete ulaşmak için dört husus ön plana çıkar. Bunlardan ilki; kişinin Allah'tan başka her şeyden yüz çevirip sadece Allah ile meşgul olması, ikincisi; hidayet yolunu bulabilmek için sadece dünyaya dalmayı değil, ahiret nimetlerinin de peşine düşmekten vaz geçmek, üçüncüsü; âyette geçen hidayete ulaşabilmek için yolun engebeli oluşuyla değil, doğrudan Allah'ın hidayetiyle uğraşmak ve sonuncusu; bu yola daha önce girerek yolun tehlikelerini öğrenmiş olan kişilere uymak. Geylânî'nin tanımına göre bu kişiler ilmiyle amel eden, amelinde ihlaslı olan mürşidlerdir. Bu mürşidlere sadakatle uyulması gerekmektedir.⁸⁵⁴

Geylânî'ye göre **“Beni yaratan elbette bana hidayet eder”** (eş-Şuarâ, 26/78) âyeti; hidayet yolunda arayış içerisinde olan kişinin yolu ayırt edemediği, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu kavrayamadığı zamanlarda Allah'ın hidayet edeceğini gösterir.⁸⁵⁵ Geylânî, hidayet olmayı üç safhada incelemektedir.

- İlki hidayeti arayış,
- İkincisi hidayetin gelmesi,
- Üçüncüsü de hidayet olduktan sonraki durumdur.

Öncelikle kişi bilmelidir ki nefis, nefsin arzuları (heva-heves), dünya ve ahiret ruhun ihtiyacını tatmin yönüyle sonludur. Hidayet yolcusu daima istikrarlı bir biçimde sapsaksızın tükenmez bir hazine olan Hakk'ın peşinde olmalıdır. Bu şekilde hidayet, ancak kişi Hakk'a tâbî olduğu zaman, Hakk'tan gelmektedir. Kişiyi hidayete erdirecek Hakk'tan başka bir merci yoktur. Yani kişi öce Hakk'ı talep etmekte, bu arayışında samimiyet gösterdiğinde Hakk'tan hidayet gelmektedir. Kişinin hidayet istediğine dair samimiyetinin ölçüsü ise tevbesidir. Hidayet yoluna girmek için önce bütün günahlarından tevbe etmeli, samimi bir hayâ duygusu içerisinde günahlarından

⁸⁵⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 325.

⁸⁵⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 18.

uzaklaşmalıdır. Tevbe, beden salih amellerle temizlendikten sonra kalple yapılır. Tevbe eden bir kul için Allah'ın hidayete erdirmesi şu minval üzeredir:

Hidayeti arayış, kulun evvela kalbinin sebepler ve yaratılanlara bağıllık çölünden çıkmasını gerekir. Kalp sebeplerle ve yaratılmışlarla bağını kestiği zaman bunun getirisi olan tevekkül, marifetullah, sebepleri terk ve sebeplerin yaratıcısını arama denizinde ilim gemisiyle⁸⁵⁶ yola koyulmuş olacaktır. Çünkü sebeplere ve yaratılmışlara bağıllık çölü temsil etmektedir. Kalp bu çölden çıkmayı başardığı zaman hidayeti arayış denizine açılacaktır. İşte bu şekilde hidayeti arayış gemisi ummanın tam ortasına gelince “*Beni yaratan elbette bana hidayet eder*” diyecek ve tam orada hidayete nail olacaktır.⁸⁵⁷

Hidayetten sonraki safhada ise, Geylânî, kişi hidayete erdiğinde Allah'ı hatırladıkça yürüdüğü hidayet yolunun aydınlanarak şüphelerinin kaybolacağını söylemektedir. Nitekim aydınlık olan yerde her şey açık seçik olduğu için şüpheye yer kalmayacaktır. Bu hidayetle kişi çok ileri mesafeler kat etmekte, dereceler elde etmekte ve onun kalbi herkesi geride bırakmaktadır. Eğer yanlış yola düşerse imanı hemen ortaya çıkararak onun yolunu aydınlatacaktır. Bu şekilde yalnızlık ve korkuları sona ererek; bunların yerine üns nuru ve kurb (yakınlık) rahatlığı gelecektir.⁸⁵⁸ Burada imanin hemen ortaya çıkıp kişinin yolunu aydınlatması hidayetin ve imanin bağını göstermektedir. Kişinin böyle bir hidayete nail olması Allah'ın yardımıyla gerçekleşmektedir.

Geylânî'nin âyete ilişkin yorumunda “deniz” ifadesini tam olarak ne ile benzerlik kurduğu açık değildir. Bu sebeple biz onu “hidayeti arayış denizi” olarak

⁸⁵⁶ Geylânî'nin ilim gemisi hakkındaki yorumu için bkz. “*Onun yüzüp durması da Allah'ın adıyla*” (Hûd, 11/41) Kalp, Zâhir ve Bâtin.

⁸⁵⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 18.

⁸⁵⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 18.

nitelendirdik. Ayrıca buradaki hidâyetin bildiğimiz anlamda bir ihtida olmadığı da açıktır. Bu konudaki alegorik ifadelerin hangi hakikate tekabül ettiğini şu şekilde anlamak gerektiği kanaatindeyiz:

“Mâneviyat yolunda ilerleyen bir mü’min, çok değişik tecellilerle karşılaşır. Zirâ insan kalbi, okyanus gibidir. Bu okyanusun suları bazen çok durgundur, bazen de korkunç dalgalı bir fırtına halindedir. Bu sebeple okyanusu geçip sâhil-i selâmete ulaşmak için geminin sağlamlığı kadar dirâyetli bir kaptana da ihtiyaç vardır. Eğer kaptan fırtınalar esnasında gemisine hâkim olamazsa, onu okyanusun derinliklerine gömüverir. Henüz yolun başındakilerde bu gibi tecelliler pek görülmez. Ancak bu deryada açıldıkça Rahmânî mi şeytânî mi olduğu bilinmeyen zuhûrâtlar, ferdden ferde değişen bâzı mânevî cilveler, inkıbâz (kabz) ve inbisât (bast) gibi bir takım haller kendini göstermeye başlar. İşte bunların tespiti ve tedbiri için dirâyetli ve kâmil bir mürşidin rehberliğine ihtiyaç vardır.”⁸⁵⁹ Görüldüğü üzere bu açıklama Geylânî’nin yorumuyla entegre edildiğinde mü’min kalp okyanusunda ilim gemisiyle yol almakta, yol ilerledikçe mâhiyetinin bilinemediği pek çok durumlarla karşılaşmaktadır. Bu şekilde yol alarak Geylânî’nin müjdesini verdiği hidayete ulaşır.

3.19. Nasrullah

Arapça “yardım”, “Nusret”, “zafer” anlamına gelen “nasr” kelimesi⁸⁶⁰ Kur’ân’da bir surenin adıdır. Bu surede, Allah’ın Hz. Peygamber’e yardımını zikredilmekte, fetihten sonra insanların bölük bölük İslâm’a girecekleri müjdelanmaktadır. Hz. Peygamber’den Allah’ı hamdiyle tesbih edip O’ndan mağfiret dilemesi istenmekte, Allah’ın tevbeleri kabul edeceği vurgulanmaktadır.⁸⁶¹

⁸⁵⁹ Osman Nuri Topbaş, *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, Erkam Yayınları, İstanbul 2012, s. 241.

⁸⁶⁰ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “nsr”, *el-Müfredât*, 495; İbrahim Mustafa v.dğr., “nsr”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 933-934.

⁸⁶¹ bkz. Nasr, 110/1-3.

Nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye etmek üzere Allah’a ibadetle sürekli uğraşıp çalışan kula, ilâhî yardım bir şekilde gelir. Bundan yana ümitsizliğe düşülmemelidir. Çünkü Geylânî Allah’ın bu çalışmayı gösteren kuluna vaadi olduğunu hatırlatmak üzere; **“Yolumuzda çalışıp gayret gösterenleri Biz (Bize ulaşan) yollarımıza iletiriz”** (el-Ankebût, 29/69) ve **“Siz Allah’a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınıza sebat verir”** (Muhammed, 47/7) meâlindeki âyetleri zikretmektedir.⁸⁶²

Geylânî’ye göre Allah’ın yardımının geldiği durumlardan biri de, insanların Allah’ın emirlerine itaatsizliklerine karşı emr-i bi’l-ma’ruf yaparken gerçekleşmesidir. Bu yardıma işareten delil olarak Geylânî, **“Allah size yardım ederse sizi yenecek yoktur”** (Âl-i İmrân, 3/160) ve **“Siz Allah’a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınıza sebat verir”** (Muhammed, 47/7) âyetini zikreder. Ayrıca bu duruşun nefsanî değil, iman kaynaklı bir duruş olması gerektiğine vurgu yapar ve; *“Başkalarına nefsinle, heva ve hevesinle değil, inancınla karşı çık. Karşı çıkan inançtır, ortadan kaldıran yakîndir, yardım edense Allah’tır, sana yardım eder ve seninle övünür”*⁸⁶³ der.

Geylânî’ye göre sırf Allah rızası için İslâm’da olmayan bir duruma karşı çıkmaya Allah’ın yardımı şu üç hususta gerçekleşir:

- İslâm’a uygun olmayan o durumun ortadan kalkması sırasında,
- Kötü iş yapanlara karşı dinini savunan kişinin bileğini güçlendirmek üzere,
- Kötü iş yapanları, dini savunan kişi karşısında alçaltırken...

Ancak eğer kul bu görevi, nefsine, şeytana, tabiatına, heva ve hevesine uyarak yaparsa bu durumda Allah onu kendi halinde bırakır ve o kötülüğü işleyenlere karşı yardım etmez. Nitekim âyette Allah’ın yardım etmesi ancak Allah’a yardım edilmesi şartına bağlanmaktadır. Yani bu tavır Allah için ortaya konmalıdır. İhlaslı olunmalıdır. Çünkü kötülüğe karşı gelen güç imandır. Çıkışı sırf Allah (c.c.) için olmalıdır. Aksi

⁸⁶² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 196.

⁸⁶³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 240.

halde kaldırmaya çalıştığı bir kötülüğü kendi çıkarlarına ters düştüğü için reddetme durumuna düşer.⁸⁶⁴

Böylece Geylânî, kulun İslâm uğruna mücadele etmesinde Allah'ın yardımına mazhar olabilmesi için heva ve hevesini terk ederek İblisin tuzaklarına düşmeksizin Allah rızasını esas almasının, önemine işaret eder. Hatta meclislerinden birinde şöyle der:

“Peygamberimizin getirdiği dinin duvarları yıkıldı. ‘Beni onaracak yok mu?’ diye imdat istiyor. Nehir yatağının suyu kurudu. Allah’a ibadet edilmez oldu. İbadet edenler de gösteriş ve münafıklık içindeler. Duvarları yeniden ayağa kaldırmaya, nehir yatağının suyunu artırmaya ve ikiyüzlülerin kökünü kazımaya kim yardım eder?”

Bu konuda O, **“Siz Allah’a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınıza sebat verir”** (Muhammed, 47/7) âyetini delil olarak zikreder. Böylece âyette Allah’a yardım etmenin hangi durumları ve şartları kapsadığını açıklar. Anladığımız kadarıyla bu keyfiyet; dinin helal ve haram duvarlarının yenilenip onarılması ve tertemiz saf kaynak olan İslamın şuurunu kazanarak onunla amel etme ve münafıklıktan arınma olarak özetlenebilir. Geylânî’nin yardımcı için bu çağrısı yapması; *“İsâ onların inkârlarını sezince Allah’a giden yolda yardımcılarım kim?”* (Âl-i İmrân, 3/52) âyetini hatırlatır.

Tusterî tefsirinde âyeti yorumlarken günah (zenb) üzerine yoğunlaşır. Allah, günah sahibi olup da bilmesine rağmen ona devam eden kimseyi yardımsız bırakmaktadır, der.⁸⁶⁵ Sülemî, tefsirinde Allah’ın bir kimseye yardım etmesi için kulun kendi güç ve kuvvetine dayanmayıp, her işinde Allah’ın ipine gibi sebeplere

⁸⁶⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 240.

⁸⁶⁵ bkz. Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, s. 128.

teveşşülünün gerekliliğine işaret eder.⁸⁶⁶ Kuşeyrî de Allah'ın yardımının olabilmesi için nefis mücadelesinin gerekliliğine, Allah'ı dost edinmeye; şehvetleri, masiyetleri ve şeytânî iğvâları terk etmeye dikkat çeker.⁸⁶⁷ Bursevî Allah'ın mü'min kullarına yardım etmesi konusunu tevekkül (Allah'a dayanıp güvenme) üzerinden açıklar, ayrıca Kuşeyrî'nin yorumuna da yer verir.⁸⁶⁸

Sonuç olarak Geylânî'nin nasrullah ile ilgili açıklamalarına bakılacak olursa hem enfüsi hem afaki olarak Allah'ın yardımı vuku bulmaktadır. Enfüsi yardımı kişinin kendi iç savaşındaki sebat ve azmi neticesinde gerçekleşir. Afaki ise kulun ihlasla Allah'ın dinini savunduğu takdirde ortaya çıkar. Böylece kalbindeki tüm sevgilere Allah'ın sevgisinin galip gelmesiyle kul havas mertebesine ulaşır.

⁸⁶⁶ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Teşîr*, c. 1, s. 125.

⁸⁶⁷ bkz. Kuşeyrî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 292.

⁸⁶⁸ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=3&tAyahNo=160&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETHU'R-RABBÂNÎ'DE HAVAS VE EHASSU'L-HAVAS MERTEBELERİ İÇİN ÂYETLERE GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR

4.1. Havas Mertebesi

Havas Allah’a yakınlıkla ilgili yüksek bir mertebedir. Nitekim Geylânî bu mertebeler hakkında “Mü’minin sahip olduğu inanç güçlendiği zaman ona mukîn (yakîn sahibi) denir. Bu inanç daha da güçlendiği zaman da ârif denir. Allah’ı tanımakta ilerleyince âlim denir. İlmi de güçlenince muhib (Allah’ı seven) denir. Sevgisi ilerlediği zaman ise mahbûb (sevilen) denir. Bunu da iyice sağlamlaştırdınca ganî (Allah’tan başkasına muhtaç olmayan); mukarreb (Allah’a yakın); müste’nes (Allah ile arasında sıcak ve yakın bir ilişki bulunan) denir”⁸⁶⁹ diyerek açıklamıştır.

Havas mertebesindeki kullar gerçek birer mü’mindirler. Onlar çok sayıdaki manevi potansiyellerini harekete geçirmiş, ruhları, kalpleri, nefisleri ve bedenleriyle iman etmiş kullardır. Ruhun iman potasında kalplerini nefislerini ve bedenlerini terbiye etmişlerdir. Ruhları, kalpleri, nefisleri ve bedenleri kendi özelliklerine göre Allah’a kulluk etmekte ve böylece tek bir gayede birleşerek tevhidi yaşamaktadırlar.

4.1.1. Tevhid

“Tevhid” kavramı Arapça “vahdet” masdarından türetilmiştir. “Vahdet”, cinsi içerisinde teklik, benzersizlik, münferid olma, bütün olma, parçalardan meydana

⁸⁶⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 261-262.

gelmemek ve parçalara ayrılmamak anlamlarına gelir.⁸⁷⁰ Sözlükte “birleştirmek” anlamına gelen “tevhid”, İslâm inancında Allah’ın isim ve sıfatlarıyla bir olduğunu, eşinin ve ortağının olmadığını, yerde ve göklerde var olup meydana gelmekte olan her şeyin Allah’ın tasarrufunda olduğunu, O’na döndüğünü ve O’ndan bağımsız olmadığını ifade eder. Tevhid’in zıttı şirk’tir. Tevhid, Allah’a şirk koşturmanın adıdır.⁸⁷¹ Tevhid eşyayı olması gereken yere yerleştirmektir.⁸⁷² Cürcânî’ye göre tevhid, Allah’ın zatını tasavvur olunan, zihni olarak hayal edilen her şeyden uzak tutmaktır.⁸⁷³

Tevhid, Allah’ı rubûbiyetle tanımayı, vahdaniyetini ikrar etmeyi, eş ve benzer olanları O’ndan nefyetmeyi gerektirir. Sûfilerin tevhidi yaşayarak ve tadarak bilmelerine “tevîd-i hâlî” denmiştir. Tasavvufî açıdan tevhid, kulun sadece Allah’ı kastedip istemesi, iradesini Hakk’ın iradesinde eritmesi; vecd halinde mâsivâyı terk ederek sadece Hakk’ı görmesi şeklinde ifade edilmiştir.⁸⁷⁴

Genellikle “Allah’ı tevhid etmenin sadece kalpte bir inanış olduğu” şeklinde ki açıklamaların yanında Geylânî’nin tevhid anlayışı hem enfûsî hem âfâkî açılımlarla oldukça kapsamlıdır. Özetlemek gerekirse; tevhid, dağınık parçaların Allah rızasında bir araya getirilerek birleştirilmesidir. Enfûsî tevhid insanın bedeni, nefsi, kalbi ve sırrının Allah rızasında mutabık ve senkronize çalışmalarıdır. Âfâkî tevhid ise, bütün mahlûkâtın Allah’ın kuvvet ve iradesi altında hareket ettiklerini bilmektir. Böylece bütün mahlûkât, tevhidi haykıran toplu bir senfoni orkestrasına dönüşecektir. Ayrıca, insanların Allah’tan başka amaçlar peşinde dağınık ve bireysel koşmaları yerine

⁸⁷⁰ bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., “vhd”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 1027; M. Kemal Atik v. dğr., “tevhid”, *İslâmî Kavramlar*, s. 700.

⁸⁷¹ bkz. M. Kemal Atik v. dğr., “tevhid”, *İslâmî Kavramlar*, s. 700-701; Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “tevhid”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 365-366.

⁸⁷² bkz. ‘Abdurrazzâk el-Kâşânî, *İstılâhât es-Sûfiyye*, s. 378.

⁸⁷³ bkz. ‘Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu ‘cemu’l-Te’rîfât*, s. 62.

⁸⁷⁴ bkz. Ethem Cebecioğlu, “tevhid”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 659.

kardeşlik bağlarıyla, hedefi Allah rızası ve Allah sevgisi olan tek bir yürek haline gelmeleridir.

Muvahhid olan bir insan, bahsettiğimiz bu tevhidi nefis tezkiyesi ve ruh tasfiyesi ile âdeta dolaşım sistemi bozulmuş olan beden, nefis, akıl, kalp ve sır arasındaki âhengi elde ederek ve insanların arasında ayırım yapmaksızın kardeşlik ihdas ederek, onları Allah’a davet ederek sergiler. Geylânî’nin böylesine bütüncül değerlendirdiği tevhid anlayışı kendimizi ne denli tevhide ulaştığımızı test etmek açısından oldukça önemli bir kriter sunmaktadır. Nitekim insanları ötekileştirip, ayrıştıran, etiketleyerek aralarında soğukluk yayan herkes tevhid hakikatinden uzaktır. Onlar, tevhidle insanlar arasında perdedir.

“O hergün yeni bir iştedir” (er-Rahmân, 55/29) âyetine göre Allah *“değiştirir, birine yardım eder, diğerini kendi haline bırakır, kimini öldürür, kimini diriltir, kimini kabul eder, kimini kapısından geri çevirir, kimini yaklaştırır, kimini uzaklaştırır”*⁸⁷⁵. Abdulkâdir Geylânî’nin bu açıklaması ağırlıklı olarak Allah’ın kulları üzerindeki manevi tasarruflarına yöneliktir.

Bu âyete göre Allah halden hale geçirendir. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz zaman dilimleri her an bir hali içermektedir. Zaman; içinde pek çok hal barındırmaktadır. Halden hale geçiş bir değişim olduğundan, değişim için zaman gerekmektedir. Zamanın hükmettiği her şey de bir değişim, dönüşüm, halden hale geçiş söz konusudur.⁸⁷⁶ Geylânî *“Ben Allah’ın ters yüz etme elindeyim. Beni bir dağ yapar, bir zerre. Bir bakmışsın beni deniz yapmış, bir bakmışsın bir damla. Bir bakarsın güneş olurum, bir bakarsın bir huzme. Geceyle gündüzü değiştirdiği gibi durmadan beni değiştirir”*⁸⁷⁷ demektedir. Burada değişimi tabiattaki örneklerle ifade etmekle birlikte

⁸⁷⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 41-42.

⁸⁷⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 56.

⁸⁷⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 56.

buradan anlıyoruz ki tabiatta da devamlı bir halden hale geçiş söz konusudur. Zira zaman tabiata da hükmetmektedir.

Abdulkadir Geylani “*sizin anlayışınıza göre bir gün, başkasının anlayışına göre ise bir an*”⁸⁷⁸ diyerek ayetteki “gün” kelimesinin kapsamını geniş tutmuş ve insanların anlayış kapasitesine göre anlamın daralıp genişleyeceğine işaret etmiştir. Allah her şeyi her an bir halden başka bir hale sokmaktadır.

Bu halden hale geçişlerin hikmeti Allah’ın cc kullarını “seçkin kulluk-havas” vasfına dönüştürmesi içindir. Her değişimin gayesi dönüşümdür.

Âyete göre Allah her an her şeyi halden hale sokmaktadır. Böylelikle havas ehli içinde bulundukları her hali sadece Allah’tan bilen, her halde sadece O’nu gören, her halde sadece O’nu duyan, her halde sadece O’nu düşünenlerdir. Bu nedenle her hali sadece Ondan bilmekle vahdete ulaşmışlardır.⁸⁷⁹ Halleri meydana getiren sebeplere takılmazlar. Her şeyde önce Allah’ı görürler. Geylânî bu âyette “*her an yeni bir işte oluşu*” her mahlûkun içerisinde bulunduğu hal olarak açıklamıştır. Bu halleri meydana getiren Allah’tır.

Kur’ân’da “gün, an, vs.” gibi zaman ifade eden kelimeler, o zamanda gerçekleşen hal, tekemmül sürecindeki seyir, bir olgunun merkezi anlamında kullanılmaktadır.⁸⁸⁰ Geylânî de âyeti bu pencereden değerlendirmiştir.

Geylânî, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, “*O her gün yeni bir iştedir*” meâlindeki âyeti değişim konusu üzerinden yorumlamıştır. Önce yaratılan şeylerde meydana gelen madde, mânâ ve zaman boyutundaki durumların değişimiyle,

⁸⁷⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 56.

⁸⁷⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 56.

⁸⁸⁰ bkz. Ethem Cebecioğlu, “İnsanın Referans Zamanı Olarak Teheccüd -2-“, *Altınoluk Dergisi*, 2019 Ağustos, 402. sayı, <https://www.altinoluk.com.tr/insanin-referans-zamani-olarak-teheccud-2.html>, Erişim Tarihi: 16.12.2020 ;Ethem Cebecioğlu, “Teheccüdün Tekâmül Referansı Olarak Değeri”, *Altınoluk Dergisi*, 2019 Ekim, 404. sayı, <https://www.altinoluk.com.tr/teheccudun-tekamul-referansi-olarak-degeri-25172.html>, Erişim Tarihi: 16.12.2020.

halden hale geçişlerle ilgili genel bir çerçeve çizdikten sonra, konuyu Allah'ın seçkin kullarında tekâmül yönünde meydana gelen halden hale geçişlerle ilişkilendirmiştir. Tevhidin bilincinde olan kullar, fakr ve acizyetlerinin şuurunda olarak bütün bu değişimlerin, tekâmül doğrultusunda halden hale geçişlerinin Allah'ın iradesinin dışında gerçekleşmediğini idrak ederler, her şeyleriyle Allah'a yönelir ve isteklerini başkalarına değil, sadece O'na arz ederler. Onlar niyetlerinde ve amellerinde Hakk'ın rızasını ve hoşnutluğunu ararlar.

Sülemî her bir âyeti kendi iç bağlamıyla sınırlı açıklamıştır. Bu sebeple Geylânî'deki sistematiği Sülemî tefsirinde göremiyoruz. “*Allah'ın her gün bir işte olması*”, O'nun her gün kullarına yeni bir iyilikte bulunması, onlara nimet verip zararları onlardan defetmesi olarak yorumlanmıştır. Ayrıca, Allah'ın bir vakitte alâmet ve emarelerini gizlemesi, başka bir vakitte onları ızhar etmesi olarak da açıklanmıştır.⁸⁸¹ Kuşeyrî, Geylânî'ye benzer şekilde gizli ve açık her türlü değişimin yaratılması olarak açıklamıştır.⁸⁸² Bursevî, âyeti Allah'ın kâinatta yarattığı hadiseler, dönüşümlerle açıklamış, insanın mânevî inkişafına yer vermemiştir.⁸⁸³ Sülemî, “*Bütün işler Allah'a döner*” âyeti hakkında, bütün amellerinin Allah'a arz edildiğini, bu yüzden ihlasla amellerin güzelleştirilmesi gerektiğini söyler.⁸⁸⁴

Geylânî'ye göre kul sadece Allah'a yönelmeli, ona sınıksız bağlanmalıdır. Kulun tek adresi Allah olmalıdır. Çünkü “**Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır**” (el-Bakara, 2/212) meâlindeki âyete göre sadece Allah'ın dilemesi gerçekleşmektedir.

⁸⁸¹ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 295.

⁸⁸² bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 509.

⁸⁸³ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=55&tAyahNo=29&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁸⁸⁴ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 230.

Hayrın hepsi O'nun elindedir. O'nun yanında kimsenin bir yetkisi yoktur.⁸⁸⁵ Bu sebeple Allah'a güvenenler **“Sağlam bir kulpa tutunmuş”** (el-Bakara, 2/256) demektir.⁸⁸⁶

Tevhid ehli **“Bütün işler Allah'a döner”** meâlindeki âyeti (eş-Şûrâ, 42/53) idrak edenlerdir. Çünkü bütün işlerin Allah'a dönmesi demek, bütün işler hakkında karar verici tek merciinin Allah olması demektir. Nitekim Geylânî şöyle der:

*“Dünyanın ve dünyadaki göz önünde olan bütün varlıkların işlerini Allah çoktan bitirmiş, kararını vermiştir. İnsanlar ve debelenip durdukları işler hakkındaki karar da çoktan verilmiştir. Kısmet artmaz, eksilmez, ertelenmez, öne de alınmaz.”*⁸⁸⁷

İşte bu sebeple, tevhid ehli, kendilerini sebeplerden soyutlayarak sadece Allah'ı birler ve O'na güvenirler. Hükmü çoktan verilmiş olan şeylerin değişmeyeceğini bildikleri için Allah'tan herhangi bir şeyi değiştirmesini istemezler. Kendisi hakkındaki hükmün de verildiğini bildiği için kendi varlığıyla da ilgilenmez.

Kısacası Allah'ın çoktan bitirmiş ve son sözü söylemiş olduğu işlerde boşuna didinip durmaz.⁸⁸⁸ Onlar sadece Allah'a el açan, Allah'tan bekleyen, Allah'tan başkasından bir şey istemeyen kullardır. Çünkü Geylânî'ye göre **“Rabbimize alçakgönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O haddi aşanları sevmez”** (el-A 'raf, 7/5) âyetinde belirtilen *“haddi aşanlar”* lafzını zâhiren *“Allah'tan başkasından isteyen kimse”* olarak yorumlamıştır.⁸⁸⁹

Tevhid ehline göre Hak'tan başka hiçbir şey yoktur. Onun yanında Allah'tan başka hiçbir şey kalmaz. Her şey Hakk'a delâlet emektedir.⁸⁹⁰ Bu sebeple onların nezdinde “ben” ve “biz” ifadeleri kaybolmuş, Allah'a hitaben sadece “sen” ifadesi

⁸⁸⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 29

⁸⁸⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 204

⁸⁸⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 243.

⁸⁸⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 243.

⁸⁸⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 361.

⁸⁹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 250.

kalmıştır.⁸⁹¹ Yani diyebiliriz ki, bu kul her halinde “Allah’ım! Önemli olan Sensin, Senin razı olman, Senin hoşnut olman önemli, Sen ne dilersen öyle olsun, her şey Sendendir” der gibidir. Nereye baksa gönül gözüyle Allah’ı görmektedir. Buna işâreten Geylânî “**Evvel de, Âhir de, Zâhir de, Bâtın da O’dur**” (el-Hadîd, 57/3) âyetini zikretmektedir.⁸⁹² Bu durumda olan kişi Allah’a olan sevgisini dünya ve ahirette devam ettirir, bütün hallerinde Allah’a uyar, Allah’ın rızasını başkalarının öfkesine tercih eder. Bu sebeple onlar “**Hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar**” (el-Mâide, 5/54) âyetinde geçen vasfı kazanmışlardır.⁸⁹³

Sülemî “*Evvel de, Âhir de, Zâhir de, Bâtın da O’dur*” âyetini, Allah’ın kendi nefisinden haber vermesi ve yaratılanlar için geriye bir nefis bırakmamasıyla ve geriye sadece O’nun (Allah’ın) kalmasıyla açıklar. Allah’ın iyiliği ile Evvel, affı ile Âhir, ihsanı ile Zâhir, örtmesiyle de Bâtın olduğunu söyler. “*Kimin hazzı Allah’ın ez-Zâhir ismi üzerinden olursa, hizmetin her türlü ile zâhirini süsler; kimin hazzı Allah’ın el-Bâtın ismi üzerinden olursa, ismetin nurlarıyla ismini süsler*” diyerek insanın Allah karşısındaki konumuna da işâret eder.⁸⁹⁴ Kuşeyrî âyeti hem Allah üzerinden, hem de insana bakan yönüyle ilişkilendirir. “*Allah, seni seçmesiyle el-Evvel, sana hidayet etmesiyle el-Âhir, seni gözetmesiyle ez-Zâhir, sana yeterli olmasıyla da El-Bâtın’dır*” der. Allah’ın el-Evvel ismi kimin kalbinde galip olursa, o kimsenin fikrinin, kendi geçmişi ile ilgili olarak Allah’ın kendisini hangi isimle isimlendirdiği ve Allah’ın önceki (ezelî) hükmünde saîd veya şakî olma noktasında onun için neyi icra ettiği üzerine olacağına işâret eder. Yine Allah’ın el-Âhir ismi kimin kalbinde galip olursa, o

⁸⁹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 346.

⁸⁹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 250

⁸⁹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 250.

⁸⁹⁴ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 305-306.

kimsenin fikrinin kendisinin sonunun hangi hal üzerine olacağına, nereye varacağına; yarın tevhid üzerine mi yoksa ateş üzerine mi olacağına işaret eder.⁸⁹⁵

Bursevî tefsirinde âyet çok geniş ve kapsamlı olarak ele alınmış, hem kelâmî hem de tasavvufî yorumlar getirilmiştir. Tasavvufî yorumlar hem Allah’la ilişkilendirilmiş hem de kulun durumlarıyla ve Allah’a yönelişiyle ilişkilendirilmiştir.⁸⁹⁶

Tevhide ulaşmaları neticesinde hiç kimsenin ve şeytanın zarar veremediği kullar vardır. Allah’ın koruması, hıfzı bu kullar üzerinde gerçekleşmektedir. Buna işâreten Geylânî **“Kullarımın aleyhine senin herhangi bir gücün yoktur”** (el-Hicr, 15/42) âyetini zikreder. Geylânî’nin ifade ettiği üzere o kul her yönden huzura erer, her taraftan himayede olur, Allah onu altı yönden de korur, Allah onu korumak için bütün yönleri set çeker.⁸⁹⁷ Onlar amellerine gösteriş yapmayan ihlaslı ve imanlı muvahhid kullardır. Onlar bu ihlas ve tevhide ölümü anmak, sabretmek ve tevekkül ile ermişlerdir. Şeytan onlara zarar veremez.⁸⁹⁸ Her zaman Allah’tan korkup, hep O’nu anıp, Allah’ı tevhid ettiği zaman, kulu dara düştüğü zaman Allah onun başına gelen sıkıntıya **“Ey ateş! Serin ve selamet ol!”**(el-Enbiyâ, 21/69) demektedir.⁸⁹⁹

Kulun kalbi bütünüyle Allah’a ait olduğu zaman Allah onu sebeplerle ve insanlarla bırakmamaktadır. O kulunu sadece Kendisine ait kılmaktadır. Geylânî bunun için tevhid ehli olan kişinin Allah katındaki durumunu Hz. Yusuf’un, kardeşi Bünyamin’i Hükümdarın çalınan eşyasını sebep edinerek yanına almasına benzetmiştir.⁹⁰⁰ Buradan hareketle Geylânî, **“Yusuf dedi ki: Biz malımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını yanımızda tutmaktan Allah’a sığınırız”**

⁸⁹⁵ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 3, s. 531-533.

⁸⁹⁶ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=57&tAyahNo=3&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁸⁹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 34.

⁸⁹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 34.

⁸⁹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 329.

⁹⁰⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 323.

mealindeki âyette (Yusuf, 12/79) geçen “malımızı yanında bulduğumuz kişi” ile “velilik, tevhid ve iman malını yanında bulduğumuz kişi”ye işaret etmektedir.⁹⁰¹ Bu kullar “**Ancak Sana kulluk eder, ancak Senden yardım dileriz**” meâlindeki ayette (el-Fâtiha, 1/5) geçtiği üzere sadece Allah’a boyun eğmekte ve sadece Allah’ı tevhid etmektedirler.⁹⁰²

4.1.2. İlham

“Sözlükte ‘yutturmak, esinlemek ve kalbine koymak’ anlamlarına gelen ilham, terim olarak Allah’ın doğrudan yahut melek aracılığıyla iyilik telkin eden gaybî bilgileri insanın kalbine ulaştırmasını ifade etmektedir. İlham kısaca akıl ve beş duyu ile algılanamayan gayb âlemini bilme aracıdır.”⁹⁰³ Diyebiliriz ki ilham, Allah’ın kulunu muhatap alarak ona doğruyu göstermesidir.

Bazı âlimler, “Bir kimsenin Allah’tan aldığı bir bilgiyi kullara iletmesi vahiydir ki bu kapı Hz. Peygamber’in vefatıyla kapanmıştır. Bu durum İslâm inancına aykırıdır ve din istismarıdır” diyerek ilhamı reddederler. Elbette ilham aldığını söyleyerek terör faaliyetlerine kapı açmaya çalışan gruplara karşı dikkatli olunmalıdır. Öte yandan bu şekilde ilham alıyor olmanın tek dinî kriter olmadığı da açıktır. Bu sebeple Allah’ın emir ve yasaklarının ilhamla değişmeyeceğini, bir insanın Allah yolunda olup olmadığının ölçüsünün Kur’ân ve sünnete tâbî olmakla değerlendirildiğini toplumda şuur haline getirecek projelerin yürütülmesi gerekir. Allah’ı seven, kalbi temiz, pek çok insanımız ilham vb. hadiseler yaşayabilmektedirler. İlhamın varlığı reddedildiğinde otomatikman bu insanlar dışlanmış olacaktır. İlhamı tecrübe edenler ise “ilham yoktur, ancak vahiy vardır, ilham aldığını söylemek peygamberlik iddia etmektir” diyen kişilere itibar etmeyecek ve o kişilerin toplum nezdinde saygınlığı düşecektir.

⁹⁰¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 323.

⁹⁰² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 362.

⁹⁰³ Mahmud Esad Erkaya, “ilham”, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kaynakları*, s. 328.

Kur’ân’da Allah’ın hem mahlûkâta hem de insanlara ilham ettiğiyle ilgili âyetler yer alır. Allah bal arısına ilham etmiştir.⁹⁰⁴ Şu halde Allah’ın insanlara ilham etmediği düşüncesi, eşref-i mahlûkât olan insanın bir bal arısı kadar kıymetli olmadığı izlenimi vermektedir. Hâlbuki insan doğrudan Allah’la muhatap olmak üzere yaratılmıştır.⁹⁰⁵ Allah, Hz. Mûsâ’nın annesine de ilham etmiştir.⁹⁰⁶ Hz. Meryem, Allah’ın vahiy meleği olan Cebrâîl’le görerek konuşmasına rağmen peygamber olmamıştır.⁹⁰⁷ Allah’ın ilham yoluyla konuştuğu kulları da vahiy olarak peygamber olmayacaktır.

Geylânî’nin ilham hakkında yapmış olduğu işârî tefsir; ilhamın hangi insanlara geldiği, ilhamın fonksiyonu, ilhamın gerçekleştiği durumlar çerçevesinde ilerlemektedir.

Geylânî nefis temizlenip kalp saflığa ermeden evvel gelen ilhamların kaynağını şeytanın ilhamı, tabiatın ilhamı, nefsin ilhamı ve meleğin ilhamı olmak üzere birkaç çeşit olduğunu söyler.⁹⁰⁸ Ancak nefis temizlenip kalp saflığa erdiğinde ilham Allah’tan gelmektedir.⁹⁰⁹ Bu şekilde kalp sağlam olduğunda gelen ilhamın kaynağını anlayabilmektedir.⁹¹⁰ Çünkü Geylânî’ye göre **“Biz eşyamızı kendinde bulduğumuz kimseden başkasını almaktan Allah’a sığınırız”** (Yûsuf, 12/79) âyetinde Hz.Yusuf’un kaybolan kadehi aslında Allah’a ait olan sağlam kalptir. Daima Allah’ı zikrederek Allah ile dolup, Allah’tan başka her şeyden (şeytan, heva, heves, dünyadan gelen hâtırlar) boşalınca; Allah’tan geleni kabul ederek ilham alır.⁹¹¹ O zaman Allah’ın

⁹⁰⁴ Nahl, 16/68.

⁹⁰⁵ Zâriyât, 51/56.

⁹⁰⁶ Kasas, 28/7

⁹⁰⁷ Meryem, 19/16-21.

⁹⁰⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 293, 360.

⁹⁰⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 360.

⁹¹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 293.

⁹¹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 293.

Hız. Musâ'nın annesine ilham ettiği gibi o kulunun kalbine de ilham eder.⁹¹² Geylânî **“Biz onun kalbini sağlamlaştırmış olmasaydık...”** (el-Kasas, 28/10) âyetini,⁹¹³ insanların Allah'a tevekkülündeki azlığıyla irtibatlandırarak, *“Bir kadın senden daha hayırlı olup çocuğunu ırmağa atabiliyor. Sense iki adım atar atmaz korkuyorsun. Bu iman eksikliğinden kaynaklanıyor”* der.⁹¹⁴

Hız. Musâ'nın annesinin, Hız.Musâ'nın beşiğini nehre bırakması için gelen ilhama uyması zâhiren gerçekteşmiş bir hadise olmasına karşın, Geylânî'ye göre bu hadise bâtınî hakikatlerin sembolü niteliğindedir. Anne kalbi, Hız.Musâ sırrı/ruhu, annenin bebeğine olan ihtimamı kalbin sırra/ruha gösterdiği özeni, beşik bedeni, beşiğin atıldığı nehir bedeniyle sevdiklerinden ayrılıp uzlete çekilmeyi, bebeğin nehirdeki yalnızlıktan yeniden annesine ve sevdiği insanların içine dönmesi de terk ettiklerine karşılık, Allah'ın onu yeniden sevdiklerine kavuşturmasını temsil ettiğine işaret eder.⁹¹⁵

Kuşeyrî'de kaybolan kadeh konusu, Yusuf Peygamberin kardeşine (Bünyamin'e) duyduğu sevgi ve özlemi vurgulanarak zâhirine uygun bir açıklama yapılmış, işârî yoruma girilmemiştir.⁹¹⁶ Bursevî tefsirinde ise, âyetin bâtınî manası olarak Yusuf peygamberin kardeşi Bünyamin'i Allah'tan kendisine gelen bir ilham üzerine diğer kardeşleriyle beraber yurduna göndermeyip Allah'ın kendisine öğrettiği maslahatlara binaen kendi yanında tuttuğu ifade edilmiştir. Allah'tan gelen ilhamların işaret ettiği amellerin peygamberler ve veliler tarafından Allah'ın kendilerine olan emri olarak yerine getirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁹¹⁷

⁹¹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 384.

⁹¹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 384.

⁹¹⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 384

⁹¹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 384.

⁹¹⁶ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 197-198.

⁹¹⁷ bkz.<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=79&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

Geylânî “Allah ona günahını ve takvasını ilham etti” (eş-Şems, 91/8) ayetini havas mertebesinde olan kullara Allah’ın ilham edeceği şeklinde yorumlamıştır.⁹¹⁸ Allah’ın ilhamı her şeyde söz konusudur. Yani havas mertebesindeki kul için içinde bulunduğu her durum ve davranış günah ve takva sınıflandırmasına dâhildir. Bu nedenle o dine uygun olmasına rağmen bir şey aldığı zaman ona yanaşmaz ve Allah’ın ilhamını bekler. Bu ayete göre ilham alabilmek için havas olmak gerekmektedir. Havas Allah’tan gelen bu ilhamlara göre davranır. Onlar bu mertebeye “*Peygamber size ne verirse onu alın, neyi de yasakladıysa ondan uzak durun*” meâlindeki ayetteki (el-Haşr, 59/7) emri gereğince dine tabi olarak ulaşmışlardır.⁹¹⁹ Böylece havas kulların kalbi aydınlıktır, nurludur. Dine tabi olarak edindiği bu nur: İman nuru, kurbiyyet nuru, amel nuru, sabır nuru, teenni nuru ve mutmain olma nurlarıdır. O bu nur ile bakar ve ilham alır.⁹²⁰

Dinin emrine uyarak ilham alan havassın imanı, tevhidi güçlüdür. Kalbi dünyadan ve insanlardan geçmiştir. Kalp gözü açıktır. İlhamı kalbi alır ve kalbi Allah’tan sakınır. İlhamlar onların amiri konumundadır. Bu dinin hükümleri dışında bir amirlik değil, öncelikle dinin hükümlerine uyulduktan sonra vuku bulan bir amirliktir. Çünkü bu durumda havas, dinin mübah kıldığı şeyler hakkında kalbine danışmaktadır. Ayette geçen günah ve takva kriterini kalbine gelen ilhama göre belirler. Kalbine danıştıktan sonra ona göre hareket eder. Burada Peygamberimizin “Fetva verilse de kalbine danış”⁹²¹ hadisini hatırlatmamız durumun anlaşılması için yerinde olacaktır. Anlaşılacağı üzere ilhamın yeri kalptir.⁹²²

⁹¹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 47.

⁹¹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 47.

⁹²⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 47.

⁹²¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. El-Fadl b. Behrâmed-Dârimî, *Müsned*, “buyû”, tahk. Hüseyin Selim ed-Dârânî, Dâru’l-Muğnîli’n-Neşrve’t-Tevzî’, Riyad 2000.

⁹²² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 47.

Geylânî başka bir sohbetinde “Allah ona günahını ve takvasını ilham etti” âyetiyle amel etmek için, kulun kalbinin tasfiye olması gerektiğini, bundan önce bu âyete bakarak nefsinin takvalı olduğuna hükmedip ona yumuşak davranmak hatasına düşülmemesi gerektiğini anlatır mahiyette bir uyarıda bulunmaktadır. Burada kişinin nefsinin takvalı olan nefis mertebesinde olduğunu zannetmesi sonucu mücâhedeyi gevşetmesinin hata olacağına işaret etmektedir. Nitekim nefse ayakta duracak kadar yemek vermenin ölçüsünü kişinin açlıktan midesinden civciv gibi bir ses gelmesi olarak belirtmiş ve bu ses gelmeden evvel nefse yemek vermemek gerektiğine değinmiştir.⁹²³ Kişinin kalbi saflaşınca dek nefsiyle mücâhedeyi sürdürmesi gerekmektedir.

Geylânî, “Şüphesiz O güldürür ve ağlatır” (en-Necm, 53/43) âyetinden hareketle kişinin kendisine gelen her ilhamı Allah’ın ilhamı olarak değerlendirmesinin hata olacağına işaret etmiş, “Kalp Allah’ın mülkünden içeriye girmeden önce bu iki âyetle amel etme” diyerek uyarmıştır.⁹²⁴ Dolayısıyla anlaşılmaktadır ki bu iki âyetin muhatabı olabilmek için kulun havas mertebesinde olması gerekmektedir.

Sülemî tefsirinde Şems suresindeki “Allah ona günahını ve takvasını ilham etti” âyetine getirilen kısa yorum, kısmen özü itibariyle Geylânî’nin yorumunu çağrıştırmaktadır. Geylânî, yukarıda bilgi verildiği gibi ilgili âyetten hareketle ilham konusunu Allah’ın havas mertebesinde olan kimselere ilhamı şeklinde yorumlamıştır. Sülemî’ de ise aynı âyet Kasım’dan naklen şöyle yorumlamıştır:

“Allah saadet ehline takvayı, şekâvet ehline de fücuru ilham etmiştir. Her ikisine (iki sınıfa) de fücurunun; yani rızık talebinde yorgunluğunu ve kesbini (kazancını) ilham etmiştir ve yine takvasını da ilham etmiştir. O da Allah’a tevekkülle (gelen) kalp sükûnu, zikri yüce olan Allah’ın güvencesiyle (ortaya çıkan) mutmain olma durumu”⁹²⁵

⁹²³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 195, 360.

⁹²⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 360.

⁹²⁵ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 397.

Sülemî'nin bu yorumuna göre Allah, saadet ehline nefsin arzularına uyma, günaha yönelme anlamındaki fücürü ilham etmemektedir.

Kuşeyrî tefsirinde ise fücürün ilhamı Allah'ın o kulu yardımsız bırakması, takvanın ilhamı da o kulu muvaffak kılması şeklinde yorumlanmış, devamında ise “*Deniliyor ki...*” şeklinde giriş yapılarak Sülemî'nin yorumu tekrarlanmıştır.⁹²⁶ Bursevî tefsirinde ise ilgili âyette zikredilen ilhamın sadece hayır konusuna ve saadet ehline tahsis edilmesine karşı çıkılarak şöyle denmiştir:

*“Bazı büyükler dediler ki, ilham ancak hayırda olur. Şer bir iş için ‘Allah bana şöyle ilham etti’ denmez. Hâlbuki Allah o nefse fücürünü ve takvasını ilham etmiştir. Allah'ın nefse fücürünü ilham etmesi, o ilham edilen şeyle amel etmen için değil, ondan kaçınman içindir. Takvasını ilham etmesi ise o ilham edilen şeyle amel etmen içindir. Allah'ın kelimünde ebediyen (asla) bir tenakuz olmaz”.*⁹²⁷

Geylânî, avam öncesi mertebesinde ele aldığımız **“Kendilerine verilenlerle şımarınca, onları ansızın yakalayiverdik”** (el-En‘am, 6/44) ayetinde gerçek bir mü'minin kendisine verilen nimetlere değil, Allah katında olana rağbet edeceğine dikkat çekmektedir.⁹²⁸ Allah katında olan da, ona göre ancak sabırla elde edilmektedir. Bu nedenle Allah'ın sabrı çok vurguladığını söyler. Gerçek bir mü'mine –ki onlar Allah'ı sevenlerdir- Allah o malı hayır yolunda dağıtmasını ilham etmektedir. Böylece o mü'min kul onu hayır yolunda dağıtarak sabretmiş ve şükretmiş olur.

Avam öncesinin, nimeti imtihan olarak görmek yerine kendisine has zannederek şımarması neticesinde Allah o nimeti çekip alırken; havas mertebesindeki gerçek

⁹²⁶ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 733.

⁹²⁷ <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=91&tAyahNo=8&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁹²⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 10.

mü'mine ilham ederek o nimete sabredeceği yolu göstermekte ve imtihanını kolaylaştırmaktadır.⁹²⁹

Kanaatimizce Hz. Süleyman'ın “*Rabbim üzerimdeki nimetlerine şükretmem için beni sevk et, yönlendir!*” meâlindeki (en-Neml 27/19) duası Allah'tan beklediği bu yardımın bir göstergesidir. Geylani fakr ve sabrın ancak gerçek bir mü'min'de bulunacağını söylemiştir.⁹³⁰ Fakr ve sabır neticesinde gerçek bir mü'min verilen nimetlere şıarmaktan korunmuş olur. Yani mü'min kişi zengin bile olsa Allah'a karşı fakr (ihtiyaçlılık) halinde olur. Zenginken fakir sofrası yemeyi tercih eder ve bu hâle sabreder. Allah'a karşı isyana kalkışmaz. Böylece ayette geçen nimetle imtihan Geylani'ye göre; onu hayrata sarf etmekle, Allah'a karşı fakr duygusu içinde olmakla ve bunlara sabretmekle gerçekleşmektedir.⁹³¹

Geylânî'ye göre Allah'ın ilhamı “**Seni Kendim için seçtim**” (Tâ-Hâ, 20/41) âyetinde belirtilen kullar hakkında gerçekleşmektedir.⁹³² Âyette Allah'ın Hz.Musâ'ya olan hitabı on göre aslında Allah'ın kullarını seçmesinin bir delilidir. Sadece Hz. Musâ'ya özgü bir durum değildir. İşte bu şekilde Allah bir kulunu seçtiği zaman onun iyiliğini ister ve ona ilim öğretir. Ardından da o kuluna o ilimle amel etmesini ve amelinde de ihlaslı olmasını ilham etmektedir. Bu şekilde o kul Allah'a yakınlaşmaktadır.⁹³³ Bu sebeple diyebiliriz ki, Allah'a yakınlaşabilmesi için Allah tarafından ona Kendisine yakınlaşacak ilmi ve niyeti elde etmesinin ilham edilmesi gerekmektedir. Ancak Geylânî'nin burada bahsettiği ilim, Allah'ın kuluna öğrettiği

⁹²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 10.

⁹³⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 10.

⁹³¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 10.

⁹³² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

⁹³³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

ilimdir. Bu ilim Allah'tan gelmektedir. Avam basamağındaki elde edilen ilim gibi kaynağı kitâbî değildir.⁹³⁴

İmam Rabbânî, “*Allah dilediğini kendisine seçer...*” (eş-Şûrâ, 42/13) âyetini ele alırken Allah yolunda ilerleyenlerin karşılaşacağı iki durumdan söz eder. Buna göre O, ya Allah'ı isteyen yani mürîd, veya Allah'ın istediği yani murâd olacaklardır. Murâd olanlar cezbe ve muhabbet yoluyla kendi iradeleri olmaksızın en yüce gayeye ulaştırılmaktadırlar. Onlara her edep vasıtalı veya vasıtasız öğretilmekte, ayak sürçmeleri olursa uyarılmakta ve o sürçmeyle sorgulanmamakta, zâhiren bir şeye ihtiyaç duyarlarsa zorlanmaksızın onun yolunu bulmaktadırlar. Sebepli veya sebepsiz olarak işleri gerçekleşmektedir. İşte tüm bunlar Rabbânî'ye göre Allah'ın kulunu kendisi için seçmesinin açılımlarıdır.⁹³⁵ Bu seçim görüldüğü gibi kitâbî olmayan, doğrudan Allah'ın öğretmesiyle edinilen ilmi ve ilhamı da beraberinde taşımaktadır.

Gazâlî'ye göre “*Derken, orada, katımızdan kendisine rahmet verdiğimiz ve yine tarafımızdan bilgi (ilm-i ledünn) öğrettiğimiz bir kulumuzla karşılaştılar*” (el-Kehf, 18/65) meâlindeki âyete atfen Hızır'a bahşedilen bilgiler ilham kabilinden malumatlardır. Kuşeyrî de Hızır'ın bu bilgileri ilham yoluyla elde ettiğini belirtmektedir.⁹³⁶

4.1.3. Nefs-i Mutmainne

Kur'an'da teklife, emir ve yasaklara, sakındırmaya, öğüt almaya vs. gibi hitaplara muhatap kılınan nefis'le kastedilen şey, insan ruhudur. Kur'an'da üç tür nefisten bahsedilir: 1- Nefsi Emmâre bi's-sû' (kötülüğü emreden nefis), 2- Nefs-i Levvâme (kınayan nefis), 3. Nefs-i Mutmainne. Nefs-i Emmâre, vesvese verir ve hevâyı

⁹³⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

⁹³⁵ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 547.

⁹³⁶ Bkz. Mahmud Esad Erkaya, “ilham”, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kaynakları*, 330-331.

teşvik eder. Nefs-i Levvâme, bir kötülük işlendiğinde pişmanlık duyan ve kötülükleri kınayan nefstir. Nefs-i Mutmainne'ye gelince, bu nefis doyuma ulaşmış, huzur ve rahata kavuşmuş, kendisinden razı olunan nefis anlamına gelir. Bu nefis, Rabbine dönme ve cennete girme emir ve müjdesine erişmiş bir nefstir. Bu makamda nefsin üzüntüleri son bulmuş, yüksek ahlâkî meziyetler kazanmış, kalp her şeyden emin olmuştur. Daima tevekkül, tefviz, teslim, sabır ve rıza hali içindedir. Allah'ın izniyle birtakım keşif ve ilhamlara da sahiptir.⁹³⁷

Avam mertebesinde nefsinin kötülükleriyle mücadele eden kul, sabırla sürdürdüğü nefis tezkiyesiyle, emmâre nefis (kötülüğü emredici) vasfından kurtularak; mutmain olur. O, havas mertebesinde Allah'ın velî kuludur.⁹³⁸ Nefsi mutmain olduğu için dünyaya yönelik dilekleri ve arzuları kalmaz.⁹³⁹ İtmi'nâna eren nefis hayır içinde hayırdır. Allah'a tam itaat halindedir.⁹⁴⁰ Böylece **“Ey itmi'nâna ermiş nefis! Sen O'ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabbine dön!”** âyetindeki (el-Fecr, 89/28) hitaba mahzar olur.⁹⁴¹ Hz. İbrahim (a.s.) nefisini terk ettiği için, Geylânî mutmain nefsi Hz.İbrahim'e nisbet eder. Hz. İbrahim'i mutmain nefsin “babası” olarak niteler.⁹⁴² Atıldığı belâ ateşleri karşısında kimseden yardım istemez, Allah'tan başkasından gelen yardım teklifini reddeder, Allah'tan dahi halini değiştirmesini istemez, “halimi bilmesi yeterlidir” der.⁹⁴³ Mutmain nefis kendi elindekine güvenmek yerine Allah'a güvendiği

⁹³⁷ bkz. M. Kemal Atik v. dğr., “nefs”, *İslâmî Kavramlar*, s. 575; Ethem Cebecioğlu, “nefs-i mutmainne”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 474-475.

⁹³⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 79.

⁹³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 237.

⁹⁴⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 13.

⁹⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 13.

⁹⁴² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 13.

⁹⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 13.

için gaybdan nimetlendirilir.⁹⁴⁴ Geylânî bu duruma “**Sabredenlere ücretleri hesapsız verilir**” âyetini (ez-Zümer, 39/10) delil getirir.⁹⁴⁵

Geylânî’ye göre mutmain nefse sahip olan kullar hakki zâhidlerdir. Çünkü onlar dünyayı kalplerinden çıkartmışlardır. Kalpleriyle dünyadan ilgilerini kestikleri için zühd onların doğası olmuş, onların içine dışına karışmıştır.⁹⁴⁶ Geylânî zühd hakkında şöyle der:

*“Zühd içte başlar. İçten dışa doğru yayılır ve tesir eder. Dıştan içe doğru değildir. Sırdan kalbe, kalpten nefse, nefisten bedene doğru ilerler. Tüm hallerinde görülür. Bunun için ilk önce sırrının safâ bulması gerekir. Önce evin içi düzenlenir. O tamamlanınca kapıya geçilir, içsiz dış, yaratıcısız yaratılan, kapısız ev olmaz. Harabenin kilidi olmaz.”*⁹⁴⁷

Geylânî’ye göre Allah’tan sırra gele hikmetlerin bedene yansıması nefsin mutmain olmasıyla gerçekleşmektedir. Bu sebeple mutmain nefis üzerinde Allah’ın hikmetini taşımaktadır.⁹⁴⁸

Geylânî’ye göre mutmain nefsin özellikleri şunlardır:

- Nefs kalbe ve sırra/ruha uymuştur. Onlara tâbî olmaktadır.⁹⁴⁹
- Nefs hiçbir konuda kalbe ve sırra karşı gelmemekte ve onlarla birlikte hareket etmektedir.
- Nefsin, kalp ve ruhla aralarında bir fark kalmamıştır. Onların emrettiğini emretmekte ve onların yasakladıklarını yasaklamakta, onların dilediğini dilemektedir.

⁹⁴⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 156.

⁹⁴⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 13.

⁹⁴⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 147.

⁹⁴⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 122.

⁹⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 256.

⁹⁴⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 256.

- Hepsi tek bir amaç ve tek bir istek doğrultusunda hareket etmektedirler.
- Sır kalbi, kalp mutmain nefsi, mutmain nefis bedeni, beden ise insanları yönetmektedir. Cinler, insanlar ve melekler bu kişinin ayakları altında toprak olmakta, hepsi emrine âmâde hazırda beklemektedirler.⁹⁵⁰
- Mutmain nefis Allah'tan yardım görmüştür. Bu yardım kadere rıza, dinin emir ve yasaklarına uymak, şeriate uymaktan hoşnut olmak, nefsin heva, heves ve şeytanını yok etmek yönündedir. Mutmain nefsi heva ve heves çeldiremez, doğası sönmüş mutmain nefis baskın gelmiştir. Mutmain nefse karşı şeytan yorgun düşmüştür. Onun peşinde dolandır ama ona tesir edemez.⁹⁵¹
- Mutmain nefis Müslüman olan nefistir.
- Terbiye olmak için zorluk ve acıya dayanmış, mutmain olmakla rahatlığa ermiş olan nefistir. (Geylânî'nin bu açıklaması “*Şüphesiz her zorlukla beraber bir kolaylık vardır*” mealindeki ayeti (el-Înşirâh, 94/5) bize çağrıştırmaktadır.)
- Varlığın ruhu çıkınca (benlik kaybolduğu zaman) yerini mutmain olma ruhuna bırakmaktadır. Mutmain nefis kalbe yardım etmeye başladığında o kişiye rububiyrt ruhu, akılruhu, yaratılana değer verme ruhu, Allah ile varlık bulma ruhu, Allah'a ısınma, başkalarından kaçma ruhu üflenmektedir.⁹⁵²

Geylânî, mutmain nefse sahip olan bir grup muhiblerden bahseder. Muhiblerin özelliği sadece Allah ile razı olan kullar olmalarıdır. Onlar Allah için açlığa, susuzluğa, zillete, çıplaklığa razı olmuşlardır. Hâlbuki bu durumlardan birine bile maruz kalmak nefislerin hemen şikâyeteye başlayacağı, razı olmayacağı durumlardır. Ancak muhiblerin nefsi, mutmain olduğu için bu durumlardan şikâyet etmezler. Çünkü onlar Allah ile olmakla tatmin olmuşlardır. Onların mutmain olan nefisleri açlığa karşı Allah ile susuzluğa karşı Allah ile zillete ve çıplaklığa karşı Allah ile yetinmektedirler.⁹⁵³ Bu

⁹⁵⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 298.

⁹⁵¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 274.

⁹⁵² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 336.

⁹⁵³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 247-248.

haldeki kullarına ise Allah rahmet gözüyle bakmakta, onlara yakınlığını ihsan etmekte ve onların içinde bulundukları zor durumdan onları kurtarmaktadır.⁹⁵⁴

Geylânî, Fecr suresindeki “*Ey itmi ‘nâna ermiş nefis! Sen O’ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabbine dön!*” âyetlerini nefsin itmi’nana ermesinin yolunun nefis tezkiyesinden ve Allah için bütün dünyevi arzulardan vazgeçmek olarak yorumlar ve konuyu Hz. İbrahim’le ilişkilendirerek, mutmain olan nefsi Hz. İbrahim’e nisbet eder. Geylânî öncesi tasavvufî tefsirlerde ve Bursevî tefsirinde nefsin itmi’nana ermesinin nefsin tezkiye edilmesiyle, imanı tasdikle, marifetle (Allah’ı tanımakla), Allah sevgisini her şeyin önüne geçirerek dünyevi arzuları terkle, Allah’ı çok zikirle, ibadeti artırmayla, kalbin nurlanmasıyla ve güzel ahlâkla mümkün olduğu ifade edilmiş, ancak yorum Hz. İbrahim’le ilişkilendirilmemiştir.⁹⁵⁵

Geylânî’ye göre nefis bütünüyle eritildiği ve kalp tasfiye edildiği zaman kulun kalbinden “**Nefislerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki Allah size çok merhametlidir**” (en-Nisâ, 4/29) âyetindeki gibi bir çağrı gelmektedir. Allah’ın bu hitabı, mücahede, zikrullah ve kulluğun ardından gelir.⁹⁵⁶

Geylânî “**Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış yatmaktaydı**” mealindeki âyette (el-Kehf, 18/18) geçen köpeği nefsin kalıntıları olarak betimlemiş, mağarayı da kader olarak değerlendirmiştir.⁹⁵⁷ Bu yoruma göre köpek olarak tasvir edilen ve Allah’ın safını tutan, mutmain olan ve böylece terbiye edilmiş, ehlîleşmiş olan nefis, Allah’ın kaderine razı ve tâbî olmuş durumdadır diyebiliriz.

⁹⁵⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 247-248.

⁹⁵⁵ bkz. Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, s. 314; Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 394; Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 3, s. 727-728; <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=89&tAyahNo=28&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

⁹⁵⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 195.

⁹⁵⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 373.

4.1.4. Basiret

Arapça “basîret”, idrak ve feraset kudreti, kalbin itikadı, yakîn kesin bilgi, önceden görüş, seziş, akıl gibi anlamlara gelmektedir. Organla görmeye “basar” denildiği halde, manevi görüş, seziş ve idrak kuvvetine de “basiret” denilir.⁹⁵⁸ Tasavvufî anlamda ilham ve firâset şeklinde tarif edilen basiret aynı zamanda mükâşefe, müşâhede ve muâyene anlamlarına gelmekte olup kudsiyet nuru ile aydınlanan kalbin eşyanın mahiyetini ve içyüzünü görmesi şeklinde de tanımlanmaktadır.⁹⁵⁹

Geylânî; **“Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının”** (el-Haşr, 59/7) âyetini kişinin sadece dine uyarak içi ve dışıyla amel ederse aydınlanmış bir kalbe sahip olmasına ve artık o kalp ile görmek olarak görür⁹⁶⁰. Dolayısıyla basiret sahibi olmak için dinin emirlerine uymak gerekmektedir.

Geylânî’nin ele aldığı **“Şüphe yok ki gözler kör olmaz. Fakat göğüslerde olan kalpler kör olur”** (el-Hac 22/46) âyetinde görmenin aslı baş gözüyle değil, kalp gözüyle olmaktadır. Buna basiret denmektedir. Bu basiret iman ile oluşmaktadır.⁹⁶¹ Bunu açıklamak için diyebiliriz ki, imanı zayıf olmak kalp üzerinde perdeler olmasına işaret olduğundan, iman güçlendikçe bu perdeler kalkmakta ve kişinin basireti keskinleşmektedir. O’na göre kalpten dünyayı atıp, sebeplerle olan bağı kopardıkça kalp gözü açılır. Basiret başkalarının durumlarını gösterecek bir bilinç vermektedir. Kalp gözüyle bakan kişi kurtulmuş olanı kurtulmamıştan ayırt edebilir. Bu nedenle basiret ehli, diğerleri için bir kurtuluş vesilesi olurlar. Çünkü onlar henüz gözleri kapalı olanlara göz olmaktadır. Basireti açık olanlar kurtulmuşlardır. Kalp gözü açık olanlar

⁹⁵⁸ bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., “basîret”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 59; M. Kemal Atik v. dğr., “basiret”, *İslâmî Kavramlar*, s. 102; Ethem Cebecioğlu, “basiret”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 85.

⁹⁵⁹ bkz. M. Kemal Atik v. dğr., “basiret”, *İslâmî Kavramlar*, s. 102.

⁹⁶⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 46.

⁹⁶¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 44.

Allah'ın her şeye gücü yettiğini, her şeyi bildiğini, her şeyin onun elinde olduğunu bilen insanlardır.⁹⁶²

Geylânî'ye göre basiret ehli neleri görebilir?⁹⁶³

- Allah'ın haber verdiği bütün kıyamet sahnelerini görür,
- Cenneti, cehennemi ve oradakileri görür,
- Sûru ve ona üflemekle görevli meleği (İsrâfîl'i) görür,
- Dünyayı ve dünyanın yok oluşunu, dünya devletlerinin değiştiğini görür,
- İnsanları yürüyen tabutlar olarak görür,
- Kabristandan geçerken oradaki nimetleri ve işkenceleri görür,
- Kıyameti, insanların dirilip ve Allah'ın tasarruflarına boyun eğdiklerini görür,
- Allah'ın rahmetini ve azabını görür,
- Kıyam halindeki melekleri, sırasıyla Peygamberleri, ebdalleri ve velîleri görür,
- Cennetliklerin birbirlerini ziyaret ettiklerini, cehennemliklerin birbirine geçmiş olsun ziyaretinde bulunduklarını görür,
- Allah'ın insanları nasıl durdurduğunu ve hareket ettirdiğini görür.
- Kalp gözüyle Allah'ı görür.⁹⁶⁴

Geylânî basîreti; *“kimin bakışı sağlam ise baş gözüyle insanlara, kalp gözüyle de Allah'ın tasarrufuna bakar. Bu Allah'ın velî kullarına ait olan izzet bakışıdır. O velîler ki bir şahsa baktıklarında baş gözüyle onun dışını, kalp gözleriyle içini, sır gözüyle de Mevlâsını görürler”* şeklinde tanımlar.⁹⁶⁵ Geylânî **“Evlerinizde**

⁹⁶² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 44.

⁹⁶³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 99.

⁹⁶⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 157.

⁹⁶⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 99.

yediklerinizi ve sakladıklarınızı size haber veririm” (Âl-i İmrân, 3/49) meâlindeki âyeti delil gösterir.⁹⁶⁶ Âyet, Hz. İsa’ya Allah tarafından verilen mucizeyi anlatmaktadır. Hz. İsa insanların evlerinde sakladığı şeyleri ve sofralarında ne olduğunu biiznillah bilip onlara haber verebiliyordu. İşte bu âyette geçen evleri insanların kalpleri olarak yorumlayan Geylânî, Allah’a yakın olanların insanların kalp evlerinde ne olduğunu, ne sakladıklarını, kalplerinden ne geçirdiklerini bilip görmeleri ve bunların üzerine Hz.İsa’nın haber vermesi gibi konuşmaları olarak yorumlamıştır.⁹⁶⁷

Geylânî’nin basiret konusundaki âyetlere yaklaşımı, özü itibariyle kendisinden önceki mutasavvıf müfessirlerin yaklaşımına paralellik arz eder. Tusterî, Hac suresinde 46; *“Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki olanları akledecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Gerçek şudur ki, gözler kör olmaz, fakat asıl göğüslerin içindeki kalpler kör olur”* âyetini tefsir ederken kalbe hevâ ve şehvetin galip gelmesi (hükmetmesi) durumunda kalp gözünün nurunun kör olacağına işaret etmiştir. Bu durumda olan kimselerin gaflet içerisinde haddi aşarak isyanlara ve günahlara dalacağını ve Hakk’a teslim olmayacağına vurgu yapmıştır.⁹⁶⁸ Bu yaklaşıma göre kalp gözünün kör olması, kişinin hakla batılın, doğruyla yanlışın arasını ayıramaması ve bu ayrımın idraki içerisinde olamaması anlamına gelmektedir.

Kuşeyrî bu âyete getirdiği yorumunda, yaratılış itibariyle fizyolojik anlamda insanlarda kalpler olsa bile, kalplerden övülen sıfatlar zail olduğunda artık onların yok hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Kuşeyrî, âyette zikredildiği gibi kalplerin kör olmasını idrak yönünden olduğuna işaret ederek *“Kalpler yakînin nuru ile görür. Geleceğin meltem rüzgârı sırrın kokusuyla idrak edilir”* der. Yusuf suresinde Yâkup peygamberin *“Kervan (Mısır'dan) ayrılıp yola koyulunca, babaları, (yanında*

⁹⁶⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 284.

⁹⁶⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 284.

⁹⁶⁸ bkz. Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, s. 203.

bulunanlara): ‘Eğer bana bunak demezseniz, ben Yûsuf’un kokusunu alıyorum’ dedi” meâlindeki âyete (Yusuf, 12/94) telmihte bulunur ve bunun da zâhirde bir rûzgâr kokusu olmasa da sırların idraki ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir.⁹⁶⁹

Kuşeyrî’nin “sırrın (kalp gözüyle) idraki”ne vurgu yapıp Yâkup peygamberin (Mısır’dan) Yusuf’un kokusunu aldığına dair mezkûr âyete telmihte bulunarak Hac suresindeki âyete getirdiği bu yorumu, Geylânî’nin Âl-i İmrân suresinde İsa peygamberin mucizesine işaret eden âyete telmihte bulunarak, “*Kimin bakışı sağlam ise baş gözüyle insanlara, kalp gözüyle de Allah’ın tasarrufuna bakar. Bu Allah’ın velî kullarına ait olan izzet bakışıdır. O velîler ki, onlar bir şahsa baktıklarında baş gözüyle onun dışını, kalp gözleriyle içini, sır gözüyle de Mevlâsını görürler*” şeklindeki yorumuyla mânâ olarak örtüşür. Bursevî de aynı âyeti yorumlarken Tusterî ve Kuşeyrî’nin âyete getirdikleri yorumlara atıfta bulunarak, kalplerin kör olmasını basiretin olmamasıyla açıklar. Hevâya tâbî olmanın, şehvet ve gafletlere dalmanın kalplerin kör olmasına ve basiretin kaybedilmesine neden olduğu ifade edilmiştir. Basiretin açılması, ancak Allah’ı zikretmek ve nefsi (hevâdan, şehvet ve gafletten) arındırmak, kalp nurlanıp örtünün kaldırılmasıyla mümkün olabilir.⁹⁷⁰ Anlaşılmaktadır ki bu müfessirlerin anlatımında basiretin açılmasıyla ilgili kişinin geçmesi gereken safhalar, Geylânî’nin de anlatımıyla eşleşmektedir. Bu durum manevî yolda ilerleme sürecinde anlatılanların tecrübe edildiği şekilde gerçekleştiğinin ve onların yaptığı rehberliğin de ne denli isabetli olduğunu göstermektedir.

Geylânî, ölüm anında basiretin açıldığını bildirmiş, buna delil olarak Hz. Asiye’nin şehit edilirken cennetteki evini görerek “**Rabbim benim için cennette bir ev**

⁹⁶⁹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 2, s. 551-552.

⁹⁷⁰ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=22&tAyahNo=46&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

yap!” (et-Tahrîm, 66/11) duasını zikretmiştir.⁹⁷¹ Ancak o bu durumun sadece ölüm anında değil, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye eden kullar için daha bu dünyadayken basîretin açıldığını söylemektedir.⁹⁷² Nitekim mânâ ehli bu durumu kalbin nokta-i süveydâ yönüne binâen şöyle açıklamaktadırlar:

“Nokta-i süveydâ, zamanlı mekânlı insan binâsının, zamansız, mekânsız ulûhiyet âlemin açılan, zamansız ve mekânsız yönüdür. Ve bu nokta, insanın maddî kalbiyle bir çeşit müteâl olarak bağlantı içindedir. Bir insan vefat edip ruhu ulvî âleme yükselmesi söz konusu olunca, herkeste kapalı olan bu siyah nokta, meleku’l-mevt tarafından açılır. Bu suretle her nefis ölümü tadar ve ruhun ölüm sırasında bedeni terk edişinde (fekeşefnâ ğitaeke febasaruke’l-yevme hadîd) (Kâf, 50/22) âyetine göre basarı açılır (ve entum hıyne izin tenzurun) (Vakıa, 56/84) gaybı müşâhede başlar. İşte derviş olan kişi, bu latîfelerini açarak ulvî âleme mevt-i tabii ile ölmeden önce yükselerek kendini öldürür ve müşâhede makamına ererek Hakkı/Hakikati görür. Peygamberimiz de ölmeden önce Rabbisinden; “Ey Allah’ım, bana eşyanın hakikatini göster!” talebinde bulunuyordu.”⁹⁷³

Geylânî’nin “Marifet ayının ışıĒı gelince kadir gecesinin karanlıĒı açılır”⁹⁷⁴ şeklinde bir ifadesi mevcuttur. Allah “Şüphesiz biz onu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik” meâlinde (el-Kadr, 97/1) bir âyet nazil buyurmuştur. Şu halde Geylânî’nin açıklamalarından yola çıkarak, Kur’ân Allah’ı tanımamız için bizi aydınlatan marifet kaynağıdır, diyebiliriz. Bu marifet nuru ile her şeyi görür, hak ile bâtılı ayırt ederek her şeyin mâhiyetini kavrarız.⁹⁷⁵ O halde Kur’ân ve marifet nuru bizler için basiret

⁹⁷¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 187.

⁹⁷² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 187.

⁹⁷³ Ethem CebecioĒlu, *Tasavvufî Bir Istılâh Olarak Nokta-i Süveydâ*, s. 54.

⁹⁷⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 270.

⁹⁷⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 269.

kaynağıdır.⁹⁷⁶ Mevlânâ ise “*Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır*” (el-Kadr, 97/3) âyetiyle Allah’ın lütf u kereminin bizim çaba ve gayretlerimizden çok daha üstün ve hayırlı olduğuna işâret eder.⁹⁷⁷ Bu lütuf ve kerem, insanın Allah’a ulaşmak için duyduğu istekle aşk kıvılcımıdır. Mutasavvıflarca bu açıklamalara uygun olarak leyle-i kadr {kadir gecesi}, sâlikin kendi değerini ve sevdiği {Allah} katında derecesini anlayabileceği bir tecellinin olduğu gecedir. Sâlikin cem' ve marifete ulaşanların makamına varışının başladığı vakit olarak değerlendirilir.⁹⁷⁸

Geylânî mü'min hakkında “*Mü'min beden gözü kapandığında kalp gözleri açılan ve orada olanları gören kimsedir. Kalp gözünü kapadığında ise beden gözleri açılır ve Allah’ın konumunu ve insanlar üzerindeki tasarruflarını görür*”⁹⁷⁹ demektedir. Demek ki, kalp gözünün açılmasını dileyen herkesin beden gözlerinin hakkını vermesi gerekmektedir. Bakışların boş niyetler yerine Allah rızasına yönelik bakışlar olması ve bakışlarıyla tefekkür ederek Allah2ın yüceliğini idarak etmesi gerekmektedir.

4.1.5. Mevt

Daha önce avam öncesi ve avam mertebesi altında incelemiş olduğumuz mevt, havas mertebesinde daha farklı bir kıvamda incelenmektedir. Geylânî’ye göre havas için mevt iki şekilde olmaktadır:⁹⁸⁰

1. İnsanlardan tamamen ayrılır.
2. İradesi ve muhayyerliği sona erer.

Bu iki ölümü de gerektiği şekilde gerçekleştirebilirse, onun Rabbiyle olan sonsuz hayatı sağlam olacaktır. Çünkü esas olan insanlarla birlikte değil, Allah ile

⁹⁷⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 269.

⁹⁷⁷ bkz. Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh*, s. 86, 87.

⁹⁷⁸ bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 400.

⁹⁷⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 352.

⁹⁸⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 210.

birlikte olmaktır. Bu durumda olan havasın insanlar içinde olması, onlara bilgi birikimi ölçüsünde yararlı olabilmek ve Allah’a giden yolu gösterebilmek içindir.⁹⁸¹

Avam öncesi mertebesindekiler gibi insanlardan yana bir beklentisi yoktur. Onlarla kendisine gelecek bir menfaat ilişkisi için birlikte değildir. İnsanlarla onların iyilikleri için bir arada bulunmaktadır. Ardından tekrar onların arasından çıkmakta ve Allah ile meşgul olmaktadır. Geylânî, **“Allah’tır de. Sonra da onları daldıkları konuyla baş başa bırak, oyalanıp dursunlar”** (En ‘âm, 6/91) ve **“Kuşkusuz âlemlerin Rabbi dışında onların tümü benim düşmanımdır”** (eş-Şu’arâ, 26/77) meâlindeki âyetleri kişinin kendisinden ve insanlardan uzaklaşması gerektiği şeklinde ifâde etmektedir.⁹⁸²

En‘âm suresindeki *“Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Çünkü “Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir” dediler. De ki: “Öyleyse Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?” Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur’ân’da) size öğretilmiştir. (Resulüm!) Sen “Allah” de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oyalanadursunlar!”* âyetinin muhataplarının *“Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir”* diyerek ilahi vahyi ve Hz. Peygamber’in risaletini inkâr eden müşrikler, Kur’ân’ı inkâr eden bir haham ya da surenin Mekkî olması sebebiyle Mekkeli müşrikler olduğu rivayet edilir.⁹⁸³ Âyette, Hz. Peygamber’den inkârcıları muhatap alarak onları hidayete ulaştırma yönünde ısrarcı olmaması, onları zorlamaması, onlarla bir çatışmaya girmemesi istenmektedir.

Şu‘arâ suresinde Hz. İbrahim’in *“Kuşkusuz âlemlerin Rabbi dışında onların tümü benim düşmanımdır”* âyetinde sözünü ettiği “düşman”, kavminin Allah’tan başka

⁹⁸¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 210.

⁹⁸² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 210.

⁹⁸³ bkz. Hayreddin Karaman v. dğr. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c.2, s. 438.

taptıkları şeylerdir.⁹⁸⁴ Zâhirî anlamları ve bağlamları yukarıdaki gibi olan bu iki âyeti Geylânî, kişinin kendisinden ve insanlardan uzaklaşması, iradesini tamamen Allah’a bırakması, gönlünde Allah’tan başka her şeyi terk etmesi şeklinde yorumlar. Bu durumun ölüme benzetilmesi âyetin zâhirini aşan işârî bir yorumdur. Sülemî âyeti seven kişinin mahbuba olan sevgisinin sahih olabilmesi için nazarını yalnızca sevgiliye çevirmesi, ondan başka şeylere düşman gözüyle nazar ederek terk etmesi şeklinde yorumlar.⁹⁸⁵

İmam Rabbânî, “*Allah ’tır de. Sonra da onları daldıkları konuyla baş başa bırak, oyalanıp dursunlar*” âyetini Allah yolundaki insanların, düşmanlık besleyenlerin nâhoş sözleriyle ezâ çekip üzülmemesi ve emrolundukları işlerle meşgul olup, çalışıp gayret göstermeye devam etmeleri gerektiği şeklinde yorumlamıştır.⁹⁸⁶ Bu açıklama Geylânî’nin havas mertebesindeki bir insanın ölümünün nasıl gerçekleştiği konusundaki açıklamalarına uyum arz etmektedir. Nitekim bu mertebede olan bir insana düşen, önceden de olduğu gibi insanlardan gördüğü ezâ ve cefaya tahammül göstermektir.

Geylânî’nin âyetlere getirdiği yorumlara bakılarak diyebiliriz ki avam öncesi mertebesinde olan biri için “mevt”, doğal ölümden ibarettir. Ancak kulun Allah’tan uzaklaşmasına sebep olan her türlü Allah’ın emrine aykırı davranışı onun manen ölümüne yol açmaktadır. Avam mertebesinde ise kalbinden mâsivayı atması ve nefsiyle mücahadenin her aşaması mevt olurken, havas mertebesinde iradesinin kaybolması, kendisinden ve insanlardan tamamen vazgeçmesi mevt olmaktadır. Manevî yolda ilerleyen insan birkaç çeşit ölüm yaşar.

Önce haramdan sonra şüpheden, sonra mübahtan, sonra genel olarak her türlü helâlden, sonra da Allah dışındaki her şeyden vazgeçerek ölmüşlerdir. Bu beş şeyi

⁹⁸⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, c. 4, s. 157.

⁹⁸⁵ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 208; c. 2, i s. 75.

⁹⁸⁶ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 337.

hayatlarından çıkartmışlardır. Aramazlar ve yaklaşmazlar.⁹⁸⁷ Bu hale gelince Allah onlara yeniden hayat vermektedir.

4.1.6. İrâde

Geylânî Allah dostlarının iradesinin Allah'ın iradesinde erimesini, Allah'ın kıyamet gününde kendi iradesiyle organları konuşturmasına benzeterek **“Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturuyor”** meâlindeki âyete (Fussilet, 41/21) telmihen işâret etmektedir. Allah'ın dostlarını konuşturması, onların konuşmaları için sebepleri hazırlamasıyla olmaktadır. Çünkü Allah bir şeyin olmasını dilediğinde onun için sebeplerini hazırlamaktadır. Kıyamet gününde organlar, Allah'ın iradesi altında nasıl konuşup dile geleceklerse, Allah dostlarının da konuşmaları kendileri irade etmeksizin yine Allah'ın iradesiyle gerçekleşmektedir.⁹⁸⁸

Geylânî'nin iradeleri ve seçme hakları elinden alınarak Allah'ın iradesine göre yaşayan kulların mertebesini ebdaller olarak tanımlamaktadır. Ebdaller iradeleri ve seçme haklarının Allah'ın iradesinde erimiş olması sebebiyle velîlerden daha üst mertebededirler. Onlar Allah'ın kudret denizinde yardım istemektedirler Kudret denizi de onları bir kaldırır, bir indirir. Bir denizin kıyısına atar bir okyanusun tam ortasına sürükler. Bu yönüyle onların kudret denizinde evrilip çevrilmeleri, **Allah'ın “Biz onları bir sağa bir sola çeviriyorduk”** âyetinde (el-Kehf, 18/18) anlattığı Ashâb-ı Kehf'in (mağara yârenleri) durumuna benzemektedir.⁹⁸⁹ Allah onları üç yüz dokuz yıl mağarada uyutmuştur. Onlar bu durumda hiçbir şeyden haberdar değildirler. Onların akıl, tedbir ve duyuları çalışmaz halde, iç ve dış gözlerini kapalı, lütuf ve yakınlık evindedirler. İşte Allah'a yaklaştırılan kullar da Geylânî'ye göre bu haldedirler. Çünkü onlar kalp gözlerini Allah'tan başka her şeye kapatmışlardır. Ebdaller Allah'a bakmakta ve sadece

⁹⁸⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 381.

⁹⁸⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 16.

⁹⁸⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 115.

O’nu duymaktadırlar. Onlar Ashâb-ı Kehf gibi canlarından ve insanlardan vazgeçmişlerdir. Sebeplerle ilgileri kalmamıştır. Yardımını doğrudan Allah’tan isterler. Allah da o kullarına kudretiyle yardım yaratır ve gönderir.

İç gözlerinin kapalı olması Allah’ın kendilerine verdiği manen elde edilen makam ve kerametleri görmemek, dış gözlerinin kapalı olması ise dünyalık hiçbir şeyi ve insanları görmez hale gelmeleri şeklinde anlaşılabilir. Nitekim insan Allah yolunda gayret sarf ettikçe farklı açılımlar yaşamakta, o da bu açılımlara kapılarak esas hedefini unutabilmektedir. Bu nedenle tasavvufta “*Rüyâyı bırak, rü’yete bak*” diye tavsiye edilmektedir. Rü’yet Allah’a bakmayı ifade etmektedir.⁹⁹⁰ Yani kerametler rüya sadedinde görülüp, esas olan Allah’ı görmektir. Dış gözlerin kapalılığı ise onların dünyayı elde etme kaygısı içerisinde olmadıkları gibi, insanların kendileri hakkında ne düşündüklerini de umursamamaları, insanların beğenisi için veya insanlar tarafından ayıplanmamak için değil; sadece Allah’ın râzı olması için Allah rızasına uygun bir yaşam sürmelerini anlatmaktadır. Ashâb-ı kehf de uyuyarak dış dünyaya tamamen kapalı, ancak kalpleriyle Allah ile birliktedirler. Geylânî, Allah dostlarını bu sebeple onlara benzetmiştir.

Geylânî yine bu minvalde aynı âyete telmihte bulunarak kendisini dinleyenlere Allah için iradelerinden vaz geçmelerini teşvik ederek;

“Sen kendin olmamaya gayret et. Varlığını O’nun eline bırak. Başına gelecek zararı engellemek ve bazı çıkarlar elde etmek için hareket etmemeye çalış. Çünkü sen böyle yaparsan Allah sana hizmet edecek, sıkıntıyı senden uzaklaştıracak birini görevlendirecektir. Ona karşı ölü yıkayıcının önündeki ölü gibi, Cebrâil’e karşı mağara arkadaşları gibi ol. O’na karşı varlıksız, iradesiz ve bütün düşüncelerden uzak ol. O’nun kaza ve kaderinin ağırlığı üzerine binince huzurunda iman ayakların üzerine

⁹⁹⁰ bkz. Ethem Cebecioğlu, “rüya” ve “rü’yet”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 526.

sağlam bas’’⁹⁹¹ der. Geylânî kendi iradesinden vazgeçip Allah’ın iradesini tercih etme durumunu mağara arkadaşlarının durumuna benzetmektedir. Çünkü ashâb-ı kehfî döndüren Allah’ın emriyle Cebrâil, Allah dostlarını döndüren ise Allah’ın lütuf ve rahmet elidir.

Geylânî’nin anlattığına göre Allah’ı tanıyan hiç kimsede dileme ve tercih etme özelliği kalmamaktadır. Ne kendi işinde ne de başkalarının işinde kadere karşı gelmeyecektir. Çünkü o bilmektedir ki; **“O dilediğini mutlaka yapandır”** (el-Burûc, 85/16) âyetine göre ancak Allah’ın dilediği olmaktadır. Allah, bu marifete sahip kul için onun efendisidir.⁹⁹² Bu sebeple Allah’ı gerçek mânâda tanıyan ve O’na hakiki kul olan kimse “Bana göster”, “Bana gösterme”, “Bana ver”, “Bana verme” gibi dileklerde bulunmayacaktır. Allah’ta fânî olarak her şeyden bütünüyle vaz geçmiştir. “Ben Allah’ın kuluyum, kulun ise efendisine karşı herhangi bir dileme ya da tercih hakkı yoktur” gerekçesiyle bu makama eren ârif bir kul “benden bana ne!” der. İşte bu şekilde havas mertebesine erenler iradelerini Allah’ın iradesiyle değiştirmişlerdir. Geylânî bu durumun anlaşılabilmesi için bir kısma anlatmaktadır:

“Birisi bir köle satın aldı. Bu köle dindar ve iyi kimselerdendi. Efendi ona ‘Ey köle! Ne yemek istersin?’ dedi. O da ‘Sen ne yedirirsen’ dedi. Efendi, ‘Peki ne giyersin?’ diye sordu. Köle, ‘Sen ne giydirirsen!’ diye cevap verdi. Efendi, ‘Peki evimin neresinde oturmak istersin?’ diye sordu. O, ‘Sen nereye oturtursan’ diye cevapladı. Efendi, ‘Peki hangi tür ileri yapmaktan hoşlanırsın?’ dedi, köle, ‘Sen ne emredersen’ diye karşılık verdi. Efendi ağladı ve ‘Ah keşke senin bana davrandığın gibi ben de Rabbime davranabilseydim’ dedi. Bunun üzerine köle, ‘Efendim kölenin efendisine karşı herhangi bir dilek veya tercih hakkı olabilir mi hiç?’ dedi. Efendi bunun üzerine ‘Allah

⁹⁹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 215.

⁹⁹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 282.

rızası için hürsün. Seni âzâd ediyorum. Ama benim evimde oturmanı istiyorum ki sana canımla ve malımla hizmet edeyim’ dedi.”⁹⁹³

Geylânî’nin anlatmış olduğu bu kıssada kölenin iradesini efendisinin iradesinde eriterek, arzulanabilecek her şeyden efendisi için vaz geçerek, efendisinin razı olacağı şeyi dilemesinin neticesinde, efendisinin onu hür bırakması ve aynı zamanda efendisinin ona muhabbet duymasına vesile olarak, üstelik efendisinin ona hizmetkâr olmak arzusu dikkat çekicidir. Şu halde iradesini Allah’ın iradesinde eritmiş Allah dostları da O’nun katında hür, kıymetli, Allah’ın sevgisine mazhâr olmuş ve Allah’ın sonsuz keremine nail olurlar.

Geylânî bekâ evresine geçmekle ilişkilendirmiş olduğu “*Sonra onu başka bir yaratılışla yeniden var ederiz*” âyetindeki (el-Mü’minûn, 23/14) bekânın gerçekleşebilmesi için tamamen kulun Allah’ta fenâ olması gerektiğini söyler. Bu yüzden havas mertebesinde kişinin mânen arzu ve isteklerinin ölmüş olması gerekmektedir. Yani o artık bütün iradesinden vazgeçmiş, tercih etme hakkı kalmamış, sadece Allah’ın emirlerini, Allah’ın iradesini yerine getiren bir kul olmuştur.⁹⁹⁴

Bu şekilde Allah’ın ona bekâ verip yeniden var etmesiyle Allah ona bütün mülkünü vermekte, ona hikmetlerin ve sırların tümünü, orduların ve gözetimlerin tümünü göstermektedir. Ancak bu kul daha önce iradesini Allah’ın iradesinde erittiği, böylece kendi arzu ve isteklerini tamamen terk ettiği için bu mülk ona sunulsa bile ondan azıcık bir miktara bile el uzatmamaktadır. İşte bu Allah’ın gizli kudreti ve saklı iradesidir. Çünkü Allah peygamberleri, veli kulları ve özel kullarıyla arzularının arasına girmekte ve onlarda küçücük de olsa bir irade ve arzu kalmamaktadır. Sonunda iç âlemleri Allah’a ait olarak durulmaktadır.⁹⁹⁵ Anladığımız kadarıyla Geylânî’nin

⁹⁹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 282.

⁹⁹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 367.

⁹⁹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 367.

anlatmış olduğu bu iradenin kaybolması aynı zamanda “Madem evliya bu şekilde bir mülke erişiyor, neden her istediklerini yapmıyorlar?” sorusunun cevabı olmaktadır.

Geylânî'nin yorumlamasıyla yukarıda anlatılan duruma güzel bir örnek mâhiyetinde olan **“Ey Dâvud! Gerçekten seni yeryüzünde halife yaptık”** âyetinde (es-Sâd, 38/26), Geylânî, halife yapanın Allah olduğundan hareketle Allah dostlarının irade ve tercihlerinin olmayışını anlatır. Çünkü onlar sırf Allah'ın emrinin, tasarrufunun, kararının ve iradesinin güdümündedirler. Yani onların bu şekilde halife olmaya veya yüksek mertebelere gelmeyle ilgili bir istekleri bulunmamaktadır. Onlar Allah'ın emrini yerine getirmek için o makama gelmişlerdir.⁹⁹⁶ Allah'ın onlara sunmuş olduğu mülke rağmen kendilerinin böyle bir makama gelmeyişleri Allah'ın iradesi altında olmaları sebebiyledir.

4.1.7. Fenâ

Arapça “fe-ni-ye” fiilinin masdarı olan “fenâ”, sözlükte “yok olma”, “yokluk”, “hiçlik”, “geçip gitme” anlamlarında “bekâ”nın zıddıdır. İnsanın fenâ bulması, ölüp gitmesidir.⁹⁹⁷

Tasavvufî ıstılah olarak bütün kâinat, Allah'ın ezeli düşüncelerinin görüntüsünden ibarettir. Her şey Allah'tan gelmiştir. Allah, insanı kendi suretinde yaratmıştır. İnsan, dünyaya gelmezden önce Allah'ın ezeli bilgisinde yaşayan soyut bir varlıktı. Dünyaya gelip bedene girdiğinde, dünyevi zevkler onu ilâhî yaşantısından ayırıp ızdıraplara düşürmüştür. İnsan, riyazet ibadet ve itaatle zikir ve aşkla beşeri varlığını unutup tanrısal varlığa geçebilir. İşte bu geçiş “fenâ fillâh” (Allah'ta yok olma) olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹⁸

⁹⁹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 247.

⁹⁹⁷ bkz. İbrahim Mustafa v.dğr., “fny”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 710; M. Kemal Atik v. dğr., “fenâ-bekâ”, *İslâmî Kavramlar*, s. 245.

⁹⁹⁸ bkz. M. Kemal Atik v. dğr., “fenâ-bekâ” *İslâmî Kavramlar*, s. 245.

Fenâ, nesnelerin, sufînin gözünden silinmesine denir. Fenâ hali, kulun benliğinin kaybolması ile tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu hal, tevhidin en yüksek derecesidir. Kul, Allah tefekküründe o derece boğulur ki, benlik bilincini de kaybeder hale gelir. Buna “fenâ fi't-tevhid” denilir. Fenâyâ eren kul, insan olarak taşıdığı huyları ve sıfatları terk edince, bunların yerini Allah'ta mükemmel olarak bulunan ilâhî sıfatlar ve huylar alır, böylece o kulun olgunlaşıp kemale ermesi gerçekleşmiş olur.

Kuşeyrî, fenâyı üçe ayırır: Buna göre ilk fenâ, kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fânî olması; ikinci fena, Hakk'ı temaşa eden kulun Hakk'ın sıfatlarından da fânî olması; üçüncü fenâ, Hakk 'm varlığında yok olan kulun, kendi fenâsını görmesinden de fânî olmasıdır.

Muhyiddîn İbn Arabî'ye göre fenâ, kulu Allah'a ulaştırır. Bu durumda kul, bütün nefsî arzularını terkeder ve kendini Allah'ın irâdesine teslim eder. “Fena fillâh” tâbiri de kulun zât ve sıfatının, Hakk'ın zât ve sıfatında fânî olması anlamına gelir. Kul, bu durumda bütün dünyevî ilgilerinden uzaklaşarak Allah'ın birlik dergâhına tam bir teveccühle yönelir.⁹⁹⁹

Manevi yolculukta ilk aşama fenâyâ geçiş aşamasıdır. Bu aşama, havas mertebesine gelene dek yaşanan sürece tekabül eder. Havas mertebesinde de fenâ süreci yaşanmakta, ardından daha üst mertebe olan ehassu'l-havas aşamasında bekâyâ ulaşılmaktadır. Bu süreci Geylânî, bir inşâ faaliyeti olarak tasvir etmiş ve **“Sonra Allah dilediği bir zamanda onu yeniden inşa eder”** meâlindeki âyetle (el-Mü'minûn, 23/14) delil getirmiştir.¹⁰⁰⁰ Bu sürecin anlaşılması için Geylânî'nin yorumlarını şöyle özetleyebiliriz:

⁹⁹⁹ bkz. Ethem Cebecioğlu, “fenâ”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 208-209.

¹⁰⁰⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 194.

Her insanın nefsine dayanarak kurduğu bir varlık binası vardır. Allah'ın kulunu inşâ etmesi için ise nefsi, heva ve hevesleri, boş kuruntuları temsil eden bu harabe binanın yıkılması gerekmektedir. Böylece nefisle mücadele, Allah'ın tasarruflarına rıza, murakabe ile bu aşama başlamış olmaktadır. Bu şekilde benlik binası yıkıldığında fenâ hali başlamış olur. Artık inşaat için uygun hale getirilmiş düz zemin gibidir. Allah'ta kaybolmuştur. İradesi Allah'ın iradesinde erimiştir. O bu şekilde yok olunca Allah onu yeni bir yaratılışla yeniden var eder. Bu da bekâya tekâbüle etmektedir.¹⁰⁰¹ Bu mertebelere gelmek isteyenler sabırlı olmalıdırlar. Çünkü Geylânî **“Allah sabredenlerle beraberdir”** meâlindeki âyeti (el-Bakara, 2/153) sabretmenin Allah'ın rızasını celbetmeye ve kulun fenâyâ ulaşmasını sağladığına delil getirmiştir.¹⁰⁰²

Geylânî havas metebesinde olanlar için ki bunlar Allah'a dost olmuş kişilerdir, *“Onların kalpleri meleklerin kalplerine katılmıştır”*¹⁰⁰³ demektedir. Ardından **“Melekler, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmezler ve kendilerine emredilen şeyi yaparlar”** âyetini (et-Tahrîm, 66/6) delil olarak zikreder. Buradan Geylânî'nin havas mertebesindeki insanları meleklerde olduğu gibi Allah'ın iradesine ve emrine râm olarak, kendi benliklerinden eser kalmadığı ve sadece Allah'ın emirlerini yerine getirdikleri şeklinde yorumladığını görmekteyiz.¹⁰⁰⁴ Geylânî bu durumdaki insanlar hakkında meleklerle kıyaslama yapmış ve şöyle demiştir:

“Onlar melekler kervanına katıldılar ve derece bakımından onlardan daha da yukarı çıktılar. Allah'ı tanıma konusunda onlardan üstün oldular. Melekler onların

¹⁰⁰¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 194.

¹⁰⁰² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 197.

¹⁰⁰³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 136.

¹⁰⁰⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 136.

köleleri ve tâbîleridir. Onlardan istifade ederler. Çünkü hikmetler onların kalplerine dökülür de dökülür.”¹⁰⁰⁵

“Allah’ın kendilerine emrettiği işlerde asi gelmezler” (66/6) meâlindeki âyette ibn Arabî ise meleklerin yapısını açıklamıştır. Ancak onların yapısının anlaşılabilmesi için öncelikle yaratılan her şeyin kaynağını anlatmaktadır. Ona göre bütün mahlukâtın kaynağı “*Kun (Ol)*” emridir. Bu emrin “Kâf” harfi kemâlât ve küfre açılmaktayken, nun harfi ise nur ve nekr yani bilmemeye açılmaktadır. Şu halde insan ya Allah’a yaklaşarak kemâle ve nura erecektir ya da küfr ve nekr/bilmemezlik içerisinde Allah’tan uzaklaşacaktır. İşte melekler bu “*Kun*” emrinin nurundan yaratılmışlardır. Bu sebeple onlardan sadece hayır gelmektedir. Şeytan ise zulmetten yaratılmıştır. Bu sebeple onlar sadece şerre âlettirler. İnsanda ise hem nurdan hem zulmetten pay vardır. Bu nedenle insandan hem hayır hem zulüm meydana gelmektedir. Bu sebeple insanın yapısında var olan nuru yapısındaki zulmete üstün geldiğinde Allah’a yakın olmakta ve meleklerden de üstün olmaktadır.

İbn Arabî’nin yorumunda âyetle ilgili doğrudan insanlarla bir bağlantı kurulmamıştır. İnsanın mertebesini meleklerin mertebesine kıyasla açıklar. Ancak Geylânî melekleri anlatan bu âyeti insanların melekleri geçeceğine dair mertebeleri kıyas ederek açıklamakla birlikte insanların da bu özelliğe sahip olabileceğini söyleyerek farklı bir bilinç oluşturmakta, insanı âyetin hükmüyle mesul tutmaktadır.¹⁰⁰⁶

Fenâ makamına eren kişi Geylânî’nin yorumuyla, mağara ashabının uykudayken bir sağa bir sola çevrilmesine benzemektedir. Çünkü Geylânî “**Biz onları sağa ve sola evirip çeviririz**” meâlindeki âyette (el-Kehf, 18/18) bahsedilen döndürülme durumunu fenâyâ işaret etmektedir. Yani o kul Allah’a yakınlık mertebesinde, Allah’ın kaza ve

¹⁰⁰⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 136.

¹⁰⁰⁶ Muhyiddin-i Arabî, *Şeceratü’l Kevn Üstün İnsan*, s. 45.

kaderiyle dönüp durmaktadır.¹⁰⁰⁷ Yani kaderin dışına çıkmaz, kadere tâbî olur. Burada iki durum ortaya çıkmaktadır. Bunlar durmak ve hareket etmektir. Yani kaderinde olmayan bir yön çıkınca, o yöne gitmek konusunda aciz kalındığında duruş/vakf etmek ve Allah’a teslim olmak; eğer kaderin gösterdiği o yolda ilerleme imkânı varsa o yöne hareket halinde olunmakta ve bunun için gereken güç, azim ortaya konulmaktadır.¹⁰⁰⁸ Bu durum Allah’ın iradesi altında durup ilerlemeyi ortaya çıkarttığı için fenâya işaretir.

4.1.8. Velâyet

Arapça “ve-li-ye” fiilinin masdarı “velâyet”, sözlükte “dostluk”, “arkadaşlık”, “yakınlık”, “bir işin icrâsını ve idaresini yüklenme”, “vekil olma”, “sevmek”, “velilik” gibi anlamlara gelir.¹⁰⁰⁹

Tasavvufta ise Allah dostluğunu ifade eder. “Velâyet-i âmme”, bütün mü’minlerin Allah’ın dostu ve velisi olmasıdır. “Velâyet-i hâssa” ise, sadece seçkin kulların Allah’ın dostu olması anlamına gelmektedir.¹⁰¹⁰

“Allah’ın, kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir. Yine bu tecelli, hal, ilim, zevk vs. gibi şekillerde olabilir. Velayetin zirvesi, kulun halkın zamanî durumlarına göre işlerini idare etmek üzere Hakk’dan halka irca olunmasıdır. Hz. Peygamber’den (s) önce, halkı Hakk’a çağıran kişilere Resul denirken, O’ndan sonra bu görevi yapanlara, Hz. Resulullah (s)’in halifesi adı verilmiştir. Ancak bunların daveti, kendi nefesine dayanarak değil, Hz. Muhammed (s)’e uyarak olur. Dört türlü velayet vardır: 1. Velâyet-i uzma: Son peygamber (s)’in velayeti, 2. Velâyet-i kübrâ:

¹⁰⁰⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 275.

¹⁰⁰⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 275.

¹⁰⁰⁹ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “vly”, *el-Müfredât*, s. 533-534; İbrahim Mustafa v.dğr., “vly”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 1070; Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “velâyet”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 383.

¹⁰¹⁰ bkz. M. Kemal Atik v. dğr., “velâyet”, *İslâmî Kavramlar*, s. 728-729.

*Diğer peygamberlerin velayeti veya ceberûtî velayet, 3- Velâyet-i vüstâ: Melekûtî velayet, evliyanın velayeti 4- Velâyet-i suğra: Müminlerin velayeti.*¹⁰¹¹

Geylânî'ye göre velâyet; rahmete, kurbe ermek, Allah'ın lütfuna mahzar olmak, O'ndan vasıtasız bilgi almaktır.¹⁰¹² Kalbinde Allah'tan başka hiçbir şey kalmayınca bu kişinin durumunu; **“Yusuf dedi ki: Biz malımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını yanımızda tutmaktan Allah'a sığınırız”** âyetindeki (Yûsuf, 12/79) “mal” ifadesi üzerinden “*velîlik, tevhid ve iman malını yanında bulduğumuzu yanımızda tutarız*” yorumuyla anlatır. Yani velâyeti ancak kalbi Allah'ın sevgisiyle dolu olanların elde edebileceğine işaret eder ve Allah'ın da ancak böyle kullarını Kendi yakınlığına kabul edeceği şeklinde yorumlar.¹⁰¹³

Geylânî'nin “mal” ifadesini velîlik, tevhid ve iman olarak yorumlayıp bunu elde etmenin yolunun da ancak kalbin tamamen Allah sevgisiyle dolu olmasıyla ilişkilendirmesi ilginçtir.

Bursevî de aynı âyeti, âyetin zâhirî bağlamına uygun şekilde velîlikle ilişkilendirerek açıklar. Bursevî, Hz. Yusuf'un kardeşi Bünyamin'i Allah'tan kendisine gelen bir vahiy ve ilhamla yanında alıkoyduğuna; bunun da peygamberlerin ve velî kulların kendilerine Allah'tan gelenle amel etmek durumunda olduklarını, onun hilafına hareket etmelerinin de zulüm olacağını ifade eder.¹⁰¹⁴

Geylânî, Allah'ın dostluğunu elde etmek için kadere tabi olmanın ehemmiyetinden bahseder. Bunun için delil olarak **“İşte burada yardım ve dostluk Hak olan Allah'a mahsustur”** âyetini (el-Kehf, 18/44) zikreder. Kader Allah'ın

¹⁰¹¹ Ethem Cebecioğlu, “velâyet”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 696-697.

¹⁰¹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 16.

¹⁰¹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 323.

¹⁰¹⁴ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=79&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

elçisidir ve Allah’a götüren yardımcı hükmündedir. Bu nedenle velâyet elde etmek isteyen kul, kader elçisine ikram etmelidir. Kadere karşı gelmemelidir.¹⁰¹⁵

Bu durumdaki kullar kendilerini de Allah’a teslim etmiş, seçme ve isteme hakkını yok etmiş, kaderin getirdiklerine razı olmuşlardır. Bu şekilde Geylânî’nin işaret ettiği üzere **“Çünkü benim dostum Kitabı indiren Allah’tır. O bütün salihlere velîlik eder, korur, gözetir”** âyeti (el-A‘raf, 7/196) bu konuda delildir.¹⁰¹⁶ Yani diyebiliriz ki o kul kendi hakkındaki kararlarda o denli Allah’a güvenmektedirler ki, sonunda karar alma yetkisini terk etmiştir. Halini dostu olan Allah’a bırakmıştır. Velâyete eren kulun edindikleri şunlardır:¹⁰¹⁷

- Allah’a dost olunca O’nun ilim denizinden ve lütuf sofralarından yer,
- Allah’ın yakınlığını hisseder,
- Rahmet örtüsüne bürünür,
- Bu nimete eren kullar çok azdır. Bunlar bahtiyar olanlardır.

Aynı âyeti yorumladığı başka bir sohbetinde Geylânî, velâyetin mevhibe sonucu yani Allah vergisi olduğunu söyler.¹⁰¹⁸ Bu kuluna dünyayı ve ahireti hizmetçi kılığı için Allah bu kula dünyadan veya ahiretten hiçbir zarara uğratmaz. Yorulmazlar. Çünkü Geylânî’nin yorumuna göre onların işlerini Allah üstlenmiştir.¹⁰¹⁹ Bu durumdaki kişi öğretici ve hikmet sahibi olmakta, hakem kılınmakta, saygı göstermekte ve saygı görmekte, insanlara muhtaç bırakılmamaktadır. İnsanların övgüleri ve yergileri onun için bir olmaktadır. Çünkü kalbi Allah ile öylesine doludur ki, insanların övgüleri ve yergileri, zenginlik ve fakirlik kalbine sığmaz.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 16.

¹⁰¹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 334.

¹⁰¹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 16.

¹⁰¹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 35.

¹⁰¹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 35.

¹⁰²⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 241.

İmam Rabbânî ise Allah'ın dostluğuna farklı bir perspektiften bakmaktadır. Geylânî'nin velâyeti ele aldığı merteye artık nefsin mutmain olduğu, Allah'ın emir ve yasaklarına riayette hiç taviz verilmediği havas mertebesi olmasına rağmen; Rabbânî “Allah iman edenlerin velisidir” (Âl-i İmrân, 3/68) âyetini henüz mutmain nefse ulaşamadığı için halen Allah'a itaati eksik olan, yani Geylânî tasnifine göre avam mertebesinde olan insanlara yönelik değerlendirmiştir. İmam Rabbânî, Allah'ın, nefis tezkiyesini başaramadan evvel yaptığımız şekli ibadetleri kabul etmesini Allah'ın dostluğu olarak değerlendirmektedir.¹⁰²¹ Çünkü nefsimizin Allah'a boyun eğmeksizin, Allah'a yapılan ibadetlere rıza göstermeksizin yapmış olduğumuz tüm şekli ibadetler, esasında nefsimizin küfrünün karanlığını taşımaktadır. Nefis ne denli tezkiye edildiği; küfür karanlığından sıyrılıp iman aydınlığına ne denli kavuştuğu mesabesinde velâyetin mertebeleri yücelmektedir.

4.1.9. Havf

Arapça “ha-ve-fe” fiilinin masdarı olan “havf”ın sözlük anlamı hoşlanılmayan bir şeyin başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin kaybedilmesinden dolayı duyulan “korku”, “kaygı” ve “endişe” manasınadır.¹⁰²²

Terminolojik anlamı ise Allah'ın kahrından ve azabından korkarak dinde sabit olmaktır. “Havf”ın zıddı zıddı “recâ”dır. Yani umma, ümitli olma, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemedir. Diğer bir tarife göre havf, yasaklanan şeylerden ve günahlardan utanmak ve bu hususta üzüntü duymak demektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) konuyla ilgili şöyle der: "Ben, Allah'tan en çok korkanınızım. Allah, Hz. Davud'a, yırtıcı hayvandan korkar gibi Ben'den kork, diye vahyetmiştir". Yine bir hadiste, şöyle denilir: "Allah'tan korkandan, herkes korkar, Allah'tan başka şeylerden korkan, her

¹⁰²¹ bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât*, s. 645-646.

¹⁰²² bkz. İbn Manzûr, “hvʿ”, *Lisânu 'l-Arab*, c. 9, s. 99-100; İbrahim Mustafa v.dğr., “hvʿ”, *el-Mu 'cemu 'l-vasîʿ*, s. 261; Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “havf”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 129.

şeyden korkar"¹⁰²³. Ebu'l-Kasım el-Hakîm, korkuyu rahbet ve haşyet olmak üzere ikiye ayırmıştır. Aralarındaki fark, rahbet sahibi korkunca kaçacak delik arar ve Allah'tan gayriye sığınır; haşyet sahibi ise Allah'a sığınır.¹⁰²⁴ Havf ve recâ dengesinin gözetilmesi tavsiye edilmesine rağmen Geylânî'nin yorumlarında havf unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir.

Geylânî'nin korku hakkındaki yaklaşımlarına bakarak diyebiliriz ki kişinin korkusu imanının durumunu gösteren bir mihenk taşıdır. Korkunun neye karşı olduğu çeşitlilik göstermektedir. Buna göre korkunun türü kişinin manevîyattaki mertebesini gösteren bir ipucudur. Örneğin Geylânî, Hz. Musâ daha bebekken annesine Allah'tan gelen ilhamdan bahseder. Kendisine çocuğu ırmağa atması ilham edildiğinde annesi Musâ'yı suya bırakmıştır. Bu Musâ'nın annesinin Allah'a olan imanının gücünü göstermektedir. Nitekim Geylânî **“Biz onun kalbini sağlamlaştırmış olmasaydık...”** âyetindeki (el-Kasas, 28/10) kalp sağlamlığı lafzını imanın kuvvetine işaret etmektedir. Ardından Geylânî bir kıyas yapar. Allah yolunda adım atmaya başlar başlamaz ilerlemekten korkanların, bir kadının (Musâ'nın annesi) imanı kadar iman sahibi olmadıklarını ve o kadının bu durumda olanlardan daha hayırlı olduğunu söyler.¹⁰²⁵ Bu durum kişinin “Musâ'dan” yani en sevgilisi olan canından Allah'a güvenerek feragat edememesinin bir neticesidir. Geylânî **“Başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu suya bırak”** (el-Kasas, 28/7) âyetini annenin Mûsâ için korkmasından hareketle:

“Ve sen dinin için korktuğun zaman kalbini Allah'a bırak, teslim et, aileni Allah'a teslim et ve de ki 'Allah'ım! Yolculukta sahip Sensin, ailemi ve çocuğumu

¹⁰²³ “Her kim Allah'tan korkarsa, Allah da her şeyi ondan korkar hale getirir.” Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. 2, s. 294 (hadis no. 2479).

¹⁰²⁴ Ethem Cebecioğlu, “havf”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 257.

¹⁰²⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 384.

biraktığım emanetçim de sensin’”¹⁰²⁶ der. Mûsâ kalptir. Çocuğun ve ailenin Allah’a teslim edilmesi hem zâhirî aile ve çocukları hem de Allah’a itaat ettirilmek suretiyle O’na teslim edilmesi gereken kalp, nefis ve bedene delâlet etmektedir.¹⁰²⁷

Geylânî’ye göre Allah kullarının korkmasını istediği ve korkuyu canlı tutmaları gerektiğini ister. Çünkü Geylânî “**Allah sizi kendinden sakındırıyor**” âyetini (Âl-i İmrân, 3/28-30) hem avamın hem havassın Allah’tan sakınmaları gerektiği şeklinde yorumlamaktadır. Bu da korkuyu besleyen bir durumdur. Nitekim Allah avam mertebesinde olanları, onların kulağını, gözünü, gücünü, malını ve ailesini almakla, sonra ahirete nakledip orada sorguya çekmekle uyarmaktadır. Havassı ise uyanık olup gaflete düşmemesi için uyarmaktadır. Bu durum kulunun kalbinin sıhhati tamamlanana dek devam etmektedir. Bu mertebeye gelen kula Allah, “**Ben Allah’ım... Benden korkma ve sakınma**” (el-Kasas, 28/30-31) diyerek korkusunu güvene dönüştürür. Hatta o zaman kul göklerin ve yerin mülküne sahip olsa artık bu mülk ona zarar verememektedir. Allah bu kuluyla övünmekte ve o kuluna ve o kulunun olduğu meclise rahmet indirmektedir.¹⁰²⁸

Geylânî Allah’tan korkmayı ilmin ta kendisi olarak nitelemiştir.¹⁰²⁹ Allah’tan korktuğunu söyleyerek Allah’ın razı olmadığı hallerden sakınmayanları “*‘Şu denizden korkuyorum’ diyorsun ama içinde yüzüyorsun*” diyerek tanımlar.¹⁰³⁰ Dolayısıyla bu hakiki bir korku değildir. Hakiki korku sahipleri Allah’ı tanıyanlardır. Geylânî buna “**Allah’tan ancak ilim sahipleri korkar**” (el-Fâtır, 35/28) âyetini delil getirir.¹⁰³¹ Âyetteki ilim, Allah hakkındaki “**O her gün yeni bir iştedir**” (er-Rahmân, 55/29) ve

¹⁰²⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 384.

¹⁰²⁷ bkz. Avam Mertebesi- Beden, Nefs, Kalp, Sır Arasındaki İrtibat İle İlişkilendirilerek Yorumlanan Âyetler

¹⁰²⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 394.

¹⁰²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 28.

¹⁰³⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 362.

¹⁰³¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 28, 362.

“O yaptığı hiçbir şeyden sorguya çekilmez” (el-Enbiyâ, 21/23) âyetleridir.¹⁰³² Kul Allah’ı tanıdıkça, Allah’ın kendisi hakkında aleyhinde hüküm vermesinden korkar. Bu korkusu hem geçmişe hem de geleceğe yöneliktir. Geçmişte yaptığı hatalarından, bilgisizlik, aşırı neşeli oluşu, yanlış/eksik düşüncelerinden dolayı Allah’ın kendisini sorgulamasından ve kendisini kabul etmemesinden korkar. Gelecekte ise Allah’ın onun durumunu değiştirip sahip olduğu marifet, bilgi ve yakınlığın elinden alınmasından ve yine kabul edilmemekten korkar.¹⁰³³ Çünkü **“Allah dilediği şeyi siler, dilediği şeyi yazar. Ana kitap O’nun katındadır”** âyeti (er-Ra’d, 13/39) bunun delilidir.¹⁰³⁴ Bu sebeple amellerine güvenmez. **“Yapmış oldukları işlere yöneldik ve onları saçılmış toz zerrelere çevirdik”** âyeti de (el-Furkân, 25/23) kulun kendisinden emin olmaması gerektiğine yönelik bir uyarıdır.¹⁰³⁵ Bu durumu Geylânî’nin başka bir meclisinde **“Dilediğini mutlaka yapandır”** âyetine (el-Burûc, 85/16) getirmiş olduğu açıklamayla mâhiyetini genişlettiğini görüyoruz. Burada Allah’ın dilediğini yapması kullarının makamlarını değiştirme olarak açıklanmaktadır. Sâlih bir kulun rivayet ettiği¹⁰³⁶ *“Kardeşim! Gel, Allah’ın ilminde sabit olan günahlarımız için ağlayalım”*¹⁰³⁷ sözüne yer vermiştir: Geylânî bu deyişi o kulun Allah’ı tanımasına ve Peygamberimizin (s.a.v.):

“Biriniz kendisiyle cennet arasında bir arşın kalıncaya kadar cennetliklerin amelini eder de bedbahtlık onu yakalayır, o da cehennemliklerden olur. Yine biriniz cehenneme arasında bir arşın kalıncaya kadar cehennemliklerin amelini eder de saadet

¹⁰³² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 28.

¹⁰³³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 83.

¹⁰³⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 245.

¹⁰³⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 382.

¹⁰³⁶ Çalışmamızı yaptığımız el-Fethu’r-rabbânî çevirisinde bu ifadenin Süfyân-ı Sevrî’nin Fudayl b. İyaz’a söylediği şeklinde geçse de Tezkiretu’l-Evliyâ’da Fudayl b. İyaz’ın Süfyân-ı Sevrî’ye bu şekilde hitap ettiği kaydedilmiştir.

¹⁰³⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 282, 344.

ona yetiverir. O da cennetliklerden olur”¹⁰³⁸ bu hadisine olan ilminin tezahürü olarak açıklamıştır.¹⁰³⁹

Kulun Allah’ı tanımasıyla Allah’ın kedisi hakkında aleyhinde hüküm vermesinden korkmasının ziyadeleşmesini tarafımızca şöyle açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. O kul önceden bir Allah’ın var olduğunu kabul etmektedir ancak O Allah’ın yüceliğini, kuvvet ve kudretini idrak edememiştir. Allah’ın zâtını idrak edememektedir. Ancak Allah’ı hissedip tanıdıkça O’nun yüceliğini idrak eder. Bu şekilde yaptığı en ufak sayılabilecek bir hatanın bile Yüce Allah’ın huzuruna yakıştırılamayacağını görür. Peygamberimizin buyurduğu gibi¹⁰⁴⁰ en ufak bir hatayı dahi başının üzerine göçecek büyük bir dağ gibi görmeye başlar. Dolayısıyla Allah hakkında bir ilmi olmayan kişinin Allah’tan gerektiği gibi korkması beklenemez. Bu sebeple diyebiliriz ki kişinin Allah’tan korkması Allah’a yakınlığının bir alâmetidir. Ancak bu yakınlığa eriştirecek korkuyu Geylânî kişinin amellerini gözden geçirmesiyle geliştirilebileceği imâsında bulunur:

“Kötü geçmişini sabıkanı okuyacak ve geçmiş dönemlerde yaptığın her şeyi satır satır, kelime kelime, harf harf öğreneceksin ve sonunun nereye varacağını anlayacaksın” diyerek yol göstermektedir.¹⁰⁴¹

“Kulları içerisinde ancak âlimler Allah’a karşı saygı duyarlar/Allah’tan ancak âlimler korkar” (el-Fâtır, 35/28) âyetindeki “Allah’a karşı derin saygı duymak” lafzından hareketle bu vasıf iman edip sâlih amel işleyenlere nispet edilmiş ve onların mahlûkâtın en hayırlıları oldukları sonucuna (el-Beyyine, 93/7-8) varılmıştır. İbn Mes’ud’un *“Doğrusu ben, insanın, işlediği hata sebebiyle ilmi unutacağına*

¹⁰³⁸ Buharî, Kader 1; Müslim, Kader 1.

¹⁰³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 282.

¹⁰⁴⁰ Buhari, *Daavat*, 3.

¹⁰⁴¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 344.

*inanyorum. Zirâ âlim, ancak Allah’a karşı derin saygı duyan kimsedir” dediği ve bu âyeti okuduğu nakledilir.*¹⁰⁴² Dolayısıyla bir âlimin ilmin sahibi olmasına Allah’ın emir ve yasaklarına Allah’a duyduğu saygısı gereği uyması gerekçe gösterilmiştir. Aksi takdirde gerçek âlim vasfından uzak kalacak ve işlediği hatalar sebebiyle öğrendiği ilmi de unutacaktır. Bu açıklamalar işlenen hatalar sebebiyle ilmi unutmak korkusunu ve böylece Allah katındaki değerini yitirmek korkusunu duyurmaktadır.

Ebû Talib el-Mekkî, “*Allah’tan ancak kullarından âlim olanlar korkar*” meâlindeki âyette (el-Fâtır, 35/28) korkunun ilme nisbet edişine dikkat çekmektedir. Ona göre bütün makam ve hallerin kaynağı, bütün kerâmet ve ihsanların çıkışı iki hale dayanır. Bunlar havf/korku ve recâ/ ümittir. Havf ilmin makamından, recâ da amel makamındandır. Kimin makamı, marifet/Allah’ı bilme ise, onun hâli Allah’tan korkma olmaktadır. Kimin de makamı Allah’tan ümit ise, onun hâli, Allah için amel, ibadet ve taat olmaktadır. Recâ ile amelin bağlantılı olmasını “*Her kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa, iyi amel işlesin ve Rabbine ibadette hiç kimseyi ortak koşmasın*” meâlindeki âyeti (el-Kehf, 38/110) zikrederek desteklemektedir.¹⁰⁴³

“*Ebû Ali Dekkâk (ö.412/ 1021) ‘Yalnızca Benden korkun’ (Âl-i İmrân 3/175) âyetine dayanarak havfi imanın, ‘Allah’tan kulları içerisinde ancak âlimler derin saygı duyar’ âyetini delil göstererek haşyeti de ilmin şartı olarak kabul etmiştir.*”¹⁰⁴⁴ Çünkü haşyet muhabbet ve ta’zim ile beraber saygılı bir korkudur. Bu vasıflara sahip bir korku ilim gerektirmektedir. Sadece Allah’tan korkmak ise imanın gücünü göstermektedir.

İmam Gazâlî “*Allah’tan kulları içinde ancak âlimler korkar*” âyetini dinleyen İmam Şâfi’nin bayılıp düşüşünü ve ayıldığı zaman ki içli yakarışlarından bahseder. O,

¹⁰⁴² bkz. Bedruddin İbn Cemâa el-Kinânî (ö. 733/1333), *Tezkiretü’s-sâmi’ ve’l-mütekellim fî edebi’l-âlim ve’l-müteâllim/ İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, çev. Muhammet Şevki Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2012, s. 59 (İbn Abdilberr, *Muhtasaru kitabı’l-ilm*, s. 96’dan naklen).

¹⁰⁴³ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 451.

¹⁰⁴⁴ bkz. Ahmet Nair, “Havf ve Haşyet Kavramlarının Kur’ân’daki Semantik Anlamı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, Mart/2018, s. 81-82.

bu durumu onun zâhidliğinin ve Allah korkusunun alâmeti olarak değerlendirir. Ardından onun bu mertebesine ancak Allah'ı tanımakla erişileceğini söyler. Böylece âyette geçen ilmi, marifetullah olarak açıklığa kavuşturur. Aynı zamanda onun bu mertebeye kaynağı Kur'an ve hadisler olan âhiret ilimlerinden elde ettiğini kaydeder.¹⁰⁴⁵ Dolayısıyla âyette geçen korkunun niteliğinin ne olması gerektiği anlaşıldığı gibi ilimden kast edilen içeriği de anlamaktayız.

Geylânî “O yaptığı hiçbir şeyden sorguya çekilmez” âyetini (el-Enbiyâ, 21/23) Allah'a yakın olan kulun korkusu olarak görür. Çünkü Allah'a yakınlaştıkça kulun içinde bulunduğu tehlike artmaktadır. Geylânî bunu anlayabilmemiz için şöyle der: *“İnsanlar içinde hükümdardan en çok çekinen ve kendini tehlikede gören, hükümdarın veziridir. Çünkü ona en yakın kişi odur”*.¹⁰⁴⁶

Yakınlık, göz önünde olmayı beraberinde getiren bir durumdur. Şu halde Allah'tan bu şekilde korkan kullar, her an O'nun huzurunda olduğu bilincine sahip olanlardır diyebiliriz. Allah'a yakın olanların korkusu Geylânî'ye göre şu sebeplere dayanmaktadır:¹⁰⁴⁷

- Allah, velî kullarını baştan ayağı arındırmak için onları imtihan eder. Bu sebeple imtihanı kaybetme riski sebebiyle onlar, hep sahip oldukları hal ve makamların değiştirilmesinden korkarlar. Hatta bu yüzden kendilerine verilen rahatlığı bir tehlike olarak görürler. Böyle zamanlarda daha da tedirgin, korku halinde olmaktadırlar.
- Allah'a yakın olan bu velîler, başkalarıyla yer değiştirmekten ve kötü bir sondan korkmaktadırlar.
- Velîler Rablerinin hesaba çekmesinden ve azab etmesinden korktukları için haramı, haram şüphesi olanları ve helallerin pek çoğunu terk

¹⁰⁴⁵ bkz. İmam Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. 1, s. 60, 115.

¹⁰⁴⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 225.

¹⁰⁴⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 225.

etmişlerdir. Onlar; Dünya, yemek, içmek, giyinmek, evlenmek ve diğer bütün işlerinde bu gerekçeye korkarlar.¹⁰⁴⁸

- Velîler sahip oldukları makamı kaybetmekten, hallerinde bir değişiklik olmasından, kalplerinin çevrilmesinden, güneşlerinin ve aylarının ışığını kaybetmesinden, ayaklarının sürçmesinden korkmaktadırlar.¹⁰⁴⁹
- Geylânî'nin **“Hiç ummadıkları bir anda yakalanıvermekten korkarlar”** meâlindeki âyete (el-A'râf, 7/95) getirdiği yoruma göre Allah dostları İçinde bulundukları tüm haller ve yaptıkları her amelde imanlarının kendi yanlarında eğreti olmasından korkarlar. Bu sebeple **“Verdiklerini kalplerinde endişe duyarak verirler”** (el-Mü'minûn, 23/60).¹⁰⁵⁰ Âyetini grekçe gösterir. Çünkü velîler amellerinin bozulmasından ve iman zâfiyetinden korkarlar. Allah'ın kendilerini böyle bir karışıklık ve zâfiyet anında yakalamasından ve Allah'ın katına bu kusurla gitmekten endişe duyarlar. Nitekim son nefeste iman garantisi olmaması bu korkuyu canlı tutan bir etken olmaktadır. Geylânî'ye göre onların bu âyete binaen mevcut korkuları onları aldanmışlıktan korumaktadır.¹⁰⁵¹ Geylânî Allah'ın peygamberlerinden birine de *“Dikkatli olun ki, sizi ansızın yakalamayayım”* diye uyardığını kaydeder.¹⁰⁵²

İşte onlar bu korkular sebebiyle her an nefisleriyle mücadele halindedirler. Sanki kıyamet meydanındaki sorguyu bu dünyaya taşımışlar ve buna göre davranmışlardır. Geylânî bu sebeple; *“Dünyada Rabbinden ne kadar korkuyorsan ahirette de o kadar güvende olacaksın, dünyada kendini ne kadar güvende hissediyorsan ahirette de korkun o derece olacaktır”*¹⁰⁵³ ve *“Oğlum, en güvende olacağın hal en korku içinde bulunduğun haldir”*¹⁰⁵⁴ der.

¹⁰⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 319.

¹⁰⁴⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 315.

¹⁰⁵⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 295, 320, 344.

¹⁰⁵¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 315.

¹⁰⁵² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 397.

¹⁰⁵³ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 225.

¹⁰⁵⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 381.

Velîler Allah’a; “*Ey Rabbimiz! Biz senden ne dünyayı, ne de ahireti istiyoruz. Senden tek istediğimiz bizi affetmen ve dinimizde bize afiyet vermendir, imanımızın ve marifetimizin kalıcı olmasıdır. Bize bunu lütfeyle. Senin rahmet eteğine tutunduk, beklentimizde elimizi boşa çıkartma. Bunu bizim için oldur. Çünkü Sen bir şey dilediğin zaman ol dersin, hemen oluverir*”¹⁰⁵⁵ diyerek yakarır. O, “**Bir şeyi dilediği zaman, Onun emri, o şeye ancak ‘ol!’ demektir. O da hemen oluverir**” âyetini (Yâsîn, 36/82) kulun her halinde Allah ile birlikte olacak dirayette kalması ve günahlarına rağmen kendilerini Allah’a yakın kılmayı istemek, şeklinde açıklar.¹⁰⁵⁶

Geylânî zâhid ile ârif arasında bir ayrım yapar. Ona göre zâhidin gayesi; dünyada değerli olmak, ahirette ise cennete girmektir. Ârifin gâyesi de dünyada imanının kalıcı olması, ahirette ise Allah’ın ateşinden kurtulmaktır. Ârif bu hali yaşarken, kalbine;

“*Bu hal nedir? Sakin ve rahat ol. İmanın sende kalacak ve müminler senden imanları için bir nur alacaklar ve sen yarın şefaathçi kılınacaksın, sözün kabul görecektir. Birçok kişinin cehennemden kurtuluşuna sebep olacaksın. Şefaathçilerin Efendisi olan Peygamberinin huzurunda olacaksın. Bundan başka şeylerle uğraş*”¹⁰⁵⁷ hitabı gelmektedir. Bu keyfiyet o ârifin Allah tarafından iman ve marifetinin kalıcılığına verilmiş bir sözdür, garantidir. Dolayısıyla bu kul Allah tarafından kendisine güven verilmiş biridir.

Geylânî, “**O dilediğini mutlaka yapandır**” (el-Burûc, 85/16), “**O yaptıklarından sorguya çekilmez, fakat onlar sorgulanacaktır**” (el-Enbiyâ, 21/23), “**Siz dilemezsiniz, ancak âlemlerin Rabbi Allah diler**” (et-Tekvîr, 81/29), “**O her gün yeni bir iştedir**” (er-Rahmân, 55/29) âyetlerini Allah’ın seçkin kullarını güvende

¹⁰⁵⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 315.

¹⁰⁵⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 315.

¹⁰⁵⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 298.

kıldıkça ve bunu tekrarlandıkça onların korku, edep ve şükürlerinin artması olarak değerlendirmiştir. Çünkü onlar bu âyetlere nazaran Allah'ın insanların dilediğini değil, kendi dilediğini yapan olduğunu anlamışlardır.¹⁰⁵⁸ Yani bu ifadeden anladığımız şekliyle onlar içerisinde bulundukları hale veya makama Allah dilediği için sahip olduklarını kavramışlardır. Bu nedenle Allah katındaki itibarlarını kaybetmekten korkar, Allah'ın kendilerini böylesine aziz kıldığı için şükreder, Allah'ın teveccühüne layık olmak için ise edeplerini güzelleştirirler. Nitekim Geylânî yukarıda geçen âyetleri;

*“Allah ister öne geçirir, ister sona bırakır; ister yükseltir, ister indirir; ister yükseltir, ister alçaltır; ister görevlendirir, ister görevden alır; ister öldürür, ister diriltir; ister zengin eder, ister fakir eder; ister verir, ister vermeyip esirger. Allah dostlarının kalpleri Allah ile beraber olmaktan kaçamaz. Allah onları değiştirir, halden hale koyar, zâtına yaklaştırır, uzaklaştırır, ayağa kaldırır, oturtur, yüceltir, alçaltır, verir veya esirger. Allah dostlarının halleri değişkendir ama onlar daima başı yerde, saygılı ve edepi bir şekilde kulluklarını yerine getirirler”*¹⁰⁵⁹ şeklinde yorumlamaktadır.

Allah dostları, haklarındaki hükmü bilmemenin korkusu içinde üzülmek, sıkılarak, ağlayarak, ibadete devam eder, Rablerini hem dilleriyle hem kalpleriyle anarak kullukta geceyi gündüze katarlar. Burada Geylânî'ye göre iki ayrı mertebe hâsıl olur. İlki bu hal üzere kulluğa devam eden kişinin öldüğü zaman cennete girmesi, Hakk'ın cemâlini ve ikramlarını görmesidir. Böylece o **“Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamd olsun”** âyetiyle (el-Fâtır, 35/34) Allah'ı över.

İkincisi kulluğunda mürşid, önder, komutan, hükümdar olan kulların daha ölmeden yakınlık makâmına ve Allah'ın özel ikrâmına mazhar olmalarıdır. Daha dünyadayken *“Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamd olsun”* derler. Çünkü onlardan

¹⁰⁵⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 298.

¹⁰⁵⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 298.

uzaklık üzüntüsü, Allah ile kul arasındaki perde (hicap) üzüntüsü, Allah’tan ayrı kalma ve başkalarıyla oyalanma üzüntüsü giderilmiştir. Hamdleri; Allah’ın mâsivâyla oyalamaması, kendilerini bütün varlıklarıyla Allah’a yönelterek başkalarıyla ilgilerini kesmesi ve **“Ben seni kendim için seçtim”** (Tâ-Hâ, 20/41) âyetindeki gibi onları seçmesi sebebiyledir. Bu hale erişmelerinden dolayı onlar **“Rabbimiz çok bağışlayıcı ve şükürleri kabul edicidir”** (el-Fâtır, 35/34) derler.¹⁰⁶⁰ Nitekim Geylânî, **“Kim Allah’a karşı gelmekten sakınır takvâlı olursa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır”** (et-Talâk, 65/2-3) âyetini kulun korku içinde olmasına rağmen bütün hallerinde sevinçli olacağına yani darlık anında genişlik yaşayarak rızıklanacağına işâreten açıklar.¹⁰⁶¹

Âyetin zâhiri, ilim, âlim ve haşyet arasındaki ilişkiye açıkça vurgu için işârî bir yoruma ihtiyaç bırakmaz. Yani mutasavvıf müfessirler tarafından bu âyete getirilen yorumlarla geleneksel tefsirlerdeki yorumlar; aralarında dil ve üslûp farkları olmakla beraber birbirine yakın gözükmektedir.

Tasavvufî tefsirlerde âyete getirilen açıklama ve yorumlar mahiyet itibariyle yukarıdaki yoruma mutabıktır. Sadece bu yorumlara tasavvufî dil, terminoloji ve üslûp damgasını vurmakta, daha derin tahlil ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

Korkunun kişinin kemâline göre mertebeleri bulunmaktadır. Bu sebeple korku denildiğinde karşımıza rahbet, havf ve haşyet kavramları çıkar. Rahbet ile kul Allah’tan korkması sebebiyle Allah’tan kaçır. Allah’tan başkalarına sığınır.¹⁰⁶² Havf, Allah’ın kahrından korkarak dinin emirlerine uymaktır. Kul günahlardan utanır ve üzüntü

¹⁰⁶⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 300.

¹⁰⁶¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 329.

¹⁰⁶² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, “havf”, s. 257; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, “rehbet”, s. 514.

duyar.¹⁰⁶³ Haşyet Allah'ın heybetinden dolayı korku duymaktır.¹⁰⁶⁴ Haşyet ile kul Allah'a sığınır.¹⁰⁶⁵

Sülemî, haşyeti âlimlerin ve evliyanın sıfatı olmasından dolayı havftan daha dolgun ve eksiksiz görür. İnsanların en merhametlileri Allah'tan haşyet dumymaktadır. Sülemî, ilmin haşyeti, zühdün rahatı, marifetin de inâbeyi ortaya çıkardığını söyler. Yani ilimle haşyet arasında güçlü bir ilişki vardır.¹⁰⁶⁶

Kuşeyrî marifetullah-haşyet ilişkisine yer verir. Haşyetle rahbeti (الرهبة) karşılaştırır. Rahbet korkulan şeyden kaçıp uzaklaşmaya götürmektedir. Haşyet ise kulu nefesine hâkim kılarak Allah'a yaklaştırmaktadır. Âlimlerin haşyeti, Allah'a hürmetsizlikten hayâ etmeleri sebebiyledir.¹⁰⁶⁷ Bursevî haşyeti marifetullah çerçevesinde işler. Buirsevî'nin yorumu, özünde Sülemî ve Kuşeyrî'nin âyet hakkındaki yorumlarını da içerir.¹⁰⁶⁸

4.1.10. Nimet

Geylânî, “**Sahip olduğunuz bütün nimetler Allah'tandır**” âyetini (en-Nahl, 16/53) nimetlerin esas sahibinin Allah olması sebebiyle onları dikkatli kullanmamız gerektiğine şeklinde yorumlar.¹⁰⁶⁹ Hayat nimeti Allah'a itaat etmek için verilmiştir. Âfiyet, zenginlik, güven, makam vb. Allah'tan alınan ödünç mal hükmünde olduğu için kusurlu kullanılmamalıdır. Allah onları nasıl kullandığımızdan bizleri sorguya çekecektir. Bu nimetlerin yardımıyla Allah'a itaat ederiz. Pek çok insanın rağbet edip

¹⁰⁶³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, “havf”, s. 257.

¹⁰⁶⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, “haşyet”, s. 255.

¹⁰⁶⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, “rehbet”, s. 514.

¹⁰⁶⁶ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 160.

¹⁰⁶⁷ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 202-203.

¹⁰⁶⁸ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=35&tAyahNo=28&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

¹⁰⁶⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 86.

peşinden koştığı nimetler, evliyâ için insanı oyalayan birer meşguliyettir. Zirâ evliyâ sadece Allah'ı dilemektedir.

Geylânî bu âyeti insanların kendisine verilen nimeti sahiplenip kendisinin zannetmesi sebebiyle zikreder.¹⁰⁷⁰ Bu şekilde onlar Allah'ın kendilerine itaat için verdikleri nimetleri put edinmektedirler.¹⁰⁷¹ Allah'ın verdiği her şey bir nimettir ve bu da şükür gerektirir. Nimet verilmişken, nimeti vereni unutup ona teşekkür etmemek, nimete günahla cevap vermek demektir.¹⁰⁷² Bu sebeple nimetleri itaat ve ibadet için, fakirlere yardım etmek için kullanılmalı, nimetleri veren Allah'a şükretmelidir.¹⁰⁷³ Geylânî, *“Gerçekte zengin olduğu halde ağlayıp sızlayan, kendine acındıran, namuslu geçinen, fakirlik numarası yapan yalancı bir münafığın tuzağına düşmemeye çalış. Böyle tiplerden biri gelip sana dilencilik ettiği zaman bir anlığına durakla ve kalbine danış”*¹⁰⁷⁴ demektedir. Yani fakirlere, araştırarak vermelidir.

Kulun nimetlere karşı olması gereken tavrını Geylânî şöyle açıklar:

“Nimeti al ve Mün'im'e (nimet verene) doğru kaç. Nimet seni bağlamasın. Nimeti ve bağlılarını bırak. Sana elen nimet üzerinde bir düşün: Nimet midir, ceza mı, yoksa rahmet mi? Nimetin dış görünüşü seni aldatmasın. Nimete takılıp o nimeti sana vereni unutma. Sağa sola bakma. Gözlerini nimet verenden çevirme”.¹⁰⁷⁵ Ona göre bu şekilde nimetlere şirk bulaşmamış olur. Nitekim Geylânî'ye göre bir nimet geldiğinde evvelâ Kur'ân'a ve sünnete uygunluğu araştırılmalı ayrıca kalbin fetvasına da

¹⁰⁷⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 86.

¹⁰⁷¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 204.

¹⁰⁷² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 111.

¹⁰⁷³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 111, 331.

¹⁰⁷⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 331.

¹⁰⁷⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 400.

bakılmalıdır.¹⁰⁷⁶Geylânî, günaha harcanan her nimetin yoklukla yüzyüze olduğunu söylemektedir.¹⁰⁷⁷

Geylânî'ye göre nimetler maddi ve mânevî olmak üzere iki çeşittir. Hz.Hüseyin'in yapmış olduğu şu dua, manevi nimetlere güzel bir örnektir:

*“Ey Allah 'ım! Bizi peygamberlikle; bize Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmekle; bizi dinde, dînî ilimlerde fakîh, derin bilgili ve anlayışlı kılmakla; bize hakkı işitecek kulaklar, hakkı görecek gözler, hakkı duyacak kalpler vermekle ve bizi müşriklerden yapmamakla şerefleştirdiğinden dolayı Sana hamd ederim!”*¹⁰⁷⁸

Manevî nimetlerden birisi de Geylânî'ye göre varlık evinden çıkmak yani nefse karşı koymaktır. Bundan sonrası **“Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun!”** (el-Fâtiha, 1/2) nimeti, Allah'ın cemâlini görünce **“Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz”**(el-Fâtiha 1/5) nimeti ve bu nimetin ardından da **“Secde et ve yaklaş!”** (el- 'Alak, 96/19) nimetidir.¹⁰⁷⁹ Anladığımız kadarıyla Geylânî burada namazı tarif etmektedir. Böylece namaz, içerisinde pek çok nimetleri barındıran çok önemli bir nimettir. Ancak bu nimete eksiksiz erişebilmek için nefesine karşı koymak sûretiyle kişinin varlık evinden çıkması gerekmektedir. Ancak bunu başardığında Allah'a tahmîdi, kulluğunu ikrârı ve secdeyle birlikte gelen Allah'a yakınlığı hakîkî anlamda gerçekleşebilmektedir.

Geylânî *“Nimetleri Allah'tan başkasına ait kılma! Sen müşriksin, sen Allah'ın nimetlerini değiştiriyorsun”*¹⁰⁸⁰ diyerek bu konuda tevhid ehli olmaya davet eder. Eğer bu nimetler Allah'a has kılınmazsa bu durumda Geylânî **“Kendisine geldikten sonra**

¹⁰⁷⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 400.

¹⁰⁷⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 220.

¹⁰⁷⁸ M. Âsım Köksal, *Hz.Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, s. 156-157.

¹⁰⁷⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 353.

¹⁰⁸⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 353.

kim Allah'ın nimetini değiştirirse, Allah cezası pek çetin olandır” âyetiyle (el-Bakara, 2/211) uyarıda bulunur. Bu durumda, nimetin değiştirilmesinden kasıt, nimete şirkin bulaşması olmaktadır.¹⁰⁸¹ Aynı şekilde kulun Allah ile arasında olan, Allah'ın o kuluna yaşattığı kimi hadiselerin halka duyurulması, onu saklamaması nimetin değiştirilmesine başka bir örnektir. Çünkü Allah ile arasında olanı başkalarına anlatmak kulu gösteriş ve şirke bulaştırır. Geylânî, Peygamberimize risâlet gelmesine rağmen yıllarca içinde sakladığını anlatır. Peygamberimiz sır olarak bu hakikati o kadar sağlam tutmuştur ki; en sonunda açıklaması için, Allah'tan **“Sana indirileni tebliğ et!”** âyeti (el-Mâide, 5/67) nâzil olur.¹⁰⁸²

Geylânî'ye göre nimetlerin insanı Allah'a yakınlaştırması gerekir. Ama nimetlerin sahibinin şuuru içerisinde olmaksızın kulun o nimetleri (amaç/hedef haline getirip) putlaştırması, O'na gereği gibi itaat etmemesi demek olup bu da, tevhidin ruhuna aykırıdır.

“Sahip olduğunuz bütün nimetler Allah'tandır” (en-Nahl, 16/53) âyetinin tefsirinde Tusterî Allah'ın bir kimseye taksiratının olması durumunda ondan dolayı kendisine istiğfar etmesini, nimet verdiğinde de şükretmesini ilham etmesinin Allah'ın o kulunu sevmesiyle açıklamış, insanların nimetlerin Allah'tan olduğunun bilinciyle O'na bu nimetlerden dolayı daima şükür halinde olmalarının gereğine işaret etmiştir. Yine onlar kendilerine bir fakirliğin ve zararın isabet etmesi durumunda bile bunun da bir imtihan olduğunu, kendileri için bir nimet olabileceği bilinciyle dualarına yine devam ederler.¹⁰⁸³

Sülemî ve Kuşeyrî tefsirlerinde de âyete getirilen açıklama ve yorumlar özü itibariyle aynı şeyi ifade etmektedir. Nimetlerin gerçek sahibi Allah olmasına rağmen

¹⁰⁸¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 353.

¹⁰⁸² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 353.

¹⁰⁸³ Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 181-182.

insanların nimet karşılığında yapılması gereken şükrü Allah'tan başkasına sunmalarının; kendilerine bir zarar geldiğinde ise isyan etmelerinin veya da sıkıntı durumunda dua ile Allah'a iltica edip Allah'ın da onları o sıkıntının kurtarıp ardından kendilerine genişlik gelmesi halinde O'nu unutmalarının yanlışlığına, vurgu yapılmıştır.¹⁰⁸⁴ Geylânî'nin nefse karşı çıkmayı, namaz başta olmak üzere ihlasla Allah'a yapılan ibadetleri manevi nimetler olarak yorumlaması orijinal gözükmektedir.

“*Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz*” âyetinin Bediüzzaman Said Nursî'ye göre “*Yalnız Senden yardım dileriz*” kısmı, kâinatın ve içindeki her türlü maddi manevi nimetlerin ancak Allah'ın yönlendirmesi sayesinde insanın yardımına sunulması mânâsındır. Bu şekilde kulun üzerindeki her türlü nimeti Allah tarafından verildiğini, kâinatta yaratılan herşeyin de kendisine Allah tarafından boyun eğdirildiğini bilecektir. Bu biliş, kulun Allah'a olan şükran duygusunu artıracak, Allah'ın yakınlığını hissedecektir. Bu sayede nimetler, “*Yalnız Sana kulluk ederiz*” ifadesindeki kulluğun güzelleşmesine, kemâl bulmasına vesile olacaktır.¹⁰⁸⁵

4.1.11. Marifetullah

“Marifetullâh”, Arapça bir tamlama olup Allah'ı gereği gibi bilip tanımaya çalışarak O'na bağlanma anlamındadır. Kulun, Allah'ın sıfatlarını ve esmasını düşünerek O'nun varlığını, birliğini ve yüceliğini idrak etmesi, kendi acziyetinin ve fâniliğinin farkında olması gerekir. Marifetullah sahibi olanlara “ârif” denilir. Ancak imanı güçlü takvâ sahibi mü'minler marifet sahibi olabilirler. Bunun için özel ünvanlara, sıfatlara sahip olmak gerekmez.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸⁴ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 367-368; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 301-302.

¹⁰⁸⁵ bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *Risâle-i Nûr Külliyyâtından Sözler*, s. 35-36.

¹⁰⁸⁶ bkz. Ahmet Nedim Serinsu v. dğr., “marifetullah”, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 223; Ethem Cebecioğlu, “marifetullah”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 413.

Marifetullah sahibi olmak özel bir gayret gerektirmektedir. Bu gayretin tezahürlerinden biri olan şu konuşma kendimizi mukayese edebilmek adına çarpıcı bir örnektir:

*“Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber’in: ‘Sabahleyin erkenden güneşin doğumuna kadar Allah Teâlâ’yı zikreden bir cemaatle oturmayı, dört köle âzâd etmeye yeğlerim’ sözlerini rivayet ettikten sonra Zeyd er-Rakkâşî ile Ziyâd en-Numeyrî’ye dönerek: ‘O zamanki zikir meclisleri sizin bu meclisleriniz gibi değildi. Bugün içinizden biri va’zını uzattıkça uzatıyor. Hâlbuki bizler oturur iman üzerinde konuşur, Kur’ân üzerinde düşünür, dini anlamaya çalışır, iyice kavramak için Allah’ın üzerimizdeki nimetlerini sayardık’ demiştir.”*¹⁰⁸⁷

Geylânî marifetullahı *“Allah’ı tanımak; O’nun tasarruf ve kazâlarında bütün varlığı ile yok olmak demektir”* şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁸⁸ Marifetullah sahibi olmak için kişinin ilmiyle amel ediyor olması gerekmektedir. İlim, Allah sevgisine kavuşmak için ön koşuldur. Çünkü ilimle amel etmek Allah korkusunu, itaati artırır, gözyaşı dökerler. Yine ilimle amel etmek, takvâyı arttırır, günah farkındalığıyla günahlarını itiraf eder ibadetlerini artırıp nefisleriyle mücahedeye girerler. Bu şekilde ilimleri, hem kalplerinde hem de amellerinde tezahür eder. Böylece sonuçta Allah’ı tanırlar.¹⁰⁸⁹

Marifetullah Allah’ı sadece ismen bilmekten de öte tanımada derinlik kazanmaktır. Sadece ismen bildiğimiz biri mi bize daha yakındır? Yoksa birlikte güzel vakit geçirerek üstün özelliklerine şahit olduğumuz biri mi daha yakındır? Allah’ı sadece ismen bilmek yerine; üzerimizdeki tasarruflarına, ikramlarına, merhametine şahit olunca O’nu tanımış oluruz. Tanıdıkça sevgimiz, sevdikçe de samimiyetimiz artar.

¹⁰⁸⁷ bkz. İmam Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’-d-Dîn*, c. 1, s. 78.

¹⁰⁸⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 281.

¹⁰⁸⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 73.

Havas erbabı doğrudan Allah'ın Zât'ına inanır, davranışlarını buna göre düzenler.

Allah'ı nasıl tanıyabileceğimiz hakkında Geylanî Allah'ın ortaya koyduğu eserlerine Yani âyât-i ilâhiyyeye bakarak tanımamız gerektiğini söyler.¹⁰⁹⁰ Nitekim bizler de “Allah kimdir?” sorusunun cevabını Kur'ân'da Kendisine ait yaptığı açıklamaları esmâ-yı hüsnâ ve bu isimlerin mevcûdât üzerindeki tecellileriyle buluruz. Allah'ın hükmüyle amel edip tevhide ulaşıp uzlet ve tevekkülü gerçekleştiren kullar marifetullah elde etderler. Allah'ı tanıyan kullar Allah'ın sözlerine olan güvenlerini her türlü hal ve hareket ile sergilerler. Geylânî Allah'ı tanımanın defterlerde değil, kalpte olan bir iş olduğunu, insanlardan değil, Allah'tan geldiğini söyler. Yani marifetullah, kitâbî değildir. Allah'tan kulun kalbine verilen bir ilimdir.¹⁰⁹¹ Bunun için öncelikle Allah'ın tasarruflarına hayran olunması gerekir. Hayranlığın ardından marifet, marifetin ardından vuslat gelmektedir.¹⁰⁹²

Geylânî; **“Şüphesiz biz onu Kadir gecesinde indirdik”** âyetinde (el-Kadr, 97/1) indirilen şeyi “marifet” olarak yorumlamıştır.¹⁰⁹³ O, marifeti şöyle açıklar:

“Keşf gelip de Onun huzurunda sapasağlam durduğun zaman işin aydınlanır. Marifet ayının ışığı gelince Kadir Gecesi'nin karanlığı açılır. Allah'ı bilme güneşi doğunca bütün kederler ve karanlıklar oradan kalkar. Etrafında sana yakın ve uzak olan her şey ortaya çıkar. Daha önce ne olduğunu anlayamadığın şeylerin de ne oldukları açıklık kazanır. Pis ile temiz, başkasına ait olanla sana ait olan şeyler de birbirinden ayrılır. İnsanların dilekleriyle Hakkın dileğini de birbirinden ayırabilirsin.

¹⁰⁹⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 59.

¹⁰⁹¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 202.

¹⁰⁹² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 157.

¹⁰⁹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 269.

İnsanların kapılarını da, Hakk'ın kapısını da görür ve orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insan aklının ucundan geçmeyen şeyler görürsün."¹⁰⁹⁴

Geylânî'ye göre aynı Kur'an'ın nâzil olmasıyla hak ile batılın ayrıldığı gibi; marifetullah nuruyla da kaderin sırları açılmaktadır. Kader, marifetullah'a sahip olmayanlar için bilinmezliği, siyahı, perdeyi ifade etmekten marifetullah nuru ile tüm bilinmezler bilinen olmaktadır. Böylece kader ortadan kalkmakta ve kul kendine ait olanla olmayanı, neyin helal neyin haram olduğunu bilir. Diyebiliriz ki, Kur'an'ı okuduğu halde marifet elde edememek Kur'an'a Allah'ın dilediği gibi yaklaşamamanın bir göstergesidir.

Geleneksel tefsirlerde âyet zâhirine uygun olarak daha çok Kadir gecesinin ne zaman olduğu, Ramazan ayının hangi gecesine tekabül ettiği, Kur'an'ın o gecede Levh-i Mahfûz'dan indirilişinin mahiyeti, önce nereye indirildiği, topluca indirilip indirilmediği gibi konular çerçevesindedir.¹⁰⁹⁵ Tusturî ve Sülemî, Allah'ın o gece kullarına rahmeti takdir etmesi ve Kur'an'ın rahmet olduğu şeklinde açıklar. Kuşeyrî'ye göre Kadir gecesini, âriflerin mabutlarını (Allah'ı) tanımalarına, marifetullah'a ulaşmaya bir vesile olmaktadır. Böylece Geylânî'nin Kadir gecesini ile marifetullah arasında kurmuş olduğu bağlantının izini Kuşeyrî tefsirinde de bulmaktayız.¹⁰⁹⁶

Geylânî **“O her an yeni bir iştedir”** (er-Rahmân, 55/29) âyetini açıklarken Allah'ın kulunu evirip çevirmesini, onun üzerindeki her türlü tasarrufunu *“yeni işte olmak”* lafzına işâretle¹⁰⁹⁷ gönderilen musibet ve belâların Allah'ın seçkin kullarına karşı tavrı olduğunu söyler. Dolayısıyla bu âyete göre Allah'ı seçkin kullarına belâ ve musibet göndermesi yönüyle tanıyan, marifetullahın bu yönüne eren kullar, aleyhte

¹⁰⁹⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 269.

¹⁰⁹⁵ Örneğin bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. 14, s. 403; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, s. c. 15, s. 533-534.

¹⁰⁹⁶ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 450.

¹⁰⁹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 56.

söylenen sözlerin de bir musibet olması sebebiyle insanların kınamalarına aldırılmazlar. Allah'tan başka hiçbir şeyi düşünmeyen, başkasını duymayan ve görmeyen topluluğun peşine düşerler.¹⁰⁹⁸ Zirâ Geylânî insanların sözlerine aldırış etmemek gerektiğini “Onlar Yaratıcılarından bile hoşnut değiller, senden hiç hoşnut olurlar mı?”¹⁰⁹⁹ diyerek vurgulamıştır. Hasan-ı Basrî de kendisine itiraz etmek ve sözlerinde kusur aramak için gelen bir taifeye yönelik olarak “*Firdevs-i â'lâya ve Hak Teâlâ'nın komşusu olmaya niyet ettikleri halde insanların dilinden kurtulup selâmete ermeye asla tamah etmeyen ahu gözlü huriler gördüm. Bunlar halkın dilinden kurtulmaya tamah etmezler, zira yaratıcıları dahi onlardan selâmet bulmuş değildir*” demektedir.¹¹⁰⁰

Sülemî tefsirinde âyete getirilen yorumda Allah'ın her gün yeni bir işte olması, O'nun kullarına nimetleri ulaştırması, onlardan zararları defetmesiyle ilişkilendirilmektedir. Allah kuluna daima iyilik yapmakta ve ondan zararları def etmektedir. Bu suretle kulunu devamlı anmaktadır. Kulun ise Allah'ın iyiliklerinden bîhaber kalarak, Allah'ı unutması ve itaat etmemesi gaflettir. Âyette kulun bu gaflete düşmesinin yanlışlığına dikkat çekilir.¹¹⁰¹ Yani Allah'a itaat, marifetullahla doğrudan bağlantılıdır. Marifetullahı ölçüsünde kulun itaati hakikate erer. Kuşeyrî, sadece Allah'ın her gün bir işte olmasının mahiyetine işaret eder. Allah-insan ilişkisi bağlamında marifetullah'la ilişkilendirmez.¹¹⁰²

Geylânî; “**O yaptığından dolayı sorulanmaz, fakat onlar sorgulanırlar**” (el-Enbiyâ, 21/23) âyetini zenginliği, fakirliği, faydayı, hayatı, ölümü ve cezayı verenin, korkulananın ve ümit edilenin yalnızca Allah olduğuna ve O'nun yaptıklarına rızâ

¹⁰⁹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 56.

¹⁰⁹⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 56.

¹¹⁰⁰ bkz. Feridüddin Atâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 68.

¹¹⁰¹ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 295.

¹¹⁰² bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 509.

göstermek gerektiği şeklinde yorumlar.¹¹⁰³ Allah'ı bu âyetin gerektirdiği şekilde tanıyan ârifler, O'na isyan etmez, itaat eder, rızâ gösterirler. Allah'ın emir ve yasaklarını hep korur, dinin sınırlarından dışarı çıkmazlar. Dinin emirleri onların doğal davranışı haline gelmiştir ve kendiliğinden gerçekleşir.

Ârifler, insanlara yönelmeyi bırakmış, sadece Allah'a yönelmiştir. Geylânî'ye göre onlar; Allah'ı **“O göklerin ve yerin yaratıcısıdır. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işiten ve görendir”** âyetle (eş-Şûrâ, 42/11) tanımaktadırlar.¹¹⁰⁴ Bu âyeti anlayanlar, insanların elinde zarar ve fayda verme yetkisi olmadığını bilirler. Mülk sahibinin tek olduğunu, zarar ve fayda verenin, hareket ettirenin, durduranın, musallat edenin, emre hazır kılanın, verenin, engel olanın sadece O olduğunu bilirler. Yaratanın ve rızık verenin sadece Allah olduğunu, O'nun başı ve sonu olmayan kadim olduğunu, bütün yaratılanlardan önce, baba ve annelerden, zenginlerden önce de var olduğunun farkındadırlar. Geylânî'ye göre yukarıdaki âyet marifetullahla ilgilidir. Ayrıca O, bu âyeti gereği gibi okuyamayanların Allah'ı gerektiği gibi tanıyamamaları sebebiyle üzüntü verici bir durumda kaldıklarını söyler.¹¹⁰⁵

Ebû Talib el-Mekkî de, *“Hiçbir şey O'nun benzeri/dengi değildir”* âyetini (eş-Şûrâ, 42/11) açıklarken *“Ululuk ve hâkimiyette hiçbir şey O'nun dengi değildir. Aynı şekilde hüküm ve açıklamada da O'nun kelâmı gibi bir kelâm yoktur”* diyerek¹¹⁰⁶ konuşanın yüceliğine veya basitliğine göre sözün önem kazandığına veya önemini yitirdiğine işâret ederek yorumlar.

Bu açıklamalardan anladığımız kadarıyla Allah'a nisbet edilen esmâ-yı ilâhî üzerinden Allah'a denk hiçbir mahlûk yoktur. Yani hiçbir şey Allah'ın rahmetine denk

¹¹⁰³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 59.

¹¹⁰⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

¹¹⁰⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 71.

¹¹⁰⁶ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 253.

rahmet sahibi, Allah'ın keremine denk kerem sahibi, Allah'ın ilmine denk ilim sahibi, Allah'ın adaletine denk adalet sahibi, Allah'ın kelâmına denk kelâm sahibi, Allah'ın basarına denk basar sahibi, Allah'ın mülküne denk mülk sahibi, Allah'ın kudretine denk kudret sahibi değildir. Bu örneklerden yola çıkarak bu âyetin kulluğumuz üzerindeki tezahürünün “lâ ilahe illallah” derken aynı zamanda “la ma'bude illallah, lâ hâlîğa illallah, lâ mâlike illallah, lâ rahmâne illallah...” diyerek Allah'ı tanımayı içselleştirmek olduğunu anlamaktayız. Bu sebeple Mekkî, marifetullahı Geylânî'den farklı bir boyuttan ele alarak işâret etmektedir.

Geylânî “**Allah bilir, siz bilmezsiniz**” (el-Bakara, 2/216) âyetini marifet sahiplerinin Allah'ın tasarruflarına rıza ve hayranlık içerisinde olmalarıyla açıklar.¹¹⁰⁷ Nitekim cahil bir varlığın, el-Alîm olan Allah'ın tasarruflarına hayret etmeksizin, sıradanlaştırarak, rıza göstermemesi, kibir ve küstahlıktır. Allah böyle kibirli ve küstah olanlara Kendisini tanıtmamaktadır. Bu sebeple hayranlığın tevâzû alameti olduğunu anlamaktayız. Marifetullah ehli de tevâzûlu insanlardır.

Kişi marifetullahta derinleştikçe, Allah'a duyduğu muhabbet de derinleşecektir. Bu nedenle marifet olmadan muhabbet gerçek kemâline eremeyecektir.

4.1.12. Muhabbetullah (Allah sevgisi)

Arapça “muhabbet”, bir kimsenin hayırlı gördüğü bir şeyi istemesi veya sevmesi olup buğzun zıddıdır.¹¹⁰⁸ Kelime Kur'an'da sadece bir âyette “meħabbet” olarak geçmektedir (Tâ-Hâ, 20/39). “Hab-be” fiilinin masdarı “hubb” dur. Birçok ayette ise fiil

¹¹⁰⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 157.

¹¹⁰⁸ bkz. Râgıb el-İsfehânî, “hbb”, *el-Müfredât*, 105-106; İbrahim Mustafa v.dğr., “hbb”, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 151.

formunda geçer.¹¹⁰⁹ Tasavvufta kul ile rabbi arasındaki sevgi bağıını ifade eden “muhabbet”, tasavvuf kaynaklarında çoğunlukla bir makam olarak yer almıştır.

Gazâlî’ye göre muhabbet, sûfilerin en üst makamlarından biridir. Ona göre tevbe, sabır ve zühd gibi kendisinden önceki makamlar muhabbeti takdim içindir. Şevk, üns ve rıza gibi makamlar ise mahiyet olarak muhabbetin bir meyvesi durumundadır. Cüneyd-i Bağdâdî muhabbeti kulun gönlünün tabî bir şekilde Allah’a ve Allah rızası için olan şeylere yönelmesi olarak açıklar. Hücvîrî’ye göre ise Allah’ın bir kulunu sevmesi, ona nimet ihsan etmesi, sevap vermesi, onu cehennemden koruyarak ona yüce haller ve makamlar ikram etmesidir. Kulun Allah’ı sevmesi ise, sevgilinin rızasını talep etmek, O’nu görmek için sabırsızlanmak, O’nu devamlı zikrederek O’nun hükmüne itaat etmektir.¹¹¹⁰ Nitekim Semnûn Muhîb’e muhabbetten sorulunca, “*Tıpkı Hak Teâlâ’nın ‘Allah’ı çok zikrediniz’ (el-Ahzâb, 33/41) âyetinde buyurduğu gibi sürekli zikirle birlikte olan saf dostluktur*” diye cevap vermiştir.¹¹¹¹

Ebû Abdullah Muhammed Fazl ise “*Muhabbet diğer kâmlık ve fedakârlıktan ibarettir. Bu da şu dört şeydedir: Birincisi zikir daima gönülde, gönül ise neşededir. İkincisi Hakkı zikir nedeniyle muazzam bir üns ve huzura sahip olmak. Üçüncüsü meşguliyetlerden ilgiyi kesmek ve yol kesen her şeyden el etek çekmek. Dördüncüsü O’nu kendine ve O’ndan başka her şeye tercih etmek.*” diyerek muhabbetle mücadele ilişkisine dikkat çekmiştir.¹¹¹²

¹¹⁰⁹ bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, “hbb”, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadîs, Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1364 h., s. 191-193.

¹¹¹⁰ bkz. Mahmud Esad Erkaya, “muhabbet”, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 174-177.

¹¹¹¹ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 467.

¹¹¹² Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 473.

Geylânî, “**O’nun dengi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir**” âyetinden hareketle (eş-Şûrâ, 42/11) Allah’ın dengi bulunmadığı gibi, Onu sevmenin ve O’nun sevgisinin de dengi olmadığını söyler:¹¹¹³

*“Allah’ı sevenler sadece O’na razı olmuşlardır, sadece O’ndan yardım dilemişler ve O’nun dışındakilerden yüz çevirmişlerdir. Fakirlik acısı onlar katında tatlılaşmıştır. Onlar zenginliği fakirlikte, nimetleri hastalıklarda, sıcaklığı yalnızlıkta, yakınlığı uzaklıkta, huzuru güçlük çekip yorulmakta bulmuşlardır.”*¹¹¹⁴

Geylânî başka bir meclisinde yine “**O’nun dengi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir**” âyetini Allah’ın kuluna olan sevgisinin hiçbir sevgiye benzemediği şeklinde yorumlar.¹¹¹⁵ Yani âyet, O’na göre; hem kulun Allah’a olan sevgisinin hem de Allah’ın kulunu sevmesinin dengi bir sevgi olamayacağı yönünde karşılıklı bir muhabbeti ihtivâ etmektedir. Bu durumda âyet (leyse ke misli muhabbetihî muhabbetun ve leysen ke misli ma’iyyetihî ma’iyyetun) anlamına gelerek (leyse ke mislihi şey’ün) lafzındaki “şey” kelimesinin mahiyeti muhabbet ve ma’iyyet olmaktadır. Geylânî bu âyeti şöyle anlar:

- Allah kulunu sevdiği zaman;
 - ◆ Mahbub kulunu istediği şekilde besler, gıdalandırır.
 - ◆ Mahbub’a “Ne arzuluyorsan onu iste ve dilediğini söyle, sen imkân verilmiş bir kimsesin” denir.
 - ◆ Allah’ın misafiri olur.
 - ◆ Nimet bolluğu verilir.
 - ◆ Nazlanma, gönül rahatlığı, dinginlik, rızık bolluğu, bütün insanların onun emrine âmâde kılınması gerçekleşir.

¹¹¹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 157.

¹¹¹⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 157.

¹¹¹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 264.

Allah'tan başka hiçbir seven sevdiğine bu şekilde lütfedemez. Bu lütufları sunabilecek tek mercii Allah'tır. Bu nedenle Allah'ın sevgisine denk-misil hiçbir sevgi olamaz.

- Bir kişi Allah'ı sevdiğini iddia edip başka sevgiler peşinde koşarak Allah'tan başkasını arar ve başka sevgilerle tatmin olursa, o kişi Allah'ı sevdiği iddiasında samimi değildir. Çünkü o, Allah'tan başkalarını sevmekle, o sevgileri Allah'ın sevgisine misil-denk tutmuş olmaktadır. O kişi henüz Allah'ı sevmenin saf güzelliğine vâkıf olamamıştır.
- Bir kişiyi Allah'ın sevmesi için, önce o kul Allah'ı sevdiğini göstermeli ve sevgisinin gereğini yapmalı, sevgisini ispatlamalıdır.
- Seven (muhib) yoksun bırakılma, bölünme, parçalanma, yaşamını sürdürmek için çalışıp kazanmaya devam etmektedir. Bu sebeple seven kişi kabz halindedir.
- Sevgili/sevilen (mahbûb) ise daha önce saydığımız lütuflara erişirildiğinden bast halindedir.

Elbette sevgide bu mertebeye ulaşabilmek için daha önce anlatılmış olan bütün nefsinin tezkiye ve ruhunu tasfiye süreçlerinden geçilmesi, yani sahte rablerden arınarak Allah'a, sadece Allah'a ait olacak saf bir gönül sunulabilmesi gerekmektedir.

Geylânî “seven/ muhib” kişiyi tanımlarken; “Seven hiçbir şeye sahip değildir. O, her şeyini sevdiğine teslim eder. Sevgi ve sahiplik bir arada bulunmaz. Allah'ı seven ve sevgisinde doğru olan kimse kendisini, malını ve son durumunun ne olacağını O'na bırakır. Kendi hakkında ve başkaları hakkındaki seçim hakkını da O'na bırakır. Tasarruflarında O'nu suçlamaz, bir şey isterken aceleci davranmaz, O'nu cimri bulmaz. Allah elinden gelen herşey ona tatlı gelir”¹¹¹⁶ der. O; bu minvalde “**Sen bizim ne istediğimizi bilirsin**” (Hûd, 11/79) âyetini yorumlarken Allah'ı seven kulların, sadece

¹¹¹⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 187.

Allah ile tatmin olduklarını söyler.¹¹¹⁷ Çünkü onlar Allah'tan sadece Allah'la istemektedirler. Allah'tan başka hiçbir nimete arzuları yoktur. Üstelik Allah için her türlü zorluğa açlığa, susuzluğa, çıplaklığa, zillete maruz kalmaya da râzıdırlar. İşte bu durum gerçekten Allah'ı sevenlerin tutumudur.

Onların hayat tarzı öncelikle dünyaya ilgi göstermemek şeklindedir. Ardından ahirete ısınır. Daha sonra ahiretin Allah'a yaklaşımaya engel olduğu ona öğretilir. Böylece Allah'ın gayret eli, ahireti onun kalbinden siler. İşte o zaman, o seven muhib kişi yaratılmış her şeyle oyalanmayı bırakarak sadece dinin emirlerine uyar. Artık Rabbinden başka kimseye kalbi ısınmaz. Allah'tan başkasını duymaz, düşünmez olur. Bunu başardığında Allah ona mükâfat olarak hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyecek hazinelerinden verir.¹¹¹⁸ Onların sadece Allah'a olan arzularını Geylânî şöyle anlatmıştır:

“Onların dünyaları dünya tutkunlarına, ahiretleri de ahiret tutkunlarına aittir. Onlara ait olan tek şey ise Rableridir. Onlar hiçbir şeyde cimrilik etmezler. Onlardan sahip oldukları dünya malı istense verirler, ahiret sevabı istense onu da verirler. Sahip oldukları malları fakirlere, ahiret sevabını da ahireti elde etmek için yeterli çaba göstermeyenlere verirler. Yaratılmış olanı yaratılmış için, Yaratana ise kendileri için ayırırlar.”¹¹¹⁹

Geylânî, “Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler” âyetini (el-Mâide, 5/54) Allah'ın kullarını sevdiği ve kullarının Kendisiyle olmalarını istediği şeklinde

¹¹¹⁷ bkz. Ehassü'l-Havass- Kenz İle İlişkilendirilerek Yorumlanan Âyetler

¹¹¹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 247.

¹¹¹⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 249.

yorumlamıştır.¹¹²⁰ Bunun için Geylânî, “*Sen seni isteyen iste, seni seveni sev. Seni görme özlemi çekenle meşgul ol*”¹¹²¹ der.

Başka bir meclisinde de âyete telmihte bulunarak “*Sen Allah’ı, Allah da seni sevdiği zaman Allah, dünyanın bütün kötülüklerine, nefsin arzularına, dünyevî lezzetlere, nefse, hevâ ve hevese ve şeytanlara karşı sana yeter de dünyadaki kısmetini hiçbir zarar ve keder görmeksizin alıverirsin*”¹¹²² diyerek Allah’ı sevenlerin Allah tarafından nasıl desteklendiklerini açıklamıştır.

Sülemî, Kuşeyrî ve Bursevî “*O’nun dengi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir*” âyetini Allah’ın zatında, isim ve sıfatlarında dengi olmadığı, tevhidin bunu gerektirdiği şeklinde kelâmî bir çerçevede açıklarlar.¹¹²³

Ebû Tâlib el-Mekkî’ye göre “*Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler*” (el-Mâide, 5/54) ve “*Allah onlardan râzı, onlar da Allah’tan râzı olmuştur. Bu, Rabbinden hakkıyla korkan kimse içindir*” (el-Beyyine, 98/8) âyetleri, sadece Allah’a rağbet eden, âlim, muttakilerin imamı, dini ayakta tutan sağlam kişiler hakkındadır. Onlar Allah’a nazar etmektedir. Cenâb-ı Hakk da onların kalplerine, açık bir şekilde nazar eder. Sabah akşam sayısız ilâhî rahmet ve berekete ulaştırılırlar. Onlar hayır ve takvâda öne geçmeleri sebebiyle sâbikûn makamında en yüksek dereceye sahip velîlerdir.¹¹²⁴

Ebû Alî Dekkâk’ın (405/1014) “*Şu iş (velilik) illete de gayrete de bağlı değildir, ancak maya ve yaratılıştan ibarettir. Nitekim Hak Teâlâ, ‘Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler’ (el-Mâide, 5/54) buyurmuş, taat ve ibadetten söz etmeyip illetten*

¹¹²⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 172.

¹¹²¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 172.

¹¹²² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 309.

¹¹²³ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 223-224; Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 3, s. 345; <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=42&tAyahNo=11&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

¹¹²⁴ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 448-450.

soyutlanmış olarak muhabbetten söz etmiştir” dediği nakledilmiştir.¹¹²⁵ Bu açıklama Geylânî’yle mutabıktır. Muhabbetullahın temelde ihlas ve Allah’a yönelişe (inâbe) dayandığını gösterir.

İbn Arabî “*Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler*” meâlindeki âyeti (5/45) bu âyetin muhataplarının ashâb-ı yemîn (sağcılar) (el-Vâkıa, 56/8) olmasıyla açıklamıştır. Ancak bu zümreden daha önde olan sâbigûn yani öne geçenler/ öncüler/ yarışçılar (el-Vâkıa, 56/10) adında bir zümre bulunmaktadır. Bunlar Allah’a tam yakın olanlardır. İbn Arabî onları; “*Muhammed Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler...*” (el-Feth, 48/29) âyetinin açıkladığını anlatmaktadır.¹¹²⁶ Dolayısıyla anlamaktayız ki “*Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler*” âyetine muhatap olanların manevî yolculukları henüz bitmemiştir. Onların önünde halen gidilmesi gereken epeyce bir yol vardır. Nitekim Geylânî’de bu âyeti havas mertebesinin özellikleriyle ilişkilendirmiştir. Yani henüz ehassu’l-havâss derecesinde Allah’a yakınlık vaki olmamıştır.

Allah, Hz. Musâ’ya “**Ben senin Rabbinim**” meâlindeki âyetle (Tâ-Hâ, 20/12) nidâ etmiştir. Geylânî bu âyetteki “Ben senin Rabbinim” nidâsının Allah’tan razı olan (kendisi ve başkalarıyla ilgili tüm durumlarda Allah’a uyan) ve Allah’ı seven muhib kullarına geldiğini söylemektedir.¹¹²⁷ Böyle bir kul Allah’ın dostudur. Allah’ın o kulun Rabbi olması demek, onu sevmesi, Kendisini ona tanıtmayı, o kulunu ömrü boyunca Kendisine yoldaş edinmesi, başarıya ulaştırması, Zâtına yaklaştırması, kaybolduğunda ona yol gösterip hidâyet etmesi anlamına gelmektedir.¹¹²⁸ Bu nidâ O’na göre aynı zamanda Allah’ın kuluna bir hatırlatmasıdır.

¹¹²⁵ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 585.

¹¹²⁶ Muhyiddin-i Arabî, *Şeceratü’l Kevn Üstün İnsan*, s. 63.

¹¹²⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 244.

¹¹²⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 244.

Allah kuluna, kulunun sırrı paramparça olup kaybolduğunda esas sevmesi gerekenin Allah olduğunu hatırlatır. O kulun sırrı paramparçadır çünkü kalbinde sadece Allah sevgisi kalması için kalbiyle bağlanıp sevdiği Allah'tan başka her şey ondan alınmıştır. Allah'tan başka sevdiği şeylerden ayrılmanın acısı sırrını parçalamıştır. O bu halde şaşkınen, Allah esas sevmesi gerekenin Rabbi olduğunu hatırlatır.¹¹²⁹

Sülemî ve Kuşeyrî tefsirinde “*Muhakkak ben senin Rabbinim*” meâlindeki âyete getirilen yorumlar muhabbetullah üzerinden değil, Allah'ın azameti ve heybeti üzerinden yapılmıştır.¹¹³⁰ Bursevî tefsirinde ayete yapılan yorumda ise mukaddes Tuvâ vadisinde Mûsâ peygamber'e görünen ateş (nâr)ten hareketle ateşin dört farklı sınıfı olduğu söylenmiş, bu dört farklı sınıf ateşin sıfatlarına işaret edilmiştir. Bu sınıflardan birinin de kendisinde nur olduğu halde yakmayan ateş olduğu; bunun da Hz. Mûsâ'nın ateşi olduğuna vurgu yapılmıştır. Nurun, muhabbet için; ateş (nâr)in de aşk için olduğu söylenmiştir. Mûsâ'nın (Allah'a olan) muhabbetinin nuru kemale erip dolduğunda ise aşk ve şevkinin ateşinin tutuşmuş olduğuna, bunun üzerine de sevgilinin (Allah'ın) ona tecellisinin gerçekleşmiş olduğuna vurgu yapılarak konu muhabbetullahla ilişkilendirilmiştir.¹¹³¹

Geylânî daha önceden de ele almış olduğumuz “**Allah sabredenleri sever**” âyetini (Âl-i İmrân, 3/146) kulu Allah'ın sevgisine ulaştıracak hasleti sabır olarak anlar. Çünkü Allah kulunu sevdiği için sınamakta, onun Allah'ın emir ve yasaklarına ne denli tâbî olduğunu denemektedir. Allah tarafında olduğu her an Allah onunla meleklerine övünmektedir. Bu sebeple o kul için her sıkıntı Allah'a yakınlık vesilesine dönüşmektedir. Allah'ı seven bu kişi için henüz Allah ile vuslata erememesi sebebiyle dünya zindan demektir. Bu sebeple dünya zindanında kalış sabrı gerektirmektedir. Bu

¹¹²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 244.

¹¹³⁰ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 1, s. 436; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 448.

¹¹³¹ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=20&tAyahNo=12&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

nedenle dünyayı zindan olarak görmek ancak Allah'ı gerçekten seven, gerçek iman sahiplerinin özelliğidir.¹¹³²

İnsanı Allah yolunda O'nun rızasına uygun şekillendiren Allah'a duyduğu muhabbettir. Nitekim nefis soğuk demir gibidir. Demirci soğuk demiri örste dövüp şekle sokamaz. Ancak Allah aşkıyla ısınan nefis demiri şekle girebilir. Çünkü Allah aşkı sıcaktır. Hâlbuki nefislere karşı duyulan sevgi soğuktur, kişiyi ısıtmaz. Üstelik nefislere karşı duyulan sevgi bir zaman sonra nefrete dönüşebilir. Ancak Allah'a duyulan sevgi nefrete dönüşmez. O halde Allah sevgisiyle nefse şekil vermek, onu Allah sevgisine uygun hale getirmek gerekmektedir. Muhabbet, nefse şekil vermede önem arz etmektedir. Muhabbet nefse bu şekilde tesir etmektedir.¹¹³³

Bu durumu ateşte yanan odunlara benzetildiği de görülmektedir. İlâhî aşkı eriyen ve bir yandan da ilâhî aşkı besleyen nefistir. Ancak bu aşkın beslenmesi için nefis odununun ateşe atılması gerekmektedir.

4.2. Ehassü'l-Havas Mertebesi

4.2.1. Mustafâ/ Müctebâ/ İstina'

*“İstinâ Arapça sipariş vermek, dost seçmek seçmektir. Allah'ın kulunu nefsi yerilen özelliklerden arındırıp terbiye etmesi.”*¹¹³⁴ Bu kavram Kur'ân'da *“Gözetimim altında yetişesin diye ben seni (Firavun ve ailesine) sevimli kılmıştım”* ve *“Seni kendim için yetiştirip seçtim”* âyetleri sebebiyle Hz. Mûsâ'nın özel olarak seçilmesi ve yetiştirilmesini ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonra tasavvuf ehline terim haline

¹¹³² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 193.

¹¹³³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 187. Geylânî'nin Leylâ ile Mecnun'a dair anlattığı bir hadisenin ardından “Nefisler istekleri konusunda birbirini destekleyince/ İnsanlar soğuk demire vurur” sözünden yola çıkılarak bu yorum yapılmıştır.

¹¹³⁴ bkz. İbn Manzûr, “İstinâ”, *Lisânu'l-Arab*, c. 8, s. 209; s. Ethem Cebecioğlu, “İstina'”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 324; Süleyman Uludağ, “İstina'”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, c. 19, s. 219.

getirilmiştir.”¹¹³⁵ Bu âyetler sebebiyle Allah’ın terbiyesini sadece Hz. Mûsâ’ya özgü olduğunu düşünenler olduğu gibi; tüm peygamberlere ve evliyalara hasredenler olmuştur. Peygamberlerle ilgili âyetleri değerlendirdiğimizde, Allah’ın terbiyesinin hepsi için geçerli olduğunu görmekteyiz. Yûsuf kıssası, Duhâ suresi ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) “*Beni rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti*” hadisi bunu açıklar. Geylânî yapmış olduğu işârî tefsirlerde, Allah’ın peygamberlere olduğu gibi evliyayı da terbiye ettiğini anlatır.

Geylânî “**Hiç kuşkusuz onlar bizim katımızda seçilmiş iyilerdendir**” (es-Sâd, 38/47) âyetindeki seçilmişlerin Allah’ın huzurunda bulunma hazinesine erip O’nun yakınlık sofrasına katılan kişiler olduklarına işâreten yorumlamaktadır. Bu çok büyük bir makamdır. Çünkü Geylânî’nin anlatımına göre avam mertebesinde kalanlara ölecekleri zaman “Huzurda bulunma hazinesinin ve yakınlık sofrasının neresindesin sen?” şeklinde nidâ edilmektedir.¹¹³⁶

Allah dostlarının nefisleriyle ve dünyalık her türlü bağ ile yaptıkları mücadelenin neticesinde kalpleri güçlenir. Onlar her türlü zorluğu, sırf Allah rızası için aşma dirayetini gösterirler. Böylece Allah onların kalplerini olgunlaştırıp, kanatlandırarak huzuruna almıştır. Neticede; “**Hiç kuşkusuz onlar bizim katımızda seçilmiş iyilerdendir**” (es-Sâd, 38/47) buyurduğu kimselerden olmuşlardır. Bu merhalelerin faydası, onların kalplerini güçlendirmesi ve Allah’tan başka hiçbir şeyi kabul etmeyecek sağlamlığa ulaştırmasıdır.¹¹³⁷ Âyette geçen hayırlı seçkin kimseler olmanın gerekliliği bu sayılanlardır. Aslında bu durum bütün çalışmamız boyunca bahsettiğimiz safhaları kapsamaktadır. Bu safhalar geçilmedikçe Geylânî’ye göre bu âyetin bahsettiği hayırlı seçkin vafına erişilememektedir.

¹¹³⁵ Mahmud Esad Erkaya, “İstina’ ”, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 189-190.

¹¹³⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 388.

¹¹³⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 316.

Geylânî; **“Hiç kuşkusuz onlar bizim katımızda seçilmiş iyilerdendir”** âyetindeki (es-Sâd, 38/47) hayırlı ve seçilmişleri, dünyayı ve ahireti terk etmek suretiyle Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın olan Allah’ı arayan ve O’na yakınlık burcuna varan kullar olarak yorumlar.¹¹³⁸

Geylânî başka bir meclisinde **“Hiç kuşkusuz onlar bizim katımızda seçilmiş iyilerdendir”** âyetinde (es-Sâd, 38/47) belirtilen hayırlı ve seçkinlerin yeryüzünde sayıca çok az olduklarını söylemiştir. Onlar kendi aileleri ve nesilleri arasından seçilip çıkartılmaktadırlar. Konuyla ilgili Geylânî **“Seni kendim için seçtim”** (Tâ-Hâ, 20/41) âyetini de referans almaktadır. Bu iki âyet çerçevesinde Geylânî hayırlı ve seçkinleri şöyle tasvir eder:

- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar Allah’a inananlardır.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar Allah’ı isteyenlerdir.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar Allah’ı istemekteki iradelerinde samimi olanlardır.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar Allah’tan başka şeylerin peşinde koşmamaktadırlar. Yani gölgelerin peşinde gitmez, asıl olana rağbet ederler. Onlar hakikati görenlerdir. Çünkü asıl olanla gölge olanı birbirinden ayırt edebilmektedirler.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar vesilesiyle Allah beldeleri, o beldelerde yaşamakta olanları korumakta, onlara bereket indirmekte, belâlardan korumaktadır.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar ilk önce masivâdan kaçarak, yalnız içerisinde Allah’a yönelmektedirler. Ardından Allah onlara marifetullahı nasip eder. Onların iradesi Allah’ın iradesinde kaybolur. Tüm bunlar Allah’ın dilemesiyle gerçekleşmektedir. Böylece hayırlı ve seçkin olanlar fenâfillaha erdikten sonra insanların arasına dönmektedirler. Yani celvet, hayırlı ve seçkin olanlar için söz konusudur.

¹¹³⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 77.

- Allah katında hayırlı ve seçkin olanların kalpleri daima Allah'ın huzurundadır. Birlikte oldukları Allah'tan güç almaktadırlar. Bu nedenle kalpleri ve sırları güçlüdür.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanların kalpleri Allah'tan güç aldığı için, onlar Allah'tan başka kimseden korkmaz ve başkalarına karşı beklenti içinde olmazlar.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar rabbânî ve rûhânî bir yaratılışla inşâ edilmektedirler.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar daima Allah'a hizmet halindedirler.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar daima Allah ile birlikte olduklarından dünya ve insanların sıkıntı ve meşakkatleri onları tedirgin, huzursuz edemez. Böylece onlar âdetâ ölümün öldüğü yer olmuşlardır.
- Allah katında hayırlı ve seçkin olanlar tüm varlıklar içerisinde Allah'ı seçmişlerdir. Onlar Allah'ı seçtikleri için, Allah da onları seçmiştir.
- *“Seçilenler Allah dostlarıdır. Onlar Allah'tan başkasını görmezler, Allah'tan başkasından bir şey dilemezler. Seçilenlerin dilsiz gönülleri vardır.”*¹¹³⁹ Dilsiz gönüller tabirinden anlayabildiğimiz kadarıyla onlar hallerinden şikâyet etmezler ve susarak Allah'ı dinlerler ki kanaatimizce bu hem kâinattaki hem de Kur'ân'daki âyetlere ve Allah'tan kendilerine gelen ilhamlara kulak vererek gerçekleşmektedir.
- Seçilenler kendilerinden ve başkalarından vazgeçmişlerdir. Bu hal üzere devam etmektedirler.
- Seçilenlerin kalpleri güçlü ve huzurludur. Çünkü onlar keder ve sıkıntılar yurdu olan dünyayı kalplerinden çıkartmışlardır.
- Seçilenler zikir ehli, âlim, ilmiyle amel eden ârif, amelde ihlaslı, Hakk'ı aramakta doğru olanlardır.
- Seçilenler zâhir ilimlerle amel ederken, Allah'ın bu vesileyle kendilerine bâtın ilmini bahşettiği kimselerdir. Bâtın ilmi zâhir ilmi olmaksızın ve bu ilimle amel edilmeden ulaşılabilen bir ilim çeşididir. Bu nedenle seçilenler hem zâhir ilmine hem bâtın ilmine vâkıf olmuş kişilerdir.¹¹⁴⁰

¹¹³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 68.

¹¹⁴⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 68.

- Âyetlerden Geylânî'nin yorumlarına göre çıkartılan başka bir konu ise Allah'ın herkesin durumundan haberdâr olduğudur. O tüm kulları içerisinde kendisini seçen kullarını işitmekte, görmektedir. Onların hallerini bilmektedir. Onların kendisini seçmesine cevaben O da o kullarını seçmektedir.
- Allah'ın kulunu seçmesi kulunun edeplendirilmesini, edebini üstlenmesi anlamına gelmektedir.
- Allah'ın kulunun kalbinden gelecek emir ve yasakları üstlenmesi anlamına gelmektedir.¹¹⁴¹ (Kanaatimizce bu durum Allah'ın kuluna neyin doğru, neyin yanlış olduğunu ilham etmesiyle gerçekleşmektedir. Nitekim “Müftü fetvâ verse de sen kalbine danış” hadisi¹¹⁴² kalpten gelen emir ve yasaklara uyulması gerektiğinin göstergesidir. O kul da kendisine gösterilen yola tâbî olacaktır.)

Allah'ın kulunu kendisi için seçmesi o kulunun imanı dal budak sarıp yakîni olgunlaşınca gerçekleşmektedir. Yani Allah tarafından seçilmek isteyen kişinin yakînini güçlendirecek, olgunlaştıracak davranışlar içerisinde olması gerekmektedir.¹¹⁴³

4.2.2. Ma'iyyetullah

“Ma'iyyetullah” kavramı Arapça bir tamlama olup “Allah'la beraberlik, Allah'la yakınlık” anlamına gelir. Bu yakınlık, tasavvuf ıstılahlarında “kurb” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelime sözlükte “uzaklık” anlamına gelen “bu'd” kelimesinin zıddı olup zaman, mekân, nesep, akrabalık gibi açılardan yakınlığı belirtmek için kullanılır.¹¹⁴⁴

Kurb, Allah'a itaat ve kullukla elde edilir. Kurb, kalb yoluyla sevilene yakınlık olarak da tanımlanmıştır. Nafilelerle ve farzlarla olan kurb şeklinde iki türlü yakınlık

¹¹⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 179.

¹¹⁴² “İnsanlar fetvâ verse de sen kalbine danış, iyilik nefsin mutmain olduğu şeydir, günah ise nefsi huzursuz eden ve kalpte tereddüt oluşturan şeydir.” Müsned, 4, 228 (hadis no. 18169)

¹¹⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 179.

¹¹⁴⁴ bkz. İbn Manzûr, “krb”, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, s. 662; Râgıb el-İsfahânî, “krb”, *el-Müfredât*, s. 398-399.

vardır. Nafilelerle olan kurb, beşeri sıfatların sona ermesiyle beşer üzerinde Allah'ın sıfatlarının zuhur etmesidir. Bu durumda olan kimse uzaktakileri duyar ve görür hale gelir. Bu durum, beşeri sıfatların Allah'ın sıfatlarından fani olması durumudur. Farzlarla olan kurb ise kulun kendi nefsi de dâhil olmak üzere mâsivânın şuurundan tamamen fani olmasıdır. Artık onun nazarında Hakk'ın vücudundan başka hiçbir şey kalmaz. Bu, farzların semeresi olarak ortaya çıkan fenâ halidir.¹¹⁴⁵ Allah, “*Her nerede olursanız O sizinle beraberdir*” meâlindeki âyette (el-Hadîd, 57/4) ifade edildiği gibi ilim ve kudretiyle bütün insanlara; lütuf ve inâyetiyle de yalnızca mü'minlere yakın olup onlarla beraberdir. Kurb hali, kulun kalbiyle Allah'a yakın olduğunu müşâhede ederek gizli ve aşikâr olarak zikir ve itaatle Allah'a yakınlaşmasıdır.¹¹⁴⁶ Peygamberimiz de (s.a.v.) kulun Allah'a kurbiyyetini şöyle açıklamıştır:

*"Allah Teâla Hazretleri diyor ki: "Ben, kulumun hakkımdaki zannı gibiyim. O, Beni andıkça Ben onunla beraberim. O, Beni içinden anarsa Ben de onu içimden anarım. O, Beni bir cemaat içinde anarsa, Ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım. O, şayet Bana bir karış yaklaşacak olursa, Ben ona bir zira yaklaşırım. Eğer o, Bana bir zira yaklaşır Ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim Bana yürüyerek gelirse Ben ona koşarak giderim. Kim Bana şirk koşmaksızın bir arz dolusu günahla gelse, Ben de onu bir o kadar mağfiretle karşılarım."*¹¹⁴⁷

Abdulkâdir Geylânî “**O’nun misli gibisi yoktur, O işitendir, görendir**” âyetini (eş-Şûrâ, 42/11) öncelikle cennetin çeşitlerini anlatırken¹¹⁴⁸ iki türlü olduğunu; birinin “dünyadaki cennet” diğeri “Allah’ın vaat ettiği cennet” olduğunu söyler.

¹¹⁴⁵ bkz. Ethem Cebecioğlu, “kurb”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 383.

¹¹⁴⁶ Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Mahmud Esad Erkaya, “kurb”, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 171-174.

¹¹⁴⁷ Buhari, Tevhid 16, 35; Müslim, Zikr 2, (2675), Tevbe 1, (2675)]

¹¹⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 33.

“Dünyadaki cennet”e ermek için gerekenler Geylânî’ye göre: Allah’tan, kaderinden ve kazasından razı olmak, kalbin Allah’a yakın olması (kurb), Allah ile münacatı/duası ve Allah ile kendi arasındaki hicabın kalkmasıdır. Böylece o “dünyadaki cennet” olan daha dünyadayken Allah ile beraberliği/ma‘iyyetullahı elde eder.¹¹⁴⁹ Geylânî’ye göre âyet bu ma‘iyyetullahın mahiyetine de delalet etmektedir. Böyle kullar için Allah ile aralarındaki perdeler kalkmıştır. Onların Allah ile beraberliğini açıklayabilmek için hiçbir anlatım, benzetme ve nitelendirme yetmez.¹¹⁵⁰ Âyetteki “لَيْسَ كَمِثْلِهِ” bu duruma işaret etmektedir. Allah’ın dengi olmadığı gibi, O’nunla beraberliğin de dengi yoktur. Zira O aşkın/ müteâl bir varlıktır. Allah’ın “O’nun dengi gibi yoktur” özelliği has kullarına tecelli etmektedir. İbn Arabî miraç hadisesini anlatırken Hz. Muhammed ve Cibrîl-i Emîn arasında geçen bir konuşma sırasında Hz. Muhammed’in şöyle dediğini nakleder:

*“Benim orada öyle bir vaktim olacaktır ki: O vakte ne mukarrebûn melekler, ne de Rabbimin zâtından gayrı herhangi bir şey sığabilir... Ey Cibrîl, Rabbim ki, Onun misli ve benzeri yoktur... Yaratılmışlardan hiçbirine benzemez. Rabbim ki, böyle oldu... Ben de sizin herhangi biriniz gibi olamam...”*¹¹⁵¹

İbn Arabî’nin Peygamberimizin yüceliğini anlamamıza yardım eden bu anlatımı Geylânî’ye benzemektedir. Allah’ın misli olmadığı gibi O’nunla birlikteliğin de bir benzeri yoktur. O’nun yakınlığına eren kullar da diğer kullara benzemeyecektir. Geylânî’ye göre, avamın ahirette beraber olmayı ümit ettikleri Allah’a, ehass kullar daha bu dünyadayken vasıl olmuşlardır.

Abdülkâdir Geylânî, aynı meâldeki âyeti (eş-Şurâ, 42/11) başka bir sohbetinde şöyle değerlendirmiştir: “O’nun dengi gibi yoktur ” Allah, dengi olmayan olduğu için,

¹¹⁴⁹ bkz. Abdülkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 33.

¹¹⁵⁰ bkz. Abdülkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 33.

¹¹⁵¹ Muhyiddin-i Arabî, *Şeceratü’l Kevn Üstün İnsan*, s. 125.

Allah ile birlikte olmaya denk bir şey de yoktur. Ma'iyyetullah erenlere hiç güçlüğü olmayan bir rahatlık, hiç yalnızlığı olmayan bir arkadaşlık, hiç sıkıntısı olmayan bir nimet, kızgınlığı olmayan bir neşe, acılığı olmayan bir tatlılık, yok olup gitmeyecek bir mülk verilir.¹¹⁵² Ehassül havas bu makama sadece Allah'a yönelmekle, sadece Allah ile huzur bularak ermişlerdir. Allah'tan başka yerde; dünyada huzur arayanlar huzur bulamazlar çünkü dünya keder ve sıkıntılar yurdudur.¹¹⁵³

“Onun gibi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir” (eş-Şura 42/11) âyeti için Muhyiddîn İbn Arabî ise bütün insanların bezm-i eleste Allah'ı gördüklerinde herkesin kendi kabiliyeti ölçüsünde Onunla ilgili müşahedelerinin yönüne işâreten açıklamaktadır. Ona göre Allah'ın zâtının cemâlini görenler Allah'ın *“Onun gibi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir”* olduğunu anladılar. Allah'ın sıfatının cemâlini müşahade edenler ise *“Allah'tan başka ilah yoktur. O hakiki sultandır ve bütün güzellikler Onundur... Noksan yoktur...”* (el-Haşr, 59/23) olduğunu anladılar. Görüldüğü gibi İbn Arabî'nin açıklamasında *“Onun gibi hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir”* âyeti doğrudan Allah'ın zâtıyla bağlantılıdır.¹¹⁵⁴ Nitekim İbn Arabî Hz. Muhammed'in mirac gecesinde Allah'ın zâtını gördüğü zaman bu âyetin mânâsının tecelli ettiğini söylemektedir.¹¹⁵⁵ Geylânî'nin tevillerinde de bu âyeti açıklarken sürekli Allah'ın zâtıyla ilgili vurgular yaptığı, insanları Allah'ı zâtıyla bilmeye davet ettiği, Allah'a zâtı için kulluğun mâhiyetini anlattığı görülür.

Geylânî'den önceki müfessirler de âyeti ma'iyyetullah olarak değil, Allah'ın Zâtına yönelik açıklamışlardır. Sülemî'nin âyete ilişkin açıklaması, akılların Allah'ın hakikatini idrak etmekten, ilmiyle O'nu kuşatmaktan, layığı ile O'nu vasfetmekten aciz olduğunu, çünkü O'nun hiçbir denginin olmadığını ikrara yöneliktir. *“Yoksa onlar*

¹¹⁵² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 68.

¹¹⁵³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 68.

¹¹⁵⁴ bkz. Muhyiddin-i Arabî, *Şeceratü'l Kevn Üstün İnsan*, s. 27.

¹¹⁵⁵ bkz. Muhyiddin-i Arabî, *Şeceratü'l Kevn Üstün İnsan*, s. 152,153.

Allah'tan başka dostlar mı edindiler? Hâlbuki dost yalnız Allah'tır. O ölüleri diriltir, her şeye kadirdir” meâlindeki Şûrâ 9. ayete getirdiği yorumunda, Allah’ın gözetim ve inayetinin veli kullarının üzerinde olduğuna, böylece o veli kulların en yüksek korunma ve ihtiyat hali içerisinde olduklarına işaret etmiştir. Öyle ki, Allah, müşahadesiyle; gizlendikten sonra tecelli etmesiyle kalpleri korumaktadır.¹¹⁵⁶

Kuşeyrî’nin âyete getirdiği açıklama da mahiyet olarak Sülemî’nin açıklaması ile benzerlik göstermektedir. Kuşeyrî, tecsim ve teşbih yoluyla Allah’ı vafsetmeye, O’na zaman ve mekân atfetmeye yönelik yorumların çirkinliğine dikkat çekmiştir.¹¹⁵⁷ İsmail Hakkı Bursevî’ni ayete getirdiği açıklamalar da kelâmi mahiyettedir.¹¹⁵⁸ Bu bakımdan Abdulkâdir Geylânî’nin ilgili âyete getirdiği işârî yorum oldukça orijinal gözükmemektedir.

Geylânî’ye göre Allah ile birlikte olabilmek için kulun sabırlı olması gerekir. Çünkü Allah ile beraber olmak; Allah’ın dini konusunda cesur olmak ve Allah’ın dinini her şeyin üzerinde tercih etmek demektir. Bu sebeple Geylânî *“Her zaman Allah ile birlikte olurlar ve kaderinin acısını yudumlarlar ve sonunda Allah onları sever”*¹¹⁵⁹ diyerek **“Allah sabredenleri sever”** meâlindeki âyetle (Âl-i İmrân, 3/146) irtibat kurmuştur.¹¹⁶⁰ Bu duruma örnek verecek olursak; herkesin uyduğu gece vaktinde Allah ile olmayı tercih etmek, güçlü makam mevki sahibi zalimlerin huzurunda hakkı söyleyebilmek Allah ile birlikte olmak demektir. Bunun için uykusuzluğa, zalim yöneticinin baskı ve tehditlerini göze alabilmek ve bu uğurda sahip olduğu dünyalıklardan feragat edebilmek sabır istemektedir. Nitekim tarihte bu durumlara

¹¹⁵⁶ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 223-224.

¹¹⁵⁷ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 3, s. 344-345.

¹¹⁵⁸ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=42&tAyahNo=11&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

¹¹⁵⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 193.

¹¹⁶⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 193.

verilebilecek pek çok örnek bulunmaktadır. Ashab-ı kehf kıssası, Hz. Hüseyin'in şehadeti Allah ile birlikte olmaya yönelik ibretli hadiselerdir.

Geylânî'ye göre Allah ile birlikte olmayı tercih edenler “ev almadan evvel komşu alan”lar ârif kullardır. Komşusunu bulduğu için evini de bulmuş demektir. Bu nedenle onun Allah ile birlikteliği Geylânî'nin irtibat kurduğu “**Şüphesiz sen bugün yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin**” meâlindeki âyete (Yûsuf, 12/54) benzemektedir. O kul hükümdara yani Allah'a yakın ve Allah ile birliktedir.¹¹⁶¹

4.2.3. Liyakat

Arapça “liyâkat”, sözlükte “ehliyet”, “bir işe yatkınlık ve uygunluk”, “bir işi yapabilecek kapasiteye, yetkinlik ve donanıma sahip olmak”, “bir işe lâıyk olmak, değerli olmak” anlamlarına gelmektedir.¹¹⁶²

Geylânî “**Dilediğini hesapsız rızıklandırır**” meâlindeki âyete (el-Bakara, 2/212, Âl-i İmrân, 3/37, en-Nûr, 24/38) göre “hesapsız rızıklandırılmak” için önce bu mertebeye layık olmak gerektiğini vurgulamaktadır. Yani ancak liyakat sahibi kullar hesapsız rızıklara erişirler. Geylani'nin; bu liyakata ermek için gereken “hazırlık safhası”, ardından “hesapsız rızık ve nimetlere erme safhası” ve son olarak “bu makama eren kişinin insanları irşad etme safhası” olarak açıkladığı hususlar, âyette geçen “hesapsız rızıkların” kapsamındadır. Liyakata eren bu insanların, bu durumda rızık içinde rızıklara kavuşturulduğunu anlıyoruz. Zira liyakata ermek için gerekli safhalar bizzat rızık olduğu gibi, bu safhaların gerçekleşmesi esnasında verilen rızıklar mevcuttur.

Bu mertebeye gelecek olan kişiyi Allah (c.c.) hazırlar. Ancak o kulun, önce Allah'a bir adım atması gerekmektedir. O Allah'a bir adım atınca, Allah ona sevgiyle

¹¹⁶¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 369.

¹¹⁶² İbrahim Mustafa v.dğr., “lyk”, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 856; Rohi Baalbaki, “lâka”, *el-Mevrid* (A Modern Arabic-English Dictionary), 7. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990, s. 930.

birkaç adım atar. Allah bu kuluna kavuşmayı o kulundan daha çok arzular. Geylani'nin bu açıklaması şu hadis-i şerif ile uyumludur:

*"Allah Teâla Hazretleri diyor ki: "Ben, kulumun hakkımdaki zannı gibiyim. O, Beni andıkça Ben onunla beraberim. O, Beni içinden anarsa Ben de onu içimden anarım. O, Beni bir cemaat içinde anarsa, Ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım. O, şayet Bana bir karış yaklaşacak olursa, Ben ona bir zira yaklaşırım. Eğer o, Bana bir zira yaklaşır Ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim Bana yürüyerek gelirse Ben ona koşarak giderim. Kim Bana şirk koşmaksızın bir arz dolusu günahla gelse, Ben de onu bir o kadar mağfiretle karşılarım."*¹¹⁶³ Kulun hazırlığı tamamlanınca Allah onu bir 'Ğayr-i hisab' nimetlerle rızıklandırır. Sayılamayacak kadar çok nimetler verir. Bu nimetlere eren kimse:

- Mülke, saltanata, yöneticiliğe erer,
- Zerresi dağ olur,
- Damlası umman olur,
- Yıldızı ay, ayı güneş olur,
- Azı çok olur,
- Yokluğu varlık,
- Fenası beka,
- Hareketi sükûn olur,
- Ağacı arşa, kökü yerin derinliklerine ulaşır, dalları (Bu dallar hüküm ve ilimdir) dünya ve ahirette fayda veren gölgelik olur,
- En alt seviyeden en üst seviyeye kadar hiç kimse ona malik olamaz, tam özgür olur. Hiçbir engeli-hicap ve bulanıklığı olmaz.

Bu hadsiz nimetlerle rızıklananlar, insanların arasına karışır, bu donanımıyla insanları dünya denizinde boğulmaktan kurtarırlar.

¹¹⁶³ Buhari, Tevhid 16, 35; Müslim, Zikr 2, (2675), Tevbe 1, (2675).

Kuşeyrî, Allah'ın kullarına ihsanda bulunup onları rızıklandırmasının kulların Allah'a itaat edip ibadet etmelerine bağlı olmayıp tamamen O'nun meşîetine bağlı olduğunu ifade eder.¹¹⁶⁴ Ancak diğer taraftan Kuşeyrî'nin bu hesapsız rızıklandırma konusuna ruhların rızıklandırılması bağlamında getirdiği yorum, Geylânî'nin getirdiği yoruma kapı açacak mahiyettedir. Yukarıda anlatıldığı gibi Geylânî bu hesapsız rızıklandırma işini, kulun Allah'a yaklaşması ve mânevî/ruhî anlamda yükselmesiyle ilişkilendirmiştir. Kuşeyrî'ye göre de Allah'ın hesapsız rızıklandırması, ruhların rızıklandırılmasında tecelli etmektedir. Çünkü kalıpların (bedenlerin) erzakı sınırlı, sayılı ve nasipledir. Vücudun hâdis (sonradan) olanlardan sahip olduğu şeylerin sayılı ve sınırlı olması kaçınılmazdır. Hâlbuki Celal ve Cemal'e şahit olacak ruhların mükâşefesi devamlıdır.¹¹⁶⁵

4.2.4. Yönetim

Geylânî'ye göre kişi nasıl bir davranış sergiliyorsa, kendisi de o sergilediği davranışa göre yönetilmekte ve yönetim yetkisi bu davranışına göre şekillenmektedir. Bunun için o, **“Şüphesiz bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez”** âyetine (er-Ra'd, 13/11) telmihle işâret eder.¹¹⁶⁶ Geylânî, *“Allah'a kulluk ettiği için her şey sana verilecektir. Kim Allah'tan korkarsa her şey ondan korkar. Kim de Allah'tan korkmazsa Allah onu her şeyden korkan bir kişiliğe büründürür. Kim Allah'a hizmet ederse Allah her şeyi ona hizmet ettirir. Çünkü o ularından hiçbirinin çalışmasından küçücük bir miktarı bile boşa çıkartmaz. Nasıl davranısan sana da öyle davranılır. Siz nasılsanız öyle yönetilirsiniz”*¹¹⁶⁷ yorumunda bulunur.

¹¹⁶⁴ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 1, s. 239.

¹¹⁶⁵ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 615.

¹¹⁶⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 267.

¹¹⁶⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 267.

Geylânî'ye göre yöneticilik vasfı Allah'a yakın, sadece Allah ile yetinen kimselere verilmektedir. **“Şüphesiz sen bugün yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin”** (Yûsuf, 12/54) âyeti bu duruma delildir. Geylânî Hz. Yûsuf'a yönetim yetkisi veren Melik ile Allah arasında benzerlik kurmuştur. Allah'ın, seçkin kulunu yetkilerle donatması; Melik'in Hz. Yusuf'u yardımcı kılıp bütün mülkü üzerinde onu yetki, hüküm, yönetim vasıflarıyla donatmasına benzemektedir.¹¹⁶⁸

Bu yetki sadece bizim anladığımız manada dünyevî değildir. Allah onun kalbini diğer kullarının kalpleri üzerinde ve hükümü altındaki dünya ve âhiret üzerinde yetki sahibi kılmaktadır. Bu manevî bir donatımadır. Böylece o, ilim, amel, hidayet arayışındaki müridlerin Kâbesi, yol göstericisi olur.¹¹⁶⁹ Allah o kulunu kalp temizliği sebebiyle bu şekilde donatmaktadır. Onlar kalplerinin temizliğinin ortaya çıkacağı zorlu imtihanlardan geçirilirler. Hz. Yûsuf'un yönetim yetkisine getirilmeden önce yaşadığı çetin imtihanlar, onun iffetini, kalp temizliğini, ihlasını açığa çıkarmıştır. Böylece yönetime de hazır hale getirilmiştir.

Geylânî'nin açıklamalarından anlaşılacağı üzere Allah katındaki yetki ve makam, dünyada elde edilen yetki ve makamdan çok daha hayırlıdır. Hem maddî hem mânevîdir. Onlar bu yetkiye insanlardan medet umarak değil, Allah tarafından ulaştırılırlar. Onlar makam mevki için değil, Allah için yaşarlar.

Geylânî Allah'ın yetki vereceği kulunu bu yetki için hazırlayacağını söylemektedir. Buna işâreten **“Ey Davud! Gerçekten seni yeryüzünde halife yaptık”** meâlindeki âyeti (es-Sâd, 38/26) zikretmektedir.¹¹⁷⁰ Bu âyette geçen *“halife yaptık”* ifadesini yönetim ve yetkinin Allah tarafından verilmesi olduğuna dikkat çekmiş; âyette

¹¹⁶⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 112.

¹¹⁶⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 112.

¹¹⁷⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 247.

“sen kendini halife yaptın” buyurulmadığına vurgu yapmıştır. Allah’ın halife yapması, Allah’ın o kulunu hazırlaması anlamına gelmektedir. Bu hazırlık aşaması Geylânî’nin açıklamasıyla şu şekildedir:

*“Allah seni bir iş için dilediğinde seni ona hazırlar. Senin insanlara yararlı işler yapmanı dilerse seni onların içine geri gönderir, sana dayanıklılık, insanların yanlış davranışlarını görmezden gelme ve verdikleri sıkıntılara göğüs germe gücü verir. Kalbini insanlar için genişletir, gönlünü açar ve kalbine hikmet koyar. İçini görür ve sırrınla gizlice konuşur. İşte o zaman sen varlığını kaybedersin. Artık sadece O vardır.”*¹¹⁷¹ Bu yoruma göre, bir kul, kendi isteğiyle yönetici makamına gelmemektedir. Allah tarafından yönetici makamına getirilen kullar, bunu kendileri nefsâniyetle istemiş değillerdir. Bu tamamen Allah’ın irade etmesi, kararı, tasarrufu ve emridir. Allah’ın o kulunu böyle bir yetkiye getirmesi için o kulunun nefsini aşmış olması gerekmektedir. Bu sebeple bu makama hakkıyla getirilenler velâyet sahibi kullardır.

Tüsterî, Allah’ın Davud’u yeryüzünde halife kıldığını ifade eden âyete getirdiği açıklamasında hevâya tâbî olmanın mümin bir kimse üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmiş, hevâ zulmetinin ruhun ve nefsin zihnin üzerindeki nuru, aklın anlayışını, kalbin basiretini örteceğini ifade etmiş, hevânın akla ve ilme galip geleceğine dair Hz. Peygamber’in hadisini açıklamasına delil getirmiştir.¹¹⁷²

Sülemî, âyetin tefsirinde Ebû Saîd el-Harrâz’ın yorumunu naklederek hevâya tâbî olmanın nasıl şerli bir iş olduğuna, hakka mugayir olduğuna, bundan dolayı da Allah’ın onu haram kıldığına işaret etmiştir.¹¹⁷³ Kuşeyrî’nin âyete getirdiği açıklama da Tüsterî ve Sülemî’nin açıklamalarıyla aynı mâhiyettedir.¹¹⁷⁴ Bütün bu açıklamalarda

¹¹⁷¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 247.

¹¹⁷² bkz. Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Azîm*, s. 231.

¹¹⁷³ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 185.

¹¹⁷⁴ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 3, s. 252-253.

hevânın kötülüğüne ve insan üzerindeki etkisine dikkat çekilmiş, Allah'ın Davud'u (a.s.) halife kılmasından hareketle yönetim makamında olan kimselerin hevâlarına tâbî olmaksızın Allah'ın hükmünü esas alarak hak üzere hükmetmelerinin gereğine işaret edilmiştir. Bu durum muvacehesinde Geylânî'nin yorumunun diğerlerine kıyasen oldukça zengin ve gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

4.2.5. Bekâ

“Fenâ”nın zıddı olan “bekâ”, sözlükte “bir şeyin ilk hali üzerine sabit ve devamlı olması” anlamına gelir. Bekâ iki kısma ayrılır. Bir şey ya zâtı ile bâkî, ya da başkasından dolayı bâkî olur. Zâtı ile bâkî olanın bâkiliği ebediyet üzere olur. Bu kelime Allah için kullanıldığında ebediyet ifade eder. Çünkü Allah fânî olmayıp zâtı ile bâkîdir. Ahirette cennet ehlinin orada ebediyen kalacak olmaları, Allah'ın dilemesi ve takdiri ile olacaktır.¹¹⁷⁵

Bekâ, Allah'ın zâtî sıfatlarından biri olup “varlığının sonu olmamak”, “ebedî olmak” anlamına gelir. Bekâ, Allah'ın kıdem sıfatının bir gereğidir. Zira kıdemi sabit olan bir varlığın bekâsı da zorunlu olur. Bekânın zıddı olan fenâ (sonu olmak), Allah hakkında muhaldir. Istilâhî olarak bekâ, kulun Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla donanması (yani Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanması), kötü huylarının yerini güzel huy ve davranışların alması demektir. Allah'ta fânî olma durumuna “fenâ fillâh”, Allah'ta bâkî olma durumuna da “bekâ billâh” denir.¹¹⁷⁶

Geylânî'ye göre havass mertebesinde fenâ makamına eren kul, ehassu'l-havass mertebesinde bekâyı yaşar. Bekâ mertebesine erdirilmesinin sebebi Allah'a kavuşmayı arzulaması içindir. Çünkü ona bu mertebede yeni bir varlık giydirilmektedir. Aynı zamanda Allah yapmasını dilediği iş için o kulunu hazırlamış olmaktadır. Geylânî'nin

¹¹⁷⁵ Bkz. Râgıb el-İsfahânî, “bky”, *el-Müfredât*, s. 57; İbrahim Mustafa v.dğr., “bky”, *el-Mu 'cemu'l-vasît*, s. 66.

¹¹⁷⁶ bkz. Fikret Karaman v. dğr., “bekâ”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 55.

yorumunda yaptığı açıklamaların¹¹⁷⁷ tarafımızca rahat anlaşılmasını sağlayabilmek için bekâ mertebesine kadar olan süreci şu benzetmeyle ele alabiliriz: Fenâya ulaşmak demek, nefesine güvenerek yaşayan kişinin varlığını temsil eden yıkık dökük harabe bir binanın Allah tarafından yıkılması ve o kişide nefsanîyetin kaybolmasıdır. Böylece o dümdüz bir zemine dönüşerek kaybolan varlığıyla Allah’a tam teslimiyet halinde olmaktadır. Bu fenâdır. Bunun ardından bekâ gelmektedir ki bu, düz zemin halinde olan, varlık âleminden silinen kulunu Allah yeniden inşa eder.

Geylânî kulun fenâdan bekâya geçişini **“Sonra Allah dilediği bir zamanda onu yeniden inşa eder”** meâlindeki âyetle (el-Mu’minûn, 23/14) delillendirmektedir.¹¹⁷⁸ Yapmış olduğumuz örneklendirme, Geylânî’nin Allah’ın kulunu inşa etmesini açıkça anlatır.¹¹⁷⁹ Geylânî **“Sonra dilediği vakit onu diriltir”** âyetindeki (el-Abese, 80/22) diriltmeyi de bekâ olarak görür.¹¹⁸⁰ Geylânî’nin yaptığı başka bir açıklamaya göre nefsanîyetten kurtuluş ve fenâya ermek “acılık”, bekâya ererek yeniden var edilmek ise “tatlılık”tır. O *“Önce acılık, sonra tatlılık gelir”*¹¹⁸¹ diyerek **“Şüphesiz zorlukla beraber bir kolaylık vardır”** meâlindeki âyete (el-İnşirâh, 94/5) telmihte bulunmuştur.¹¹⁸² Ona göre nefisle mücadele ve fenâ aşamasındaki zorluklar, ölümü temsil etmekten, bekâ mertebesindeki tatlılık hiç bitmeyen sonsuz bir hayata tekâbül etmektedir. Dolayısıyla diyebiliriz ki bekâ, hayat mertebesidir. Bu şekilde itaat yüceliğe, fakirlik zenginliğe, fenâ bekâya dönüşür.

“Sonra Allah dilediği bir zamanda onu yeniden inşa eder” âyetinin (el-Mu’minûn, 23/14) başka bir yorumunda, Geylânî kulun fenâdan bekâya erdirilmesinin

¹¹⁷⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 194.

¹¹⁷⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 194.

¹¹⁷⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 194.

¹¹⁸⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 235.

¹¹⁸¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 274.

¹¹⁸² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 274.

sebebini açıklar.¹¹⁸³ Fenâ halindeki kulun varlığı Allah'ta kaybolmuştur. Kendisine ait bir varlığı kalmamıştır. Allah ise ezeli ilminde onun için yiyecek, içecek, evlenilecek eşler tahsis etmiştir. Ancak bu kismetler, ait oldukları bu kula yöneldiklerinde o kulu bulamazlar. Çünkü kismetin gönderildiği bu kimse kendi varlığını kaybetmiştir. İşte o zaman Allah, kismetini/nasibini alsın diye onu yeniden var eder. Aksi takdirde ezeli ilminde var olan o kismetlerin o kişiyi bulması gerçekleşemeyecek ve bu durumda Allah'ın ezeli ilmiyle bağdaşmayan bir durum ortaya çıkacaktır. Allah ezeli ilminde kurduğu temelin yıkılmaması için o kuluna yeni bir valik verir. Böylece *“O da küçük çocuğun yutması gibi, annenin süt bebeğinin ağzına pekmez koyması gibi, kismetlerini yutar. Kismetler onun ağzına iner ve hastanın şurupları içmeye zorlandığı gibi, o da kismetlerini yemeye zorlanır ve kendisinin tercihi olmaksızın gücü o nimetlerle korunur.”*¹¹⁸⁴ Geylânî'nin bekâya ermeyi meclislerinden birinde **“Sonra onu başka bir yaratılışla yeniden var ederiz. Yaraticıların en güzeli olan Allah ne yücedir”** âyetinde (el-Mü'minûn, 23/14) geçen yaratılışın mahiyetiyle şöyle açıklar:

*“Birinci yaratılış ortaktır. Bu yaratılış ise münferittir. Onu kardeşlerinden, insanoğlundan ayırır. Onun ilk mânâsını değiştirir, altını üstüne getirir, onu rabbânî ve ruhânî hale getirir.”*¹¹⁸⁵

Bu açıklamaya göre bütün insanların anne karnında yaratılarak bu âleme getirilmesi herkesin yaşadığı yaratılmadır. İkinci doğum ise bizleri diğer insanlardan ayıran karakter özelliklerimizdir. Üçüncü yaratılış ise Allah yolunda ilerleyerek mânevî var olma/doğustur. Münferittir. Bu üçüncü yaratılış gerçekleşmeden insan hakikî manada yaşamış olmayacaktır. O aslında ölüdür. Çünkü cesedine ruh olan mânâsı henüz dirilmemiştir. Ancak bizler onu yaşıyor zannederiz. Bu tasvir bize *“Sonra orada ne ölür*

¹¹⁸³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 262.

¹¹⁸⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 262.

¹¹⁸⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 57.

ne de dirilir” meâlindeki âyeti (el- A’lâ, 87/13) hatırlatmaktadır. Çünkü Allah’tan ayrı kalan ruhu türlü dertler içerisinde adeta cehennem azabı çekmekte, dünya hayatı ona dar gelmektedir. Bu sebeple ne ölü de de diridir.

Geylânî’nin bahsettiği bu üçüncü doğumu/ yaratılışı yaşamadan, insan esas yaratılış gayesine ulaşamayacaktır. Bu doğuş kulun rabbânî oluşudur. O insanın yegâne tadı, hazzı, lezzeti Allah olur. Önceden hikmetlere tâbî olan kul, manevî doğuşun ardından kudrete tâbî olur. Allah’ın kudret eli olur. Allah o kulu vasıtası ile evrene hükmeder.

Âyetlerin Kur’ân’daki bağlamı ve zahiri fizyolojik ve biyolojik olarak insanın ana rahmine düşmesinden insan olarak şekillenip tekâmül etmesine kadar geçen bütün bir süreçten bahsetmektedir.¹¹⁸⁶ Geylânî’de âyet tasavvufî manada fenâdan bekâya geçişe işâret eder. Sülemî’nin naklettiğine göre mutasavvıfların açıklamaları da insanın ana rahmindeki biyolojik oluşumunu anlatmakta, insanın manevi donanım ve tekâmülüne işâret etmektedir. İman sahibi insan bu tekâmüle, Allah’ın ona özel bahsettiği nur, ilim ve marifetle ulaşır. Bu tekâmül yeteneği onun yaratılışında potansiyel olarak bulunmaktadır. Âyet Allah’ın insanı melek suretinde yaratmasıyla, insanı diğer mahlûkattan üstün kılmasıyla da açıklanmıştır.¹¹⁸⁷ Dolayısıyla âyetin fenâ-bekâ yorumu Geylânî’de karşımıza çıkmaktadır.

Kuşeyrî tefsirinde de aynı ayetlere getirilen açıklama ve yorumlarda Sülemî tefsirinde olduğu gibi insanın biyolojik ve ruhsal yönden potansiyeline ve tekâmülüne vurgu yapılmaktadır. Allah’ın insanı (ana rahminde) bambaşka bir yaratık olarak inşa etmesine getirilen bir yorum işârî olarak Geylânî’nin kine benzer. Allah, insanları

¹¹⁸⁶ Andolsun ki biz insanı süzülmüş bir çamurdan yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak inşa ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir! (el-Mü'minûn, 23/12-14)

¹¹⁸⁷ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 32.

bülüğa ermelerinden sonra üzerlerinde tezahür edecek aziz haller için hazırlamıştır. Bir topluluğa ubûdiyet ziynetini tahsis etmiş, diğer bir topluluğa beşeriyet köleliğinden kurtuluşu tahsis etmiş; yine diğer bir topluluğa da onlardaki beşeriyet his ve hallerinin tamamen yok olmasıyla (yani fenâ bulmasıyla) samediyet sıfatlarının tahakkukunu (yani bekâ'yı) tahsis etmiştir.¹¹⁸⁸ Kuşeyrî tefsirinde “*Sonra onu öldürüp kabre koydurdu. Sonra dilediği vakit onu diriltti, ... Bir de insan yiyeceğine bir baksın. Doğrusu biz suyu nasıl bol bol indirdik. Sonra toprağı güzelce yarıdık da bu suretle orada ekinler, üzüm ve yoncalar, zeytinlikler ve hurmalıklar, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırılar bitirdik*” âyetinde de (el-Abese, 80/21-31) de benzer şekilde yeniden inşâ ve bekâyâ delalet edecek şekilde işârî yoruma konu olmuştur. Yoruma göre Allah rahmet suyunu (ölü toprak gibi) kaskatı kalpler üzerine döktüğünde, o kaskatı kalpler tövbe etmek için yumuşar. Allah tarif (marifetullah) suyunu kalplere döktüğünde, artık o kalplerde tevhid çiçekleri ve tecrid (Allah’tan başka her şeyden sıyrılma) nurları biter.¹¹⁸⁹

Bursevî tefsirinde âyetlere getirilen yorumlar ise insanın ahsen-i takvim üzerine yaratılışına, ana rahmindeki fizyolojik ve biyolojik gelişimine, ruhsal potansiyeline, mertebe olarak diğer yaratılanlara olan rütbe ve üstünlüğüne vurgu yapan bir çerçeveye oturmaktadır. İşârî olmayan bu yorumlar, geleneksel (dirayet) tefsirlerdeki gibidir.¹¹⁹⁰

4.2.6. Kenz

Arapçada kenz, “yerin altına gömülmüş mal”, “birbiri üzerine istiflenmiş mal”, “hazine” demektir. Kur’an’da da Allah’ın hazinelerinden bahsedilmektedir.¹¹⁹¹ Tasavvufî ıstılâhında ise kenz-i mahfî bulunmaktadır. “*Gizli hazine demektir. Bilinmesi*

¹¹⁸⁸ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 569-570.

¹¹⁸⁹ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, s. 690.

¹¹⁹⁰ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=23&tAyahNo=14&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

¹¹⁹¹ Râgıb el-İsfahânî, “knz”, *el-Müfredât*, s. 442; İbrahim Mustafa v.dğr., “knz”, el-Mu ‘cemu’l-vasît, s. 806.

muhal olan gizlilerin gizlisidir. “Ben gizli bir hazineydim. Bilinmek istedim...” kudsi hadisi ile bu hususa işaret edilmektedir.”¹¹⁹²

Ayrıca velâyet elde eden kul için kenz tılsımının açılması şöyle anlatılır:

“Allah'ın seçkin velisi, Zat mertebesine girince, sıfatların hakikatı ona açılır, isimlerin ve diğer tecelliyatın manalarını müşahade eder, orada hiçbir gözün göremediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiç kimsenin hayal bile ederneyeceği şeyleri görür”¹¹⁹³

Geylânî'ye göre kul Allah ile beraberliğe erdiği zaman yoldaş ve yardımcı bulmuş olmaktadır. Bununla beraber nereye yönelirse yönelsin kendisinin peşinden gelen bir hazineye kavuşmuş olmaktadır. Hangi halde bulunursa bulunsun ona Allah sahip çıkacaktır. Hikmet, ilim, kader, insanlar, melekler ve cinler ona hizmet edeceklerdir.¹¹⁹⁴ Ancak onların gözü dünyanın ve ahiretin hazinelerini görmemektedir. Nitekim onlar sırf Allah'a kavuşmak için her şeyi terk ederek bu makama ermişlerdir. Şu halde onlara bu hazinelerin verilme sebebi nedir? Geylânî bununla ilgili şu açıklamayı yapar:

“O yüce kullar akıllı oldukları için ‘Biz dünyadaki kismetlerimizi ne yolda, ne evlerimizde yeriz. Ancak ve ancak Onun yanında yeriz’ demişlerdir. Dünya tutkusunu kalplerinden silenler (zâhidler) cennette yerler. Ârif kullar ise kendileri dünyada oldukları halde Allah'ın huzurunda yerler. Allah'ı candan seven (muhibler) ise ne dünyada ne de âhirette yerler. Onların yiyeceği, içeceği Rablerine yakın olmak ve Onunla gönül bağı kurmaktır, bakışları hep Onadır. Onlar ahiret karşılığında dünyayı satıp ellerinden çıkarmışlar, sonra da dünya ve ahiretin Rabbine yakın olmak için

¹¹⁹² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 364, Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 535.

¹¹⁹³ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1192.

¹¹⁹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 267.

*ahireti satmışlardır. Onlar dünyayı ve ahireti Onun rızası karşılığında satmışlar ve sadece Onu istemişleridir. Alışveriş sona erince Allah'ın cömertliği baskın gelmiş, dünyayı ve ahireti onlara yeniden bağışlamış ve alıp yararlanmalarını istemiştir. Onlar da tok olmalarına, dünya ve ahirete ihtiyaçları olmamasına rağmen sırf O emretti diye geri almışlardır. Bunu sırf, kadere uymak ve saygılı olmak için yapmışlardır.”*¹¹⁹⁵

Geylânî bu kulların niyazlarını **“Sen bizim neyi istediğimizi bilirsin”** âyetiyle (Hûd, 11/79) açıklar: Bu kullar Allah'a; *“Sadece Senden razı olduğumuzu, açlığa, susuzluğa, çıplaklığa, zillate ve Senin kapının önüne atılmaya razı olduğumuzu pek âlâ bilirsin”*¹¹⁹⁶

derler. Özet olarak onların Allah'tan sadece Onun rızasından başka hiçbir beklentileri ve talepleri yoktur. Ancak Allah cömert olduğu için hazinelerini onlara açar.

Âyetin konusu; Hz. Lût'a gelen insan kılığındaki meleklerle karşı Lût kavminin taşkınlığıdır. Homoseksüel ilişki kuran kavminin kendisine gelen misafirleri istemeleri üzerine onları uzaklaştırmaya çalışan ve tevbe ederek hanımlarla evlenmelerini tavsiye eden Hz. Lût'a hitaben; gelen misafirleri kast ederek *“Sen bizim ne istediğimizi bilirsin”* demişlerdir. Geylânî bu âyete, muhib kulun sadece Allah'ın rızasına olan arzunu anlatmak için işâret etmektedir.¹¹⁹⁷ Âyet Kur'ân'da nefislerine uyarak sapkınlardan olmuş bir topluluk üzerinden değerlendirildiğinde “Biz Allah'ın nimeti olan hanımları istemiyoruz, bizim onlarda gözümüz yok, sen bizim ne istediğimizi bilirsin, yani erkekleri istiyoruz” anlamına gelmektedir. Ancak bu âyet Geylânî'nin yorumuna göre bekâ makamındaki nefsaniyetten sıyrılmış, her hâli Allah'ın tasarrufu altında olan bir kul için “Biz Allah'ın nimetleri olan dünyayı da âhireti de istemiyoruz, bizim onlarda gözümüz yok, Sen bizim ne istediğimizi bilirsin, yani biz sadece Allah'ı istiyoruz” anlamına gelmektedir.

¹¹⁹⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 247.

¹¹⁹⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 247.

¹¹⁹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 247.

Geylânî'nin işâret ettiği bu mânânın “Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır” meâlindeki âyete (el-Beyniyye, 98/8) uygun olmakla Ku’an’ın bütünlüğüne ters düşmediği görülmektedir. Dolayısıyla Kur’an’daki olay örüntüsü içerisinde geçen mânâ ile Geylânî’nin âyeti yorumlaması arasında doğan fark, âyetin hangi makama göre söylendiği ayrımından doğmaktadır. Bu duruma örnek vermek için Bâyezid-i Bistâmî’nin başından geçen bir hâdiseyi hatırlamak yerinde olacaktır.

“Bâyezid-i Bistâmî yolda bir insan kafatası buldu, üzerinde ‘Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler ve artık geri dönmezler’ (el-Bakara, 2/18) yazılıydı. Bunu görünce bir nâra atıp yere düştü. Sonra bu kafatasını öptü ve dedi ki: ‘Bu, Hakk’ta mahvolup yok olan bir sûfînin başı olmalı, kulağı yok ki ilahi hitabı işitsin, gözü yok ki cemâl-i lâyezali (ezeli ve ebedi güzellik) görsün, dili yok ki Onun yüce övgüsünü söylesin, aklı yok ki Onunla ilgili marifetin bir zerresini bilsin. Bu âyet onun durumu hakkındadır”¹¹⁹⁸

Görüldüğü üzere Kur’ân’da hakikate karşı sağır, kör, dilsiz olan ve küfürlerinde ısrarcı olan bir topluluğu anlatan âyet, Bâyezid’in yorumunda Allah’ta fenâ olmuş, Allah’tan başkasına sağır, kör, dilsiz kesilen ve Allah’ın yolundan geri dönmeyen bir sûfîyi anlatmaktadır. Nitekim başka bir zaman Bâyezid-i Bistâmî, “Hakka neyle ulaşılır?” sorusuna “Körlük, sağırlık ve dilsizlikle” (el-Bakara, 2/18) cevabını vermiştir.¹¹⁹⁹ Bistâmî’nin bu yorumu Geylânî’de de telmihen mevcuttur.¹²⁰⁰ Hem küfür hem de fenânın birleşimi ile açıklanan bu fark aynı âyetin hangi makama hitap ettiğinin önemini ortaya koyar.

¹¹⁹⁸ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 173.

¹¹⁹⁹ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 199.

¹²⁰⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 384.

Âyet Lût kavminin sapıklığa düşmüş inkârcılarının Lût peygambere yaptıkları çirkin taleple ilgili iken, Geylânî, bu bağlamdan öte işârî olarak kontrast bir yorum getirmiştir.

Sülemî tefsirinde “*Sen bizim neyi istediğimizi bilirsin*” meâlindeki âyete Cüneyd’den naklen getirilen açıklama, Geylânî’nin yorumuna zemin oluşturacak bir mahiyettedir. Anlatıma göre Sırrî Sakatî (ö. 251/865) rahimehullah düşünde Allah’ı görmüş.

*“Allah ona demiş ki, ‘Ey Sırrî, dünyayı yarattım ve dünya ile beraber halkın onda dokuzu geçip gittiler, benimle beraber geriye onda bir kaldı. Sonra cenneti yarattım, cennetle beraber (o kalan onda birin) onda dokuzu da gitti geriye onda biri kaldı; sonra onların üzerine belayı musallat kıldım da o onda birin onda dokuzu gitti de geriye (sadece) onda birin biri kaldı. Onlara, ‘Ne istiyorsunuz? Ne dünyayı istediniz ne cenneti talep ettiniz, ne de beladan kaçtınız’ demiş, onlar da ‘Sen bizim neyi istediğimizi biliyorsun’ diye cevap vermişler. (O zaman) Allah onlara ‘Ben size öyle bir bela indiririm ki ona dağlar bile tahammül edemez’ demiş, bunun üzerine onlar da: ‘Sen bize her şeyi yapmaya kadir değil misin? Biz hepsine razı olduk’ diye cevap vermişler.”*¹²⁰¹

Kuşeyrî tefsirinde aynı âyete getirilen açıklama âyetin bağlamına ve zâhirine tamamen mutabıktır. Lût kavmi, Allah’ın gayr-i meşru kıldığı o çirkin isteklerini yerine getirme noktasında isyanlarında ısrar etmişler, tamamen hevâlarına tâbî olarak hayvanlardan aşağı bir seviyeye düşmüşlerdir.¹²⁰²

¹²⁰¹ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 322.

¹²⁰² bkz. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 2, s. 149.

Geylânî **“Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın”** meâlindeki âyete (Hicr, 15/21) telmihte bulunarak kalp hazinelerinden söz etmektedir.¹²⁰³ Bu hazine kalpte yer alan bir bilgidir ki buna ancak Allah’ın halifesi ve sözcüsü olanlar erdirilmişlerdir. Onlar insanlardan sadece üç beş kişidir. Ona göre bu bilgi; onların başına gelecek olaylardan, neler yapacaklarından, ne zaman öleceklerinden haberdar olmalarıdır. Bu onların kalplerinde bir hazine gibi saklanmışır. İnsanların güneşi gördükleri gibi onlar da kalplerindeki bu bilgiyi görmektedirler. Ancak dilleriyle bunu anlatmazlar.¹²⁰⁴

Geylânî’nin başka bir mecliste **“Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz”** âyetine (Hicr, 15/21) getirdiği yorumdan makamın da Allah’ın hazinelerinden olduğu ve makam verilmesiyle kalp hazinelerinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yani kalbin bast olup genişlemesi ve tüm mahlûkâtı içine alacak kuşatıcılığa erişmesi, kalpte sırların, hikmetlerin, tevhidin, tevekkülün, münacatın, kurbun filizlenmesidir. Kalbin makam yağmuruyla hayat bulmasıdır. Kalbin tüm bunların ilmine sahip olmasıdır.¹²⁰⁵ Şu halde kalp adeta yeryüzünün gökten inen yağmurlarla arzın yeşillenmesi gibi hazineler bitirmektedir. Geylânî’nin bu yorumu *“Görmüyor musun ki Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yeşilleniyor! Kuşkusuz Allah latîftir, her şeyden haberdardır. Göklerde ve yerde ne varsa hep O’nundur. Şüphe yok ki kimseye muhtaç olmayan, her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah’tır.”* (Hacc, 22/63-64) âyetlerini aklımıza getirmektedir.

Geylânî *“Herşeyin hazineleri ancak bizim katımızdadır”* şeklinde de meâli yapılan âyeti (el-Hicr, 15/21) Allah’ın, Kendisine kullukta samimi ve istikrarlı olanlara, onların isteklerini, istemelerine bile kalmadan ve hatta istemeyi dahi akıllarının ucundan

¹²⁰³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 314.

¹²⁰⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 314.

¹²⁰⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 301.

bile geçiremeyecekleri lütuf ve ihsanları o kullarına bol bol vereceği şeklinde açıklar.¹²⁰⁶

Ebû Tâlib el-Mekkî de, kalbin Allah'ın melekût hazinelerinden biri olduğunu söyler. Allah onu istediği şekle döndürmüş, kalbine pek çok ilim ve hikmetler yerleştirmiştir. Onun vâsıtasıyla Refik-i Â'lâ ehli ve melekût âleminde mevki sahibi olanlardan dilediklerine azamet ve ceberut nurları saçmıştır.¹²⁰⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, kalbin bast olması hakkında İlâhî nurun kalbe atıldığında göğsün İslam için genişleyip açıldığını söylemiştir.¹²⁰⁸ Mekkî'ye göre kalbin kabz/daralması günahlar sebebiyledir. Günah kalbi sıkan ve rahatsız eden şeydir. Yani günah kalpte etkisini gösterince, kalbin ince, temiz, yumuşak ve lâtif olmasından dolayı onu hemen sıkar, daraltır.

Kalp iman nuruyla aydınlanmış bir fakihtir. Bu sebeple kalp ilmi, ilmin özü olan gerçek ilimdir. Bu muttakilerin, müşahede ve muayeneye dayalı ilimleriyle, gizli yorum ve ruhsatın mânâlarını, inceliklerini bilmekte olması demektir. Bu yüzden bâtın âlimi gerçek âlimdir ve onun zâhirî âlimleri taklit etmesi câiz değildir. Rasulullah da kalp ilmini zâhir ilminden üstün tuttuğu için “*Müftü fetvâ verse de sen kalbine danış*”¹²⁰⁹ demektedir.¹²¹⁰ Ancak insanların durumu Geylânî'ye göre; hazine üzerinde yaşayan fakirlere benzer. Çünkü insanların çoğunluğu bu hazineden ve nasıl sarf edileceğinden bîhaberdirler.

“*Biz gökten suyu ölçüyle indirdik... ve onu yere yerleştirdik*” (23/18) meâlindeki âyetini İbn Arabî, Hz.Muhammed (s.a.v.) ile ilişkilendirmiştir. Şöyle ki Hz. Muhammed (s.a.v.) bir nurdur. Her kulun, O'na yakınlığı, O'na tâbiyeti ve getirdiği şeriat ile amel ettiği nisbet ölçüsünCEDİR. Böylece Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) semâdan ölçüyle

¹²⁰⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 15.

¹²⁰⁷ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 458-459.

¹²⁰⁸ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 482.

¹²⁰⁹ Darimî, *Buyû*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/194, 227.

¹²¹⁰ bkz. Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, c. 1, s. 461.

inen suya benzetir. Çünkü suyun her şeye hayat olması gibi Peygamberimizin nuru da kalpler için bir hayattır. Suyun dereleri doldurduğu gibi Efendimizin nuru da kalp derelerini doldurur. Ancak derelerin büyüklü küçüklü olması gibi her kalp de ancak kabı nisbetinde ki bir ölçü üzere bu hayat suyuyla dolmaktadır.¹²¹¹ Özetle ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber’e uyarak onun nurundan nasip alanlar bu makamlara erişirler. Ayrıca İbn Arabî’nin ve Geylânî’nin yorumlarının farklı açıda birbirini tamamladığını söyleyebiliriz.

Mevlânâ “*Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz*” âyetini “*yağmur gibi ölçüyle inen hikmet*” olarak yorumlamıştır.¹²¹² Böylece o kalp hazinelerinden sadece hikmeti ele alır. Allah’ın belli bir ölçüyle göndermesinin sebebi hiçbir kabın sınırsız hazineyi alacak kuşatıcılıkta olmamasıdır. İnsanların tahammül gücüne ve hallerine uygun gönderilirler. Mevlânâ’ya göre bu dünyada gördüğümüz her şey Allah’ın hazinelerinin numuneleridir. İnsanın akıl, cömertlik vs. özellikleri de Allah’ın sıfatlarından ona verilen hazinelerdir.¹²¹³

Geylânî’den önce yaşamış Kuşeyrî’nin tefsirinde aynı konuya değinilir. Ancak Geylânî’nin kalp hazinelerine dair yapmış olduğu açıklama daha derin, tafsilatlı ve doyurucu mâhiyettedir. Kuşeyrî; “*Her şeyin hazineleri ancak Bizim katımızdadır*” âyetine getirdiği işârî yorumunda, âriflerin Allah’a bağlı kalplerini O’nun yeryüzündeki hazineleri olarak nitelendirir.

Yaratılan her sınıfın cevheri, Allah’ın hazinelerinde mevcut olup, aklın hakikatleri, Allah’ın onları bir topluluğun kalbine yerleştirmesinin cevheridir. Ayrıca ilmin latifeleri bir orijin olarak marifetin cevherleridir.¹²¹⁴ Kalbe ait hazineler olması

¹²¹¹ bkz. Muhyiddin-i Arabî, *Şeceratü’l Kevn Üstün İnsan*, s. 110, 111.

¹²¹² bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi mâ fih*, s. 51.

¹²¹³ bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi mâ fih*, s. 97, 98.

¹²¹⁴ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 1, s. 352; Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 12, s. 266-267.

alken de uygundur. Çünkü “İnsana aradığı şeye bakarak değer biçilir”¹²¹⁵ Kalbi Allah’ı sevip arayan kişinin değeri de bu cihettendir. Konuyla ilgili Râbiâtü’l-Adeviyye’nin bir niyazı anlatılır. O sorar: “Ey Allah’ım Sen mi zenginsin, ben mi?”, Allah’tan cevap gelir “Ey Râbiâ bu nasıl bir soru?”, Râbiâ cevap verir, “Yemin ederim ki ben Senden daha zenginim. Çünkü Ey Allah’ım Sen beni sevdiğinde aciz bir kulunu sevmiş oluyorsun. Ben seni sevdiğimde ise kalbimde Yüce Allah’ı sevmiş oluyorum. Senin sevmenin değeri yanında küçük bir kulunu sevmenin değeri nedir ki!”

Geylânî bekâ makamına eren bir kimsenin Allah katında hiç kimsenin bilmediği, aklından dahi geçmediği nimetler bulacağını söylemektedir.¹²¹⁶ Peygamberimiz de (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Allah (c.c.) buyurdu ki: ‘Sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine gelmeyen nimetler hazırladım.’”¹²¹⁷

Anlaşılmaktadır ki bu makam tükenmez hazinelerin verildiği ve sadece Allah tarafından bilinen bir mertebedir. Geylânî buna işâreten “**Onun yorumunu sadece Allah bilir**” meâlindeki âyete (Âl-i İmrân, 3/7) yer verir;

“Devam edecek olan bir hayata gelin, suyu hiç kesilmeyecek olan bir kaynağa gelin, hiç kapanmayacak olan bir kapıya gelin, hiç gitmeyen bir gölgenin altına gelin, hiç eksilmeyen bir meyveye gelin” diyerek bunların yorumunu sadece Allah’ın bileceğini ifade etmiştir.¹²¹⁸

¹²¹⁵ Abdülkadir Erkut, “İnsana aradığı şeye bakarak değer biçilir”, *Diyanet Dergisi*, sayı 349, Ocak 2020, s. 27.

¹²¹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 269.

¹²¹⁷ bkz. Buhârî, *Tevhîd* 35, *Bed’u’l-Halk* 8, *İman* 312, *Cennet* 2-5; Tirmizî, *Cennet* 15.

¹²¹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 392.

4.2.7. Celvet

Ortaya çıkma, açığa çıkma, vâzih olma anlamına gelen “celvet”,¹²¹⁹ tasavvufta sâlikin benliğinden arınmış ve ilâhî niteliklerle bezenmiş olarak halvetten çıkarak insanlar arasına karışmasını ifade etmektedir. Celvet halindeki sûfî, görünürde halkla beraber, gerçekte ise Hak ile beraber olur. Halk ile ilişkileri geliştirmek isteyen bir sûfî, Hak ile sağlam bir halvete sahip olmak durumundadır.¹²²⁰

“Mürîd, halvetten çıktığı zaman artık ilâhî ahlâkla muttasıf hale gelmiştir. Bu ilâhî sıfatların tümü, Allah tarafından lütfedilmiştir. Bu durumda mürîd, vücut organlarının kendi arzu ve isteğine göre hareket etmesinden sıyrılmış, Allah’a bağlı olarak hareket eder hale gelmiştir. *“Kulum Bana iyice yaklaşınca, Ben onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli olurum”* hadisiyle¹²²¹ *“Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı”* (el-Enfâl, 8/17) âyetinde belirtilen hâl müridde devam eder. Özet olarak ifade etmek gerekirse, halvetten celvete yönelen kulun azaları enâniyetten silinmiş, Allah’a bağlanmıştır.”¹²²²

Geylânî’nin yaptığı açıklamalara göre bekâyâ ulaştıktan sonra celvet gerçekleşmektedir. Tasavvuf literatüründe celvet için *“kulun halvetten ilahi sıfatlarla çıkmasıdır”* tanımı yer almaktadır.¹²²³

Celvetin ne olduğunun anlaşılması için Geylânî yaptığı bir tasvirde şöyle anlatmaktadır:

“Allah dostlarının insanlarla işi yoktur; ama onlara bakmak, emretmek ve yasaklamak, onlarla oturup kalkmakla yükümlüdürler. Onların insanlarla ilişkisi bir

¹²¹⁹ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “clv”, *el-Müfredât*, s. 96; İbrahim Mustafa v.dğr., “clv”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 132.

¹²²⁰ bkz. Fikret Karaman v. dğr., “celvet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 80.

¹²²¹ Buhârî, Rikâk, 38.

¹²²² Ethem Cebecioğlu, “celvet”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 121.

¹²²³ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 319.

denizden geçip hükümdarın yanına varmak isteyen bir topluluğa benzer. Onlardan bir kısmı yolu bulmuş ve oradan geçip varacakları yere ulaşmışlardır. Hükümdarın huzuruna varınca hükümdar topluluğun geriye kalan kısmının boğulmak üzere olduklarını ve ilk gelenlerin girmiş olduğu yolu bulamadıklarını görür ve huzuruna gelmiş olanlara diğerlerinin yanına dönüp geldikleri yolu onlara da tarif etmelerini emreder. Onlar da geri dönüp ana yolüzerinde dururlar ve onlara ‘Yol buradadır!’ diye çağırırlar ve onlara yol gösterirler. Onlar yanlarına gelince de ellerinden tutarlar”¹²²⁴

Geylânî bu tasvirin ardından celvetin hakikatini **“O inanan dedi ki: Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim”** (el-Mü’min/Ğafır, 40/38) âyetiyle açıklamaktadır.

Nitekim Geylânî, Hz. Yûsuf’un Kenan’daki ailesini Mısır’a davet etmesini anlatan **“Ailenizle topluca bana gelin”** âyetini (Yûsuf, 12/93) bu makâma işâreten yorumlamaktadır.¹²²⁵ Hz. Yûsuf zenginleşip hükümranlığı ele geçirince ailesine *“Ailenizle topluca bana gelin”* demiştir. Geylânî’ye göre Allah’ı bulan ve nezdindeki elde eden kul, O’nunla zenginleşip hükümranlılık sahibi olmuştur. Geylânî, böyle bir kulu Hz. Yûsuf gibi bekâya tekâbül eden saltanat sahibi olarak düşünür. Bundan sonra Allah dilerse onu insanların arasına geri göndermektedir. Geylânî’ye göre bu yönüyle de Hz. Yûsuf’un ailesine yaptığı davete benzemektedir. Bu mertebede olan kul için “aile” bütün insanlığı temsil etmektedir. Bu mertebeye erişen kul, Allah’ın diğer kullarını da Allah’a götürmek için onların arasına geri gönderilmiştir.¹²²⁶ Dolayısıyla bu geri dönüş aslında insanların iyiliği içindir.

Geylânî bir meclisinde Peygamberimizden naklen *“İnsanlar Allah’ın ailesidir. Allah’ın en çok sevdiği insan Onun ailesine en faydalı olandır”* şeklinde bir hadis

¹²²⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 310.

¹²²⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 133.

¹²²⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 133.

rivâyet etmektedir.¹²²⁷ Başka bir meclisinde ise kendi durumunu “*Ben sizi kendim için değil, sizin için istiyorum. Sizin ipinizi eğiriyorum. Sizden kendim için değil, sizin için alıyorum... Kurtuluş istiyorsan balyozumun altında örs ol ki nefis, heva, tabiat, şeytan, düşmanlar ve kötü arkadaşlarının beynini çatlatayım*”¹²²⁸ diyerek açıklamıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki, insanların içine geri döndürülen kul, onları Allah için istemektedir. Kendisi için değil. Yani celvetteki kişi insanları, insanların en önemli özelliklerinden birisi olan beğenilmek ve sevilme arzusunu tatmin için değil, tamamen Allah için dilemektedir. Hakikat güneşiyle insanların arasına giren bulut değil, onları o hakikate ulaştıran bir araçtır. Bu duruma binaen Geylânî’nin şu açıklamalarına yer vermek istiyoruz:

“*O Rabbiyle tek başına kalır. Sanki ona göre insanlar hiç yaratılmamış gibidir. Sanki Rabbinin kendinden başka yarattığı hiçbir şey yoktur. Rabbi eylemde bulunan, kendisi de eylemden tek etkilenen olarak kalır, artık Allah onun arzuladığı, O da arzulayandır. Rabbi kök, kendisi de o kökten çıkan daldır. Ondan başkasını tanımaz, görmez. Allah kulunu böylece insanların arasından çekip alır. ‘Sonra dilediği vakit onu diriltir’* (el-Abese, 80/22), *sonra dilediği zaman onu onların içine yeniden gönderir. İnsanları doğru yola iletmesi ve onlara yararlı olması için onu onlar arasında var eder. O da Allah rızası için onlardan gördüğü sıkıntıya katlanır. Allah dostları kalplerin ve sırların bekçileridir. Allah ile birlikte bulunurlar, sadece Onun için çalışırlar.*”¹²²⁹

Sülemî’nin tefsirinde Firavun kıssasıyla ilgili “*O inanan dedi ki: Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola iletayım*” âyetine Muhammed b. Ali et-Tirmizî’den yapılan nakil âyetin zâhirine uygundur. Buna göre geçmiş ümmetler içerisinde yaşayan

¹²²⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 146. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 1/446, (h. No. 1254)

¹²²⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 135.

¹²²⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 235.

akıl sahipleri için de dünya zemmedilecek bir yer olup bu ümmetler kendilerine hükmetmekte olan hâkimlerin (kralların, sultanların) önünde zilletle küçülerek o dünyayı istemişlerdir. Bu ümmetler içerisinde insanları hak yola davet eden herkes, dünyaya tâbi olmak ve dünya sevgisi konusunda onları uyarıp sakındırmıştır. Sanki o ümmetler kendilerini sakındıran o kimseye/kimselere “*Reşad’a giden yol nedir?*” diye sormuşlar; o da onlara “*Bu dünya ancak bir metadan ibarettir, kalbinizde dünya sevgisi oldukça reşad yoluna ulaşmanız mümkün değildir*” şeklinde cevap vermiştir. Bu kimseler mensup oldukları kavimlerini kurtuluşa çağırırlar. Kurtuluştan kasıt ise nefsin arzularından kurtulmak, ihlasla Allah’ın emirlerine riayet ederek mâ lâ ya’nîyi terk etmektir.¹²³⁰

Bursevî, âyeti reşâd yoluna ulaşmak için peygamberlere ve evliyaya tâbî olmanın gerekliliğine işâret eder. Âyetin ona yüklediği vazife Nebî’ye uyarak hidayette ulaşan velînin, peygambere tâbî olarak insanları reşâda ulaştırmasıdır.¹²³¹ Geylânî’den önceki müfessirler âyetteki rehberlik vasfını makam olarak ele almamışlardır. Ancak Geylânî âyeti bekâyâ ulaşan ehassın celvetle ilgili makamı olarak açıklar.

4.2.8. Mürşid

Arapça, “*doğru yolu gösteren, uyarıcı, irşad eden*” anlamlarına gelen Mürşid, literatürde “*tarikât lideri*” anlamına gelmektedir. Bir insanın mürşid olabilmesi için en az fenâ makamına ermiş, Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanmış, peygamber mirasçısı vasfında olması gerekir. Hakiki mürşid Hz. Muhammed’dir (s.a.v.). Her mürşid kâmil olmayabilir. Mürşidin en makbulü, hem “kâmil” (kendi olgun), hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır.¹²³²

¹²³⁰ bkz. Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, c. 2, s. 209-210.

¹²³¹ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=40&tAyahNo=38&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

¹²³² bkz. Ethem Cebecioğlu, “mürşid”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 455.

“İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takvâ sahibi (Allah’a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz” meâlindeki âyette (el-Bakara, 2/189) cahiliye devrinde Arapların ihramlıyken evlerine arka taraftan açtıkları bir delikten girmelerini ve bunu iyi bir davranış olarak saymalarından dolayı onların bu uygulamalarının anlamsız olduğu, gerçek iyiliğin takvâ esasına dayalı davranışlar olduğu vurgulanmaktadır.¹²³³ İşte böyle zâhiri bir davranışı Geylânî mânevî boyutuyla ele alarak yorumlar.

Geylânî’ye göre âyetin “Evlere kapılarından giriniz” kısmında girilmesi gereken evi Allah’a yakınlık evidir. Allah’a yakınlık evinin kapısı ise mürşidlerdir. Kapıdan girmek yerine evin arkasından duvarı oyarak içeri girmeye çalışmayı Geylânî Kur’ân ve sünnete tâbî olmak niteliğindeki mürşidlerin yolunu, ana yolu bırakıp, usulüne aykırı bir metodla kendi uğraşları neticesinde Allah’a varmaya çalışan insanın durumuna benzetmektedir.¹²³⁴ Bu sebeple o;

*“Evlere kapılarından, mürşidlerin kapılarından girin. Onlar ki Allah’a boyun eğmekte fâni oldular. Mânâyâ dönüştüler. Yakınlık evinin sakinleri oldular. Hükümdarın misafirleri oldular. Sabahleyin onlara bir tabak gelir, akşam başka bir tabak. Çeşit çeşit hil’atler kuşanırlar. Hükümdar onlara memleketini, göklerini, yerlerini, sırlarını ve marifetini gezdirir. Sen genişliği bir fersah olan bir duvarın ardındasın ve elinde sadece bir iğne var. Onlar o duvarı aşıp öte tarafa ulaşınca senin duvarı iğne ile oyarak onlara yetişmen nasıl mümkün olabilir? Onlara binlerce kapı açılmıştır ve her kapıdan içeriye girmeleri için davet edilirler”*¹²³⁵ diyerek kendi anlayışlarına göre Allah’a yakın olmaya çalışanlar ve Allah’a yakın kullara dair

¹²³³ bkz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerîm Meâli*, 16. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2013, s. 35-36.

¹²³⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 400.

¹²³⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 400.

zihnimizde canlandırma yapmaktadır. Dolayısıyla Geylânî'nin bahsetmiş olduğu mânâda kapı varken duvarı oyarak, hem de iğne ile oyarak içeriye girmeye çalışması ve mürşidlere ulaşmaya çalışması elbette mümkün değildir. Bu sebeple mürşidlere tâbî olunarak usulüne göre ve kolaylıkla Allah'a yakınlık kapısından içeriye girilmiş olacaktır. Geylânî'ye göre özetle içeri girmek için takvâ hayatı yaşamak ve usule uymak gerekir.

Geylânî **“Peygamber size ne verirdiyse onu alın, neyi de size yasakladıysa ondan vazgeçin”** (el-Haşr, 59/7) âyetini duymuş olmayı aktif bir süreç olarak açıklar. Çünkü bu duyuş Allah dostlarını harekete geçirmiş, duydukları bu âyeti hayat tarzı haline getirmişlerdir. Yani Peygambere uymuş, insanlara da Peygamberin emrettiğini emredip, yasakladıklarını yasaklamışlardır. Onlar insanları dinde olmayan şeylere davet etmezler.¹²³⁶ “Nefsinin hoşuna gittiği için dine riâyet” söz konusu olmadığı gibi, dini nefsî çıkarlarına göre evirip çevirmezler. Böylece Allah'a yönelişleri kuvvetlenir, peygamberlerine yakın olur, bu yakınlıkları da Allah'a vasıl olmalarını sağlar. Geylânî, Allah dostlarının Peygambere tâbiyetleri hakkında:

*“Allah dostları peygamberlerin sağında, solunda, önünde, arkasında yürüyen piyadelerdir. Onların yiyecek ve içeceklerinin artıklarıdır. Peygamberlerin ilimleri ile amel ederler. Bildikleri ile amel edince peygamberlerin halifeleri, sözcü ve mirasçıları olmuşlardır”*¹²³⁷ der. Allah dostları âyeti duydukları için, insanların da onlara kulak vermeleri, onların çağrısını duyarak onlara tâbî olmaları gerekir.

Geylânî, **“Şüphe yok ki gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalpler kör olur”** (el-Hacc, 22/46) âyetinden hareketle insanların kalp gözlerinin açılabilmesi için, kalp gözleri açık olanlara tâbî olmaları gerektiğini söyler. Kalp gözleri açık olanlar kurtulmuşlar zümresinden olabilirler. Onlar henüz kalp gözleri açılmamış kişilere “göz”

¹²³⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 208.

¹²³⁷ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 145.

olurlar. Bu nedenle Geylânî, bu zümreye tâbî olarak kurtuluşa erişilebileceğini söyler.¹²³⁸ Onların kalp gözünü açan imandır. Kendilerinde değişime gereksinim duymayacak şekilde Hak üzeredirler.¹²³⁹ Onlar Allah dostu, kalpleri temiz ve saf, halkı unutup daima Allah'ı hatırdan tutan, dünyayı unutup daima ahireti hatırdan tutan, henüz kurtulamamış kişilerin önem verdikleri her ne varsa onları unutup daima Allah'ın katında olanları hatırdan tutan kullardır. Onlar kardeşlerine öğüt verdiklerinde doğruyu söylerler. İyilik ve güzellikleri onlara fark ettirirler. Onlara haklarında neyin yararlı neyin zararlı olduğunu anlatırlar. Karşılık beklemezler. Başkalarının kurtulmasıyla sevinir, helakiyle üzürlürler. Görüş açıları geniştir.¹²⁴⁰ Onlar celvet makamındadır.

Geylânî *“yeryüzünü araştırın, bu kimseyi bulursanız onun eteğine yapışın”*¹²⁴¹ diyerek insanların mürşidlere tâbî olmaları gerektiğini söyler. O mürşidler, Allah'a yardım etmekle meşgul, gönlünü Allah'a adanmış, Allah'ın yanında olan, Allah'a bağlı, bütün arzusunu Allah'a yöneltmiş ve insanlardan büsbütün yüz çevirmiş, Allah'ın dinine destek olmak için uğraş veren insanlardır.¹²⁴²

Geylânî mürşidlerle ilgili yaptığı bu tanımlarla **“Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz...”**(Muhammed, 47/7) âyetine telmihte bulunur.¹²⁴³ Allah'a yardım etmenin mâhiyetini de şöyle açıklar:

“Onların dine yardım etme gayeleri başkalarını memnun etmek için değil; sırf Allah'ı razı etmek içindir. Çünkü siddik kul, dinin çılgınlığını, kalbine ve sırrına nasıl seslendiğini duymuştur. İnsanlar dinin sınırlarını delip öteye geçince emir ve yasaklarını dikkate almayınca ve dini arkalarına atınca siddik kulun kalbi ve sırrı dinin

¹²³⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 44.

¹²³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 44.

¹²⁴⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 44.

¹²⁴¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 343.

¹²⁴² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 343.

¹²⁴³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 318.

nasıl çılglık attığını ve nasıl yardım dilediğini duymaktadır. Hemen ellerini kollarını sıvazlar ve dinin yanında duruverir. İyiliği emredip kötülüğü yasaklamak konusunda ona yardımcı olur. Dinin iyiliğini ister ve onu korur. Bunu nefsinin, doğasının, bilgisizliğin ve münafıklığın gücüyle değil, Rabbinden aldığı güçle yapar.”¹²⁴⁴ Bu açıklamadan Allah’a yardım eden kişinin, niyeti sırf Allah’a yardım etmek olduğu zaman gücünü Allah’tan aldığını ve bu gücün o kişiye Allah’ın yardımı niteliğinde olduğunu anlamaktayız. Geylânî’nin anlatımı müridlerin Allah’a yardım eden kullar olduğu ve Allah’tan bu konuda yardım aldıkları yönündedir.

Geylânî “**Sâdıklarla olunuz**” âyetini (et-Tevbe, 9/119) “*Allah’ın hizmetçileriyle olun*” diyerek yorumlar.¹²⁴⁵ Böylece Geylânî âyetteki sadıkların özelliklerinden birinin de Allah’ın hizmetkârları olduklarına işâret etmiştir. Geylânî bu Allah’ın hizmetkârı sâdık kulları,

“Onlar Allah’ın kapısından hiç ayrılmazlar. Bütün işleri O’nun emrini yerine getirmek, yasaklarından kaçmak, kaderine uymaktır. O’nun kendileri hakkındaki irade ve tasarrufları ile dönüp dururlar. Ne kendileri ne de başkaları hakkında O’nunla çekişmez, kavga etmezler. Az veya çok, yüksek veya alçak hiçbir konuda O’na itiraz etmezler”¹²⁴⁶ diyerek tanıtmaktadır.

Geylânî “**Allah’ın dini konusunda o ikisine karşı merhamet- acıma duygusuna kapılmayın**” âyetindeki (en-Nûr, 24/2) “*merhamet-acıma duygusuna kapılmayın/ ra’fetun*” ifadesini “hayâ/utanma” olarak yorumlar. O, âyetin bağlamını genişleterek insanların din konusunda geleneksel baskılardan çekidikleri için dini icra edememeleriyle irtibatlandırır.¹²⁴⁷ Çünkü Geylânî’nin açıklamasına göre hayâ duygusu

¹²⁴⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 318.

¹²⁴⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 237.

¹²⁴⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 237.

¹²⁴⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 117.

dinin icra edilmesinde önemli bir kıstastır. Çünkü inanan kişi önce Allah'tan hayâ etmelidir. Hayâ devamlı Allah'ın huzurunda olduğu veya mutlaka huzura çıkacağı bilinciyle Allah'ın emirlerine riayet etme hassasiyetidir. Allah'ın dini dışındaki bir konuda imanlı bir kişinin hayâ etmesi ise onun güzel ahlâkını gösterir.

Allah'ın dini konusunda hakkı söyleyip, yerine getirebilmek kişinin Allah'a olan iman gücünü de gösterir. Allah'tan hayâ eden kişi dinin sınırları ve dinin ifâ edilmesi konusunda Allah'tan başka kimseden çekinmez. Allah'tan başka herkese karşı yüzüstleşir ve Allah'ın emirlerini yerine getirir. Dışlanmak, alaya alınmak, inkâr edilmek gibi gelen sıkıntılara katlanırlar. Bu kişiler bir milyonda birkaç tanedir.¹²⁴⁸ Bu sebeple onlar ümmete yol gösterici, davetçi, rehber, mürşid, peygamber vârisi olurlar. Nitekim Rasûlullah da karşılaştığı her türlü zorluğa rağmen dini ifâ etmiştir. Hz. Peygambere uyararak herkese karşı Allah'ın dinini savunduğu için Hz. Peygamber zırhını, miğferini ona giydirir, kılıcını kuşandırır, edebiyi ve güzel huylarıyla onu bezendirir, ona hil'at giydirir ve ümmetinden böyle biri çıktığı için sevinir. Rabbine şükreder, sonra da onu ümmeti için sözcü (nüvvâb), yol gösterici ve hak yolunun davetçisi yapar. Tüm bu hal ve makamlar Allah'ın dini konusunda çekinmemenin ve ne olursa olsun dini ifâ etmenin bereketidir. Onlar insanların doğruya ulaşması için her yola başvurur, iyiliklerini istedikleri fasıklarla oturup kalkarlar. Bu sebeple *“Fasığın yüzüne âriften başkası gülmez”* denilmiştir.¹²⁴⁹ Geylânî'nin yorumlarından Hz. Peygamberimizin ruhen diri olduğunu, ümmetinin âriflerinden haberdâr edildiğini ve onlarla bir bağlantısı olduğunu anlıyoruz.

Geylânî bir mürşide tâbî olan mürîdlere karşı, mürşidin tutumunu belirleyen en önemli özelliklerden birini onların hayrını ve iyiliğini istemesi ve onlardan hiçbir menfaat beklememesi şeklinde değerlendirir. Onların bu tutumunun gerekçesini

¹²⁴⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 117.

¹²⁴⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 117.

ücretlerini Allah'tan beklemeleriyle irtibatlandırmaktadır. Ardından Geylânî bir mürşid olarak kendisi çabasını *“Benim bütün uğraşım Hakk'ı arayanlara hizmet etmektir. Sen gerçekten Allah'ı istiyorsan ben sana hizmete hazırım. Bir kul Allah'a ermeyi, O'nu bulmayı dilerse bütün varlıklar ona hizmet etmek için hazırlanır”*¹²⁵⁰ ifadeleriyle açıklar. Mürşidler de aslında kendilerine tâbî olanlara hizmetçi konumundadırlar. Onlar karşılığını Allah'tan almak üzere bu vazifeyi icrâ eder. Mürşidler kendilerine tâbî olanlardan hiçbir menfaat beklemezler.

İşte Geylânî'nin mürşidler hakkında **“Benim ücretim ancak Âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir”** âyetine telmihte (eş-Şuarâ, 26/109) bulunmasının özü itibariyle mânâsı budur.¹²⁵¹ Yani onlar Allah'tan gelecek olan ücreti, dünyalık hiçbir menfaat karşısında değişmez, Allah'ın biricikliğine hâlel getirmez ve Allah katında verilecek olanın¹²⁵² kadrini bilerek, orada verilecek olanı aziz tutarlar.

Geylânî, **“Bütün aile fertlerinizle bana gelin”** meâlindeki âyeti (Yûsuf, 12/93) Allah'a vasıl olduktan sonra insanların ve ailesinin arasına döndürülürken Allah'tan o kuluna edilen bir hitap olarak değerlendirir. O kul artık Allah'a ulaştıracak bilgi ve tecrübeyi diğer insanlara anlatacak bir mürşid olmuştur.¹²⁵³ Geylânî *“İnsanlar Allah'ın ailesidir. Allah'ın en çok sevdiği insan onun ailesine en faydalı olandır”*¹²⁵⁴ diyerek *“İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olandır”*¹²⁵⁵ hadisine telmihte bulunur.

Bu mertebede olan kul için tüm insanlar onun âdetâ ailesidirler. Dolayısıyla aslında âyet yorumundan çıkarttığımız kadarıyla bir insan ailesine karşı nasıl sevgi, şefkat beslemekteyse, mürşid de ailesi gibi gördüğü bütün insanlara karşı o şekilde bir

¹²⁵⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 269.

¹²⁵¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 269.

¹²⁵² bkz. Ehassü'l-havass Mertebesi- Kenz İlişkilendirilerek Yorumlanan Âyetler

¹²⁵³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 133.

¹²⁵⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 146.

¹²⁵⁵ Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, 1/446, (h. No. 1254)

merhamet ve sevgi beslemektedir. Onlara olan bu şefkati, onların Allah'tan mahrum kalmalarına, göz yummasına el vermemektedir. Bu yüzden Allah'ın izniyle mürşidler, insanları Allah'a götürmek üzere geri dönmektedirler.

Geylânî **“O inanan dedi ki: Ey kavmim bana uyun ki sizi doğru yola ileteyim”** âyetini (el-Mü'min/Ğâfir, 40/38) mürşidlerin insanları Allah yoluna iletmek misyonu ile irtibatlandırmıştır. Geylânî, konuyla ilgili olarak şöyle der: *“Allah dostlarının insanlarla işi yoktur ama onlara bakmakla, emretmek ve yasaklamak için onlarla oturup kalkmakla yükümlüdürler. Onların insanlarla ilişkisi bir denizden geçip hükümdarın yanına varmak isteyen bir topluluğa benzer. Onlardan bir kısmı yolu bulmuş ve oradan geçip varacakları yere ulaşmışlardır. Hükümdarın huzuruna varınca hükümdar topluluğun geriye kalan kısmının boğulmak üzere olduklarını ve ilk gelenlerin girmiş olduğu yolu bulamadıklarını görür ve huzuruna gelmiş olanlara diğerlerinin yanına dönüp geldikleri yolu onlara da tarif etmelerini emreder. Onlar da geri dönüp ana yol üzerinde dururlar ve onlara yol buradadır diye çağırırlar ve onlara yol gösterirler. Onlar yanlarına gelince de ellerinden tutarlar”*¹²⁵⁶ diyerek tasvir etmiştir.

Geylânî mürşidi şöyle tasvir eder: Mürşid sadece dinin emredip yasakladıklarını açıklamak değil, aynı zamanda çevrelerindeki insanları himaye altına alıp korumakla da görevlidir. O taşınan değil, taşıyandır. Alan değil, verendir. Ayrıca mürşid ana yol (şeriat) üzerinde insanları Allah'a giden yola davet eder. O'na göre ana yol; Kur'ân ve sünnettir. Bir kişi Kur'ân ve sünnete tâbî olmuyorsa ana yoldan çıkmış, sapmış hatta kaybolmuş demektir.

Kurtuluş, peygamberler ve takipçilerinin, Allah'a varan herkesin gittiği ana yoldadır. O'na göre dünyanın ve ahiretin asıl hükümdarları Allah'ı tanıyan, O'nun

¹²⁵⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 310.

rızasını kazanmak için çalışıp, gayret gösterenlerdir. O, insanların her daim kendisine müracaat edeceği, insanları Allah için avlayıp Allah'ın huzuruna götürən Allah'ın bir kartalı olmuştur.

4.2.9. Nüvvâb

Nüvvâb, “*Arapça, bir hususta birine vekâlet eden, temsilci, milletvekili vs. gibi anlamları içeren “naib” kelimesinin çoğuludur. Bunlar tasavvufî ıstılaha göre kutup makamındaki velîlerin vekilleridir.*”¹²⁵⁷ Ancak Geylânî'nin nüvvâb derken özellikle konuşma yetkisi ile irtibatlandırması nüvvâb'ın sözcü anlamını kuvvetlendirmektedir.

Geylânî nüvvâba, farklı bir anlam yükleyerek onu peygamber sözcü ve mirasçısı olarak değerlendirir. Nüvvâb yeryüzünde doğrudan Allah yolunun davetçiliğini yapar. Özetle Geylânî'nin anlayışına göre nüvvâb, bir velinin vekilliğini yapmaktan öte, bütün insanları kuşatıcı bir misyonu ifade eder. Nüvvâb vazifesi verilen kul, vasıl olduktan sonra, Allah tarafından insanları kendi yoluna davet üzere insanlar arasına gönderdiği dostudur. Allah'ın seçkin bin kulu varsa bunlardan sadece biri böyle bir vazifeyeyle vazifelendirilir. Onlar kendi iradeleriyle değil, Allah'ın iradesiyle konuşurlar.

Geylânî, “**Seni kendim için seçtim**” âyetini yorumlarken (Tâ-Hâ, 20/41) Kendine özel seçtiği kulunu insanların arasına göndermesi zemininde açıklarken, Allah'ın onların gönüllerini dile (konuşmaya) çevirdiğine işâret eder. Çünkü Allah seçilenleri başka bir yaratılışla yeniden var etmiştir.¹²⁵⁸ Onların gönüllerinin dile dönmesinden kasıt konuşmalarının kaynağının nefsleri değil, Allah'la olmasıdır. Onlar konuştuıkları zaman aslında konuşan ruhlarıdır/kalpleridir. Onlar bu özellikleriyle, sanki Allah'ın hoparlörü konumundadırlar. Böylece seçilen bu kullar vasıtasıyla diğer

¹²⁵⁷ bkz. İbn Manzûr, “nvb”, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, s. 774; Ethem Cebecioğlu, “nüvvâb’ ”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 491.

¹²⁵⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 68.

insanlar da Allah’a doğru davet edilmiş olmaktadırlar. Konuşan onlar olsalar bile, söz Hak’tandır.

Geylânî nüvvâb olanlar hakkında şöyle der:

*“İlmiyle amel eden âlimler geçmiş büyüklerin sözcüleridir. Peygamber mirasçılarıdır ve sonraki büyüklerden de geriye kalanlardır. Onlar insanların önünde ki öncülerdir. Onlara din şehrini bayındır hale getirmeyi emrederler ve yıkıp dökmeyi yasaklarlar. Onlar kıyamet gününde peygamberlerle bir araya gelir ve peygamberler onların mükâfatlarını tastamam alırlar”*¹²⁵⁹

İfadeden anladığımız kadarıyla peygamberlere tâbiyetlerinin sağlamlığı sebebiyle bu mertebede olanlar, peygamberlerin çağımızdaki meyveleridir. Bu olgunluğa peygamberlere uymakla ermeleri sebebiyle peygamberlerin onların üzerinde hakkı vardır. Bu nedenle onların yaptıkları her güzel iş sebebiyle peygamberler de mükâfatlandırılmaktadırlar. Nitekim bizlerin de bu gün İslâm ile şereflenmemizde Peygamberimizin hakkı ve emeği vardır. O nice zorluklara sabretmiş, hiçbir zaman hakikat mücadelesinden vaz geçmemiştir. Eğer o gün davasında bir kırılma yaşanacak olsaydı, açıktır ki bugün yeryüzünde İslam bilinemeyecek, yaşanamayacaktı. Bu sebeple aslında Peygamberimizin üzerimizde hakları olduğu gibi, bizlere dini hakiki olarak taşıyıp bu günlere gelmesinde yardımcı olan başta ehl-i beyt ve ashâb-ı kirâm olmak üzere bütün Allah dostlarının emeği vardır.

Geylânî, **“Ey itmi’nâna eren nefis!”** (el-Fecr 89/27) âyetiyle mutmain nefisin, kalp, sır ve beden arasında irtibat kurduğunu anlatır. Mutmain nefis sahipleri kalp kulaklarıyla aracı olmaksızın Allah’ı duymuş, duyduğunu yaşamış ve Allah’tan gelen ilham ve hikmetleri konuşarak sözün kendisi olmuşlardır.¹²⁶⁰ Yani onlar Allah’ın emir

¹²⁵⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 73.

¹²⁶⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 256.

ve yasaklarının, muhabbetinin tecelligâhı olmaları sebebiyle, her hallerinde Allah'ı hatırlatarak baştan ayağa O'na davet eden bir dil olmuşlardır.

Geylânî, “**Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturuyor**” âyetini baz alarak (el-Fussilet, 41/21) kıyamet safhasında âzâların Allah'ın iradesiyle konuşturulmalarını, Allah dostlarının bu dünyada O'nun iradesiyle konuşturulmalarına benzetir. Kıyamet gününde cansız, dilleri olmayan varlıklar nasıl ki bahanelere yer vermeyecek şekilde insanların yapıp ettiklerini sayıp dökeceklerse, bu dünyada da Allah tıpkı onları konuşturduğu gibi uyarı ve müjdelerini haber vermek üzere peygamberlerini de konuşturur. Peygamberlerden sonra onların mirasçıları olarak ilmiyle amel eden ârif kullar, insanları Allah'ın yoluna davet etmek üzere görevlendirilirler. Onlar da Allah'ın iradesi altında, Allah'ın bunun için sebepleri hazırlamasıyla konuşturulur.¹²⁶¹ Bu sebeple Geylânî'nin tasnifine göre “peygamber mirasçıları” ünvanı hakiki anlamda ancak ehassû'l-havass mertebesinde elde edilir. Ancak fenadan bekâyâ geçenler, peygamberlerin gerçek mirasçısı olma vasfına sahip olabilmektedirler.

Geylânî, insanların arasına geri döndürülen âriflerin durumunu şöyle anlatmaktadır:

“Ârif kula en ağır gelen şey, insanlarla oturmak ve konuşmaktır. Bundan dolayı ârif bin kul çıkar da bunların içinden sadece birisi konuşur. O da peygamberlerin gücüne muhtaçtır. Çeşit çeşit insanın arasında oturmak isterken ve insanların kimi düşünceli, kimi düşüncesiz iken peygamberlerin gücüne nasıl muhtaç olmayabilir ki? Mü'minlerle ve münafiklarla oturur. Büyük bir mücadele içindedir. İstemediği şeylere katlanır. Buna rağmen nefesine, heva ve hevesine, kendi istek ve arzularına uyarak konuşmaz. O konuşmaya mecbur bırakılmıştır. Bundan dolayı mutlaka yardım

¹²⁶¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 16.

görecektir.”¹²⁶² Bu açıklamalardan anlaşılması gereken, insanların genelinin birbirleriyle oturup vakit geçirmekten hoşlanmasına bakarak nüvvâbların da böyle olduğu zannedilmemelidir. Onların ruhu, tamamen Allah ile meşgul olamamaları ve insanların manen içerisinde bulundukları durumlarına şahit olmaları sebebiyle yorgun düşmektedir. Onları bu durumda güçlendirerek koruyan ise Allah Teâlâ’dır.

Geylânî’ye göre bir insanın manevî tekemmül süreci anlatageldiğimiz bu seyri izlemektedir. Bundan sonra ele aldığımız başlıklar ise bu sürecin tamamını kapsayan konuların, Geylânî’ye göre işârî tefsirine yöneliktir.

4.2.10. Makam ve Tekemmül

“Makam” kelimesi “oturulan, ikâmet edilen yer”, “iki ayağın bastığı yer”, “meclis” anlamlarına Arapça “kâ-me” fiilinden türetilmiş masdar veya ism-i mekândır.¹²⁶³ “Makam-ı İbrahim” ifadesi gibi gibi velilerin mezarlarına veya hatıralarını taşıyan yerlere “makam” adı verilir. Tasavvufta, tekrar etmek suretiyle kazandığı ve kendisine özellik hale getirdiği edepler ve ahlâka veya da kulun riyâzet ve mücâhede ile ulaştığı dereceye de “makam” denir. Haller vehbî iken makamlar kesbî, yani kulun kendi gayreti ve çalışması iledir. Hal geçici, makam ise sürekli dir.¹²⁶⁴

Bir kula makam verilebilmesi için o kulun o makama layık olduğunu ispatlaması ve içinde bulunduğu makamın gereklerini yerine getirmesi gerekmektedir. Geylânî, Hz. Yusuf’un geçirdiği imtihanları buna örnek verir. Hz. Yusuf böylece doğruluğunu, iffetini, temizliğini, kalbinin sağlamlığını ispat etmiştir. Güvenilir ve liyakat sahibi olduğu ortaya çıkmıştır. Ardından ona Mısır’da makam verilmiştir. Geylânî, “Şüphesiz

¹²⁶² Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 240.

¹²⁶³ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “kvm”, *el-Müfredât*, s. 416-418; İbrahim Mustafa v.dğr., “kvm”, *el-Mu’cemu’l-vasîf*, s. 774.

¹²⁶⁴ bkz. Ethem Cebecioğlu, “makam”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 409-410; ayrıca geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Mahmud Esad Erkaya, “makam”, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 264-269.

sen bugün yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin” (Yûsuf, 12/54) âyetini makam sahibi olmanın gereklilikleri üzerinden açıklarken, burada esas olarak manevî makamları anlatır.¹²⁶⁵ Buna göre manevî makamlarda yükselmek de zorluklardan geçmeyi, gayreti ve ihlası gerektirir. Dünyalık makamlar geçici olmasına rağmen Allah katında elde edilen makam kalıcıdır. Geylânî buna rağmen kişinin makamına güvenerek kulluğunu gevşetmemesi konusuna dikkat çeker. Çünkü **“Allah dilediği şeyi siler, dilediğini yazar. Ana kitap Onun katındadır”** (er-Ra’d, 13/39) ve **“O yaptığından sorgulanmaz fakat onlar sorgulanırlar”** (el-Enbiyâ, 21/23) âyetlerine göre Allah’a yakınlık makamının kapısında kişi kendi adını görse bile, makamına güvenerek kulluğu bırakırsa, Allah’ın kudretini görmezlikten gelmiş olmaktadır. Allah yazdığını silmeye de kâdirdir.¹²⁶⁶ Kul ölüm gelip çatıncaya, dünyadan ahirete güvenli bir şekilde geçinceye değin kulluk, korku ve sakınma halinde olmalıdır. Ölüncü makamı artık değişmez ve dünyada edindiği makam ahirette kalıcı olur.

Kuşeyrî Yûsuf suresindeki âyette (Yûsuf, 12/54) Yusuf Peygambere Mısır kralı tarafından makam verilerek derecesinin yükseltilmesini ele almıştır. Onun nefesine karşı verdiği mücadeleyi, hevâyâ muhalefet etmesini anlatmış, Allah’ın korumasıyla günahlardan korunduğunu belirtmiştir. Bunları onun temizlik ve ihsan üzere olmasıyla ilişkilendirir.¹²⁶⁷ Ancak âyetten hareketle makam konusu dünyevi bağlamda açıklanırken, Allah katında makam ve yüksek derece kazanma bağlamında yorumlanmamıştır. Hâlbuki Geylânî’nin ayete getirdiği açıklama ve yorumda makam ve derece kazanma konusu sadece dünyevi bağlamla sınırlandırılmamış, Allah’ın indinde yüksek mevkiler kazanılmasıyla da ilişkilendirilerek zenginleştirilmiştir. Bursevî tefsirinde ilgili ayet hem dünyada makam yükselmesiyle hem de beşeri sıfatların

¹²⁶⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 112.

¹²⁶⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 245.

¹²⁶⁷ Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, c. 2, s. 190-191.

hapishanesinden kurtuluşla ruhsal anlamda yücelip Allah indinde mertebe kazanmayla ilişkilendirilmiş, söz konusu bu durumun gerçekleşmesi, keşif ehliyle ilişkilendirilmiştir.¹²⁶⁸

Geylânî bir insanın velâyeti elde ettiği zaman makam olarak melekleri geçeceğini söyler. Çünkü onlar melekûtî olmuş, her halleri melekleri andırmaktadır. Ömürleri boyunca mecbur kalmadıkça konuşmaz, az yer ve az uyurlar. Melekûtî yanları ortaya çıktığı için Allah'ın melekler hakkında yapmış olduğu vasıflara onlar haiz olmuşlardır. Melekler yemez, içmez, uyumaz, konuşmaları sadece Allah'ı tesbihten ibarettir. Konuştukları zaman Allah'ın emriyle konuşurlar. Allah ne emrederse itiraz etmeksizin tam bir teslimiyetle yerine getirirler. Bu sebeple Geylânî, **“Allah’a karşı gelmezler ve kendilerine emredileni yerine getirirler”** (et-Tahrîm, 66/6) âyetini velî kullara işâret ederek yer verir. Artık melekler böyle velî kulların hizmetçisi olur, dünya ve âhirette onların önünde perde taşırlar.¹²⁶⁹ Geylânî bizlerin ilk bakışta sadece meleklerle hasredeceğimiz bu âyeti, insanın varabileceği bir ufuk olarak gösterir. Onun yorumu evliyanın mertebesini anlamamızı sağlar. Onlara hürmet göstermemizi hatırlatır. Aynı zamanda bizlere “Ey İnsan! Sen Allah’a yakınlıkta ve kullukta melekleri bile geçebilecek makamlara gelebilirsin. O halde bu makamı elde edebilmek için gayret göster” mesajı verir.

Bediüzzaman Said Nursî de bu yorumu destekleyecek mâhiyette *“Gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün bu işler, sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde Ona yükselir”* (es-Secde, 32/5) ve *“Melekler ve Rûh, Onun Arş’ına; miktarı elli bin sene olan bir günde yükselirler”* (el-Meâric, 70/4) âyetlerini insanın amellerine ve takvâsına göre Allah’a giden yolu farklı derecede kat etmeleri şeklinde

¹²⁶⁸ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=54&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

¹²⁶⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 245.

açıklar. Buna göre bir kısım takvâ ehli şimşek gibi bin senelik yolu bir günde kat ederek makamlarına göre melekûtî bir özellik ortaya çıkar.¹²⁷⁰

Geylânî **“Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz”** meâlindeki âyeti (Hicr,15/21) zikrederek makamın Allah tarafından verilen, gökten yere inen Allah’ın hazinelerinden bir hazine olduğuna işâret etmektedir. Buna gökyüzünden inen yağmuru ve o yağmurla doğanın canlanmasını örnek verir:

“Yağmur gökyüzünden yeryüzüne iner sonra ondan bitkiler biter. Bu hal de (yağmur misali) gökyüzünden kalplerin yeryüzüne iner. Böylece kalp canlanır ve bütün hayırları bitirir, sırları, hikmetleri, tevhidi, tevekkülü, sırdaşlığı (münacatı) ve Allah’a yakınlığı bitirir. Bu kalpte ağaçlar, meyveler, çöller, ıssız bölgeler, denizler, ırmaklar vedağlar oluşur. İnsanların, cinlerin, meleklerin ve ruhların toplandığı bir yer olur. Bu, akılların ötesinde bir şeydir, mahzâ kudrettir, iradedir ve Allah’ın seçtiği üç beş kişiye verdiği bir ilimdir” diyerek açıklamıştır.¹²⁷¹ Bu açıklamadan makamın semâvî, vehbî olduğunu, Allah’ın onu dilediği kuluna dilediğince verdiğini anlıyoruz. Makam Allah’ın manevi yağmurudur. Kalp arzına dirilik, canlılık verir. Yerden bitkilerin yeşermesi gibi kalpte sır, hikmet, tevhid, tevekkül, münacat, kurb hayırları meydana getirir. Kalpte kuşatıcılık özelliği ortaya çıkar. Bununla ilgili Geylânî kalpte oluşan mekânlardan söz eder. Çünkü kalp bast olup genişlemiştir. Bu bast ile kalp tüm mahlukâtın toplandıkları bir yer haline gelir. Bütün mahlûkâtı içine alacak genişliğe ulaşır. Kalp kendiliğinden ya da insanın çalışmasıyla değil, bizzat Allah’ın kudret ve iradesiyle bu özelliği kazanır. Kalbin kendisi, kalpte oluşan hazineler, kalbin genişleyip evreni içine alacak kapasiteye ulaşması Allah’ın kudret ve iradesiyledir. Kalbin genişlemesi hadisesini idrak

¹²⁷⁰ bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, s. 48.

¹²⁷¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 301.

edebilmemiz adına evrenin genişlemesi ve böylece evrende yeni oluşan mekânlar hatırıma gelmektedir.¹²⁷²

Bir kulun bu makamlara gelebilmesi için ise avam öncesi olduğu dönemden itibaren mücahade, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye ile meşgul olarak ihlasını göstermesi gerekir. Bulunduğu düşük mertebeden bu yüksek makamlara çıkabilmesi için kul değiştirilip dönüştürülmektedir. Her bir makama yükselmesiyle tekemmül etmiş yani kemâle ermiş olmaktadır. Kulun içerisinde bulunduğu her makama göre bir tekâmül süreci bulunmaktadır. Ancak bu parçacı bir şekilde değil, insanı var eden bütün unsurların tekâmülüyle gerçekleşir. Nitekim beden, nefsin, kalbin kendi tekâmülleriyle ve sırrın/ruhun da kendine ait bir olgunluk süreci vardır ve tüm bu süreçleri birbirine uyum içerisinde gelişmektedir. Örneğin bedenin tekemmülü Allah'ın emretmiş olduğu ibadetleri devamlı yapar hale gelmesidir. Nefsin tekemmülü emmâreden mutmainneye, oradan da daha ileri seviyelere çıkabilmesiyledir. Kalbin kalbe sadece Allah sevgisinin yerleştirilmesi; ruhun ki de safâ bulduktan sonra dâimî olarak Allah'ın huzurunda duracak kıvama gelebilmesiyledir. Avam öncesinin kendine göre, avamın kendine göre, havasın da kendine göre tekemmül süreçleri vardır. Ehassü'l-havass mertebesine gelen bir mümin ise kemâl mertebesine ulaşmış, tekemülünü tamamlamış olmaktadır.

Geylânî'ye göre kemâle ermek kişinin edebini güzelleştirmesidir. Ancak edebi güzelleşen kullar selamette olmakta ve Allah'ın huzurunda durabilmektedirler. Edebi güzelleştirmek, kötü huyları dine, ilme ve kadere uyarak değiştirmekle olur. Geylânî, tekemmül sürecini anlatmak için **“Hiç kuşkusuz bir topluluk kendinde olanı değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez”** âyetini (er-Ra'd, 13/11)

¹²⁷² bkz. Christophe Galfard, “Evren Avucunda”, çev. Duygu Akın, 3. Baskı Domingo Yayınları, İstanbul: 2017, s. 76.

referans alır.¹²⁷³ Kul kâmil olmak üzere çalışıp gayret ettikçe, Allah da onu değiştirmekte, dönüştürmekte ve o kulunu “sabırlı, akıllı, dindar, şâkir” diye isimlendirmektedir. Geylânî, Allah’ın değiştirmesini şöyle anlatır:

*“O zaman gözlerinden, ağzından ve kulaklarından perdeyi kaldırır ve lokma lokma sana yedirir. Gücüne güç, basiretine basiret, ömrüne ömür, bekâna bekâ, rızıkına rızık katar, gayretinin karşılığını verir.”*¹²⁷⁴

Geylânî’ye göre kişinin kötü huylarını düzeltmeden sâlihlerle birlikte olması, onlarla arkadaşlık etmesi uygun değildir. **“Sâdıklarla birlikte olunuz”** âyetini (et-Tevbe, 9/119) gerçekleştirebilmek üzere kulun kemâle ederek kötü yönlerini düzeltmiş olması gerekir.

Kötü yönlerini düzeltmeksizin sâlihlerle beraber olmak isteyen kişi için bu durum tekemmül sürecini tersine döndürür. Çünkü Geylânî kötü yönlerini düzeltmeden onlarla birlikte olduğunda kişinin iyi yönlerinin kötü yönde dönüşeceğini söyler. “Küçük bir yiyecek ve giyecekten dolayı değişmeye devam etmeyi” sâlihlerle birlikte olacak kıvamın göstergesi olarak sunmaktadır.¹²⁷⁵ Tecrübe ettiğimiz kadarıyla insan Allah’ın emirlerine uygun yaşamadığında, kendisine Allah’ın emirlerine uymayı tavsiye eden arkadaşına karşı nefsinin kibri ağır bastığı için buğz edebilmektedir. İşte bu buğz hali ise Allah’ın hoşnutsuzluğuna sebep olabilir. Dolayısıyla bu durum o kişinin Allah’a yakınlaşması yerine daha da uzaklaşmasına yol açabilir. Bu yüzden Geylânî haklı olarak şöyle der:

“Siddîkların gönüllerini kıranlara ne yazık! Allah böylelerine öfkelenir ve onları yoksun bırakır. Allah dostlarının uşağı ol, ayaklarının toprağı ve önlerinde hizmetçi ol.

¹²⁷³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 379.

¹²⁷⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 379.

¹²⁷⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 391.

Böyle devam edersen efendi olursun. Her kim Allah'a ve Onun sâlih kullarına karşı alçakgönüllü olursa Allah onu dünya ve âhirette yüceltir.”¹²⁷⁶

Kaderin kulun tekemmülünü sağlayan bir tür mürebbî özelliği vardır. Bu nedenle “Allah’ın elçisi olan kader” ârif ve yakîn sahibi olan mü’mini yetiştirir. Bu, kulun yararlıyı almaktan, zararlıyı da bırakmasından geçer. Çünkü kul bilir ki kaderden kendisine her ne gelirse gelsin, bu, onun tekemmül etmesi ve Allah’a yaklaşması içindir. Bu kul, Allah’ın rahmet eli ve lütfuyla sağa sola evrilip çevrilmektedir. Kaderin ârif ve yakîn sahibi mü’mini yetiştirici olmasını, Geylânî Ashâb-ı Kehf’in uykularındaki halleriyle yani **“Biz onları sağa ve sola çeviririz”** âyeti (el-Kehf, 18/18) referansı ile anlatır.¹²⁷⁷

İnsan fizyolojisine bakıldığında devamlı aynı pozisyonda kalmanın ölümcül sonuçlar doğurabileceği tıbbî bir gerçektir. Uyku esnasında da hep aynı pozisyonda kalmak dolaşım bozuklukları, damar tıkanıklıkları, kalp hastalıkları, kas-iskelet bozuklukları ve insan organizmasındaki tüm sistemlerin bozulmasına yol açmaktadır. Şu halde insanın belirli aralıklarla pozisyon değiştirmesi hayatî önem taşımaktadır. Uyku esnasında sağa sola dönmek de bu derece önemlidir.¹²⁷⁸ “Sağa ve sola çevrilmek” tabiriyle Kur’ân’daki bu fizyolojik ayrıntıyı Geylânî, insanın bazen musibetlere, bazen de nimetlere erişmesi olarak yorumlar. Allah’ın yakınlığını dileyen kul, musibete de nimete de razıdır çünkü her ikisi de tekâmül yönüyle, onun manevî dengesini sağlar. O avam öncesi ve avam mertebesindekiler gibi nimete sevinip musibetten yana şikâyet etmez. Onlar gibi devamlı nimet talep etmez. Haz odaklı değil, Allah odaklı yaşar.

¹²⁷⁶ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 262.

¹²⁷⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 262, 272.

¹²⁷⁸ bkz. Adalet Koca Kutlu, Alev Dıramalı, Cüneyt Temiz, Ece Onur, Mine Miskioğlu, “Yatağa Bağlı Hastalarda Egzersizin Kan Değerleri ve Yaşam Bulguları Üzerine Etkisi”, *Ege Üniversitesi, Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* 27(1), 2011, s. 26, 27; ayr. bkz. M. Filiz Ulusoy, “Yatağa Bağlı Hastaların Kas-İskelet Sistemlerinde Oluşabilecek Fonksiyon Kayıplarının ve Deformitelerin Önlenmesinde Koruyucu Pozisyonların Yeri”, *Ege Üniversitesi, Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* 5:2., 1989, s. 48, 49.

Devamlı nimet içinde olmanın ve hiç musibetle karşılaşmamanın insanın manevi tekâmülü üzerinde olumsuz etkileri vardır. Bu durum, onu elindeki nimetten memnun olmayan, şükürsüz, kanaatsiz, açgözlü hale getirir. Bu sebeple devamlı surette verilecek olan nimetler insanın sadrına şifâ değil, hastalık getirir. Çünkü insan içinde bulunduğu nimetlere bir süre sonra alışır ve gittikçe daha iyisini ister hale gelir. Sonuç doyumsuzluktur. Üstelik bu tutumun bir sonu yoktur.

Bir ev alırsanız, çok geçmeden daha iyi bir ev istemeye başlarsınız. Bu durum, ilk ortaya çıktığında dopamin salgılanması mutluluk verirken daha sonra vücudun bu dopamin seviyesine alışması sebebiyle artık insan kendisini mutlu hissedemez olur.¹²⁷⁹ “İnsanların, sahip oldukları şeylere alışıp, o şeylerden daha az keyif almalarına psikologlar ‘hedonistik adaptasyon’ demektedirler.”¹²⁸⁰

Geylânî’ye göre tekemmül sürecinin başlangıcında susmak, sonunda ise konuşmak vardır. Susmasını başaramayan kul, mânen tekemmül edememektedir. Nefsini susturan Allah tarafından konuşturulmaktadır.

4.2.11. Zâhir ve Bâtın

Arapça “bir şey gizli iken açığa çıkmak”, “galip olmak”, “kahretmek”, “üstün gelmek”, “bir şeye nail olmak” anlamlarına “zuhr” masdarının ism-i faili olarak gelen “zâhir” kelimesi, sözlükte “açık ve âşikâr olan”, “dış” anlamlarına gelmekte olup “bâtın” kelimesinin zıddıdır.

“Ez-Zâhir”, Allah’ın isimlerinden biridir. “Zâhir” kavramı, sadece bir âyette (el-Hadîd, 57/3) Yüce Allah’ı tavsif eder: “*O (Allah) iltir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O*

¹²⁷⁹ bkz. Özgür Bolat, *Beni Ödülle Cezalandırma*, 115. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul: 2018, s. 25.

¹²⁸⁰ Özgür Bolat, *Beni Ödülle Cezalandırma*, s. 25.

her şeyi bilendir.”¹²⁸¹ Allah’ın varlığı âşikârdır. Çünkü evrende O’nun varlığına işaret eden sayısız hakikat vardır. O’nun varlığını anlamak isteyen kimse, her varlıkta O’nun varlık ve birliğine işaret eden çok sayıda delil bulabilir.

Sözlükte “gizli olan”, âşikâr olmayan”, “içeride olan” anlamına gelen “bâtın” kelimesi de “el-Bâtın” şeklinde Allah’ın isimlerinden biridir. Terminolojik olarak “el-Bâtın”, yaratıkların görüşlerinden ve ilimlerinden saklanan, hiçbir gözün kavrayamayacağı, hiçbir bilginin kuşatamayacağı “Zât” anlamına geldiği gibi; her şeyin içine nüfuz eden, işlerin sırlarını ve gizli yönlerini bilen ve her şeye herkesten daha yakın olan Zât manasına da gelir. Allah hem Zâhir hem de Bâtındır.¹²⁸²

Geylânî’nin anlatımına göre zâhir-bâtın konusu Allah’ta, insanda, dünya ve kâinatta, sebeplerde, âfâkî ve enfüsî bütün mevcudâtta geçerlidir. Ancak bu konu salt bir düşünceden ibaret değil; insanın Allah’a kulluğunu, tevhidini ve marifetini güçlendirmesi için insanı harekete geçiren bir içeriğe sahiptir.

Geylânî’nin **“Onun yüzüp durması da Allah’ın adıyladır”** (Hûd, 11/41) âyetini zâhir-bâtın bütünlüğü ile açıklar. Bu bütünlüğü sağlayan en önemli unsur ilimdir.¹²⁸³ Geylânî şöyle der:

“Kurbağanın suyu çekilinceye ve yeryüzü sırf Allah’a kuluk edilen bir yer oluncaya kadar konuşma. Senin sırrın Allah’ın katında kudret gemisindedir. Allah o gemiye ‘İlim denizinde yüzişünün de, kıyıya dönüşünün de Allah’ın adıyla olduğunu’ telkin etmiştir”.¹²⁸⁴ Geylânî, Hz.Nuh’u ve beraberinde tufandan kurtulan mü’minlerle

¹²⁸¹ bkz. Râgıb el-İsfahânî, “zhr”, *el-Müfredât*, s. 317-318; İbrahim Mustafa v.dğr., “zhr”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, 584; M. Kemal Atik v. dğr., “zâhir”, *İslâmî Kavramlar*, s. 103, 739; Ethem Cebecioğlu, “zâhir”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 718.

¹²⁸² bkz. Râgıb el-İsfahânî, “btn”, *el-Müfredât*, 51-52; İbrahim Mustafa v.dğr., “btn”, *el-Mu ‘cemu’l-vasît*, s. 61; M. Kemal Atik v. dğr., “bâtın”, *İslâmî Kavramlar*, s. 103; Ethem Cebecioğlu, “bâtın”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 90.

¹²⁸³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 359.

¹²⁸⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 359.

sırır/ruha işâret eder. O gemi Allah'ın kudretine işâret eder. Geminin yüzdüğü deniz ise ilimdir. Özetle O'na göre, Allah'ın kudreti altındaki sırrın/ruhun, ilim denizinde yüzmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Bu sebeple deniz üzerinde kat edilen mesafenin, yüzmesinin, durmasının Allah'ın kudretine tâbî olması sebebiyle bu durumda kula düşen; susmak, şüpheyeye düşmeden teslim olmaktır. Bu hal sular çekilinceye, yeryüzü sadece Allah'a kulluk edilen bir yer oluncaya dek devam etmelidir.

Hız.Nuh zamanında yeryüzünü kötülük kaplamıştı. Tufan geldi ve bütün kâfirler boğuldular. Hız. Nuh ve iman edenler, gemiye binerek kurtuldular. Allah'ın dilediği kadar suların üzerinde seyrettiler. Geminin yüzüşünü Allah kontrol etmekteydi. Daha sonra sular çekilince, gemi Allah'ın dilediği yere oturunca, karaya inen gemi halkıyla birlikte yeryüzü, sadece Allah'a kulluk edilen bir yere dönüşmüş oldu.

“(Nuh) Haydi, gemiye binin, dedi. Onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Rabbim, elbette bağışlayandır, esirgeyendir!” âyetini Kuşeyrî, zâhirde kurtuluşun gemiyle olmasına karşın, batinında Allah'ın kudret ve gözetimi olmasıyla açıklar. Gerçekte gemiyi su üstünde yüzdüren ve onları boğulmaktan kurtarıp selamete çıkaran Allah'tır.¹²⁸⁵ Ancak Kuşeyrî'nin açıklamasında Geylânî'de olduğu gibi Nuh'un gemisinin Allah'ın kudretine, geminin üzerinde seyrettiği denizin batını temsil eden ilim denizine benzetilmesi şeklinde bir teşbih bulunmamaktadır. İsmail Hakkı Bursevî Nuh'un gemisini Allah'ın vazettiği “şariat gemisi” olarak isimlendirir. Denizi ve dalgalarını da dünya fitnelerine ve (manevi) tufanlarına benzetir. Sadece şariat gemisine binenler bu fitne ve tufanlardan kurtularak selamete ereceklerdir. Ancak bu binişin de Allah'ın emrine itaat şuuruyla, edep makamını koruyarak ihlas ve samimiyet üzerine olması gerekir. İblis de Nuh'un gemisine binmiş ama bu biniş ona bir fayda vermemiş,

¹²⁸⁵ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 2, s. 137.

kurtuluşuna vesile olamamıştır. Bursevî'ye göre atalarını körü körüne taklit ederek, münafıklık yaparak bu gemiye binenler ondan istifade edemeyeceklerdir.¹²⁸⁶

Geylânî **“O Evveldir, Ahirdir, Zâhirdir, Bâtındır”** (el-Hadîd, 57/3) âyetini dünyada görünen ve bizlerin sebeplere yorarak insanlardan, çevreden bildiğimiz bütün işlerin asıl yapıcısının Allah olmasıyla açıklar.¹²⁸⁷ *“Allah dilerse sana insanlar aracılığıyla yardım eder. Dilerse de insanların eliyle de zarar verir. Birini başına bela eden, kalpleri yumuşatıp katılaştıran O’dur. Hasta eden, sağlık veren O’dur. İyilik eden yalnız bırakan O’dur. Bütün bunları yapan başkası değil, O’dur”* demektedir.¹²⁸⁸

Geylânî’nin açıklamasında öne çıkan mesaj bizlerin zâhiren mahlûkattan bildiğimiz tüm işlerin bâtınında Allah’ın olduğudur. Bu nedenle zâhirden bâtına intikal edenler Allah’a kulluk ile meşgul olarak tevhidi yaşayabilirler. Sebeplerin bâtınına vâkıf oldukları için insanlarla güzel geçinmeye gayret eder ve onların kusurlarını görmezden gelirler. Onların insanlara yakınlığını ve uzaklığını belirleyen o insanların Allah’ın emirlerini kabul edişleri veya reddedişleridir.¹²⁸⁹ Geylânî’nin, Allah’ın ez-Zâhir ve el-Bâtın olması hakkındaki ifadeleri Hz. İbrâhim’in şu münacaatıyla benzerdir:

“İyi bilin ki âlemlerin rabbi dışında taptıklarınız benim düşmanımdır. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifâ verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O’dur.” (eş-Şu’ârâ, 26/77-82)

Geylânî’nin yorumundan yola çıkarak diyebiliriz ki Hz. İbrahim’in bu nidâsı, onun insanların Allah’ı bırakıp öne çıkarttıkları, bilinçsizce kulluk ettikleri tüm sebepleri kendisine düşman görmesini ve bu sebepleri idare eden Allah’a yönelişini yani

¹²⁸⁶ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=11&tAyahNo=41&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

¹²⁸⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 206.

¹²⁸⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 206.

¹²⁸⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 206.

tevhidi içermektedir. Bir insanın tevhide ulaşabilmesi için sebep zincirini kırması gerekmektedir. Çünkü insanlar her ne kadar Müslüman olsalar da bilinçsizce sebeplere tapınmaktadırlar.

“O Evveldir, Ahirdir, Zahirdir, Bâtındır” âyeti apaçık görünen şeyleri gizli, gizli gibi görünen şeyleri apaçık kılmaya muktedir olmasıyla da tevil edilmektedir. Ancak bu hakikati görmek basîret ister. Oysa insanların basîretleri kültürel şartlanmalar sonucu oluşan sabit fikirler sebebiyle perdelenmiştir. Bu yüzden zâhir ve bâtın her varlıkta meczolunmuştur. Bu, aynı iki denizin kavuşmasını andırır.¹²⁹⁰ Bu şekilde zâhir bâtının aynasına, bâtın da zâhirin aynasına devamlı yansımaktadır.¹²⁹¹ Nitekim zâhir olarak gördüğümüz yeryüzü acaba bâtında hangi hakikate tekabül etmektedir? Ya da zâhir olarak gördüğümüz gökten inen su, bâtın olarak hangi hakikate işaret etmektedir? Bu tevili destekler mahiyette yer yer Geylânî’nin açıklamalarına rastlamaktayız. Nitekim Geylânî, makamı, gökten inen suya, yeryüzünü kalbe ve yeryüzünde biten her türlü nimeti de kalp hazinelerine benzetir.

Bâyezid-i Bistâmî, âyeti şöyle açıklar:

“Dereceleri farklı olmakla beraber evliyanın nasipleri dört isimden kaynaklanır. Velilerden her zümre ulu ve yüce Allah’ın isimlerinden bir isimle kaimdir. Bu da Allah’ın, ‘Evvel, Âhir, Zahir, Bâtın O’dur’ (el-Hadîd, 57/3) sözüdür. Bu isimlerin içinde Zahirden en fazla pay alanlar Onun kudretinin zahirdeki acayip tezahürlerine bakarlar. Bu isimlerin içinde en çok Bâtından nasip alanlar, nurlar ve esrar türünden olmak üzere meydana gelen şeylere daha fazla bakarlar. Bu isimler içinde daha çok Evvelden haz alanlar, ezelde olmuş olanlarla meşgul olurlar. Bu isimler içinde daha çok Âhirden

¹²⁹⁰ bkz. Muhyiddîn Şekûr, *Gölgeler Koridoru*, s. 132, 133.

¹²⁹¹ bkz. Muhyiddîn Şekûr, *Gölgeler Koridoru*, s. 285.

*nasip alanlar acaba ne olacak diye geleceğe bağlı konularla meşgul olurlar. Bundan herkesin takatı kadar bir keşfi bulunur.”*¹²⁹²

Geylânî, insanın zâhir-bâtın yönünü kalbî-amelî çerçeve içerisinde bütüncül olarak ele alır. İnsanın herkesin gördüğü zâhirî yönü ve sadece Allah’ın bildiği bâtını yönü bulunmaktadır. Herkesin gördüğü zâhirî yönü onun giyimi, duruşu, beden amelleriyle ilgili olan kısmı kapsamaktadır. Bâtını olan yönü ise kalp amelleri, ruhunun/sırrının berraklığıyla ilgili olan kısımdır.¹²⁹³ Bu nedenle Geylânî “**Allah kalplerinizdekini bilir**” âyetini (el- Ahzâp, 33/51) kulun zâhir yönüyle dindar görünmesine rağmen, bâtın yönüyle Allah’tan uzak olabileceği şeklinde yorumlamaktadır.¹²⁹⁴ Bu sebeple kalp amellerinin zâhir amellerden daha da önemli olduğunu söyler. Allah tarafından kabul edilecek olan amellerin, salt zâhirî yönünden ziyade, bâtınî yönü önemlidir. İnsanlar tarafından amelleri zâhiren makbul görülse bile, Allah kalbinde ihlas olmaması sebebiyle o amelleri kabul etmeyebilir. Hatta böyle bir kulun zâhiri ve bâtını uyum içinde olmadığı için Allah katında yalancılardan da olabilir. Geylânî bunları sahte paraya benzetir. Zâhiren onu görenler para zannederler.

Zâhirine önem verdiği halde bâtınına önem vermeyen kişi, Allah’a bir çeşit şirk koşturmaktadır. Çünkü o insanlara verdiği değeri Allah’a vermemiş olmaktadır. Geylânî’nin âyete getirdiği zâhir-bâtın yorumu, insanı tevhide sevk edecek bir bilinç muhtevasına sahiptir.

Şeyh Ebû İshak Şehriyâr Kâzerûnî’ye (ö.426/1034) göre Allah’ın kullarını kabulündeki kıstası şöyle açıklar:

“Dünya ehli, kulların zahirlerine bakar ve amellerindeki kusur nedeniyle onları reddederler. Oysa Allah Teâlâ kullarının bâtınına bakar ve kalplerindeki kusur

¹²⁹² Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 197.

¹²⁹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu ’r-Rabbânî*, s. 223, 375.

¹²⁹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu ’r-Rabbânî*, s. 223.

sebebiyle onları reddeder. ‘Sen onları görünce bedenleri yani dış görünüşleri hoşuna gider’ (el-Münâfikûn, 63/4)’¹²⁹⁵ Görülmektedir ki bu açıklama Geylânî ile mutabık düşmektedir.

İmam Gazâlî ise “Sözünüzü gizleyin veya açığa vurun birdir. O kalplerde olanı bilir. Yaratan bilmez olur mu? O, latîftir, haberdardır” (el-Mülk, 67/13-14) âyetini âlem ve ondaki bütün oluşların, Allah’ın yaratması, meydana getirmesi olduğunu bilmek esasına dayandırmıştır. Çünkü kullarının bütün işleri, hareketleri O’nun yaratmasıdır. Onun yaratması, ilminin bir delilidir. Bu nedenle Allah Teâlâ kalplerde olan düşünceleri de yarattığı için kalplerden geçeni bilmemesi mümkün değildir. Aynı zamanda O, kullarının işlerinin neticelerini de bildiği için kendilerini sözlerinde, fiillerinde, gizli kapaklı işlerinde gönüllerinden geçirdikleri düşüncelerinde fenalıklardan sakınmalarını emretmiştir.¹²⁹⁶

Geylânî, “Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka” âyetini, (eş-Şu’ârâ, 26/89) kulun Allah tarafından kabul görmesi için zâhirinin ve bâtınının Kur’ân ve sünnete uygun olması gerektiği şeklinde yorumlar.¹²⁹⁷ Bir kul, zâhirini ve bâtınını Allah’ın rızasına uygun bir hale getirebilmesi için aldığı herşeyin dine uygunluğunu gözetmelidir. Geylânî bu konuda “**Peygamber size ne verdiyse onu alın. Neyi de yasakladıysa terk edin**” meâlindeki âyeti (el-Haşr, 59/7) delil olarak zikreder.¹²⁹⁸ Yani Peygamberin verdiği önde tutun, tercih edin anlamına gelmektedir. Böylece âhireti dünyaya, bâtını zâhire, hakkı bâtıla, bâkî olanı fânî olana tercih edin demektir. Öyleyse peygamberin verdiği almak insanı âhirete, bâtın hakikatlerinin ilmine, bâkî olana, Allah’ın ilmine ve rızasına ulaştırırken; Peygamberin verdiği yüz çevirmek dünya

¹²⁹⁵ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 685.

¹²⁹⁶ bkz. İmam Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmi’-d-Dîn*, c. 1, s. 244.

¹²⁹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 223.

¹²⁹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 228.

ile yetinmeye, zâhirde takılıp kalmaya, fânî olanla meşguliyyete, Allah'tan ayrı düşmeye, cehâlete ve Allah'ın gazabına sebep olmaktadır.¹²⁹⁹

Geylânî'ye göre dünya hayatı; kişinin nefsi, arzuları ve doğasıdır. Dünya; insanın dış görünüşü olup, insanlara yönelip Hakka sırtını dönmek demektir. Dünya görünenlerden ibaret Allah'ın dışındaki her şeydir.¹³⁰⁰ Oysa Geylânî'nin yorumuyla, Allah “**Âhireti bırakıp dünya hayatına razı mı oldunuz?**” buyurarak (et-Tevbe, 9/38) dünyayı Allah'a tercih mi ettiğimize vurgu yapmaktadır. Çünkü âhiret insanın sırrı/ruhudur. Mevlâyâ tutunmaktır.¹³⁰¹ Anlaşıldığı kadarıyla, dünya hayatına yönelmek, sırf zâhirle yani görünenle meşgul olmak; ancak o görünenin arkasındaki hakîkatten bîhaber kalmak anlamına gelir. Dünya zâhiren vardır ancak varlığının hikmeti, anlamı, mânâsı bâtınî hakikatleri içermektedir. Sırf zâhiriyle meşgul olanlar hakikatinden mahrum kalacağı için hakiki bir hayat yaşayamadan bu dünyadan geçip gitmiş olmaktadırlar.

Bir kul, öncelikle zâhir amellerini yerine getirdiği zaman bâtın amellerini de düzeltmeye başlar.¹³⁰² Çünkü zâhir olan ameller onun Allah'ı tanımasını ve bilmesini sağlar. Bâtın ameller marifetullahâ yönelik olduğu için organlarla yapılan zâhir ameller âbidlerin öne çıkan özelliği iken, bâtın ameller Allah'ın seçkin kullarının öne çıkan özelliği olmaktadır. Ancak bu öne çıkış onların zâhiri amelleri tek edip sırf bâtınla uğraşmaları şeklinde parçacı anlaşılmamalıdır. Kur'ân ve sünnete göre yaptıkları zâhir ameller onların karakterlerinin bir yapısı haline gelmiş, bununla birlikte bâtın amellerle meşgul olmaktadırlar. Zâhir olan ameller bâtın amellerin yanında çok küçük bir miktar kalmaktadır.

¹²⁹⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 228.

¹³⁰⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 375.

¹³⁰¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 375.

¹³⁰² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 315, 375.

Zâhir amelleri yaptıkça bâtin amellerindeki gizli eksikliklerin farkına varmaya başlamakta ve böylece bâtin amellerini düzeltebilmektedirler. Havasın işlediği bâtin amellerin varlığı için Geylânî **“Onların bunun dışında da ettikleri ameller vardır. Onlar bunun için çalışırlar”** âyetini (el-Mu'minûn, 23/63) delil olarak sunar. Âyette geçen *“bunun dışında da edilen ameller”*, Geylânî'ye göre havasın yaptığı bâtin amellerdir. Bu bâtin amelin içeriği ihlas, tevhid ve marifetullahtır.¹³⁰³

Tasavvufî tefsirlerde *“O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Ancak Allah'a selîm (temiz) bir kalp ile gelen başka!”* âyetine yapılan yorumlar, Geylânî'nin yaklaşımına paralellik arz etmektedir. Müfessirler yorumlarını selîm kalbin içeriğine yoğunlaştırmışlardır. Mesela Tusterî, âyete getirdiği yorumda; selim kalpli olmayı, kalbin bidatlerden uzak olmasıyla ilişkilendirir. Kalpleri bidatlerden uzak olanların durumu hakkında hüküm verme yetkisi Allah'a ait olup, o kimseler her hâlükârda Allah'ın kaderine razı olmuş kimselerdir.¹³⁰⁴

Sülemî tefsirinde mutasavvıflardan nakledilen yorumlara göre selîm kalp, Mevlâsı olan Allah'tan başka her şeyle meşgul olmaktan hâli olan kalptir. O kalp ancak Allah'la sevinç bulur. Selîm kalp, Allah'tan yüz çevirmeyen, hevâ peşine düşmeyen, Allah sevgisiyle dolu, şirkten, küfürden, riyadan, büyük günahlardan, dünyanın afetlerinden, bozgunculuklardan, kuruntularından selim olan, hiçbir şekilde Allah'a muhalefet etmeyip O'ndan razı olan, devamlı Allah'ı zikreden kalptir.¹³⁰⁵ Kuşeyrî'ye göre selim kalp, bidatlerden, dalaletten, gıybetten, nefse düşkünlükten ve dünyanın

¹³⁰³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 315.

¹³⁰⁴ bkz. Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, s. 211.

¹³⁰⁵ bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, c. 2, s. 78-80.

afetlerinden uzak olan kalptir.¹³⁰⁶ Bursevî tefsirinde âyete getirilen yorum da aynı doğrultudadır.¹³⁰⁷

Geylânî'ye göre kulun zâhir bedenî amelleri, bâtin kalbî amelleriyle ve bâtin amelleri de zâhir amelleriyle etkileşim içerisinde. Bu amellerin Allah'ın rızasına uygunluğuna göre düzenlenmesi bir bütün olarak insanın zâhirini ve bâtını yapılandırmaktadır. Bu sebeple tek başına zâhir amellerle rızayı İlâhîye vasıl olmak mümkün olmadığı gibi tek başına bâtin amellerle de bu mümkün olmamaktadır. Çünkü zâhir ve bâtin olarak nitelendirmeye tâbî tutulsa bile aslında her ikisi de bir bütünü oluşturmaktadır. Geylânî'nin bu anlayışına açıklık getirmek için bir örnek verecek olursak bir bebeğin anne karnından itibaren büyüyüp gelişmesi ve yetişkinliğe ulaşmasını hatırlatmak yerinde olacaktır. Bir insanın gelişimi sadece bedeniyle sınırlı değildir. Bedeni büyüdükçe âlem algısı, fikrî yapısı, hissiyâtı, becerileri de gelişmektedir. Tüm bunların birbirine uyum arz etmesine göre insanı sağlıklı olarak değerlendirebilmekteyiz. Bunun gibi mânevî tekemmül sürecinde de hem zâhir hem de bâtin yönün birbirine uyum arz ederek gelişim göstermesi gerekmektedir. Vücudumuzda bile tek başına zâhirini veya tek başına bâtını tercih edemeyip ikisinin bütünlük içinde gelişimini arzuluyorsak, manevi gelişimde de bu geçerlidir. Tek başına zâhir amelleri yerine getirerek veya tek başına bâtin amellere yönelerek olması gereken sağlıklı tekemmül süreci yaşanamayacaktır. Yapılan zâhir ameller insanı Allah'ı bilmeye, tanımaya, kulluğunu ve insanlığını pekiştirmeye götürmeli, elde edilen bu bâtinî güzellikler de zâhir amellerini güzelleştirmeye destek olmalıdır. Örneğin toplumumuzda eskiden iffet olgusu evlerin kapı tokmaklarına kadar yansımış, zâhirî olarak kalın ve ince iki demir halka kapı tokmağı olarak kullanılmıştır. Böylece eve gelen misafirin hangi tokmağı çaldığına göre ev sahibi gelenin bayan mı erkek mi

¹³⁰⁶ bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. 3, c. 15-16.

¹³⁰⁷ bkz. <https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=26&tAyahNo=89&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

olduğunu anlar, ona göre kendine çekidüzen verir, misafiri ona göre karşıladı.¹³⁰⁸ Kapı tokmağı ile sağlanan bu önlem de tekrar iffet ve hayâ duygusunu beslemektedir. Bu sebeple diyebiliriz ki insanın bâtın olarak sahip olduğu değerler, onu içten dışa doğru kuşatan bedeniyle birlikte tüm mekânlara sırasıyla tesir etmektedir. İnsan nasıl ki ruhsal yapısına ve tercihlerine göre evini dizayn edip eşyalara, renklere karar veriyorsa; bâtînî yönü zâhirî tüm alanları şekillendirmesinde ona yol gösterir. Bu sırasıyla ruhun mekânı olan bedeninde, bedenın mekânı olan evinde, evinin yer aldığı çevrede etkisini gösterir. Zahirî alanların bu şekilde düzenlenmesi ise insanın bâtînî hasletlerini koruyup geliştirmesine ve hidayet üzere olmalarına destek olur. Böylece hem bâtın hem zâhir amelleriyle Allah'ın rızasına nâil olunur. Bu sebeple aslında zâhir ve bâtının bütünlüğü ve uyumu her gün her an gözlemleyebildiğimiz bir hakikattir. Geylânî **“Onlar güzel söze hidâyet olundular ve güzel söze hidâyet olunanlar övgüye lâıık olan Allah'ın yoluna hidâyet olundular”** (el-Hacc, 22/24) âyetini bu minval üzere açıklamıştır.¹³⁰⁹ Ona göre Hak'tan gelen hakikat pınarı sır/ruha, sonra kalbe, sonra nefse, sonra dile, dilden de bütün organlara sirayet eder. Sır/ruh dile hükmederek onu düzeltir. Burada insanın bâtînî yönünün zâhirî yönüne tesir etmesi söz konusudur. Dil düzgün konuşmaya başladığında ise kalp düzelmekte, bulanıklıktan kurtulmaktadır. Burada da zâhirî yönümüz olan dilin ve konuşmalarının bâtînî yönümüz olan kalbe tesiri söz konusudur.

Geylânî kulun hem zâhiriyle hem de bâtınıyla Allah'ın rızasına uygunsa Allah'ın huzuruna girmesine müsaade edileceğini söyler. Bu şöyle anlatmaktadır:

“Zâhir amellerini hüküm aynasına arz eder, bâtın amellerini de ilim aynasına arz eder. Amelleri aynalara uygun düşerse hükümdarın huzuruna girmesine izin verilir. Ameli bir aynaya uyar, diğerine uymazsa içeri giremez. Kapıda oturur ve ona şöyle

¹³⁰⁸ bkz. Yavuz Bahadıroğlu, “Osmanlı'da Çocuk Eğitimi”, Hayat Yayınları, Ankara: 2017, s. 21.

¹³⁰⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 248.

denir: ‘İşini sağlamlaştırsın ki çalıştığına karşılığını görsün ve ortaya koyduğu işten dolayı övülsün’”.¹³¹⁰ İnsanın zâhir amellerin hüküm aynasına tutulmasının görünürdeki amellerinin şeriate uygun olmasını anlıyoruz. Bâtın amellerinin ilim aynasına tutulmasını da kalpteki marifetullah ilminin Allah’ın ilmiyle ne denli örtüştüğü ve tevhidi ne denli özümlediği şeklinde anlamaktayız.

Bir insanın zâhiri ve bâtını ne kadar meczettiğine bakılarak onun tekemmül sürecinde hangi mertebeye olduğu anlaşılabilir. Eğer kul sebepleri görme yerine müsebbibi görerek imânî yönden tevhide ulaşmışsa, bedenî amellerini Allah’ın hükümlerine göre düzenleyip kalp amelini de ihlas üzere kılabilmişse, dünyanın maddeciliğinden kurtulup âhiretin uhrevîliğini elde edebilmişse, artık o, zâhirden bâtına tekemmül ederek manevî derecesi yükselmiş olduğu söylenebilmektedir. Tâbiri câizse maneviyattaki çocukluktan çıkıp maneviyatta yetişkin haline gelmektedir.

İnsanın bilişsel gelişimi somutan soyuta doğru bir seyir takip eder. Çocuk ilk başta somut nesneleri ardından soyut kavramları öğrenir. Bu safhaların gelişime uygun şekilde ilerlemesi bilişsel gelişiminin ve beyin aktivitelerinin sağlık durumu hakkında fikir verir.¹³¹¹ İnsanın dünyanın materyalist-somut yönünde takılıp kalması, maneviyat mertebelerinde henüz gelişmemiş çocuk izlenimi verir. Bu sebeple insanın ilâhî hakikatlere meyli, onun manevî mertebesini anlamamıza yardımcı olur. Aksi takdirde onlar dünyanın “yetişkinler için tasarlanmış” oyuncaklarıyla oyalanacaktır. Yaşı kaç olursa olsun maneviyatta hep çocuk kalacaktır. Nitekim Peygamberimiz “Gençlerin en

¹³¹⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 383.

¹³¹¹ bkz. Bruce D. Perry & Maia Szalavitz, *Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk*, Çev. Belgin Selen Haktanır, 8. Baskı, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 346-356; ayr. bkz. Suat Kol, “Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, Mayıs 2011, s. 6.

*hayırlısı yaşlılarınıza benzeyen, yaşlılarınızın en şerlisi de gençlere benzeyendir”*¹³¹²
buyurmaktadır.

Geylânî'nin “*Sonra Allah dilediği bir zamanda onu yeniden inşa eder*” âyetini (el-Mü'minûn, 23/14) daha önce fenâ ve bekâ konusunda nasıl tevil ettiğini incelemiştik.¹³¹³ Anlıyoruz ki, mânevî tekâmül sürecinin başında bulunan bir kul; henüz zâhiriyle kendi üzerinde dünyayı, insanlara bağlanmışlığı, nefsini, kalbinin bulanıklığını yansıtmaktadır. Tekemmül sürecinde ilerleyerek fenâyâ eren kul; kendi üzerinde Allah'ın hükümlerini yansıtmaktadır. Onu görenler zâhirinde bir insan görmekte ve edinmiş olduğu İslam ahlâkını o kişiye hasretmektedirler. Hâlbuki esasen o Allah'ın bir mührüdür, nişanıdır. Allah'ın hükmü ve iradesinin vücud bulmuş halidir. Bu nedenle bâtında Allah'a işâret eder. İki ayna düşünelim. Birisinin içinde dünya görüntüsü olsun, diğesinde de Allah'ın nuru parlıyor olsun. Her ikisi de görünüşte zâhirde aynadır. Ancak birisi bâtında dünyaya işâret ederken, diğeri bâtında Allah'a işâret etmektedir. Bu sebeple ayna, içinde gösterdiği görüntüye göre değer kazanır. İnsan da buradaki ayna gibi Allah'ın kudretini, hükmünü, iradesini yansıttığında başkalarına ayna olur. O, Allah'ın hükümlerinin yaşayan bir sûreti olur. Ona bakanlar, onun üzerinde Allah'ın âyetlerini görürler. Böylece kendilerinin ne denli Allah yolunda olduklarını tartabilirler.

4.2.12. Hz. Musâ

Hz. Musâ'nın ailesi Mısır'da Firavunların hâkimiyeti altındaki topraklarda yaşamaktaydı. Firavun ve yönetimi zulmediyorlardı. Benî İsrâîl'in erkek çocuklarını katlediyorlardı. Böyle bir ortamda dünyaya gelen Mûsâ'yı korumak için, Allah'ın ilhamıyla annesi onu Nil nehrine bıraktı. Geylânî havf konusunda incelemiş olduğumuz

¹³¹² Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ts., s. 10, s. 270.

¹³¹³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 194.

“Başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu suya bırak” (el-Kasas, 28/7) âyetini Allah’ın kuluna ilham etmesi, korkularla yüzleşmek, uzlet bağlamında değerlendirir.¹³¹⁴

Suda ilerleyerek Firavun sarayına ulaşan Mûsâ evlat edinilir. Bu yüzden sütanne arayışı başlar. Ancak o getirilen sütannelerin sütünü içmez. Olan biteni gözetleyen ablası, bir sütanne tavsiye eder. O, Mûsâ’nın kendi öz annesidir. Böylece Allah ikisini latîf bir yolla birbirine kavuşturur. Geylânî, **“Biz, daha önceden ona sütanneleri haram kılmıştık”** (el-Kasas, 28/12) âyetin zâhirî yönünü tevhid hakikatiyle ilişkilendirir. Geylânî’ye göre sütanne yaratılmış ve sonradan meydana getirilmiş olan, yokken var olan her şeydir. Mûsâ kalptir. Bu mânâda Allah hiçbir sütannenin sütünü ona tattırmaz, çünkü diler ki kulu sadece öz olan Kendisiyle meşgul olsun. Sütannelerin sütleri bu nedenle tamamen yere dökülmüş ve hepsi boşa gitmiştir.¹³¹⁵ Yani hakiki kullar sadece Allah’a yönelen bir kalbin sahibi olsunlar diye, Allah’tan başka her şeyin sevgisi onlardan uzak kılınır. Geylânî hakikatli kulların bu durumuyla Hz. Musâ arasında benzerlik görür.

Firavun’un sarayında yetişen Musâ, gençlik yıllarında nüfuz sahibi bir adamı öldürmesi sebebiyle kendisinin de öldürüleceğinden korkarak Medyen tarafına kaçar. Orada Hz. Şuayb Peygamberin yanında yıllarca kalıp hizmet eder ve kızlarından biriyle evlenir. Bu esnada Hz. Musâ bir âsâ edinir. Bu âsâ ile çeşitli pek çok işini yürütmektedir. Derken Hz.Musâ ve ailesi Medyen’den ayrılarak Mısır’a dönmek için yola çıkarlar. (el-Kasas, 28/29). Sinâ çölünde ilerlerken hava karınca yollarını kaybederler. O esnada Musâ bir ateş görür. Ailesine yol bulmak için ateşe doğru gideceğini söyleyerek yanlarından ayrılır. Bu olaya atfen Kur’ân’da **“Ailesine,**

¹³¹⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 384.

¹³¹⁵ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 313.

bekleyin, ben bir ateş gördüm, demişti” (Tâ-Hâ, 20/10) “Burada bekleyin. Ben bir ateş gördüm” (el-Kasas, 28/29) âyetleri yer alır.

Geylânî, “**Burada bekleyin! Ben bir ateş gördüm**” âyetini (el-Kasas, 28/29) açıklarken öncelikle Hz. Mûsâ’nın haleti hakkında bilgi verir.¹³¹⁶ Mûsâ sıkıntı ve darlığın içine düşmüş, iman ve yakîni de imdadına yetişmiştir. Çünkü o hem gecenin hem de üzüntünün karanlığını yaşamaktadır. Yani hem fiziksel hem metafiziksel karanlık içerisinde. O esnada Allah ona nurunu gösterir. Böylece çareler ve çözüm yolları üretmenin karakterinin özelliği olan Mûsâ, ailesine “*Burada bekleyin! Ben bir ateş gördüm*” şeklinde hitap eder.

Geylânî, Hz. Mûsâ’nın gördüğü bu ateşi, nûr olarak açıklamaktadır. Nûru gören ise Hz. Mûsâ’nın sırrı, kalbi, özü ve mânâsıdır. Bu nurun gelmesi ise yazgının ve hidayet, onu insanlara muhtaç etmeyecek çaresinin gelmesi demektir. Çünkü yardım doğrudan Allah’tan gelmektedir. Bu nûr Allah’a yakınlığın ve halifeliğin gelişinin işâretidir. Bu nûr ile hükümler gelir, mal sahipliği devri biter. Firavun korkusu ondan gider, Firavun’a Mûsâ korkusu duyma zamanı gelir. Böylece Hz. Mûsâ ailesini Allah’a emanet ederek yürüyüp gider.

Geylânî âyeti sadece Hz. Mûsâ’nın başından geçenleri anlatmakla sınırlı tutmamış; Mü’min bir kulun Hz. Mûsâ’ya benzeyen durumunu açıklamıştır. Mü’minin kalbi sağlam olup bulanıklığı gittiği zaman, ona da Allah’tan davet gelir. Kalbi öne, arkaya, sağa, sola bakar ve Hakk’tan başka tüm yönlerin kapalı olduğunu görür. Altı yönden Allah’ın çağrısı gelir. Bütün peygamberlerin, sıddıkların ve velîlerin çağrısını işitir. İşte o zaman benliğine, hevâ ve hevesine, organlarına, alışkanlıklarına, ailesine ve sahip olduğu her şeye “*Ben Rabbimden gelen kalp nurunu gördüm, O’na gidiyorum. Dönüşüm varsa dönerim*” der. Bütün yaratılmış olanlara veda ederek Yaratan’a doğru

¹³¹⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 287.

yol alır. Terk ettiği ne varsa Allah'ın himayesine bırakması sebebiyle Allah onun ailesini, çocuklarını ve dünyadaki işlerini tıpkı Hz. Mûsâ'nın ailesini himaye edip işlerini üstlendiği gibi üstlenir, koruyup gözetir.¹³¹⁷

Geylânî'nin anlattığına göre insanda Allah sevgisi ağır bastığında kalbi Allah sevgisiyle dolmakta ve sevgilisinden gelen hayır ve şer bir olmaktadır. Çünkü sevgi bütün kapıları ve yönleri birleştirir. Onun kalbi vecd içerisinde Allah'ı zikrederek onun celâlini (azamet ve kudret) ve cemâlini (güzellik ve rahmet) bulur. Gündüzleri şaşkın bir haldedir. Allah'a her yaklaştığında biraz daha uzaklaşır. Bu tıpkı Mûsâ'nın gördüğü ateşe benzer. Çünkü Hz. Mûsâ yaklaştıkça ateş kaçmış, en sonunda **“Hiç Kuşkusuz ben Allah'ım”** (Tâ-Hâ, 20/12) hitabına mazhâr olmuştur.¹³¹⁸

*“İşte yakınlık nurlarını gören kalp de böyledir. O yaklaştıkça nurlar ondan kaçır ve ‘sonunda yazgının vâdesi dolar’. Bu ilerleme sürecinin vâdesi adımların tükendiği andır. İşte o zaman iş tersine döner. İstekli istenen olur, gayesine ulaşmak isteyen gayenin kendisi (maksud) olur; mürid (irade eden) murâd (irade edilen) olur. Hakk'ın cezbelerinden en ufağı topyekûn insanların ve cinlerin yapmakta olduğu işlerden daha hayırlıdır. Allah kulunun doğa, arzu ve hevâ evinden çıktığını, insanlardan ayrıldığını, tutkularını terk ettiğini ve yalnızca Kendisini istediğini, özetle değiştiğini, azıksız, bineksiz, yoldaşsız oturup kalktığını, gece gündüz namazla, oruçla ve mücadele ile uğraştığını görür. Kul, bu yolda devam ederken kendini yakınlık kapısının eşiğinde, lütf kucağında ve cömertlik sofrasında geçmişini seyredalmış bulur.”*¹³¹⁹

Geylânî'nin Hz. Mûsâ'nın ateşi görmesine kadar olan süreci, ateşi görmesini ve ateşin peşinden Allah'ın hitabına mazhar olana dek geçen süreci Allah'ı seven

¹³¹⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 287.

¹³¹⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 355.

¹³¹⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 355.

insanların, Allah'ın yakınlığına nâil olana dek geçirdikleri sürece delâletiyle yorumlar. Nitekim Hz. Mûsâ'nın Tuvâ vadisine yürüyüşü Geylânî'nin anlatımına göre sadece yürümekten ibaret değildir. Her bir adım sevgiliye ulaşmak için aşılması gereken, mücadele edilmesi gereken, kat edilmesi gereken mânevî yolculuğu temsil eder. Bu yolu kat etmek ise en başından muhabbeti gerektirir. Nitekim ateş ancak muhabbete cevaben Allah'ı sevenlere Allah'ın yakınlığının, davetinin bir alameti olarak görünmektedir. Böylelikle Allah'a duyduğu sevgi Allah'a yönelebilmek için kişiyi yalnızlığa iter. Bu yalnızlık bütün dünyevî bağlardan kurtulmayı ifade etmektedir.

Geylânî, **“Burada bekleyin! Ben bir ateş gördüm”** (Tâ-Hâ, 20/10) âyeti için yaptığı başka bir yorumda ateş üzerinde durur. Çünkü Allah, ateşi vasıtasıyla ona nidâ etmiştir. Ateşi zatına yakınlık kılmıştır. Mûsâ'nın ateşi görmesini de Kendi delili kılmıştır. Geylânî'ye göre Mûsâ'ya seslenilen ağaç, kalp ağacıdır. Kişi kalp ağacından nefsinin, arzularının, sebeplerinin ve varlığının lehine olacak ateşini görmektedir.¹³²⁰ Zirâ kanaatimizce bahsedilen bu lehine olma durumu insanın mevcudiyetinin esas gayesinin tüm teçhizatıyla Allah için olmasından ileri gelmektedir. Bu ateşin görülmesi, bu teçhizatın Allah'ın emrine girmesi ve böylece helâkten, bilinmezlikten, başıboşluktan kurtuluş, hidâyet bulma anlamına gelmektedir.

Geylânî'nin açıklamalarından acaba ateşi mânen mi gördü, sorusu aklımıza gelmektedir. İşte Geylânî Hz. Mûsâ'nın beden gözüyle bir ateş gördüğünü, kalp gözüyle de bir nur gördüğünü söyleyerek merakımızı giderir. Yani Hz. Mûsâ'nın beden gözü bir yaratılmış görmüştü, kalp gözü ise Hakk'ı görmüştü. Geylânî bu hâdiseyi sır, Hz. Mûsâ'nın ateşi gördükten sonra ailesini terk etmesini ise sırrın ötesi olarak niteler. Çünkü kalbini oraya bir şey çekmişti. Bir anda eşinden ve çocuklarından soğutulmuştu. Böylece ailesine *“Bekleyin!”* dedi.¹³²¹ Geylânî Hz. Mûsâ'nın Allah'tan gelen işâret

¹³²⁰ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 378.

¹³²¹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 363.

neticesinde ailesini bırakmasını kader kırlangıçlarının gelerek ehlullahı eşlerinden ve çocuklarından kapıvermesiyle ilişkilendirir. Buradan anladığımız üzere eş ve çocuk sevgisi mânevî tekâmülde bir pusula özelliği taşımaktadır. Zira Allah'ın sevgisi ve yakınlığı gâlip geldiği zaman kişinin eşine ve çocuğuna olan kalbî bağlılığı azalmaktadır. Allah'a olan hasret ve sevginin çokluğu, kişinin eşinden ve çocuğundan soğumaya sebep oluyorsa, bu durum mertebe kat etmenin göstergesidir. Geylânî, Hz. Mûsâ'nın yolunu şaşırmış ve yol işaretlerinin de kaybolmuş olması sebebiyle âyetin devamında **“Belki oradan size bir haber getiririm”** dediğini söyler.¹³²² Geylânî'nin açıklamasından Hz. Mûsâ'nın ateşi beden gözüyle mahlûk görüp kalp gözüyle Hakk'ı görmesi, aslında onun kalbî kıvamının bir göstergesidir. Nitekim insanın manevî tekemmül sürecinde kâinatta gördüğü her bir mahlûkat üzerinde Allah'ı müşahade etmesi büyük bir mertebedir. Vahdet-i şuhud olarak nitelendirilen bu mertebe evliya tarafından mutabık olarak kabul edilen bir durumdur.

Hz. Musâ ateşe doğru ilerlediğinde Tuvâ Vadisinin sağındaki ağaç tarafından bir ses işitmiştir. Allah, Hz. Mûsâ'ya hitap etmiş, onunla konuşmuştur. Geylânî **“Ve Allah Mûsâ ile doğrudan-gerçekten konuştu”** âyetini (en-Nisâ, 4/164) Allah'ın konuştuğuna delil olarak zikreder. Bu hakikatin kesinliği sebebiyle âyette pekiştireç kullanıldığını belirtir. Üstelik Allah'ın konuşması işitilen ve anlaşılan bir konuşmadır. Geylânî, Allah'ın Mûsâ ile konuşmasında **“Ey Mûsâ! Şüphesiz Ben, evet Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!”** (el-Kasas, 28/30; Tâ-Hâ, 20/12) buyurması, Allah'tan başka hiç kimsenin kendisinin **“Ben Allah'ım”** demeye yeltenemeyeceğinden hareketle bu hitab sahibinin gerçekten Allah olduğunun kanıtı olarak görür. Ona göre bu ifade iki önemli hakikati barındırır. Birincisi **“Ben Allah'ım”** sözü ile **“Ben bir melek, cin ya da insan değilim”** demek istenmiştir. İkinci hakikat ise **“Âlemlerin Rabbi”** ifadesiyle Firavun'un ilahlık iddiasında yalan söylediği beyan edilmiştir. Çünkü

¹³²² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 363.

Firavun, “*Ben sizin en büyük Rabbinizim*” (en-Nâziât, 79/24) demektedir. Dolayısıyla Allah bu hitabıyla “Allah benim, ne Firavun ne de bir başkası” diyerek kendisini izhâr eder.¹³²³ Geylânî bu konuşmayla ilgili başka bir meclisinde kalbin sırra seslenerek “**Ben senin Rabbinim**”, “**Ben Allah’ım! O halde bana kulluk et**” âyetlerini (Tâ-Hâ, 20/12-14) şöyle yorumlar:

*“Benden başkasına eğilme. Beni tanı. Benden başkasını tanıma. Benimle birleş, benden başkalarıyla ilişkiyi kes. Beni ara, benden başkasından yüz çevir. Yüzünü benim bilgime, yakınlığıma ve mülküme yönelt.”*¹³²⁴ Bunu başarınca buluşma gerçekleşmiş, olan olmuş ve Allah “**Kuluna vahyettiğini vahyetmiştir**” (en-Necm, 53/10). Perdeler kalkmış, bulanıklık gitmiş, nefis dinmiş, sükûnet ve lütuflar gelmiştir. Bunun ardından Allah, Hz. Mûsâ’ya “**Firavun’a git**” (Tâ-Hâ, 20/24, Nâziât, 79/17) buyurmuştur. Yani “*Ey kalp! Şeytana, nefse ve hevâya git ve onları Benim yoluma yönlendir. Onlara benim yolumu göster*” demektir.¹³²⁵

Geylânî’nin bu yorumuna göre Hz. Mûsâ kalbi temsil etmekte, Firavun ise Allah’ın safı dışındaki her şeyi temsil etmektedir. Firavun aslında nefesine, şeytana, hevasına uyan bir karakterdir. Dolayısıyla Geylânî yorumunda, Hz. Mûsâ, Allah taraftarı kalbin sahibi herkes için sembol kabul edilebileceği gibi, Firavun da bütün insanların nefsi, heva ve şeytanının sembolize edilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Mûsâ’nın Firavun’a tebliğ için gitmesi; mü’minlerin zulmette kalmış insanları tebliğe gitmesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca her insanın Allah’a iman eden özünü; Firavun vasfını taşıyan nefesine, hevâsına ve şeytanına muhkem kılması anlamını da taşır. Böylece onlara “**Ey kavmim! Bana uyun ki sizi doğru yola ileteyim**” (el-Mü’min, 40/38) diyecektir. Ancak bu vazife ile görevlendirilmesi için- ki

¹³²³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 287.

¹³²⁴ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 378.

¹³²⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 378.

celvet başlığı altında incelemiştik- ihlas ile ilmiyle amel etmesi ve öncelikle her şeyden ayrılması gerekir.¹³²⁶ Nitekim Hz. Mûsâ'nın ailesinden ayrılması bu uzlet durumuna işâret eder. Ardından Hakk'ın ateşini gördüğünde ona ayrıldığı şeylerle Allah için bir araya gelmesi yani celvet emredilir. Böylece o, Firavun'a gitmek üzere vazifelendirilmiş olmaktadır.

Geylânî, **“Dilimdeki düğümü çöz ki sözümü anlasınlar”** (Tâ-Hâ, 20/28) âyetini aynı Hz. Mûsâ'nın tebliğ için Firavun ve kavmine gönderilmesi gibi celvetle ilişkilendirmektedir. Bununla Allah'ı tanımasından dolayı Allah'ın heybeti karşısında dilsiz kesilip suskun olan ve sadece Allah ile meşgul olan ârif kulun; Allah'ın onu insanların yararı için insanların arasına döndürdüğünde dilindeki tutukluğun kaldırılması hadisesine işâret etmektedir.¹³²⁷ Geylânî bu durumun Hz. Mûsâ üzerindeki tezahürünü anlatarak kanıtlamaktadır. Çünkü Hz. Mûsâ küçüklüğünde başka çocukların birkaç kelime söyleyebildiği bir dönemde, fasih ve anlaşılır doksan kelime konuşmaktaydı. Asiye ve Firavun'un yanında vakti gelmeden konuşmak isteyince Allah onun ağzına ateş koru verdi. Hz. Mûsâ koyun otlatırken de dilinde bir tutukluk ve aşırı hızlılık vardı. Allah onu insanların arasına göndermeyi dilediğinde ona ilham etti ve o da:

*“Dilimdeki düğümü çöz ki sözümü anlasınlar” diye dua etti. O sanki “Otlakta koyun otlatırken buna ihtiyaç duymamıştım. Şimdi ise insanlarla uğraşmamı ve konuşmamı gerektiren bir işle görevlendirildim. Dilimdeki düğümü çözerek bana yardımcı ol” demek istemişti. Bu duası üzerine dilindeki düğüm çözüldü.*¹³²⁸ Geylânî'nin açıklamalarından Allah'ı tanıyanların rızık peşinde koşmakla uğraşmayacaklarını anlıyoruz. Allah'tan başka şeyle meşgul olmak sanki bir çeşit dildir.

¹³²⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 378.

¹³²⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 87.

¹³²⁸ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 87.

Allah'ı tanıyanların Allah'ın heybetinden bu dilleri tutulmaktadır. Yani ne kendileriyle ne de başka şeylerle meşgul olmaz; sadece Allah ile meşgul olurlar. İnsanların arasına gönderildiğinde dilindeki bu tutukluk kaldırılmaktadır. Böyle bir kulun görevini tam îfâ edebilmesi için Allah ona –örneğin dilinin tutukluğunu çözerek- yardım etmektedir. Çünkü insanların arasına geri gönderilmekle bir sorumluluk yüklenmiş olmaktadır. Bu sorumluluk sebebiyle dilin çözülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yani vakit gelmiş olmaktadır. Vakti gelmeden önce konuşmaya kalkışmak ise çok büyük tehlikelere yol açabileceğinden Allah, ağzına ateş koru vererek Hz. Mûsâ'nın dilini tutuk yapması vesilesiyle onu korumuştur. Ağzına ateş verilmesi musibet gibi görünse de Allah'ın Hz. Mûsâ'yı korumak için tedbiridir.

Yine Tuvâ vadisinde Allah, Hz. Mûsâ'ya “*Seni kendim için seçtim*” buyurmaktadır. Geylânî de “**Ey Mûsâ! Vahiylirim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım**” âyetine (el-A'raf, 7/144) telmihen şöyle bir açıklama yapmaktadır:

*“Allah'ın Mûsâ'ya vehyettiği sözler arasında ‘Ben mesajımı ve sözümü insanlara duyurman için seni seçtim ve seni kendime yaklaştırdım. Sen koyun otlatıyordun, koyunlardan biri sürüden kaçtı. Sen de ardından koşup yakaladın. Ama sen de o da dermansız kalmıştınız. Onu bağrına bastın ve ‘Kendini de beni de yordun’ dedin’ buyruğu vardır.”*¹³²⁹

Geylânî bu hadiseyi aktarmaktan kastının ne olduğunu açıkça belirtmemiştir. Ancak bizler bu hadiseden Hz. Mûsâ'nın sürüden kaçan ve kendisine meşakkat veren koyunu için ne denli çabaladığı ve nihayet onu yakaladığında ona kızıp azarlamak yerine merhametle bağrına basması ve tatlı bir dille konuşması, peygamberlik için uygun karakteri taşıdığının bir göstergesi olduğunu çıkartmaktayız. Hz. Mûsâ'nın

¹³²⁹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 352.

Allah'ın sözünü ve mesajını, sahip olduğu merhamet ve dil üslubuyla taşımaya uygun bir profil çizdiğini anlamaktayız. Allah'ın da kullarının yalnız oldukları anlarda dahi davranışlarını gözetlemekte olduğunu ve onların bu anlardaki vaziyetlerinin Allah'ın seçkinlere karşı muamelesini celb etmelerinde belirleyici olduğunu çıkartmaktayız. Allah'ın mülkünde olan bir mahlûku yani koyunu Hz. Mûsâ'nın emanetine vererek, onun da bu emanete şefkatle riayet ettiğini görmekteyiz.

Geylânî Allah ile Hz. Mûsâ'nın Tuvâ vadisindeki konuşmasının devamında geçen kısmı âsâ ve kudret ilişkisi doğrultusunda anlatmaktadır. Onun anlatımına göre Hz. Mûsâ daha Firavun'a gitmeden önce de Allah'ın kudretiyle âsâ olağanüstü durumlar sergilemekteydi. Geylânî bu hadiseleri *“Mûsâ'nın âsâsı ilkin hikmet idi, sonra kudrete dönüştü. Hz. Mûsâ azığına taşıyamadığı zaman âsâsı taşıyordu, yürümekten yorulduğu zaman âsâsının üzerine biniyordu. O uyuyorken ve oturuyorken âsâsı onu sıkıntılardan koruyordu, türlü türlü meyveler bitiriyordu, oturduğu zaman onu gölgelendiriyordu. Allah o âsâ üzerinde Mûsâ'ya sonsuz kudretini gösterdi. O da âsâsı aracılığıyla Allah'ın kudretine alıştı. Allah Hz. Mûsâ'yı peygamber kılıp kendine yaklaştırdı ve onu bir takım emirlerle yükümlü tutunca ona ‘Ey Mûsâ! Sağ elindeki nedir?’ diye sordu. O da ‘Bu benim âsâmdır, ona dayanırım, onunla davarlarımı güderim... ve bu âsâ ile daha birçok ihtiyacımı gideririm’* diye cevap verdi. Allah *‘Ey Mûsâ! Onu yere bırak’* dedi. Mûsâ âsâyı bıraktınca âsâ büyük bir yılanı dönüşüverdi. Mûsâ da korkup kaçtı. Bunun üzerinde Allah *‘Onu eline al ve korkma. Hiç kuşkusuz biz onu eski haline döndüreceğiz’* buyurdu. (Tâ-Hâ, 17/18-21) Allah'ın böyle yapmakla gayesi onu kudretinden haberdar etmektir. Böylece Firavun'un krallığı gözünde küçülecekti. Başka bir gaye de Firavun ve kavmi ile hangi yolla mücadele edeceğini öğretmektir. Allah ona bazı olağanüstü durumlar gösterdi. İlkin Hz. Mûsâ'nın kalbi ve gönlü daraldı. Sonra Allah, onun gönlüne bir genişlik verdi, ona hikmet, peygamberlik ve ilim verdi.

A câhil! Böyle bir kudrete sahip olan bir zâtı kim unutup ona karşı gelebilir? Seni unutmayanı sen de unutma, senden habersiz olmayandan sen de habersiz olma. Ölümü hatırla”¹³³⁰ diyerek anlatmıştır.

Geylânî'nin anlatımından yola çıkarak Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ ile yukarıda geçen konuşmasında ve olan olaylarda dikkatimizi çeken yönleri anlatmak istiyoruz. Allah'ın “*Elindeki nedir?*” sorusuna “*O benim âsâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, onunla davarlarımı güderim, onunla başka işlerimi de görürüm*” cevabını vermesi Hz. Mûsâ'nın Allah'ın kendisine verdiği nimetleri anarak, ikrâr etmesi ve şükretmesini göstermektedir. Ancak âsânın Allah'ın kudretinin ortaya çıktığı bir aracı olması ve Hz. Mûsâ'nın bu duruma alışması sebebiyle âsâsına karşı bir güven oluştuğunu, âsâsına dayandığını sezinlemekteyiz. Bu yönüyle o âsâsına bağlanmıştı. Âsâ bu şekilde Hz. Mûsâ'nın gözünde yüce bir mevkiye gelince Allah ona âsâyı yere bırakmasını emretti. Âsâyı değil; âsânın Rabbi olan Allah'ı görmesi için âsâyı secde ettirmesi gerekiyordu. Kudret sahibinin Allah olduğunu idrak etmesi için, Allah'ın kudretini görmesi için âsâ yere bırakılmalıydı. Çünkü o olağanüstü halleri yapan âsâ değil, âsânın Rabbi Allah'tı. Hz. Mûsâ âsâyı yere bırakınca âsâ yılan oldu. Âsâyı secde ettirilince âsânın hakikati yani yılanlığı ortaya çıktı. Hz. Mûsâ ise “dayanırım” dediği âsâsından korkarak hızla dönüp kaçtı. Hâlbuki Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya âsâ ile nice hoş giden nimetler verirken Hz. Mûsâ bunları hoşnutlukla kabul ediyordu. Ancak Allah bu kez âsâyı yılanı dönüştürünce Hz. Mûsâ'nın bunu da Allah'tan kabul ederek sabretmesi gerekirken korkup kaçtı. Hâlbuki âsâ her iki halde de Allah'ın kudreti altındaydı. Böylece kaçmak suretiyle Hz. Mûsâ'nın nimetlerini ikrâr ettiği şükürü eksik kalmış oldu. Çünkü “lütfun hoş” diyordu ancak zamanı gelince “kahrın da hoş” diyememiş oldu. Bu sebeple şüküründe henüz kâmil değildi. Ayrıca Hz. Mûsâ daha önce âsâsından harikulâde durumlar görerek Allah'ın kudretine alıştırılmış

¹³³⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 265.

olmasaydı belki de bir anda yılanı dönüştüğünü görmesi o anda yaşadığı korku sebebiyle aklını yitirmesine yol açabilirdi.

Geylânî, Hz. Mûsâ'nın âsâsını benzetme yoluyla farklı durumları açıklamak için değerlendirmiştir. Bu benzetmelerden biri evliyanın insanlardan (maddiyat) almalarına açıklık getirmektedir: *“Onlar başkalarından alırlar, bölük bölük ayırırlar, sonra taksim ederler. Onlar mânâ ile ayaktadır. Senden alarak sana sadaka vermiş olurlar. Mürid Allah'tan alır, ârif ise insanlardan alır. Ârif insanlardan alır çünkü Allah'ın sözcüsüdür, işçisidir. İnsanlardan kendi için değil, başkaları için alır. Kendi tabağı ise Hükümdarla birlikte önündedir, kapılar ve perdeler ardındadır. Arzuları ayakları altındadır. İnsanlar da ayakları altındadır. Mûsâ'nın âsâsı diğer bütün yılanları yutar da hiç değişmez, büyümmez.”*¹³³¹ Burada evliya hakkında anlatılan durum sahibi için yetiştirilen bir şahinin tuttuğu avı efendisine getirip, avı kendisi yememesine benzemektedir. Nitekim onun yiyeceği efendisinin yanındadır. Geylânî evliyanın insanlardan almalarını Hz. Mûsâ'nın âsâsına benzetmiştir. Çünkü âsâ yüzlerce yılan yutmakta ancak karnı büyümemektedir. Evliya da insanlardan almakta ancak o aldıklarını Allah'ın dilemesi doğrultusunda başkalarına dağıtmakta, aldıklarının kendi üzerinde bir eseri görünmemektedir. Hz. Muhammed de pek çok zenginliğine rağmen, hayatı fakr içerisinde geçmiştir. Bu durum evliyanın hakiki olup olmamasının ayırt edilmesinde önemli bir göstergedir. Nitekim Allah namına pek çok Allah dostu olduğunu iddia ederek Allah'ın dini ile popüler olan kişiler her devirde olduğu gibi günümüzde de mevcuttur. Ancak bunların kermes, yardım vs. adı altında toplamış oldukları maddi gelirlerin nereye harcandığına bakıldığında, pek çoğunun aniden zengin, konforlu bir hayat sürmeye başladıkları görülmektedir. Hz. Mûsâ'nın âsâsı olmayı başaramayan bu kişilerin karınlarının şişkinliği her hallerinden belli olmaktadır. Bu, iyi niyetlerle yardımlarını bu kimselere sevk eden kişilerin gayretlerinin Allah'a

¹³³¹ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 401.

gitmek yerine, bir şahsın nefsini doyurmaya gittiği açıktır. Bu nedenle insanların emeklerine gösterilen bu ihanet, üzücü bir tablo oluşturmaktadır. Geylânî'nin “*Onlar senden alarak sana sadaka vermiş olurlar*” sözü dikkatimizi çekmektedir. Aslında Hz. Mûsâ'nın âsâsı da yılan görünümlü iplikleri yuttukça, sihirbazlar kendi iplerinin yok oluşunu görerek iman etmişlerdir. Âsânın sihirbazların iplerini yutması, o sihirbazlar için şirk bataklığından çıkıp hidayete kavuşmalarına vesile olmuştur. Demek ki evliyanın da insanlardan alması, onların hidayetine vesile olan kanalları açmaktadır. Örneğin mal sevgisi olan birinin evliyaya malından vermiş olması, hem o evliyanın temiz niyeti vesilesiyle makbul bir amele dönüşecektir, hem de o kişinin mal sevgisinin kalbini kaplamasının önüne geçecek ve onu tevhid mertebesinde yükseltecektir.

Geylânî, Allah'ı tanıyan kalbi de Hz. Mûsâ'nın âsâsına benzetmektedir. Çünkü kalp Allah'ı tanıdığı anda bast olarak genişlemektedir. Bu öyle bir genişliktir ki bütün insanları, cinleri, melekleri içine almaktadır. Artık onu engelleyecek ve bakacağı başka bir şey kalmayınca kalp Allah'a yaklaşmaktadır. İşte bu şekilde sahip olduğu genişlik altında ne kadar mahlukât varsa aynı Hz. Mûsâ'nın âsâsı gibi onları içine almıştır. Âsânın bünyesi ne denli genişti ki o kadar ipi ve değneği yutmasına karşın bünyesinde hiçbir değişiklik olmamıştı.¹³³² Âsâ öyle bir genişlik ihtiva ediyordu ki yuttukları bir hiç mesabesinde kalmıştı. İşte Allah'ı tanıyan kalp de o denli geniş ve tevhid üzeredir. Hiçbir mahlûkat onun tevhid bünyesine zarar verememektedir. Allah'tan başka her şey o kalbin indinde bir hiç mesabesinde dir.

Bu konuşmanın ardından Tuvâ Vadisinde peygamberlikle emrolunan Hz. Mûsâ'nın yaptığı duanın kabul edilmesi neticesinde kardeşi Hârun'un da peygamber olmuştur. Hz. Mûsâ Mısır'a döndüğünde kardeşiyle buluştu ve Allah her ikisine de Firavun'a gidip ona hakkı tebliğ etmelerini vahyetti. Bunun üzerine Hz. Mûsâ ve Hârun:

¹³³² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 265, 340.

“Rabbimiz! Onun bize kötülük etmesinden veya azgınlığının artmasından korkarız” (Tâ-Hâ, 20/45) dediler. Allah onlara **“Korkmayın! Ben sizinle beraberim! Görür ve iştirim!”** (Tâ-Hâ, 20/45) diyerek güvence vermiştir. Geylânî, Allah’ın vermiş olduğu bu güvenceyi sadece Hz. Mûsâ ve Hârûn ile sınırlandırmamıştır. Geylânî Kur’an’da hangi hitap varsa, mertebelerine göre tüm insanlığı hedef alacak şekilde onları yorumlamaktadır. Yani hitap isimlere değil, vasıflaradır. Âyette geçen vasfa her kim sahipse o hitap onadır. Âyette geçtiği şekilde sadece peygamberlere atfetmemiştir. Bu sebeple Geylânî’ye göre bu âyet peygamber mirasçılarının da nasibidir. Yani bilen, bildiğiyle amel eden, amelinde ihlaslı olanların nasibidir. Öte yandan Geylânî bu âyetle ilgili olarak korkuya dikkat çekmektedir. Çünkü Allah’tan gelen bu hitap gece gündüz Allah’tan korkanların kalbine ve sırrına gelmektedir. Böylece Allah o kulu mutlaka başarıya ulaştıracak, ona lütfuyla davranacak, yüklerini üzerinden alacak, dünya ve ahirette onu incitmeyecektir. Böyle bir kişi ancak Allah ile sevinç duymaktadır. Eline geçen dünyalıklarla sevinmez. Ancak bu dünyalıkları Allah yolunda hayırlara sarf ettiği için sevinebilir. Bunun için ise o kulun ilim ve hikmet sahibi, kalbi yumuşak olması gerekmektedir.¹³³³ Esasen Geylânî’nin bu âyetin kapsamına dâhil olmak için kişinin ilmiyle amel etmesinin gerekliliğinden bahsetmiş olması, bu kişinin devamlı Allah’ı gözetmesi anlamına gelmektedir. Yani Allah ile beraber olacak, Allah da kendisini gözetken bu kuluyla birlikte olacak, onu hususî görececek, hususî duyacaktır. Ancak ilmiyle amel etmediğinde sanki kişinin tavrı Allah kendisini duymuyormuş, görmüyormuş gibi bir şuur yansıtacaktır. Bu ise Allah ile beraberliği değil, Allah’tan uzaklığı simgelemektedir. Çünkü eğer Allah’ın yanında olduğunun idraki içerisinde olsaydı ilmiyle amel ederdi. Buradan ilmiyle amel etmenin Allah korkusu ile birbirini besleyen bir ilişkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

¹³³³ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 261.

Geylânî kendisine celvetle insanların arasına dönmesi emredilecek olan kulun durumunu şöyle anlatmaktadır: “Sırrı durulduğu zaman ilim elçisi gelir ve ona: ‘Allah dünyanın bir grup insanını sana ait kılmak istiyor ki sıddıkların kalplerine hayat kaynağı olasın. Bu bir tür uğraş, yorgunluk ve bulanıklık halidir. Bir düşün bakalım neşekilde hareket edeceksin. Kalbini ve sırrını teslim et’ der. Bu söz üzerine sır uyanıp kendine gelir. Sır ve kalp birlikte kalkıp hükümdarın kappısına giderler ve ‘Bize ne yapmak istiyorsun? Sağlam bir söz almadıkça biz kapından bir yere gitmeyiz’ derler. Sonunda hükümdar onlara Hz. Mûsâ ve Hârûn’a söylediği **“Korkmayın! Ben sizinle beraberim! Görür ve iştirim!”** meâlindeki âyet ile (Tâ-Hâ, 20/45) hitap eder.”¹³³⁴

Burada Geylânî’nin Hz. Mûsâ ve Hârûn’a hitaben yapılan bu âyetle sır ve kalp arasında irtibat kurması; sırrın Hz. Mûsâ’ya, kalbin Hz. Hârûn’a işâret ettiğini göstermektedir. Nitekim Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn’u kendisine yardımcı olması için Allah’tan dilemiştir. Aynı onların bu durumu gibi, Geylânî tasfiye olan kalbi, sırrın yardımcısı olarak görmektedir.¹³³⁵ Nasıl ki Allah Hz. Mûsâ ve Hârûn’a Firavun ve kavmine giderlerken bu şekilde güvence verdiyse, insanlara yol göstermeleri için tekrar insanların arasına gönderilecek olan dostlarına da böyle bir güvence vermektedir. Çünkü dünya meşgalelerine geri dönerek insanlarla meşgul olmak kalpleri Allah’tan alıkoyma tehlikesi taşımaktadır. Bu tehlikeden emin olmak isteyen kişi Allah’tan böyle bir güvence alacaktır. Geylânî’nin anlatımıyla bunun üzerine yanlarına korumalarını ve bekçilerini alıp dünyaya öyle dönmektedirler. Geylânî **“Ancak Allah’a arınmış bir kalple gelenler bunun faydasını göreceklerdir”** meâlindeki âyeti (eş-Şûrâ, 26/88) zikretmektedir. Arınmış kalbi; kalp âfetlerinden, riyâdan, münafıklıktan ve gerçek faili göremeyip iyilik ve kötülükleri insanlardan bilmekten arınmış olarak tasvir

¹³³⁴ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 370.

¹³³⁵ bkz. Avam Mertebesi- Beden, Nefs, Kalp, Sır Arasındaki İrtibat İle İlişkilendirilerek Yorumlanan Âyetler

etmektedir.¹³³⁶ Buradan anlaşılan, ancak arınmış bir kalple gelenlerin tekrar dünyaya ve insanların arasına gönderildikleri zaman bundan fayda görecekları yönündedir. Aksi takdirde kalbi sayılan özelliklerden arınmadan dünyaya ve insanların arasına dönecek olan bir kul bunun faydasını göremeyecek, aksine zarara uğrayacaktır.

Hz. Mûsâ Allah'ın kendisine vermiş olduğu yed-i beyzâ ve âsâ mucizesiyle, Firavun'a hakkı tebliğ ettiğinde o ve yandaşları bunu inkâr ettiler. Hz. Mûsâ ve Hârun'u kendi saltanatlarına göz dikmekle, atalarının yolundan çevirmeye çalışmakla, kendilerini yurtlarından atmaya çalışmakla itham ettiler. Mucizelerin de sihir olduğunu iddia ettiler. Bu sebeple Firavun sihirbazlarla yapılacak bir düelloya Hz. Mûsâ'yı davet etti. Böylece üstün gelen mutlak zaferi kazanmış olacaktı. Bu olay Kur'an'da şöyle geçmektedir:

“Sihirbazlar: ‘Ey Mûsâ! Ya önce atmayı tercih edersin, ya da ilk atan biz oluruz’ dediler. Mûsâ: ‘yok, önce siz atın’ dedi. Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünüyor gibi görünüyor. Bunun üzerine Mûsâ, içinde bir korku hissetti. Şöyle dedik: ‘Korkma! Çünkü üstün olan sensin, sen!’ ‘Sağ elindekini (değneğini) at ki, onların yaptıklarını yutsun. Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir. Sihirbaz ise nereye varsa kurtuluşa eremez’. (Mûsâ'nın değneğı, sihirbazların ipleriyle değneklerini yutunca) sihirbazlar hemen secdeye kapandılar ve ‘Hârun ve Mûsâ'nın Rabbine inandık’ dediler” (Tâ-Hâ, 20/65-70).

Geylânî bu hâdis e üzerinden Allah'ın; kudretini dilediğı şekilde göstermesi ve hikmetten kudrete geçişini bir kulluk mertebesi olması yönüyle açıklar.¹³³⁷ Bu durum bekâ mertebesindeki kullar için söz konusudur. Çünkü Geylânî'nin anlattığına göre bu mertebede Allah kudretini o kulunun eliyle göstermektedir. Böylece Allah'ın kudretini

¹³³⁶ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 370.

¹³³⁷ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 57.

Hız. Mûsâ'nın âsâsında gösterdiği gibi, o kul da âsâ gibi Allah'ın kudretini gösterdiği yer olmaktadır. Allah istediği konuda ve istediği kimsenin elinde kudretini göstermektedir.

“Mûsâ'nın âsâsı büyük miktarda ipi ve diğer şeyleri yutuverdi de karnı hiç değişmedi. Allah onlara bunun bir hikmet değil, kudret olduğunu göstermek istedi. Çünkü o gün sihirbazların yaptığı şeyler bir hikmet ve hesap işiydi. Mûsâ'nın âsâsında ortaya çıkan şey ise Hakk'ın kudreti idi. Âdet üstü bir mucizeydi. Bundan dolayı baş sihirbaz, arkadaşlarından birine ‘Mûsâ'ya bak, ne durumda?’ dedi. O da ‘Rengi solmuş’ dedi. Âsâ ise görevine hâlâ devam ediyordu. Bunun üzerine baş sihirbaz, ‘Bu Mûsâ'nın yapacağı bir iş değildir, olsa olsa Allah'ın işidir. Çünkü sihirbaz kendi sihrinden korkmaz. Sanatkâr kendi sanatından korkmaz’ dedi. Sonra da iman etti. Bunun üzerine arkadaşları da ona uydular.”¹³³⁸

Firavun'un ve ordusunun helak olup Benî İsrâîl'in vadedilen Kutsal topraklara yola çıkmalarının ardından Hız. Mûsâ, Allah Teâlâ ile görüşmek üzere Tur Dağına doğru yola çıkar. Geylânî, **“Tûr'a yemin olsun ki”** âyetindeki (et-Tîn, 95/3) Allah'ın Tûr'a yemin etmesinin sebebini Tûr Dağı'nda, habibi ve kelîmi olan bir peygamberle münâcât etmesi ve oradan O'na tecelli etmesi diye açıklamıştır. Allah ile münacaat yeri olan Tûr'un, bütün başka münacaat yerlerini temsil ettiğine işâret etmiştir. Bu sebeple eğer şeytan onu görecektse engellemeye, dünya sultanları görecektse ezip yok etmeye kalkışarlardı. Ancak göremedikleri için Tûr bu tehlikelerden korunmuş olmaktadır.¹³³⁹ Geylânî'nin bu açıklamasında hiç kimsenin Tûr'a zarar verememesi, hiçbir şeyin kişinin kalbindeki ihlasını yenememesini bize hatırlatmaktadır.

¹³³⁸ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 57.

¹³³⁹ bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 340.

Bu nedenle Allah’a karşı ihlas sahibi olmak herkesin kendi Tûr Dağı’dır diyebiliriz. Nitekim Allah ile gerçek münacaat bu ihlas ile olmaktadır. Fudayl b. İyâz’ın şöyle dediği nakledilmiştir:

*“Hak Teâlâ dağlara, içinizden birinin üzerinde bir peygamberle konuşacağım diye vahyedince Sînâ Dağı dışındaki bütün dağlar kibirli bir şekilde başlarını kaldırdılar. Sînâ Dağı ise alçakgönüllülükle başını önüne eğdiğinden Hakk’ın kelâmıyla izzet buldu.”*¹³⁴⁰

Hiz. Mûsâ Tûr Dağına doğru arkasında da Benî İsrâîl’in seçkinlerinden bir grup olduğu halde yola çıkar. Ancak Allah ile görüşecek olmanın acelesiyle bu topluluğu ardında bırakarak öne geçmiştir. Bu sebeple *“Rabbim! Sen razı olasin diye acele ederek sana geldim”* diye münacaatta bulunur. Geylânî, **“Rabbim! Sen razı olasin diye acele ederek sana geldim”** meâlindeki âyette (el-Kasas, 28/12) Hiz. Mûsâ’nın Allah’a olan bu rağbetini, Allah yolunda ilerleyenlerin rağbetine işâreten yorumlamaktadır. Nitekim o şöyle demiştir:

*“Emirleri güzelce yerine getirip yasaklardan gerektiği şekilde kaçan ve Hiz. Peygamberi hoşnut etmekte elinden geleni yapan kimse bu yolda başarılı olur, üzerinde bazı kalıntılar kalır, Allah tarafından gönderilmiş olan hakikati aramaya koyulur ki üzerindeki kalıntılar da gitsin, ilmi ve Allah’a yakınlığı artsın. Allah’ı arama yolunda doğruluk, güzel amellerin meyvesidir. Güzel amel, Allah’a karşı sergilenmesi uygun olan ve O’ndan başka ortağı bulunmayan davranış demektir. Güzel amel seni dilediğinin (murâd) yoluna koyar, sen de o yolda sağa sola sapmaksızın kalp, sır ve mânâ adımlarınla ilerlersin. Her şeyden sıyrılırsın. Ne insanların, ne dünyanın, ne de âhiretin yanında olursun. Allah’ın rızasını dileyen kimseler arasına karışırsın.”*¹³⁴¹

Geylânî’nin başka bir meclisinde ele aldığı bu âyet için şöyle söylemektedir:

¹³⁴⁰ Feridüddîn Attâr, Evliya Tezkireleri, s. 119.

¹³⁴¹ Abdulkâdir Geylânî, el-Fethu’r-Rabbânî, s. 313.

*“Kalbinden kendini ve başkalarını çıkart ki Allah’ın huzurunda kendinden ve başkalarından soyutlanmış durabilesin... Allah’tan başka her şeyden uzaklaşan ve kalp ve sır ayakları üzerinde Allah’ın huzurunda duran kimse Mûsâ’nın dediği gibi hal diliyle ‘Rabbim! Sen razı olasın diye acele ederek sana geldim’ der. Dünyamı, ahiretimi ve bütün insanları azlettim, sebeplerle ilgimi kestim, sahte rableri boynumdan çıkarıp attım ve benden razı olman için ve daha önce onlarla birlikte durduğumdan dolayı beni bağışlaman için Sana aceleyle geldim.”*¹³⁴² Anlaşılabacağı gibi âyet Allah’tan başka her şeyi hatta kişinin kendisini dahi terk etmesinin ve sadece Allah’a rağbet ederek Allah’a yönelmesinin göstergesi olarak yorumlanmıştır. Geylânî’nin pek çok âyette dikkat çektiği üzere burada da anlatılan sadece Hz. Mûsâ değil; Allah’a yönelişi neticesinde tüm halleriyle Hz. Mûsâ’nın bu halinden nasipdâr olarak yaşayan Allah’ın kullarıdır. Buna vasıl olabilmek için ise Allah’a gönülden teslim olmak gerekmektedir. Allah’ın emir ve yasaklarına riayet ettikten sonra Geylânî daha önceden de üzerinde durduğumuz gibi kalpte olup bitenlere vurgu yapmaktadır. Burada kul gerçekten yüce olanın, gerçekten kendisine nimetler verenin kim olduğunu idrak etmiş, daha önce teveccüh ettiği insanların, sebeplerin acizliğini görmüş ve Allah’ın yüceliğiyle, teveccüh ettiği acizleri kıyaslayarak Allah’a karşı mahcup olmuştur. Bu durumu fark eder etmez de Allah’a yönelip kalbinden Allah’tan başka her şeyi atarak aceleyle O’na yönelmiş, O’nun rızasını aramış, O’na gelmiştir. Bütün mahlûkattan sıyrılıp Hâlık olana yönelmiş ve önceden mahlûkata Hâlık’a gösterilecek teveccühü gösterdiği için af dilemektedir.

¹³⁴² bkz. Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 88.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'in vahy olunmasından itibaren Peygamber ikliminde doğru anlaşılıp anlatılması, onun bir hayat rehberi ve bir yoldaş olarak görülüp onunla hayatımıza yön verilmesi ümmet-i Muhammed için her zaman önemli olmuştur. Zira Allah'ın vaat ettiklerine erişmek üzere kullarına gösterdiği sırat-i müstekîm budur. Dolayısıyla Rasulullah'ın (s.a.v.) döneminden itibaren ashab-ı suffe Kur'ân'ı anlamak için aralarında görüşmüş, halledemedikleri meseleler için Rasulullah'a başvurmuşlardır. Rasulullah'ın ahirete irtihalinden sonra ise müslümanlar ilimleri, tecrübeleri ve kabiliyetleri ölçüsünde Kur'ân'ı anlama faaliyetine yönelmişlerdir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde başlayan tefsir faaliyetleri, zaman içerisinde gelişerek farklı boyutlar kazanmıştır. Bu gelişim evresinde rivayet ve dirayet olarak isimlendirilen genel tefsir çeşitleri yanında, Kur'ân'a lugavî, fikhî, mezhebî ve tasavvufi yaklaşımlar da devreye girmiştir. Fıkıh bir ilmi disiplin olarak Kur'ân'da yer almamasına rağmen, onun üzerine dayandığı hükümlerin Kur'ân'da yer alması gibi; tasavvuf da kavram olarak Kur'ân'da yer almasa bile ilke, amaç ve hayat tarzı olarak yer almaktadır. Mutasavvıfların Kur'ân'daki bu ilke ve amaçlar doğrultusunda Kur'ân'ı anlama çabaları, onu kalbe gelen işaretler ve ilhamlarla yorumlama faaliyeti sonuçta işârî tefsiri ortaya çıkartmıştır.

Bu tefsir faaliyetinin çalışmamızı ilgilendiren kısmı Abdülkâdir Geylânî'nin el-Fethu'r-Rabbânî adlı eserinde ayetlere yapmış olduğu işari tefsiridir. Kendi döneminin tasavvufî tefsir anlayışını yansıtmaması açısından Geylânî'nin yapmış olduğu tefsirler oldukça önem arz etmekte, bu vesileyle onun dini tasavvufi düşüncelerini anlayabilmekteyiz. Çünkü onun işârî yorumları Kur'ân'ın zâhirine ters düşen ve şeriatî dışlayan yorumlar değildir. Kur'ân âyetlerine getirdiği işârî yorumların ilâhî vahyin ruhuyla uyumu söz konusudur. İslâm coğrafyasında yaygın ve eski tarikatlardan biri olan Kâdiriyye'yi de anlama ve doğru değerlendirebilme noktasında bu çalışmanın katkı

yapacağı inancındayız. Çünkü tasavvufi gruplar içerisinde cereyan edebilen aşırı eğilimlerin ortaya çıkması nedeniyle tasavvufa karşı ön yargılar vuku bulabilmekte, asırların birikimleri reddedilebilmektedir. Bu problemin aşılması, tasavvufi kültüre yabancı kalmış kesimlerin bu alanı doğru tanıyıp değerlendirmek üzere çalışmamızdan faydalanacağını umuyoruz. Bu gayeye yönelik olmak üzere çalışmamız çok geniş bir araştırma alanı içeren tasavvufi hakikatler içerisinde ummandan bir katre mesâbesindedir.

Bu inceleme neticesinde Abdülkâdir Geylânî'nin, tasavvufu günümüzde olduğu gibi bir tercih olarak değil, kullukta ilerlemek isteyen her müslümanın yaşaması gereken doğal bir süreç olarak gördüğünü anlamaktayız. Geylânî'nin işârî yorumlarında tasavvuf yolunun asıl hedefinin Allah'a vuslat olduğu anlaşılmaktadır. Geylânî'ye göre tasavvuf itikad-amel-ahlak bütünlüğünün tamamını ve daha fazlasını kapsamaktadır. Dolayısıyla tasavvufu sadece ahlakın güzelleştirilmesiyle bağdaştıran yorumlar onun tasavvuf anlayışıyla uyumlu değildir. Çünkü tasavvufun amacı ahlakı güzelleştirmek değil, ahlakı güzelleştirmeyi de bir vesile edinerek Allah'a vuslata erebilmektir. İtikâdın sağlamlaştırılması, şeriatin uygulanması, salih amellerin çoğaltılması, ahlakın kemâle ermesi tasavvufun Allah'a giden basamaklarıdır. Bu nedenle hiçbirisini bir diğerinden ayırmak doğru değildir. Nitekim Geylânî'nin insanın tekemmül sürecine dair anlattığı tüm safhalarda iman-amel-ahlak birbirlerini besleyerek iç içe bir gelişim göstermekte ve kulu Allah'a ulaştırmaktadır.

Geylânî işârî yorumlar getirdiği âyetleri genel olarak şu yöntemlerle ele almıştır:

- Âyetin zâhirî anlamının kapsamını genişleterek ele almıştır.
- Âyette geçen lafzı, onunla irtibatlı başka bir lafızla değiştirerek âyeti yorumlamıştır. (Peygamber yerine din)

- Âyeti farklı makamlara yönelik yorumlamıştır.
 - Âyetteki zâhirî anlatımları manevî hakikatine nispet edilen sembol olarak kullanarak yorumlamıştır. (Yûsuf Peygamberin Melik yanında edindiği makam)
 - Âyette anlatılan zâhiri vasıfların vuku bulabilmesi için gerekli olan temel özellikleri ve geçirilmesi gereken tekemmül süreçlerini anlatarak yorumlamıştır.
 - Âyetin hangi mertebede bulunan insanları kapsadığını anlatarak âyetleri mertebelerine göre sınıflandırarak yorumlamıştır.
 - Âyette geçen nesnelere ait özellikleri farklı durumlara benzetmiştir. (âsâ-kalp benzetmesi gibi)
 - Âyeti sadece âyette bahsedilen şahıslarla sınırlı tutmamış, onların mertebelerinin özelliklerini açıklayarak, o mertebedeki insanların da durumları olarak nitelemiştir. Yani Kur'ân'da geçen hitap, şahsa değil, o şahsın temsil ettiği vasıflardır.
 - Âyetteki yönergenin ifadesini zıddı olan yönergeye dönüştürerek yorumuna vurgu katmakta ve âyetin mânâsının iyice idrak edilebilmesini sağlamaktadır.
 - Âyetin âfâkî lafzını, enfüsî olarak yorumlamıştır. (Cihad)
 - Âyette geçen lafzı farklı mânâlarla benzerliği yönünden ilişkilendirerek yorumlamıştır. (Taşıt)
 - Âyette geçen mekânları mânevî bir hakikatle yorumlamıştır. (Tûr Dağı)
 - Âyete ilişkin yorumlarını bazen alegorik dil kullanarak açıklamaktadır.
 - Geylânî'nin de hurûf-i mukattaa harflerini işârî olarak yorumlamaktadır.
- Ancak bizim çalışmamıza esas olan el-Fethu'r-Rabbânî'de Geylânî'ye ait huruf-i mukattaa'ya yönelik işârî bir tefsire rastlanmamıştır.

- Geylânî'nin işârî tefsirlerinde vahdet-i vücud nazariyesi yer almamaktadır. O doğrudan Kur'ânî bir metodla tevhid konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.
- Âyetlerin yorumlarını hadîs-i şerîflerle destekleyerek açıklamıştır.
- Âyetlerin mânâlarını güçlendirmek için benzer âyetleri bir arada anmıştır. Bu sebeple bir âyeti başka bir âyetle de açıklamış olmaktadır.
- Kendinden önceki mutasavvıf müfessirlerin yorumlarına benzer konulara değinmekle birlikte âyetlere ilişkin daha kapsamlı, kuşatıcı bir açıklama yapmıştır.
- Bir âyeti pek çok defâ farklı konularla irtibatlandırarak, farklı bakış açıları sunmaktadır. Bu yönüyle Geylânî'nin çok zengin yorumlar yaptığını ve âyetlere ilişkin çok derin açılımlara sahip olduğunu görmekteyiz.
- Geylânî, kendisinden önceki mutasavvıfların âyetlere ilişkin açıklamalarını temel aldığı gibi, kendi yorumlarını da katarak daha özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Mutasavvıfların âyetleri farklı bir bakış açısından ele alarak, âyetin hitap ettiği farklı yönleri de ortaya koydukları dikkat çekmektedir.

Geylânî'nin yorumlarında Allah'ı merkeze alarak her şeyi O'nunla ilişkilendirmesi, insanın varlığının sadece Allah ile mânâ bulması, duygu, düşünce ve eylemlerinde sadece Allah'ın rızasını ve sevgisini gözetmesi günümüzde her türlü manevi hastalığın girdabında problemler yaşayan Müslümanlar için bir kurtuluş reçetesi mahiyetindedir.

KAYNAKLAR

- Abdulkâdir Geylânî, *Geylânî Külliyyâtı*, trc. Osman Güman-Mehmet Eren-İlyas Aslan-Derya Çakır, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2015.
- Abdulkâdir Geylani. *Geylani tefsiri*. Araştırma ve tahk. Muhammed Fadel Ceylânî. 2. Baskı. 6 Cilt. İstanbul: Ceylânî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, 2013.
- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. Keşfu'l-hafa ve muzîlu'l-ilbâs. tahk. Yusuf b. Mahmûd el-Hâcc Ahmed. 2 Cilt. Mektebetu'l- 'İlmi'l-Hadîs, 1421 H.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ahmed Muhtar Ömer. *Mu'cemu'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kahire: Âlemu'l-kutub, 2008.
- Altuntaş, Halil – Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 16. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 2013
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Atik, M. Kemal – Bardakoğlu, Ali – Kırca, Celal – Polat, Selahattin – Toksarı, Ali. *İslâmî Kavramlar*, Kayseri: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Ay, Mahmut. *Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu*. Birinci Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Azamat, Nihat. “Kadiriyye” TDV. *İslam Ansiklopedisi*, 24: 131-136. İstanbul: TDV. Yayınları, 2001.
- Bahadıroğlu, Yavuz. *Osmanlı'da Çocuk Eğitimi*. Ankara: Hayat Yayınları, 2017.
- Başer, Hacı Bayram. *Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Risâle-i Nûr Külliyyâtından Şualar*. 2. Baskı. İstanbul: Envar Neşriyat, 2003.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Risâle-i Nûr Külliyyâtından Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Risâle-i Nûr Külliyyâtından Mesnevi-i Nuriye*. 5. Baskı. İstanbul: Envar Neşriyat, 2007.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Risâle-i Nûr Külliyyâtından Sözler*. İstanbul: Söz Matbaacılık ve Yayıncılık, 2016.
- Bedruddin İbn Cemâa el-Kinânî. *Tezkiretü's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müteâllim/ İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*. çev. Muhammet Şevki Aydın. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Bekiroğlu, Haydar. “Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası”. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. sayı: 12. (2017/6), s. 89-119.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahih*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Carl Vett. *Dervişler Arasında İki Hafta*. Çev. Ethem Cebecioğlu ve Seda Darcan. 2. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 5.Baskı. İstanbul: Ağaç Yayınevi, 2009.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvufî Bir Istılâh Olarak: Nokta-i Süveydâ*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. “Abdulkâdir Geylânî”. *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*. çev. Said Aykut -Enver Günenç-Yahya Atak-Abdulhamit Birişik-Fuat Aydın. 10 Cilt. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Cebecioğlu, Ethem. “Kurumsallaşmış Tasavvuf: Tarikatlar”. *Tasavvuf Tarihi*, ed. Ethem Cebecioğlu. Ankara: A.Ü. Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013.
- Cebecioğlu, Ethem. “İnsanın Referans Zamanı Olarak Teheccüd -2-“. *Altınoluk Dergisi*. 2019 Ağustos 402. sayı. <https://www.altinoluk.com.tr/insanin-referans-zamani-olarak-teheccud-2.html>, Erişim Tarihi: 16.12.2020
- Cebecioğlu, Ethem. “Teheccüdün Tekâmül Referansı Olarak Değeri”, *Altınoluk Dergisi*, 2019 Ekim 404. sayı. <https://www.altinoluk.com.tr/teheccudun-tekamul-referansi-olarak-degeri-25172.html>, Erişim Tarihi: 16.12.2020
- Christophe Galfard. *Evren Avucunda*. çev. Duygu Akın. 3. Baskı. İstanbul: Domingo Yayınları, 2017.
- Cürcânî, ‘Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu‘cemu’t-Te‘rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî., Kahire: Dâru’l-Fadîle, 2004.
- Çağrı, Mustafa, “Zan”, TDV. *İslâm Ansiklopedisi*. c. 44, s. 120-122. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çelebi, İlyas. “Hüsün ve Kubuh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 19, s. 59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çelem, Sema. “İmanı Destekleyen Değer: Salih Amel”. *Diyanet Aile Dergisi*. sayı 13, (Ocak 2020), s. 12-13.
- Çelik, Ahmet. *Tarihi Süreçte Batınî ve İşârî Yorum*. 2. Baskı. İstanbul: Aktif Yayınları, 2008.
- Dağpınar, Aydın. *Tıpkı ve Benzer Türk-İngiliz İngiliz-Türk Atasözleri ve Deyimleri*., Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. El-Fadl b. Behrâm. *Müsned*. tahk. Hüseyin Selim ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru’l-Muğnî li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 2000.
- Demirli, Ekrem. *İbnü’l Arabî Metafizigi*. İstanbul: Sufi Kitap, 2013.
- Derin, Süleyman. *Kur’an-ı Kerîm’de Seyr u Sülûk*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Anazî, (er-Riâye) *Nefs Muhasebesinin Temelleri*. çev. Şahin Filiz – Hülya Küçük. 5. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

- Ebû Dâvûd, Süleyman el-Eş'as. *Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî. *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*. trc. Sıtkı Gülle, 4 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008.
- Ebû Talib el-Mekkî. *Kûtu'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîkı'l-Mürîd ilâ Makâmı't-Tevhîd/ Kalplerin Azığı*. çev. Yakup Çiçek ve Dilaver Selvi. 4 Cilt. İstanbul: Semerkand yayınları, 2004.
- Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Fâris. *Mu'cemumekâyisi'l-luga*. tahk. Abdü's-Selâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikir, ts.
- Ekin, Ümit. "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (2008-I), s. 167-178
- Ekin, Ümit. "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*. (2008-I), s. 167-178.
- Eraslan, Sibel. *Siret-i Meryem*. 14. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. 7. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004.
- Erdinçli, Ahmet. *Kur'an-ı Kerîm, Sünnet ve Tıp Bilimlerine Göre Unutkanlığın Çareleri*. 2. Baskı. İstanbul: Safa Yayın Dağıtım, 2017
- Erdinçli, Ahmet. *Manevî Değerler Boyutuyla Bağımlılıkla Mücadele Rehberi*. İstanbul: Safa Yayın Dağıtım, 2018.
- Erdoğan, Seyfullah. *Şeyh Abdulkâdir el-Geylânî Hayatı ve Menkıbeleri*. 2. Baskı. İstanbul: Mercan Kitap, 2014.
- Erginli, Zafer – Karşlı, İlyas – Köktaş, Yavuz – Ödül, Nurettin – Sevinç, Rıfat Resul – Yavuz, Salih Sabri. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Erkut, Abdülkadir. "İnsana Aradığı Şeye Bakarak Değer Biçilir". *Diyanet Dergisi*, sayı 349, (Ocak 2020), s. 26-27
- Fahreddîn er-Râzî. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1981.
- Feridüddîn Attâr. *Evliya Tezkireleri*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Fuenham, Adrian. *Gerçekten Bilmeniz Gererken 50 Psikoloji Fikri*, çev. Sumru Ağırşürüyen. 8. Baskı. İstanbul: Domingo Yayınevi, 2017.
- Gani, Mevlüt, *Nefs Muhasebesine Psikolojik Açidan Bakış*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Psikolojisi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara 2010.
- Geylânî, Abdulkâdir. *el-Fethu'r-rabbânî Âlemlerin Anahtarı*. trc. Osman Güman. 5. Basım. İstanbul: Gelenek Yayınevi, 2011.

- Geylânî, Abdulkâdir. *Gunyetü't-tâlibîn*. trc. Abdulkâdir Akçiçek. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2012.
- Gürer Dilaver. “El-Fethu’r-rabbânîve’l-feyzu’r-rahmânî”. *Tasavvuf Klasikleri*. ed. Ethem Cebecioğlu. 181-198. İstanbul: Erkam yayınları, 2010.
- Gürer, Dilaver. *Abdulkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. 9. baskı, İstanbul: İnsan Yayınları. 2016.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr. *Mecme’u’z-zevâid ve menbe’u’l-fevâid*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, ts.
- İbn Fâris, Ebu’l Hüseyin Ahmed. *Mu’cemumekâyisi’l-luga*. tahk. Abdü’s-Selâm Muhammed Hârun. 6 Cilt. Dâru’l-Fikir, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Zeyd. *Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn. Kesîr, İmâdu’d-Dîn Ebu’l-Fidâ İsmâîl. *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed-Muhammed es-Seyyid Reşâd-Muhammed Fadl el-‘Acmâvî-Ali Ahmed el-Bâkî-Hasan Abbas Kutub. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbn Kesîr, İmâdu’d-Dîn Ebu’l-Fidâ el-Hâfız. *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 15 cilt. Beyrut: Mektebetu’l-Me ‘ârif, 1991.
- İmam Rabbânî, Ahmed bin Abdullah bin Zeynelabidin es-Serhendî el-Fârukî. *Mektûbât*. çev. M. Metin Zirek. İstanbul: Yenişafak Kültür Armağanı, 2006.
- Karaağaç, Yunus. “Sinir Savaşının Aktörleri: Psikolojik Harp, Psikolojik Harekat ve Propaganda”. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2). (2018), s. 80-97.
- Karaman, Hayreddin-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kâfi-Gümüş Sadrettin. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 4. Baskı. 5 Cilt. Ankara: DİB. Yayınları, 2012.
- Karaman, Hayrettin – Dönmez, İbrahim Kafi – Çağrı, Mustafa – Gümüş, Sadrettin. *Kur’an Yolu Meâli*. 6. Baskı. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karl Brockelman, *Târîh’ul-edebi’l-‘Arabî*. trc. Mahmud Fehmi Hicâzî. 9 Cilt. Mısır: el-Munazzamatu’l-‘Arabiyyetuli’t-terbiyete’s-sekâfete’l-ulûm, 1993.
- Kâşânî, ‘Abdurrazzâk. *Mu’cemu Istilâhâtü’s-Sûfiyye*. thk. ‘Abdu’l-Âl Şâhîn, Kahire: Dâru’l-Menâr, 1992.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’an’a Yönelişler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2009.
- Kiremitçi, Ferdi. “Edebiyatımızda Manzum Menâkıbnâme Türünün Bilinen Son Örneği: Âşık Molla Rahîm’in “*Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri*” Adlı Eseri”. *Turkish Studies*, Volume 13/28. (Fall 2018), s. 529-551.
- Köksal, M. Âsım. *Hız.Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, İstanbul: Karaca Yayınevi, 2008.

- Kuşeyrî, Abdu'l-Kerîm b. Hevâzin b. Abdu'l-Melik b. Talha b. Muhammed. *Letâifu'l-işârât*. tahk. İbrâhîm Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l- 'Amme li'l-Kitâb, 2000.
- Kutlu, Adalet Koca- Dıramalı, Alev – Temiz, Cüneyt – Onur, Ece – Miskioğlu, Mine. “Yatağa Bağımlı Hastalarda Egzersizin Kan Değerleri ve Yaşam Bulguları Üzerine Etkisi”, *Ege Üniversitesi, Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* 27(1), (2011), s. 25-36.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. tahk. Abdullah Başak. kontrol. Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005-2011.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kûtu'l-Kulûb/ Kalplerin Azığı*. çev. Yakup Çiçek ve Dilaver Selvi. 3. Baskı. 4 Cilt. İstanbul: İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.
- Merter, Mustafa. Dokuz Yüz Katlı İnsan Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi/transpersonal Psikoloji. 17.Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017.
- Muhyiddin-i Arabî, *Şeceretü'l Kevn Üstün İnsan*. çev. Abdülkâdir Akçiçek. 5. Baskı. Bahar Yayınları, 2000
- Muslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn. *Sahih*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Muslu, Ramazan. *Emir Abdülkadir El-Cezâirî Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Mustafa, İbrahim –Zeyyât, Hasan Ahmed – Abdülkâdir, Hâmid - -Neccâr, Muhammed Ali. *el-Mu'cemu'l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Nair, Ahmet. “Havf ve Haşyet Kavramlarının Kur'ân'daki Semantik Anlamı”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 9, Yıl: 5. Mart/2018, s. 55-98
- Namlı, Ali. “İsmâil Hakkı Bursevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 23, s. 102-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî. *Riyâzü'ssâlihîn*. trc. ve şerh: M. Yaşar Kandemir-İsmail Lütî Çakan-Raşit Küçük. 8 Cilt. İstanbul: Kampanya Kitapları, 2013.
- Okumuş, Mesut – Pak, Zekeriya – Polat, Fethi Ahmet – Ünal, Mehmet – Ay, Mahmut. *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 2. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Ömer Rıza Kakhâle. *Mu'cemu'l-muellifîn*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.
- Özdemir, Metin. *İslâm İnanç Esasları*. Ankara: Bilay Yayınları, 2017
- Öztürk, Mustafa. “Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 9. Ankara: 2002, s. 239-265.
- Öztürk, Mustafa. “Sehl et-Tüsterî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 36, s. 321-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Pamukoğlu, Osman. *Unutulanlar Dışında Yeni Bir Şey Yok*, 10. Baskı. İstanbul: Harmoni Yayıncılık, 2003.
- Polat, Oğuz. *Kriminoloji ve Kriminalistik Üzerine Notlar*. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. tahk. Muhammed Seyyid Geylânî. Mısır: 1961.
- Rohi Baalbaki. *el-Mevrid* (A Modern Arabic-English Dictionary). 7. Edition. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Fîhi Mâ Fîh*. çev. Cemal Aydın. 5.Baskı. İstanbul: Sûfî Kitap, 2019.
- Serinsu, Ahmet Nedim – Sürmeli, Mehmet – Alkan, Arif – Akyürek, Ömer – Deliser, Bilal – Baştürk, Ayhan – Çınar, Ali – Mavili, Yusuf. *Dinî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Suyûtî, Celâleddîn. *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Mensûr*. 8 Cilt, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2011.
- Sülemî, Ebû Abdu'r-Rahmân Muhammed b. El-Hüseyn b. Mûsâ el-Ezdî. *Hakâiku't-Tefsîr*. tahk. Seyyid 'İmrân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Süleyman Ateş, “Hakâiku't-Tefsîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, s. 163-165. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Şâh Veliyyullah Dihlevî. *İslâm Düşünce Rehberi*. trc. Mehmet Erdoğan. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2003.
- Şekûr, Muhyiddîn, *Gölgeler Koridoru*. çev. Öykü Özer. İstanbul: Sufî Kitap, 2012.
- Şekûr, Muhyiddîn, *Su Üstüne Yazı Yazmak*. çev. Sevin Okyay ve Senai Demirci. 5. Baskı. İstanbul: Sufî Kitap, 2013.
- Şemsettin Sâmî. *Kâmûsu'l-a'lâm*, 6 Cilt. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.
- Özdeş, T. Abdullah. *Gerçekte Nesin*. 3. Baskı. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu's-Sagîr li't-Taberânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Tahavî, Ebu Ca'fer. *Ahkâmu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. thk. Sadeddin Ünal. 2 Cilt. İstanbul: 1995.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topbaş, Osman Nuri. *Altın Silsile*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2012.
- Topbaş, Osman Nuri. *Hazret-i Muhammed Mustafâ*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- Topbaş, Osman Nuri. *Îmândan İhsâna Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Tusterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. 'İsâ b. Abdullah b. Refî'. *Tefsîru'l-Kur'ânî'il-Azîm*. tahk. Tâ Hâ Abdu'r-Raûf Sa'd-Hasen Muhammed Ali. Dâru'l-Harem li't-Turâs, 2004.
- Uludağ, Süleyman. “Abdülkâdir-i Geylânî” c. 1, s. 234-239. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV. Yayınları, 1988.

- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Gaflet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 13, s. 283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 23, s. 424-428. İstanbul, TDV. Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, s. 473-475. Ankara: TDV Yayınları 2002.
- Uludağ, Süleyman. “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 38, s. 53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Mârifet Yayınları, 1996.
- Ulusoy, M. Filiz. “Yatağa Bağımlı Hastaların Kas-İskelet Sistemlerinde Oluşabilecek Fonksiyon Kayıplarının ve Deformitelerin Önlenmesinde Koruyucu Pozisyonların Yeri”. *Ege Üniversitesi, Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* 5:2. (1989), s. 47-58.
- Ulutaş, Nurullah. *İntihar ve Roman-İntihar Olgusunun Türk Romanına Yansıması*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011
- Ünal, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.
- Yavuz, Kemal-Ayvalı, Ramazan-Levent, Ethem-Kara, Ali-Yılmaz, Ali-Apak, Bahaeddin-Kılıç, Burhan-Sevim, Erdoğan-Durgut, Muzaffer-Taşdemir, Yaşar. “Abdulkâdir Geylânî”. *Evliyalar ansiklopedisi*, 12 Cilt. İstanbul: İhlas Gazetecilik Holding A.Ş. 1992.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (Tıpkı Basım), 13 Cilt, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Yıldız, Mehmet, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Kur'an'a İşârî Yaklaşımlar; Cemâl-i Halvetî Örneği”. *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. s. 536- 545. edit.: Mehmet Fatih Gökçek. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Yıldız, Mehmet. “İşârî Tefsirin Kabul Şartları Bağlamında Cemâl-i Halvetî'nin Kısa Sürelere Getirdiği Yorumlar”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 33. (2014/1), s. 44-49.
- Yılmaz, H. Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 16. Basım. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Gönül Erleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.
- Zemahşerî, Cârullâh Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûnî'l-ekâvîl*, thk. Eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdi'l-Mevcûd-Eş-Şeyh Ali Muhammed Mu'avvid, 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Abîkân, 1998.
- Zirikli, Hayreddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'ilmi'l-melâyîn, 1995.

İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ından istifade edilen kısımların internet girişleri:

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=53&tDisplay=yes&Page=3&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=18&tAyahNo=44&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=9&tAyahNo=38&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=19&tAyahNo=71&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=9&tAyahNo=111&tDisplay=yes&Page=6&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=3&tAyahNo=200&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=59&tAyahNo=7&tDisplay=yes&Page=5&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=3&tAyahNo=152&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=55&tAyahNo=29&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=39&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=75&tAyahNo=2&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=89&tAyahNo=27&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=4&tAyahNo=147&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>) Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=66&tAyahNo=11&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=16&tAyahNo=32&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=3&tAyahNo=160&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=55&tAyahNo=29&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=57&tAyahNo=3&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=79&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=91&tAyahNo=8&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=89&tAyahNo=28&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=22&tAyahNo=46&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=79&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=35&tAyahNo=28&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=42&tAyahNo=11&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=20&tAyahNo=12&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=42&tAyahNo=11&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=23&tAyahNo=14&tDisplay=yes&Page=2&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=40&tAyahNo=38&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=12&tAyahNo=54&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=11&tAyahNo=41&tDisplay=yes&Page=1&Size=1&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

<https://www.altafsir.com/Tafasir.asp?tMadhNo=3&tTafsirNo=36&tSoraNo=26&tAyahNo=89&tDisplay=yes&UserProfile=0&LanguageId=1>. Erişim Tarihi: 23.09.2020.

ÖZET

Abdulkâdir Geylânî'nin Fethu'r-Rabbânî Adlı Eserinde Âyetlere Verdiği İşârî Yorumlar

Bu tezde öncelikle tasavvufi tefsirin tanımı, ortaya çıkışı ve gelişimi ele alınmış, tasavvufi tefsir içerisinde işârî tefsirin yerine değinilmiştir. Ardından eserini incelediğimiz Abdulkâdir Geylani'nin hayatı, dini tasavvufi düşünceleri, tasavvufi şahsiyeti, kurmuş olduğu Kâdiriyye tarikatı ve Geylani'nin tesirleri hakkında bilgi verilmiş; eserlerine değinilmiş, çalışmamızın ana unsuru olması sebebiyle Fethu'r-Rabbânî tanıtılmıştır. Ardından ikinci bölümde tezin ana konusu olan Abdulkâdir Geylani'nin Fethu'r-Rabbânî adlı eserinde âyetlere verdiği işârî yorumlar “Avam Öncesi”, “Avam”, “Havas”, “Ehassü'l-havas” başlıkları altında tasavvufi konulara göre derlenerek incelenmiştir. Çalışmamızın, Abdulkâdir Geylânî'nin dinin iman, ahlâk, ibadet ve muamelât boyutlarında tasavvufun önem verdiği noktalarla ilgili olarak Fethu'r-Rabbânî'de geçen Kur'ân âyetlerine zikredilen tasavvuf mertebeleri üzerinden getirdiği yorumları anlamaya ve bu vesileyle Abdulkâdir Geylani'yi tanımaya belirli bir katkı sunması öncelikli hedefimizdir.

Anahtar Kelimeler: Abdulkâdir Geylani, Fethu'r-Rabbânî, İşârî Tefsir, Avam, Havas, Ehassü'l-Havas

ABSTRACT

The Ishari Comments Brought by Abdulqadir al-Gaylani to The Verses in His Work Called “al-Fath al-Rabbani”

In this study, firstly the definition of Sufi exegesis, its appearance and development is taken up and the place of ishari exegesis within the Sufi exegesis touched on. Next, it is given information about the life of Abdulqadir al-Gaylani, whose work we have examined, his religious and sufistic thoughts, his sufistic personage, the Qadiri order founded by him, his effects and works especially al-Fath al-Rabbani for it is the basic element of our study. Next, in the Second Chapter, his ishari interpretations to the Quranic verses in his al-Fath al-Rabbani are examined by gathering together under the headlines “the grade before ordinary people (before awam)”, “the grade of ordinary people (awam)”, “the grade of distinguished people (khawass)”, “the grade of more distinguished people (akhass al-khawass)”. It is aimed by this study to contribute to the comprehension of Abdulqadir al-Gaylani’s explanations and interpretations to the Qur’anic verses through the mentioned degrees of Sufism in al-Fath al-Rabbani related to the points that Sufism gives importance in connection with the faith, morals, worship and treatment dimensions of the religion as well as recognising him.

Key Words: Abdulqadir al-Gaylani, al-Fath al-Rabbani, Ishari Exegesis, Awam, Khawass, Akhass al-Khawass